

90-5
L158

PASAULES REVOLŪCIJAS VĀRDĀ

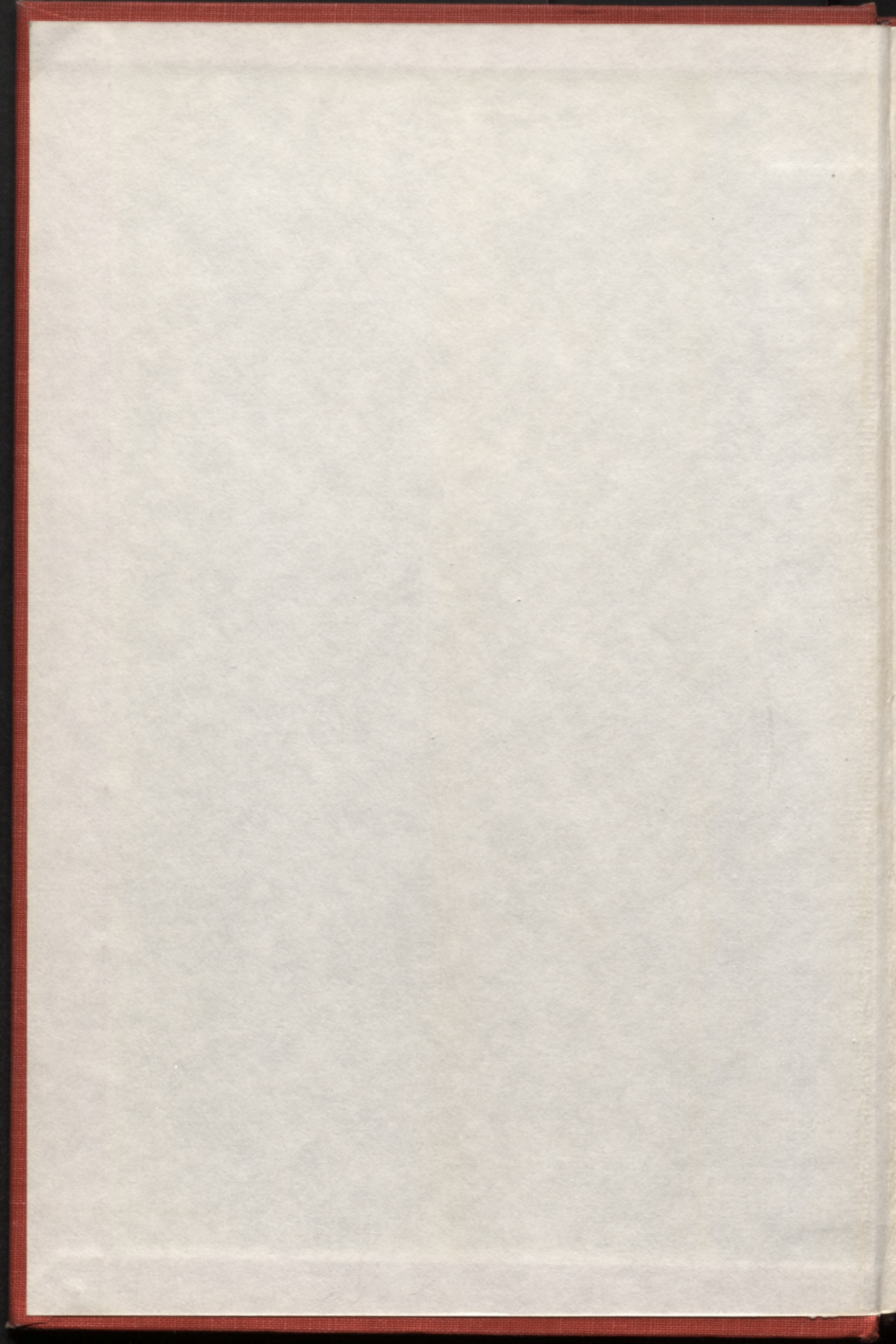
PASAULES
REVOLŪCIJAS
VĀRDĀ

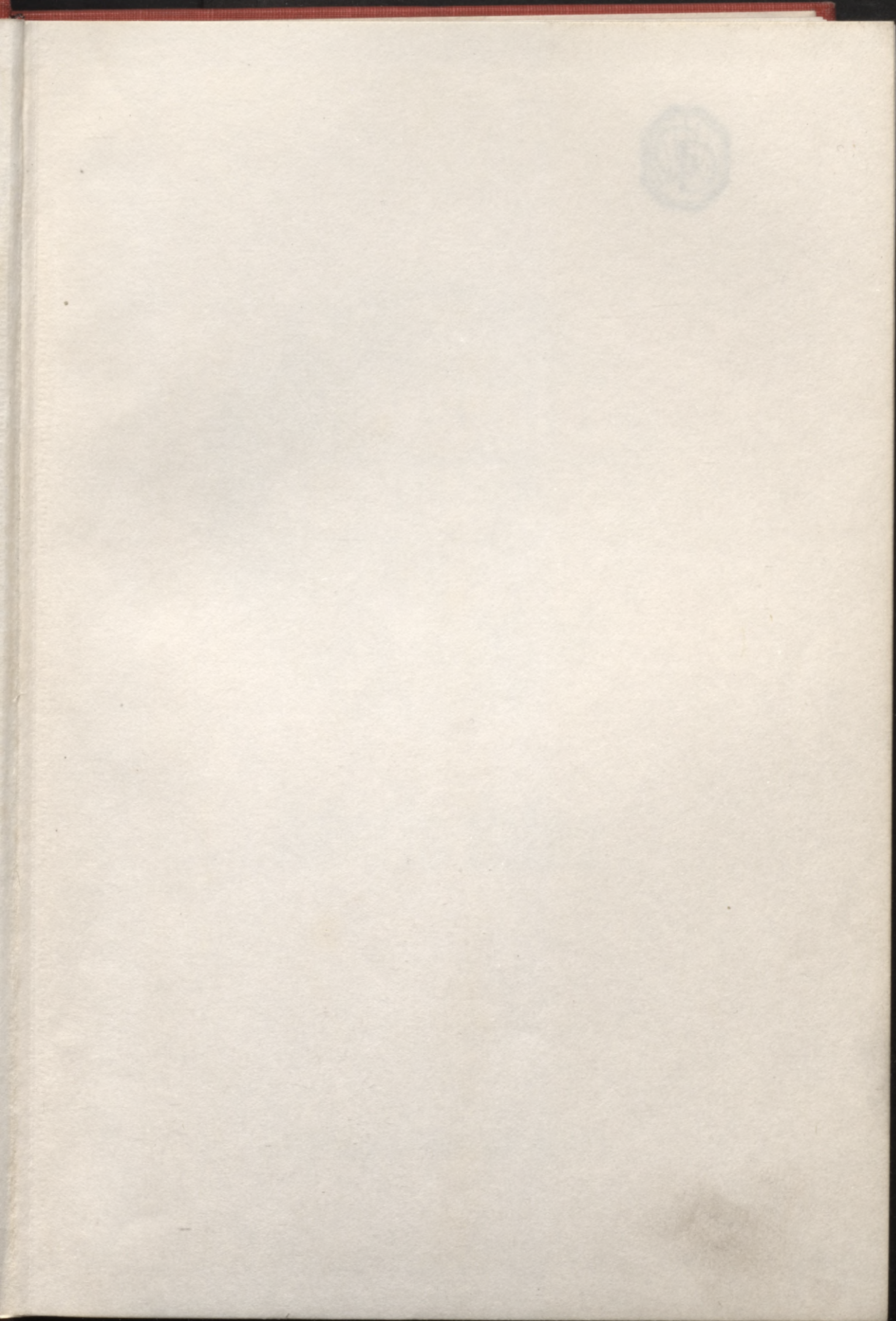
Ādolfs Šilde

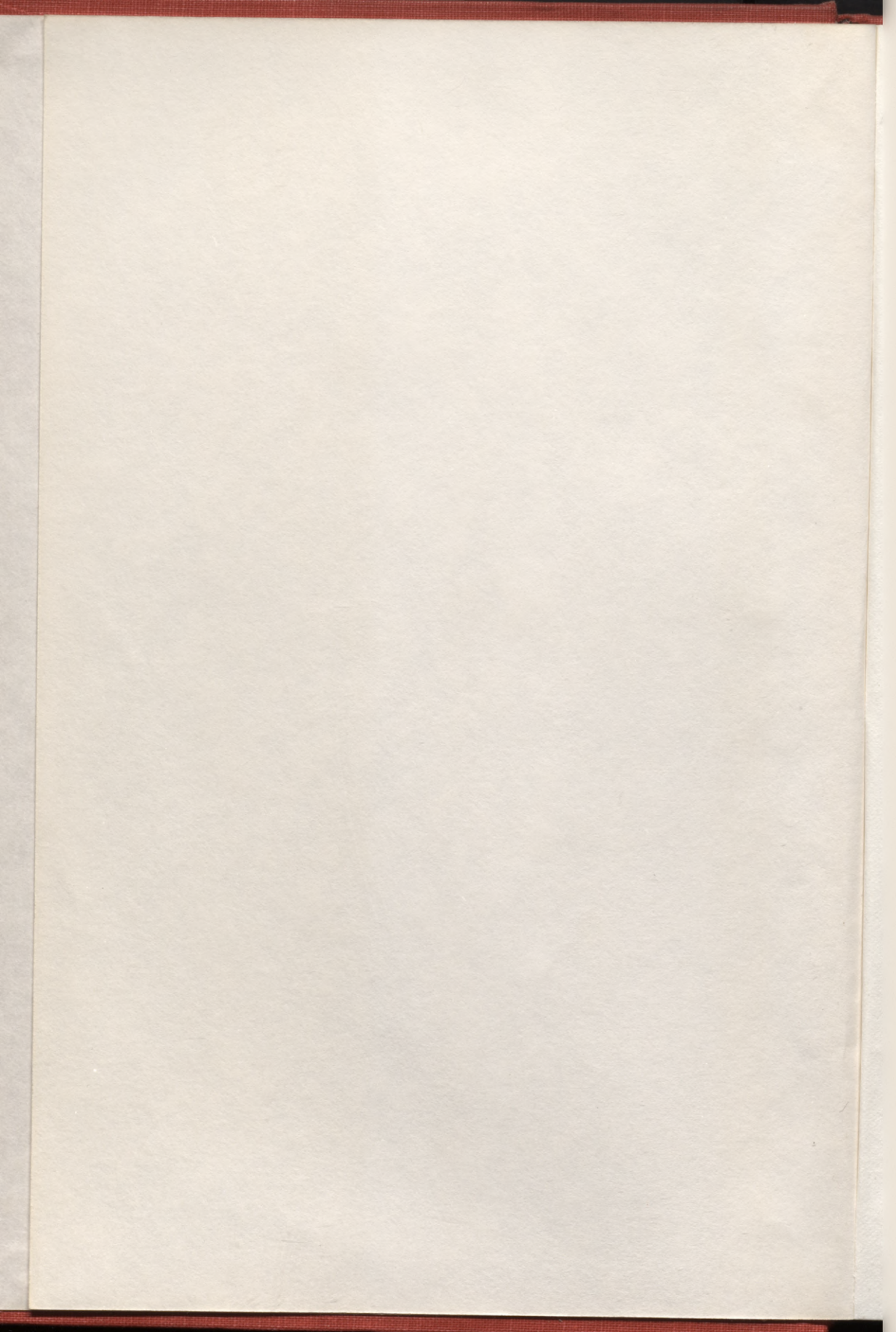
GRĀMATU
DRAUGS

Ilmars Rumpeters

**PASAULES
REVOLŪCIJAS
VĀRDĀ**

PROGRAM
REVOLUTIONARY
WAR

Adults Silde

Griffiths Druggs 1983

B, L, M

90-5
158

041
7
9

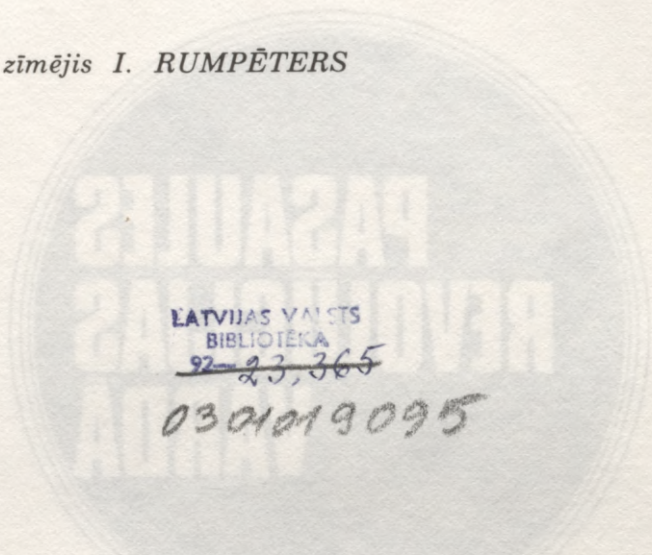

Ādolfs Šilde

Grāmatu Draugs • 1983

122

Vāku zīmējis I. RUMPĒTERS

COPYRIGHT 1983 BY ADOLFS ŠILDE

All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form without permission in writing from the publisher, except by a reviewer who may quote brief passages in a review.

Published by "Grāmatu Draugs", a Division of the Latvian Newspaper "Laiks", 7307 Third Ave., Brooklyn, N.Y. 11209

Printed in the United States of America

PRIEKŠVARDI

Pēdējo divdesmit piecu gadu laikā izdevies iegūt diezgan plašu izziņu un faktu materiālu par aizvesto latviešu likteņiem Padomju Krievijā. Par to runā aculiecinieku liecības, aizvesto vēstules un padomju tiesu spriedumi. No iegūtā izziņu materiāla iegūstam arī pietiekami plašu pārskatu par čekas pratināšanas metodēm, apcietināšanas paņēmieniem un izsūtīšanas veidu. Uzzinām bez tam deportāciju vietas GULAGa milzīgajā spaidu darbu sistēmā.

Trimdas latviešu skati līdz šim apstājušies, galvenokārt, pie Baigā gada notikumiem. Vērigāki ieskatoties visā padomju terrora sistēmā, tomēr redzam ciešu un nemainīgu viengabalainību komunistu varas metožu pielietošanā laiku laikos. Būdamā politiski konsekventa, padomju vara jau 1918./19. gadā uzsāka Latvijā asiņainu terroru. Līdztekus tam norisinājās latviešu kolonistu iznīcināšana Krievijā. Kolīdz sarkanā armija 1940. gadā iebruka Latvijā, tai pa pēdām sekoja čeka, un jau pirms 1941. gada 14. jūnija baigās nakts tūkstošiem latviešu bija apcietināti un aizvesti, daži pat nogalināti. Tas mazāk ievērots. Pietika sarkanajai armijai 1944. gada vasarā pa otram lāgam ielauzties Latvijā, kad bija jāuzduras jaunām liķu kaudzēm, šausmīgam terroram un varmācībai. No visa tā redzam, ka terrorm ir padomju iekārtas dvīņu māsa. Komunisti mēģinājuši to attaisnot ar pasaules revolūcijas nepieciešamību.

No padomju terrora smagi cietuši nevien atsevišķi cilvēki un ģimenes, bet visa latviešu tauta. Mērķtiecīgās un masīvās deportācijas apdraudējušas latviešu tautas netraucētu attīstību un eksistenci. Par to runāts grāmatā "Pasaules revolūcijas vārdā". Šinī grāmatā sakopots materiāls tikai par to, kur cietēji bijuši latvieši, Latvijas iedzīvotāji. Tas darīts jo

sevišķi tādēļ, ka cittautu autori, runādami par padomju soda nometnēm un cietumiem, latviešus reti kad piemin vai nemaz nepiemin, lai gan latvieši, kopā ar pārējiem baltiešiem, tur sastādījuši vienu no lielākajiem cietēju kontingentiem.

No latviešu deportēto vidus gan radušies daži autori, kas aprakstījuši iejūtīgi savus likteņstāstus, bet parasti tie apskata tikai notikumus vienā atsevišķā nometnē vai tās daļā.

Šīnī grāmatā turpretim mēģināts dot kopēju pārskatu par visu padomju terroru Latvijā, pie tam trijos vēsturiskos posmos. Tam izmantots vēl nepazīstams vai maz pazīstams liecību materiāls, dokumentācija un ziņas no citiem pieejamiem avotiem.

Minsterē, 1983. gada vasarā.

Autors

apriņķi 1937], ka citādu autoru rakstos var būt
konkrēti un citu gadu, latviski arī tad, ja
tas ir, lai gan latviski, kā arī ar citiem
rakstiem, lai gan latviski, kā arī ar citiem
rakstiem, lai gan latviski, kā arī ar citiem

Ar šo rakstu iepazīs jūs ar latviski rakstiem, kas
ar šo rakstu iepazīs jūs ar latviski rakstiem, kas
ar šo rakstu iepazīs jūs ar latviski rakstiem, kas

Šis raksts iepazīs jūs ar latviski rakstiem, kas
ar šo rakstu iepazīs jūs ar latviski rakstiem, kas
ar šo rakstu iepazīs jūs ar latviski rakstiem, kas

Krievu rakstiem

1937

Latviski rakstiem

RĪGAS VĀRTI VAĻĀ

Vēl Pēteris Stučka ar saviem pavadoņiem nebija ieradies Valkā, kad viņš Krievijā jau bija izsludināts par Padomju Latvijas valdības galvu. Sarkanā armija viņam soļoja pa priekšu.

Par nekrievu tautām Ļeņins gan bija teicis, ka "mēs tās negribam dzīt paradīzē ar rungu" (1), bet padomju dzīves īstenība allaž gājusi savu ceļu. Arī 1918. gada decembrī, kad Baltijas piestātnē Pēterpilī Pēteris Stučka ar savu laulāto draudzeni Dori iesēdās elegantajā salonvagonā, lai sasniegtu Latvijas robežu, lieta negrozījās tik daudz ap Latviju kā ap Berlīni. Stučka taču ne vienreiz vien bija teicis: "Šeit stāvam mēs uz vakts par visu cilvēci". (2) Rīga atradās tikai pa ceļam uz Berlīni.

Dažas nedēļas pirms došanās Latvijas virzienā Stučka kā Krievijas Komunistu partijas pārstāvis jau bija devies uz Berlīni, lai sagatavotu pasaules revolūcijas domai tā sauktos Vācijas "neatkarīgos" revolūcionārus. Septiņpadsmit dienas no vietas viņš pūlējās vācu marksistiem ieskaidrot, ka Vācija strauji tuvojas revolūcijai. Kautskis, Bernšteins un Štrēbels gan viņam iebilduši, pie kam Kautskis dažas nedēļas vēlāk izvērties pat par kontrrevolūcionāru. (3) Kamēr Stučkam ar Berlīnes grupu neiznāca nekāda īsta sastrādāšana, tikmēr Latvijā viņš 1919. gada sākumā atrada pateicīgāku mājvietu.

Ja Maskavā ar Ļeņina dekrētu bija izņemts dibināt Padomju Latvijas republiku, iecerot Stučku par valdības galvu, tad Pēterim Stučkam tas īstenībā bija rūgts kumoss, jo līdz tam viņš par Latvijas patstāvību bija tikai ironizējis, solidarizēdamies ar savu domu biedru Dāvidu Beiku, ka Latvijas valsts var būt tikai tāda "pagasta republika" un nekas vairāk. (4) Un Stučka pats taņi ziņā noderēja par paraugkomunistu, jo

viņam nerūpēja nekas vairāk kā "pasaules revolūcija" un internacionālā brālība. Vismaz Latvijas piederība pie Krievijas. Tas vispilnīgāk atbilda Krievijas vēlmēm, jo Maskava 1918. gada beigās loloja sapni par Baltijas telpas pakļaušanu sev. Ieņemot Baltijas valstis, Baltijas jūru varētu taču pārvērst par "pasaules revolūcijas jūru". (5) Tas viss saskanēja labi ar to, ka Krievijas Komunistu partija sevi apzīmēja par "vispasaules revolūcijas partiju". Latvijas Komunistu partija savukārt dižojās ar to, ka tā ir komunistiski internacionāla partija, kas turpina cīņu par vispasaules komunistisko revolūciju. (6) Latviešu komunistu agitatori nopūlējās ar pārdabisku spēku iestāstīt sarkanajiem strēlniekiem un citiem, ka viņi necinās par Krievijas imperijas varenību, bet tikai par daudzzināto pasaules revolūciju.

Savu 1918. gada 17. decembra "Manifestu", ko parakstījis P. Stučka, J. Daniševskis un J. Lencmanis, viņi pasludina "pasaules revolūcijas vārdā" un arī nobeidz ar šo saukli. Turpat gan teikts, ka "aiz mums stāv pirmām kārtām Krievijas Sociālistiskā Federatīvā Padomju Republika" un "ātra padomju varas uzvara un tās ciešāka nodibināšana Latvijā būs drošs līdzeklis iemest jaunu degošu lāpu mūsu pretinieku revolūcionārajā pulvera mucā". (7)

Vispirms gan bija jāieņem Rīga. Ar agitāciju un revolūcionārām frazēm tomēr nepietika, it īpaši, kur ceļā bija nostājusies neatkarīgā Latvijas valsts. "Latvijas neatkarība" — jautāja Stučka. "Mēs to vienmēr un visur nosaucām par smieklīgu," uzsvēra viņš, tūlīņ atkal piebilzdams, ka mums "vienmēr pirmā vietā pasaules revolūcijas uzdevumi." (8)

Šo uzdevumu kārtošana arī tad bija jāatstāj armijai. Padomju pulki jau no decembra sākuma tuvojās Latvijas robežai, ielaužoties vispirms Latgalē un Augškurzemē. Galvenais uzbrukuma ceļš nāca tomēr no ziemeļiem. Tur bija sākusies vācu okupācijas armijas atiešana. Komunistiem neatlikās nekas cits kā sekot tai pa pēdām. Latvijas Pagaidu valdības vienības Cēsīs un Rīgā vēl tikai veidojās. Kaujas uzdevumiem tās nebija sagatavotas. Ērtāku un labāku savu nodomu īstenošanas plānu Maskava nemaz nevarēja iedomāties. Tādēļ varēja arī Stučku un Daniševski sēdināt vilcienā, lai no pirmās stundas netrūktu arī valdības un padomju varas aparāta. Uz pagrīdes spēkiem Rīgā nevarēja palauties, tie bija arī par vājiem varas pārņemšanai. (9) Kara un vācu okupācijas apstākļi bija radījuši chaotiskus apstākļus. Padomju varai atlikās tos tikai izmantot savā labā.

1918. gada 18. decembrī sarkanā armija iesoļoja Valkā.

Neuzduroties nekādam nozīmīgai bruņotai pretestībai, tā 22. decembrī nonāca Valmierā un divi dienas vēlāk Cēsīs. Arī Daugavpils jau bija kritusi lielinieku rokās. Vārti uz Rīgu bija vaļā. Vienīgi pie Inčukalna uzplaiksnījās cīņas. “Brokastis ēdīsim Valkā,” pašapzinīgi teica Stučka savai sievai Pēterpils stacijas vilcienā, kolīdz bija uzzinājis, ka padomju armijas kara rati jau ieripojuši Valkā. Par Stučkas, Daniševska un kara komisāra Tomaševica tā brīža izjūtām labu attēlojumu devis Kārlis Lapiņš-Merts (10) — viens no tā laika redzamākajiem padomju darbiniekiem.

1919.g. 4. janvārī Stučka ar savu valdību patiešām varēja ierasties Rīgā. Dienu iepriekš pilsētu bija ieņēmusi sarkanā armija.

Jau 18. decembrī Stučka Krievijas Cīņā pasteidzās paziņot, ka darbības programma viņam gatava. “Vienā rokā āmurs un otrā flinte — tā mēs celsim no jauna sagrauto Latviju,” un tas būs “tikai pilsoņu kara iesākums.” (11) Būdams nevien varasvīrs, bet arī komunistu ideologs, Stučka izskaidroja visu vēl sīkāk, proti: “Mēs taču nekad neizejam no tā uzskata, ka pat visi pilsoņi būtu burtiskā nozīmē jāiznīcina, tas ir, jāizkauj. Nē, jāiznīcina tie ir kā šķirā un pat fiziski jāiznīcina tie no viņiem, kas ved nesamierināmu cīņu.” (12) “Revolūcionāriem nav atļauts raudāt un sērot. Viņiem garīgi jāpaceļas augstāk un no vispasaules revolūcijas viedokļa jāpārtrauga savas nākotnes izredzes”. (13) “Rīgai ir lielāks svars vispasaules revolūcijā, nekā to atzīst mūsu krievu biedri”. (14) Stučkam sagādāja īpašu prieku, ja viņš Rīgu varēja apzīmēt par “Sarkano Rīgu”. Un šī sarkanā Rīga Stučkas valdības mēnešos pārvērtās par nāves priekšnamu.

Pēkšņi klīda apkārt un bija jāuzduras tādiem jēdzieniem kā buržujs, pelēkais barons, baltgvards un kontrrevolūcionārs. (15) Padomju iekārta nostājās ar pieri pret tiem. Ar idejisku norobežošanos nepietika, ikviena diena vēstīja par t.s. šķiras ienaidnieku fizisku iznīcināšanu.

PIRMAIS TERRORA VILNIS

Gandrīz gadu pirms Stučkas režīma nodibināšanās Vidzemē bija jau pasludināta padomju vara. Tas notika 1917.g. decembrī, kad Latvijas Sociāldemokratijas centrālā komiteja izveidoja īpašu varas aparātu ar lielinieku Frici Roziņu priekšgalā. Tas izauga no t.s. Iskolata kā Latvijas Strādnieku, zaldātu un bezzemnieku deputātu padomes izpildu komitejas.

Padomju valststiesībnieks Visvaris Millers apzīmē Iskolatu par Latvijas pirmo padomju valdību. (16)

Jau savas varas sākumā šī Vidzemes ziemeļu pamales valdība izdeva dekrētu par Sarkanās gvardes nodibināšanu. Lēmumā bija norādīts, ka "lai nodrošinātu Krievijas oktobra revolūcijas iekarojumus un nostiprinātu padomju valdības varu, lai nesaudzīgi un sekmīgi varētu cīnīties pret kontrrevolūciju... nodibina Sarkanā gvardi, apbruņojot visus revolūcionāros darbaļaudis." (17)

Pat vēl šī Sarkanā gvarde nebija nodibināta, kad no komunistu rokas Krievijas mocekļu nāvē bija miruši jau prāvs skaits latviešu, bet nu sākās nāves plauja arī Vidzemē. Valmieras apriņķī isā laikā apcietināja sešdesmit sadomātus pretiniekus. (18) To vidū atradās visvairāk lauksaimnieku, bet netrūka arī intelīgences pārstāvju. Apcietināto vidū bija aptiekas īpašnieks Eižens Manraus, mācītājs Ludvigs Jānis Čiško un plaši pazīstamais kultūras darbinieks Ādams Jende. Raunas draudzes mācītājs Jende bija savā laikā izcīnījis smagu cīņu ar vietējo baronu, tagad viņš uzdūrās lieliniekiem. Par viņu liecinājis senātors K. Ducmanis: "Jende bija viens no tā laika vadošajiem latvju vīriem, pravietis un organizātors." Ikvienai viņa svētrunai bija svars. Draudze stāvēja par viņu, tādēļ komunisti neuzdrošinājās viņu tūlīn nošaut, bet paņēma par ķilnieku. Tikai viņpus Latvijas robežām Pleskavā viņu nošāva kopā ar zvērinātu advokātu Teikmani. Uz nošaušanu apcietinātos veda parasti pulciņos. Kad pēc lielinieku padzišanas atraka mācītāja Čiško liķi, turpat atrada vēl deviņus citus. Sešus no tiem apglabāja Matīšu kapos.

Apcietināto vidū atradās arī Voldemārs Zāmuēls, Latviešu Pagaidu Nacionālās Padomes prezidija priekšsēdis. Viņa apcietināšanu varēja visvieglāk sagaidīt, jo viņš bija pazīstams kā dedzīgs latviešu tiesību cīnītājs un valsts idejas īstenotājs. Raksturā stingrs un bezbailīgs, viņš pārstāvēja Nacionālo padomi Valkā arī Roziņa valdīšanas laikā, kad citi padomes locekļi bija pārcēlušies uz Pēterpili. Zāmuēlam šķita svarīgi vismaz šādā veidā sasaistīt Nacionālās padomes darbu ar Latvijas teritoriju. Komunisti viņu nīda, jo sevišķi apzīmējot viņu par "monarchistu". Iskolats savā 1918. g. 18. februāra sēdē lēma par visu Nacionālās padomes 2. sesijas prezidija locekļu apcietināšanu, jo tieši šinī sesijā bija lemts par Latvijas atdalīšanos no Krievijas un tautas pašnoteikšanos. (19)

Vispilnīgāko pārskatu par šī laika notikumiem devis Oto Nonācs, laikraksta Līduma redaktors un vēlākais Satversmes Sapulces loceklis. Viņš apraksta stāvokli lielinieku atkāpšanās

brīdī 1918. g. februārī:

“Līdz ko bija pieteikta vācu karaspēka iešana uz priekšu, Vidzemē un tāpat Igaunijā sākās sarkanais terrorms. Sākās aresti vairumā. Apvietinātos partijām, pāri par 100—150 cilvēku katrā, sūtīja caur Valku, Veravu uz Pleskavu un Pēterpili. Cēsis apvietināto bija ap 150, Valmierā ap 120, Smiltēnē — 18. Tērbatā apvietināti un aizvesti 154 vācieši no vispār pazīstamām vācu ģimenēm Igaunijā, Vidzemē un Kurzemē. Dažiem apvietinātiem izdevās izbēgt, bet daudzus apvietinātos, starp tiem arī nevarīgus vecišus un sievietes, atrada nogalinātus ceļmalā. Starp toreiz apvietinātiem daudz pazīstamu sabiedrisku darbinieku: Andrievs Niedra, Voldemārs Maldonis, Ādams Jende, Voldemārs Teikmanis, Voldemārs Zāmuēls, mācītājs Eduards Pavasars, mācītājs Jānis Ērmanis, advokāts Strausmanis, can. theol. Fedders u.c. Lielai daļai sabiedrisko darbinieku izdevās glābties, nobēgot jau laikā, tā ka arestētāji viņus vairākkārt velti nomeklēja dzīvokļos. Kā vienam no pašiem pirmajiem pa ceļam izdevās no aresta izbēgt Andrievam Niedram un Voldemāram Zāmuēlam. Sarkanajā terrorā visbriesmīgāk cieta Gaujienas novads. 9 verstis aiz Valkas pie Kāgeru Ezerkroga ceļmalā atrada nošautus 10 cilvēkus: Dr. Eliasu no Gaujienas, mācītāju Adolfiju ar kundzi, mežkungu Rikveili ar kundzi, virsmežkungu Tušu, aptiekāru Krauzi, fon Gaveli, kādu Grīnbergu un vēl kādu no Gaujienas muižas cilvēkiem. Otrā šausmu vieta, līdzīga Kāgeru Ezerkrogam, bija Pleskavas dzelzceļa stacija “Polkovoij Dvor”, kur nogalināti 7 cilvēki. Vagonā vesti pavisam 15 apvietinātie, 5 paspējuši izbēgt jau pa ceļam, 2 pazuduši nez kā pa slepkavošanas laiku un oficiēris Dambergs izbēdzis, izlikdamies par nošautu. Nošauti šinī vietā: mācītājs Ādams Jende, advokāts Voldemārs Teikmanis, aptiekārs Tušs, Mārsnēnu muižas rentnieks Balodis, Meiru muižas rentnieks Hekers, kāds Kunce no Alūksnes un kāds Grīnfelds.” (20)

Smiltēnes vecais prāvests Kārlis Kundziņš savās atmiņās no šī šausmu laika pastāsta, ka piecpadsmit apvietināto bijis no Smiltēnes draudzes locekļiem, gan no pilsētas, gan no laukiem. To starpā baznīcas priekšniecības loceklis Nodievš, aptieknieks Bergmanis, tirgotājs Blūmentāls, Zemkopības biedrības priekšnieks Pelcis un citi. Tos aizsūtīja uz Valku un no turienes uz Pleskavu, kas bija jau daudziem kļuvis par ērkšķu ceļu. (21)

Pleskava bija tikai etapa punkts. Kā norāda Nonācs, tad vēlāk noskaidrojās, ka no Latvijas aizvestie nonāca trīs galvenajās ieslodzījuma vietās. Valmierieši, cēsnieki un

valceniēši nonāca Jekaterinburgā, rūjenieši, smiltenieši un alūksnieši bija vieni no pirmajiem, kas iepazinās ar vēlākajās dienās tik bieži pieminēto Butirku cietumu Maskavā, kamēr pārējos nosūtīja uz Krasnojarsku. No Tērbatas vien februāra beigās nosūtīja uz Krasnojarsku 250 apcietinātos. (22) 12. februārī norisinājās masu apcietināšanas nevien Tērbatā, bet arī Tallinā, Pērnavā un Viljandos. Lielinieki paspēja ierīkot prāvu koncentrācijas nometni Tērbatā, izlietojot šai vajadzībai kara laikā iekārtoto ziemeļu lazareti. Tā tomēr atšķīrās no gadu vēlāk ierīkotajiem "zvēru dārziem", kā latvieši dēvēja šīs nometnes, Vidzemē. Cietušo vidū atradās nevien latvieši un igauņi, bet krietni liels vāciešu skaits. No 567 politiski vajātiem, kādu skaitu uzrāda vēsturnieks Reinharde Vitrams, pēc viņa noskaidrojumiem vairums sastādījies no Baltijas vāciešiem. Sevišķi vācu baroni bija izsludināti ārpus likuma. Minētais skaitlis aptver kā Vidzemē, tā Igaunijā apcietinātos. (23)

Ja attiecībā uz Baltijas vāciešiem minētajām represijām bija politisks raksturs un lielniekus dzirdēja sakām, ka tā ir atmaksa par 1905. gada revolūcijas apspiešanu, vai par to, ka Baltijas vāciešu vidū netrūka tādu, kas cerēja uz Vilhelma II varas laikiem, tad latviešu vajāšana notika visnotaļ šķiru cīņas izpratnē. Lieliniekiem bija sevišķi zobs uz mācītājiem un aptiekniekiem. Jebšu tas izklausās ērmoti, viņu naidis vērsās jo sevišķi pret latviešu inteligenci, kaut arī tā parasti nepiederēja nemaz pie nopolgotās mantīgās šķiras.

Vēršanās pret Andrievu Niedru vēl daudz maz bija saprotama, jo viņš savos rakstos jau 1905. gadā nostājās nesamierināmi pret sociālistiem un revolūcionāriem. Bet latviešu mācītāji pārsvarā lepojās ar saviem liberālajiem uzskatiem, tādēļ paši cieta no muižniekiem, kas bija visu draudžu patroni. Sociālistu kurinātais naidis arī pret t.s. pelēkajiem baroniem, latviešu lauksaimniekiem, kas vēl toreiz turpināja izmaksāt no lielgruntniekiem dārgi iepirktās mājas, bija šaursirdīgs. To taču zināja laba daļa revolūcijas vadoņu, kuru vidū netrūka lauksaimnieku dēlu. Viņu vecāki strādāja smagāk par kalpiem, lai sagādātu saviem bērniem skolas un ciešamāku dzīvi.

Dzīves ironija tagad prasīja, lai vācu barons sēdētu vienā cietuma kamerā ar rentnieku un aizpārdoto māju saimnieku. Kā vienam, tā otram lielnieku laikā bija piedraudēts ar nāves sodu.

Iskolats savā pēdējā sēdē pirms tā padzišanas no Valkas vēlējās sev paņemt līdzī visus bīstamākos pretiniekus. Sēdes

protokolā ierakstīja, ka evakuēs “tos, kuru kontrrevolūcionārā fizionomija skaidra, — nogādāt aiz Urāliem un iesākt formālu izmeklēšanu”. (24) Īstenībā lieta grozījās ap ķilnieku ņemšanu.

Ķilnieku ņemšana bija gluži jauns pasākums, ar kuru lielinieki jo sevišķi lepojās. Vēlāk izdomāja tikai rafinētākus paņēmienus ķilnieku ņemšanā, par ko būs runa vēlāk. Ar tiem ķilniekiem, ko savāca Vidzemē, izrīkojās vienkāršāk. Tos līdzīgi tiem, kurus kā apcietinātos nošāva Strenču mežā, Matišos vai Valmierā, apšāva pa ceļam Pleskavā.

Vadlīnijas tam visam deva Maskava.

Kad 1917. g. 20. decembrī nodibinājās č e k a (25), tad Ļeņins izskaidroja šādas padomju iestādes nepieciešamību. “Mums jāzin,” norādīja Ļeņins, ka “čeka pārvaldēm piekrt uzdevums nostiprināt proletāriāta diktātūru praksē, un no šī viedokļa skatoties, čekai vislielākā loma. Nav cita ceļa kā pilnīgi atbrīvot masas, kā varas līdzekļiem aizvākt izsūcējus. To paveic čeka. Ar to čeka pakalpo proletāriātam.” (26) Ļeņins norādīja padomju tiesai, ka tai nav jāizvairās no terrora. Jāprotot tikai šo terroru pamatot un noformulēt. To prasot revolūcionārā tiesību izpratne un revolūcionārā sirdsapziņa. (27) Runājot par t.s. revolūcionāro sirdsapziņu, Ļeņina viedoklis pilnīgi saskanēja ar to, ko bija paudis Pēteris Stučka kā padomju pirmais tiesību komisārs.

Jebšu čeka un tās dvīņu māsa — Revolūcionārā kara komiteja — bija radusies Krievijas pilsoņu kara dienās, tad čeka palika nešķirama padomju iekārtas sastāvdaļa arī vēlākajām dienām. Tās galvenais uzdevums palika politisko un šķiras ienaidnieku iznīcināšana. Tieši iznīcināšana un nevis jebkādas tiesas spriešana vai sodīšana. Krievijas čeka nodibinātāja Feliksa Dzeržinska tuvākais palīgs Mārtiņš Lācis jau pašā sākumā pasteidzās dot tādu kā definīciju čekas darbībai un sarkanajam terroram. Lācim pieder šie vārdi: “Mēs nevēršamies pret atsevišķām personām. Mēs iznīcinām buržuaziju kā šķiru. Nenopūlieties izmeklēšanas laikā pierādīt, ka apcietinātais ar savu darbību vai izteicieniem saslējies pret padomju varu. Pats pirmais jautājums, kas stādāms, ir — kāda ir apcietinātās personas izcelsme, izglītība un arods. Viņa atbilde izšķir viņa likteni. Tieši te meklējama sarkanā terrora jēga un būtība.” (28)

Rietumu kultūras un civilizācijas paspārnē uzaugušam cilvēkam tie ir nesaprotami vārdi. Tas pilnīgi saplosa tiesisko apziņu. Tas samīn kājām viselementārākos prāta apsvērumus.

Ja arī varētu pavidēt doma, ka tas, ko teicis čekists Mārtiņš Lācis, ka tie ir viena nelabojama fanātiķa satraukuma

brīdī teikti vārdi vai histerijas izplūdums, tad tas tomēr ignorētu Ļeņina agrāk pausto uzskatu par terrora nepieciešamību. Pilnīgi saskanīgi ar Ļeņinu Lācis tāpat runā par padomju terrora jēgu un būtību. Un vienīgi terroram un pilsoņu karam ir "svētīgs pamats apakš kājām," piebalso Stučka. (29)

Ka patiešām viss tas nav teikts Oktobra apvērsuma skurbulī, bet sakņojas padomju varasvīru loģikā, redzam no tā, ka vēl 1963. gadā Latvijas PSR Ministru padomes valsts drošības komitejas priekšsēdis Longins Avdjukevičs deklarēja: "Mūsu drošības darbinieki jeb, kā tos ar mīlestību sauc tauta, čekisti, palīdzēja tautai uzvarēt grūtajās pilsoņu kara dienās... Latviešu čekisti var atskatīties uz slavenām cīņas tradīcijām. Daudzi leģendārā pilsoņu kara laika čekisti nāca no latviešu strādnieku šķiras un sarkano strēlnieku pulkiem. Līdzās F. Dzeržinska vārdam padomju tauta allaž glabās gaišā piemiņā viņa vietnieka Petersa, latviešu čekistu Bērziņa, Lāča un daudzu citu vārdus." (30)

Tāpat kā krievu čekisti, tā arī latviešu čekisti allaž lepojušies ar saviem veikumiem. Dzeržinska vadītā čeka savas darbības sākuma gados izdeva pat īpašu "Nedēļas apskatu" krievu valodā, kur uzrādīja nošauto šķiras pretinieku vārdus. To pašu praktizēja Stučka savas valdīšanas laikā Rīgā, uzskaitīdams vismaz daļu nošauto dienas laikrakstos. Šie liķu saraksti kļuva par dokumentāciju.

Latvijas un Krievijas vēsture uzglabājusi šos asinstraipus. Tie nežūst. Palikušas brūces, kas nedzīst. Vissāpīgāk mēs sajūtam tās paši, bet sveši cilvēki likuši sadzirdēt vārdus, kas tautai godu nedara. Pārmetumi vērsti allaž pret sarkanajiem strēlniekiem un latviešu čekistiem. (31) Turpretim noklusēti tie upuri, kas nesti no latviešu puses cīņā pret padomju diktatūru un tās ievadīto cilvēku iznīcināšanas sistēmu.

Mūsu priekšā nostājas apbrīnojami drosmīgā stājā pulkvedis Fridrihs Briedis. Krievijas pilsoņu kara izšķirīgajās dienās viņš bija viens no tiem, kas mērķtiecīgi un bezbailīgi uzsāka organizētu cīņu pret Kremļa varmākām.

Vēca latviešu strēlnieka stāstījums spēj notikumus un cīņas versmi vislabāk attēlot. Ļausim tādēļ par to Jānim Porietim stāstīt:

"Par padomju varas centru kļuva Maskava. 1918. gada sākumā tur bija ieradies arī 1. Daugavgrīvas latvju strēlnieku pulka bij. komandieris Fr. Briedis un savācis sava pulka 40 virsniekus. Fr. Briedis cerēja noorganizēt plašāku virsnieku organizāciju, lai gāztu lieliniekus Maskavā, Volgas pilsētās un

Petrogradā. Latviešu virsnieku grupā ietilpa šādi virsnieki: plkv. Fr. Bolšteins, plkv. Kalniņš, Lakstīgals, kapt. A. Kociņš, kapt. Kaudzītis, Lielais Stifts, plkv. Pommers, plkv. Skroderēns, virsltn. Ķevešans, Puppa (lielinieki nošāva), Šnuka, Krēsliņš, Kronbergs, plkv. Šepko, Neimans, Pinka, Rubis (lielinieki nošāva) un Skrabbe (kritis Jaroslavas cīņās). Februāra sākumā Fr. Briedim jau bija izdevies uzzināt Maskavā ap divpadsmit citas virsnieku organizācijas. Latviešu grupā virsnieku skaits bija pieaudzis līdz 60. Lidzekļu nebija, un virsnieki uzturu pelnīja vissmagākajā darbā. Pelnīja ap 30 rubļus dienā. Fr. Briedis nodibināja sakarus ar B. Savinkova "Dzimtenes un brīvības aizsardzības savienību", kuras nolūks bija gāzt padomju varu. Izlūkošana bija uzticēta Fr. Briedim, kurš iedabūja lielinieku štābos savus uzticības vīrus. Sekmīgi darbojās arī Latvju Kareivju nacionālās savienības Maskavas nodaļa, kas rūpējās par strēlnieku sūtīšanu uz Sibīrijas latviešu kolonijām, kamēr varēs atgriezties Latvijā.

Fr. Briedim un latvju nacionālajiem pilsoņiem bija panākumi, jo daudzi latvju strēlnieki uzturēja ciešus sakarus ar tiem. To nevarēja ciest lielinieki, kuri visādi vajāja latvju virsniekus un daudzus nošāva. Par upuri lielinieku teroram krita arī Fr. Briedis, kuru nošāva 1918. gada naktī uz 28. augustu." (32)

Lielinieki noslepkavoja nevien Fridrichu Briedi, bet simtiem citu latviešu patriotu Krievijā un Ukrainā. Viņu niknums vērsās sevišķi pret Latvijas neatkarības centienu paudējiem. Tāds Jekaterinodarā, Ukrainā, bija Valdemārs Grīnbergs. Kristaps Bachmanis viņu apzīmē par oficiālās Latvijas valsts pārstāvi, (33) jo Bachmanim izdevās jau 1918. gada vidū panākt Latviešu Nacionālās padomes atzīšanu par Latvijas valdību un oficiālu attiecību izveidošanu ar toreizējo nacionālo Ukrainas valdību.

Pulkvedi Briedi gan prāva latviešu patriotu grupa mēģināja glābt, panākot viņa atbrīvošanu vai izzagšanu no Butirku cietuma, bet kādas nodevības dēļ tas neizdevās. Par vienu no galvenajiem vaininiekiem Brieža nogalināšanā uzskata lielinieku Robertu Bauzi, to pašu Bauzi, ko Staļins 1937. gada "tīrīšanas akcijās" lika nošaut. (34) Zīmīgi, ka lielinieki lika Fridrichu Briedi nošaut bez tiesas prāvas, ko viņi gan praktizēja vēlākajos gados.

Atklātā cīņā pret lieliniekiem izgāja arī pulkvedis Kārlis Goppers, vēlākais ģenerālis. Arī ap viņu pulcējās paprāva latviešu virsnieku grupa, kas vērsās pret padomju diktatūru. Latvieši piedalījās Jaroslavas ielu cīņās, un vēlāk daudzi

pārgāja Kolčaka, Deņikina armijā vai organizējās savās nacionālās kaujas vienībās Tālajos Austrumos. Te radās Imantas un Troickas pulks. Bet vislielākā vēlēšanās nospraust savu ceļu radās ar Latvijas valsts nodibināšanos. Kolīdz radās patstāvīga Latvijas republika, uz Latviju atgriezās 11.395 latviešu karavīri, bijušie sarkanarmijas ierindnieki. (35) Dažus viņu ešelonus rotāja Latvijas nacionālais karogs. Daudzi no viņiem piedalījās Latvijas brīvības cīņās un atdeva visus savus spēkus Latvijai.

Tomēr starpcēliens līdz pilnīgai Latvijas neatkarības izcīnīšanai bija smags. Kopsolī ar sarkano armiju pret Latviju nāca Stučka ar citiem suverēnās Latvijas kapračiem. Viņi vērsās nevien pret Latvijas republiku, bet visā savā šķiru naida trakumā pret latviešu tautu un tās brīvības tieksmēm. Viņu valdīšanas metodes izjuta jo smagi visi Latvijas iedzīvotāji, arī cittautu inteligence.

REVOLŪCIONĀRIE TRIBUNĀLI

Padomju varai revolūcionārie tribunāli nebija nemaz vajadzīgi. Ar saviem istajiem vai iedomātiem pretiniekiem tā prata daudz vienkāršāk tikt galā. Ja nu šādi tribunāli tomēr Padomju Krievijā pastāvēja un ar tiem Stučka nāca uz Latviju, tad kāds pamatojums tam bija.

Komunistu domu pasaulē šie revolūcionārie tribunāli iznira kā sapņu tēls no lielās franču revolūcijas laikiem. Kaut arī 18. gadsimta beigās norisinājās "buržuaziska revolūcija", ko vadīja žirondisti, tad viņu ieviestie revolūcionārie tribunāli šķita Oktobra apvērsuma rīkotājiem ne mazāk pievilcīgi. Ja arī šiem tribunāliem netrūka līdzības pēc ārējās sejas, tad gan ne mazākā mērā pēc satura. Padomju revolūcionārie tribunāli taču vērsās un piesprieda nāves sodus kontrrevolūcionāriem, tas ir tādām personām, kuras viņi paši par tādām apzīmēja. Arī padomju tiesībnieku izpratnē galvenie kontrrevolūcionāri sastādījās no fabrikantiem un kapitālistiem, kas turējās pie privātīpašuma. Tos parasti nošāva, bet viņus varēja tiklab iebāzt soda nometnē "līdz pilsoņu kara beigām". (36) Leņina vārdiem runājot, revolūcionārie tribunāli bija nepieciešami, "lai lauztu ekspluatatoru pretestību". (37) Tiem esot dots uzdevums uz karstām pēdām rīkoties un vērsties arī pret disciplīnas pārkāpējiem.

Tam visam pievienojoties, Stučka vēl no savas puses piebilda, ka "mēs padarījām tiesas šķiriskajā nozīmē par

proletāriskās varas organu. Un piešķirām arī tām tās pašas funkcijas — cīnīties pret kontrrevolūciju.” (38) Dzīli apmierināts, viņš vēl paskaidroja: ka “mūsu revolūcionārie tribunāli sastāvēja no noteiktiem komunistiem, un no šās puses bažu nebija. Bet otrs iebildums, ka tribunāli prasot formālītātes un tāpēc darbojoties lēni, attiecībā uz mūsu revolūcionārajiem tribunāliem netika izvirzīts. Es teikšu atklāti, ka tie darbojās ātrāk, varbūt pārāk neievērojot formālītātes, taču katrā ziņā pietiekoši ātri... Mūsu nolūks bija atņemt politiskajām nodaļām un nodot atbildīgāko biedru rokās pašu spriedumu. Un es teikšu, ka Rīgā tribunāla lēmumos būs atrodams maz nopietnu kļūdu. Ne gluži tā tas bija provincē, bet pārmetumi drīzāk dzirdami tieši par represiju bargumu un pārāk bargajiem sodiem sīkburžuaziskiem un pat pusproletāriskiem elementiem.” (39) Franču kādreizējo revolūciju marksisti turpretim apzīmē par “buržuazisku revolūciju”.

Stučkas vārdos apzināti aizplīvurota patiesība. Kādā veidā un cik plašā mērā, to redzēsīm nevien liela skaita mācītāju un zinātnieku nogalināšanā, bet liecībās, kas mums pieejamas un par ko būs runa.

Vēl tikai apskatīsim padomju dekrēta saturu, kas attiecās tieši uz okupēto Latvijas daļu. Tieslietu komisāriāts izdeva jau 1919. gada janvārī pagaidu noteikumus par r e v o l ū c i o n ā r a j i e m t r i b u n ā l i e m . To saturs šāds:

1. Priekš cīņas ar kontrrevolūciju, spekulāciju un citiem noziegumiem, kuri vērsti pret Latvijas padomju valdību, nolūkā ienest dezorganizāciju viņas iekārtā un darbībā, vai arī mazināt padomju valdības autoritāti, pie apriņķu Strādnieku deputātu padomju izpildu komitejām nekavējoši nodibināmi revolūcionārie tribunāli un pie tiem attiecīgas izmeklēšanas komisijas.
2. Revolūcionārais tribunāls sastāv no viena priekšsēdētāja un diviem locekļiem, kurus visus izvēl attiecīgās padomes izpildu komiteja.
3. Izmeklēšanas komisija sastāv ne mazāk kā no trim personām, kuras arī izvēl padomes izpildu komiteja.
4. Izmeklēšanas komisija var deleģēt uz attālākām vietām apriņķī savus locekļus vai pieņemtus līdzstrādniekus priekš atsevišķu lietu izmeklēšanas, vai arī pastāvīgas darbības norādītājā vietā. Deleģētie izmeklētāji darbojas viņiem doto instrukciju robežās.
5. Izmeklēšanas komisijām, vai arī atsevišķiem izmeklētā-

jiem, jād darbojas ciešā kontaktā ar padomju administratīvo nodaļu un politiskām apakšnodaļām.

6. Revolūcionārie tribunāli piespriež sodu pēc lietas apstākļiem un savas revolūcionārās sirdsapziņas, neizņemot pat nāves sodu (naudas sods, sabiedriskas nicināšanas pasludināšana, politisko tiesību atņemšana, piespiestie sabiedriskie darbi, ieslodzīšana, nāves sods utt.)
7. Revolūcionāro tribunālu sēdes atklātas, bet tribunāls var lemt par to, ka atsevišķas lietas iztiesājamas pie slēgtām durvīm.
8. Revolūcionāro tribunālu spriedumi ir galīgi un nav pārsūdzami. (40)

Kā redzams, tad revolūcionārajiem tribunāliem bija nospraustas plašas robežas. Stučkas režīma laikā šie tribunāli nodrošināja sev visredzamāko lomu padomju tiesu sistēmā, jo tie, Stučkas vārdiem runājot, "noslaucīja ar vienu spalvas vilcienu visu veco šķiru tiesu sistēmu." (41) Pie šīs sistēmas izstrādāšanas Stučka bija pielicis roku kā Krievijas tieslietu tautas komisārs jau Oktobra apvērsuma laikā, tagad to tikai pielaikojā Latvijai. Kopija galu galā nebija sliktāka par oriģinālu.

Bez tam revolūcionārie tribunāli nebija vienīgie, kas izšķīra cilvēku likteņus. Šim cilvēku iznīcināšanas rituālam nostājās vēl blakus t.s. Administratīvās nodaļas politiskās apakšnodaļas ar savu sodu sistēmu, kā arī kara lauku tiesas. (42) Čeka kā tāda tobrīd neparādījās, jo tās funkcijas izpildīja iekšlietu komisārs Jānis Lenčmanis ar sava resora politiskajām nodaļām. Bez tam viņš bija Revolūcionārās kara komitejas priekšsēdis. "Kara revolūcionārā komiteja ir asa cīņas momenta padomju vara," izskaidroja tās eksistenci un funkcionālos uzdevumus pats valdības galva, (43) un ar to sākumā pietika.

Krustām šķērsām sazarotā padomju drošības sistēma tuvojās jau perfekcijai. Ar policijas aparātu komunisti arvien varējuši lepoties, un ņemot tribunālus palīgā, proletāriāta diktatūra Latvijā likās vēl vairāk nodrošināta.

Vienīgi ar saimniecību un skolām gāja kā pa celmiem. Nevien Rīgā, bet visos zemes stūros, kas bija pakļauti padomju varai, valdīja bads. Arī tas neatturēja Stučku teikt: "Jāiet uz komūnismu, kaut arī bads un sabrukums." (44) Galvenais viņam bija un palika šķiras ienaidnieku iznīcināšana. "Nedriktst pielaist to kļūdu, kuru pielaiduši 1871. gadā Parīzes komūnāri,

neizlietojot varu, lai iznīcinātu pilsonību.” (45). Šo uzskatu tad arī uzturēja spēkā visi lielinieku varasvīri 1919. gadā.

Cietumi bija pārpildīti, tādēļ padomju iestādes steigās ar koncentrācijas nometņu ierīkošanu. Drausmīgi apstākļi valdīja Valmieras “koncentrācijas lēģerī”, kā to toreiz apzīmēja un kas atradās Neilanda mācītāja muižā. Nāves pievārtē jutās arī tie, kas smaka līdzīgā nometnē Pļaviņās (toreiz Stukmaņos).

Par Gulbenes koncentrācijas nometni liecina Hugo Lācis: “Arestētie turēti pils pagrabos un šķūnī, kas iesaukts par “zvēru dārzu”. Tas bija šķirbains koka šķūnis ceļā no jaunā parka uz “kungu” kapsētu, mazā egļu pudurītī, apvilks ar dzelonstieplu žogu. Uz šķūņa dēļiem toreiz varēja lasīt ieskrāpētos nošauto vārdus. Šaušana un aprakšana izdarīta gan tuvu pie paša šķūņa ceļa malās, gan arī tālāk pļavā. Ap šķūni un pļavā varēja redzēt daudz nolīdzinātu kapa vietu, pēc izmēriem spriežot, allaž vairākiem upuriem kopā.”

Lācis apraksta arī to nošaušanas vietu, kur komunistu upuri nogalināti vēl pēdējā naktī pirms Vecgulbenes atstāšanas. “Man rādīja nošaušanas un aprakšanas vietu vecā parka malā pie t.s. Vešas mājas,” stāsta Hugo Lācis. “Netālu no mājas upīte īsu gabaliņu sadalās divi atzarojumos, un starp tiem bija redzama kapa vieta, ko uzplūdu laikā pārklāja ūdens. Paliek nezināms, kāpēc lielinieki pēdējā naktī izvēlējušies šo vietu, jo šaušanas allaž notikušas citā vietā.” (46)

Iekšlietu komisārs Lencmanis vērsās it īpaši pret brīvības cīnītājiem, kurus viņš apzīmēja par baltgvardistiem. Ar īpašu dekrētu noteica, ka “visas tās personas, kuras ņēmušas dalību baltās gvardes organizēšanā, ir jāarestē un jānodod izmeklēšanai.” Vispār kara sektoram jo dienas jo vairāk piegriezta vērību. Tas tādēļ, ka tanī sarkanās armijas daļā, kur bija iesaistīti latviešu strēlnieki, radās dezorganizācija. Ja par spīti latviešu strēlnieku izcilajām spējām un militārajai izmaņai šāda dezorganizācija un iebildumi pret komunistiskajām metodēm radās, tad tikai tādēļ, ka komunisti savu reputāciju diendienā nodēdēja un viņos nostiprinājās apziņa par brīvo, neatkarīgo Latviju, par kuru pretējā pusē dedzīgi cīnījās kādreizējie viņu kauju biedri.

Padomju vara nonāca reālu briesmu priekšā. Arī uz tiem, kurus mobilizēja, nevarēja paļauties. Nu jau radās apdraudējums no iekšienes. Iesaukto vidū atradās daudz “budžu delu”, vārda īstajā nozīmē šķiras un proletāriāta diktatūras pretinieku. Mežos sagāja “zaļie partizāni”. Kad jau varēja izmantīt komunistu režīma sabrukumu, daudzi dezertēja no sarkanās armijas. Par spīti visām represijām un riskam, kas

vien varēja, pārgāja balto pusē. Un, lūk, vēl nesen viņus dēvēja par sarkanajiem strēlniekiem.

Nu vairs nepietika ar parastajiem tribunāliem. No Padomju Krievijas kara iestādēm nāca pavēle par frontes un armijas revolūcionāro kara tribunālu nodibināšanu. To izsludināja Padomju Latvijas armijas komandieris P. Avens, bet īpašu instrukciju izstrādāja Republikas revolūcionārā kara tribunāla priekšsēdis Jūlijs K. Daniševskis. Viņam aiz muguras stāvēja divi krievi. (47)

Neapstājoties pie šo kara tribunālu uzbūves un sastāva, apskatīsim tikai to, ar kādām parādībām sarkanajai armijai Latvijā bija jāsaduras.

Instrukcijā teikts: "Ir sodāmi sekojoši pārkāpumi un noziegumi, kuri notikuši attiecīgas kaujas vienības robežās: sociālistiskās tēvijas nodevība, kara noslēpumu izpaušana, kaujas pavēļu neizpildīšanu, dezertēšana, melu ziņas, nolūkā kādas dienesta personas nomelnošana, provokācija, liķu aplaupīšana, dokumentu viltošana, sacelšanās un nemieri pret strādnieku-zemnieku padomju valdību, agitācija uz sacelšanos, visi vispār — krimināli noziegumi, kā laupīšanas, dedzināšanas, hulīgānisms, izņemot tos noziegumus, kurus iztiesāt ir tiešs pulka tiesas uzdevums."

Pieredze rādīja, ka no visa plašā noziegumu uzskaitījuma galvenais svars bija liekams uz dezertieru ķeršanu un sacelšanos pret strādnieku-zemnieku valdību, pret jebkuru darbību, kas vērsās pret komunistu režīmu. Armijas tribunāliem lika vēl pastiprināti uzmanīt spiegošanu un "sociālistiskās tēvijas nodevību". (48)

Jau ar 1919. gada martu augtin auga arī sabotāža. Lai iegūtu daudz maz lielāku skaidrību, kādēļ malu malās sākušas degt vagonu asis, Stučka tanīs dienās iekāpa vilcienā un brauca no Rīgas uz Daugavpili. "Es neesmu techniķis, bet man uzkrīt, cik bieži tagad pārdeg vagonu asis (viņš gan lietoja veclaicīgāku valodu, nosaukdam tās par "buksēm"). Vai eļļas trūkums jeb nolaidīga smērēšana? No viena vilciena atkabina vagonu. Es prasu: kas vagonā? Atbilde — smalkais cukurs! Es redzu to pašu otrā vilcienā un citā stacijā. Es prasu: kas vagonā? — Milti armijai. Vai citā vilcienā no Rīgas līdz Daugavpilij pārdeg bukses 3 vagoniem. Man Krievijā piedzīvojumiem bagāts biedrs paskaidro, ka tā esot sarežģīta sabotāža." (49)

To visu novērojis un aprakstījis Ciņā, Stučka tagad zina, ka jālaiž darbā Kara revolūcionārā komiteja. "Tai nav jāapstājas pie visstingrākajiem soļiem pat pret "bukšu"

degšanu." (50)

Vienalga, vai tas bija civilais, vai militārais sektors, padomju varai jau savā sākuma laikā bija jāuzduras grūtībām, kuras izraisīja politiskā režīma nevērtības pašā kodolā, sociālistiskās iekārtas atgārnībās un naida kurināšanā, cilvēka cieņas sabradāšanā un masu iznīcināšanā.

"PIE SIENAS — UN VAIRĀK NEKĀ!"

Nekas nebija tāds, par ko lielniekiem būtu jālauza daudz galva. Ko nebija paguvis pateikt Markss, to pateica Ņeņins, un galu galā arī mūsu pašu Pēterim Stučkam netrūka ko teikt. Sākumā gan viņš atsaucās vairāk uz marksisma klasiķiem vai pašu Kārli Marksu. Rakstā, ko Stučka publicēja Pravdā 1917. gadā, viņš cementēja savu pārliecību uz Marksu, teikdams: "Mēs vēl un vēlreiz atkārtojam Kārļa Marksa vārdus, ka mums vajag stāvēt nevis uz likumības pamata, bet jānostājas uz revolūcijas pamata." (51)

Jau no līdz šim pieminētā pārliecināties, ka Stučka savā rīcībā bija konsekvents.

Kad Valkā jau daudz bija noticis, lielnieki 1918. gada decembrī tuvojās Rīgai ar terroru. Cēsis viņi Ziemsvētku vakarā apcietināja Dr. Kārli Paukuli un citus patriotus, apvainojot viņus kontrrevolūcijā. 17 gadus veco Kārli Dzirkali apsūdzēja par to, ka viņš 1918. gada rudenī bija dibinājis Cēsis pirmo latviešu skautu pulciņu. Viņus ievietoja cietumā. Tos, kurus nenošāva, vismaz mocīja. Dažas nedēļas vēlāk nāca apcietināšanu devītais vilnis.

Marta Budule, pazīstamā ārsta, prof. Hermaņa Buduļa dzīvesbiedre, liecina par sava tēva likteni. "Nu ciešanu kārtā pienāca manam tēvam, Cēsu apriņķa Dzērbenes draudzes, Taurenas pagasta Ķiguņu māju saimniekam Jānim Jurisonam. Mans tēvs slimoja ar sirdskaiti un pagastā nekādu posteni neieņēma. Ar politiku nenodarbojās. 1919. g. 15. februārī vietējie komunisti manu tēvu arestēja, kā arī vēl vienu Taurenas saimnieku, Mežriju māju Ruņģi un pagasta vecāko Dreipu. Viņus aizveda uz Cēsu cietumu. Taurenas pagasta tēva draugi un agrākie viņa strādnieki aizsūtīja uz Cēsīm lūgumu, lai mūsu tēvu atbrīvo. Viņi to arī panāca.

Kad vietējie varasvīri uzzināja, ka tēvs brīvs, viņi to otrreiz arestēja un aizveda uz Cēsu cietumu. Nu mums vairs nekādas cerības nebija. Tiesas prāvu tribunāls noteica uz 1919. gada 18. aprīli. Tā bija Zaļā ceturtdiena. Tēvu apvainoja, ka

viņš esot kontrrevolūcionārs, piedalījies komunistu nogalinātā Raunas mācītāja Jendes bērēs, un dēls turklāt esot baltgvardists.

Ar dēlu bija tā, — viņš bija kavalerijas oficiers, beidzis Tveras kavaleristu kadetu korpusu. 1917. gadā, pirms Ziemsvētkiem, viņš no kara atgriezās mājās. Kolīdz viņš uzzināja, ka Tērbatas universitāte darbojas, viņš aizbrauca uz Tērbatu, lai turpinātu Maskavā uzsāktās studijas. Viņš no turienes gan drīzi atgriezās, jo dzirdēja, ka lielinieki, virzoties no ziemeļiem uz dienvidiem, nošaujot visus virsniekus. Brālis aizbrauca mums nezināmā virzienā.

Tribunāls tēvam vaicāja, lai sakot, kur atrodas dēls baltgvardists. Tēvs noliedza, ka viņa dēls vispār ir baltgvardists. Bez tam viņš tiešām nezināja, kur dēls atrodas. Tikai pēc lielinieku padzišanas uzzinājām, ka brālis bija atradis patvērumu pie viena sava kara biedra Lietuvā. Mūsu tēvu un otru Taures pagasta saimnieku, Mežriju Ruņģi, notiesāja uz nāvi. Taures pagasta vecāko attaisnoja, jo tā dēli bija komunisti.

Pēc tēva nogalināšanas lielā steigā notika Ķiguņu mājas inventāra aizvešana. Uz Nēķena muižu, kur bija paredzēts ierīkot kolektīvsaimniecību, aizdzina mūsu trīsdesmit govus un sīkļopus, kā arī četrus zirgus, pievācot arī lauksaimniecības mašīnas. Kaut arī tuvojās sējas laiks, iztīrīja visus mūsu labības apcirkņus un kartupeļu pagrabus. Ar mūsu labību apsēja muižas laukus un uztaisīja turienes kartupelājus. Pēc lielinieku padzišanas, kas notika pirms Vasarsvētkiem, mēs savus piederīgos izrakām no kopējās bedres un 11. jūnijā apglabājām Dzērbenes kapos." (52)

Tieši Vidzeme cieta vissmagāk no komunistu terrora. Tādēļ apstāsimies vispirms pie turienes notikumiem, kas maz ko atšķiras no tā, kas šeit risinājās jau gadu iepriekš. Visvairāk apdraudēta bija intelīgence.

Jaunajā nāves plaujā kā viens no pirmajiem krita Andrejs Kampe, kam tuvā Cēsu apkārtnē piederēja prāvs lauku īpašums un kas nemitīgi atbalstīja latviešu kultūras pasākumus. Kā dedzīgs patriots Kampe atbalstīja bez tam latviešu neatkarības centienus. Jo spilgtu liecību par viņu nodevis Aleksandrs Plensners.

Kolīdz bija nodibinājusies Latvju kareivju Nacionālā savienība, radās vajadzība izdot savu laikrakstu. Karavīru vidū izplatītais "Brīvais Strēlnieks" diendienā kļuva sarkanāks. Lielinieki izstūma no līdzdarbības pat maziniekus. Viņi kūdīja sevišķi pret virsniekiem, uzmetoties karavīriem par

vadoņiem un jauna ceļa rādītājiem. Prātu nomierināšanai un skaidrības panākšanai objektīva informācijas lapa bija plašākas sabiedrības interesēs. Pēc Rīgas krišanas 1917. g. 3. septembrī, Plensners ar Kroderu pārcēlās uz Cēsīm un apsvēra laikraksta izdošanu šini latviešu kultūras centrā. Viņi griezās ar savu nodomu pie Cēsu pilsētas valdes. Tani bija pārstāvēti dažādu uzskatu novirzieni, kas traucēja laikraksta izdošanu.

“Tā tiku izmests,” konstatē Plensners, atceroties savu sarunu ar Cēsu pilsētas valdes pārstāvjiem. “Kad sasarcis izgāju pa durvīm, tūlīt sekoja kāds kungs, kas uzmanīgi bija vērojis sarunu. “Es jums ticu,” viņš teica. Izņēmis kabatas portfeli un no tā 500 rubļu zīmi, viņš to sniedza man. “Ceru, ka ar to varēsiet iesākt.” Tas bija Andrejs Kampe, kas Plensneram iedeva sēklas naudu labajam pasākumam. (53)

Bet tā nebija vienīgā reize, kad Kampe izprata stāvokli un steidzās palīdzēt. Viņš to darīja arī tūlīt pēc 1918. g. 18. novembra, kad Latvijas pagaidu valdība gluži bez jebkādiem līdzekļiem uzsāka savu darbību. Kad atzīmēja ziedojumus, tad pagaidu valdība kā pirmo ziedotāju minēja Andreju Kampi. Viņš nodeva Latvijas republikas vajadzībām 5575 markas, kāda valūta toreiz apgrozījās, jo zemi vēl nebija atstājusi vācu okupācijas vara.

Ar to pietika, lai lielieki 1919. gada pirmajās dienās nošautu šo latviešu patriotu. Ieskaitot vēlāko laiku, Kampes dzimtai bija jāuzrāda vienpadsmit upuri.

Pēkšņi visu acu priekšā bija parādījies “kontrrevolucionāra” rēgs. Vienīgie, kas zināja, kas ar to saprotams, bija marksisma mācībās apmācītie komunisti. Pat miliči to skaidri nesaprata. Viņi izpildīja tikai pavēles. Tādas nāca dienu un nakti. Tomēr “kontrrevolucionārs” kļuva par ikdienas parādību. Nepārtraukti notika apcietināšanas.

Mūsdienās kontrrevolucionāra jēdziens tikpat neskaidrs. Ja ar to gribētu saprast tikai padomju iekārtas pretiniekus, tad tādi tiešām bija vismaz Stučkas režīma beigu laikā turpat vai visi iedzīvotāji, ja neskaita pašķidros komunistu kadrus.

Kāda īstenībā bija tā visa 1919. gada “revolucionārā kustība”, to attēloja savas partijas oficiozā Cīņā Stučka. Tur lasām: “Daudz pagastos ir pilnīgs komunistu, tas ir, liels apzinīgo elementu trūkums, un daudz citos tur esošie komunisti nebūt nav pilnīgā skaidrībā par komunistu uzdevumiem uz laukiem.” (54)

Tāds pats stāvoklis bija Rīgā un provinces pilsētās.

Bet, lai labāk ieskatītos apcietināto “kontrrevolucionāru” vaibstos un varētu par viņiem spriest ar veselu prātu un tīru

sirdsapziņu, aplūkosim šeit dažus no viņu vidus, pie tam tā, kādi viņi bija savā darbā un ikdienas gaitās.

Mūsu priekšā nostājas Aleksandrs Vanags, arhitekts, kas uzcēla Rīgā vairāk nekā 60, bet uz laukiem ap 40 ēku. Turklāt viņš jau pirms prof. Paula Kundziņa bija izveidojies par Latvijas celtniecības pētnieku. Aleksandrs Vanags rakstīja par seno latviešu celtniecību, bet vēl neiespiestie manuskripti nonāca vēlāk Latvijas Universitātes arhitektūras fakultātes glabāšanā.

1919. g. 10. martā arhitektu Vanagu apcietināja Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 37, viņa paša celtajā namā. Viņu apvainoja kontrrevolucionārajā darbībā, kā arī piederībā pie latviešu nacionālām organizācijām. Viena no tām bija korporācija Selonija. Viņu ievietoja Rīgas centrālcietumā, kas mudžēt mudžēja no līdzīgiem apcietinātiem. Cietuma kamerām vajadzēja uzņemt div- līdz trīsreiz vairāk ieslodzīto nekā parasti. Visi cieta no bada, kāds gan valdīja arī ārpus cietuma sienām. 19. marta agrā rītā Vanagu kopā ar divdesmit vienu cietumnieku aizveda uz netālajiem Smilšu kalniem aiz Matīsa kapiem. Viņiem lika izrakt kopēju kapu. Pulksten 2 pēcpusdienā viņus nošāva un sameta smilšu bedrē.

Par šo drausmīgo notikumu sīkus noskaidrojumus izdarījis prof. Dr. Pauls Kampe. No tiem redzams, ka apcietināto nošaušana steidzināta pēc tam, kad dienu iepriekš bija notikusi lielinieku padzišana no Jelgavas. Tur asins plūdi bija sākušies pirms tam. Pauls Kampe noskaidrojis, ka "no tiesu aktīm, kas nejauši uzglabājušās un atrodas Valsts archīvā, redzams, ka nošaušana izdarīta bez jebkāda tiesas sprieduma, jo sūdzība pret Vanagu bija ņemusi vēl pēc viņa nāves tālāku gaitu. Bez tam aktīs atrodas vēl kāds 25. marta raksts, kurā minēts, ka apsūdzētais atrodoties guberņas cietumā. Pēc tam, kad lielinieku vara Rīgā bija salauzta, uz piederīgo lūguma naktī no 29. uz 30. jūliju izraka pie centrālcietuma nošautos. 70 miroņu starpā atrada arī Vanaga līķi. Vienīgais priekšmets, kas viņam bija klāt, bija Jaunā Derība, no kā viņš pēdējos gados nekad nebija šķīries un kas viņu pavadījusi arī viņa pēdējā sājpu gaitā. Pēc tam viņu apbedīja Meža kapos." (55)

Mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots, kas arī izsekojis arhitekta Vanaga mūža pēdējam cēlienam, izdibinājis, ka Vanags nošauts "aiz pārpratuma", (56), kas atgādina vēlākajos gados Maskavā izdarītos rehabilitācijas aktus par Staļina laikā nošautajiem "tīrīšanas akcijās".

Tā ir padomju praksē tik pazīstama lieta: vispirms nošauj un pēc tam rehabilitē.

No notikuma ārējo faktu apraksta vēl varbūt nespējām

iegūt priekšstatu par Aleksandra Vanaga personību.

Arhitekta Vanaga meita Marija devusi par savu tēvu plašāku raksturojumu, no kura izlobām dažas atmiņu drumslas. Viņa stāsta: "Tēvs mūsu mājās bija autoritāte. Mēs trīs bērni, no kuriem es esmu vecākā, tikām stingri audzināti un no mazām dienām pieradināti respektēt ne tikai vecākus, bet arī viens otru. Tēvs daudz strādāja. Bērņībai kā tāds sarkans pavediens iet cauri vecāku nostāja, — ka cilvēkam jābūt godīgam, patiesam, apvaldītam, jāciena un jārespektē katrs atsevišķs cilvēks nevien kā persona, bet arī tā personīgās lietas. Tēvs mani agri modināja interesi par latviešu tautas teikām un pasakām. Mūsu audzināšana un sagatavošana skolai bija nodota ļoti nacionāli noskaņotai skolotājai. Tēvs mūs mācīja dziedāt latviešu tautasdziesmas, mātei uz klavierēm pavadot. Spilgtā atmiņā man vēl palicis pēdējais skaistais Ziemsvētku vakars. Zvanam atskanot, mēs bērni ar savu skolotāju, kā arī mājas kalpotāji, pulcējāmies pie zāles durvīm, kurām atveroties, mūs žilbināja lielās egles sveču mirdzums. Māte uz harmonijas spēlēja Klusa nakts, svēta nakts. Pēc kopīgi nodziedātās dziesmas tēvs, nostājies pie eglītes, lasīja gabalu no Bibeles." (57)

Tieši dziļa reliģiozitāte pavadīja arhitektu Vanagu visu viņa dzīves laiku līdz pat kapa bedrei Rīgas Smilšu kalnos.

Pilnīgi neizprotama bija arī Rīgas Mārtiņa baznīcas mācītāja Pētera Rozenberga apcietināšana, kas notika tā paša gada aprīlī. Reizē ar viņu apcietināja arī viņa vecāko dēlu Paulu, vēlāko Kokneses un Pļaviņu ev. lut. mācītāju. Pēdējam toreiz bija tikai 13 gadu.

Ar visu savas personības spēku un ideālista iejūsmu Pēteris Rozenbergs apkaroja žūpību, kas sevišķi Rīgas nomaļu strādnieku vidū bija izplatīta un vairoja krodznieku ienākumus. Jau pirms tam, būdams Straupes draudzes mācītājs, viņš kopš 1903. gada uzsāka cīņu pret dzeršanas postu. Šī viņa cīņa radīja dažas sadursmes, jo dzērāji jutās aizskarti savā patmīlībā. Būdams izcils runātājs, Pēteris Rozenbergs atrada visur atbalsi, tādēļ viņu aicināja uz daudzām vietām. Par viņu kā nepārspējamu sprediķotāju un atturības centienu rosinātāju liecina Hermanis Endzeliņš, kas viņu atcerējās no kādreizējas uzstāšanās Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcā. Kādu laiku sabijis par mācītāju Lielvārdē, Rozenbergs 1911. gadā kļuva par jau minētās Mārtiņa baznīcas mācītāju Rīgā. Te nu radās sevišķi plašs darba lauks. Pēc dievkalpojumiem viņš rīkoja svētdienas sanāksmes, pieradinot draudzes locekļus pie atturīga dzīves veida. Kā liecina

aculiecinieki, tad mācītājs Rozenbergs panāca, ka viņa priekšlasījumus apmeklēja visnegantākie žūpas un līdz nabadzībai nodzērušies krogus brāļi. To vidū reiz parādījās viens apmeklētājs, kura gurnus klāja tikai maiss. Bet šos Ilģeciema un Āgenskalna ļaudis spēja valdzināt mācītāja Rozenberga dedzīgās runas un aicinājumi. Tas pamudināja kādu krodzinieku reiz uzpirkt par trīs rubļiem vīru, kas ieradies jaukt sapulci. Pēc negantas trokšņošanas, kas palikusi bez panākumiem, šis vīrs pienācis mācītājam klāt un noteicis, ka "viņš runājot tā, it kā zveltu bullim ar cirvi pa pieri." Šos atklātos vārdus Pārdaugavas ļaudis vēl ilgi atcerējās. (58)

Tāpat kā viss pārējais lielinieku rīcībā, arī mācītāja Pētera Rozenberga apcietināšana ikvienam bija neizprotama. Vārgstot Rīgas centrālcietumā, viņš saslīma ar tīfu. No Krievijas bija ievazātas utis. Nekāda īsta ārstēšana cietumā nebija iespējama. Pēc padomju varas padziļšanas no Rīgas 1919. g. 22. maijā viņa sabeigtajai veselībai maz kas vairs līdzēja. Mācītājs Rozenbergs nomira 10. jūnijā.

Ar tīfu Cēsu cietumā 1919. g. 26. maijā nomira arī 4. martā apcietinātais Skujenes un Lodes ev. lut. draudzes mācītājs Vilhelms Fr. Kaspars. Viņš piederēja pie vecākās latviešu mācītāju paaudzes, jo bija dzimis 1853. g. 3. janvārī Aizviķu pagasta Raužos, Aizputes apriņķī. Viņa tēvs bija lauksaimnieks un pagasta vecākais. Vecāku rocība ļāva viņam studēt Tērbatā teoloģiju. Pēc sekmīgajām studijām viņam kā latvietim neļāva darboties Latvijā. Darbu viņš atrada Austrumsibirijā, apmetoties uz dzīvi Irkutskā. Viņa darbības rajons aizsniedzās līdz Jakutijai, kas ļāva mācītājam O. Šabertam teikt, ka Kaspars esot tanī laikā aprūpējis lielāko draudzi pasaulē. (59) Labvēlīgāki apstākļi ļāva viņam 1892. gadā atgriezties dzimtenē un uzņemties mācītāja pienākumus Vidzemes vidienē. Tur viņš piedzīvoja 1905. un 1917. gada revolūciju, palikdams neskarts. Bet Stučkas režīma laikā viss krasi mainījās. Viņa mājā lielinieki ierīkoja dzimtsarakstu nodaļu un mēģināja atrunāt jauniešus no garīgām laulībām. Jaunie pāri tomēr nāca pie viņa un lūdza viņus salaulāt, kā viņi to vēlējās, proti, izlūdzot kristīgo svētību. Tas bija komunistu varasvīriem dadzis acī. Kad mācītāju kā kontrrevolucionāru veda uz Cēsu cietumu, milicis ieteica vedējam no viņa uz mūžīgiem laikiem atvadīties. Cēsu cietumā Kaspars nonāca ieslodzīto telpā ar 110 politiski vajātiem liktenbiedriem. Viņš noturēja viņiem rīta un vakara lūgšanu, dodot visnotaļ garīgu stiprinājumu. Kamēr cietuma kamera bija pārvērtusies par baznīcu, tikmēr draudzes dievnams pārvērtās par mītiņvietu.

Komūnisti piestiprināja baznīcas altārim Ļeņina, Trocka un Marksa attēlus. Puķu vietā iesprauda sarkanus karogus. Draudzes locekļu simpatijas palika arī tad mācītāja pusē. Notika pat viens pārdrošs uzbrukums cietumam, kas deva iespēju gados jaunākajiem ieslodzītiem aizmukt. Mācītājs Kaspars tomēr palika. Pirmkārt, viņš baidījās par atriebību savai ģimenei. Otrkārt, viņa spēki pilnīgi sabruka. Badā novārgušo ķermeņi apstāja tīfs. Ja viņš nebūtu sagaidījis mirstamo brīdi cietuma slimnīcā, viņš tā kā tā būtu nošauts. To piedzīvoja viņa kameras biedri. Tādu likteni piedzīvoja vispār 32 ev. luterāņu mācītāji. (60)

Ja arī vislielāko nogalināto luterāņu mācītāju skaitu Stučkas režīma laikā uzrādīja Baltijas vācieši, tad bez jau minētajiem latviešu mocekļu pulkam 1919.g. 29. maijā piediedrojās Konstantīns Ūders un naktī no 16. uz 17. novembri Vilhelms Gilberts. Ūders bija Gulbenes un Gilberts Džūkstes draudzes mācītājs.

Nedaudz vārdus arī par pēdējiem. Ūdera tēvs bija trūcīgs tautskolotājs, kas nespēja dēlam nodrošināt bezrūpīgu izglītības ceļu. Līdzekļu trūkuma dēļ dēlam pa laikam bija jāpārtrauc skolas izglītība. Nobeidzis studijas, Ūders 1900. gadā steidzīgi iesaistījās Vidzemes jūrnieku misijas darbā. Kā jūrnieku mācītāju viņu nosūtīja uz Kardifu, Anglijā. Dažus gadus vēlāk viņu izraudzīja par mācītāju Ādažos. Lielinieki apcietināja viņu pirmo reizi jau 1917. gada decembrī. Lai paglābtos no atkārtotas apcietināšanas, viņš 1918. gada 25. novembrī, paredzēdams gaidāmos notikumus, pārcēlās uz Rīgu, kur pievērsās zinātniskam darbam. Bet viņš pārsteidzās, pārāk agri uzmeklēdams savu ģimeni Gulbenē 1919. g. 28. maijā. Rīga gan jau 22. maijā bija no lieliniekiem atbrīvota, bet ne Gulbene. Viņu tur apcietināja, un vietējais tribunāls piesprieda viņam nāves sodu.

Džūkstes mācītāju Gilbertu gatavojās nošaut jau Piektā gada revolūcionāri, bet sava mūža pēdējās dienas viņš piedzīvoja 1919. gadā. Viņš bija vairāk zinātnieks nekā savas draudzes gans vien. Pēc savas sociālās izcelsmes viņš bija vienkāršu lauku ļaužu bērns, par kura skološanu bija rūpējušies citi. (61)

Sadursmi ar Piektā gada revolūcionāriem bija piedzīvojis arī Bauskas mācītājs Kristaps Strautmanis, kam pamatā nebija tik daudz idejiskas pretišķības kā viņa noslēgtais raksturs. Viņa tēvs kā tautskolotājs ar mazu rociņu nespēja savam dēlam nodrošināt izglītības gaitas. Pirms abiturijas Kr. Strautmanim bija jau pašam jānopelna sava maize. Spaidīgie

apstākļi ļāva viņam uzsākt teoloģijas studijas tikai trīsdesmit gadu vecumā. Tas viss nocietināja viņa raksturu. Izņemot mācītāju H. Bilenšteinu, citu draugu viņam nebija. Bet H. Bilenšteinu lielnieki nogalināja jau 1919.g. janvārī. 19. martā pienāca Strautmaņa kārta. Vispirms viņu aizveda uz Vecsauli, kur ar zobenu viņam pāršķēla galvu, pēc tam iešāva lodi krūtīs un aplaupīja. Liķim bija atstāts mugurā tikai kreklis. (62)

Liķu bedrēs gulēja tātad kā latvieši, tā vācieši. Kamēr Igaunijā daudzo vācu ev. lut. mācītāju vidū nošāva tikai vienu igauņi, tikmēr Latvijā nošauto latviešu protestantu mācītāju skaits sasniedza septiņus. Bet vajāšanas vērsās arī pret rosīgākajiem draudžu darbiniekiem. Tos visus uzskaitīt nav iespējams, bet dažu mocekļu vārdi jau izpelnijušies ievēribu cittaustu izdevumos, cildinot viņus kā izcilus kristiešus. (63) No vācu mocekļiem visbiežāk minēts Tērbatas profesora un teologa Trautgota Hāna vārds.

Vairāki izglābās tikai tādā ceļā, ka jau laikus devās drošībā. Viens no tiem bija prāvests Eduards Pavasars, kas bija smagi apdraudēts jau Iskolata laikā, tādēļ 1919.g. viņš steidzās atstāt Latviju, kas viņu un viņa ģimeni paglāba no drošas nāves. (64) Prāvestu Jāni Reinhardu lielnieki 1919. gadā apcietināja, bet viņam izdevās pēc divi nedēļām izkļūt brīvībā.

Ne mazāk smagu likteni piedzīvoja Romas katoļu mācītāji Latgalē.

Vispārēju stāvokļa raksturojumu par lielnieku valdīšanas metodēm Latgalē 1919. gadā devis Francis Trasuns. Viņš šos šausmu laikus pieminējis divi runās, ko viņš teicis Latvijas Satversmes Sapulcē. "Es tanī laikā biju Latgalē, kad darbojās komunisti," teica Francis Trasuns. "Es nodzīvoju ar viņiem kopā pusotra gada. Pirmais komūnists, kas atbrauca Latgalē, jau pirmajā mītiņā Krāslavā pateica, ka viņam esot mazāk matu uz galvas, nekā viņš esot cilvēkus nokāvis. Daugavpilī cilvēki bez kāda tiesas sprieduma tika apcietināti, apšaudīti pat no lielgabaliem un aprakti pusdzīvi. Rēzeknē atkal tāpat bez kāda tiesas sprieduma, bez kādiem pierādījumiem, tikai uz aizdomām, ka tie gaida "baltos" atnākam, tika apšauti pat mierīgi pilsoņi." (65) M. Bukšs šinī sakarībā norāda uz brāļiem Skangeļiem, kurus lielnieki 1919.g. 27. maijā nošāva. Baznīckungs Fr. Trasuns tanī laikā darbojās Prezmu draudzē, kur viņu labi cilvēki izglāba no drošas nāves. Pēc tam pa visu juku laiku viņš bija spiests slapstīties, izvairoties no apcietināšanas. (66) Pret Trasunu vajāšanas vērsās sevišķi asi,

jo viņš nebija tikai Dieva vārda kalps, bet arī rosīgs latviešu tautas vadonis.

Kā likteņa ironija jāatzīmē tas, ka baznīckungs Francis Trasuns, 1906. gadā ievēlēts Krievijas 1. Valsts domē, jau pirmajā savā runā enerģiski iestājās par Piektā gada revolūcionāru apžēlošanu, nonākdams sava katēgoriskā runas veida dēļ pat konfliktā ar Valsts domes priekšsēdi. (67) Tagad, lielnieku laikā, atskanēja sauciens — “Pie sienas — un vairāk nekā!”

Nelielu pārskatu par terroru Latgalē 1919. gadā devis bīskaps Rancāns. Tur šis terrors plosījās ilgāk nekā Rīgā un tās apkaimē. Galvenais noteicējs Latgalē 1919. gadā bija Jūlijs Daniševskis, līdzīgi Pēterim Stučkam, Ļeņina uzticības vīrs.

Jāzeps Rancāns saka: “Pirmie upuri krita no gara darbinieku rindām. Šeit jāpiemin Nautrēnu prāvests Severijs Martinenass, Landskoronas prāvests Jānis Bikšis, — abi šie garīdznieki krita no komunistu lodēm kā drošsirdīgi varoņi un mocekļi. Arī daudziem citiem garīdzniekiem bija jāpārdzīvo smagi pārbaudījumi un ciešanas. Garīdznieku vajāšanas plosījās visā zemē, tāpēc daži bija spiesti meklēt patvērumu kaimiņu zemē — Lietuvā. Šeit bija izceļojuši vecākie tautas darbinieki, māģistrs Skrinda un dekāns Pāvils Tukišs. Šinī zemē plosījās pēckara laika epidēmijas, un abi šie centīgie priesteri, apkalpodami lietuviešus, 1919. g. krita par upuri lipīgām slimībām. Bet savā dzimtenē citi garīdznieki bija vazāti pa cietumiem un padoti komunistu izsmieklam un naidīgām vajāšanām. Tā, piemēram, prāvests A. Sviklis un dekāns Fr. Lukšo bija apcietināti un ievietoti cietumā, pirmais Ludzā un otrs Kuldīgā. Šos sirmos tautas darbiniekus no drošas nāves izglāba ticīgie draudzes locekļi, samaksādami par saviem priesteriem lielas kontribūcijas (par prāvestu A. Svikli 34.000 rubļu un par dekānu Fr. Lukšo 6.000 rubļu). Daudziem citiem priesteriem bija jādzīvo mežos vai uz purvainām nepieejamām salām. Vienīgi ticīgā tauta tos pasargāja no drošas bojā ejas un beidzot nogādāja drošībā pāri fronteī Latvijas armijas aizmugurē.

Tanī pašā laikā sāka vajāt ticīgo tautu un inteliģenci, kas stāvēja par ticību un baznīcas brīvību. Šeit būtu godam minami reizē ar savu prāvestu S. Martinenasu mocekļu nāvē Nautrēnos kritušie, tāpat sešpadsmit Asūnes draudzes locekļi, kā arī astoņi Krāslavas draudzes locekļi, kas ar savām asinīm apzīmogoja tautas un baznīcas brīvību.” (68)

Ja Rīga bija pakļauta piecus mēnešus komunistu patvaļai, Kurzemes un Zemgales pilsētas un lauki vēl īsāku laiku, tad

Latgale uzdūrās padomju režīmam jau 1918. gada decembra sākumā un daži viņas stūri vēl 1920. gada pirmajos mēnešos vēl izbaudīja lielinieku mežonības. Dažam labam piemeklētam cilvēkam Latgalē tādēļ iznāca ciest ilgāk par citiem. Viens no tiem bija katoļu prāvests Alfonss Pastors, vēlākais Saeimas deputāts. Viņu apzīmēja par "baltās armijas" organizētāju, uzsākot viņa vajāšanu jau no pirmajām padomju diktatūras dienām. Prāvestam Pastoram iznāca slēpties no vajātājiem veselu gadu. Viņš dzīvoja mežā, paša izraktajā alā, ko nosedza ar kokiem. Ja viņš būtu kritis komunistu rokās, viņam draudēja droša nāve.

Padomju Latvijas valdības priekšsēža vietnieks un sarkanās armijas Revolucionārās kara padomes priekšsēdis Jūlijs Daniševskis, vērodams savas armijas sairšanu, 1919. g. 27. martā toreizējās valdības oficiozā Ziņotājs paziņoja: "Tagadējā pēdējā un izšķirošā cīņā, kad mirstošās kapitālistu šķiras baltgvardes bandas, raustīdamās nāves krampjos, uzbrūk vispasaules revolūcijas avangardam, mūsu sarkanarmijai, kad no šīs cīņas gala iznākuma atkarāsies visi revolūcijas iekarojumi, brīvība un verdzība priekš revolucionārās darba tautas, vispasaules revolūcijas intereses prasa no sarkanarmijas cīnītājiem stingru revolucionāru disciplīnu, ar kuras palīdzību mēs varam uzvarēt nekaitro ienaidnieku." (69)

Tiešām padomju varai bija nostājies pretim spēcīgs un nesalaužams pretinieks. Tā bija tauta pati. Tās drosmīgākie locekļi organizēja visās malās cīņas vienības, tā sauktos "zaļos". Jau 10. martā nacionālie partizāni uzbruka Balvu stacijai. Viņus veda cīņā kapteinis Artūrs Veckalniņš. Ar savu karavīra izmaņu un bezbailību Veckalniņa vīri kļuva legendāri. Viņu cīņas savā laikā plaši aprakstītas, kamēr maz kas zināms, kas notika Līvānu nostūrī. Par to ziņo turienes "zaļo" vienības vadītājs P. Līvānietis:

"1919. gada marta mēnesī Līvānu pagastā un apkārtnē valdīja komunistu terrors," apliecina Līvānietis. "Tika laupīts un daudzi lauksaimnieki krita par upuri šim terroram. Kad boļševiku terrors kļuva nepaciešams, tad kādu dienu sēdos zirgam mugurā un apjāju visu Līvānu pagastu, aicinādams bijušos karavīrus un jauniešus pulcēties un aizstāvēt sava pagasta ļaudis. Divu nedēļu laikā noorganizēju partizānu nodaļu, savācot un apbruņojot 63 vīrus un jaunekļus. It kā priekšā stāvošās cīņas nojauzdams, iepriekšējā gada marta mēnesī, kad jau biju tikko pārnācis no strēlniekiem un fronte jau bija pārvēlusies Daugavai pāri labu tiesu uz austrumiem, sāku rīkoties. Apstaigājot toreiz bij. frontes joslu, atradu vairākas

nelielas ieroču, municijas un citu kara mantu noliktavas. Kādu vakaru sajūdzu savus abus zirgus, apbraukāju atrastās noliktavas un piekrāvu abus pajūgus pilnus ar šautenēm, municiju, rokas granātām un citām kara mantām, to starpā 2 koltus, vienu maksī (krievu Maksima sistēmas ložmetēju) ar visām lentēm un 52 pavisam jaunus nelietotus naganus. Minētos ieročus aizvedu uz pļavām un noglabāju savā siena šķūnī, tos, kastēs ievazelinētus, tur aprokot. Ar šiem ieročiem apbruņoju pēc gada noorganizēto partizānu nodaļu.

Ar partizāniem operēju sarkanās armijas frontes aizmugurē, radot nedrošību lielinieku rindās, brīdinot un aizsargājot vietējos zemkopjus. Sadursmēs pretiniekam radās ievērojami zaudējumi. Ne par velti komunisti mūs lādēja par "zaļo bandu". (70)

Līdzīga pretestība parādījās arī citās vietās. Komunistu režīmu visi vēlējās reiz nokratīt. 370 vīru "zaļā armija" darbojās Cēsaines, Dzelzavas, Jaungulbenes, Bučauskas, Druvienas, Liezeres, Mēdzulas, Lubejas, Kārdabas, Kraukļu un Sarkanu pagastā, parasti 15—30 vīru grupās. (71)

KUR TRIBUNĀLI, TUR LIĶU KAUDZES

"Rīgā bija bads. Fabrikas nestrādāja. Visa tirdzniecība aprima. Pārtikas veikali tukši. Strādnieki klejoja pa ielām bez darba. Lai glābtos no bada nāves, daudzi iestājās brīvprātīgi sarkanarmijā. Tur varēja dabūt auzu sēnalu maizi un zirga gaļu. Vēl grūtāk klājās vidusšķirai un inteliģencei. Tie nevarēja un nespēja palikt par sarkano varasvīru darbiniekiem. Iestādēs pieņēma ar dažādu arodbiedrību un komisāru rekomendācijām. Darba biržā, reģistrējot bezdarbniekus, prasīja, pie kādas politiskās partijas katrs pieder. Daudz bija bezpartejisko, jo neviens negribēja atzīties, ka viņš ir nacionāli domājošs pilsonis. ...Visa pilsēta bija kā kāda miroņu sala. Iedzīvotāji staigāja bālām sejām, izmisuma pilni. Katru rītu uz ielām pie sniega tīrīšanas darbiem strādāja māju īpašnieki. Vairums no viņiem bija apcietināti. Tribunāls strādāja un sprieda netaisnu tiesu". (72)

Tādu dzīves ainavu par Rīgu 1919. gada pirmajos mēnešos dod viens aculiecinieks. "Ilgi tā neies. Tā nav valdīšana, bet badā mērdēšana un slepkavošana," runāja paklusām pilsētā," atstāsta piedzīvoto tas pats aculiecinieks, gados jauns latvietis. Apmēram to pašu viņš pastāsta par Valmieru, kur viņš tiekas ar sarkanarmiešiem. "Sarkanarmieši auzu sēnalu

maizi bija atēdušies līdz kaklam. Viņi teica, ka iekšā gan varot dabūt, bet ārā nenākot." (73) Vienīgais izņēmums bija komisāri, kam nekā netrūka. Tie ik brīdī saņēma no Ipašas noliktavas mārciņām tauku, gaļas un cukura. (74)

Bet tanī laikā visa Vidzeme raustījās kā drudzī. Vidzemi un Latgali pārklāja plašs padomju tribunālu tīkls. Tribunālu darbību nevarēja noklusēt, un lielinieki nemaz nevēlējās ko noslēpt, drīzāk otrādi, — lai iedzītu bailes ikvienam, tos daudzinaja. "Proletāriāta vara ir nostiprināma tikai ar terroru. Ar nesaudzīgu terroru! Kas cer uz pretējo — tas krit!" — dzirdēja sakām. To teica komisāri un saskaņā ar to rīkojās. (75)

Parastais cilvēks to nesaprata. Radās pānika un izmisums. Ja arī prātu stindzināja notikumi Rīgas centrālcietumā, tad visdrausmīgākās ziņas nāca no Vecgulbenes, no visas Malienas. Par to ļausim atkal stāstīt aculieciniekiem.

"Vecgulbene un tās apkārtnē bija viena no asiņainākajām komunistu terora slepkavošanas vietām," liecina Vilis Ozols, kas tur karavīra gaitās nonāca. "Pie pils mūriem bija izrakta gara bedre, kuru komunistu varasvīri vēl nebija paspējuši piepildīt ar saviem upuriem. Savus upurus viņi bija slepkavojuši arī pils apkārtņē. Vairākas bedres ar upuru līķiem bija tikai pa pusei aizbērtas. Pils augšējā telpa bija izkrāsota sarkanā krāsā un izgreznota ar komunistu varasvīru ģīmetnēm un dažādiem uzsaukumiem. Pagrabā bija ierīkots moku kambaris. Sienās redzami ložu caurumi. Vienā kambarī atradās garš sols, sadurstitis un asiņains. Tas lietots, upuru piesiešanai un spīdzināšanai.

Baznīcu šie komunistu kalpi bija pārvērtuši par tribunāla sēžu zāli un to šim nolūkam attiecīgi sagatavojuši. Pils pārvaldnieks mani izvadāja un stāstīja sīkāk par norisi pagraba telpā, bet to neaprakstīšu, jo pat man, norūditam karavīram, kļuvabaigi, klausoties viņa stāstījumā. Katrs var iedomāties, kādā mocekļu nāvē nelaimīgie šeit miruši. Sienas, pilāri un zemie velvētie griesti ar ložu izsistiem robiem, nesakaltušas asinis liecināja, ka vēl nesen pirms mūsu iebrukuma muižā daudz sirmgalvju, sieviešu un bērnu asaru te bija lijis, daudz vaidu skanējis un daudz nevainīgu asiņu šeit plūdis." (76)

Par Gulbenes tribunāla sarikoto asinspirti liecinājis arī Egons Dārziņš, vēlākais Latvijas Universitātes profesors. Viņš norāda, ka komunistu tribunāls ik dienas licis nošaut desmitiem cilvēku. (77)

Vispilnīgāk Gulbenes tribunāla darbību noskaidroja Rīgas apgabaltiesa, bet mums nav pieejami prāvas protokoli. Tikai zināms, ka noslepkavoto vidū atradās daudzi Gulbenes un

Galgauskas pagasta lauksaimnieki, kuru saimniecības noderēja par paraugsaimniecībām.

Ar Vecgulbeni sacentās Valkas tribunāls. Par tā darbību puslīdz sīku liecību nodevis agronoms Hugo Lācis. Viņa ziņojumā lasāms: "Valkā lielinieki savā isajā valdīšanas laikā bija pastrādājuši šausmu darbus. Noslepkavoto skaitu vien rēķināja ap seši simti. Pats tiku redzējis dažas atraktas kapenes. Tur ar drātis sasietām rokām atradās visdažādāko šķiru upuri, starp tiem laba tiesa, pēc izskata, arī Istu darba ļaužu, pastalām kājās. Bija arī vēlā izgērbti cilvēki. Kāds aculiecinieks attēloja redzēto šaušalīgo ainu. Ziemas naktī izgērbti līdz vēlai un sasieti rindā no cietuma dzīti nošaušanai uz tuvējām priedēm vaimanājoši cilvēki, kas daudzīti ar šauteņu laidēm, lai nekliegtu. Par šo pašu gadījumu tālāk stāstīja, ka kādam no nelaimīgajiem, šaujot ar ložmetēju, norauta roka, ar kuru bija piesiets pie citiem. Tas kails un asiņains aizbēdzis uz tuvējām "Zāģu dzirnavām" mežā (dzirnavnieks bijis igaunis) un daudzījis pa logu, bet dzirnavu ļaudis baidījušies to ielaist. Otrā rītā nelaimīgais atrasts noasiņojis turpat pie salmu kaudzes.

Tribunāla priekšsēde Valkā bijusi sešpadsmit gadus veca meitene. Pie man pazīstamas fotogrāfes, sievas radnieces, tiku redzējis arī tās ģimētni. Tā bija skolas meitenes izskatā ar bizīti pār pleciem. Tā Valkā bija rikojusies P. Stučkas valdība. Kādā Valkā izdotajā "Sarkanā karoga" numurā P. Stučkas ievadrakstā izlasīju šādus vārdus: "... un sarkanie strēlnieki tad ar labpatiku varēs badīt durkļus pelēksvārcu (tas ir zemnieku) treknajos vēderos". (78)

Līdztekus tam iedomāto pretinieku slepkavošana notika vēl tuvējā Smiltēnē. "Mēs redzējām masu kapu atrakšanu Smiltēnes cietuma priedēs 1919. gadā," atcerējās pieredzētās šausmas agronoms Jānis Venners vēl pēc piecdesmit gadiem no savas jaunības laikiem. (79)

Valmieras tribunāls notiesāja un uz karstām pēdām nonāvēja vairāk nekā 100 personas, pie kam spriedumus pieņēma gan atklātās, gan slepenās sēdēs, dažkārt arī aizmuguriski. (80)

Kad 1924. gadā Rīgas apgabaltiesa iztiesāja pret tribunāla vīriem prāvu, tad uz apsūdzēto sola sēdēja 19 gadus vecais Pēteris Runcis, 22 gadus vecais Roberts Gailis, tikpat vecais Kārlis Samariters un seši citi vainīgie, kuru vecums svārstījās no 25 līdz 39 gadiem. Daži no šiem revolūcionārā tribunāla locekļiem bija piedalījušies vajāto pilsoņu spīdzināšanā.

Jānim Beldavam Valmieras tribunāls piesprieda nāves

sodu tikai tādēļ, ka viņš it kā neesot bijis mazo ļaužu aizstāvis.

Izrokot liķus pēc lielinieku padziļšanas, atklājās, ka valmierietim Mārtiņam Stirnam bija izdurtas acis un sadragāta galva. Tāpat izdurtas acis bija Pēterim Bāliņam. Jānis Zaķis bija sašauts ar vairākām lodēm vēderā, krūtīs un rokās, pie kam arī viņam bija sakropļota galva. Arnoldam Sīmanim bija salauzti roku kauli un krūtīs atradās vairāku dūrienu pēdas. Tribunāla priekšsēdis Ošlejs, kā rādīja tiesu aktis, bija parakstījis nāves sodu savam tēvam kā "kontrrevolūcionāram". (81)

Par cilvēku bēdēšanas vietu vidzemnieki apzīmēja arī Cēsis. Kā pilsētā, tā apkārtējos pagastos notika šaušanas. Cēsis varēja dzirdēt, ka katru nakti norīb 10—15 šavienu. Zinātāji norādīja uz "Šausmu gravu". Smagas stundas pārdzīvoja cietumnieki, kas redzēja savus likteņbiedrus aizvedam, jo tas lika atskārst, ka pēc tam pienāks viņu kārtā. (82)

"Revolūcionārie tribunāli strādā labi un droši," izteicās Stučka Ciņā. (83) Un tomēr visās šajās norisēs parādījās pretrunas. Stučka atkārtoti atsaucās savos rakstos uz Kārļa Marksa kādreizējo teicienu: "Kad revolūcija noritējusi sekmīgi, savus pretiniekus var pakārt, bet nevar viņus tiesāt. Viņus var novākt no ceļa kā uzvarētus ienaidniekus, bet nevar viņus tiesāt kā noziedzniekus." (84)

Varbūt tādēļ arī apcietināto cilvēku masu mazāk tiesāja kā kāra, faktiski nošāva. Jūlijs Roze, kas piedzīvojis 1919. gada briesmu dienas, domā, ka nevien paša terrora dēļ vien šāva, bet "šāva nost, lai nebūtu lieku ēdēju un lai tukšotu telpas nākošajiem arestantiem", (85) jo pārtikas tik tikko pietika pašu vajadzībām, t.i. valdībai un sarkanajai armijai.

Par mežonīgu terroru atliek vēl runāt, kur notika lielinieku atkāpšanās. Vispirms tas notika Ventspilī, kur komunisti pānikā bēga un šāva, atstājot prāvas liķu kaudzes. Tāpat baigas dienas piedzīvoja Jelgava 1919. g. martā, kad sarkano armiju padzina no Zemgales metropoles Jelgavas. Jelgavā vissmagāk cieta Baltijas vācieši, ieskaitot daudzas sievietes. Bez drausmīgās nāves plaujas pašā Jelgavā upuru skaitu pavairoja, dzenot apcietinātos četrdesmit kilometru tālā pārgājienā no Jelgavas uz Rīgu. Sirmgalvji, kas nespēja joņiem iet un joņiem skriet, kas paklupa, tos vērīgie pavadoņi apšāva turpat ceļmalā. Prāvām liķu kaudzēm bija jāuzduras arī Tukumā. (86)

Citādos apstākļos risinājās notikumi Augškurzemē. Turienes iedzīvotājiem nācās iepazīties ar padomju varu tur

dažas nedēļas agrāk nekā Rīgā un Jelgavā. Lielinieki nodibināja Jēkabpils apriņķa revolūcionāro komiteju jau 1918. g. 20. decembrī. Vienīgi viņiem trūka uz vietām komunistu, kurus salikt pagastu padomēs. Pašā Jēkabpili salasījās tikai 20 partijas vīru, kam pievienojās tikpat liels dēkainu jauniešu pulciņš. Apriņķa pagastu pašvaldībās darbojās ļaudis, kas tikai ārēji izlikās par padomju varas piekritējiem. Kas nebija amatos, izturējās drošāk un nebaidījās pat kritizēt padomju varu un tās ideoloģiju.

Kolidz nacionālās karaspēka vienības pārrāva lielinieku fronti, ar 1919. gada marta beigām pieauga pretestības kustība iedzīvotājos. Līdz ar Rīgas krišanu 22. maijā sarkanā fronte Kurzemē pilnīgi sabruka. Spēcīgs pretestības centrs izveidojās Bebreņē un plašā Ilūkstes apriņķa apkaimē. Lielinieki bija spiesti pārcelties uz Daugavas labo krastu. Sevišķu ievērtību bija jau no padomju varas pirmajām dienām ieguvusi Daugavpils. Tagad tur risinājās jauni notikumi.

Tuvojoties pavasarim, terrora brāzieni bija smagi piemeklējuši Daugavpili. Pirms Lieldienām šausmu apmērs sasniedza neprāta robežas. Būdamis virsnieks Daugavpils cietoksnī, Jānis Ezergailis redzēja savām acīm notikumus tiešā tuvumā. Viņš stāsta: "Kādu nakti, atgriežoties caur ziemeļu vārtiem cietoksnī, mēness gaismā ārējos vaļņos ieraudzīju neparastu skatu — it kā tur atrastos nozāģētu koku celmi. Liels bija mans pārsteigums un izbailes, kad piejājis ieraudzīju tur guļam nošautos cilvēkus. Tai naktī vairs nevarēju aizmigt. Rītā piecēlos noguris un nervozs." Tas līcis viņam kopā ar otru karabiedru apskatīt notikuma vietu dienas gaismā. Un tad viņiem atvērās pilnīgāks skats: "Nošauto starpā bija arī vairākas sievietes. Marta kailsalā nošautie mocekļi palika neaprakti, un neviens viņus arī nenovāca. Ik nakti nāca jauni klāt. Izpētījām mocekļu ceļu. No čekas viņi vesti cauri pilsētai, tad pa lauku ceļu starp šoseju un Rīgas dzelzceļa līniju uz savu Golgātu. Pa ceļam atradām vairākus nošautos vai nosistos, jo čekistiem bija kārojies asiņu, iekāms nokļūst izredzētajā vietā." (87)

Par spīti asinspirtij, no lielinieku slepkavām izglābās apcietinātais Staņislavs Kambala, kas kā Tautas padomes loceklis bija piedalījies 1918. g. 18. novembra Latvijas valsts proklamēšanas aktā, kā arī vēlākais Saeimas deputāts Lukass Ozoliņš un Daugavpils vidusskolas direktors Fridrihs Obšteins.

Rēzeknē, kas jau tā bija piedzīvojusi daudz nemierīgu dienu, 1919. g. maijā no Rīgas ieradās īpaša soda ekspedīcijas

vienība, kurā bija pāri par 75 vīriem. "Zaļo" un t. s. baltgvardistu skaits bija tanī laikā strauji pieaudzis, kādēļ notika izrēķināšanās ar viņiem. Sagūstītos pretiniekus nošāva visu acu priekšā netālajā ārpilsētā pie upes. Šāda nošaušanas procedūra lieliniekiem likās tāpēc nepieciešama, ka Rēzeknē bija nodibinājusies "dzimtenes glābēju komiteja", kas ieguva vispārējas simpatijas. (88) Sabiedrības iebaidīšanai vairs nepietika ar tribunālu lēmumiem un to izpildīšanu nakts tumsā, bet tieši otrādi — dienas gaismā un vismaz ziņkārīga pūļa priekšā.

Komūnisti pielietoja bez tam vēl otru paņēmieni, proti, pretinieku ģimenes locekļu apcietināšanu. To dabūja izjust sevišķi virsnieku ģimeņu piederīgie. (89) Arī "zaļo", nacionālo partizānu tuvinieki bija apdraudēti. Tie savukārt pildīja cietumus. Tad nu arī vairs nepietika ar tiešo cīņu, bet "zaļie" ķērās savukārt pie savu apcietināto cīņas biedru un viņu ģimenes locekļu atbrīvošanas no cietuma. Tas nozīmēja viņiem vienīgo glābiņu, jo šiem padomju gūstekņiem draudēja nāves sods.

No jaunām apcietināšanām vietējos iedzīvotājus paglāba Ziemeļlatvijas brīvības cīņu dalībnieki, kas 1919. g. pavasarī turpināja vajāt lieliekus līdz pat Zilupei. Pie Apes notika smagas kaujas, bet par Api, Latvijas un Igaunijas robežmalā, jāzin, ka tā bija vienīgā vieta ziemeļu daļā, kur lielieki nemaz neiekļuva. Tādēļ no Vidzemes citiem nostūriem tur slepus ieradās brīvprātīgi cīnītāji, lai pievienotos nacionālajai armijai. (90) Viss tas palīdzēja arī latviešiem Lauru kolonijā, kas, savukārt, jutās apdraudēti. Latviešiem pret lielieku terroru palīdzēja igauņi un somi.

RĪGA NĀVES MULSĀ

Revolūcijas ceļinieku ierašanās Rīgā no Maskavas jau pieminēta, bet pēkšņā režīmu maiņa vēl neatspoguļoja visus Stučkas režīma piecus mēnešus. Šie nedaudzie mēneši iezīmēja daudz ko jaunu Rīgas vēsturē, un tie nav izdzēšami no atmiņas. Pēc lielieku padzīšanas parādījās gan daži fragmentāri notikumu apraksti, bet joprojām trūkst viengabalaina pārskata. Tādu dot arī šobrīd grūti, kamēr arhīvi nav sākuši runāt.

Tomēr diezgan skaidru kopainu dod arī dažu vērīgu aculiecinieku apraksti. Par komunistu varaslaikiem Rīgā rakstījis Pēteris Stučka pats. Krievu valodā sarakstītā

grāmata, kas saucas "Sociālistiskās Padomju Latvijas pieci mēneši", iznāca Maskavā 1919. gadā. Tanī Stučka par daudz ko taisnojās, bet atkārtoti uzsvēra, ka "Latvijai un Rīgai komunistiskajā revolūcijā bija un ir svarīga vieta." (91)

140 Stučkas valdīšanas dienas Rīgā plaši aprakstījis rīdzinieks Georgs Popofs 280 lappušu biezā grāmatā "Sowjetherrschaft in Europa. Die Rigaer Kommunistenzeit und ihre Lehren" (Padomju kundzība Eiropā. Komunistu laiki Rīgā un ko tie māca), kas 1935. gadā iznākusi Šveicē.

Popofs konstatē, ka nevienā Austrumeiropas nostūrī, kurā 1918. un 1919. gadā komunisti ielauzās, tie nekur nav tik šausmīgi trakojuši, kā tas notika Rīgā. It īpaši viņš norāda uz 1919. gada martu, kad terrors sakāpinājies līdz tādām apmēram, kādu tas pat Krievijā nebija sasniedzis. (92) Visā tālākajā notikumu aprakstā turēsimies pie Popofa faktu materiāla.

Pilsoņu apspiešana un sadzīves sovjetizācija, saka viņš, notika ar fanātisku noslieci. Posts un trūkums diendienā pieauga. Vēl nebija aiztecējušas pat ne desmit nedēļas, kad likās, ka Rīgu piemeklējusi kāda dabas katastrofa vai tā smagi cietusi no sērgām.

Dzīvokļu kratišanas un apcietināšanas izvērtās par masveidīgām vajāšanām. Netrūka dienu, kad apcietināto skaits, kurus ieslodzīja cietumā, pārsniedza simtu. Apcietināšanas pavēļu izpildītāji vairs neuzrādīja apcietināšanas iemeslu. Pietika ar paklusām aizdomām vai kādu denūciāciju. Dažkārt visam pamatā bija atriebība par kādu personisku aizskārumu. Visi tad nonāca "aizdomīgo pilsoņu" sarakstā. Ienākušās ziņas un denūciācijas nepārbaudīja. Padomju aparātam tas likās lieks darbs. Kas reiz bija nonācis sarakstā, tā mājas pamatīgi izkratīja, atņemot vērtslietas un pārtiku. Apsūdzēto ievietoja cietumā. Tikai tik plašam apjomam Rīgā cietumi nebija celti. Kolīdz Rīgas centrālcietums bija brangi piepildīts, ņēma palīgā Citadeli, tās vecos mūrus un pagrabus, kas Katrīnas II laikos bija piedzīvojuši savus ziedu laikus. Padomju rituāls prasīja apcietināšanas izdarīt naktī. To zināja visa Rīga, tādēļ reti kāds mierīgi gulēja. Dažs pat neizgērbās, lai varētu miličiem nekavējoties sekot. Kolīdz atskanēja ratu rīboņa ielā, ikviens sarāvās un ausījās, pie kuras mājas baigā mašīna apstāsies.

Pa reizei apcietināja visu ģimeni, tikai bērnus un pusaudžus pie cietuma vārtiem atdalot. Apdraudētie visvairāk slapstījās. Viss atgādināja inkvizīcijas laikus. Rīga kādreiz bija varējusi lepoties arī ar raganu prāvām.

Jaunu paskatu pilsētai deva patruļu pulciņi. Tie apstādināja gājējus un izdarīja pasu kontroles. Labu daļu aizturēja. Kurus neapcietināja, tos norīkoja spaidu darbos. Pēdējos sevišķi inteligenci un tos, kas atgādināja buržujus. Ja nu vēl izdevās notvert kādu dižciltīgu vācieti, tad tādiem lika tīrīt atejas, šķūrēt sniegu un izdarīt visnetīrākos darbus. Bieži tās bija sievietes, arī sirmgalves.

Daudzi mira bada nāvē vai no tīfa. Liķus steidzīgi pievāca. Vairojās arī to skaits, kas pēc saindēšanās mira. Dažs labs, bada dzīts, bija ēdis nosprāgušu zirgu gaļu. Suņus un kaķus neredzēja. Pat zvirbuļi un baloži izzuda. Putni, kas nebija apēsti, paši aizlaidās, jo nekur vairs neatradās vismazākais graudiņš. Kā norāda Popofs, tad no oficiālās statistikas bija redzams, ka netrūka dienu, kad nomira simtiem cilvēku. Mira ar skorbutu, izsitumu vai vēdera tīfu, plaušu diloni, bet jo bieži vienkārši no bada.

Tikko minētais rīdzinieks Popofs atstāsta gadījumu, kur viņš uzdūries vecam vīram, kas gulējis, nespēkā pakritis, uz ietves. Viņš nespēja pat satvert viņam pasniegto maizes gabaliņu, ko viņam steidzās pasniegt kāda līdzcietīga sieviete. Aculiecinieks ar šīs žēlsirdīgās sievietes palīdzību aizvilcis saļimušo nama pievārtē, lai turpinātu palīdzību, bet šini brīdī tas jau nomiris.

Tie, kas mira mājās, bija dažkārt vientuļi cilvēki. Viņu liķi, kā konstatēja tautas veselības komisāriāts, gulēja līdz četrpadsmit dienām dzīvoklī gluži pamesti. Komisāriāts lika tos beidzot sētniekiem un nama pārvaldniekiem pievākt, ziņojot par to apbedīšanas sekcijai. Tā bija padomju pārvaldes sastāvdaļa, dzīves nepieciešamības radīta. Pilsētas nomalēs liķi gulēja tik ilgi, kamēr nebija vairs izturama liķu smaka. Tad kaimiņi no savas puses gādāja par miroņu transportu un centās paglābties no sērgām. Mirušo transportu izkārtoja ar nestuvēm, jo laba daļa zirgu bija rekvizēti sarkanās armijas vajadzībām, bet pārējie apēsti. Liķus ar nestuvēm aiznesa parasti kaprači. (93)

Padomju funkcionāri no tā maz ko manīja. Stučka ar sievu Dori bija apmeties Rīgas pilī, citi amatvīri Bruņniecības vai Melngalvju namā. Bet arī zemākie varasvīri prata tīri labi iekārtoties, liekot savest labākās mēbeles vasarnīcās un patriciešu dzīvokļos. Netrūka sētnieku, kas sekoja viņu priekšzīmei. Viens otrs šāds dzīvoklis atgādināja muzeju. Te parādījās proletāriāta diktatūras otra puse.

Redzamu lomu un izcilas privilēģijas izpelnījās tā sauktās plintnieces. Tas bija kas jauns un zīmīgs visam šim laikam.

Šis militārizētās sievietes Popofs apraksta šādi: "Plintniecēm sarkanajā Rīgā piekrita galvenā loma, un tās parādīja sevi no ļaunākās puses. Pēc tam kad šīs sievietes vīriešu ādā — greznojušās ar krievu kareivju cepurēm galvā un kājās uzmaukušas elegantas laka kurpes — no rīta līdz vēlam vakaram bija izlodājušas neskaitāmas mājas, stiprinot dūšu ar degvīnu un iedzenot ikvienam bailes un šausmas, tās vakarā tikās ar saviem vīriešu kārtas amatbrāļiem un draugiem, lai rastu sev atveldzi... Kolīdz svīda rīts, tās piecēlās un, smagi piedzērušās, devās savās istajās bendes gaitās." (94) Tās apšāva cietumniekus. Kā no daudzām liecībām redzams, tad viņas iesaistīja darbā, kad no eksekūcijām dažs labs vīrietis atsacījās. Neizprotamā kārtā šīs sievietes bija bieži nežēlīgākas par vīriešiem, pat sadistes.

Šai parādībai meklēti izskaidrojumi. Tādu nav mazums. Bet kādu konkrētu gadījumu apraksta viens rīdzinieks mēnešrakstā "Burtnieks": "Kā raksturīgu piemēru es atceros lielinieci Š. Pirms revolūcijas tā bija jaunava ar lielām tieksmēm uz sabiedrību, bet maziem panākumiem sabiedriskajā dzīvē. Pēc dabas būdama aprobežota un neinteligenta, tā tomēr ar sevišķu dedzību centās iegūt inteligentas sievietes slavu, protams, bez kādiem panākumiem. Jau tas apstākļi vien viņu stipri sarūgtināja. Tādā pašā mērā to sarūgtināja neveiksmes romantiskajā laukā. Visā Š. rīcībā izpaudās viņas kaislīgais temperaments, bet tā kā Š. nevarēja saistīt pie sevis nevienu pielūdzu nedz ar inteligenci, kuras viņai trūka, nedz arī ar ārējo pievilcību, kuras viņai bij vēl mazāk, tad neapmierinātās kaislības viņu bija jau novedušas tuvu tai robežai, kad cilvēks zaudē savu pašsavaldīšanos un nav vairs tālu no garīgā līdzsvara zaudēšanas. Tikko revolūcijas vilnis bija pārvēlies pāri mūsu zemei, Š. atradās vietējo lielinieku pirmajās rindās. Viņa bija nevien dedzīgākā brīvās mīlas propagandētāja, bet bij arī viena no nežēlīgākajām atriebējām. Visā viņas rīcībā spilgti izpaudās atriebība par to, kas viņai bija "pāri nodarīts" erotiskajā laukā, un erotiskās jūtas šeit atrada savu izpausmi un apmierinājumu atriebībā. Š. drīz vien bija viena no tām, kas kļuva par pastāvīgu viesi un "darbinieci" Vecgulbenes tribunālā un ar lielāko baudu stāstīja savām draudzenēm un draugiem par savu "revolūcionāro darbību" Vecgulbenē." (95)

Atriebības kāre mainījās ar fanātismu. To varēja novērot kā tribunālu spriedumu izpildīšanā, tā parastajās eksekūcijās, kur no jebkuras tiesas procedūras atteicās. Sevišķi pēdējā brīdī, kad lieliniekiem nācās bēgt lielā steigā no Rīgas,

plintnieču mežonīgā izrikošanās kļuva visšausmīgāka. Dažas no viņām krita arī ielu cīņās.

Šis grāmatas autoram palikušas atmiņā ainas no Rīgas atbrīvošanas dienām, kad pēc lielinieku padzīšanas no Rīgas Avotu ielas stūrī vairākas dienas gulēja viena no pēdējām sarkanās Rīgas aizstāvēm, nošauta plintniece. Ja viņa nebēga, bet vērsa savu šauteni pret "baltajiem", tad viss liecināja par to, ka viņa bija pārliecināta komūniste. Parasti šis plintnieces gan apzīmētas par ielas meitām un sabiedrības padibenēm.

Vispārinājumi ir bīstami, kā to redzam arī sarkano strēlnieku aprakstos Krievijā. Viņu revolūcionārā slava aizsniedzās jau tiktāl, ka vienu laiku itin visus latviešus mēdza apzīmēt par lieliniekiem.

Juku laikos saplūst vienā virpulī dažādi elementi. Ja apstājamies pie daudzinātajām plintniecēm, tad pierādījumu smagums tiešām gulstas uz to pusi, ka vairumā to rindas sastādījās no sabiedrības padibenēm un dēku meklētājām, tomēr arī viņas bija tikai ierocis citu rokās.

Politiskā kursa noteicēji sēdēja Maskavā. Terrora iezvanītājs bija un palika Ļeņins—Dzeržinskis, Staļins un pārējie Ļeņina palīgi tikai saskaņojās ar viņu, sevišķi partijas ideoloģijā un revolūcionārajā taktikā. To darīja arī Stučka, Daniševskis un Lenčmanis. Šī trijotne bija arī tā, kas iezīmēja padomju varas laikus Latvijā. Kas viņi bija?

Pēteris S t u č k a (1865—1932) bija cilvēks ar lielu inteliģenci. Viņa turīgais tēvs nodrošināja viņam bezrūpīgas izglītības gaitas. Pēc Pēterburgas universitātes tiesību zinātņu fakultātes beigšanas viņš pievērsās avižniecībai, būdams pa divi lāgiem progresīvās Dienas Lapas redaktors. 1897. gadā, kad notika plašas jaunstrāvnieku apcietināšanas, arī Stučka nonāca cietumā. Pēc tam viņu izsūtīja uz Vitebsku un Slobodsku.

Izsūtījums (silka) cara laikos nebija nekas briesmīgs, tādēļ Stučka varēja nodoties tālāk marksisma studijām. Ar sevišķu patiku viņš lasīja Ļeņina laikrakstu "Iskra". Tieši lielinieku virziens viņam bija visvairāk pa prātam.

Materiālu rūpju viņam nebija. Kopš 1907. gada Stučka nodevās savai advokāta praksei Pēterburgā. Viņa plašais vēriens prasīja piedalīšanos starptautiskās konferencēs, kur viņš skaidri pauda savus marksistiskos uzskatus. Ļeņins varēja uz viņu paļauties, tādēļ viņš jau no Oktobra apvērsuma pirmajām dienām palika viņa tuvumā. Ļeņins iecēla Stučku par Padomju Krievijas pirmo tieslietu tautas komisāru. No šī brīža Stučka pats savā iniciatīvā un revolūcionārā izpratnē sāka

nospraust metus padomju iekārtas tiesību principiem un varas pamatiem. Pietika ar pavisam Isu laiku Krievijas padomju varas sistēmā, lai Stučka atstātu pēdas arī vēlākajam laikam, it īpaši padomju konstitucionālajās tiesībās, tiesu praksē, proletāriāta diktatūras funkcionālajos uzdevumos, ideoloģijā un sadzīves iekārtas pārkārtojumos. (96) Tikai nacionālitāšu jautājumā viņš sapratās vairāk ar Staļinu nekā ar Ļeņinu. Tādēļ viņš nostājās pret patstāvīgo Latvijas valsti.

Ja nu Stučka tomēr kļuva par Padomju Latvijas valdības galvu, tad vairāk tādēļ, ka viņam Ļeņins ar savu varas aparātu to uzspieda. (97). Jaunu valstu dibinātājus Stučka apzīmēja par sniega vīriem, un ja tomēr Latviju pārvērs valstī, tad tai katrā ziņā jāmeklē aizvējš Maskavā, jāpakļaujas Krievijai. Tikai no turienes var nākt arī pasaules revolūcija. Stučka runāja un rakstīja par to tik daudz, ka viens musulmanis — Esads Bejs (Essad Bey) viņu apzīmēja par “p a s a u l e s r e v o l ū c i j a s d o k t o r u” (Doktor der Weltrevolution). (98)

Stučka varēja lepoties ar milzīgām darba spējām. Viņš bija nevien komunistu ideologs, bet arī sava veida zinātnieks, partijas funkcionārs un administrātors. Pēc rakstura ciniķis. Ar savu dzīves veidu un komforta prasībām Stučka gan vairāk pietuvinājās lielburžuazijai. Rīdzinieki viņu redzēja parasti zvērēdas kažokā. Rainis, viņa svainis, Stučku necieta. Stučkas politiskais profils nesaskanēja ar viņa personības vaibstiem ikdienā.

Ar labu skolas izglītību bija bruņojies arī Jūlijs Kārlis D a n i š e v s k i s (1884—1938), Garozas kroņa muižas arendatora dēls. Uzaudzis pārtikušos apstākļos, Daniševskis jau agrā jaunībā varēja nodoties savām interesēm un marksisma studijām. Piektā gada revolūcija ierāva viņu karstā cīņā un lika pēc tam darboties pagrīdē. Latvija viņam šķita par šauru. Daniševskis izvērtā savu pagrīdes darbu Pēterburgā, Baku, Tiflisā, Varšavā un citur. Viņš kļuva par profesionālu revolūcionāru. Pa četriem lāgiem viņu apcietināja, bet viņš prata arvien izsprukt. Bezizejas stāvokli viņš nekad nenonāca. Pēc Krievijas Februāra revolūcijas viņš izvirzījās lielniecisko spēku priekšgalā. Viņš varēja lepoties ar labām runas dāvanām, kas viņam kā aģitātoram deva priekšrocības. Tas parādījās jo sevišķi latviešu strēlnieku musināšanā. Tieši Daniševskis bija tas, kas ar 1917. g. 15. maija vēsturisko rezolūciju pagrieza stūres ratu strēlnieku pulkos uz lielnieku pusi. No šī brīža radās sarkanie strēlnieki, jebšu arī ne gluži skaidrībā par lielniecismu pašu un vēl mazāk par marksisma idejām.

Kad 1918. gada rudenī Leņins ar dekrētu nodibināja padomju diktatūru Latvijā, Daniševskis jau bija viens no Stučkas valdības locekļiem. Kā Padomju Latvijas valdības priekšsēža vietnieks un Revolūcionārās kara padomes priekšnieks Daniševskis pielika savu roku terrora sistēmas izveidošanā un t.s. kontrrevolūcionāru iznīcināšanā. Arī vēlāk Padomju Krievijā viņam piekrita svarīgi amati, kamēr Staļins lika viņu savās politiskajās "tīrīšanas akcijās" 1938. g. 8. janvārī nošaut.

Jau vairāk šķiru cīņas principam atbilda Jānis Lencmanis (1881—1939), kas bija piedzimis laukstrādnieku ģimenē. Bez jebkādas izglītības viņš uzsāka agri fabrikas strādnieka gaitas. Viņš bija viens no pirmajiem sociāldemokrātu pulciņu dibinātājiem un vadītājiem Jelgavā un apkārtnē. Piektā gada revolūcijā viņš jau piedalījās kā profesionāls revolūcionārs. Cīņai viņu bija norūdījis izsūtījuma laiks Archangeļskas klajumos.

Lencmanis iebiedrojās lielinieku rindās jau 1906. gadā, kad vairums viņa domu biedru palika vēl sociāldemokrātiem uzticīgi. Viņa darbība nenorobežojās tikai ar Latviju, bet aizsniedzās tālu Krievijā. Pēc Februāra revolūcijas Lencmani daudzinaja kā bīstamu sociālrivolūcionāru iznīcinātāju, jo tie (īsaajā apzīmējumā — eseri) bija visspēcīgākais pretinieks komunistiem. Stučkas valdībā viņu iesaistīja par iekšlietu ministru. Ko nepaveica revolūcionārie tribunāli, to paveica viņš ar savu resoru. Lencmanis bez tam bija otrs valdības galvas vietnieks. Arī par plintniecēm viņam bija noteikšana. Īsā laikā radās pat plintnieču bataljoni.

Plintniecēm piekrita sevišķa loma Biķernieku mežā. Ja vēlākajos terrora laikos minēts Rīgas Biķernieku mežs, tad pirmo reizi šim priekšpilsētas mežam piekrita uzdevums būt par iznīcināšanas vietu lielinieku laikā. Te radās pirmie masu kapi. Rīgā ar tiem sacentās vēlāk Centrālcietuma pagalmis un tuvējie Smilšu kalni, bet tikai tādēļ, ka komunistiem savas valdīšanas beigu laikā pietrūka laika un pacietības vest apcietinātos trīs un vairāk kilometrus tālu. Parocīgāk bija politiski vajātos nošaut cietuma durvju priekšā. To praktizēja visvairāk pēc Jelgavas krišanas atbrīvotāju rokās. Tas sākās it īpaši pēc 18. marta. (99)

Par piecdesmit politisko gūstekņu nošaušanu Biķernieku mežā ziņas ieguvis rīdzinieks Popofs no tiem cietumsargiem, kas bija palikuši dienestā no cara patvaldības laikiem. Neparasts skats pavēries no tā brīža, stāsta viņi, kad mocekļu nošaušanas laukumā ieauklešojusi uz balta zirga jauna sieviete.

Tērpusies melnā samta mēteli, tā joņojusi no vienas nošaujamo grupas pie otras, dodama steidzīgas pavēles. (100)

Nevien Biķernieku mežs iegāja Rīgas vēsturē kā eksekūcijas vieta, bet lielinieki gādāja arī par to, ka pirmo geto Rīgā ierīkoja viņi. Ar īpašu lēmumu Rīgas vāciešus sāka novietot uz Zaķu salas Daugavas vidū. Tā bija mazapdzīvota sala, gandrīz klajums, jo ēku celšanu apdraudēja ledus iešana. Rodoties ledus sastrēgumiem, nevien šī sala applūda un ledus aizrāva sev līdz katru koka gabalu, bet arī pilsētas krastmalei bija jānoliek priekšā smilšu maisu grēdas. Un tieši plūdu laikam tuvojoties, Zaķu salā ierīkoja geto no dzīvokļiem izdzīto vāciešu novietošanai. Ar šādu izolāciju tie bija atšķirti no visas pasaules, jo arī ar laivām neļāva tiem tuvoties.

Uz Zaķu salas nenovietoja bez tam t.s. kontrrevolucionārus, bet tikai šķiras ienaidniekus. Tos, kurus apzīmēja par īstajiem kontrrevolucionāriem, sabāza Citadelē vai Rīgas centrālcietumā, kur tiem arī nebija paliekama vieta, bet šie cietumi kalpoja tikai kā etapa punkts paredzētai apcietināto nošaušanai.

Neko neslēpa, tribunāla upuru vārdus publicēja kompartijas laikrakstos. Tā kā nošaujamo vidū netrūka daudz vāciešu, tad kontrrevolucionāru vārdus iespieda arī "Die Rote Fahne", vācu izdevumā. Šinīs sarakstos varēja lasīt, piemēram, šādus vārdus: Armitsteds Jānis, Georga dēls; Treus Pauls; Drēviņš Pauls, Ludviga dēls; Freitagš Alfreds, Alfreda dēls; Skudra Alfreds, Indriķa dēls; Putniņš Ernests, Davida dēls; Rudzītis Augusts, Jāņa dēls; Liepiņš Voldemārs, Jēkaba dēls; Hedviga un Berta fon Klote, kā arī simtiem citu. Zīmīgi, ka par kontrrevolucionāriem izsludināti un nošauti daudzi Rīgas žīdi. Jau tanī laikā komunistus bija sagrābis nevaldāms antisemitisma neprāts.

No oficiālajām publikācijām komunistu izdevumos un no tribunālu pamestajiem sarakstiem redzams, ka 1919. gadā lielinieki nošāvuši Rīgā 1549, bet uz laukiem 3632 cilvēkus. Tā kā visi nav reģistrēti, tad faktiskais skaits ir par dažiem tūkstošiem lielāks. (101)

Pēc Rīgas pilsētas statistiskās pārvaldes datiem Rīgā vien nepilnu 5 mēnešu laikā bada nāvē vai sērgu dēļ nomira 8590 iedzīvotāju. (102) Lieliniekus padzenot, no cietumiem un koncentrācijas nometnēm izdevās atbrīvot 18.000 ieslodzīto. (103)

KULTŪRAS DARBINIEKI VAI KONTRREVOLŪCIONĀRI?

“Šai lieliniecisma laikā arī es, līdz ar daudziem citiem mūsu Rīgas pilsoņiem, dabūju sēdēt c i e t u m ā . Tas bija februāra sākumā. Kādu nakti ap plkst. 3 rītā ieradās, pēc stipra durvju zvana sarāvuma, manā dzīvoklī 5 vīri ar vienu sievieti, kas izdarīja kratīšanu. Pārmeklēja ko vien redzēdami un varēdami,” stāsta savus piedzīvojumus Āronu Matiss, pazīstamais latviešu kultūrvēsturnieks un publicists.

“Mūsu nelielos pārtikas krājumus ieraudzījuši, tos dēvēja par “lielēm” — tomēr atstāja mierā. Uz galda man bij salikti daudzi arhīvu materiāli no Cimzes, Kronvalda un citiem laikiem un darbiem, pie kuriem vakaru priekš tam biju strādājis. Pie tiem revidenti ilgi apstājās, tos kravāja un šķirstīja. Sieviete tos dēvēja pat par “ļoti interesantiem”. Baidījos, ka tos nesāk pakot līdz, bet atstāja tos arī mierā. Tik pašu mani neatstāja. Pēc visas notikušās revīzijas, kur nekā kompromitējoša neatrada, vadonis pavēlēja man “apgērbties un nākt līdz.” Sapratu, kas nu man gaidāms, kaut gan biju pirmoreiz šādā stāvoklī.

Noveda uz sarkano politisko nodaļu Elizabetes ielā Nr.16, kur bija daži tādi biedri jau priekšā. Drīz vien tai pašā rītā tur ieveda arī redaktoru N. Šiliņu un reportieri P. Lasi. Tātad bijām kopā latviešu avižnieku trijātnis. Bez kādas pārklaušināšanas, dienas gaismai ataustot, mūs ar daudziem citiem apcietinātiem aizdzina barā uz Termina cietumu, pie Matīsa ielas. Starp apcietinātiem bija vairāki vācieši, no tiem viens nespēcīgs sirmgalvis ar aizdusu krūtīs, kas tikai grūti varēja paiet, un tādēļ tas izlūdzās ceļā manu palīdzību, ko tam arī neliedzu. Saņēmis viņu zem rokas, palīdzēju tam kulties uz priekšu (gājiens devās diezgan straujā gaitā).

Cietumā visus izdalīja pa atsevišķām kamerām. Tā mūs avižniekus visus izšķīra. Mani ievietoja kamerā, kur bija priekšā jau vairāk nekā desmit apcietināto. No tiem gandrīz visi bija latvieši, viens jauneklīs bijis lielinieku šoferis Pēterpili, kas teicās vadājis pa Pēterpili visus slavenākos komunistu galvas; pārējie dažādi rīdzinieki, vairāki apcietināti par spekulāciju, citi par dažādām citām “noziedzībām”.

Un Āronu Matiss turpina: “Savāda sajūta bija man pirmajā vakarā, kad, palicis kādus drēbes gabalus uz kaila kula, likos līdzīti citiem gulēt. Pirmo nakti cietumā! Aiz aizrestotiem logiem un aizslēgtām durvīm, kuru priekšā staigāja ar plinti un durkli apbruņojies sargs. Savā ziņā

šausmīgs notikums. Bet brīnišķā kārtā mana sirds bija un palika samērā stipri mierīga, neuztraucās ārkārtīgi, kā tas bija sagaidāms. Laikam tādēļ, ka neapzinājos nekādu grēku padarījis. Arī tad, kad vēlāk redzēju, ka pa naktīm vienu otru no mūsu apcietinātiem uzraudze izsauca laukā, lika tiem apģērbties, un tad pa ielu dzirdēja aizriņojam auto ratus uz zināmo soda vietu.

Kad pagāja nedēļa pēc nedēļas un nekāda atsvabināšana nenāca, — netapu ne vienreiz pārklaušināts — sāku domāt un aprast ar savā ziņā trakām domām par savu nāvi — es nezaudēju mieru. Domāju: nošaus tāpat kā tos citus, aiziešu nebūtībā, manis vairs nebūs. Vai lielnieki mani taupīs? Vai viņi kādu taupījuši, kas kritis viņu nagos un nežēlastībā? Lielu labumu darija tas, ka man bija labs miegs, kas ir arvien cilvēkam liels labdaris. Un miegs man bija labs laikam arī šīs pašas mierīgās labsajūtas dēļ. Tad vēl viens notikums. Es redzēju — tas varēja būt otru vai trešo nakti — divainu sapni. Mans sapnis bija šāds: es stāvēju istabā pret logu, pa kuru ārā skatoties redzēju ar šausmām vēl nepieredzēti niknu negaisu tuvojamies. Visa debesu nomale manā priekšā bija vienā zilā melnumā, un negaisa mākoņi kūsat kūsāja uz augšu, uguns šaudījās, un lietus vai krusas strāvas, notālēm redzamas, šņākdamas lējās uz leju. To visu ar šausmām es redzēju, un domas šāvās caur galvu: tas briesmīgais negaiss būs ātri vien klāt, — kā no viņa paglābties? Tas izputinās un apris arī manu māju, kur atrados. It kā pēc glābiņa ķerdams un meklēdams, es ātri novērsos no loga un apgriezios uz otru pusi. Un tavu brīnumu, ko es ieraugu: gluži skaidras debesis līdz pašai augšienei, un saule spīd kā zeltīta." Piemeklētais cietumnieks iztulkoja to sev par labu. "Pēc trim cietumā pavadītajām nedēļām," stāsta Āronu Matīss, "tas bija laikam 21. februāra vakarā, man negaidīti atvērās cietuma durvis, un es nonācu — saulītē." (104)

Ne mazāk zīmīgs Āronu Matīsa tālākais stāsts.

"Kas bija mans glābējs eņģelis, kas mani iecēla atkal saulītē?" — jautā viņš. "Tā bija mana sieva. Tā domāja un gādāja šais manās sāpju dienās par mani un beidzot mani izglāba. Viņa diendienā ar visu aukstumu nostaiģāja līdz cietuma vārtiem, atnezdama man mājās pagatavotu siltu azaidu, pārtikas punktā dabūto šķidro virumu, uzlabodama to šā tā ar kāda piedara pielikumu. Tālāk viņa domāja un gādāja, kā lai tieku no cietuma vaļā. Bija jāuzmeklē spējīgi vīri, kas te varētu līdzēt.

Toreiz visvarenākais lielnieku vīrs Rīgā bija S t u č k u

Pēteris, kas mani tuvu pazina, jo strādāju ar viņu savā laikā kopā Dienas Lapā. Bet pie tik liela vīra tieši viņa tomēr neiedrošinājās griezties. Pamēģinās runāt, lūgt vispirms viņa kundzi: sieviete ar mīkstāku sirdi, paklausīs un palīdzēs drīzāk. Brunniecības nams (105) drīz uzmeklēts, kur mita Stučka ar ģimeni. Mana sieva dzīvokļa priekšistabā pateica savu vārdu un vajadzību, tas ir, lūdza Stučkas kundzi uz mazu sarunu. Apkalpotāja atbild, ka kundze ēdot patlaban pusdienu. Mana sieva solās pagaidīt. Bet drīz ienāk atkal kalpone un pavēsta, ka kundze neesot mājās. Tātad bija skaidra lieta, ka Stučkas, kas dzirdēja par manu apcietināšanu — negribēja neko dzirdēt un zināt pat mazāko. Tādēļ bija jāmeklē cits palīgs. Un tāds radās zemkopības komisāra Fr. Roziņa personā. Tas bija arī mans biedrs no Dienas Lapas laikiem. To atminēdamās, mana sieva griezās pie viņa. Tas bijis tūlī gatavs palīdzēt — pavisam citādi kā Stučka. Apjautājies tūlī pa telefonu par manu lietu un solījis, ka par to gādāšot, ka mani atsvabina. Taču lieta negāja tik ātri. Pagāja diena pēc dienas un pat cieši noteikti termiņi, kad atsvabināšanai vajadzēja notikt, bet es vēl arvien neierados mājās. Redzams, ka bija savi pretspēki, kas strādāja pretim Roziņa atsvabināšanas nodomam. Par to arī mana sieva zin ko pastāstīt. Tā kādu dienu, kad viņa atkal Roziņu apmeklējusi viņa kabinetā un pēdējais atvadīdamies un viņai roku sniedzot solījies, ka nu tiešām manai atsvabināšanai jānotiekot, pa pretējām durvīm ienācis Roziņa biedrs, komisārs J. Bērziņš (106), (tas pats, ko nesen Rīgā apcietināja kā ievērojamu, slepenu komunistu aģentu, notiesājot viņu uz 5 gadiem cietumā, kur viņš šo sodu izcieš), kas, dzirdējis Roziņa beidzamos vārdus, izsaucies: "Nē, to tik ne — Āronu, tādu kontrrevolucionāru, nevar atsvabināt!" Roziņš runājis pretim, — viņš mani jau sen pazīstot un par tādu neturot. Arī mana sieva, kurai durvju slēdzamais jau turēts rokā, to dzirdot, atgriezusies atpakaļ istabā un cīnījusies ar Bērziņu par mani.

Tā ar šādu manas sievas nemitīgu cīnīšanos un rūpēšanos, kā arī ar vienīgo Roziņa izpalīdzību tapu izlaists no cietuma. Pie atsvabināšanas, saņemot atstātos papīrus, dabūju no aploksnai pieliktā papīra zināt, ka es cietumā biju ievietots kā ķīlnieks. Ja nebūtu atsvabināts, tad, lieliniekiem aizejot, visādā ziņā būtu ticis nošauts kā daudzi citi ķīlnieki, kas maijā vēl bija apcietinājumā." (107)

Drūmo dienu ritumā nav iespējams apstāties pie viena vien notikuma, tādēļ palūkosimies vēl visapkārt, lai pārmaiņu jēgu un lielieku izdarības labāk izprastu.

Nevaram atstāt nepieminētu to, ko piedzīvoja Kārlis Kasparsons. Tas ir tas pats latviešu censonis, kas palicis daudziem atmiņā ar savu daudzpusīgo izglītību. Tērbatas universitātē viņš studēja filoloģiju, teoloģiju, dabas zinātnes un medicīnu, nobeidzams abas pēdējās fakultātes. Studiju laikā viņš bija viens no rosiģākajiem Tērbatas latviešu studentu literāriski zinātniskā pulciņa dalībniekiem. Kādā vēsturiskā foto attēlā viņš redzams blakus Pēterim Stučkam, un ap viņiem redzams Jānis Jansons-Brauns, Aleksandrs Dauge, Pauls Kalniņš un Fricis Roziņš-Āzis. Tā bija kreiso vai vismaz progresīvo studentu grupa. Fēlikss Cielēns viņus apzīmē par latviešu sociāldemokrātu pirmajiem idejiskajiem pamatlicējiem. (108) Tur uzplauka latviešu marksisma pirmie asni. Līdzīgi Aleksandram Daugem, arī Kasparsons ar laiku kritiski izvērtēja marksismu un no tā novērsās. Viņu uzskata par vienu no vispusīģāk izglītotiem latviešu zinātniekiem.

Pagaidu valdībai nodibinoties, viņu atzina par vispiemērotāko Latvijas republikas izglītības ministra amatam. Pēc 1918. g. 18. novembra valsts pasludināšanas akta pagaidu valdība sūtīja viņu uz Tallinu, lai informētu igauņus un angļus (Tallinas ostā tanī brīdī atradās angļu karakuģis, kam bija iespēja valdības ziņojumu nodot tālāk Sabiedrotiem). Tas notika tanīs dienās, kad lielnieku karaspēks iebruka Igaunijā un Latvijā.

Par notikumu tālāko gaitu stāsta pats Kārlis Kasparsons savās "Atcerēs" (109): "Kad pēc divi dienām braucu atpakaļ, tad braucu caur Rūjieni, jo Valkā jau bija lielinieki. No Rūjienes ar pajūgu devos uz Valmieru. Uz ceļa mani apturēja divi šauteņnieki un aizveda uz Rencēnu pagastnamu. Tur bija jau "komiteja". Viens komitejnieks mani pazina un zināja, ka esmu "buržuju ministrs". Ar viņu biju kādu gadu kopā darbojies strēlnieku lazaretē, kur viņš bija pazīstams kā fanātisks aģitators. Pamatīgu ziņojumu par mani aizveda uz Valmieru, kas iepriekšējā naktī bija kritusi lielnieku rokās, un nodeva mani un pamatīgo ziņojumu komisāram. Tas pavēlēja, lai ved mani kaut kurp. Domāju, ka tas jau būs beidzamais cēliens. Tomēr aizveda uz Valmieras cietumu un ielika gluži tukšā istabā, kur pa grīdu mudžēja utis. Vēl pateica, ka otrā dienā nošausot, un tad palika aiz dzelzs durvīm par sargiem.

Zinādams, ka suverēnā vara tagad mētājas gar visām ceļmalām, nolēmu aizsteigties varasvīriem priekšā. Vēlu vakarā ar ļoti asu nazīti pārgriezu pulsa artēriju un lielo locītavas vēnu. No rīta atraduši mani uz grīdas asiņu peļķē bez samaņas. Uz nestuvēm aiznesuši uz klātējo slimnīcu. Tur nācu

pie samaņas. Apsēja brūces. Bet piesitās flegmona. Roka uzpampa līdz plecam.

Pēc dažām dienām bija kritusi Rīga. Tur bija dabūjuši par mani zināt. Lēmuši par manu likteni. Daniševskis licis priekšā, ka jānošauj. Roziņš aizstāvējis, un Stučka piekritis Roziņam. Mani pārveda uz Reinharda kliniku Rīgā. Kad pēc dažām nedēļām no turienes izlaida, tad savā dzīvoklī nedrīkstēju dzīvot, bet bija jāslapstās. Jaunā valdība bija Liepājā, manējie Mēmelē. Atgriezies savā dzīvoklī tikai tad, kad Rīgā ienāca atbrīvotāji. "Braucot uz Tallinu," vēl piebilst Kasparsons, "nevarēju paredzēt, ka vācu armija tik strauji atkāpsies un tik ātri uzlaidīs mums — brīvai Latvijai — virsū sarkanos plūdus." (110)

Naida virpuļi drāzās pret buržuiem. Jebšu latviešu vidū tādu nebija daudz, tad vismazāk kultūras darbinieku saimē. Bet nāves izkaptis svaidījās joprojām virs viņu galvām, gala iznākumu atstājot vairāk nejaušībai. Un, lai stāvokli 1919. gadā vēl labāk izprastu, stādīsim priekšā vēl vienu otru no tiem, kas dabūja lūkoties caur cietuma režģiem un gaidīt savu nāves stundu.

Piektā gada revolūcionāri un Jaunāko Ziņu lasītāji vēlākajos gados pazina Jāni Kārklīņu. Arī viņš pats par sevi pastāstījis, līdzīgi Āronu Matīsam un Kārlim Kasparsonam. Vispirms par sava mūža sākumu viņš stāsta sekojošo:

"Kad 1907. gadā no laukiem ierados Rīgā un iekļuvu sociāldemokrātu partijas Aleksandra vārtu rajonā, kas bija lielniecisks, ar jauneklīgo deģsmi iestājās propagandistu kollēģijā, lai veiktu agitācijas darbu strādnieku pulciņos. Jaunos propagandistus teorētiski sagatavoja J. Daniševskis, — garš puisis ar mazu galviņu. Ļoti darbīgs, temperamentīgs, labs runātājs, kas spēja pārliecināt. Turpat atceros Kārlī Pētersonu, dogmatiski sausu teorētiķi, kas ar savām sarkanajām ūsām un kalsno seju atgādināja lauku amatnieku, bet Endrups bija vairāk praktiskas dabas cilvēks, tuvāks strādnieku ikdienas interesēm. Starp propagandistiem vistuvāk saskāros ar Kārlī Pečaku, strādnieku zēnu, kas visneatlaidīgāk studēja marksismu un laikam arī līdz savai traģiskajai nāvei paturēja to par tikpat nemaldīgu kā ticīgie bībeli, par ko Staļins likvidēja šo sarkano profesoru. Dzīvojam ar Pečaku vienā istabiņā, gulējām vienā gultā un rītos, sarkanas neļķes piesprauduši, gājām lepni mūrēt pilsētas jaunceļamo pirti Zvaigžņu ielā pie Grīziņkalna. Kad darbs tur izbeidzās, pabadojāmies, staigājām cauriem zābakiem, slapjām kājām, jo partija par idejisku darbu neko nemaksāja. Skrējām

vakaros pārdot Pravdu pie fabriku vārtiem, kad strādnieki nāca laukā, bet tur mūs vajāja policija un dažreiz pie fabrikām improvizētām aģitācijas sapulcēm nikni uzbruka jātnieku žandarmi ar pletnēm. 1907. gadā mani apcietināja, septiņus mēnešus pavadīju Centrālcietumā.” (111)

Bet nu bija pienācis 1919. gads. Revolūcionārs Jānis Kārklīšs nonāca atkal cietumā, jaunajos apstākļos, proletāriāta diktatūrā, kam īstenībā vajadzēja būt jaunības sapņa piepildījumam.

Grāmatu Drauga apgādā 1962. gadā iznāca Jāņa Kārklīša atmiņu grāmata. Tanī viņš tikai nedaudz piemin 1919. gada notikumus, gan arī to, kā viņš pie lieliniekiem iekļuvis Gubernas cietumā.

“Aiz neuzmanības,” paskaidro viņš. “Skolmeistarodams Rīgas 3. vidusskolā, viņš (Kārklīšs stāsta par sevi. Šd.) rīko tur Krišjāņa Barona vakaru, izstāda dainas un blakus tām nacionālo standartīņu: Neprāta darbs! Pilsētā valda bads, terrors, denunciācijas. Skolas zālē iebrūk sarkanie strēlnieki, sarīkojumu slēdz, vainīgo paņem sev līdz. Bet viņam pagadās labi, cilvēcīgi draugi: tieslietu komisārs Rozenbergs, (112) Leons Paegle, Liekņa ģimene. Tā Smilšu kalnu vietā viņš nonāk gubernas cietumā, vēlāk Citadelē. Kaut kur turpinājas izmeklēšana.”

Tomēr Kārklīšs pastāsta arī par pašu cietumu. “Vieninieku kamerā nīkstot un nervus rūdot, kādu dienu pie viņa ieved likteņa biedru — ar dzeltenu ādu pārvilkto ģindeni skolnieka gados. Kā šis te gadījies? Pie Slokas apšaudes laikā paskrējis pārdesmit soļu uz aizmugures pusi. Tur mežā noķerts, apvainots par dezertieri, sūtīts no cietuma uz cietumu. Tagad visi papīri pazuduši, piederīgie aizbēguši, laukā vairs netiek. Sīku gabaliņu gaļas, ko mīļas rokas iesūtījušas, viņš nevar apēst — nāk atpakaļ. Nevar arī vairs kājās nostāvēt. Guļam — viens uz kula, otrs lāviņā. Viens trulā vienaldzībā prāto, kuru nakti viņu izsauks, otram nav nekā vairs ko gaidīt. Kur gan tagad šis mīļais zēns?” (113)

Kārklīšs stāsta vēl par savu un citu apcietināto izglābšanos Rīgas Citadelē 1919. g. 22. maijā. Vispirms viņš dzird un apraksta vienu izmisuma kļiedzienu.

“Izlaidiet mani! Es arī esmu padomju kalpotājs! Man mājā sieva un bērni. Es negribu mirt!”

Nu jau kļūst skaidrāk: kļiedzējs uzminējis, ka izlaistos sūtīs pret ienaidnieku, bet palicējus apšaus tepat uz vietas. Jau mēnešiem ilgi katru nakti tieši pulksten trijos cietumu iztukšo, divos smagajos automobiļos aizvedot aizmuguriski notiesātos.

Viņi par to dabū zināt tikai tad, kad vārdus izsauc pēc sarakstiem: viņus aizved uz neatgriešanos. Cietums tomēr nekļūst tukšāks.”

Un tad notiek kaut kas pilnīgi negaidīts. Redaktors Kārklīņš pastāsta par atbrīvošanas stundu, kas sākas ar lielnieku padzišanu no Rīgas 1919. gada 22. maijā. Tieši Citadele jeb gubernas cietums ir pirmais, kas šo brīdi piedzīvo.

“Īsu brīdi iestājas dziļš, sasprindzināts un, liekas, bezgalīgs klusums,” liecina Kārklīņš. “Tad ar apdullinošu troksni sprāgst rokas granātas, šķindēdami birst logu stikli. Spalgi kliezieni, aprauti vaidi — un atkal klusums. Kaut kur laukā skan šāvieni, bet tie attālinās. Tad ierunājas cietums. Klausāmieš — tās nav vairs krievu balsis, tie ir vācieši. Nāvei nolemtie ir glābti! Zaļganpelēki karavīri, bruņu cepurēm galvā, granātām apkrāvušies, atslēdz kameru durvis. Koridorā saplūst cits citam sveši ļaudis. Un pēkšņi no visu krūtīm atskan Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils. Baznīcas himnai atskanot, kareivji sastingst, rokas pie metalla kaskām pacēlušī. Badā un šausmās izmocīti vīri aiz prieka raud un skūpstā cits citu. Kas tad ir noticis?”

Manteifels ar saviem vīriem ir pārskrējis Rīgas tiltus. Pats viņš krīt, bet viņa vīri vispirms ielaužas cietumos. Gubernas cietums un citadele tuvu Daugavai, tos sasniedz laikā. Centrālcietums tālāk, tur nonāk par vēlu.

Vīri iepazīstas. No jelgavniekiem, kas, zirgu astēm piesieti, steigā dzīti šurpu pa šoseju, vēl atlicis nepilns simts. Rīdzinieku ir vairākums — visi politiskie. Mājās iet viņiem vēl neļauj. Pilsētā turpinās cīņas.” (114)

Uzturēšanās Gubernas cietumā arī nebija viegla lieta, kaut vairs bija palikušas tikai dažas stundas. “Tā bija nepatīkama vieta,” apraksta šo cietumu kāds cits politiski vajātais. “Logu tur nebija. Restotas durvis veda koridorā, un tām tad bija logi. Sienas netīras un blakšainas.” (115)

Ja cara patvaldības laikos šeit savukārt bija smakuši revolūcionāri un politiski vajāti ļaudis, tad tiem vismaz toreiz nedraudēja nošaušana. Tagad pat kultūras darbinieki nebija no tā pasargāti.

Minēsim vēl dažus vārdus, lai redzētu, ka gara darbiniekiem tas bija grūts laiks. Vajāšanas vērsās pret viņiem un viņu darbu.

1919. gadā lielnieku apcietinājumā nonāca Pēteris Blaus (1856—1930), dzejnieks un redaktors. Kādēļ? Par to vispār nav ko runāt, jo padomju loģikai ir savi rakstīti un nerakstīti likumi. Līdzīgi Āronu Matīsam un Jānim Kārklīņam,

apcietināšanas faktā jau no pirmā brīža parādās neizprotama pretruna. Kas nu arī par kontrrevolūcionāru varēja būt šis tautā pazīstamais dzejnieks. Literātūrvēsturnieks Alfreds Goba savirknējis par viņu šādus datus: "Blaus, mūža lielāko daļu nodzīvojis lauku klusumā, ierauts (1905. gada) revolūcionārajā kustībā, emigrēja, izcieta apcietinājumu un sāka darboties kā žurnālists "Latvijas", "Jaunā Vārda", "Baltijas Ziņu" un "Jaunāko Ziņu" redakcijās. Savu dzeju viņš izloloja klusībā, sākams jau 1870. gadu beigās." (116) Kā politisks bēglis Šveicē viņš iešķetināja savas dzejas motīvus asinīs mirkstošo dzimteni, bet 1. pasaules kara laikā bēgļu posta skatus. Viss Pētera Blaua mūža gājums un tautas ciešanu pārdzīvojums neko nenozīmēja, lai viņš iepazītos ar "darba tautas cietumu."

Tā kā Jānis Akurāters lieliniekiem negadījās pa rokai, tad 1919. gadā apcietināja un turēja cietumā viņa dzīvesbiedri. (117) Tāpat izgāja sveikā Kārlis Skalbe un Edvarts Virza, bet Rainis atteicās atgriezties dzimtenē, lai gan Stučka to aicināja. Par Raini Stučka izteicies pats: "Pirmajā dienā, kad mēs kāju minām Latvijā, es pirmā kārtā atminēju Raini. Bija runa mūsu starpā, kā viņam nākt pretim, lai viņš justos kā mājās Padomju Latvijā. Es un mani tuvākie biedri zinājām labi, ka viņš skatījās negatīvi uz daudziem mūsu soļiem... Es caur Bernes sūtniecību aizsūtīju privātvēstuli un tanī pat laikā nelaiķis biedrs Āzis oficiālu, uz kurām atbildes nav dabūtas." (118)

Tā nebija tā Latvija, par kuru Rainis bija domājis un savā mūžā cīnījies.

Tad nu lielinieki metās uz skolotāju apcietināšanu. Ar vajāšanu un apcietināšanu nepietika. Netrūka tādu, kurus nošāva. Šādu likteni piedzīvoja Trikātas skolotājs Apinis, kādreizējais ģenerāļa Jāņa Baloža audzinātājs, ko nošāva Smiltēnē. Skolotājs un dziesminieks Roberts Bērziņš par Apīni saka: "Viņš bija ievērojams, piedzīvojis paidagogs, kas ar priekšzīmi, darbu un čaklumu prot skolēnus ierosināt un vadīt pa gaismas avotiem." (119) Ērgļos lielinieki, bēgdami, nogalināja skolotāju Jāni Andriksonu un reizē ar viņu vēl trīs krietnus latviešus. Andriksons bija pie tam tas, kas lielinieku atkāpšanās brīdī paglāba no nāves trīs plintnieces. Pēdējās pēc tam viņu uzrādīja kā ienaidnieku. (120)

Ziemeļlatvijā kā lugu autors, žurnālists un sabiedriska darbinieks bija pazīstams Kārlis Kalniņš (1845—1919), viņš aizgāja bojā Valmieras koncentrācijas nometnē 18. maijā, kad lielinieku atkāpšanās vēl nebija sākusies. (121)

Par stāvokli Ziemeļlatvijā liecinājis vēl Ludis Bērziņš, kas lielinieku laikā tur darbojās skolas darbā. No viņa atmiņām redzams, ka "lielinieku briesmas pa to starpu arvien vairojās. Mazajā un nabadzīgajā pilsētiņā īsti nebija nekādu buržuju, jo namsaimnieki paši strādāja savās mājās, tirgotāji savos sīkajos veikalos. Upuru tomēr Limbažos bija daudz un īpaši tādās aprindās, ar kurām man kaut kā bija izdevies īsajā laikā nākt kontaktā. Draudzes mācītājs un pilsētas galva tādām liktenim izbēga tikai, pilsētu pie laika atstādami. Bet nāvei bij nolemts Griens, kura mājā atradās vidusskola, Dr. Millers, ar kuru biju no Rīgas atpakaļ braucis vienās kamanās, Čīberi (tēvs un dēls) — kuru mājā mēs dzīvojām, grāmatrūpnieks Paucītis un kases direktors Ramānis, kuru bērni pie mums mācījās utt. Pat visvienkāršākiem darba laudīm uzgāja nāves tiesa." (122) Turpat tuvumā, Mazsalacā, no lielinieku rokas krita vecais Raiska, kura dēlu Jāni Raisku 1941. g. deportēja.

Tādēļ par prāta darbu uzskatīja jau laikus izvairīties no paredzamas nāves. Vispirmām kārtām to apzinājās mācītāji, no kuru vidus jau daudzi bija izrauti, tikai sava amata dēļ tiem bija grūti pamest savu draudzi. To tomēr ar smagu sirdi darīja Kārlis Beldavs Valmierā, Voldemārs Maldonis Cēsīs un vēl daži, kas jau Iskolata neprāta mēnešos bija vesti uz Jekaterinoburgu, bet ceļā izbēguši vajātājiem. Arī tas ik reizes nepalīdzēja, kā tas bija ar Gulbenes draudzes mācītāju Ādolfu Kundziņu. Neatraduši mācītāju mājās, lielinieki ieslodzīja viņa sievu un abas vecākās meitas cietumā. Sieva tur aplīpa ar tīfu un nomira. Kā šinī, tā daudzos citos gadījumos bija jāuzduras uz apzinātu visas ģimenes iznīcināšanu, ko Baigajā gadā un vēlāk komunisti izvēlējās jau par sistēmu.

Mocekļa nāvē mira Rīgas Politehniskā institūta profesora Paula Rozena sieva. Rīgas centrālcietumā nomira šī paša institūta tautsaimniecības profesors Eižens fon Bergmans. Apcietināja, bet palika dzīvs ķīmijas profesors Maksimilians Glazenaps. Bet visvairāk cieta vācu ev. lut. mācītāji, to vidū trīs Treiji (Treu), no kuriem Paulu un Ernestu cietumā nošāva, bet trešais vajāšanu laikā mira ar tīfu, Ikšķiles mācītājs Marnics un citi, par kuriem jau runāts.

Padomju varas izdarības maz ko atšķīrās. Tās bija tādas pašas Vidzemē kā Kurzemē, tikai pēdējā padomju varas laiks bija sākums. Tas samazināja arī upuru skaitu Zemgalē un Kurzemē.

Ezeres pagasts Liepājas apriņķī bija viens no vistālākajiem punktiem, kur dažu nedēļu laikā lielinieki ieguva noteikšanu. Ar to pietika, lai Lejaskurzemes iedzīvotāji un šī

pagasta ļaudis izprastu komūnismu. Lielinieku varasvīri uz rāvienu apcietināja Ezeres pagasta Pekšu māju saimnieku Ernestu Feldmani. Revolūcionārā komiteja aicināja visus pagasta iedzīvotājus apliecināt, ka viņš bijis ļauns cilvēks. Nevienš neatsaucās. Tad Feldmani pārveda uz Jelgavas cietumu un no turienes uz Rīgas Centrālcietumu. 1919. gada maijā atrada viņa līķi cietuma pagalmā. Un, ja paskatāties vēl gadiem uz priekšu, tad redzam, ka Baigajā gadā aizveda uz Sibīriju vēl viņa dēlu Ādolfu Feldmani ar ģimeni. Dēls tur atrada kapa vietu. Tikai sieva un mazgadīgais Ojārs izglābās.

Par mācītāju likteni jau daudz runāts, tādēļ atzīmēsim tikai to, ka no dažāda veida vajāšanām nepaglābās arī Kurzemes un Zemgales draudžu gani. Savus piedzīvojumus ar Kurzemes lieliniekiem plaši aprakstīja Teodors Grīnbergs, vēlākais Latvijas ev. lut. baznīcas archibīskaps. Atrazdamies Talsu čekā (kuras nosaukums toreiz gan bija citāds), viņš dzird lielinieku sarunas par tiem, kas dienu iepriekš nošauti. (123)

Visskaudrāko likteni tomēr piedzīvoja brīvības cīnītāji un "zaļie", kas krita lielinieku gūstā. Par virsnieku rotas kapteini Skujenu, ko kalpakiešu pirmajās kaujās pie Lēnām ievainoja un kas krita lielinieku rokās, pulkvedis Plensners liecina, ka šo cīņu dalībnieku komūnisti pirms nogalināšanas vispirms spīdzinājuši. (124)

Spīdzināšana un zvērīks naidis pavadīja lieliniekus ik uz soļa. Studentu Emīlu Ciguzi, kas cīnījās kā partizāns pret komūnistiem, pēdējie sagūstīja, mocīja un nošāva. (125)

Lubānā apcietināja un Gulbenes tribunālā notiesāja Eduardu Bojātu, piespriežot viņam nāves sodu. Viņš bija nobeidzis karaskolu un pēc tam piedalījies 1. pasaules karā kā virsnieks. Lieliniekiem nepatika viņa stingrais raksturs un nacionālā apziņa. Laikā, kad latviešu tauta stāvēja uz sliekšņa starp lielniecisko un nacionālo Latviju, cīnītāju rindās pret sarkano varu piebiedrojās nevien inteligence, bet jau liels pulks darba ļaužu. Pat "Latvijas Malienā, šajā bijušajā lielniecisma cietoksnī," atzīstas pats Stučka, "izraisījās sacelšanās, kurās tieši piedalījās bezzemnieku elementi". (126)

Runājot par padomju terroru Stučkas režīma laikā, nepietiek tādēļ runāt tikai par terroru un varmācībām, bet tiklab par kolosālu komūnisma bankrotu Latvijā.

Ja veltam šinī gadījumā galveno vērību komūnistu ievadītajam cilvēku iznīcināšanas neprātam, tad pašas patiesības labad laiku pa laikam jāuzduras faktu valodas neizpratnei un atmiņas apsūņošanās procesam. Kā ironija duras mūsu ausis padomju dziesmas vārdi:

“Un es nezinu starp zemēm simtām,
kur vēl citur cilvēks ir tik brīvs.”

Ka šāda veida “brīvība” nebija pieņemama pat kādreizējam muižas kalpam un bezzemniekam, tas taču bija galu galā jāatzīst ortodoksajam marksistam un padomju valsts cēļam Latvijā — Pēterim Stučkam. Turklāt tā saukto buržuju un kontrrevolucionāru apšaušana nedeva atlikušajiem ne biezāku maizes riecieni, nedz laimes pilnību. Un par buržujiem 1919. gada sākumā, ieņemot Valku un pūloties to noturēt, sarkano strēlnieku brigādes komandieris Jānis Fabriciuss “Sarkanajā Karogā” rakstīja, ka “mēs celsim no buržujiem barikādes.”

Komūnistu darbības programma jau no paša sākuma nebija domājama bez liķu kaudzēm. Tās gan augtin auga, bet nedeva ciniskajam režīmam gaidīto uzvaru. Cilvēki alka īstas brīvības, miera un taisnības.

Visa šī drausmīgā dzīves posma noslēgumā der vērot notikumus Ziemeļlatvijā, no kurienes lielinieku dižvīri un sarkanā armija bija nākusi. Atkāpšanās skatus aprakstījis savā dienasgrāmatā kāds Ēveles pagasta zemnieks. Rīgu lielinieki bija jau atstājuši.

Šeit izraksts no minētās dienasgrāmatas:

“Sestdien, 24. maijā, pamodos vēlu. Biju noguris, domājams, no lielā gājiena ar apkārtrakstu mūsu pagasta piefrontes rajonā. Svētdien bija paredzēts grandiozs mītiņš baznīcā.

Bija saulains rīts. Uzkrītoši spalgi un tuvu ziemēlaustrumu virzienā sprakšķēja šautenes. No pāris kilometru attālās Ēveles muižas bija dzirdama savāda dunoņa. Vīru kliegzieni, zirgu zviņģšana un ratu rīboņa. Vai tiešām šodien mēs pārdzīvojam vēsturiskas pārgrozības nacionālas uzvaras gājienā? Vēl vakar nekas par to neliecināja... Mūsu ikdienišķais un ierastais “miers” bija parastā apšaudīšanās frontē Strenči—Seda—Burtņieku ezers. Ložbēru troksnis bija tik vienmērīgs savā ritmā kā tetera rubināšana klusos pavasara novakaros. Vakaros violeti zilajā debess izplatījumā Strenču un Valkas dzelzceļa stigas virzienā plaiksnijās artilērijas un bruņoto vilcienu cīņas uguņu uzliesmojumi.

Neikdienišķa parādība bija pilsoņu aresti utt. Tas uztrauca prātus. Ilgu laiku iepriekš cirkulēja baumas par nežēlastībā kritušo pilsoņu sarakstu sastādīšanu. Jau 1. maija svinības iznāca tādas satrauktas, jo pirms Lieldienām lielinieku sāktais

uzbrukums pirmā maija priekšvakarā beidzās ar neveiksmi. Lielā dižošanās "Lieldienās Valka būs mūsu" izbeidzās ar somu brīvprātīgo uzbrukumu, kas dažās stundās atsvieda skaitliskā pārsvarā esošos sarkanos. Pirmā maija rītā sarkanie bija šaipus Sedas. Sakarā ar to bija trauksme. Evakuācijas ziņojumi. Šķūtis. Maija svinības tādēļ iznāca drūmas. Milicis Kuplums ar savu sardzi soļoja nokārtām galvām.

Nežēlastībā kritušo pilsoņu apcietināšanas Jercenu pagastā daudzus tā satrauca, ka neviens neuzdrošinājās pārnakšņot mājās. Arestētos ievietoja "kontrrevolucionāru" nometnē, citādi sauktajā — zvēru dārzā. Vēlāk šie cietušie stāstīja par pārdzīvotām šausmām. Tie rakuši kapu bedres, nezinot, ka tās priekš pašiem. Auksti nāves sviedri tecējuši no visas miesas zābakos, kājas mirkušas tajos kā ūdenī. Visa vara bija tribunālam. Sastapu Valkas apriņķa tribunāla priekšnieku Zaķi, mēs saucām viņu par tribūnu. Šis vīrs spēja ar vienu spalvas vilcienu parniecīgāko apvainojumu izdzēst dzīvības sveci daudziem.

Trauksmes atrisinājums — naktī uz 24. maiju igauņi bija forsējuši Sedu pie Vārnas. Sarkanarmiešus pārsteidza guļot. Par Rīgas krišanu 22. maijā tie dabūja zināt tikai vēlāk. Tāpat pārsteigti bija vietējie varasvīri. Noskrēja uz fronti, bet iekļuva ugunīs. Rīkojumus par šķūtīm neviens nepildīja. Zirgus slēpa mežā. Muižā norisinājās drāmatiskas ainas. Kalpi aizstāvēja savu privātīpašumu — katrs savu vienīgo goteli, kas jau bija ieskaitīta komūnā, neļaujot to aizvest. Lai cik skarbs bija komūnas vīrs biedrs Plarkšis, tomēr tam bija jāatzīst kalpu īpašums.

Svētdien, 25. maijā, pirmo reizi mūsu mājās Ēvelē ieradās igauņi.

26. maijā dega komunistu aizdedzinātais Gaujas tilts un apkārtņē dažas mājas. Šajā dienā igauņu atsevišķā skolnieku rota iegāja kā pirmā Valmierā, 27. maijā igauņi apšaudīja ar artilēriju Pārgauju. Sarkanie revanšējās, sašaujot rātūzi un baznīcas torni.

Pēc kāda laika lielinieki bija spiesti atstāt visu Vidzemi. Piepildījās pašu sarkano varasvīru pareģojums, kuru tie tanī pavasarī dungoja kā internacionāles parodiju: "Šī būs pēdējā stunda, kas ar paspēli nāks". (127)

Ar lieliniekiem palika vēl viens ciņas posms Latgalē. Tas gāja atkal roku rokā ar padomju terroru pret turienes iedzīvotājiem.

ATBALSIS EIROPĀ

Kopš 1917. gada Eiropas presē redzamu vietu bija ieguvusi padomju terrora chronika Krievijā, bet ar 1919. gada sākumu laikrakstu slejas sāka pildīt palīdzības saucieni no Rīgas, Jelgavas un Tukuma.

Kā šis ziņas nonāca Vācijas, Šveices un Skandināvijas zemju presē? Paši cietēji maz ko varēja darīt savā labā, tie klusi un bezcerīgi raka kapu un lielā apskaidrotībā mira mocekļu nāvē. Pat viņu tuvinieki reti kad zināja, kur viņu nāves pišļi atrodas. Tikai pašas masveidīgās nošaušanas nevarēja noklusēt, pie kam padomju prese no savas puses gādāja, lai avīzēs parādītos nošauto kontrrevolūcionāru un citu šķiras ienaidnieku saraksti. Viena no nadzīgākajām šo nāves reģistru publicētājām bija Rīgā izdotā "Die Rote Fahne". Tā nonāca pāri robežām. Bez tam Rīgā un Liepājā bija vēl aizķērušies daži vācu un dāņu konsulārie darbinieki. Arī tiem radās iespēja izsūtīt ziņas.

Sevišķi 1919. gada marta un vēlāko nedēļu baismiegie notikumi satrauca kultūrālās pasaules prātus. Šveices dienas laikraksts "Bund" 1919. gada 20. aprīlī deva gluži precīzu pārskatu par asinspirti Jelgavā, kādu sarīkoja lielinieki, atkāpjoties no šīs Zemgales pilsētas. Kā šini ziņojumā bija lasāms, tad vienu daļu iedzīvotāju lielinieki bija noslepkavojuši, bet citus parāvuši sev līdzī. Upuru vidū esot bijuši kā latvieši, tā vācieši un citu tautību cilvēki. Līdz 22. martam izdevies jau zem mēslu kaudzes izrakņāt 41 liķi. Pa lielākai daļai tie bijuši izģērbti, pie kam gandrīz visiem nolaupīti apavi. Noslepkavoto vidū atradušās meitenes un sievas. Daži liķi bijuši tik lielā mērā sakropļoti, ka tos neesot bijis iespējams identificēt. Daļa to, kas aizvesti no Jelgavas cietuma, atrasti šosejas ceļmalā lielinieku nošauti.

Turpat minētais Šveices laikraksts nosauc dažus nogalinātos vārdā un konstatē, ka bez vācu lielgruntniekiem cietušo vidū atrasti latviešu nameju īpašnieki, zemnieki, amatnieki, tirgotāji, kapu sargi, Sarkanā krusta māsas un visnotaļ inteligence. Izdarot dzīvokļu kratīšanas, konfiscētas vērtslietas, nauda, veļa un apģērba gabali, ko pievākuši miliči un sarkanarmieši. Ieslodzīto pratināšana nemaz nav notikusi, tādēļ atkritusi arī apsūdzība.

Šis pats Šveices laikraksts, izmantodams "Rote Fahne" statistiku par 18. un 19. martā piespriestajiem nāves sodiem un nošaušanām Rīgā, min, ka no 93 cietušajiem 56 apzīmēti par "kontrrevolūcionāriem", 28 par "nodevējiem, slepenpoli-

cistiem, policistiem un provokātoriem", 2 nošauti par padomju rīkojumu neievērošanu un 2 žīdi par spekulāciju. (128)

"Berliner Tageblatt'ā" aprīļa beigās parādījās plašs ziņojums par Tukumu. Liekas, ka pat latviešu laikrakstos vēlākajās dienās tik pilnīgs pārskats nav parādījies. Tādēļ pieturēsimies pie šeit publicētā faktu materiāla:

"1919. gada 4. janvārī Tukumā pasludināja padomju varas sistēmu. Uz karstām pēdām apcietināja 28 muižniekus, to starpā Jasņinu, Buku, Brigenu, Reinvaldu, Heikingu, Miramu, Lancu, Hermanu, baronu Reki, baronu Rennī, Feiferu, bet arī vairākus iecienītus lauku saimniekus. Apcietināšanas pēc tam turpinājās. Kad 9. janvārī baltā gvarde, atstādama Jelgavu, pa ceļam apcietinātos atbrīvoja un paņēma sev līdzi, lielinieki vairs nenodarbojās ar apcietināšanām, bet visnekrietnākā kārtā bez izmeklēšanas un sprieduma pasludināšanas apšāva nevainīgas sievietes un vīriešus. Nebija vajadzīgi ne liecinieki, nedz nopratināšana. Tagad, kad upuri izrakti, pierādījies, ka tie zaudējuši dzīvību visšausmīgākajos apstākļos. Lielākā daļa upuru aprakti dzīvi, jo sarijušies daudz smilšu. Kājas un rokas tiem salauztas, miesa uzšķērsta, pie kam šāvieni raidīti vēderā. Šiem nelaimīgajiem cilvēkiem bija nolaupīts apģērbs. Aprakti viņi bija tik pavirši, ka ārpusē rēgojās rokas un kājas, pat galvas parādījās. Savu kapu tie raka paši. Turklāt viņus vēl nolamāja un apveltīja šauteņu laidņu sitieniem. Masu kapā atrada ap piecdesmit no lieliniekiem nošautus cilvēkus, to starpā astoņdesmit gadus veco Struteles muižnieku fon Franku, baronu Rennī, divus baronus Rekes, Tukuma dzirnavnieku Majoru, Džēmu Baumgartenu, žīdieti Frīdlanderi, Pētertāles baronu Heikingu, daudzus Jaunpils pagasta lauksaimniekus, Kandavas prāvestu Bernevicu, baronesi Heikingu un daudzus citus. Jaunas apcietināšanas turpinājās ik dienas. Cietums plīsa no apcietinātiem, un tas iztukšojās tikai tad, kolīdz notika jaunas nošaušanas.

Frontei tuvojoties, lielinieki apcietināja no jauna 108 tukumniekus, gan sievietes, gan vīriešus un bērnus. Tas bija 13. martā, un komunisti vēlējās vēl 50 citus apcietināt. Pa to starpu iepriekš minētos 108 dzina jau kājām uz Rīgu." Berlīnes laikraksts min šīnī sakarībā arī vairākus vārdus. Bet Tukumā pēkšņi parādījās vācu vienības. Tukumnieki lūdza tos dzīties aizvestajiem pakaļ. Patiešām viņus izdevās panākt un atgādāt uz Tukumu. Bet vēl arvien piemeklējumi nebeidzās. Atbrīvotājiem aizvirzoties uz Jelgavu, lieliniekiem radās iespēja vēl dažas dienas saimniekot pa Tukumu. Tānī laikā viņi paspēja izlaupīt vēl atlikušās mājas. (129)

Pārējos vācu laikrakstos bija vairāk aprakstīti notikumi Rīgā un Jelgavā. Izplatītajā "Frankfurter Zeitung" slejās parādījās vācu sūtniecības preses šefa Ericha Kēlera (Koehrer) ziņojums, kurā uzrādīti laba daļa to faktu, kas jau iepriekšējās nodaļās pieminēti. Notikumu vērotājs šeit tikai liek ievērot lielinieku režīma kāpinājumu, sākot ar marta otro pusi. Ja vēl līdz tam lielinieki daudz maz turējās priekšrakstu robežās, tad, pēc Jelgavas krišanas atbrīvotāju rokās, sākās visneprātīgākais terrrors. Tas vērsās pret visiem iedzīvotājiem, norāda "Frankfurter Zeitung", bet sevišķi cieta intelīgences un tās aprindas, kuras kādreiz varēja lepoties ar turību. Tā kā vīriešus 18—45 gadu vecumā mobilizēja, tad arī miličus sāka aizstāt ar t.s. plintniecēm. Un no tām draudēja vislielākās briesmas. Aizmugures darbos izmantoja to intelīgences slāni, ko uzskatīja par politiski neuzticamu. Bet būdami bada dēļ novājināti, garīga darba strādnieki vismagākajos darbos sabruka. Plintnieces pūlējās viņus uzmundrināt ar pātagu cirtieniem.

"Frankfurter Zeitung" savā 22. aprīļa ziņojumā runāja par intelīgences iznīcināšanu Rīgā (Ausrottung der Intelligenz). Ciktāl tas attiecās uz vācu gara darbiniekiem, tad minēta viņu izlikšana no dzīvokļiem un pārceļšana uz Zaķu salu. 26. martā izdotā pavēle neatļaujot no dzīvokļa ņemt vairāk līdzī par to, kas katram uz pleciem. Šīs represijas esot attiecinātas uz 70.000 Rīgas iedzīvotājiem. Visus īsā laikā pārvietot tomēr neesot iespējams. Dāņu konsuls esot iesniedzis savu protestu. Tas gan neesot neko palīdzējis.

No vācu sūtniecības preses šefa pārskata redzams, ka badā novārgušie rīdzinieki pakrituši uz ielām nespēkā. Dažs, bada dzīts, mēģinājis izkārpīt no zirgu mēsliem kādu auzu graudu. Žurkas, par kurām vēl aprīļa pirmajās dienās maksāja 4 rubļus gabalā, neesot vairs atrodamas. Frankfurter avīzē iespiestais ziņojums nobeidzas ar aicinājumu pasteidzināt palīdzību bada cietējiem Rīgā. Steidzīgi atceļama arī Sabiedroto ievadītā jūras blokāde, no kā cieš rīdzinieku apgāde ar pārtiku. (130)

Uz drausmīgajiem dzīves apstākļiem Rīgā reaģēja arī vācu parlamenta deputāte Dr. Kēte Širmachere (Kaethe Schirmacher), publicēdama laikrakstā "Der Tag" ievadrakstu, liekot tam virsrakstā "Asinis!" (Blut!). Kā sieviete viņa ar izbīli attēlo plintnieču izrīcības. "Sievietes pārvērtušās par hiēnām," konstatē viņa. Vēl pilnīgāk nekā par Rīgu Širmachere attēlo šausmu norises Jelgavā. Ar parastajām nošaušanām nav pieticis. Pielietota spīdināšana. Vispirms sakropļotas upuru kājas, tad citas miesas daļas. Dažus apraka

pusdzīvus. Vienu židieti apraka pat dzīvu, pēc tam kapu izbakstīja ar durkļiem. Dziļi naktī atskanēja nelaimīgās sievietes kļiedzieni.

Sarkanā gvarde plosījās pa Jelgavu desmit nedēļas. Latviešu ārste Vecrumba, kas studējusi Ženēvā, esot varējusi glābt vismaz tos apcietinātos, kas bijuši slimi. Zvērināts advokāts Fridrihs Vesmanis, likdams pats savu dzīvību ķīlā, centies glābt apcietinātos Baltijas vāciešus. To atzinīgi pieminējama, vācu deputāte vaino visās šinīs posta izdarībās gan latviešus. To, ka savukārt latvieši smagi cieta un pildīja masu kapenes, viņa noklusē. Tas, acīm redzot, tādēļ, ka viņa bija vienpusīgi informēta, kā tas redzams arī dažos citos gadījumos.

Šinī pašā laikrakstā parādījās vēl citi ziņojumi par padomju terroru Latvijā. Daži no tiem bija pārņemti no "Libauer Zeitung". Citi aprakstīja Kurzemes mācītāju un kultūras darbinieku likteni. (131)

No vienas Ķelnes avīzes uzzinām par vācu tautības Rīgas iedzīvotāju novietošanu nevien uz Zaķu salas, bet arī Sarkandaugavā un uz Kundziņsalas.

Ne jau visi ziņojumi, kas parādījās Eiropas presē, mums pieejami, bet no minētā vien redzam, ka 1919. gada smagie piemeklējumi Latvijā diezgan tālu atbalsojās citās zemēs.

ĶĪLNIEKI, PAZEMOTIE UN APLAUPĪTIE

Pazīstot padomju terrora dažādus variantus, ķīlnieku nemšana likās par vienu no mērenākajiem paņēmieniem. Tribunāls jau nevienu neattaisnoja, kara revolūcionārās komitejas arī pazina tikai vienu soda mēru — nošaušanu, tādēļ ķīlniekiem vēl arvien atausa cerība palikt dzīviem. Un tomēr arī tur gala iznākums varēja būt dažāds.

Tos, kurus aizveda uz Krieviju un paturēja ķīlā, nelika tūlīt stobra priekšā. No 1918. un 1919. gada aizvestajiem no masu kapiem izglābās tie, kas aizkļuva tālāk par Pleskavu. Par viņu tālāko likteni būs runa vēlāk. Bet jau tagad pieminēsim tos, kurus par ķīlniekiem apzīmēja Stučkas laikā un kuri daudzos gadījumos pārvērtās par politisku "tirgus precī". Komunistu izdomai un nolūkiem šeit nebija robežu.

Kolidz sarkanās armijas pirmie pulki parādījās Latvijas austrumu pamalē, padomju terrora murdā nokļuva jau labs pulciņš nelaimīgo. No Alūksnes jau 1918. gada decembra vidū sagraba un nosūtīja kā ķīlniekus uz Krieviju sešdesmit vietējos

Bez tam lielinieki izdomāja kaut ko pavisam oriģinālu. Piemēram 110 apcietinātos rīdziniekus viņi apzīmēja par "nosacīti nošaujamiem", līdzīgi tam, kā krimināltiesības pazīst sodītas personas, kam piespriests nosacīts soda mērs. Kolīdz balto rokās krita Tukums, 63 vīriešus un sievietes no 110 ķīlniekiem lika nošaut. Tādu pašu nošaušanas kārtību turpināja Slokā, Jelgavā un vairākos ciematos. (141)

1919. gada 22. maija notikumi Rīgas Citadelē un Centrālcietumā jau pieminēti, jo tā bija diena, kad lieliniekus padzina no Rīgas. Vissmagāk cieta tur vācu tautības iedzīvotāji. Somu presē tanī laikā parādījās ziņas, ka līdz 1919. gada aprīļa beigām nogalināto vidū Rīgā bija 50% vāciešu, 40% latviešu un 10% žīdu. (142) Tā kā Rīgas iedzīvotāju vairākumu uzrādīja latvieši, tad nāves izkopts plāva vissmagāko vālu vāciešu un žīdu vidū.

25. aprīlī padomju valdība izdeva dekrētu par Baltijas muižnieku izraidīšanu no Latvijas. Aizkavējoties transportam, viņus ievietoja koncentrācijas nometnēs. Muižniekus apzīmēja par ķīlniekiem. (143) Turpretim visa vācu komunistu grupa, kāda tanīs dienās bija radusies, nonāca cietumā. (144) No apcietināšanas paglābās turpretim baltvācu mācītājs Models, kas, aizrāvies no sociālisma, nebeidza "Die Rote Fahne" slejās apjūsmot komūnisma varas pamatus. (145) To pašu viņš darīja no kanceles. Dīvainā kārtā viņš aizvēra acis pret savu amatbrāļu asinsliedzībām un draudzes locekļu nebeidzamām ciešanām. Ar to šis Edgars Models kļuva par "modeli" paprāvam apmātu teologu pulkam visā rietumu pasaulē vēlākajā laikā.

Nevaram atstāt neievērotu, ka bez ķīlniekiem un nāvei nolemtajiem cietumniekiem netrūka vēl citas kategorijas, kas bija ierindotas padomju pretinieku sarakstos. Pietika ar to, ka kāds vispār bija pieskaitīts buržuiem. Sākumā tos, kurus neapcietināja, ieskaitīja zemākā pretinieku pakāpē. Viņus nodarbināja piespiedu sabiedriskajos darbos. Ar īpašu dekrētu noteica, ka šinī kategorijā ieskaitāmi uzņēmēji, tirgotāji, namsaimnieki, brīvo profesiju darbinieki, dižciltīgie, personas, kas pārtiek no iekrājumiem, kā arī visu šo ļaužu sievas, pieaugušie bērni un radinieki. Brīvo profesiju darbiniekus atbrīvoja no sabiedriskajiem darbiem tikai tad, "ja tie strādāja derīgu darbu", kas bija jāsaprot tā, ka viņus nodarbināja padomju iestādēs.

Inteliģenci lielinieki turēja pastāvīgās aizdomās. Padomju presē varēja lasīt, ka vispār esot zināms, kādos uzskatos esot skolotāji, ārsti, advokāti un bijušie ierēdņi. Tie taču nīstot

komunistus. Tas vien, ka viņi iesaistoties padomju dienestā, vēl nenozīmējot viņu pakļaušanos režīmam, viņi tikai maskējoties. Turklāt viņi pūloties kavēt komunistu darbu, ja arī neķeroties tieši pie sabotāžas. Pavisam spilgti tas parādoties skolotāju darbā. Jau kopš 1917. gada revolūcijas laikiem skolotāji piederot pie tumšākajiem un atpalikušākajiem dienderiem. Tie ar kājām un rokām pretojoties skolu reformai un jaunām audzināšanas metodēm. Darba skolai nepietiekot ar skolēnu nodarbināšanu ielu tīrīšanā, skolotājiem jāmetoties uz idejisku audzināšanu.

Un kas gan nezinot, kādam politiskajam spārnam pievērsušies ārsti, teica komunisti. Tāpat advokātu vairums pieskaitāms melnsimtniekiem, un visa viņu līdzšinējā darbība nosvērusies tikai uz cilvēku krāpšanu.

Ja nu vēl runājam par ierēdņiem, izteicās toreizējās komunistu avīzes, tad tie bija izdresēti par zināmas šķiras rokaspuišiem. Ierēdņu amatā lika taču tikai pilsoņu šķiras piederīgos. "Biedri, piesargieties un turiet savas acis vaļā." (146)

Ja jau tos turēja aizdomās un uzmanīja, kas atradās padomju dienestā, tad pārējos inteligentus, kam neļāva pievērsties profesionālajam darbam, uzskatīja par nevēlamu un nicināmu elementu.

Nevienu vairs tādēļ nepārsteidza tas, ka Rīgai Stučkas režīma laikā radās jauna seja. Pilsētas ielās grozījās apkārt gara darbinieki, kas aptīrīja ielas, izsmēla ateju bedres, pievēca liķus vai ar tīfu saslimušos. Sevišķu baudu lieliniekiem sagādāja tas, ka kāda zinātnieka, mācītāja vai dižciltīgas ģimenes locekle pievēca zirgu mēslus no ielām, pie kam viņi nepiegrieza nekādu vērību tam, ka šādos piespiedu darbos dzina arī sirmgalves. Badā novārdzinātie ķermeņi spēja tikko kustēties. Kur trūka darba rīku, netīros darbus lika izdarīt rokām.

Ne tik daudz pats šis darbs rūpēja padomju varasvīriem, bet varēja izmanīt vēlēšanos pazemot cilvēku. Jau pats "buržuju" vārds bija izvērties tikai par lamu vārdu. Tā dogmatisko saturu tauta nesaprata, pie kam arī tā šķiriskā izpratne reti kad atbilda faktiskajam stāvoklim.

Pret "buržuiem" lielinieciskajā izpratnē vērsās vēl citi dekrēti. Sākotnējām kontribūcijām, kas skāra sevišķi pilsētu un lauku nekustamos īpašumus, ar 1919. g. 19. februāri pievienoja vēl prasību nodot padomju iestādēm veļu, uzvalkus, mēteļus, kažokus, zābakus, kurpes, siltas zeķes, cimds, gultas veļu, vilnas segas, palagus, spilvenus, dvieļus, kabatas

drāniņas un vēl neizšūtus audumus. Par buržuiem apzīmētām personām ļāva paturēt savām vajadzībām tikai 2 pārus zeķu, 1 pāri cimdu, 4 palagus, 3 dvieļus, 3 galdautus (ja bija ģimene), 12 kabatas drāniņas, 1 segu, 4 veļas komplektus, 2 kurpju pārus, 1 ziemas un 1 vasaras uzvalku, 1 ziemas un 1 vasaras mēteli. Stingri raudzījās, lai nodotās mantas būtu jaunas, nevis apvalkātas. Mēbeles nedrīkstēja pārdot. Tiem, kurus pārvietoja uz Zaķu salu, Kundziņsalu vai Sarkandaugavu, mēbeles jau sākumā atņēma. Ja par drēbēm un apaviem teica, ka šīs mantas nepieciešamas sarkanarmiešiem, tad par mēbelēm to nevarēja teikt. Pēdējās nonāca lielinieku funkcionāru dzīvokļos vai tos pievāca sētnieki, lai gan pēdējie ne labprāt pārņēma mēbeles savā glabāšanā. Dažkārt tie palīdzēja glābt, kas vēl bija glābjams. Kā vēlāk izrādījās, tad sētnieku palīdzību lielinieku terora upuriem tiem vēlāk nācās dārgi izpirkt. Landesvēra vienības, kas Rīgas atbrīvošanas pirmajās dienās ienāca pilsētā, noticeja denunciācijām, kādu netrūka, lai izrēķinātos arī ar tādiem, kas nemaz lielinieki nebija. Arī tas atstāja rūgtas atmiņas.

Visplašākās Rīgas iedzīvotāju aplaupīšanas izdarīja Rīgas revolūcionārā kara padome ar 1919. gada 25. marta pavēli nr. 8. Izdarot iedzīvotāju piespiedu pārvietošanu, neatļāva ņemt līdz vairāk par to, kas bija mugurā, tikai pāris rīcienus maizes, bet nekādā gadījumā traukus un dzīvokļa inventāru. Par nepaklausību piedraudēja ar tribunālu. (147)

Tā bija zemiska un apzināta Rīgas iedzīvotāju aplaupīšana.

Bet tā nebija vienīgā iedzīvotāju aplaupīšana.

Latviešu zemnieki vēl 1919. gadā nebija atspirguši no kara postījumiem, kad lielinieki nacionālizēja zemniekiem zemi. Tie drīkstēja pēc tam viņu iekoptās druvas, pļavas, ganības un birzis tikai nomāt no padomju iestādēm. Visu dzīvo un nedzīvo inventāru konfiscēja. Nomas līgumu ļāva noslēgt tikai vienam gadam, kas lauku labu apsaimniekošanu nespēja nodrošināt.

Jau tad bija skaidrs, ka itin neko neatstās privātās rokās. Bija izņemta sovchozu ierīkošana, piesavinoties zemniekiem atņemto mantu un darba augļus. Nevien daudzus muižu kalpus izlēma nodarbināt par zemu algu šinīs sovchozos, bet bija izmanāma vēlēšanās vēl pavairot viņu skaitu ar patstāvīgo zemnieku pārvēršanu par algādžiem un kolektīvu darbaspēku. Un, kas attiecās uz zemniekiem atņemto inventāru, tad tani ietilpa zirgi, govīs un visi pārējie mājkustoņi, arkli, ecēšas, piena separātori, pajūgi, sēkla, mākslīgie mēsli un cits viss. (148)

Par nomnieku ļāva kļūt tikai tam, kas atzina padomju iekārtu. "Pelēkie baroni" tādi nevarēja būt. Cīņa rakstīja, ka tie kā šķira iznīcināmi. Neatkarīgi no tā, sodus piedraudēja visiem zemniekiem, arī tādiem, kam bija tikai viena govys un pāris aitas. Zemnieki izjuta šo terroru vēl smagāk par pilsētniekiem.

POSTA DIENAS KRIEVIJĀ

Terrora vilnis skāra latviešus nevien Latvijā, bet tiklab Krievijā.

Bēgļu gaitās un kara notikumos turp bija aizplūduši vairāk simttūkstoši Latvijas iedzīvotāju. Ar padomju revolūcionāro tribunālu un tā pēcteci čeku latvieši Krievijā iepazinās tādēļ agrāk nekā Latvijā. Jo bieži tiem iznāca sadurties vienkārši ar patvaļu, kas pat nenonāca līdz čekas sliekšnim. Ne jau Oktobra apvērsuma un pilsoņu kara laikā vien neviens nebija drošs par savu dzīvību un brīvību, bet par to gādāja čekas modrā acs, lai tas tā paliktu uz laiku laikiem, nodrošinot padomju diktatūras drošu eksistenci.

Pieredze mācīja, ka cara ochrana (slepenā policija, kas darbojās neatkarīgi no tiesas) bija bijusi par mīkstu, tādēļ 1918. gada 20. decembrī nodibinātajai čekai deva spēcīgāku mugurkaulu. Tiesu iekārtā visu izmainīja pamatu pamatos. Ja parasti apsūdz un liek atbildēt tikai atsevišķam cilvēkam, tad padomju drošības sistēma prasīja, ka veselai šķirai kā tādai jāatbild. Tā bija t.s. buržuazija.

"Buržuazija jāznīcina," — bija mēraukla, pie kā komunisti turējās nevien dogmatiski, bet padomju dzīves skaudrajā istenībā.

To paturot acīs, čeka kā padomju varas instruments kļuva nepieciešams operātīviem uzdevumiem. Čeka bija un palika vispār par padomju iekārtas būtisku sastāvdaļu. Pret to sākumā protestēja krievu sociālrevolūcionāri, kas balstījās uz balsstiesisko iedzīvotāju vairākumu (149), bet Ļeņins nepiekāpīgi palika pie terrora sistēmas, apzinādamies, ka tā ir vienīgā garantija padomju diktatūras noturēšanai. Pazīstamais sociālistu teorētiķis un Ļeņina laika biedrs Kārlis Kautskis apzīmēja tādēļ padomju valdības terrora programmu par sociālistiskas revolūcijas negodu un kaunu. (150) Laika tecējumā tiešām pierādījās, ka padomju terorā sakņojas asinskāre, ļaunprātība, necilvēciskums, sadisms un veselam prātam nepieņemama, mērķtiecīga noziegumu sistēma. Tā prasīja miljoniem upuru.

Par krievu tautas ciešanām zem sirpja un āmura zīmes rakstījis Solžeņicins, un par to liecinājuši simtiem citu aculiecinieku. Latviešu ciešanas gan mazāk pieminētas vai tās nogrimušas kopējā nāves un mocību statistikā. Padomju terrora sākuma dienās tiešām vēl varēja runāt par šāda veida statistiku, jo komunisti paši to publicēja īpašos biļetenos savās avīzēs. (151) Lubjankas cietumā, Maskavā, 1919. gadā bija ierīkots īpašs mūzejs, kas daudz ko atklāja.

Par latviešu mocekļu likteniem Krievijā uzzinām tikai no atsevišķiem uzzinātiem gadījumiem, no zemnieku iznīcināšanas, kā arī Staļina "tīrīšanas akcijām". Viss vairums drausmīgo notikumu ietīts tomēr slepenības miglā.

1918. gadā puslīdz vienā laikā ar pulkvedi Fridrihu Briedi lielnieki nošāva viņa domu biedrus, virsniekus Pupu un Rubi. Līdzīgi viņiem, arī citi latviešu virsnieki bija darbojušies pretkomunistu frontē, aizejot varonīgā nāvē. Un viņi nebija vienīgie, kas pretojās. Aleksandra Anzerova min savā atmiņu grāmatā, ka viņas apcietinājuma laikā, tūliņ pēc Oktobra apvērsuma, Lubjankā, viņas kameras tuvumā smacis archibīskaps Jānis, vēlākais Latvijas pareizticīgo baznīcas vadītājs. Viņa likteņbiedrs bijis Maskavas metropolīts. (152)

Ko viņiem inkriminēja?

Vienīgo atbildi spēja dot čekisti paši. Tos dzirdēja sakām: "Dod tik šurp cilvēku, pants jau vienmēr atradīsies." Kurus nošaut uz vietas vai kam nošaušanu atlikt, — arī to viņi paši izšķīra. Tas neprasija galvas laužšanu. Ieslodzītie jau no ikreizējas nakts stundas un uzrauga soļiem zināja, kad pienāks viņu kārtā.

Pilsoņu kara laikā Krievijā nošāva kraso ateistu A. Šteinu, kādreizējo jauno "Pēterburgas Avīžu" redaktoru, kas, vadīdams šo avīzi sākot ar 1904. gada vidu, bija neganti cīnījies kā pret muižniekiem, tā mācītājiem. (153) Bet upuru skaits ietiecās tūkstošos.

Ārlietu ministrs Z. Meierovics 1920. g. 23. oktobrī iesniedza Padomju Krievijas sūtnim notu, kurā cita starpā norādīja, ka "Padomju Krievijā nošauti Latvijas pilsoņi un optanti, arestējot tos bez jebkāda pamata un tiesas sprieduma. Nāves sods piespriests Latvijas valdības oficiālajiem pārstāvjiem, kā Vilipam Krasnojarskā, Meijam Novo Nikolajevskā un Voldemāram Grīnbergam, kuru nošāva 1920. g. augustā." Grīnbergu nošāva tanī laikā, kad izstrādāja Latvijas un Krievijas miera līgumu. (154)

Latvijas valdība 1920. g. 23. oktobrī bez tam protestēja pret nevainīgu iedzīvotāju nošaušanu pierobežā, kas, kā rakstā

bija teikts, izvērtās par "neredzētiem nežēlības gadījumiem". (155)

1921. gadā lielinieki apcietināja un notiesāja uz nāvi miertiesnesi Viktoru Šlēziņu. Šo sodu vēlāk pārvērtā 5 gadu spaidu darbos. 1923. gadā Latvijas pārstāvis Ukrainā uz konvencijas pamata panāca viņa atbrīvošanu no cietuma un atgriešanos dzimtenē. (156) Jau pirms tam 1920. g. 2. maijā par darbību Maskavas latviešu bēgļu organizācijā 7 mēnešus nosēdēja čekas pagrabos un Butirku cietumā Hermanis Veidis. Viņš pūlējās panākt drīzāku latviešu bēgļu atgriešanos dzimtenē. 1920. g. decembrī izdevās viņu kā ķīlnieku apmainīt pret Latvijā apcietinātu bīstamu komunistu, ļaujot viņam atgriezties Latvijā. (157)

Latvijas valdībai nācās nepārtraukti gādāt par apcietināto Krievijas latviešu atbrīvošanu vai vismaz par ķīlnieku apmaiņu. Svarīgu Latvijas ārlietu ministrijas paziņojumu ķīlnieku apmaiņas lietā publicēja Valdības Vēstneša 1920. g. 49.nr. Z. Meierovics iesniedza bez tam atkārtotus protestus padomju ārlietu komisāram Čičerinam. (158)

Apmainīti paredzētos Latvijas pilsoņus padomju iestādes turēja gan cietumos, gan koncentrācijas nometnēs. No Valdības Vēstneša 1922.g. 223. un 224.nr. publicētā saraksta redzams, ka liels skaits vajāto personu bija iebāzts Butirku cietumā Maskavā. Citus turēja tribunālu aresta telpās, pārmācības namos vai īpaši ierīkotās režīma nometnēs. Spaidu darbos sūtīja arī Latvijas žīdus, vienalga, vai tie bija iedomātie buržuji vai kas cits. Nelīdzēja arī tas, ka čekas dienestā atradās daudz žīdu.

Pēc miera līguma noslēgšanas ar Krieviju viena gada laikā Latvijas ārlietu ministrijai nācās iesniegt Padomju Krievijai vairāk nekā simts garākas notas. Šai skaitā neietilpa oficiālas pārrunas. (159) Bija pat jāpiedzīvo, ka pēc miera līguma un Maskavā panāktas vienošanās, ar ko ievadīja no Rīgas evakuēto fabrikas iekārtu reevakuāciju, Rīgas apavu fabrikas "Standarts" īpašnieku, kas ieradās Maskavā lietas kārtošanai, tur apcietināja un ieslodzīja cietumā, noturot viņu vairāk nekā 15 mēnešus soda režīmā. (160)

Apcietināto vidū bija arī cilvēki ar redzamāku vārdu. Tāds bija Jānis Pauļuks, vēlākais neatkarīgās Latvijas ministru prezidents, bet apcietināšanas brīdī tikai inženieris. Lielinieki apcietināja viņu jau 1920. gadā un ieslodzīja cietumā. (161) 1921. g. 10. martā komunisti noslepkavoja Jāni Kovaļevski, valodnieku, redaktoru un Latvijas konsulu Krievijā. Ar saviem progresīvajiem uzskatiem Kovaļevskis bija pazīstams jau kopš

Dienas Lapas un jaunstrāvnieku laikiem. Cara laikos viņu sodīja ar pieciem izsūtījuma gadiem. (162)

Viens no daudzajiem upuriem bija spiests izstaigāt mocekļa gaitas 17 padomju cietumos. Tas bija latviešiem tik labi pazīstamais bīskaps Boļeslavs Sloskāns. Istenības labākai izpratnei lai noder viņa dzīves stāsts.

“Kādu rītu agrā 1926. gada pavasarī vienā no Pēterpils baznīcām tās sakristijā iegāja kāds svešinieks. Tobrīd tur atradās vairāki priesteri. Daži nāca no sv. misas, citi uz to gatavojās. Nopietnā skata svešinieks uzrunāja vienu no priesteriem:

“Es vēlos runāt ar šīs baznīcas vikāru Boļeslavu Sloskānu.”

“Tur viņš ir,” — svešajam norādīja uz jaunāko, traušlāko un bālāko garīdznieku. Tas tobrīd bija ieslīcis dziļā lūgšanā. Svešinieks tuvodamies viņam, nogaidīja lūgšanas beigas.

“Es gribu ar jums runāt,” teica pienācējs, “bet ne šeit, labāk jūsu istabā.” Svešinieks nosauca savu vārdu. Sloskāna priekšā stāvēja katoļu bīskaps Derbinji, kas bija sūtīts no Romas. Pāvests bija līcis viņam izpildīt svarīgu slepenu uzdevumu, — iesvētīt vairākus bīskapus, kas vēl atradās brīvībā. Pēc daudzajām apcietināšanām Padomju Krievijā nebija vairs neviena katoļu bīskapa.

“Esmu šeit Svētā Tēva uzdevumā un paziņoju jums, ka jūs esat izraudzīts bīskapa amata pienākumiem. Kāda ir jūsu veselība? Vai esat gatavs uzņemties grūtumus, ko uzliks jums šis amats?”

Jaunais vikārs bija pārlieku pārsteigts. Viņam šķita, ka noticis pārpratums, jo pēc kanoniskajiem likumiem ne viņa vecums nedz amata stāžs neatbilda iespējai kļūt par bīskapu. Ir taču vēl arvien diezgan vecāku, nopelniem bagātāku priesteru.

“Domine, non sum dignus... Kungs, es neesmu cienīgs,” čukstēja vikārs. Šim pazemības apliecinājumam sekoja tomēr gatavība pildīt to, ko pāvests no viņa prasa.

Dažas dienas vēlāk Boļeslavam Sloskānam bija jāierodas Maskavā, kur viņu konsekrēja par bīskapu. Visam bija jānotiek pilnīgā slepenībā. Pat piekritīgais pāvests nedrīkstēja zināt, kādā nolūkā uz Maskavu dodas viņa nepilnus 33 gadus vecais vikārs.

1926. gada 10. maijā Maskavas Sv. Ludviķa dievnāmā vienkāršā ceremonijā, pāris liecinieku klātienē Pēterpils Sv. Katrīnas draudzes vikāru Sloskānu iesvētīja virsgana pienākumiem. Viņam piešķīra Cilitanas bīskapa titulu un iecēla

par Minskas un Mogiļevas bīskapiju apustulisko administrātoru. Uz jaunā bīskapa pleciem uzgūlās smagi pienākumi. Iepriekšējais Mogiļevas archidiocēzes bīskaps Ceplaks bija jau notiesāts ar nāves sodu. Boļeslavs Sloskāns bija cēlies no Baltkrievijai tuvā Stirnienes pagasta Latgalē. Jau no visagrākās bērnības viņu bija apstrāvojusi dziļa dievticība, un viņš bija cieši jo cieši saaudzis ar mazajiem ļaudīm, kas sviedriem vaigā pelnīja dienišķo maizi. Tagad viņa priekšā stāvēja nevien grūtdieņi, bet arī ticības dēļ vajāti cilvēki.

Jo drīz viņš pamanīja, ka viņu pašu izseko. Čekas okšķeri uzglūnēja viņam baznīcā, stacijā, uz ielas, dzīvokļa tuvumā. Pat viņa trīsistabu dzīvokli "kā apakširnieks" iegroziņās viens čekas virsnieks, kas uzmanīja viņu, kā arī apmeklētājus, kas pie viņa nāca. To viņam jau laikus atklāja čekista sieva. Kontrolēja arī pastu. Bez tam padomju iestādes prasīja no viņa "lojālītašes apliecinājumu". Kad iepriekšējā vakarā viņa istabu bija izložņājuši miliči, sagatavojot lamatas, dienu vēlāk Sloskāna dzīvokli ieradās čekisti.

"Pilsona Sloskāna dzīvokli jāizdara kratīšana," teica viņi, pārkāpdami dzīvokļa sliekšni.

Kratītāji zina, ka Sloskāns tanī brīdī ir mājās, un tieši tas viņiem ir svarīgi. Iebildumus kratīšanai viņš neceļ, jo viņam nav nekā ko slēpt. Kratītāji izcilā grāmatas un sakrauj aprakstītās lapas kaudzē. Sloskāns mierīgi vēro.

Tad viens no čekistiem tuvojas sakrālai gleznai un izvelk no tās aizmugures papīru vīstokli.

"Kas tas?" jautā padomju amatvīrs Sloskānam.

"Nezinu. Pirmo reizi redzu."

"Tā?" nirdzīgi sprauslo čekists. "Redzēsīm." Viņš atin vīstokli. Redzami dažādi papīri un militāras kartes. Ar to pietiek. Vairāk jautājumu nav. "Pierādījumi" ir iegūti, un tos tur iestūmuši iepriekšējās dienas dzīvokļa vizitātori. Kaut pārāk baltiem diegiem šūts, tas tomēr ir "pierādījums" tādām, kas mājā padomju iekārtā.

Kad 1927. gadā Sloskānu apcietināja, bija aptecējis tikai viens gads kopš viņš atradās bīskapa amatā. Vispirms viņam piesprieda 3 soda gadus. Tos viņam lika izciest Solovku salā, Tātajos Ziemeļos, par kuru Solžeņicins raksta, ka tā tādēļ vien komunistiem liekas piemērota vieta pretinieku ieslodzīšanai, ka no turienes klimata dēļ pus gadu nav sakaru ar ārpusauli. (163) Turienes režīmu reti kāds pārcieta, tādēļ to apzīmēja par nāves noietni. Sloskānam tomēr palīdzēja viņa ticība un jaunība.

Nevarēdami Sloskānu šeit triju gadu laikā pazudināt,

viņam piesprieda no jauna 3 soda gadus, ko viņam lika pavadīt Staro-Turuchanskas apgabalā, 1500 km attālumā no Krasnojarskas. Kā Solovkos, tā Turuchanskā un cietumos Sloskāns sastapa daudz latviešu. Turuchanskā viņam bija palīdzīgs kāds Ģinters, kura izmaņa tīri praktiskajās lietās paglāba viņu no nāves. Solovkos, kad viņam draudēja dzirdes zaudēšana, viņam palīdzēja kāds žīdu tautības liktenbiedrs, ārsts.

Sloskāna veselība bija jau smagi cietusi Minskas un Lubjankas cietumā, kur viņu spīdzināja. Lubjankas cietumā viņu izģērba kailu, piesienot un turot šaurā telpā. Dienu un nakti viņam pilēja uz galvas auksts ūdens. Spīdzināšanai izmantoja arī citus parastos čekas paņēmienus. Viņam lika atzīties, ka bijis spiegs.

“Lai gan jūs zināt, ka esmu nevainīgs, jūs gribat man piespriet nāves sodu kā spiegam,” skaidriem vārdiem atbildēja Sloskāns saviem spīdzinātājiem, — “es turpretim gribu mirt kā svētās baznīcas mocekļis.”

Tad, 1932. gada beigās notika pagrieziena.

Skaidri nepasakot kāpēc, viņam lika braukt uz Krasnojarsku un no turienes nezināmā virzienā tālāk. Brauciens vilkās pusotra mēneša. Beidzot viņu aizveda uz Maskavu. Un nu pēkšņi viss bija mainījies. Viņam ierādīja labu istabu un trīsreiz dienā ēdināja. Pašu gan vēl apsargāja divi bruņoti čekisti.

Izrādījās, ka pāvests bija ievadījis ar Kremli sarunas par bīskapa Sloskāna atbrīvošanu. Iniciātīvu pēc tam bija pārņēmis Latvijas sūtnis Dr. Alfreds Bilmanis. Un, kad drīz pēc ierašanās Maskavā, Sloskānu ievada kādā telpā, viņa priekšā stāvēja Latvijas diplomātiskais pārstāvis. Ar viņa gādību bīskaps Sloskāns atgriezās Latvijā, bet šoreiz brīvajā un neatkarīgajā Latvijā. Tur tagad viņam bija lemts dzīvot un darboties kristīgajai baznīcai par svētību. Ja Svētais tēvs nebūtu viņu atbrīvojis no kādreiz dotā solījuma kalpot visu mūžu Minskas un Mogiļevas diecēzes labā, Sloskāns savā stingrajā pienākuma apziņā nebūtu arī tad šādu soli spēris. Viņš nelokāmi turējās pie sava uzskata, ka “dievticība ir process pret komūnismu”, arī Krievijā. Bet arī viņa mūža pēdējais cēliens Rietumeiropā kalpoja bezdievīgā komūnisma atmaskošanai. (164)

Ja Latvijas valdība un it īpaši Zigfrīds Meierovics kā ārlietu ministrs nebūtu neatlaidīgi rūpējušies par Latvijas pilsoņu atbrīvošanu no apcietinājuma un atklūšanu uz Latviju, tad tūkstošiem vajāto cilvēku būtu atraduši nāvi padomju

cietumos un soda nometnēs. Pat arī tad visus nevarēja glābt, kā redzējām no dažiem pieminētiem gadījumiem.

Stāvoklis bija ļaunāks tiem, kas nepaguva optēt Latvijas pavalstniecību. To vidū atradās daudz zemnieku, bijušo kolonistu, kas jau cara laikos bija devušies uz Krieviju, lai iegūtu savu zemes gabaliņu un to cītīgi koptu. Starp tiem bija gan lieli, gan vidēji lauksaimnieki. Latvietis prata zemi kultivēt un kopt. Krievi apbrīvoja latviešu prasmi turēt lielus ganāmpulkus un pacelt piensaimniecību. Latvieši pievērsās kooperācijai un prata izvietot lauksaimniecības produktus, tādēļ zemes īpašnieku vidū vairumā bija turīgi zemnieki. Tā bija lidumnieku cilts, kas kopš pag. gadsimta beigām nonāca Krievijā. Viņu bērni bija ieguvuši lauksaimniecības un dārzkopības izglītību.

Šos lauksaimniecības kultūras pionierus, kuru saimniecības dažkārt bija izvērtušās par paraugsaimniecībām, jo sevišķi vajāja.

Kā vieni no pirmajiem komunistu nežēlastībā nokļuva "Sibīrijas Alūksne", kas atradās Kanskas latviešu koloniju dienvidu pudurī. To 1896. gadā nodibināja Vidzemes malēnieši. Pilsoņu kara laikā lielieki visus redzamākos latviešu kolonistus šīn apvidū apšāva un viņu teicami iekoptās saimniecības nodedzināja. (165)

Tas bija tikai sākums. Nevien latviešu zemnieki pretojās lielieku naida izpausmēm un patvaļībām, bet to pašu darīja arī krievu, baltkrievu un ukraiņu zemnieki. Pat nabadzīgākajiem zemniekiem nevarēja iestāstīt, ka kolektīvajā saimniecībā tiem klāsies labāk. Arī viņiem atņēma labību un sēklu, pēdējo zirdziņu un govslōpu. Tātad nebija vairs runas par "kulakiem", kurus vēlāk pietuvināja latviešu gaumei, apzīmējot daudz maz turīgāku zemnieku par "budzi".

Vienīgais pretarguments sociālisma un kolektīvizācijas procesam bija — bads. No tā cieta visa Krievija. Ļeņins jutās spiests meklēt izeju īslaicīgā pārejas sistēmā (NEP'a ekonomiskajā politikā), kas nedaudz pieļāva privātu saimniecību, jo ar rietumu pasaules palīdzības sūtījumiem vien nepietika. Tanī brīdī zemnieki un amatnieki tiešām sāka atžirgt, bet no tā cieta izdaudzīnātā sociālisma iekārta un ar to savienotais saimniecības kurss. Padomju vara to nevarēja pieļaut, tādēļ dažu gadu laikā atjaunoja sociālisma eksperimentu.

1930. gada 5. janvārī Komunistu partijas centrālā komiteja pasludināja nāves spriedumu zemnieku masām. No šī brīža sākās konsekventa lauksaimniecības kolektīvizācija

piespiedu kārtā. Staļins lika līdz 1932. gadam lauku īpašumu kolektīvizāciju nobeigt. Nomniekus vairs nepielaida. Individuālajās saimniecībās, kas vēl mēģināja noturēties, nepieļāva algota darbaspēka piesaistīšanu. Tas padarīja neiespējamu ražas novākšanu. Kur vēl arvien kāds izmisīgi turējās pie sava zemes stūrīša, tam viņa saimniecību ar visu inventāru konfiscēja. (166)

Konfiscēto īpašumu nodeva kolchozu rīcībā.

Viss tas gāja roku rokā ar masveidīgām zemnieku apcietināšanām. (167)

Starpība ar pilsoņu kara laiku bija tikai tā, ka zemniekiem nenācās vairs stāties revolūcionārā tribunāla priekšā, bet tos sakoncentrēja soda nometnēs. Sadursmju gadījumos viņus nošāva. Zemnieki smagajā cīņā par savām tiesībām un iekoptā zemes gabaliņu saglabāšanu stāvēja vieni, jo nebija uz ko cerēt. Pat Kolčaks izturējās agrārajā jautājumā vienaldzīgi.

Galvenās posta dienas Krievijā sākās ar 1930. gadu. Par drausmīgajiem notikumiem Krievijā atklida ziņas arī uz Latviju. Dienas presē par to parādījās ziņojums pēc ziņojuma. Tā 1930. g. 7. septembrī laikrakstā *Latvis* varējām lasīt:

“Atkal nošauti 10 latviešu kolonisti. Priekš kāda laika *Latvis* ziņoja par latviešu izsūtīšanu no Baltkrievijas, viņu novietošanu uz Solovecu salām, ziemeļu mežos un citur. Tāpat ziņoja par dažu latvju kolonistu nogalināšanu. Tagad kāds iebraucējs no Baltkrievijas, kas ilgāku laiku dzīvojis Mogiļevā un bijis tuvos sakaros ar latviešu kolonistiem, ziņo mums par neizsakāmu terroru, kāds valda Baltkrievijā. Šīs ziņas, ko iebraucējs mums sniedza, ir absolūti pareizas un dokumentiem pierādāmas. Nav ne mazākā iemesla šaubīties par viņu pareizību.

Baltkrievijā pret latviešu kolonistiem pielieto vismežonīgākos slepkavošanas paņēmienus. Redzēdami, ka vienkārši draudi un izsūtīšana spaidu darbos ziemeļu mūža mežos nespēj salauzt ticīgo un darbīgo latviešu zemnieku, Baltkrievijas čeka sākusi tos vienkārši apšaut. Čekas asiņainais šķēps pirmā kārtā vērstas pret tiem latviešu kolonistiem, kas dzīvoja viensētās un negribēja iet kolchozos, kur sagājuši vislielākie slipki un dienas zagļi. Šos latviešus — viensētņiekus — komunisti apvainoja par kontrrevolūcionāriem.

Pēdējos pāris mēnešos Baltkrievijas čekisti noslepkavojuši šādus latviešu darba ļaudis, īstus zemes rūkus, kas līdz pēdējam mirklim bija palikuši uzticīgi saviem tēvu tēvu tikumiem: Jāni Peņģerotu, 60 gadus vecu, Abramam Fūrmani, 65 gadus vecu, Indriķi Bluķi, 60 gadus vecu, Pēteri Veperīti, 50

gadus vecu, Aleksandru Vickopu, 28 gadus vecu, Mārtiņu Zombergu un Eduardu Zombergu, 50 gadus vecus. Tāpat nošauts 32 gadus vecais Jēkabs Ziediņš, kas bija latviešu kolonistu baptistu kora diriģents. Nošauti arī Valdis Lapiņš, 30 gadus vecs, un Valentīns Lapiņš, 28 gadus vecs. Visi šie latviešu kolonisti nošauti bez kaut kādas izmeklēšanas un bez kādas tiesas, — vienkārši uz čekas, GPU kollēģijas, lēmuma pamata. Tie atrauti no ģimenēm bez kādiem paskaidrojumiem un tāpat arī nogalināti. Nevienā Baltkrievijas avīzē neparādījās ne vārds par šo ļaužu nonāvēšanu.

Saprotams, visa nogalināto un nomocīto latviešu kolonistu manta, ilgi un rūpīgi iekoptie zemes stūrīši konfiscēti līdz ar lopiem, zemkopības rīkiem utt. Pašas nomocīto kolonistu ģimenes bez kādām mantām un drēbēm, līdz ar maziem, novārgušiem bērniem iesēdinātas lopu vāgos un nosūtītas — arī nezin uz kurieni. Kolonistos kļīst baumas, ka izsūtīti uz ziemeļu guberņām. Čekistu mežonības atstājušas ārkārtīgi smagu iespaidu tajos kolonistos, kas vēl atstāti brīvībā. Nevienš tomēr nezin, kad pienāks viņu rinda. Latviešu kolonistus Padomju Krievijā palēnām nobendē, un nav neviena, kas tos varētu aizstāvēt.” (168)

Šim notikumam aprakstam varam pievienot kāda baltkrieva, Michaila Zapoļska, liecību. Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvim viņš nodeva šādu aculiecinieka liecību: “Esmu baltkrievs. No savas dzimšanas līdz vācu okupācijas laikiem 1944. gadā dzīvoju Pustinku sādžā, netālu no Minskas. Līdz 1929. gadam mūsu apkārtnē bija daudz latviešu. 1929. gadā, kad sākās zemnieku sadzīšana kolchozos, latviešu zemnieki atteicās brīvprātīgi pievienoties kolchoziem. Toreiz vēl prasīja parakstu, ka atsakās no savas zemes un grib pāriet kolchozā. Šādu parakstu latvieši atteicās dot, uzsvērdami, ka paklausīšot tam tikai piespiedu ceļā. Zemi tiem tā kā tā atņēma un pašus izsūtīja uz Komi apgabalu vai pie Baltās jūras. Šī izsūtīšana gāja plānveidīgi. Līdz 1929. gadam izsūtīja vēl tikai vīriešus, bet ar 1929. gada beigām sākās visu latviešu ģimeņu izsūtīšana, ieskaitot apcietināto zemnieku sievas un bērnus.” (169)

Līdzīgu liecību nodevis Eduards Lūsis, kam piederēja prāvs lauku īpašums Vitebskas apkārtnē. Kolektīvizācijas ceļā viņam visu atņēma, ģimenes piederīgos apcietināja vai nonāvēja. Laimīgs gadījums ļāva vienīgi viņam paglābties. (170)

Cietušo vidū netrūka to, kurus savā laikā bija ataicinājis uz Vitebskas apgabalu Krišjānis Valdemārs. Vairums bija

bezzemnieki, kas 1882. gadā iepirka zemi Baltkrievijā. Zvēriģi strādādami un maksādami bankām aizdevumu procentus, tie palēnām izmaksāja visu parādu un uzlaboja savu viensētu. Kolīdz tas bija panākts, lielinieki viņu labi iekopto māju atņēma. Uz aizrobežas apgabaliem latviešu bezzemnieki taču bija devušies tādēļ, ka tie nevēlējās kalpot vācu baroniem. Padomju režīmā viņus ar viņu ģimenēm tagad iznīcināja. Nāves izkopts plāva viņus nevien 1930. un 1931. gadā, kad proletāriāta diktatūras vārdā izdarīja lauku īpašumu kolektīvizāciju, bet arī nākamajos gados.

Latviešu kolonistu likteni vēl pietiekami skaidri parāda Otanķu un Mačulānu dzimtas liktenis Volchovas un Čudovo apkaimē. 1937. gadā apcietināja Andreju Otanķi Kolomovkā. Tādu pašu likteni 1937. gadā piedzīvoja Arvīds un Pēteris Mačulāns Ufā, Roberts Mačulāns Krasnojarskā un Krišjānis Mačulāns Ļeņingradā. Vienalga, kur katrs atradās, viņu liktenis bija tas pats. (171)

Bija jāuzduras arī uz neparastiem kontrastiem. Kamēr Ufas gubernas latviešu kolonistiem daudz palīdzēja mācītājs Eduards Francis, tikmēr turienes čekisti Gailis un Zandmanis pūlējās tos pazudināt. 1929. gadā komunistu varasvīri uzskatīja mācītāja Franča uzturēšanos Ufas latviešu kolonijā par bīstamu, tādēļ viņu apcietināja un aizgādāja uz Solovkiem. Trūkumā nonāca viņa sieva un trīs bērni. (172)

No posta gados rakstītajām vēstulēm, kurām izdevās izkļūt uz Rietumiem, iegūstam pilnīgāku pārskatu. Kā redzams no sekojošās vēstules izraksta, tad cenzūras dēļ bija jāizvairās no pilna uzvārda minēšanas:

“...vecais A. nodēvēts par budzi, un nu jau otrais gads kā sēd cietumā. Tāpat gāja vecajiem B-iem. Veco B. aizpagājušo gadu (1930) aizsūtīja uz ziemeļiem, uz Narimu, pagājušajā gadā (1931) tas tur nomira. K-u Vilis nomira cietumā, un pati K arī sēdēja cietumā, bet tā no cietuma bija izbēgusi. Viņu atkal arestēja, un tā naktī tūlīt pakārusies. Tātad gandrīz visi, kas bija turīgāki, izputināti līdz beidzamam. Arī S-us visādi mocīja, bet tos visi briesmīgi aizstāvēja, tad palaida vaļā. Tā mums tagad iet.” (173)

Tādi paši izmisuma saucieni kā no Baltkrievijas un citiem Latvijas pierobežas apgabaliem nāca visvairāk no Sibīrijas kolonistiem: “Brālis ar sievu spaidu darbos mežu cērt. Pie tādiem darbiem ir visi tavi pazīstamie zemnieki. Viņiem ir atlicis par viņu pūliņiem pamazām nomirt bada nāvē tur, kur viņi ir nosūtīti.” ... “Nevar visu to aprakstīt, kā tagad te iet, bet vienu nevar tomēr noslēpt: tā ir verdzība, jo tā tagad ir

briesmīga. Ja Dievs mūs nežēlos, tad mums jānoiet postā, jo ilgi tā nevar dzīvot.” (174)

Par latviešu kolonistu iznīcināšanas akcijām liecināja arī no Krievijas izbraukušie vācu kolonisti un mormoņi, kurus iztaujāja Leonīds Breikšs. Aizkustināts no viņu stāstījumiem, Breikšs veltīja viņiem laikmetīgu dzejas vārsmu. Vācu kolonisti bija paaudzū paaudzēs dzīvojuši un pieredzējuši labas dienas Krievijā, bet tagad tie meklēja patvērumu Vācijā un Kanadā. Latvija viņiem bija tikai caurlaides ceļš, bet īsajā uzturēšanās laikā Latvijā viņi pārliecinājās par starpību, kas ir brīvajam cilvēkam salīdzinājumā ar verdzībai pakļautajām ļaužu masām padomju imperijā. Ziņodami par savu likteni, minētie Krievijas vācieši attēloja, kādā veidā notikusi zemes, lopu un inventāra atņemšana latviešu kolonistiem. “Turklāt viņi ļoti bieži sodīti arī ar cietuma sodu,” liecināja viņi. “Pēdējā laikā (ap 1929. gadu) latviešu kolonisti vairs nav tiesāti pa vienam,” norādīja viņi, “bet veselām “pačkām” (t.i. kopgrupās). Tā nesen atpakaļ notiesāti 24 latvieši no Zubovo Balkas kolonijas uz vairākiem gadiem cietumā un nosūtīti uz Rostovā pie Donas cietumu. Bez tam notiesāto saimniecības galīgi aplaupītas. Pat trauki un drēbes aiznestas, paņemot arī gulošo bērnu apsegas. Tik nožēlojams ir latviešu kolonistu liktenis Kubanā, bet arī citur viņiem neiet labāk.” (175) Kubanā vācieši teica, ka runa ir par pag. gadsimta astoņdesmitajos gados atbraukušajiem latviešiem, bijušajiem kalpiem no Baltijas.

Visvairāk notikumu aprakstus par latviešu kolonistu stāvokli Padomju Krievijā 1930. gadā un pēc tam publicēja Jaunākās Ziņas. No ziņojumu virsrakstiem vien jau varēja izlobīt drūmo notikumu saturu. Tādi virsraksti kā “Briesmu sauciens no Sibīrijas latviešu kolonistiem” vai “Izmisums un sarūgtinājums latviešu kolonistos Krievijā” vēstīja par cilvēku iznīcināšanas pirmajām piecgadēm.

Toreiz nepastāvēja ne cilvēku tiesību konvencijas, nedz tādas komisijas un organizācijas cilvēku tiesību aizsardzībai kā šodien. Bet, ja tādas arī būtu bijušas, kā to rāda piecdesmit tālākie gadi, nekas jau nebūtu mainījies. Dzīves īstenībai neatbilda arī Oktobra apvērsuma pirmajās dienās dzirdētais sauklis: “Vecos iznīcināsim, jaunus pāraudzināsim”. Ne ar terroru, nedz arī ar partijas īso kursu komunistiem neizdevās neko pāraudzināt, bet Ļeņina un Staļina laikā lieta grozījās tikai ap terroru. Ja arī ar “pāraudzināšanu” izmēģinājās, tad tās elementārais veids bija ticības apkarošana un mācītāju vajāšana. Viņos saskatīja “kontrrevolūcijas

tīrkultūru”.

Ja nu mēs atkal pāršķirstām vecos laikrakstus, — to skaitā arī padomju, — tad tur lasām: “Lielbulankas miestā, Muņisinas apriņķī, par kontrrevolucionārām tieksmēm arestēts luterāņu mācītājs Migla. Migla pēdējās nedēļās (1929. gadā) apbraukājis latvju kolonijas, noturēdams dievkalpojumu. Kopā ar Miglu par kontrrevolūciju un padomju varai naidīgu rīcību arestēta vesela rinda latviešu kolonistu, cita starpā Jānis Abuls, L. Kalniņš, Minna Gulbe, Jūlijs Penčs.” (176)

Apcietināto skaits bija lielāks, nekā to uzrādīja nosauktie vārdi. 1930. gadā apcietināja luterāņu mācītāju Kamolu. Šis mācītāju un ticīgo vajāšanas palēnām sāka ievērot rietumzemēs. Berlīnē nodibinājās Pro Deo komisija, kas reģistrēja mācītāju apcietināšanas. Par Luganskas ev. lut. mācītāju Pēteri Vitolu tā ziņoja 1936. gadā, kad šim bezbailīgajam ticības paudējam bija piespriesti desmit soda gadi spaidu darbos. Viņš saslima soda apgabalā ar diloni, ar ko viņa liktenis bija galīgi apzīmogots. (177)

Tas, kas bija sācis risināties 1918. un 1919. gadā Latvijā, tagad ar ne mazāku jaudu turpināja risināties Krievijas plašumos. Tas skāra visu ticību piederīgos, bet vissmagāk protestantus un Romas katoļus.

Apmēram vienā laikā ar bīskapu Sloskānu no padomju cietuma izdevās paglābt vienpadsmit katoļu mācītājus, izmainot viņus pret 40 Lietuvā internētiem komunistiem. Kad viņi ieradās Rīgā, par tiem izdevās iegūt šādas ziņas: “No Padomju Krievijas, ceļā uz Lietuvu, Daugavpili ieradās vienpadsmit katoļu garīdznieki, kuri Padomju Krievijā notiesāti uz ilgāku laiku cietumā, vai arī atradās izsūtījumā Solovkos. Viņi apmainīti pret 40 Lietuvas politiskajiem noziedzniekiem. Apmainīto vidū ir bīskaps Teofilis Matuļonis, kas par bīskapu ievēlēts 1929. gadā. Pirms pasaules kara Matuļonis darbojās kā draudzes prāvests Latgalē, Bikovā. Starp atbraucējiem vēl ir teoloģijas maģistrs Miķelis Buginis, kas arestēts 1930. gadā un notiesāts uz nāvi, bet vēlāk sods pārvērsts spaidu darbos. Vilhelms Beilis arestēts 1928. gadā Pēterpilī un visu laiku atradies apcietinājumā. Kazimirs Juršāns arestēts 1926. gadā, izsūtīts uz Solovkiem, no turienes uz Krasnojarsku. Viņš dzimis Latgalē un tekoši runā latviski. Vitolds Paškevičs, kura dzimtene ir Latgale, arestēts 1930. gadā un izsūtīts uz Solovkiem. Vladislavs Cegis bijis prāvests Gačinas draudzē, arestēts 1931. gadā. Viņa vecāki dzīvo Latgalē. Jānis Paulovičs savā laikā apkopis deviņas draudzes. Viņš apcietināts 1931. gadā. Vārgdams pa cietumiem, viņš

stipri saslimis. Tāpat galīgi savārdzis mācītājs Jānis Ladiga. Charkovas draudzes prāvests Vilhelms Ilgins apcietināts 1926. gadā un visu laiku vārdzis cietumos. Kazimirs Veliško ir bijušais Irkutskas draudzes prāvests. Starp apmainītiem ir arī Anna Genaitis, 68 gadus veca. Tā apcietināta par garīdznieku slēpšanu un baznīcas atbalstīšanu, tādēļ notiesāta uz divpadsmit gadiem cietumā.

Indrā apmainītos sagaidīja bīskaps Rancāns, Saeimas deputāts Pastors un Lietuvas archibīskapa pārstāvis prāvests Mileiko, kas atbraucējus apsveica arī pāvesta un Lietuvas katoļu vārdā. Latvijas katoļu archibīskapijas un Latvijas katoļu vārdā apsveica bīskaps Rancāns." (178)

No šīs laikmetīgās chronikas atainojas vesels smagu pārdzīvojumu posms, kas neskar tikai atsevišķu ticības darbinieku likteņus, bet pietiekami skaidri parāda stāvokli, kādā atradās kristīgo baznīca Padomju Krievijā piecpadsmit pirmajos padomju režīma gados. Par turpmākajiem notikumiem būs runa vēlāk.

Nevaram tikai atstāt nepieminētu vēl vienu ļauzu katēgoriju, kas nepārtraukti atradās nāves draudos. Tie bija bijušie virsnieki.

KONTRREVOLŪCIJAS APLENKUMĀ UN OTRĀDI

Ja daudzi no tiem, kurus komūnistu apzīmēja par kontrrevolūcionāriem, bija "kontrrevolūcionāri" pēdiņās, tad liela daļa virsnieku tiešām bija padomju iekārtas pretinieki. Tas pierādījās jau Latvijā pēc Februāra revolūcijas, kad latviešu strēlnieku pulkos lielnieku aģitators Jūlijs Daniševskis krustoja šķēpus ar pulkvedi un vēlāko ģenerāli Kārli Gopperu. Organizētā veidā pretestība lieliniekiem parādījās ar Latvju Nacionālo karavīru savienības nodibināšanos. Krievijā militāro pretestības sektoru Savinkova vadītajā "Tēvijas glābšanas" organizācijā (179) izveidoja Fr. Briedis ar vairāk desmit strēlnieku virsniekiem. Tāpat vairākus "zaļo pulciņus", nacionālos partizānus, cīņā pret sarkano armiju Stučkas režīma laikā vadīja virsnieki ar kaujas pieredzi.

Krievijā, savukārt, viss kopš 1917. gada mutuļot mutuļoja. Vispirms Kerenskis pulcināja ap sevi patriotiskus virsniekus. Krievu armijas virspavēlnieks, ģenerālis Korņilovs rīkoja uz savu roku militāru apvērsumu. Pilsoņu kara laikā kā "balto" karavadoņi izcēlās Deņikins, Kolčaks, Krasnovs, Judeņičs un citi. Krievu tautas vairākums un Sabiedrotie lika

uz viņiem lielas cerības.

Ja netrūka arī simpatiju lieliniekiem, tad tādēļ, ka viņi apsolīja frontes karavīriem drīzu mieru un Brestas pamiera un miera līgums apliecināja šādu kara darbības izbeigšanas gribu ar ārējo ienaidnieku. Bet lielinieki atdūrās uz iekšējo ienaidnieku. Jebšu tas neaptvēra vienīgi augstāko militāro slāni, tad tomēr komūnisti saskatīja tanī sev visbīstamāko pretinieku. No laika gala viņiem imponējis ieroču spēks. Iekāms viņi cerēja to saņemt savās rokās, tiem rūpēja pamatu pamatos sagraut pretinieku militāro potenciālu.

Pašā sākumā lielinieki izšķīrās par to, ka aizdabājami malā visi cara laiku virsnieki, pat neizslēdzot virsnieku kārtas iznīcināšanu. Kamēr "zaldātu komitejas" nodarbojās ar virsnieku tiesāšanu, tikmēr revolūcionārā jutoņā satracinātie kareivji un matroži nogalināja virsniekus uz savu roku. Viszvēīgāki izrikojās krievu matroži Vīpuros, Helsinkos un Jaltā, ķeroties pie virsnieku slīcināšanas. Ja kāds glābās ar peldēšanu, to turpat ūdenī nošāva. (180)

Apdomīgāks virsnieku izvērtējumā bija Ivars Smilga, viens no redzamākajiem lielinieku vadoņiem Leņina varas laikā. Pašas padomju iekārtas labā viņš deva Trockim kā toreizējam kara komisāram padomu neatstunt visus vecos virsniekus malā, bet izvēlēties no to vidus padomju iekārtai daudz maz lojālākos. Svarīgi ir izmantot viņu profesionālās zināšanas, jo bez tām nav cerību uzvarēt pat pilsoņu karā. To teica un par to iestājās Smilga. Viņš iebilda arī pret praktizēto pulka komandieru ievēlēšanu no kareivju puses, ar ko tie pārvērstos tikai par rotaļu lietīņu kareivju rokās. (181)

Sarkanās armijas kaujas spēju pacelšanai Smilga prasīja militāru lietpratēju piesaistīšanu, neizslēdzot bijušos ģenerāļus. Tāds viedoklis ļāva arī bijušajam strēlnieku pulkvedim Jukumam Vācietim kļūt par sarkanās armijas pirmo virspavēlnieku visā Krievijā. Smilga lepojās ar to, ka uzturējies ilgu laiku kopā ar cara virsniekiem un varējis izvērtēt vienas to daļas noderīgumu sarkanās armijas virsnieku kadriem. (182) Lai nodrošinātos pret visām režīmam nevēlamām parādībām, Smilga ieteica izveidot plašu "poļitruku" tīklu. Tādam iestādījumam jāklūst par sarkanās armijas nešķiramu sastāvdaļu," teica viņš. (183) Bez tam varēja apbrīnot Smilgas drosmi komūnistiem ieskaidrot, ka viņu praktizētās kara padomes armijā nekam neder, bet to vietā jāstājas atsevišķiem un personīgi atbildīgiem komandieriem.

Ja šeit pieminējām Isos vilcienos sarkanās armijas rašanos, lomu pilsoņu karā un šīs armijas principiālos uzbūves

principus, tad tas nedaudz atspoguļo lietas vienu pusi. Vēl daudz svarīgāk ir apskatīt šīs pašas lietas otru pusi. Un tur netiekam garām tādai parādībai, kā "balto armija", "baltgvardisti" un tamlīdzīgiem pretpadomju elementiem. Tie no šīs ļaužu masas, kas neizkļuva laikus ārpus Krievijas, atradās pastāvīgā nāves pavēnī, tīšas un nežēlīgas iznīcināšanas draudos. Nevien draudos, bet arī bojāejas stāvoklī.

No daudzajiem faktu aprakstiem vairs saglabājušies nedaudzi. Izvēlamies tādēļ kāda bijušā virsnieka vēstuli brālim Latvijā, kas atnāca no Krievijas 1934. gadā. To iespieda laikraksts Latvis Rīgā. (184)

Turēsimies pie šīs vēstules pilna teksta, jo tas vislabāk atspoguļo šī cilvēka likteņceļus:

"Sakarā ar kara draudiem Tālajos Austrumos ārzemju presē, kā jau ziņojām, pēdējā laikā (runa ir par 1934. gadu. Šd.) parādījušās ziņas, paskaidro Latvis, it kā Padomju Savienībā paredzama plaša politiska amnestija, kas attieksoties uz visiem, bez izņēmuma, balto armiju locekļiem. Ar šādu amnestiju Padomju Savienība cerot iegūt lielu daļu piedzīvojušu karavīru, kas, patriotisma lozungu aizrauti, būtu ar mieru cīnīties pret Japānu sarkanās armijas rindās.

Tai pašā laikā tomēr lielinieku iestāžu un komunistu partijas varavīru attiecības pret tiem balto armiju locekļiem, kas vēl atrodas Padomju Savienībā, ir ārkārtīgi nežēlīgas, un šie cilvēki vārda pilnā nozīmē pakļauti bada nāvei un iznīcībai. Par to vislabāko liecību dod kāda baltās armijas virsnieka, pēc izglītības jurista un grāmatveža, vēstule savam brālim Latvijā, kas saņemta Rīgā 1934. g. 2. septembrī. Šai vēstulē ir tik daudz saucienu pēc palīdzības, ka, liekas, to raksta cilvēks, kam nav nekādas izredzes ieraudzīt labākas dienas un labākus apstākļus. Liekas, šādu vēstuli raksta izmisuma pārņemta persona, kurai nāve rēgojas katrā dzīves solī. Šī vēstule gandrīz burtiski skan šādi:

"Visa pagājušā vasara bija man īsta bada vasara, jo maize ir ļoti dārga, bet produktu kartiņas man nav. Tas ir tamdēļ, ka es nedienu un man visi produkti jāpērk par tā saucamām "tirdzniecības cenām". Uz kartiņām pērkot, maize maksā 20 kapeikas mārciņā, bet man par to jāmaksā 1 rublis, t.i. piecas reizes vairāk. Apmēram tādas pat cenu attiecības ir arī pārējiem produktiem. Kā lai šādos apstākļos es dzīvoju? Kad bija iespējams strādāt, tad visu laiku strādāju līdz pat manai aresta dienai, līdz manai aizsūtīšanai koncentrācijas nometnē,

taigā, Urālu ziemeļos. No šī momenta sākās Golgātas ceļš, un ja no šīs elles es esmu izkļuvis dzīvs ārā, tad tas vārda pilnā nozīmē ir brīnums. Tas varēja notikt vienīgi ar Dieva palīdzību un manu tuvinieku un radnieku lūgšanām.

Koncentrācijas nometnē nāve man stāvēja tuvu desmit reizes, jo manā apkārtne bija ne cilvēki, bet zvēri, tas ir "ugolovnaja špana" — slepkavas, laupītāji un pēdējie sabiedrības atkritumi. Atmiņai no šīs koncentrācijas nometnes man tagad palicis uz visu mūžu sakropļots kreisās rokas pirksts un kaula lūzums virs acs. Bija tiešām apbrīnojami, kā no šausmīgā sitiena nepaliku akls un neiztecēja acs. Vienu centimetru uz augšu un pa kreisi — un es būtu neredzīgs uz visiem laikiem. Bet cik reizes mani šeit neslīcināja. Es tomēr izpeldēju un izglābos vienīgi tādēļ, ka biju labs peldētājs. Varētu pastāstīt vēl daudzas citas brīnišķīgas lietas par dzīvi koncentrācijas nometnē, bet nevēlos Tevi, mīļo brāli, sāpināt. Vēstulē jau ar to ir diezgan.

Koncentrācijas nometnē mūs ēdināja ļoti vāji, bet strādāt nācās pat 40 gradu salā 12—15 stundas dienā no agra rīta līdz vēlam vakaram. Cilvēkam nācās strādāt zirga vietā, un tamdēļ arī mans kādreiz stiprais organisms to neizturēja un sabruka. Medicīniskā komisija, kurai beidzot mani nosūtīja, atzina mani par trešās kategorijas invalidu. Ja es būtu palicis koncentrācijas nometnē vēl divus, augstākais trīs mēnešus, tad es būtu tur uz vietas nomiris. Bet tas jau arī nebūtu nekāds brīnums, jo nometnē apglabāja izsūtītos pat desmitiem personu dienā. Arī mani ierušinātu šai zemē, ja koncentrācijas nometnes vadītājam nebūtu izlicies par pareizāku aizsūtīt mani bada nāvē — ārpus koncentrācijas nometnes. Par visu to varētu uzrakstīt grāmatu, kas būtu šausmīgāka par visu, ko cilvēks savā fantazijā var iedomāties.

No koncentrācijas nometnes es nu ar Dieva palīgu esmu ticis vaļā, bet nezinu vai man nebūs jānomirst badā. Darbu man neviens nedod, tamdēļ sirds vājums ir pieņēmis, kājas uztūkst, tā ka pat grūti paiet. Jūlija sākumā man, likās, uzsmaidīja laime, jo man, pateicoties kāda veca un laba drauga protekcijai, radās iespēja dabūt naktssarga vietu. Vajadzēja apsargāt divus veikalus un kādu fabriku. Vienu nakti no 9 vakarā līdz 8 rītā pat nostāvēju sardzē, bet tad mani nosūtīja ar papīriem uz "Ugraspedru", lai noformētu manu pieņemšanu darbā. Bet priekšniecība uz šo lietu skatījās citādi. Iepazinās ar manu "darba listi", ieraudzīja, ka esmu kalpojis baltā armijā un vēlāk pat bijis koncentrācijas nometnē, un atbilde bija īsa: mums tādu nevajag. Un es nostāvēju sardzē vienu nakti,

izsapņojis mazu laimīgu sapni par labajām dienām, atkal biju palicis bez darba un tātad — bez maizes.

Tā tas ir visur, kur vien iegriežos ar lūgumu dot man kādu nodarbošanos. Es redzu, ka cilvēks ar politiski aptraipītu pagātņi — es taču esmu bijis baltās armijas karavīrs, — šeit ir miris cilvēks. Padomju Savienības apstākļos tas jau arī ir saprotams, jo katra iestāde, katrs “hozjaistveņņiks” baidās mani pieņemt darbā, lai vēlāk viņam nemazgātu galvu par to, ka pieņēmis dienestā politiski neuzticamus cilvēkus.

Agrāk, atceros, kad darbā pieņēma sētnieku, viņam neprasīja, vai viņš ir komūnists vai kapitālists, vai viņš stāv par buržuaziju vai proletāriāta valsti, un vispār neviens neinteresējās par cilvēka politisko fizionomiju. Tagad, turpretim, šeit politiskā uzticamība ir visa sākums un gals. Tamdēļ tev būs saprotams, ka koncentrācijas nometne galīgi izpostīja cerības tikt kādreiz atkal darbā. Man ir nojauta, ka jau šogad, bet vēlākais nākošajā gadā pienāks mans gals.”

Šis “baltgvardista” piemeklējumu stāsts neattēlo viena vien cilvēka likteni, bet satur liecību, kas tik radniecīga tūkstošām citām vajāto cilvēku liecībām. Un tā dod nozīmīgu salīdzinājumu ar Baigo gadu un vēlākajiem notikumiem padomju valstī pēc tam. Pie tam, neizprotamā kārtā, ir piemirsies fakts, ka čekas darbības programma neaprobežojās vienīgi ar to cilvēku pazudināšanu, kas atradās padomju valsts robežās, bet meta skatu tāli pāri šīs zemes robežām. Maskavā jau 1933. gadā figurēja nošaujamo buržuju saraksti Latvijā. (185) Vēlāk tos papildināja.

Padomju vara neieradās 1940. gada jūnijā Baltijas valstīs nesagatavota. Daudz jau bija strādāts un čekā plānots par nevēlamo elementu aizvākšanu malā. Par to deva skaidrību liecinieka Pažeiko liecība 1934. gadā Rīgas apgabaltiesas 1. kriminālnodaļā. (186) Bet ļaužu miermīlīgie prāti tam piegrieza toreiz maz vērības. Vēlāk runāja tikai par 1939. gadā sastādīto Serova instrukciju. Arī mēs vēl to pieminēsim sakarā ar 1941. g. 14. jūnija deportācijām. Bez citiem iedomātiem pretiniekiem arī tad vēl meklēja baltgvardistus, t.i. tos, kas 1. pasaules kara laikā vai brīvības cīņās bija cīnījušies pret padomju diktātūru. Ja laba daļa no tiem nebūtu izglābta no Latvijas valdības jau neatkarības laika sākumos, tie jau divdesmit gadus agrāk būtu Krievijā nobendēti. Bet ar ķīlnieku izprasišanu un apmaiņu, kā redzējām, tie vismaz savu mūža laiku varēja pagarināt. Par ķīlnieku akciju sakāmi vēl daži vārdi:

Ķilnieku lietās Latvijas valdība runāja skaidru valodu un neapsedza to miglainiem vārdiem, ko bija paradušas lietot pret Padomju Krieviju dažkārt pat lielvalstis. Krievijas ārlietu tautas komisāram Čičerinam 1922. gada janvārī iesniegtajā notā Latvijas ārlietu ministrs Z. A. Meierovics runā par "Istām mocībām, kuras cieš mūsu pilsoņi Krievijas apcietinājumos." Tanī pašā notā Latvijas valdība pieprasīja noteiktus datus par visiem latviešu pilsoņiem, kas ieslodzīti cietumos vai citās aresta vietās, kā arī lika uzrādīt apcietināšanas iemeslus.

Lai vēl skaidrāk redzētu Latvijas valdības enerģiskos soļus, minēsim vēl dažas prasības, kas bija formulētas minētajā notā (vismaz galvenajos punktos):

2. Izpildot Latvijas Krievijas mierlīguma 20. pantu, Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas valdība nekavejoties atsvabina un izdod Latvijas valdībai visus pilsoņus, kuriem uz to ir tiesības. Vispirms tiek atsvabināti pilsoņi, par kuriem runa iet augšā (no tā bija minēti vairāki apcietināto vārdi. Šd.) un kuri pēc mūsu sūtniecības ziņām Krievijā atrodas Maskavas apcietinājumu vietās.

3. Līdz sarunu beigām par pilsoņu apmaiņu, kas atrodas apcietinājumā, Krievijas valdība pārtrauc katru izsūtīšanu uz ziemeļiem.

4. Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas valdība piešķir mūsu diplomātiskās priekšstāvības atbildīgajiem locekļiem un Latvijas Sarkanajam Krustam vislielāko brīvību apmeklēt latviešu pilsoņus, kuri apcietināti Padomju Krievijā, kā arī izsniegt viņiem materiālu pabalstu.

5. Krievijas valdība dos atļauju mūsu pilsoņiem, kuri atrodas Krievijas apcietinājumu vietās, griezties ar rakstu pie mūsu diplomātiskās priekšstāvības Krievijā, lai ar šīs misijas starpniecību dabūtu dokumentus, kas pierādītu viņu piederību pie Latvijas.

6. Padomju valdība uz priekšu atteicas no katra latviešu pilsoņa nepamatota aresta, lai tādējādi slepenā veidā formētu ķilnieku pulkus." (187)

Ja ne daudz, tad tomēr Latvijas valdības modrība un protesti pret padomju patvaļībām palīdzēja glābt dažus simtus nāvei nolemtos Latvijas pilsoņus.

Turpretim nebija iespējams palīdzēt tiem latviešiem, kas nebija paguvuši laikus optēt Latvijas pavalstniecību. Tie skaitījās Krievijas pavalstnieki. Kādēļ viņi neizmantoja iespēju evakuēties uz Latviju? To taču saskaņā ar noslēgto līgumu varēja izdarīt līdz 1924. gadam.

Vairāki no tiem gan pūlējās, bet padomju šikānu un pretdarbības dēļ nevarēja iesniegt lūgumu, nedz izkārtot nepieciešamās formālītātes. Tādēļ vien daudzus apcietināja. Bet tūkstošiem veco kolonistu palika apzināti uz vietas, jo negribēja šķirties no savas zemes. Ka viņiem to tā kā tā atņems, tam tie neticēja.

Spilgtu liecību par to nodevusi Olita Priede, Krievijas latviete, kas par sevi un saviem vecākiem pastāsta sekojošo:

“Mani vecāki cēlušies no Talsiem Kurzemē. Pati esmu dzimusi latviešu kolonijā Teremecā, apmēram 30 km no Novgorodas, vecākiem tur iepērkot zemi, jo Latvija toreiz bija Krievijas sastāvdaļa. Mans tēvs bija kalējs un zemkopis. Teremecas sādžā apmeklēju mazo latviešu skolu, pēc tam pabeidzu ģimnaziju un palīgārstu skolu Novgorodā. 1930. gadā Teremecā sākās kolektīvizācija. Atlīdzībai par septiņiem hektariem aramzemes un vairākām labām ēkām, kuras tēvs ar brāli vārda tiešajā nozīmē bija uzcēlušī vaiga sviedros, saņēmām vienreizēju samaksu — septiņus kilogramus sviesta.

1937. gadā čeka apcietināja visus Teremecas jaunekļus, to vidū arī manu mīļo brāli Jāni. Mēs viņu nekad vairs neredzējām. 1946. gada 6. jūlijā NKVD mani apcietināja, aizveda uz Ļeņingradu un notiesāja uz nāvi, apvainodama sakaros ar nacionālo latviešu pretestības kustību. Pēc ievietošanas cietumā man nodzina matus. Četrdesmit dienu un nakšu nosēdēju vieninieku kamerā, gaidīdama galu. 1946. gada septembrī pienāca ziņa no Maskavas, ka nāves sods pārvērsts desmit gadu spaidu darbos. Teremecas vairs nav. Iedzīvotāji aizbēguši. Ko rūdīti, drosmīgi latviešu vīri un sievas sīkstā, neatlaidīgā darbā bija atkarējuši dabai, to sen jau pāraudzina mūža mežs.” (188)

Šī mocekļa aprakstījusi savas ciešanu gaitas dāņa Aleksandra Tomsena grāmatā “Cilvēcības vārdā”, minot visas baismīgās soda noņemnes, kurās viņu un viņas apcietināto vīru turēja.

Krievijas latviešu iznīcināšanas process bija sācies labu laiku pirms tam, ko Latvijas iedzīvotāji pieredzēja, sākot ar 1940. g. vasaru.

Nedienas Padomju Krievijā piedzīvoja arī laiku pa laikam iebraucēji no Latvijas. Ne vienam vien šāds ceļojums nobeidzās tundrā. Par to, kā tas notika, ziņoja Jāņa Buiķa gadījumā Jaunākās Ziņas 1930. gadā:

Latvijas dzelzceļnieku Buiķi GPU aģenti aizturēja

Maskavā 1929. gadā. Viņš bija vagonu pavadītājs Rīgas vilcieniem uz Maskavu. "Buiķis stāsta lēni, it kā negribēdams atminēties drausmīgās dienas GPU pagrabos," konstatēja Jaunāko Ziņu līdzstrādnieks. "Tūlīņ pēc aizturēšanas nogādāts Lubjankas GPU nopratināšanai. Pirmās divi dienas bijis ieslodzīts tumšā, mitrā pagrabā. Pēc tam pārvests Butirku cietumā, kur noturēts 2 mēnešus." Pēc notiesāšanas Buiķis nonāca Kotlasas spaidu darbu nometnē, Komi arktiskajā apgabalā, ar kuru desmit gadus vēlāk dabūja iepazīties jau tūkstošiem latviešu. Bet jau toreiz Buiķis dabūjis uzdukties ap 50.000 visādu tautību "kontrrevolucionāriem".

Viņš bija viens no pirmajiem, kas aprakstīja turienes apstākļus. "Jāstrādā ļoti necilvēcīgos apstākļos. Ziemā, lielā salā, vāji apgērbtiem jāstrādā līdz 100 km no apdzīvotām vietām dziļi mežā. Jāstrādā līdz 18 stundām dienā. Par darbu notiesātie atlīdzību nesaņem. Darbu veikušie saņem pusdienā līdz 1 kg maizes, šķidru viru un siltu ūdeni. Meža darbos viņš sastapis vairākus Krievijas latviešus. Vēlāk strādājis pie Kotlasas dzelzceļa jaunbūves. Turpat jaunbūves inženieri bija notiesātie "kontrrevolucionāri". (189)

Pēc tam Buiķis nosūtīts uz Archangeļsku, kuras tuvumā viņš iedalīts darba rotā, kas strādāja pie papīrmalkas sagatavošanas. Tur šausmīgā salā strādājuši 18.000 notiesāto. Arī šeit darbs līdzinājies katorgai. Kas vienu gadu spējis nostrādāt, otru vairs nav sagaidījis. Salā daudziem apsala rokas un kājas. Slimie neesot ievietoti slimnīcā, bet tiem pavēlēts strādāt līdz galīgam sabrukumam. Arī Buiķis nebūtu spējis šādos apstākļos pavadīt viņam piespriestos 3 soda gadus. Tikai pateicoties vienam angļu kuģim, kas ienācis Archangeļskas ostā, viņam izdevies no soda komandas izbēgt un patverties kā nelegālam bēglim kuģa kravas telpās. Tā viņš caur Angliju laimīgā kārtā atkļuva atpakaļ dzimtenē un cilvēcīgos dzīves apstākļos.

Šo padomju dzīves īstenību ārpus Padomju Krievijas toreiz vēl reti kāds izprata. Dzirdēja sakām, ka nu vairs nav tik ļauni, kā tas bija pilsoņu kara laikā. Revolūcionārā komūnisma vietā esot stājies celmsīgs sociālisma attīstības laiks un veco kļūdu labošana.

STAĻINA "TĪRĪŠANAS AKCIJAS"

Ja pati komūnistiskā sistēma Padomju Krievijā bija no sākta gala pretrunīga un neizprotama veselam prātam, tad to komūnistu vadoņu nošaušana, kas plecu pie pleca ar Ļeņinu un Staļinu bija fanātiski cīnījušies par padomju varu, jau izvērtās par absurdu terroru. Tāds gan tas varēja likties rietumu cilvēkam, kura smadzenes no mazotnes pierod pie humānas sadzīves iekārtas un vispāratzītiem tiesību principiem. Padomju sistēmā tas tomēr neiederas, jo tās varas struktūrai doti citi balsti. Kā redzējām, jau Ļeņins atzina un pielietoja terroru kā tādu. Staļina pataloģiskā varaskāre gāja vēl soli tālāk, izveidodama kāpinātu terrora sistēmu, kam primāri vajadzēja atbilst viņa personas kultam. Izvirzīdams savu personu un absolūtismu pirmajā vietā, viņš necieta sāncenšus. Viens tāds bija Trockis. To novāca no ceļa. Kad tas bija izdevies, aizvāca malā t.s. trockistus. Trockists, pie tam viens no redzamākajiem, bija Ivars Smilga.

Ap to pašu laiku bija jāuzduras mīkļainām padomju varasvīru slepkavībām. Tās meklēja, gan tikai ārēji, kontrrevolūcionāru aprindās, lai gan pats galvenais slepkava sēdēja Kremli. Tas bija Josifs Visarjonovičs Staļins.

Kad 1937. gadā un vēlāk risinājās Staļina ievadītās "tīrīšanas akcijas", tās neskāra vairs tikai trockistus un citus tiešus Staļina pretiniekus, bet vispār kompartijas barvežus, neatkarīgi no jebkāda politiska kursa. Skaidrības labad jāsaka, ka no latviešu tautības komūnistu varasvīriem vispirmām kārtām cieta vistuvākie Ļeņina domu un centienu biedri. Tāds bija Jānis Bērziņš-Ziemeļis, Jānis Rudzutaks, Roberts Eiche, Jūlijs Daniševskis, Jevgeņija Jegorova alias Marta Liepiņa un vesela virkne citu lielinieku. Ar dažiem no tiem Ļeņins bija sadraudzējies Somijas trimdā vai vēsturiskajā Briseles kongresā, kur notika sadursme ar maziniekiem. Runājot par šo asiņaino drāmu, uzduramies tādēļ neizprotamam paradoksam.

Intrīgējošās "tīrīšanas akcijas" pievērsa sev pasaules preses lielāku ievērību nekā miljoniem citu mocekļu iznīcināšana padomju cietumos un soda nometnēs. "Revolūcija aprija savus bērnus," dzirdēja sakām. Un patiešām no komūnistu rokas — parasti ar lodi pakausi — izbeidza savas mūža gaitas kā 1905. gada revolūcionāri, tā arī tie, kas cīnījās par pasaules revolūcijas domu gan uz barikādēm, gan pilsoņu kara frontē, gan saspīlētu notikumu drūzmā Oktobra apvērsuma laikā Maskavā, Pēterpilī, pie Perikopiem, Jaroslavļas un Sibīrijas plašumos.

Viens no pirmajiem upuriem "tīrīšanas akcijās" un ar to savienotajās politiskajās prāvās bija Roberts Eidemans. Garš un nozīmīgs ir viņa militārā dienesta saraksts. Eidemanis bija izcils sarkanās armijas komandieris, kas bezbailīgi cīnījās pret balto armiju Irkutskā, čeciem Omskā, pret Krasnovu Donas frontē un Deņikinu dienvidu frontē. Militāro izglītību viņš bija ieguvis 1. pasaules kara laikā Ķījevas karaskolā. No 1921.—24. gadam viņu aicināja par Ukrainas un Krimas apgabala komandiera M. Frunzes palīgu. Pēc tam viņš bija Sibīrijas kara apgabala komandieris. Pa starpām Eidemanim piekrita politiski uzdevumi ārpus Padomju Krievijas. Kopā ar ģenerāli Tuchačevski viņš Politbiroja uzdevumā izveidoja teicamus sakarus ar karu zaudējušo Vāciju. Šī viņa misija vēl pārāk maz izpētīta, bet noderēja vēlāk Staļinam viņa pazudināšanai. Arī bez tās, šķiet, viņš nebūtu izmucis nāvei, jo bez visiem kara nopelniem viņš izcēlās kā M. Frunzes kara akadēmijas priekšnieks, skolodams augstākos sarkanās armijas virsniekus. Latviešu vidū Eidemanis guva ievēribu kā rakstnieks. Viņa nāves stunda, mirstot necienīgā pazudināšanas akcijā, pienāca 1937. g. 12. jūnijā. (190)

Bez jebkādiem nopelniem militārajā laukā bija Jānis Bērziņš-Ziemelis. Lielinieki viņam pierakstīja citus nopelnus. Segvārda "Ziemelis" piekabinājums viņa uzvārdam (konspirācijas nolūkā viņš cara laikos izvēlējās vēl 4 citus segvārdus) jau tādēļ svarīgs, ka tas ļauj viņu labāk atšķirt no trim citiem redzamiem lielinieku vadoņiem ar Bērziņa vārdu.

Padomju vēsturnieks Sigurds Ziemelis apzīmē Bērziņu-Ziemeli par Ļeņina skolnieku un līdzgaitnieku, izceldams jo sevišķi viņa nelokāmo uzticību proletāriskā internacionālisma principiem. Staļins lika viņu nošaut 1938. g. 29. augustā. Šis Bērziņš nebija turklāt nekāds Staļina sāncensis, bet dogmatisks marksists ar intelektuāļa iedabu. Visu viņa rosīgo revolūcionāra mūžu nav iespējams aptvert dažos vārdos, jo ievēribu viņš izpelnījās jau vēsturiskajā Cimmervaldes konferencē 1915. gadā. Gadu iepriekš, vērodams B.-Z. (kā mēs Bērziņu-Ziemeli apzīmēsim turpmāk) nepiekāpību pret maziņkiem un bundistiem, Ļeņins jutās spiests konstatēt, ka "latvieši stāv sargvietā pret likvidātoriem." Tas Ļeņinam bija sevišķi pa prātam. (191) Lieliniekiem 1917. gadā nākot Krievijā pie varas, B.-Z. nosūtīja par pirmo padomju diplomātisko pārstāvi uz Šveici. Agresīvas komūnistiskas agitācijas dēļ viņu no turienes izraidīja. Tanī laikā Ļeņins bija izvēlējies neitrālo Šveici par vispiemērotāko vietu pasaules revolūcijas propagandai Eiropā. Pēc neliela sadarbības posma ar Stučku

B.-Z. kļuva par Kominterna izpildu komitejas sekretāru. Viņš tagad izveidoja tuvus sakarus ar franču sociālistu vadoņiem. Bez tam viņu iecēla par Padomju Krievijas delegācijas vadītāju miera sarunām ar Somiju un Igauniju. No 1921.—1925. g. jūnijam B.-Z. bija PSRS pilnvarotais pārstāvis Anglijā, aizstādams laiku pa laikam vēstnieku L. Krasinu. Tūlī pēc tam viņš bija padomju diplomātiskais šefs Austrijā. Pildot šos un citus diplomātiskus uzdevumus, B.-Z. piedzīvoja divus pret sevi vērstus atentātus. Tie nāca no pretpadomju puses, bet lodi pakausī viņam iešāva lielinieki paši.

Izcila loma padomju hierarchijā piekrita Jānim R u d z u t a k a m , kas izpelnījās kā pirmais latvietis Politbiroja locekļa godu. Ja iepriekš minētajiem funkcionāriem bija laba izglītība, tad Rudzutaks ieguva tikai divu klašu izglītību pagasta skolā. Viņš sagatavoja sevi tālāk pašizglītības ceļā. Kopš Piektā gada viņš nespēja atrauties no pagrīdes darbības. Viņa proletāriskā izcelsme pašķīra viņam vēl plašāku ceļu kompartijas dzīvē.

Savu politisko karjēru Rudzutaks iesāka Maskavas arodkustībā. Būdams labs organizātors un ar savu agrāk iegūto pieredzi rūpniecības uzņēmumos, viņš spēja lielajos padomju kongresos nodrošināt atbalstu savām rezolūcijām. Ļeņina kopotajos rakstos Rudzutaka vārds daudzkārt atzinīgi pieminēts. Neskatoties uz ļodzīgo padomju saimniecību, Rudzutaks prata salauzt opozīciju, kas uz to norādīja. Viņš prata attaisnot sevi arī Centrālāzijā. Rudzutaks panāca Turkestanas sadalīšanu. Viņa projektu 1924. gadā apstiprināja Politbirojs. Panākumi viņam bija arī Dženovas konferencē. Pēc tam viņš vadīja padomju delegāciju plaša saimnieciska līguma noslēgšanai ar Vāciju. Ievadījumu tam deva Rapallo, kur Rudzutaks bija parādījis savu izmaņu.

Rudzutaks jau no 1924. gada turpināja kāpt pa karjēras kāpnēm. 1924. g. viņš pārņēma savās rokās satiksmes ministriju (viņu tanī laikā apzīmēja par PSRS satiksmes ceļu tautas komisāru). 1926. gada jūlijā viņu ievēlēja par Politbiroja locekli, šajā amatā viņš palika līdz 1932. gadam. Rudzutaks izmantoja visus savus amatus padomju saimniecības paplašināšanai un tehniskajiem jauninājumiem. Viņš izvērtās par vienu no vispopulārākajiem padomju valstsvīriem. Tas, liekas, izskaidro to, ka Staļins lika viņu 1938. g. 29. jūlijā nošaut.

Pusotrus gadus ilgāk izdevās nodzīvot Robertam E i c h e m , Politbiroja locekļa vietniekam un PSKP Rietumsibīrijas novada 1. sekretāram. Viņu nošāva tikai 1940. gada 4. februārī.

Eichem bija 24 gadi, kad viņš revolūcionārajā darbā iepazinās ar Ļeņinu. (192) Tas notika 1914. gadā Briselē. Eiches spējas un aizrautība partijas darbā pašķīra viņam, sevišķi ar 1924. gadu, ceļu visaugstākajiem partijas un valsts amatiem. 1938. gadā Eichi ievēlēja par Pad. Savienības zemkopības tautas komisāru. Astotajā ārkārtējā Pad. Savienības KP kongresā Eiche sēdēja kā prezidija loceklis pie viena galda ar Staļinu, Molotovu, Vorošilovu un Chruščovu. Šinī kongresā pieņēma Staļina konstitūciju, pie kam prezidija locekļi to parakstīja.

Bet ne tik daudz mums rūp viņa amati un loma komūnisma celšanā kā viņa bojāeja un ar to savienotais padomju iekārtas raksturojums. Roberts Eiche bija viens no gaišākajiem piemēriem padomju inkvizīcijas izprašanai. Par to runāja daudzīnātajā 20. partijas kongresā Maskavā pat Chruščovs, protams, visu vainu uzveldams Staļinam. Padomju prominences priekšā Chruščovs teica:

“Biedru Eichi apcietināja 1938. gada 29. aprīlī. Kā materiāls šai apcietināšanai noderēja apmelojums, neprasot tūlītēju ģenerālprokurora piekrišanu. Tā nāca tikai 15 mēnešus vēlāk. Eiches gadījumā izmeklēšanu izdarīja tādā veidā, kas to liek uzskatīt par visbrutālāko padomju likumības pārkāpumu. Bija jāuzduras patvaļai un viltojumiem. Spīdzināšanas ceļā Eichi piespieda jau sākumā parakstīt protokolu, atzīstot sevi par vainīgu. Šo protokolu bija uzrakstījuši izmeklēšanas tiesneši paši, apvainojot biedru Eichi pretpadomju darbībā. 1939. gada 1. oktobrī Eiche nosūtīja Staļinam savu paskaidrojumu, kurā viņš katēgoriski noliedza savu vainu, pieprasot viņa lietas vēlreizēju caurskatīti. Šinī paskaidrojumā Eiche rakstīja: “Nav lielākas nelaimes par to kā sēdēt tādas valsts cietumā, par kuru esmu arvien cīnījies.”

Ir uzglabājies vēl otrs Eiches paskaidrojumu raksts, ko viņš nosūtīja 1939. g. 27. oktobrī Staļinam. Tanī viņš norāda uz pārliecinošiem faktiem, atspēkojot pret viņu vērstos apmelojumus. “Ja es būtu izdarījis kaut simto daļu no man uzkrautajiem noziegumiem, tad es neuzdrīkstētos Jums pirms manas nonāvēšanas nosūtīt šos paskaidrojumus. Es tomēr neesmu pastrādājis kaut vienu no tām noziedzībām, kuras man uzkrauj. Viss mans gadījums ir tipisks provokācijas, apmelojumu un revolūcionārās likumības elementārs aizskārums... Ja spaidu kārtā esmu sevi un citus apsūdzējis, tad tādēļ, ka nespēju paciest spīdzināšanu, ko pret mani izlietoja Ušakovs un Nikolajevs, sevišķi pirmais. Tie zināja, ka manas ielauztās ribas vēl nav sadzijušas un sagādā man

niecīšamas sāpes." (193)

Čruščovs to visu aprakstīja vēl plašāk, bet viņš to nedarīja taisnības jūtu vadīts, bet vienīgi, lai atmaksātu Staļinam par dažu labu pārestību, kas viņu pašu bija skārusi. Staļina "tīrīšanas akciju" laikā viņš bija pratis izlocīties, lai gan uz viņa birkas gulēja, savukārt, prāva noziegumu kaudze Ukrainā.

Der tomēr ieklausīties Roberta Eiches, šī dobelnieka, argumentos un pretargumentos. Viņam brutālā kārtā pierakstīja to pašu, ko jebkuram kontrrevolucionāram un padomju iekārtas grāvējam. Un biedrs Eiche no savas puses liekulīgi vai naīvi runā par "revolucionārās likumības elementāru aizskārumu" savā gadījumā, lai gan ar šo asmeni viņa darbošanās laikā bija nonāvēti miljoni un turklāt viņa paša acu priekšā. Padomju varai nebija vajadzīga vispār šāda dīvaina justīcija, jo ar to tikai izšķērdēja laiku, bet, ja nu to tomēr pielietoja, tad tā pati olekts, kā redzējām, derēja visiem.

Daudz cienīgākā nāvē mira Ivars S m i l g a un Jēkabs A l k s n i s .

Smilga jau ir pieminēts sakarā ar militāro sektoru, bet viņam Padomju Krievijas izveidošanā bija arī citi nopelni. Par Staļinu un viņa izrīcībām viņš bija skaidrībā jau no pirmā brīža. Viņu pēc Ļeņina nāves pieskaitīja tādēļ "kreiso opozīcijai" un trockistiem. Smilga atklāti protestēja pret savu domu biedru izslēgšanu no partijas, bet 1927. g. 12. novembrī viņu pašu no tās izslēdza un lika atstāt Maskavu. Kur viņš ar pārējiem opozicionāriem iesniedza protesta rakstus, tur viņš tos parakstīja allaž pirmis.

Kirovam bija taisnība, apzīmējot Smilgu par opozīcijas vadoni. Tāds viņš pēc Trocka padzīšanas no Krievijas tiešām bija kļuvis. Pēc viņa izslēgšanas no partijas Smilgu deportēja uz Sibīriju. Čeka lika viņam apmesties Narimā. Jebšu viņu neiesprostoja aiz dzelonstieplēm, tad tomēr pat pajumti viņam neizdevās atrast gluži viegli.

Kad Preobraženskis un citi opozicionāri ievadīja izlīgšanas mēģinājumu ar Staļinu, arī Smilga izteica gatavību kapitulēt. Viņš atgriezās Gosplana darbā. Kaut arī tīri ārēji un piespiesti Smilga bija kapitulējis, viņš turpināja pretoties Staļina politiskajam kursam. Diktators viņam to nepiedeva. Smilga vairāk par citiem izpelņījās 1938. gadā nāves sodu. (194) Savā stājā līdz pat savai nāves dienai Smilga palika nelokāms un stingrs.

Kad Padomju kompartijas 20. kongresa laikā rehabilitēja Rudzutaku un vēl dažus Staļina upurus, Smilga un Eidemanis

starp rehabilitētiem neatradās. Kā norāda Boriss Meisners, tad rehabilitācijas norise uzrādīja dažādas katēgorijas. (195) Neviena no tām nederēja Smilgam. Zīmīgi, ka Ivara Smilgas vārds izdzēsts no visām padomju enciklopēdijām un leksikoniem. Novēršanās no viņa turpinās līdz šai dienai.

Virsnieka goda apziņa neļāva mirt Jēkabam Alksnim no čekista rokas. Kad čekisti "tīrīšanas akcijas" laikā ieradās pulkvedi Alksni apcietināt, viņš izmetās no sava dzīvokļa desmitā stāva loga un nositās. To liecina bijušais čekists Anatols Granovskis, kas redzēja pēc tragiskā notikuma Alkšņa līķi valdības apartmentu nama pagalmā Maskavā (196) Padomju ļaudīm Jēkaba Alkšņa istie nāves iemesli noslēpti, un tie tos nezina līdz šai dienai.

Kas bija Jēkabs Alksnis? Ilgus gadus viņš bija Padomju Savienības aizsardzības tautas komisāra vietnieks, kas komandēja visus padomju gaisa spēkus. Šī valmierieša dzīve bija cieši saistīta ar sarkano armiju no pilsoņu kara laikiem. Gadi, kad Alksnis komandēja padomju militāros gaisa spēkus, bija PSRS gaisa flotei straujas attīstības laiks. Padomju Latvijas Komūnists vēl 1967. gadā rakstīja, ka "Alkšņa vārds ir cieši saistīts ar padomju aviācijas slaveno vēsturi. Viņš tieši piedalījās daudzos ar aviāciju saistītos pasākumos, bieži vien bija to iniciators un organizators." (197) Kā pirmais viņš noorganizēja padomju tāllidojumus un arī pats uzstādīja rekordus.

Vienīgi Staļinam bija saprotams, kas viņš par kontrrevolucionāru. Par spīti visām vājašanām, Jēkaba Alkšņa vārds vismaz saglabāts okupētajā Latvijā, nosaucot viņa vārdā aviācijas akadēmiju.

Vēl kāds vārds sakāms par Vilhelmu Knoriņu, kuru nošāva vienā un tai pašā dienā, kad Rudzutaku, t.i. 1938. g. 29. jūlijā. Nav zināms, vai viņi, kopā ar citiem lielniecisma censoņiem, nonāca kopējā masu kapā. Vismaz nekādu pēdējo godu viņiem neparādīja. Bet Knoriņš bija tas, kam vēl četrus gadus pirms nāves izcilu godu parādīja Kominternas kongresā. Viņam parādoties kongresa zālē, simtiem komunistu vadoņu no visas pasaules zemēm piecēlās kājās. Ikvienam Knoriņa vārdam starptautiskajā komunistu kustībā toreiz piegriezta lielu vērību. Tāpat neparastu ievērību izpelnījās viņa tiešā vadībā izstrādātais "Partijas 15ais kurss", ko miljoniem eksemplāros izplatīja nevien Pad. Savienībā, bet tālu ārpus tās robežām. Ruta fon Maienburga, kurai piekrita toreiz redzama loma starptautiskajā strādnieku kustībā, liecina, ka ideoloģiski politiskajā laukā sevišķi 1938. gadā šim izdevumam pievērsta

tik milzīga vērība, ka visur par to runāja, izveidoja studiju grupas un drudžaini meklēja pēc labiem tulkotājiem, kas šo darbu darītu pieejamu citu tautu domu biedriem. (198)

Par Knoriņu būtu daudz stāstāms, jo viņš ar savu inteligenci un literāro darbību izcēlās nevien Krievijā, bet arī Latvijā, kā arī Baltkrievijā. Tieši viņam, sadarībā ar Kārli Landeru, ir vislielākie, kaut nožēlojami, nopelni Baltkrievijas kompartijas nodibināšanā un vadīšanā līdz 1922. gadam. Baltkrievi gan viņu atceras nevien kā komūnisma pamatu licēju, bet arī kā baltkrievu nacionālo centienu bīstamu nožņaudzēju. (199)

Kārli L a n d e r u , ko uzskata par Latvijas marksistiskās zinātnes pamatlicēju un kas pēc 1917. gada izvirzījās redzamos valsts amatos, nošāva 1937. g. 29. jūlijā. Par spīti tam, ka viņš pats kādu laiku bija vadījis Maskavas guberņas čekū, viņš mira no čekistu lodes. Tānī pašā dienā nolikvidēja Jāni Bērziņu-Ķuzi, ilggadējo sarkanās armijas izlūkošanas dienesta priekšnieku un galveno kara padomnieku Spānijas pilsoņu karā, par kuru no cilvēciskā viedokļa jūsmīgus vārdus rakstījusi somu revolūcionāre Aino Kuusinena. (200)

Ja tas nebūtu bijis Staļina darbs, tad par vislielāko nekrietnību būtu bijis jāuzskata dedzīgās revolūcionāres Martas Liepiņas ar segvārdu — Jevgeņijas Jegorovas nošaušana. Viņa bija tā, kas 1917. g. jūlijā pēc lielnieku nesekmīgas sacelšanās mēģinājuma nogādāja Ļeņinu drošībā. Viņa atrada Ļeņinam paslēptuvi un prata izveidot no rūpnīcas “Starij Parviainen” strādniekiem apdraudējuma gadījumam īpašu sardzi. No viņam sagādātā slepenā dzīvokļa Ļeņins deva Oktobra apvērsuma dienās visus rīkojumus. Martai Liepiņai piekrita vēl citi svarīgi uzdevumi, pie kam viņa sadarbojās ar Nadeždu Krupskaju un čekistu Mārtiņu Lāci.

Bet tikko aprakstītajās lielajās “tīrīšanas akcijās” 1938. gadā padomju liķū kaudzēs pazuda arī Jēkabs P e t e r s s un Mārtiņš L ā c i s - S u d r a b s . Pirmo savā laikā uzskatīja par čekas virsvadoņa Dzeržinska “labo” un otro par “kreiso roku”. Tātad Staļins ar visām šīm akcijām varēja tiešām lepoties ar perfekciju sāncenšu likvidācijā.

“No prāvā latviešu lielnieku pulka vēl varētu minēt Haraldu K r ū m i ņ u , redzamā laikraksta “Ekonomiķeskaja Žizņ” atbildīgo redaktoru, kas bez tam bija arī viens no redaktoriem “Pravdai” un “Boļšaja Sovetskaja Enciklopedija”, Ivanu un Valeriju M e ž l a u k u s , Eduardu B ē r z i ņ u (201), Jukumu V ā c i e t i , Ivanu S t r o d u un simtiem citus, bet tas prasītu īpašu grāmatu.

Neizprotamā kārtā ar tiem latviešu lieliniekiem, kas bija atsteigušies pilsoņu kara dienās no Amerikas, Staļins un viņa rokas puiši apgājās saudzīgāk. Davidu B e i k u 1939. g. 22. aprīlī Augstākā kara tiesa notiesāja ar 20 gadiem ieslodzījumā, un viņš mira 1946. gada 6. februārī spaidu darba nometnē. (202) Un Sīmanis B e r ģ i s , kas pazīstams kā viens no Sociālistiskās Propagandas līgas dibinātājiem Amerikā (turienes komunistu organizācija), paspēja izvilināt savas dzīves laiku līdz 1943. g. 23. februārim. Par Sīmani Berģi vēl jāpiemin, ka viņš, būdams ASV, iespieda angļu valodā uzsaukumus, kas vērsās pret prezidentu Vilsonu un antantes politiku. Tādā pašā garā viņš organizēja 1. pasaules kara laikā amerikāņu pretkara demonstrācijas. (203)

Pāri Klusajam okeanam uz Vladivostoku 1917. g. aprīlī bija devies no Čikagas arī Arnolds N e i b u t s . Tālajos Austrumos viņš organizēja bruņotu sacelšanos pret Kolčaku, bet krita pats cīņās pret Kolčaka armiju.

No Staļina "tīrīšanas akcijām" cieta nevien lielinieku dižvīri paši, bet arī viņu ģimenes. Šveiciete Elinora Lippere pastāsta, ka viņa atradusies vienā padomju soda nometnē ar padomju valdības locekļa Mežlauka sievu. Kāda cita pārnācēja sastapusi Komi soda apgabala nometnē Knoriņa māsu. Un viņas nebija vienīgās cietējas. Runādama par 1937./38. gada "tīrīšanas akcijām", Ruta Fišere-Maienburga saka, ka tās bijušas "vienas no lielākajām drāmām cilvēces vēsturē". (204) Bet, vai tikai tās?

1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

MĪKLA RĀSTĪVA KĀRTĪGĀ

Kadēšais gads bija ļoti sarežģīts un svarīgs, jo šajā laikā notika pēdējais pasaules karš, kas izvērtās cilvēces vēsturē. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās pret ļaunākajiem spēkiem, kas radīti cilvēka rokās. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu dzīvību un par savu tēvu zemi. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu nākotni.

Kadēšais gads

BAIGAIS GADS

Kadēšais gads bija ļoti sarežģīts un svarīgs, jo šajā laikā notika pēdējais pasaules karš, kas izvērtās cilvēces vēsturē. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās pret ļaunākajiem spēkiem, kas radīti cilvēka rokās. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu dzīvību un par savu tēvu zemi. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu nākotni.

Pasaulis imperālistiskajiem spēkiem bija jācīnījās pret sevi, un šajā laikā notika pēdējais pasaules karš, kas izvērtās cilvēces vēsturē.

Kadēšais gads bija ļoti sarežģīts un svarīgs, jo šajā laikā notika pēdējais pasaules karš, kas izvērtās cilvēces vēsturē. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās pret ļaunākajiem spēkiem, kas radīti cilvēka rokās. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu dzīvību un par savu tēvu zemi. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu nākotni.

Kadēšais gads bija ļoti sarežģīts un svarīgs, jo šajā laikā notika pēdējais pasaules karš, kas izvērtās cilvēces vēsturē. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās pret ļaunākajiem spēkiem, kas radīti cilvēka rokās. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu dzīvību un par savu tēvu zemi. Gads, kad cilvēcei bija jācīnījās par savu nākotni.

HALLOWEEN

MIERA KAROGNESEJI?

Kolidz Staļins bija ticis krietnu soli tālāk savā radikālajā cīņā pret iekšējo ienaidnieku, viņa skats sniedzās pāri robežām un viņš uzsāka cīņu pret ārējo ienaidnieku. Tāpat kā 1919. gadā arī 1940. gadā Kremlim stāvēja ceļā Baltijas valstis. Uz kādas padomju celtnes Maskavā parādījās sauklis: "Komūnisms noslaucīs visas robežas".

Kad 1939. gada rudenī rietumu presē parādījās pirmās ziņas par Maskavas agresīvajiem nolūkiem Baltijas valstīs, tad Molotovs padomju valdības vārdā tās apzīmēja par nekrietniem meliem. Baltijas valstu liktenis bija toreiz jau izšķirts ar uzspiesto militāro bazu ierīkošanu stratēģiski svarīgās vietās Latvijā un kaimiņzemēs. Tādēļ pietika ar Hitlera Vācijas iebrukumu Parīzē, lai rastos piemērots brīdis Molotova un Ribentropa noslēgtā līguma slepenā protokola pielietošanai Baltijas valstu militārajai okupācijai. Kā politiska prelūdijs tam visam gāja pa priekšu neveikli sastādīts ultimāts, kam pa pēdām sekoja padomju tanku iebrukums Lietuvā un 17. jūnijā Latvijā un Igaunijā.

Padomju imperiālistiskajā politikā tas bija tikai pirmais solis. Pasaules revolūcijas pavards Maskavā nebija izdzisis. Staļins izkalkulēja, ka tukšām rokām viņš nepalikšot arī tagad.

Šo pašu Staļinu Arvīds Pelše apzīmējis par "miera karognesēju". (205) Padomju tanku ielaušanos Baltijas valstīs komunistu vēsturnieki un pseudozinātnieki apzīmējuši no savas puses par "sociālistisku revolūciju Latvijā". (206)

Neapstājoties pie paša valsts okupācijas fakta un ar to saistītiem publiski tiesiskajiem un saimnieciskajiem pārkārtojumiem, ievērosim tikai to, ka reizē ar minētajiem tankiem un padomju garnizoniem Latvijas teritorijā ieradās čeka. Tā nāca no Maskavas. Kamēr ar jaunas valdības

sastādīšanu un samākslotu demonstrāciju rīkošanu nodarbojās Andrejs Višinskis, tikmēr čekai lika pamatus Simons Šustins. Mums pat ir saglabājusies liecība, kā tas notika.

Šo liecību ir devis Herberts Teidemanis, kas strādāja Polītiskajā pārvaldē Rīgā kopš 1938. gada. Viņš liecina: "Sarkanajai armijai okupējot Rīgu, mēs, Polītiskās pārvaldes darbinieki palikām vēl darbā." Tas saskanēja ar Valsts un ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa prasību: "Es palieku savā vietā, un jūs palieciat savā vietā." Teidemanis palika darbā pat līdz 1940. gada augustam, jo viņam lika instruēt Šustinu vietējās dzīves jautājumos un viņš likās jaunajam šefam daudz maz piemērots nelegālo sakaru uzmanišanai ar ārzemēm. Par tālāko Teidemanis stāsta pats:

"Apmēram ceturtajā dienā pēc krievu ienākšanas Latvijā pie mums Polītiskajā pārvaldē ieradās Šustins. Viņš uzdevās fiktīvā vārdā par "Silnieku". Ar viņu reizē ieradās vēl citi padomju darbinieki. Tiem visiem izsniedza Latvijas iekšzemes pases. Arī pārējiem ar izdomātiem, bet latviskiem vārdiem. Tas bija vēl jūnija dienās. Šustins par visu informējās. Sākumā izturējās pieklājīgi un mēreni. Viņš sēdēja agrākā Polītiskās pārvaldes priekšnieka Fridrichsona kabinetā. No vecajiem darbiniekiem kāds Krūze pamanījās vēl pirmajās dienās parakstīt pilsonisko ieslodzīto atbrīvošanu. Acīm redzot, to varēja viegli izdarīt, apvienojot komunistus, kādi bija pirms tam apcietināti, ar pārējiem, — jo bija pieprasīta politiski apcietināto komunistu tūlītēja atbrīvošana. Apcietināto vidū tomēr palika pērkonkrustietis Ādolfs Greble. Greble aizgāja bojā." (207) Teidemani kā politiski neuzticamu no darba drīz atlaida.

Kamēr no darba padzītajam Teidemanim izdevās vēl laikus izglābties, tikmēr smagas dienas piedzīvoja pārējie šīs pārvaldes darbinieki. Fridrichsons bija nevien Polītiskās pārvaldes priekšnieks, bet arī Drošības policijas departamenta direktors. Polītiskās pārvaldes izmeklēšanas daļas vadītājs bija Krūze, Rīgas rajona priekšnieks Vinters, sevišķu uzdevumu ierēdnis Sedovs — izmeklēšanas ierēdnis. Tos visus tūlīt pēc komunistu ienākšanas apcietināja. Fridrichsonu nekavējoties pārveda uz Maskavu, bet viņa palīgus turēja apcietinājumā. Sākumā tie nonāca Rīgas centrālcietumā, bet pēc tam, kad čeka paspēja iekārtot savām plašajām vajadzībām bij. iekšlietu ministrijas namu Rīgā, Brīvības ielā 37/39, Stabu ielas stūrī, tos pārveda tur.

Fridrichsonu pēc kāda laiciņa pārveda atpakaļ uz Rīgu, paturot apcietinājumā. Dienu pirms vācu karaspēka

ienākšanas Rīgā, viņu aizveda uz Krieviju. Pārējos atrada nošautus Baltezera masu kapos kopā ar citiem pilsoņiem. Aizgāja bojā ap 300 drošības darbinieku. Par Sedova likteni, kas līdzīgi Teidemanim slapstījās, iegūtas šādas ziņas: "Sedovs, ko pārķēra čekas aģenti, jau Krievijas revolūcijas laikā bija cīnījies pret lieliniekiem. Kad viņu tur vienreiz noķēra, sākās spīdzināšana. Viņu sēdināja pliku uz ledus bluķiem. Sevišķi apdraudēts bija Stiglics, Poltiskās pārvaldes aģentūras nodaļas vadītājs, kura rokās atradās viss aģentu tīkls, sevišķi komunistiskajā līnijā. Stiglics nenogaidīja sarkano tanku parādīšanos Rīgā, bet savlaicīgi caur Igauniju izbēga uz Somiju. Runājot par Fridrichsonu un Stiglicu, ir jāpiemin viņu dažādā izturēšanās. Fridrichsons deva rīkojumu visus dokumentus un kartotēkas atstāt pilnā kārtībā, noliedzot jebko iznīcināt. Stiglics, turpretim, apmēram trīs dienas kurināja krāsni un iznīcināja savus slepenos dokumentus. Tāda Fridrichsona rīcība citus pārsteidza, radot neizpratni. (208)

Kā pirmais latviešu varasvīrs Poltiskajā pārvaldē ieradās Rīgas ostas strādnieks un vietējais komūnists Briedis. Viņš nomainīja Rīgas rajona priekšnieku Vinteru, kuru tūlīn nākamajā dienā apcietināja un ieslodzīja turpat Alberta ielas kamerās. Tad ieradās Latgales komūnists un LKP biedrs (līdz tam skolotājs kādā Latgales pilsētiņā) — Latkovskis, kas pārņēma Fridrichsona posteni. Pāris dienas pagāja pilnīgā bezdarbībā. Pie durvīm novietoja tikai komjauniešu sardzi, kas kontrolēja personas, kuras ēku atstāja.

Tad pēkšņi parādījās lielāks krievu čekistu skaits. Latkovskis pazuda, un viņa vietā, bijušajā Fridrichsona darba istabā, iesēdās slavenais čekists Šustins. Viņa vārdu uzzinājām tikai pēc dažām nedēļām. Izmeklēšanas daļu pārņēma kāds ļoti inteligents krievs. Varēju viņu vērot pusdienojot, kas notika tuvējā piena restorānā. Visus vecos Poltiskās pārvaldes darbiniekus, izņemot mani un vēl kādus, atlaida, un viņu vietas ieņēma krievu čekisti, kā arī latviešu komjaunatnes biedri, lielāko tiesu rīdzinieki. Līdz ar krieviem Alberta ielas namā ieradās arī kāds laulāts pāris, pēc tautības žīdi, bijušie Rīgas laikraksta "Sevodņa" līdzstrādnieki, kas darbojās kā tulki. Līdz Šustina ierašanās brīdim visi vēl dienestā palikušie vecie darbinieki, apmēram desmit skaitā, saņēma jaunas dienesta apliecības, ar to kļūstot par "Upravļeņije godudarstvennoi bezopastnosti" darbiniekiem.

Rīgas veikalos jau bija visa kā diezgan. Iebraukušie krievu čekisti, ieradušies samērā noplukuši, ar sajūsmu iepirkās un

lepojās ar jaunajiem uzvalkiem. Vēl vairāk viņi jūsmoja par jaunajām Latvijas iekšzemes pasēm! Tās bija visas ar latviskiem ģimenes vārdiem. Krieviņi vienmēr tās man rādīja un jautāja: "Nu čto, horoš pasport" ("nu, ko saki, vai nav laba pase"). Man bija bieži jāierodas pie Šustina personīgi, lai informētu un dotu "otčot", t.i. atskaiti par izdarītām izmeklēšanām. Šustins sevišķi interesējās par lietām, kas bija saistītas ar kaut kādiem svešiem izlūkošanas dienestiem.

Parakstot atskaiti, Šustins sākumā vienmēr parakstījās ar "Silnieks", pie kam viņš attaisīja rakstāmgalda atvilktni un laikam, nepārzinot rakstību latīņu burtiem, rakstīja pēc tur esoša parauga. Smīnēdams viņš noprasīja: "Nu kak, horošoi podpis?" (nu, kā ir, vai labs paraksts?)

Tā radās paradokss stāvoklis, kur krievu čekisti pārvērtās par Latvijas republikas pilsoņiem, un nedaudzie pagaidām dienestā paturētie latvieši pārvērtās, kaut uz Isu laiku, par krievu čekas ierēdņiem! Sevišķi jāuzsver, ka visi minētie notikumi norisa pirms 1940. gada 14. jūlija vēlēšana nāme! Turklāt visi jaundzimušie Latvijas pilsoņi neviens neprata latviešu valodu. Oficiālā dienesta valoda šinī iestādē bija tikai krievu valoda.

Jau pirmajās dienās uzsāktās apcietināšanas vērsās plašumā. Alberta ielas ieslodzījuma telpas bija visai šauras, un apcietinātos tur neredzēja, izņemot jau minēto pārkonkrustieti. Apcietinātos noveda tieši uz centrālcietumu. Sievietes daļēji ievietoja Rīgas termiņcietumā. Čekas pratinātājus ik dienas transportēja no Alberta ielas uz cietumiem un vakarā atpakaļ. Pratinātāju lielais vairums bija latviešu komjaunieši, kuri ar sajūsmu devās jaunajā darbā. Viņiem bija dota izdevība nevien labi pelnīt, bet arī celties partijas rindās."

No acu liecinieku pieredzes zināms, saka Teidemanis, ka pēc čekas pārceļšanās uz Brīvības un Stabu ielas stūri (tagad Leņina iela 61. Šd.) personāla sastāvs krasi mainījās. Lielāko tiesu tur darbojās Krievijas čekisti, starp tiem lielāks skaits židu tautības. Biedrs Briedis tur vēl 1940. g. septembrī bija redzams, bet par viņa tālākajām gaitām nekas nav zināms. Ja apcietināšanas pavēlēs vairs nefigurēja "Silnieks", bet jau istais vārds "Šustins", tad tomēr nav teikts, ka zemākie ierēdņi, kas bija atsūtīti no Krievijas, neturpināja lietot latviešu uzvārdus. Apcietināšanas pavēlēs, kuras apzīmēja par slepenām, reti kad figurēja isti paraksti, bet čekas priekšnieks, kā arī "specgrupu" operatīvie darbinieki lika ierakstīt savus parakstus mašīnrakstā. Nāves spriedumos gan parādījās isti paraksti, parasti kirilliskajā rakstveidā.

Kur kādu nebija izdevies atrast mājās, tur izdarīja apcietināmo meklēšanu pa visu Latviju, izsūtīt simtiem apcietināšanas pavēļu.

Šustina uzdevumā, piemēram, pa visu Latviju izsūtīja arī apvienotas apcietināšanas pavēles, kā tas redzams šinī gadījumā:

“Uzdodu meklēt un atrašanās gadījumā nekavējoši apcietināt pilsoņus:

1. R u p n e r s Ilmars, Haralds, dz. 1914. g. Rīgā, latvietis, strādājis Līgatnes papīru fabrikā.
2. R u s o v s Jānis, dz. 1908. g., latvietis, precēts, bez nodarbošanās. Agrāk dzīvojis Cēsu apriņķī, Piebalgas pag. Jaunzemju mājās.
3. B u c e n i e k s Viktors, Nikolaja dēls, dz. 1907. g. Rīgā, latvietis, precējies, bez nodarbošanās. Agrākā dzīves vieta Rīgā, Martas ielā nr.9, dz.6.
4. Š i l d e Ādolfs, Rūdolda dēls, dzimis 1907. gadā. Pazīmes: vidēja auguma, seja nedaudz stūraina, mati tumši blondi, nēsā brilles melnā rāmī.

Arī noskaidrot, vai minētie pilsoņi neztur sakarus ar kādiem pagastā dzīvojošiem radniekiem (neuzkritoši). Par rezultātiem ziņot Specgrupai. Apkārtrakstu nesūtīt atpakaļ, bet uzglabāt un sekot. F. Krieviņš, Specgrupas vec. op. pilnvarotais.” Ar roku krievu valodā pierakstīts nr.265.

Šustina tieši dotās apcietināšanas pavēles pret šīm personām rakstītas krievu valodā. Zīmīgs vēl tas fakts, ka tikko minētajā apcietināšanas pavēlē 4. vietā minētā persona tieši piesardzības dēļ bija mainījusi savu aceņu ārējo veidu, bet pazīmju aprakstā figurē jau slapstīšanās laikā iegādātās “brilles melnā rāmī”. No tā redzams, ka čeka bija pat sikumos par daudz ko informēta, lai gan arī tad savu upuri tā nespēja ik reizes notvert.

Čekistu kadri, kurus atsūtīja no Maskavas, bija apbrīnojami labi sagatavoti savam uzdevumam. Ja arī sākumā viņiem bija jāiepazīstas ar vietējiem apstākļiem un jātiek galā ar valodas grūtībām, tad jau dažu nedēļu laikā viņu aparāts nestrādāja daudz sliktāk kā Maskavā. Pa daļai tas tādēļ, ka jau pirms Latvijas okupēšanas daudz kas bija izplānots un savlaicīgi sagatavots. Arī Serova instrukcija pieskaitāma šiem priekšdarbiem, bet to tā pa istam iedarbināja masu deportāciju laikā. Vispirms bija jānovāc malā, kā redzējām, neatkarības laiku drošības aparāts un jāiegūst vēl iztrūkstošās ziņas uz

vietas. Tāpat bija jāsteidzina arestu telpu izbūve, jo pilsoniskajai iekārtai bija vajadzīgi tikai minimāli apmēri istu noziegumu apkarošanai, kamēr tagad viss desmitkāršojās, pievērsties jauna veida "noziedznieku" slānim.

Straujā paņēmiņā pārbūvēja bijušās iekšlietu ministrijas namu Rīgā no pagrabu dziļumiem līdz jumtam. Blakus čekistu darba istabām gādāja par neskaitāmu moku kambaru izbūvi pagrabā, kā arī par iekštelpas šautuvi. Šautuvei sagādāja cementa plāksnes, lai asinis būtu viegli noskalojamas pa sienmales renēm. Lai mocekļu asinis neapslacītu sienas, tās pārklāja ar plastikai līdzīgu impregnētu audumu. Par visu bija domāts un gādāts, turoties pie Lubjankas un Butirku metiem. Bet tā kā ar šo telpu vien nepietika, sameklēja piemērotas vietas lielāku apcietināto masu apšaušanai.

Jau no Stučkas režīma laikiem par derīgu bija izraudzīts Biķernieku mežs. Tomēr ar to, kas pietika Stučkas laikā, nepietika tagad. Tādēļ padomju speciālisti apbraukāja Rīgas apkārtni un arī atrada tikpat piemērotas vietas pie Baltezera, Dreiliņos un Katlakalnā. Pa provinci rīkojās citi, lai gan tikpat labi skoloti speciālisti.

Ar Rīgas galveno čeku Brīvības un Stabu ielas stūrī nepietika. Pieredze bija mācījusi, ka dzelzceļniekiem un citu arodu piederīgiem noder īpaša čekas iestāde un aresta telpas. Tādas arī īsā laikā radās, un Rīgā vien šādā kārtā izpletās 36 čeku tīkls. Bez tam no administratīvā viedokļa likās pareizi centrālo čeku atšķirt no Rīgas rajona čekas, ko ierīkoja Skolas ielā 30. (209)

Galvenās čekas operatīvā darbība sadalījās vēl īpašās nodaļās jeb departamentos. Pirmās nodaļas plauktos atradās kartotēka ar visā Latvijā noreģistrētiem "pretpadomju elementiem". Kāda veida ziņas tam bija uztvertas, to lakoniskā veidā un konkrētā gadījumā parādīja apcietināšanas pavēle par minētām četrām personām. Parasti pievienoja vēl norādījumus par atsevišķas personas sastāvēšanu kādā aizdomīgā organizācijā, kā aizsargos, Latvijas vanagos, Tēvijas Sargā, studentu korporācijā, skautos, cionistos u.tml. Tas aptvēra neatkarības laiku, bet čekistu vērīgajai acij atlika vēl noskaidrot, vai attiecīgā persona nav savā laikā bijusi brīvības cīnītājs vai baltgvardists. Ja nu kāds vecos laikos bija darbojies par tiesnesi, policistu vai cietuma uzraugu, tad arī tādu atzīmju nedrīkstēja iztrūkt. Kartotēkas sastādīšanai bez pašu iegūtām ziņām, kā norāda Modris Gulbis, (210) labi noderēja neatkarības pēdējos gados izdotā biografiskā vārdnīca "Es viņu pazīstu".

Čekas pārvaldes otrā nodaļa izdarīja pasta un telefona kontroli. Kaut arī ne ar tādu tehnisku pilnību kā tagad, laida darbā mikrofonus. Nepietiekamas piesardzības dēļ tādēļ daudzi paši sevi iegāza. Kad viņus pratināja, apsūdzības materiāls atradās jau uz galda. Nelīdzēja arī nekāda atsaukšanās uz Staļina konstitūcijas pantu par korespondences neaizskaramību. Šustins mēdza teikt, ka "Staļina konstitūcija atgādinot franču valodu, proti, raksti vienādi, bet izrunā citādi." Šai nodaļai piekrita vēl uzdevums izgatavot viltotus dokumentus.

Sevišķi svarīgu darbu veica trešā nodaļa, kas nodarbojās ar spiegošanu. Vispirmām kārtām bija jāatklāj jauni "kontrrevolucionāri", vienalga, vai ikdienas gaitās vai darba vietās. Lai spētu sataustīt visu nepieciešamo, tad piesaistīja čekistiem par palīgiem "brīvprātīgus" aģentus. Cik nu tie ik reizes bija brīvprātīgi, tas ir cits jautājums. Par sevišķi noderīgiem šādiem uzdevumiem atzina sētniekus. Tiem lika uzmanīt visus dzīvokļu īrniekus. Čekai bija svarīgi zināt, ar ko katrs satiekas, kas viņi savā laikā bijuši u.tml. Tādos gadījumos, kur sētnieki atteicās čekas darbiniekiem sniegt ziņas, pēdējie mēģināja pakļaut savai pārraudzībai blakus nama sētniekus, pamudinot viņus no stūrgalvīgākajiem sētniekiem iegūt vajadzīgo informāciju nevainīgu sarunu un iztaujas veidā.

Namos, kur dzīvoja lielāks skaits potenciālu komunistu pretinieku, čeka ielika par sētniekiem savus aģentus un uzticības vīrus. Tā tas bija namīpašnieka Baizes lielajā namā Rīgā, Tērbatas un Dzirnāvu ielas stūrī, kur dzīvoja sporta lietu kārtotājs Roberts Plūme un kapt. Edgars Rempe. Šī nama sētnieks bija atvests un nacionālizētajā namā ielikts no Ļeņingradas. Kāda aizdomīga apmeklētāja dēļ notāra Plūmes dzīvoklī šis sētnieks pa tālruni ataicināja čekistu komandu, lai atnākušo viesi apcietinātu. Tas notika 1941. gada martā. Plūmi toreiz viņa paša dzīvoklī nopratināja. Viņš izglābās tikai savas attapības dēļ.

Bet Baigā gada sākuma dienās čeka visādiem līdzekļiem mēģināja izveidot plašu ziņotāju un spiegu tīklu. Tanī iesaistīja nevien vīriešus, bet arī sievietes. Itin bieži uz čeku ataicināja kādu nacionāli noskaņotu pilsoni, tam skaidri pasakot, ja viņš nesniegs pieprasītās ziņas, tad apcietinās viņu pašu līdz ar ģimeni. Pret šādu cilvēku lietoja visādus draudus. Protams, netrūka drošsirdīgu cilvēku, kas savas sirdsapziņas dēļ izšķīrās labāk par moku kambari, nekā otru nodeva, kamēr citi, ar vājāku raksturu, bija gatavi čekai pakalpot. Kāda veca māmuļa, Rīgas sētniece, pēc lielnieku padzīšanas atzinās, ka

Baigajā gadā pie viņas vairākas reizes ieradušies čekas agenti un pieprasīja sistēmatiski sniegt ziņas par nama iedzīvotājiem. Vecā latviete atbildējusi: "Esmu vecs cilvēks, nekad neesmu bijusi nodevēja un tāda arī nekļūšu." Tikai vecums viņu paglāba pēc tādās atbildes, lai gan viņu arī tad no ierastā darba padzina. Riskējot ar sekām, citi sniedza čekai nevērtīgas ziņas. Ar to varēja sevi tikai uz kādu laiku paglābt, jo čekas plašais aparāts visu pārbaudīja.

Bez sētniekiem un citām izraudzītām personām okšķeru lomā jau pēc sava stāvokļa iesaistījās kompartijas locekļi. Nevien partijas biedriem, bet arī biedriem kandidātiem, visādiem partorgiem, komsorgiem, komjauniešiem un partijai tuvu stāvošiem ļaudīm vajadzēja ziņot par savu darba vietu un darba biedru noskaņojumu un aizdomīgu rīcību. Laukos šāda ziņu vākšana notika caur izpildu komitejām, kurās netrūka arī čekas uzticības vīru.

Komunistu partijā un tās palīgorganizācijās savāktās ziņas nosūtīja un kopoja Rīgas kompartijas centrā, kas čekai noderīgāko nodeva tai. Tādā veidā jau radās prāvs materiāls izplānotās deportācijas izvešanai. 1941. gada pavasarī, kad NKVD pārdēvējās par NKGB — valsts drošības tautas komisariātu, šīs iestādes rīcībā bija pietiekami daudz materiālu. Centrālā kartotēka bija varenī pieaugusi, par latviešu inteligenci un "kontrrevolucionāriem elementiem" netrūka ziņu. (211) Tās apvienoja ar jau agrāk Maskavā sastādītajiem sarakstiem.

Čekas slepenā politiskā nodaļa izvērtēja iedomāto kontrrevolucionāru slāņus pēc arodiem. Atsevišķa ierinda bija skolotājiem, studentiem, skolēniem, jaunatnes organizāciju locekļiem, ārstiem, dažādu konfesiju mācītājiem, bijušajiem valstsvīriem un augstākajiem ierēdņiem, kādreizējo partiju biedriem, agronomiem, juristiem, par virsniekiem, policijas darbiniekiem un aizsargiem nemaz nerunājot. Tas atgādināja bišu rāmi ar neskaitāmām šūnām. Arī par dzelzceļniekiem, jūrniekiem, satiksmes darbiniekiem un ūdensceļu darbiniekiem bija domāts. Tas nenozīmēja, ka rakstnieki, žurnālisti un zinātnieki būtu piemirsti. Intelektuāļi jau paši par sevi bija aizdomīgi. Vienīgi māksliniekus ņēma vieglāk.

Var apbrīnot milzīgo spēka un darba ieguldījumu visa šāda izsekošanas un vajāšanas aparāta uzbūvē. Likās, ka pat mats nevienam nevar nokrist no galvas, ka to nepamanītu čekas vērīgā acs. Te tiešām darbojās Orvela aprakstītais "Lielais brālis".

Ar 1940. gada 17. jūniju Latvija bija pārvērsta par

polīcijas valsti.

PIRMĀS APCIETINĀŠANAS, PIRMIE IZSŪTĪJUMI

Par Latvijas neatkarības laika drošības iestāžu darbinieku likteni ir jau runāts. Viņus vispirms apcietināja, ja neskaita robežincidentu Masļenko, Krievijas robežmalā jau 1940. g. 15. jūnijā, kur krievu iebrukuma laikā nošāva vairākus latviešu robežsargus, pāri par četrdesmit ģūstekņus aizvedot pāri robežai. (212)

Bet jau sarkanā režīma pirmajās dienās turpinājās citas apcietināšanas, kas skāra civilistus. Piecas dienas pēc padomju tanku ierīpošanas Rīgā apcietināja architektu Valdi Zēbaueru. Neizprotamā kārtā kā vienu no pirmajiem apcietināja dievturu vadoni Ernestu Brastiņu. Par politisku darbinieku viņu nebija iespējams uzskatīt. Pazuda vēl viens otrs. 5. jūlijā notika jau plašākas pārkonkrustiešu apcietināšanas, kuru vidū bija daudz studentu. 9. augustā apcietināja zvērināto advokātu Heinrichu Rūsi. Viņu tiesāja, piespriežot astoņus soda gadus spaidu darba nometnē.

Bet sevišķu vērību padomju augstākās drošības iestādes un varas instances pievērsa bijušajiem Latvijas valstsvīriem. Ciniskā veidā lika Valsts un ministru prezidentam Kārlim Ulmanim parakstīt veselu virkni padomju dekrētu. Andrejs Višinskis bija tas, kas pieprasīja komunistu ieceltās Kirchenšteina valdības atzīšanu. Prezidentam Ulmanim lika parakstīt dekrētu par viltus vēlēšanu izdarīšanu, aizsargu organizācijas likvidēšanu, kaitniecības likuma izsludināšanu utt. Pēc tam viņu 22. jūlijā deportēja uz Krieviju. Ērkšķainajā ceļā viņu pavadīja sekretārs Rudums. Pirms aizvešanas uzlika mājas arestu bij. ministru prezidentam Marģeram Skujeniekam un Rīgas pilsētas lielvecākam Robertam Liepiņam, kas pirms tam bija bijis finanču ministrs un sūtnis Maskavā. Pēc neilga izvilcinājuma apcietināja un aizveda uz Krieviju arī tikko atceltās neatkarības laika valdības, kā arī agrākos ministrus. Viņus lielāko tiesu turēja cietumos, lai gan arī pa laikam soda nometnēs vai izsūtījuma režīmā. Par dažiem no viņu vidus būs runa vēlāk. Tādu pašu likteni piedzīvoja igauņu un lietuvju valstsvīri.

Vēl pieminamas dažas epizodes no pirmajām nedēļām pirms t.s. Tautas Saeimas vēlēšanām.

Kolidz izsludināja vēlēšanas, prāva latviešu patriotu grupa sagatavojās sava, pretlielnieciska saraksta sastādīšanai un

iesniegšanai. Pazīstot komunistu izrīcības un viņu partijas monopolisko stāvokli, daudzi šādu nacionāli demokratisks gribas izpausmi un cīņas gatavību uzskatīja nevien par risku, bet par politisku naivitāti. Pilsoniskās pretakcijas ievadītājiem ar rakstnieku Ati Ķeniņu, tiesībnieku Voldemāru Zāmuēlu, generāli Balodi un liberāli Jāni Breikšu priekšgalā gan bija pietiekami skaidrs, ka izredžu ir maz, bet arī tad viņiem šķita pareizi lielinieku atmaskošanai, kā arī vēstures priekšā skaidri un nepārprotami pierādīt tautas gribas formālu ignoranci no padomju varas puses.

Viens no apvienotā pilsoniskā saraksta sastādītājiem motivējis viņu izšķirīgo rīcību, teikdams: "Lieta taču negrozījās ap piedalīšanos normālās, demokratisks vēlēšanās, kādas neviens kaut cik saprātīgs cilvēks no boļševiku okupantiem negaidīja, bet ap latviešu nacionālu demonstrāciju par Latvijas valsts neatkarību un suverēnitāti un ap boļševiku krāpšanas paņēmieni atsegšanu un dokumentēšanu." (213)

Pārdošinieki radās vēl citās aprindās. Vienlaicīgi ar "apvienotā pilsoņu saraksta" akciju Kristīgo strādnieku apvienības padomes locekļi sanāca uz sēdi Rīgā, lai spriestu par piedalīšanos izsludinātajās vēlēšanās. Šī nebija liela strādnieku apvienība, bet tā sadarbojās ar grāmatrūpniecības arodbiedrību un arī tai netrūka simpatizantu. Arveds Vinovskis, viens no tās darbiniekiem izsakās: "Lai gan nevienam no klātesošiem sēdes dalībniekiem nebija nekādas lielas ilūzijas par t.s. brīvo vēlēšanu raksturu, visi tomēr domāja, ka apvienības pienākums būtu darīt iespējamo, lai bez komunistu listes būtu arī cits saraksts un cilvēkiem būtu iespēja parādīt savu patieso nostāju. Jautājums bija, vai iet kopā ar pilsonisko bloku (A. Ķeniņu u.c.), vai arī iet ar atsevišķu sarakstu. Sarakstam vajadzīgos 100 parakstus bija apsolijuši baptistu semināra audzēkņi, kas bija gatavi upurēties šī mērķa labā".

Savu sarakstu arī šī darbaļaužu grupa nevarēja iesniegt padomju spaidu dēļ. Tas pats jau notika ar sarakstu sagatavotājiem Igaunijā un Lietuvā. (213a)

LKP oficiālais organs Cīņa vēl 1976. gadā nespēja nomierināties par šādu "kontrrevolucionāro elementu" pārdošību, kas uzdrīkstējās jaukt Maskavas nodomus. (214) Runājot par pirmajām apcietināšanām Baigajā gadā, jāpiemin, ka arī minētā pilsoniskā saraksta jeb t.s. "zilās listes" sagatavotāji nepalika bez sekām. Kolidz priekšdarbi bija sākti, šī saraksta sastādītājus Rīgā, Kaļķu ielas birojā aplenca miliči un aizturēja Ati Ķeniņu, Voldemāru Zāmuēlu, Hugo Celmiņu,

Pēteri Bergi, Jāni Balodi, Richardu Kronbergu, Rūdolfu Turku, kā arī personālu. Apbruņotie miliči paziņoja, ka viņi visi aizmūrēti par neatļautas sapulces sarīkošanu. Aizturētais Lāčplēša ordeņa kavalieris, kapteinis Apinis, turpretim iebila pret rupju brīvības laupīšanu.

Ja biroja telpās aizturētos pēc dažām stundām atlaida mājās, tad Ati Ķeniņu un dažus citus vēlāk apcietināja, piespriežot viņiem ilggadīgus sodus. Ķeniņu deportēja pat pa divi lāgiem.

Notikumu apskatot vēstures perspektīvā, redzam, ka Baigajā gadā cieta arī komunistu bramanība. Par Stučkas režīma laiku viņi taču bija pašapzinīgi teikuši: "Latvijas galvaspilsētā Rīgā pacēla savu galvu lielniecisms. Slavenie latviešu "nacionālie" pilsoņi pat nemēģināja organizēt pretlielniecisku vēlēšanu cīņu. Drebēdami un sarāvušies tie sēdēja pie savām namu obligācijām un vārstīja banku naudas skapju durvis". (215) Bet nu šāda valoda nebija vairs vietā. Jau no pirmā brīža demokratiskie sabiedrības slāņi bezbailīgi un rosīgi — visā Latvijā — atklāti iestājās par savām pilsoņu tiesībām, iespiežot uzsaukumus un izlīmējot malu malās pilsoniskā saraksta aicinājumu.

Šinī politiskajā akcijā cieta savukārt akadēmiskā jaunatne, (216) kas izšķirīgi protestēja pret savas tautas apspiešanu.

Komunistu sarīkotās "Tautas Saeimas" vēlēšanas nebija domātas tik daudz vietējām vajadzībām kā rietumu pasaules maldināšanai, proti, ka Latvijas iedzīvotāji nemaz nevēlas brīvu sadzīves iekārtu un neatkarīgu valsti, bet vēlas diktātūru un pakļaušanos Krievijai, citiem vārdiem — vēlas svešu virskundzību. Kā to pierādīja vēlākie gadi, tad šādam komunistu domu gājienam dažs labs Rietumos noticeja.

Ja arī ne visi, bet liela iedzīvotāju daļa pie vēlēšanu urnām gāja, tad tas vispirmām kārtām bija čekas nopelns. Ikvienam lika saprast, ka tāds, kam pasē trūkst atzīmes par piedalīšanos 14./15. jūlija vēlēšanās, var iznākt skaidrošanās ar visvareno čeku. Papildus grūtības bija sagaidāmas darba vietā. Tādēļ sakostiem zobiem gāja un balsoja. Netrūka gan tādu, kas vēlēšanu zīmi ar ierakstiem sabojāja. Tādai pārgalvībai savukārt varēja rasties rūgtas sekas. Jau dažu nedēļu laikā bija iedvests ieskaits, ka čeka visu redz un zina. Tālu no patiesības tas tiešām nebija.

Vēlēšanās piedalījās arī no Krievijas atsūtītie padomju funkcionāri un čekisti. Kā jau iepriekš redzējām, tiem bija sadotas Latvijas pasēs, un ar to pietika, lai būtu balsstiesība.

Dažas nedēļas vēlāk, kad šādā veidā ievēlētā "Tautas Saeima" saņēma no Maskavas instrukciju lūgt uzņemt Latviju Padomju Savienībā, pavalstniecībai vairs nebija nekādas nozīmes. Itin visi bija kļuvuši par "plašās dzimtenes" pilsoņiem, arī tie, kas padomju vēlēšanas bija boikotējuši.

No šī brīža čeka varēja vēl stingrāk savilkt grožus. Tā savā rīcībā varēja atsaukties uz M. Kaļiņina 1940. g. 6. novembra dekrētu, piemērojot Krievijas federatīvās sociālistiskās republikas krimināllikumu Latvijai. Šī dekrēta 3. pants paredzēja kriminālatbildību arī par noziegumiem, kas bija izdarīti Latvijas teritorijā līdz padomju varas ieviešanai tai. (217) Tādu "noziegumu" padomju izpratnē netrūka.

Latvijas PSR konstitūcijā kā vienu no svarīgākajiem pamatlikuma pantiem ierakstīja, ka darbosies Latvijas PSR valsts drošības tautas komisāriāts, kam piešķirts koprepublikāniska tautas komisāriāta raksturs. (218)

Ar 1941. g. 1. aprīļa dekrētu par valsts drošības tautas komisāru ministra pakāpē iecēla Šustinu.

Latvijas čeka ieguva savai eksistencei konstitucionālu pamatojumu.

Kā to uztvēra brīvās Latvijas pilsoņi?

Nekādas ilūzijas jau no paša sākuma nebija ģenerālim Ludvigam Bolšteimam un pulkvedim Fricim Celmiņam. Pirmais no šeit minētiem bija Latvijas robežsargu brigādes priekšnieks, otrs vadīja armijas štāba informācijas daļu.

20. jūnijā, kad ģenerālis Bolšteins atgriezās no tā Latgales robežpunkta, kur bija norisinājusies latviešu robežsargu asiņainā sadursme ar krievu militāru vienību un iekšlietu ministrijas vadību, pēc Višinska norādījuma, bija pārņēmis Vilis Lācis, Bolšteins savā darba istabā nošāvās. "Ģenerālis L. Bolšteins devās nāvē ne aiz bailēm no gaidāmajām mocībām, bet gan pildot augstāko karavīra pienākumu, lai aiznestu kapā tikai viņam zināmus noslēpumus un ar to glābtu daudzu citu dzīvības." (219) Tā šo soli novērtē pulkvedis Kripens, vecs viņa ciņu biedrs un nelokāmā rakstura pazinējs.

Viss Ludviga Bolšteina mūžs bija cieši saistīts ar Latvijas valsts tapšanas dienām un iekšējās drošības nostiprināšanu.

Aleksandrs Plensners, aprakstīdams Liepājas posmu valsts tapšanā, min blakus Studentu rotai "kādu pussimtu gājēju, kas centās ieturēt kopsoli un pie kuriem nevareja neredzēt, ka kara gadi tos jau pārvērtuši no jaunekļiem nopietnos vīros. Viņu vidū bija kapteinis L. Bolšteins, viens no visvecākajiem latviešu strēlnieku virsniekiem, gan ne gados

(30) un arī ne dienesta pakāpē, bet dienesta ilgumā strēlniekos. 1913. g. beidzis Pēterpils universitāti, viņš bija iesaukts obligātā kara dienestā, paaugstināts par rezerves leitnantu (praporščiku), kopš kara sākuma dienējis Daugavgrīvas cietoksnī un, sākot dibināties latviešu strēlnieku bataljoniem, piedalījies to pamatu likšanā, visu laiku būdams 1. Daugavgrīvas bataljona resp. pulka adjutants. Ieteicu Zālītim paturēt viņu par Liepājā formējamo spēku priekšnieku, kas arī notika." (220)

Vēl pieminams, ka ģenerālis Bolšteins no 1924.—28. g. bija aizsargu priekšnieks un no 1928. gada līdz savam nāves brīdim darbojās par robežsargu brigādes komandieri. 351 km garā robeža ar Krieviju radīja nepārtraukti problēmas. Vācu publicists Bernhards Lamejs to nosaucis par "tumšo robežu", jo no Maskavas te plūda nepārtraukti pāri spiegi un padomju agenti. (221)

Bernhards Lamejs turklāt pamatoti saka, ka latviešu robežsargi stāvēja sardzē pie Eiropas robežas.

Līdzīgi Bolšteina arī pulkvedis Fricis Celmiņš šķīrās brīvprātīgi no dzīves, jo nevēlējās izdot padomju pretizlūkošanas dienestam savu darbabiedru vārdus. Par viņa likteni izšķirīgajās dienās sīkākus noskaidrojumus ieguvis Tautas Palīdzības darbinieks Osvalds Freivalds. No tiem redzams, ka sevišķu vērību padomju pratinātāji pievērsa nacionālās armijas štāba informācijas daļas priekšniekam pulkvedim Celmiņam. Arī viņš piederēja pie vecajiem strēlniekiem un kā brīvības cīnītājs bija ierindojies lāčplēšu saimē.

No Maskavas atsūtītie krievu pretizlūkošanas virsnieki pratināja Celmiņu nedēļām ilgi, parasti līdz 15 stundu diennaktī. Prašāja, draudēja, vilināja ar solījumiem. Bet pulkvedis klusēja un neko tādu neizpauđa, ko pratinātājiem rūpēja uzzināt. Viņam bija skaidrs, ka šīm spīdzināšanām sekos vēl citas, daudz smagākas. Lai no tām izvairītos un nekādā veidā nekaitētu Latvijas armijai, pulkvedis Celmiņš izdarīja pašnāvību. Smagi sakropļotu viņu ievietoja Rīgas kara slimnīcā, kur viņš 24. jūlijā nomira. Toreiz vēl bija iespējams viņu izvadīt uz Brāļu kapiem. (222)

Nevarēdami samierināties ar padomju varu un Krievijas uzkundzēšanos latviešu tautai, nošāvās arī armijas štāba kapteinis A. Sarma, seržants Jānis Gailis, no civilistiem Eisbergs un virkne citu patriotu.

Rīkojumu par ģenerāļa Jāņa Baloža un viņa kundzes izsūtīšanu uz Krieviju parakstīja Vilis Lācis 1940. g. 31. jūlijā, kad vēl Latvija nebija svinīgi uzņemta Padomju Savienībā. Pēc

tam dienu dienā pazuda citi augstākie virsnieki. Tiem teica, ka jābraucot uz "kursiem". Kamēr generāli Krustiņu iesēdināja atsevišķā kupejā, tikmēr citus virsniekus neveda ik reizes atsevišķi, bet arī grupās. Visa tā versija par "kursiem" bija, protams, tikai viltus. Kur no krievu puses pielietoja jau varas līdzekļus, neiztrūka arī dažu asiņainu incidentu. Lai stāvoklis nesaasinātos, padomju puse tādēļ izvēlējās sākumā "maigākus" paņēmienus.

Zīmīgs ir pulkveža un Lāčplēša kara ordeņa kavaliera Artura Aparņieka gadījums. Viņš par to pastāsta pats:

"1940. gada 19. augustā savas ģimenes vidū sēdēju pie pusdienu azaida galda, kad dzīvoklī ieradās Krāslavas komunistu jaunieceltais milicis Špāks, agrākā mežsarga Špāka dēls, teikdams, ka man nekavējoties jāierodas Latviešu biedrības namā, kur atradās izpildu komiteja. Atstājot dzīvokli, ievēroju, ka pie dzīvokļa durvīm palika kāds cits ar šauteni apbruņots milicis, — tātad es un mana ģimene tikām "apsargāti".

Izpildu komiteja arī tika apsargāta. Pie durvīm stāvēja apbruņoti miliči, kā arī uz kāpnēm uz otro stāvu, kurp tiku vests, bija bruņoti sargi. Tiklīdz mani uzveda pa kāpnēm, man pretim nostājās kāds vīrs, vērsdams pret mani revolvera stobru un bargā balsī uzsauca: "Ruki verch!" Kad pacēlu rokas augšā, tiku viss riņķī aptaustīts, lai pārbaudītu, vai man klāt nav ieroči. Ieročus neatraduši, pavēlēja izgērbties pilnīgi kailam, neatstājot pat veļu. Drēbes tika ļoti sīki pārmeklētas, katra vilīte aptaustīta. Nekā neatraduši, pārbaudīja arī kājstarpu un muti, vai tur kaut kas nav paslēpts. Tad pavēlēja apģērbt veļu, bet ne virsdrēbes.

Tādu pašu pusapģērbtu sāka mani pratināt, galveno vērību piegriežot, kur es esot paslēpis ieročus un radio raidītāju. Nelīdzēja nekādi mani paskaidrojumi, ka ieroču man nav, jo savu medību bisi, kā arī dažas trofejas ar mūzeja vērtību tiku nodevis attiecīgajām iestādēm pēc ieroču nodošanas rīkojuma iznākšanas un ka raidītāja man nav un arī nekad nav bijis. Pratinot vairākkārtīgi atgriezās pie tiem pašiem jautājumiem par ieročiem un raidītāju. Katru reizi es apliecināju to pašu. Beidzot man atļāva apģērbties pilnīgi. Neuzticoties maniem apgalvojumiem, čekists, kas mani pratināja, kopā ar dažiem miličiem aizgāja izkratīt manu dzīvokli, mani atstājot izpildu komitejā divu bruņotu sargu apsardzībā.

Dzīvoklī, kā pēc daudziem gadiem noskaidrojās, čekists ar miličiem visu bija izvandījuši un sīki pārmeklējuši, pat pagraba

telpas un jumta pažobeles, kā arī katru neiedomājamo kaktu, meklējot pēc ieročiem un raidītāja. Neatraduši meklēto, laikam, lai kratīšana attaisnotos, viņi pievāca dažus personiskos dokumentus, fotografijas, naudas un marku kolekciju, tālskatu, foto aparātu, pasta krājkases grāmatīņu un visu naudu, kas atradās mājās.

Kad čekists atgriezās no mana dzīvokļa kratīšanas, man paziņoja, ka tā lieta esot nopietnāka, nekā viņš domājis, tādēļ mani vedīšot uz Daugavpili kopā ar kādu citu tautas nodevēju, kurš izrādījās pensionēts inženieris Komars, kas dzīvoja netālu no Krāslavas savās lauku mājās. Man nedeļa pat atļauju aiziet uz mājām un atvadīties no piederīgiem vai kaut ko paņemt līdzī no drēbēm. Kad mani veda garām manai mājai, uz ielas redzēju savu vidējo meitiņu, 6 gadus vecu, kura bija iznākusi, lai atvadītos no manis. Pamāju ar roku, un man ne prātā neienāca, ka viņu redzēšu tikai pēc 27 gadiem.”

“Daugavpilī mani noveda tieši cietumā,” turpina Aparnieks. “Tur vēlreiz lika izgērbties līdz kailai miesai un izkratīja, atkārtojot iepriekšējās izdarības. Pēc nopratināšanas nodeva mūs cietuma friziera rīcībā, kurš apšķērēja mūsu matus līdz ādai, dažās vietās paņemot līdzī arī ādu. Tad mūs abus ievietoja izmeklēšanas cietumā, katru atsevišķā kamerā. Kā vēlāk noskaidrojās, mana kamera atradās blakus vienai izmeklētāja nopratinātāja kamerai. Visu nakti netiku nemaz aizmidzis.

Nākamajā naktī pēkšņi nakts klusumā atskanēja komanda: “Vstavai, oģevaisa!” Celies augšā, apģērbies, saka koridora sargs. Cietuma pagalmā mani iesēdināja automašīnas pakalējā sēdekli, kur viens jau sēdēja, vērsdams revolveri pret mani. Otrajā pusē atsēdās čekists, kurš mani izveda no kameras, arī vērsdams revolveri pret mani. Piebraucām pie bijušās poļu konsulāta ēkas, kur pie durvīm stāvēja ar šautenēm bruņoti sargi. Sargu pavadībā mani ieveda lielā zālē, kur pie galdiem jau sēdēja vesela rinda čekas pratinātāju jeb tiesnešu. Pirmais pratinātājs bija kāds čekas majors, uzdodamies par inženieri.

Pēc parastajiem jautājumiem, vārds, uzvārds, dzīvesvieta, izglītība, nāca pēkšņi jautājums: “Kad tu iestājies Pērkonkrusta organizācijā, un kādus amatus tu tur pildīji?” Kad paskaidroju, ka Pērkonkrusta organizācijā nekad neesmu sastāvējis un nekā kopēja man ar viņiem nav bijis, viņš tikai noteica “vrjoš” — melo, un tūlīņ ķērās pie nākošā jautājuma — “Kādā karaspēka daļā tu pret mums karoji un cik mūsējos tu esi nošāvis?” Paskaidroju, ka es komandēju Ziemeļlatvijas

partizānu pulku, un 1919. g. 17. jūlijā tiku izsaukts uz armijas štābu Rīgā, kur mani iecēla par armijas tehniskās pārvaldes priekšnieku. Pēc tam uz austrumu fronti vairs netiku atgriezies. Neskaitot tos, kuri kaujās krituši es nevienu neesmu nošāvis, nedz arī devis rīkojumu par nošaušanu. "Tu veltīgi esi iemācījies melot, gan jau piespiedīsim tevi runāt patiesību," noteica čekas majors. Viņam piebalsoja arī pārējie. Mani paskaidrojumi čekistus, pēc visa spriežot, nemaz neapmierināja. Viens no čekistiem leitnanta tērpā pa visu nopratināšanas laiku ar revolveri mērķēja uz mani, būdams gatavs šaušanai. Netālu man aizmugurē pie atsevišķa galdīņa sēdēja pazīstamais čekists Noviks, kurš pēdējā laikā padomju Latvijā par sevišķiem nopelniem bija uzdienējis līdz pulkveža dienesta pakāpei. Viņš, liekas, rakstīja protokolu. Es viņu pamanīju tikai tad, kad mani veda atpakaļ uz cietumu.

Kādu dienu pirms pusdienām negaidot manā kamerā ieradās čekas priekšnieks Kaplāns, kurš, lai latviskotu savu židisko uzvārdu, parakstījās Kaplis. Kad pēc viņa ienākšanas kamerā es paliku uz ķebliša sēžot, viņš man uzbrēca, lai pieceļoties, kad viņš ar mani runājos. Pateica, ka mani vēl pratināšot, un brīdināja pie pratināšanas stāstīt patiesību. Atbildēju, ka jau iepriekš biju stāstījis tikai patiesību. "Jums ir veci grēki," viņš noteica un atstāja kameru.

Vēlāk no koridora sarga dabūju zināt, kas tas tāds bija. "Kaplāns ir Latvijas ebrējs, cēlies no Grīvas pilsētiņas pie Daugavpils, nupat ieradies no Padomju Krievijas kā Daugavpils čekas priekšnieks tiesāt nevēlamus pilsoņus," ar dziļu godbijību stāstīja sargs." (223)

Tālāk Aparnieks stāsta, ka drīzi pēc tam čekisti noveduši viņu uz Stropu mežu un likuši viņam rakt kapu divi metrus garumā un metru platumā. Rokot savu nāves bedri, viņš nespēkā saļimis. Čekisti nogaidīja brīdi, kamēr Aparnieks atžirga. No tūlītējas nošaušanas tomēr atteicās un aizveda viņu atkal uz cietumu. Pēc maza starpbriža pratināšanu turpināja. Pratinātājiem, kas bija krievi, vajadzīgos norādījumus, kā ievēroja Aparnieks, blakus istabā deva čekas priekšnieks Kaplāns. Tas sastādīja arī sagrozītu protokolu. Pa starpām Aparnieku sita.

Pēc tam nāca vēl tribunāla sēde, kurā Aparniekam paziņoja desmit gadu soda mēru. 1941. gada jūnija beigās, kad Daugavpilī bija jau dzirdams kaujas troksnis, viņu aizveda uz Sibīriju.

NE PARTIJA, BET ČEKA

Latvijas Komunistiskā partija Baigajā gadā bija tik nevarīga, ka tā nemaz nespēja saturēt politiskos grožus savās rokās. Ja arī visu noteica un par visu rūpējās Maskava ar tās daudzajām instancēm, tad padomju režīma nostiprināšana atradās čekas rokās. Kauču Augustu Kirchenšteinu un visus tos, kas bija ap viņu, neviens neuzskatīja par padomju varas iemiesojumu, tad ikvienam taču likās svarīgi zināt, kas nāks un paliks pēc Višinska, jo pēdējam bija piešķirts tikai Islaicīgs uzdevums. Īstenībā līdz ar Višinski pie vārda bija pieteikusies čeka. Tikai tās varas pozīcijas nebija ierobežotas ne ar dienām, nedz nedēļām. Čekai tika uzticēta galvenā loma Latvijā un pie tam ar paliekamu lomu.

Ar pilnu jaudu tā sāka darboties ar 1940. gada 5. augustu, kad Latvija tīri formāli bija pievienota Krievijai. Vai nu to apzīmēja par četrpadsmito savienoto republiku vai Padomju Savienības un padomju brālīgo tautu sastāvdaļu, tam bija gluži maza nozīme. Visas Baltijas valstis tanī laikā nonāca "krievu imperijas briedīgajā klēpī". No šī brīža nebija vairs Latvijas pavalstnieku, bet padomju pavalstnieki. Zemes robežas nenobeidzās vairs pie Zilupes, bet pie tālajām Ķīnas robežām. Ne vairs Rīgai bija kāda teikšana, bet tikai Maskavai.

No Maskavas uz Baltijas piekrasti atnāca arī operatīvajiem uzdevumiem sagatavotais čekas varas aparāts. Ar to bija radīts siets, kas ļāva izsijāt un izvētīt visas iedzīvotāju masas. Tieši tam bija nozīme, ne vispārējai politiskajai fasādei.

Ja jau no iebrucēju pirmajām dienām bija sākušās apcietināšanas, tad jauns sliexnis padomju terroram Latvijā iezīmējās ar 1940. g. augustu. To der paturēt vērā, kur vissmagākās atmiņas daudziem saistās ar 1941. gada 14. jūnija aizvešanām. Masu deportācijas, kas norisinājās visu acu priekšā tik cieši piesaistījušas uzmanību šiem drausmīgajiem notikumiem, ka tās visu Baigā gada terroru it kā absorbē un atstāj neievērotu pārējo čekas izrīcību un nemitīgās zvērības, kas jau sākās pirms tam.

Der tādēļ atgādināt izmeklēšanas tiesneša Ata Grantskalna oficiālos noskaidrojumus, ar kuriem viņš nāca klajā pēc lielinieku padzišanas.

No tiesneša Grantskalna izmeklēšanas materiāla redzams, ka līdz 1941. g. 14. jūnijam, kad notika lielā latviešu izsūtīšanas akcija, apcietināta un cietumos ievietota bija jau 6041 persona, to starpā 338 sievietes un 17 bērni jaunāki par

sešpadsmit gadiem. Daļu apcietināto dažādas komunistu tiesas bija sodījušas ar ilggadējiem brīvības ierobežošanas sodiem. Ar 1941. g. aprīli viņi vairākos ešelonos bija nosūtīti soda izciešanai uz spaidu darba nometnēm, kur tie nonāca Krievijas ziemeļu apgabalos. Vienai daļai bija piespriests nāvessods, konstatē Grantskalns, kas bija izpildīts vēl Latvijas teritorijā.

Latvijas tiesu iestādes noskaidroja, ka Baigajā gadā Latvijas teritorijā dzīvību zaudējuši pavisam 1355 cilvēki. No šī skaita 121 bija kritis aktīvā pretestībā pret komunistiem, 332 nenoskaidrotos apstākļos, bet 902, to starpā 40 sievietes, noslepkavoti gan uz padomju tiesas spriedumu pamata, gan vienkārši čekistu nošauti vai nomocīti. Tiesas darbiniekiem izdevās lielāko daļu upuru identificēt. To vairums bija latvieši.

No tiesneša Grantskalna pārskata redzams, ka "visvairāk cietusi Vidzeme, jo starp noslepkavotiem ir 302 vidzemnieki, kam seko Rīga ar 289 upuriem, pēc tam Latgale ar 206, Kurzeme ar 144, Zemgale ar 110, un beidzot, nenoskaidrota ir 304 personu piederība. "Tālāk vēl Grantskalns konstatē: "Caurskatot nedaudzās tiesā, cietumos, kara tribunālos un čekā atrastās aktis un restaurējot pie liktiem atrasto spriedumu tekstus, izrādījās, ka latviešu mocekļu likteņu izlēmēji ir bijuši: Iekšlietu tautas komisāriāta (NKVD, vēlāk pārdēvēts par Valsts drošības tautas komisāriātu NKGD), karaspēka tribunāls, atsevišķā Baltijas kara apgabala (Pribovo) kara tribunāls, Augstākās tiesas kriminālkollēģija un apgabaltiesu kriminālkollēģijas. Boļševiku varas pēdējās dienās, acīm redzot, laika trūkuma dēļ nav rīkotas vairs arī šīs tiesas komēdijas, bet pieticis ar čekas priekšnieka Šustina rezolūciju, lai nošautu, piemēram, Centrālcietumā 99 cilvēkus."

Līdzīgi kā tas bija Rīgas, Daugavpils un Jelgavas čekā, padomju tiesā darbojās no Maskavas atsūtīti komunisti ar izdomātiem latviešu vārdiem. Tie vadīja tiesu sēdes, kamēr piesēdētāji bija vietējie pagrīdnieki no agrākajiem laikiem, kā arī no cietumiem izlaistie kriminālisti. Prokurori lielāko tiesu bija cittautieši. "Starp tiesnešiem, kas piesprieduši latvju patriotiem nāvessodus," norāda Grantskalns, "lasām šādus vārdus: "Iljenko, Šmuškēvičs, Leibovičs, Zuļins, Zaplotus, Šurcins, Brezgins, Zaplotins, Abisovs, Karpenko u.c. Kā padomju advokāti figurējuši Gūtmanis, Mandelštams, Jēkabsons, Tankels, Zalkinds, Levinsons, Lipšics u.c.

Piespriestais nāvessods aizvien bija savienots ar visas mantas konfiskāciju, no kuras tad piedzina honorāru aizstāvjiem." (224)

Pārbaudot vēl čekas ievadīto un padomju tiesas inscenēto

tiesāšanas norisi, redzams, ka tiesas sēdēs reti kad pratināti liecinieki. Pret apsūdzētiem celtie apvainojumi uzskatīti par pierādītiem ar čekas izmeklēšanas aktu kailiem apgalvojumiem. Grantskalns, kam izdevās rūpīgi izvērtēt padomju pamestās tiesu aktis, secināja no visa, ka "šie tiesu spriedumi bija pilnīgi nelikumīgi pat no boļševiku likumu viedokļa. Pēc būtības neviena nogalinātā vainīgums nav pierādīts. Nekāda kontrrevolucionāra darbība nebija jāpierāda.

Lūk iemesli, kādēļ tik daudziem bija jāzaudē dzīvība: "Cēlies no budžiem", "sastāvējis mazpulkos", "sastāvējis aizsargos", "sastāvējis korporācijā", "bijis fašistiskās Pērkonkrusta organizācijas loceklis", "cīnījies Latvijas armijā pret boļševismu", "apbalvots ar Lāčplēša kara ordeni", "strādājis par kārtībnieku policijā", "gaisa trauksmes laikā uzķavējis kapsētā", "dziedājis latviešu tautasdziesmas", "1. maijā nav dziedājis internacionāli", "izsmējis sarkanarmiešus", "signalizējis ienaidniekam", "stāstījis citiem, ka drīzi Vācija atbrīvos Latviju no krieviem" utt.

Vai pret šādiem argumentiem varēja cīnīties vai aizstāvēties, vai pat bija vērts to darīt? Protams, ne! Kas reizi bija kritis čekas nagos, tā liktenis bija apzīmogots. Un tomēr šo nelaimīgo mocekļu garu boļševiki nespēja salauzt. Lai kādas metodes viņi lietoja, pār apcietināto lūpām nav nācis neviens vārds, kas varētu kaitēt viņu likteņa biedriem vai citiem latviešiem. Lepni paceltu galvu, sakostiem zobiem, bet degošām acīm tie gāja pretim nenovēršamajam, un visi domāja tāpat, kā to pulkvedis Lūkins vēl stundu pirms nāves nopratināšanā drosmīgi pateica: "Es nevaru būt ar boļševikiem, es esmu latvietis un tāds palikšu!" (225) Tiklīdz izmeklēšanas tiesnesis Grantskalns.

Kamēr vēl dažas lietas virzīja caur tiesu, "politiskās lietas" piekrita apgabaltiesām un tribunāliem. Kā par to pārliecinājās zv. advokāts Jānis Breikšs, tur "viss norisinājās slēgti, slepeni. Tiesāja kancelejās, bet piederīgos pielaida vai noklaušināja caur maziem, durvīs ietaisītiem lodziņiem. Liecinieks reti kad dabūja zināt, kas ir citi liecinieki tai pašā prāvā." (226)

Valsts kancelejas bij. direktoram Robertam Bulsonam iznāca atbildēt par to, ka viņš bija izgatavojis Valsts un ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa uzdevumā 1940. g. 17. maija ārkārtējās pilnvaras sūtņiem Kārlim Zariņam un Dr. Alfredam Bīlmanim, kas paredzēja viņu kompetences tam gadījumam, ja Latvijas nacionālā valdība būtu aizķavēta izdarīt nepieciešamās pārmaiņas Latvijas diplomātiskajās pārstā-

vībās. Bulsonu apcietināja pirms bēdīgi slavenās Kirchenšteina — Lāča delegācijas izbraukšanas uz Maskavu, lai panāktu Latvijas uzņemšanu padomju imperijā un atteiktos no valsts neatkarības. (227)

Pēc prezidenta Ulmaņa aizvešanas uz Krieviju, kas gāja roku rokā ar padomju sūtņa Derevjanska perfidu rīcību, sākās neatkarīgās Latvijas valdības locekļu un bijušo ministru deportācija. Vienīgi sabiedrisko lietu ministram Alfredam Bērziņam izdevās vēl laikus aizbēgt caur Igauniju uz Somiju, kā arī bij. finanču ministrs Liepiņš prata no aizvešanas izgrozīties īpatnā veidā. Nelīdzēja arī tas, ka lielākā daļa ministru bija pārcēlušies uz laukiem un ar to vien jau pierādījuši, ka viņi atrāvušies no jebkādas politiskas aktivitātes.

Pēc bij. kara ministra generāļa Jāņa Baloža aizvešanas, 18. septembrī apcietināja kādreizējo izglītības ministru Ati Ķeniņu. Viņu ievietoja Rīgas centrālcietumā. 1941. gada pavasarī viņu pārveda uz Maskavu, kur viņu tiesāja. Viņam piespīstos piecus soda gadus viņš pavadīja Vernijā pie Alma Atas. Pēc tam, kad viņš vienu laiku varēja atgriezties Latvijā, viņu pa otram lāgam deportēja.

Smagu likteni piedzīvoja Margērs Skujenieks, kas izcēlās kā parlamentārā laika ministru prezidents un autoritārā laika ministru prezidenta vietnieks. Neapšaubāmi Margērs Skujenieks bija viens no redzamākajiem latviešu valstsvīriem, bet nedrīkst atstāt neievērotu, ka viņš sava mūža sākuma gados bija parādījis drosmi kā revolūcionārs sociāldemokrāts, par ko viņu 1905. gadā apcietināja. Baigajā gadā, pēc tam kad vairākas nedēļas viņu turēja mājas arestā, viņu nosūtīja uz Lubjankas cietumu Maskavā. Tur viņš nonāca 13. nāves kamerā. 1942. gada jūlijā viņu nakts laikā cietuma pagalmā nošāva. Par to iekšējo liecību nodevis poļu pretestības kustības vīrs un diplomāts Jozefs Čapskis, kas notikuma brīdī atradās cietuma blakus kamerā. (228)

Tik eksaktu ziņu par citu Latvijas valstsvīru bojāeju trūkst. Arī par prezidenta Kārļa Ulmaņa likteni Krievijas izsūtījumā un nāves stundu ir nepilnīgas, nedrošas liecības.

1940. gada rudenī Dzērbenē apcietināja un aizveda Hugo Celmiņu, bijušo ministru prezidentu un rosīgu parlamentārieti. Ar sevišķu naidu komunisti vērsās pret Ulmaņa valdības pēdējo iekšlietu ministru Korneliju Veidnieku-Veitmani. Viņu apcietināja jau Baigā gada sākumā, pēc tam deportēja. Tādu pašu likteni piedzīvoja tieslietu ministrs Apstītis, kas pirms tam bija darbojies par Tiesu palātas prokuroru.

Tam, kā redzams, nebija nekāda nozīme, vai kāds bija bijis ministrs parlamentārajā laikā vai Ulmaņa režīma laikā, — atriebības smaile vērsās gluži tāpat pret visiem. Vajāto vidū atradās visvairāk demokrātu, ieskaitot Piektā gada revolūcionārus. To redzam no sekojošā saraksta, kurā minam aizvestos parlamenta locekļus pēc frakcijām.

No sociāldemokrātiem deportēja: Kārli Bumeisteru, Robertu Dukuru, Kristapu Eliasu, Nikolaju Kalniņu, Hermani Kaupiņu, Paulu Lejiņu, Klāvu Lorencu, Frici Menderu, Jāni Rudzi, Pēteri Ulpi, Andreju Veckalnu, Frici Vesmani un Jāni Višņu.

No progresīviem pilsoņiem un dažādām demokrātu partijām: Mārtiņu Antonu, Kārli Benzi, Pēteri Bergi, Erastu Biti, prof. Kārli Dišleru, Marku Gailīti, Vili Holcmani, Kārli Krievu, Oto Nonācu, Bertu Pīpiņu, Margeru Skujenieku, Jāni Šternu un Jāni Vesmani.

No latgaļu kristīgās un progresīvās partijas: Antonu Dzeni, Staņislavu Ivbuli, Jāzepu Jukšinski, Sebastjanu Pabērzu (viņu atrada nogalinātu Daugavpils cietumā), Antonu Rancānu un Jēzupu Trasunu.

No Zemnieku savienības un citiem agrāriešiem: Jāni Balodi, Jāni Birznieku, Hugo Celmiņu, Hugo Dzelzīti, Vili Gulbi, Jāni Kauliņu, Pēteri Leikartu, Albertu Erniņu, Gotfrīdu Milbergu un Kārli Ulmani.

No labā spārna partijas: Longinu Ausēju un Arvedu Bergu.

Meletiju Kaļistratovu, kas bija krievu vecticībnieku darba tautas frakcijas līderis, atrada nošautu Daugavpils cietumā.

Morduchu Dubinu, "Agudas Izrael" frakcijas līderi turēja sākumā Rīgas centrālcietumā, pēc tam viņu pārveda uz Krievijas cietumiem. Otrās apcietināšanas laikā viņu nolikvidēja. Apcietināto Saeimas deputātu vidū bija arī virsrabins Markus Nuroks, cionistu organizācijas "Mizrachi" pārstāvis. Pateicoties Amerikas žīdu gādībai, viņš izkļuva no Sibīrijas un nonāca Izraēlā, kļūdams vēlāk par šīs valsts pasta ministru.

Čekisti bez tam apcietināja un aizveda uz padomju ledus tuksnešiem vēl prāvu skaitu citu politisku darbinieku. Tie neapšaubāmi bija komunistu pretinieki, bet uzņemties idejisku cīņu pret viņiem tie nespēja. Atlika tikai brutāla vēršanās pret viņiem, viņu iznīcināšana.

Par saviem potenciālajiem pretiniekiem padomju vara uzskatīja virsniekus. Tāpat kā Oktobra apvērsuma laikā, arī Baigajā gadā čeka mēģināja sameklēt visbīstamākos

kontrrevolucionārus no viņu vidus. Jau 1940. gada jūnija beigās, tūlīt pēc krievu iebrukuma, sākās Latvijas armijas virsnieku un instruktoru kadru pārbaude un sijāšana. Šo akciju vadīja padomju sūtniecības militārais atašejs Zavjalovs. Sākās latviešu virsnieku un instruktoru pratināšana, viņu dienesta gaitu noskaidrošana. It sevišķi pievērsa uzmanību tam, kas no Latvijas nacionālās armijas karavīriem piedalījies brīvības cīņās vai citādi vērsies pret komunistiem. (229) Tas vien, ka kāds bija Lāčplēša kara ordeņa kavalieris, jau bija pietiekams pierādījums.

Nevarēdami ikviena vajātā lāčplēša likteņceļus pieminēt, norādīsim uz LKOK Kārļa Vidiņa gadījumu. Lāčplēsi Vidiņu apcietināja jau 1940. g. 24. augustā Apē. Viņu notiesāja, piespriežot nāves sodu, bet viņš spriedumu pārsūdzēja. Gaidot uz galīgo lēmumu, viņš piecas nedēļas nosēdēja vieninieku kamerā. Tad atnāca ziņa no Maskavas, ka viņam piespriests nāves sods pārvērsts 10 gadu spaidu darbos. Pēc tam pulkvežleitnants Vidiņš nonāca Pečorlagā. Vismēžonīgākajā vergu darbā viņš tik smagi sasirga, ka GULAGa pārvalde lika viņu pārvest uz Saratovas apgabalu, kur vismaz klimatiskie apstākļi šķita ciešamāki. Kad 1950. gadā soda laiks bija aptecējis, viņu neatbrīvoja, bet no jauna aizveda tālajos ziemeļos pie polārā loka. 1955. gadā viņam amputēja kāju. 1959. gadā, kad viņam kā smagi sakropļotam cilvēkam atļāva atgriezties Latvijā, viņš mira ar trieku. (230)

1940. gada septembrī apcietināja LKOK Otomāru Ozoliņu. Viņu ievietoja Madonas cietumā. Nākamā gada marta mēnesī Ozoliņu dzelžos saslēgtām rokām pārveda uz Rīgas centrālcietumu, kur viņš nonāca vienā kamerā ar 3. Jelgavas kājnieku pulka pulkvedi M. Mateusu. Lāčplēsim Ozoliņam piesprieda astoņus soda gadus. Viņš nonāca Intas soda nometnē Pečoras upes krastā. Pēc soda izciešanas viņu pārveda uz Krasnojarskas izsūtījuma apgabalu. (231)

Generālis Fricis Virsaitis, kam bija piešķirts Lāčplēša ordenis par sīvām cīņām pret Bermontu, nokļuva drausmīgajā Soļikamskas soda nometnē. Viss vairums nacionālās armijas virsnieku nonāca Nariļskā, ko vācu pārnācēji apzīmējuši par "baltiešu Katinu", bet par to būs runa vēl vēlāk. Latviešu virsniekus neglāba arī tas, ka daudzus no tiem sākumā iesaistīja t.s. teritoriālajā korpusā. Represijas pielietoja nevien pret augstākajiem, bet arī zemākajiem virsniekiem.

1941. g. maijā četri čekisti apcietināja un aizveda no Alūksnes kapteini Salmiņu, kas ar savu bataljonu atradās tur teritoriālā korpusa apmācībās. Februāra sākumā apcietināja

virslieņnantu Eduardu Braslu, kas atradās dienestā Sapiēru bataljonā Ogrē, bet 4. maijā tādu pašu likteni piedzīvoja Smagās artilērijas pulka 4. vada komandieris leitnants Ed. Rubins. Apēietināto vidū atradās arī kareivji. 1940. gada rudenī bija jau apēietināts bij. armijas štāba bataljona dižkareivis Arvids Dzeguze.

Arī no šīs fragmentārās uzskaites puslīdz uzskatāmi parādās notikumu risinājums Baigā gada sākumā, kam sekoja drāmatiskie notikumi Litenē.

SKOLOTĀJU VAJĀŠANA UN JAUNIEŠU PATRIOTISMS

“Darba tauta padomju skolās savus šķiras ienaidniekus nesaudzēs,” paziņoja izglītības komisāra vietnieks J. Jansons Padomju Latvijas 1940. g. 65. nr.

Un, protams, no Maskavas atsūtītiem politiskajiem sliežu bīdītājiem bija skaidrs, ka “šķiras ienaidnieki” nav meklējami tikai Rīgas pili un valdības namā, ģenerālštābā un garnizonos, Rīgas prefektūrā un provinces policijas iestādēs, aizsargu organizācijā un uz baznīcas kanceles, bet tiklab skolotāju istabā un klases telpās.

Skolotāju uzticamību izoņņāja pavisam isā laikā. Drošības dēļ bīstamajiem un šaubīgajiem pievienoja klāt arī tos, kam vēl neviens aizdomu puteklis nebija pielipis viņu amata svārkīem. Visparocīgāki likās tādus pārcelt darbā uz citurieni.

Izglītības ministrijas bij. darbiniekam Jānim Kronlinam izdevies izstrādāt statistiku par pārmaiņām, kādas nāca Baigajā gadā Latvijas skolu dzīvē. Uzrādām šeit viņa skaitļus:

Pārcelti citā darba vietā vai pazemināti amatā	7000 skolotāju,
apmēram	
Atlaisti vai neciešamo apstākļu dēļ paši	
izbeiguši skolotāju gaitas	1500 “
Apēietināti un pēc tam pazuduši bez vēsts	67 ”
Nogalināti	33 ”
Varmācīgi aizvesti uz Sibīrijas spaidu darba	
nometnēm	372 ” (232)

Jānim Kronlinam izdevies nodokumentēt arī faktu materiālu par skolotāju vajāšanām. Kā vienu no mērenākajiem piemeklējumu gadījumiem viņš min atgādījumu ar 6-klasīgās pamatskolas pārzini. Pēdējais liecina:

“Mani apcietināja it drīz pēc komunistu ienākšanas. Apcietināšanas iemesls, kā izrādījās, arī bija sakarā ar šiem sarkanajiem plūdiem mūsu zemē. Kad čekā uzskaitīja manus noziegumus, tad tur kā galvenais apsūdzības materiāls figurēja kāda spiega ziņojums. Komunistu armijai Latvijā iebrūkot, kad daži mūsu zemes atkritumi par to jūsmoja, es esot teicis:

“Tagad mēs redzam, kādi nevalstiski elementi dzīvo Latvijā!”

Bez tam, es kā bijušais aizsargu nodaļas priekšnieks vispār esot “piektās kolonnas” loceklis un antisemitisma veicinātājs. Citu pierādījumu tomēr nekādu nebija, izņemot minēto spiega ziņojumu.

Biju nosēdējis cietumā vienu mēnesi, kad man paziņoja spriedumu: — Par necienīgu izturēšanos pret sarkanās armijas sagaidītājiem man jāmaksā naudas sods 1000 rubļu vai jāsedot cietumā vēl trīs mēneši. — Mani piederīgie samaksāja lielo naudas sodu, un tā es tiku no cietuma vaļā. Citi sodi tomēr vēl sekoja.

Skolu valde mani tūlī atcēla no skolas pārziņa un skolotāja amata. Paliku bez darba un maizes. Kā politiski neuzticamai personai man bija jāatstāj arī līdzšinējais aprīņķis un jāmeklē darbs citur.

Skolotāju tomēr bija liels trūkums. Tā man pēc ilgākas klejošanas izdevās dabūt atkal skolotāja vietu citā aprīņķī. Šis apstākļi man atnesa arī ko labu. Dzīves vietas maiņas dēļ izglābos no aizvešanas uz Sibīriju, kas agrākajā darba vietā man būtu bijusi neizbēgama.” (233)

Skolotājus piespieda studēt marksismu-ļeņinismu. Lai pārbaudītu, ka šo prasību ievēro, lika izstrādāt referātus un apmeklēt komunistu funkcionāru lekcijas. Kā noderīgu vielu marksisma-ļeņinisma apgūšanai ieteica V. Knoriņa sastādīto “Partijas īso kursu”. Ar jaunā mācību gada sākumu šo grāmatu milzīgos daudzumos atsūtīja no Maskavas uz Rīgu. Tulkojums bija izdarīts no krievu valodas.

Skolotājus visādi uzmanīja, izspiegoja un provocēja. Visprimitīvākais veids bija kopējā skolotāju sanāksmē noprasīt — vai kāds ir pret padomju varu? Kad to noprasīja Jelgavas valsts ģimnazijas skolotājiem Baigajā gadā, tad visiem par pārsteigumu piecēlās skolotājs Osis un atklāti pateica: “Es esmu pret.” (234) Tikpat atklāti un drosmīgi prof. Jānis Endzelīns tanī laikā apzīmēja sevi par “budža dēlu”. Ikviens saprata, ka šai asajai ironijai un sarkasmam pievienota pretkomunistiska smaile. (235) Visgrūtāk bija skolu jaunatnei novaldīt savas patriotiskās jūtas un pretpadomju noskaņas.

Mežotnes lauksaimniecības vidusskolā pa divi lāgiem sapostīja skolas telpās novietoto Staļina ģimetni. Vispirms tas notika 1940. gada 25. oktobrī, kad tuvējā upē atrada noslicinātu Staļina portretu. Naktī pēc tam apcietināja un aizveda uz Jelgavas cietumu divpadsmit skolēnus. Likās, ka ar to skolas saime būs pietiekami iebiedēta, bet 1941. g. martā bez atjaunotā Staļina attēla no t.s. sarkanā stūrīša pazuda vēl sarkanais karogs. Uztraucās skolas vadība un pāris komjaunieši. Notika izmeklēšana un pratināšana. Tieši tajā laikā Lielupē gāja ledus un desmit km uz Jelgavas pusi kāda tilta priekšā radās ledus sastrēgums. Sarkanarmijas sapieri, to spridzinādami, atrada Mežotnes sienas avīzes kastī un Staļina portretu, kaut arī samirkušu. No Bauskas skolā ieradās padomju izmeklēšanas ierēdņi. Isā laikā apcietināja četrpadsmit audzēkņus. Četriem citiem klases biedriem draudēja tāds pats liktenis, tādēļ viņi pirms čekistu ierašanās steidzīgi pazuda. (236)

Daugavpils latviešu vidusskolas audzēkņi jau 1940. g. mācību gada sākumā noplēsa skolā izlikto Staļina ģimetni. (237) Šie ir tikai daži no zināmiem gadījumiem. Apdomīgie ļaudis apzīmēja to par negudriem jauniešu izlēcieniem, bet ne ik reizes vajadzēja būt vispār kādam atklātam pretestības aktam, lai čekisti kādu apcietinātu.

No daudzajiem gadījumiem, kurus nodokumentējis Kronlins, izvēlēsimies to, kur kāds skolēns liecina: "Pirmo reizi es dabūju ciest no sarkanajiem miličiem 1940. gada 6. decembrī. Tai dienā komjaunietis M. man paziņoja, lai ierodos milicijas iecirknī. Tur mani sagaidīja milicis Tichomirovs. Tiklīdz ierados, viņš man pavēlēja pacelt rokas. Mani pārmeklēja un ielika aresta telpā. Apmēram pēc vienas stundas aresta telpā ienāca divi miliči ar gumijas sitamiem rokās. Viens milicis man jautāja:

"Kāpēc jūs nedziedat internacionāli un citiem sakāt, lai arī tie nedzied?"

Atbildēju, ka nezinu tās dziesmas vārdus, bet citiem neesmu nekā teicis.

Tad otrs jautāja: "Kāpēc jūs 18. novembrī dziedājāt Latvijas himnu un teicāt, ka todien esot latviešu tautas svētdiena?"

Es taisnojos, cik varēju. Tad tas pats milicis man divas reizes iesita ar savu sitamo pa galvu. Draudēdams vēl sist, viņš teica lamādamies:

"Ja tu melosi, tad rītu pat tevi aizvedīs uz Daugavpili." Nosaucis mani vēl par nelabojamu fašistu, viņš aizslēdza aresta

telpas durvis un aizgāja.

Varēja būt pagājušas stundas četras, kad atkal atnāca kāds milicis. Mani aizveda kancelejā, sarakstīja pratināšanas protokolu un palaida uz mājām. Kad pārnācu mājās, pulkstenis jau bija divi pēc pusnakts.”

Tas bija tikai ievads tālākajam. Pāris dienas vēlāk šo jaunieti apcietināja no jauna. Tādu pašu likteni piedzīvoja seši citi skolas biedri. Tikai nu vairs neveda uz miliciju, bet cietumu.

Kas tagad notika, to jaunieši pastāsta pats:

“Daugavpili iebraucām, saulei rietot. Vispirms mūs aizveda uz Daugavpils cietumu. Cietuma priekštelpā mūs visus nostādīja rindā ar seju pret sienu, un čekisti raidīja gaisā vairākus šāvienus, lai mūs iebaidītu. Lodes atsitās turpat mūra griestos virs mūsu galvām. Tad apmēram pēc pusstundas stāvēšanas atnesa dzelžus. Ar tiem maniem biedriem saslēdza rokas, bet man pavēlēja kāpt automašīnā un noveda uz Daugavpils čeku (NKVD) bijušā poļu konsula namā.

Tur pie manis pienāca čekists Karaļunas, kas gan ar labu, gan ar draudiem prasīja, lai es atzīstos, ka P. pilsētā esot bijusi fašistu grupa un ka es tajā esot darbojies. Es tomēr neatzinos un nenodevu savus biedrus. Tad tas pats Karaļunas ievietoja mani kādā pagraba telpā. Tā bija mitra un auksta, no mēbelēm tikai kāds vecs rakstāmgalds un taburete. Ap pusnakti pagrabā ienāca trīs čekisti. Viņi izveda mani uz ielas, lika iekāpt piebrauktajā automobilī. Braucām ārā no pilsētas. Kādā smilšainā priedulājā auto pēkšņi apstājās, un man lika izkāpt.

“Vai nu atzīsties, ka sastāvēji fašistu grupā un izplatīji proklamācijas? Ja ne, tad izvēlies sev vietu, kur būs labāki gulēt,” viens no čekistiem draudēja.

“Nu šaujiet!” es atteicu, “bet neaizmirstiet, ka ar nevainīgu pilsoņa asinīm būs apraiptas Padomju Savienības gods.” Uz to viens čekists man iesita pa galvu, ka zaudēju samaņu.

Kad atjēdzos, jutu, ka braucam atkal ar auto. Man stipri sāpēja mugura un galva. Atvests atpakaļ čekā, es vairs nevarēja paiet. Mani ielika tai pašā aukstajā pagrabā, kur es paliku līdz nākošajai dienai.

Ap pulkst. 10-tiem Karaļunas mani aizveda uz savu istabu, kur mani apsēdināja ar seju pret kaktu. Ik pusstundu pratināja. Tā pagāja 28. aprīlis.

Vakarā mani atkal noveda tai pašā pagrabā. Bija jau pāri pusnaktij, kad pie manis ienāca pieci čekisti. Man pavēlēja izgērbties kailam un nosēsties uz rakstāmgalda. Viens čekists

nostājās man aizmugurē, divi blakus, bet ceturtais ar knaiblēm rokās man taisni pretī.

Karaļunas vēlreiz noprasīja: "Atzīsties vai ne?"

Tā kā es atbildēju, ka nekā nezinu, Karaļunas pateica čekistiem dažus man nesaprotamus vārdus, un tie sāka savu darbu. Aizmugurē stāvošais saķēra mani aiz matiem un uzbrēca: "Skaties uz spuldzi!" Spuldze meta tik spilgtu gaismu, ka es nevarēju to izturēt un griezu galvu sānis, bet blakus stāvošie čekisti sita man ar dūrēm pa deniņiem, lai es galvu turot taisni.

Tad šausmīgas sāpes labās kājas pirkstos, vēl sitiens pa galvu, un es zaudēju samaņu. Kad atmodos, atrados vēl uz tā paša rakstāmgalda, bet labajai kājai bija norauti divi nagi. Čekistu pagrabā vairs nebija. Nezinu, cik ilgi biju gulējis uz galda. Uz grīdas bija asinis, bet pirksti vairs neasiņoja, tikai briesmīgi sāpēja.

Otrā rītā man atkal bija jāiet pie Karaļuna. Kājas pirksti vēl ļoti sāpēja, un gāju klibodams. Bet Karaļunas bija neparasti laipns. Uzrakstīja protokolu un vēl kādu solījumu, ka nekad un nekādos apstākļos neizpauđīšu to, ko pratināšanā esmu redzējis, dzirdējis vai piedzīvojis. Tad mani palaida mājās, bet vēl paturēja stingrā milicijas uzraudzībā." (238)

Cik rupja un nežēlīga bija komunistu izturēšanās pret latviešu jaunatni, attēlo vēl citas liecības. Izvēlēsimies no to vidus kādas sešpadsmit gadus vecas meitenes notikumu atstāstījumu par Rīgas čeku un termiņcietumu, kur tanī laikā smaka simtām latviešu. Viņas visas nonāca tur daudzus mēnešus pirms 1941. gada 14. jūnija posta nakts.

"Līdz komunistu ienākšanai mācījās Rīgas pilsētas N. skolā. Man un citām meitenēm nepatika komunistu naida mācības un manas dzimtenes pulgošana. Mēs gribējām domāt un just kā latvietes, sevišķi pēc tam, kad viena no skolotājām, atvadīdamās mūs uzaicināja palikt tādām pašām skaidrām un noteiktām, kādas esam bijušas līdz šim. Gribējām cita citu tādā garā atbalstīt. Nodibinājām skolnieču pulciņu, rakstījām un izplatījām nacionālus uzsaukumus.

Bet tad mūs kāds nodeva. Mani un citas meitenes arestēja un aizveda uz čekas namu Stabu ielā. Tur kāds čekists ilgu laiku mēģināja no manis izzināt, kādi pieaugušie, sevišķi kādi skolotāji mums to visu mācījuši un uzkūdījuši pret padomju iekārtu. Es tomēr nekā nesacīju.

Sākumā viņš runāja ļoti laipni, bet kad es nekā nestāstīju, sāka kliegt un draudēt, ka mani ieslodzīšot cietumā un vēlāk nošaušot. Tad lika parakstīt kādu rakstu krievu valodā. Es

atbildēju, ka krieviski nesaprotu, un neparakstīju. Dzirdēju, ka blakus istabā pratina kādu manu biedreni. Pēc briža ienāca vēl otrs čekists un sāka mani izvaicāt, bet es viņam nekā neatbildēju. Tad pirmais čekists pavēlēja man izgērbties, paņemdams rokā revolveri un draudēdams nošaut uz vietas. Pavēlēja nostāties ar seju pret sienu un atkal prasīja, lai pasakot, kas mūs kūdījis pret padomju varu. Es biju gandrīz nesamaņā aiz bailēm un kauna, bet apņēmos nekā neteikt, lai notiek kas notikdams. Nezinu, cik ilgi tas tā turpinājās. Beidzot abi čekisti izgāja blakus istabā. Es apģērbos un apsēdos. Nebija arī vairs spēka stāvēt. Es visa drebēju kā drudzī. Vēlāk mani noveda lejā pie kāda cita čekista, bet arī tam nebija nekādu panākumu. Es viņam tāpat nekā neatbildēju kā iepriekšējiem. Beidzot viņš man uzkliedza: "Nu tevi, putniņ, vedīsim uz cietumu, un tur tu vairs sauli neredzēsi!"

Mani aizveda uz termiņcietumu un ielika augšas stāva vieninieku kamerā. Tur paliku gandrīz trīs nedēļas, bet katru nakti mani veda uz pratināšanu. Noveda lejā pie čekista pulkst. 8-os vakarā, bet atpakaļ veda tikai divos vai trijos pēc pusnakts. Laiku es redzēju no čekista pulksteņa, kurā tas šad un tad arī pats skatījās.

Arvien man prasīja pēc dalībniekiem un skolotājiem, kas esot mūs samācījuši. Beidzot lika man kaut ko rakstīt vai vienkārši gaidīt, kamēr čekists pats kaut ko rakstīja. Naktīs gulēt dabūju tikai dažas stundas, jo pulkst. 6-os bija jāceļas. Kļuvu tik nespēcīga, ka vairs nevarēju nokāpt pa trepēm. Vairāk reižu pagību. Kāda feldšeriene mani tad atžilbināja.

Beidzot mani atveda atpakaļ čekas namā, kur no jauna mēģināja iztaujāt. Pratinātāji bija pieci čekisti. Kad es neko neatbildēju, viens no tiem man iesplāva sejā, bet tad paziņoja, ka kāda cita meitene jau esot pateikusi viņiem visu vajadzīgo, tāpēc šoreiz laidīšot mani brīvībā. Trīs reizes nedēļā pavēlēja man ierasties kādā dzīvoklī Brīvības ielā.

No cietuma nu gan mani atbrīvoja, bet staigāšana uz uzdoto dzīvokli bija tikpat nepanesama kā komunistu pratināšana. Tur dzīvoja kāda čekiste Gureviča. Viņa man ik reizes lasīja priekšā no kādas komunistu grāmatas, ko nākošajā reizē vajadzēja atstāstīt. Es vēl esot jauna, tāpēc mani vēl varēšot pāraudzināt. Kad kādu reizi neaizgāju pie Gurevičas, čekisti nāca man pakāļ.

Vēlāk dabūju atvēli atkal ierasties skolā, bet mācīties nevarēju. Ārsts konstatēja sirds paplašināšanos un nervu sabrukumu. Pēc tam mani atkal vairākas reizes apcietināja, bet

arvien atkal palaida. Tas tā esot jādara manas drošības labad.

Manam tēvam nekur darbu nedeва. Bijām lielā trūkumā. Beidzot laimējās dabūt sētnieka vietu. Es strādāju kādā fabrikā. Kad sākās karš, mēs ar tēvu vairs mājās nenācām. Piecas naktis, līdz 1. jūlijam, es pavadīju fabrikas pagrabā. Tagad to visu atceros kā briesmīgu murgu." (239)

1940. gada rudenī Jelgavā apcietināja divpadsmit ģimnazistus. Viens no tiem bija Olgerts Ošeniēks. Viņus noturēja Jelgavas cietumā līdz 1941. gada 23. jūnijam. Tieši Jāņu dienā viņus, kopā ar lielu skaitu citiem ieslodzītiem, deportēja uz Sibīriju. Galvenā noteikšana par visām Jelgavas akcijām bija turienes čekas priekšniekam Karlinam, kas nīda latviešus. Liela skaidrošanās ar šo Jelgavas čekas priekšnieku bija iznākusi "apvienotā pilsoņu saraksta" sastādītājiem jau pirms izsludinātajām viltus vēlēšanām Baigā gada sākumā. (240) Cik skarbs liktenis piemeklēja Jelgavas ģimnazistus, redzams no tā, ka Olgerta Ošeniēka māte pat četrdesmit gadu laikā neuzzināja neko par viņa gaitām padomju soda nometnē. Pat starptautisko organizāciju iesaistīšana viņa un viņa klases biedru likteņa noskaidrošanā palika bez panākumiem.

Neziņas plīvurs uzgūlās arī pār citiem. Hercoga Jēkaba ģimnazijā Baigajā gadā apcietināja vēl citus audzēkņus. Kad nemitīgās pratināšanas palika bez panākumiem, tos spīdzināja. Viņus ievietoja kailus saldētavā. Tos arī citādā veidā mocīja.

"Mēs esam stipri, un esi arī tu stipra," teica 16 gadus vecs zēns savai mātei, kad tā savu lolojumu apciemoja Jelgavas čekā. (241)

Čekisti nemaz nespēja visus apcietināt, jo tad būtu bijis jāķeras katram klāt. Čekai likās, ka ar dažu desmit apcietināšanām pietiks, lai citus iebaidītu. Bez tam iesaistīja partorgus. Vismaz ārēji likās, ka ir izdevīgāk laist darbā partorgus nekā čekistus, lai nesakompromitētu jauno varas sistēmu galīgi. Gala vārdu vēl arvien varēja atstāt čekai.

Gluži bez panākumiem partorgi nepalika. Minēsim kaut notikumus Rīgas pilsētas 1. ģimnazijā. 1940. gada rudenī skolēniem lika mācīties dziedāt Internacionāli. Dziedāšanas skolotāja nopūlējās stundām ilgi, mēģinot dziedāšanu pastiprināt ar mūzikas pavadījumu, bet audzēkņi konsekventi klusēja. Tad atnāca partorgs un teica: "Mēs zinām, ka šī skola pārpildīta ar pilsoņu bērniem, reakcionāriem. Mēs jūs sūtīsim mājās, jo netrūkst strādnieku bērnu, kas ilgojas skolas. Saliksīm viņus šinī skolā jūsu vietā." Partorgs ar saviem draudiem panāca, ka skolēni tomēr internacionāli noskandēja.

Tukumā jau Baigā gada sākumā apcietināto skaits saradās

tik liels, ka jaunus un vecus pārveda vagonos uz Rīgu, kur bija plašākas novietošanas iespējas. Par "cilvēku medībām" Tukumā pastāsta zv. advokāts Jānis Breikšs, kas kopā ar savu kolleģu Kalevicu, kas tanī brīdī vēl nebija apcietināts, savām acīm vēroja padomju režīma izdarības.

"Stacijā mums dūrās acīs kņada ap vienu vagonu. Izrādījās, tanī ved uz Rīgu arestētos stiprā apsardzībā. Mēs ar kolleģu ieņēmām vietas vilcienā iespējami tuvu šim vagonam. Bet caur aizsprostoto logu režģiem dabūjām redzēt tikai trīs stāvus: vecu salīkušu lauku tēvu, kādu zēnu ar skolnieka cepurīti un vēl kādu brašu spēcīgu vīru; tas izrādījās lauku ārsts. Un tā veda no visiem Latvijas stūriem." (242)

Sadursmes ar padomju varu jauniešiem notika visvairāk 18. novembra dienā. Apcietināto patriotu vidū bija arī 15 gadus veci zēni. Ja ne citādi, tad audzēkņi ieradās tanī dienā svētku drēbēs skolā. Protams, arī šāda demonstrācija nepalika neievērota. Baznīcas virsvaldes ģimnazijā Rīgā par šāda veida demonstrāciju ar pārgalvjiem izskaidrojās partorgs. Bet arī no šīs ģimnazijas vairākus skolēnus apcietināja. Plašāks pārskats par to jāatstāj skolu vēsturei.

Pilnīgi nevaldāma kļuva jaunatne Baigā gada beigās. Tanī brīdī, kad sarkanā armija atkāpās, Jelgavas skolotāju institūta audzēkņi pasteidzās skolas zālē apmētāt sarkano drapēriju, kuras vidū bija Ļeņina un Staļina portreti, ar tintes traukiem. Nelīdzēja direktora brīdinājums, ka sarkanarmieši vēl ir pilsētā. (243) Uz ik soļa skolu jaunatne pauda atklātu naidu pret svešajiem ienācējiem Latvijā.

DZELZCEĻNIEKI STĀSTA

Jau reizē ar padomju emisāra Višinska ierašanās no Padomju Krievijas bija atsūtīti vienpadsmit arestantu vagoni. Nepagāja ilgs laiks, kad šie mēmie padomju varas liecinieki attaisnoja savu uzdevumu. Tie bija tikai pirmie vagoni. Drīz tiem sekoja citi, kas sastādīja jau ešelonus. Dzelzceļu stacijas tik lielu rosību vēl nebija piedzīvojušas. Bet nevien uz sliežu ceļa bija manāma rosība, tāda pati parādījās Dzelzceļu pārvaldē un staciju dežūru telpās. Dzelzceļam padomju iekārtā piekrita īpašas papildu funkcijas, kādas rietumu zemēs nepazīna. Tas prasīja politisku uzticību arī personālā.

Visi agrākie Latvijas dzelzceļu direktori bija spiesti viens pēc otra atstāt savas vietas. Eksploatācijas direktors Jānis Stakle sekoja galvenajam direktoram Kārlim Bļodniekam

apmēram pēc nedēļas. Kārli Bļodnieku drīzi deportēja uz Vorkutu un no turienes uz Novoju Zemļu, aizpolāro nāves salu. Par Latvijas dzelzceļu priekšnieku atsūtīja kādu Vorobjovu, bijušo dzelzceļu darbnīcu atslēdznieku. Eksploatācijas direktora vietā nāca kustības dienesta priekšnieks, krievs Abrosimovs. Dažādos posteņos sacēla vēl citus krievus.

Tad sākās apcietināšanas. Kā vienus no pirmajiem apcietināja rezerves dienesta darbiniekus F. Skrēberu, Aleksandru Notrimu, Krustpils stacijas priekšnieka palīgu Arcimoviču, Lielvārdes stacijas priekšnieku Arnoldu Amtmani, ceļa meistarū Saliņu un priekšstrādnieku J. Elksnīti. Ar nākamajiem mēnešiem apcietināšanu virpuli ierāva citus. "Dzelzceļnieks Trimdā" sastādījis īpašu sarakstu ar vairāk nekā simt apcietināto dzelzceļnieku vārdiem, kas pēc tam deportēti. (244)

Komūnisti ierīkoja dzelzceļniekiem īpašu čeku. Tā atradās Rīgā, Merķeļa ielā 7. Kā tur izskatījās, to pastāsta Voldemārs Krinte, bij. Dubultu stacijas priekšnieks. "Mans ērkšķu ceļš sākās 1940. g. 14. decembra naktī Rīgā, kad manā dzīvoklī ieradās trīs čekisti ar apcietināšanas pavēli. Mani tūlīt atšķīra no pārējiem ģimenes locekļiem un aizliedza pat sarunāties. Pēc dzīvokļa izkratīšanas mani veda ar sliežu auto uz Dzelzceļnieku biedrības pagrabu Merķeļa ielā 7, kur bija ierīkotas čekas restotās kameras.

Kad tur nokļuvu, vispirms bija jāiet, saskaņā ar reglamentu, zem dušas, kas bija ierīkota agrākās atejas vietā, pie tam ar ļoti trūcīgu apkuri. Pēc šādas "mazgāšanās" lielākajai daļai ieslodzīto piemētās iesnas un paaugstināta temperatūra. Nekādu medicīnisku palīdzību mums tur nesniedza. Trešajā dienā pēc manas ieslodzīšanas mūsu kamerā ieveda stacijas priekšnieka palīgu Baronu, kam Taurkalnes stacijā bija notikusi vilcienu sadursme. Barons pēc pratināšanas pie mums vairs neatgriezās, un par viņa likteni man ziņu nav. Merķeļa ielas čekas pagrabā sabiju sešpadsmit dienas. No Merķeļa ielas mūs pārsūtīja uz centrālcietumu. Mūsu kamerā bija sablīvēti 75 cilvēki. Centrālcietumā sākās nopratināšanas, bet tās izdarīja tikai naktīs. Pratinot čekisti pielietoja dažādus paņēmienus. Piemēram, lika nostāties ar seju pret sienu un draudēja ar nošaušanu. Mēs, dzelzceļnieki, kas pārzinājām telegrafēšanas tehniku, savstarpēji sazinājāmies ar Morzes ābece palīdzību, izmantojot šim nolūkam apkures caurules. Tādā kārtā mēs bijām sīki informēti par visu, kas cietumā notika, arī par tiem, kas pienāca klāt, kā arī par tiem, ko aizveda, un par tiem, ko nošāva.

Pēc ilgākas pratināšanas mani notiesāja uz 8 gadiem spaidu darba labošanas nometnē kā sociāli bīstamu personu. Tiesāšana notika aizmuguriski, bez manas piedalīšanās tiesas sēdē un bez aizstāvja. Cietumā satiku un vēlāk braucu vienā izsūtāmo ešelonā kopā ar Liepājas dzelzceļu galvenās darbnīcas direktoru inž. P. Kociņu." (245)

Kaut arī par aizvesto likteņiem padomju soda nometnēs būs plašāka runa vēlāk, tad noklausīsimies šī dzelzceļnieka piemeklējumu stāstu tikko minētā kopsakarībā un arī tādēļ, ka viņam bija jāuzduras padomju terrorismam jau pirms 14. jūnija masu deportācijām.

"1941. g. 11. aprīlī mani sūtīja soda izciešanai uz Vorkutas vergu nometni," turpina notikumu aprakstu Krinte. "Dzelzceļa ešelonā bija ap 1200 cilvēku, gandrīz visi latvieši.

Vagonā, kurā es braucu, bija sablīvētas ap 40 personas no dažādām profesijām. Atceros, ka manā vagonā atradās Dzelzceļnieku biedrības sekretārs P. Upītis (Upītis mira izsūtījumā 1941. g. rudenī). Vilciens atradās ceļā 31 dienu. Mēs braucām caur Pleskavu, Staraja Russu, Jaroslavu, Vologdu un Kirovu. Tad pāri Ziemeļu Daugavai (Sievērnā Dvina), līdz nonācām Pečoros. No Pečoriem sākās drausmīgs, ap 400 km garš pārgājieni pa piesnigušiem ceļiem un pat bez kāda ceļa uz Vorkutas nometni. Pārgājieni bija tā izkārtoti, ka katru dienu bija jānoiet 40 km. Tādējādi kopējais pārgājiena ilgums bija 10 dienas. Pārgājienā, protams, uzsāka visi apcietinātie, kas atradās ešelonā, bet pa ceļam radās liels "nobirums". Vairāki saslima un palika ceļā, daži krita no sargu lodēm.

Kad bijām nonākuši kādā vietā, kur sniegā atradās iesprausta tāfele ar uzrakstu "11. kolonna", tad tas bija mūsu "mājoklis", — nekas vairāk kā sniegš. Vairāki nosala, daži nomira no bada, jo nekādas pārtikas sākumā nebija, izņemot to, kas kādam bija paņemts no mājām. Daudzi saslima.

Pa starpām ceļā uz Vorkutu iznāca vēl apstāšanās Barenta un Kara jūras apkaimē.

Pēc ierašanās Vorkutā mums deva trīs dienas "atpūtu", — atkal sniegā. Sākumā mani norīkoja darbā uz Ziemeļu Pečoru dzelzceļa (Severo-Pečorskaja magistraļ) būvi. Darbus, rīkot ierakumus un berot uzbērumus, veica ļoti primitīvā veidā, vienīgi ar lāpstu, jo nekādu citu ierīču nebija, nemaz nerunājot par kaut kādu mehānizāciju. Ierakumus raka ar lāpstu, pārsviežot zemi no zemākstāvošā rācēja augstākstāvošajam. Ik pa trim metriem bija nolikta šāda rācēju rinda, dziļākajos ierakumos līdz 15 vīru. Darba apgērbi netika izsniegti. Katrs strādāja tānī apgērbā, kādā viņš bija atbraucis, pie kam

daudziem liekās drēbes krievi nozaga. Ik dienas nāca klāt jauni raceju papildinājumi, bet tai pašā laikā notika apcietināto šķirošana un tālāksūtīšana. Papildinājumos atradās vairāk igauņu un krievu, bet latviešus sūtīja uz tālākām vietām. Dzīves apstākļi bija drausmīgi: aukstums, netīrība, utis un bads.

Pēc dažiem mēnešiem saslimu. Mani nogādāja sarga pavadībā uz slimnīcu, kas bija ierīkota kādā zemnīcā tālu no darba vietas. Slimnīcā nogulēju dažas dienas, pēc tam bija jāierodas pie galvenā ārsta uz pārbaudi. Pēc apskates ārsts (gruzīns pēc tautības) man jautāja pēc manas tautības, kā arī apstākļiem, kādos esmu nokļuvis šai nometnē. Kad es viņam visu biju sīki izstāstījis, viņš nebrīnījās, bet piedāvāja man darbu slimnīcā par grāmatvedi. Par to biju ļoti priecīgs. Strādāju garas stundas ar lielu piepūli, lai varētu šai darbā noturēties. Mani krievu tautības palīgi, arī no apcietinātiem, bija lieli blēži, un man bija ļoti jāuzmanās, lai nekristu tiem par upuri.

Šai laikā ar dziļām skumjām vēroju, cik daudz latviešu aizgāja bojā šais necilvēcīgajos vergu darba apstākļos. Bija dienas, kad mira ap 18 cilvēku, bet bija dienas, kad mirušo skaits sniedzās pāri simtam.

Strādājot slimnīcā par grāmatvedi, man nejauši nāca zināms, ka Vorkutas nometnē, pie kuras mēs bijām pieskaitīti, atrodas mūsu dzelzceļu pēdējais galvenais direktors Kārlis Bļodnieks. To es uzzināju caur pazīstamu grāmatvedi, kas strādāja Vorkutas nometnes pārvaldē. Bija izdevīgs brīdis, lai sarunātos ar viņu pa telefonu, un tādus brīžus mēs nekad nepalaidām garām. Vienā šādā sarunā noskaidroju, ka Bļodnieka kungs bija ievietots kādā nometnes nodalījumā kopā ar pārkonkrustiešiem. Viņa soda gradācija bija sevišķi smaga, jo bija aizliegts nevien sarakstīties, bet arī satīkties ar personām ārpus nometnes. Kādā naktī lielā slepenībā viņš ticis pārsūtīts uz kādām svina raktuvēm tālajā Ziemeļu ledus jūras salā "Novaja Zemļa". Tur viņš, acīm redzot, nevarēdams pārciest smagos vergu darbus, gājis bojā.

1943. gadā mani kvalificēja par slimu un pārsūtīja uz kādu nometni Krievijas vidienē, Ugličā, pie Volgas upes. Šeit būvēja lielu hidroelektrisku spēkstaciju, un, protams, arī šeit noderēja vergu darbs. Ugličā man atkal izdevās iekļauties grāmatvedības darbā. Dzīves apstākļi sākumā bija daudz maz ciešami, bet pēc 1945. gada iestājās bads, kas nesaudzīgi aizrāva nāvē daudzus jo daudzus latviešus, vāciešus, poļus un citu tautību piederīgos. Starp latviešiem atceros satīcis

Engures agronomu Baumanī, Latvijas kara atašeju Londonā Kalniņu un citus. Ugličā sabiju visus nākamos gadus līdz 1948. g. 14. decembrim, kad beidzās man piespriestais sods un es varēju atgriezties Latvijā. Kad iebraucu Rīgā, man nedeļa atļāuj tur apmesties. Atradu darbu Tukumā, kur nostrādāju līdz 1950. g. 25. augustam. No šīs dienas sākās jauns grūtību posms. Čekisti bija izokškerējuši, ka mana sieva un bērni atrodas Amerikas Savienotajās Valstīs. Mani atkal apcietināja un ievietoja Rīgas centrālcietumā. Cietumā sabiju divus mēnešus, kamēr no Maskavas pienāca rīkojums, ar kuru es kā persona, kurai sakari ar ārzemēm (ar ASV), tieku nosūtīts uz Novosibirskas apvidu uz pastāvīgu dzīvi. Ierodoties izsūtīšanas vietā, mani norīkoja kādā kolchozā pie būvdarbiem. Darbs bija ļoti smags. Kādu dienu, strādājot pie smagu baļķu celšanas, es sabojāju savu labo roku, pārtrūka rokas muskulis.” (246) Pēc Krintes sakroplošanas Sibīrijā, viņš vergu darbam vairs nebija noderīgs, tādēļ padomju iestādes atļāva viņam izceļot pie ģimenes.

Apskatot apstākļus, kādi radās ar pārmaiņām Latvijas dzelzceļu sistēmā padomju varas laikā, minējam jau Vorobjova vārdu. Kādi vēji nāca ar viņu, to pastāsta Dr. inž. E. Dravnieks, bij. Latvijas dzelzceļu tehniskais direktors. A. Vorobjovs, kā atceras Dravnieks, bija jau pirms Baigā gada uzklīdis Latvijā, kārtējot padomju militāro bazu lietas.

“Šis vīrs bija īsts komunistu birokratu tips,” konstatē Dravnieks. “Uz viņa krūtīm rēgojās trīs augstākie Padomju Savienības ordeņi. Viņš bija ar trūcīgu izglītību, bet citādi diezgan atjautīgs un saprātīgs. Sākumā Vorobjovs kādā vecāko darbinieku sanāksmē paskaidroja, ka visi darbinieki paliek savās vietās un ka tikai nedaudzi pārstāvji ieradīsies no Padomju Krievijas. Šis solījums netika turēts. Īstenība bija gaužām atšķirīga, jo līdz ar valsts iekārtas maiņu un Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai Latvijā sāka ieklūst politiskā policija — čeka (KGB), kura, kā tas visiem zināms, uzsāka nesaudzīgu terroru un diskrimināciju. No ceļu iecirkņiem iesūtīja ziņojumus par to, ka īpašas dzelzceļu čekas vienības pēc ierašanās dzelzceļu mezglos ir griezušās ar pieprasījumu pēc telpām, pie tam itin plašām, jo, acīm redzot, čekistu bari nebija mazie. Tā kā brīvu telpu nebija, nācās pat atbrīvot darbinieku dzīvokļus.

Telpas bija jāgādā arī dzelzceļu čekistu priekšniekam. Dažkārt ejot ar ziņojumu pie Vorobjova, man iznāca šo čekistu galveno priekšnieku pie viņa satikt. Viņa izskats vien jau izsauca šermuļus.

Čekistu terrords izpaudās vēl arī tādā veidā, ka ikvienā virsvaldes nodaļā bija izraudzīti divi ziņotāji, kuriem bija piedraudēts ar izsūtīšanu uz Sibīriju, ja viņi izpaudīs uzdevumus, kurus devuši čekisti. Šie divi ziņotāji viens par otru neko nezināja, un tāpat tie varēja, kaut negribot, viens otram kaitēt. Šie nelaimīgie ziņotāji raudādami man uzticēja savas bēdas, bet es biju, diemžēl, bezspēcīgs viņu labā kaut ko darīt. Raksturīgs gadījums bija ar pirmā ceļu iecirkņa priekšnieka inženiera Pēterona apcietināšanu. Pie manis ieradās viņa kundze, lai ziņotu par vīra apcietināšanu. Nakti esot ieradušies čekisti, izkratījuši visu dzīvokli, paņēmuši līdz kaut kādus vācu žurnālus un vīru aizveduši. Es apsoltīju darīt no savas puses visu iespējamo un tūlīt devos pie Vorobjova. Vorobjovs bija man Pēteronu dažas dienas pirms tam sevišķi uzteicis par ātru un lietpratīgu viņa dienesta dzīvokļa pārbūvi. Tagad Vorobjovs bija visai atturīgs un teica, ka viņš nekā nevarot palīdzēt. No viņa toreizējām un arī vēlākajām piezīmēm man bija skaidrs, ka pastāv varas duālisms, — blakus dzelzceļu administrācijai rīkojas politiskā resp. čekistu organizācija, kurai bieži vien ir noteikšana. Vorobjovs, acīm redzot, no šīs organizācijas baidījās. Latvijā mirušais inženieris J. Branders, tehniskā direktora palīgs, man atstāstīja viņa pratināšanu čekā, it sevišķi zīmējoties uz mani. Čekists par katru cenu esot gribējis iegūt kādus faktus, kas runāta man par ļaunu. Viņš sevišķi esot gandrīgs par to, ka es izvairoties piedalīties gājienos. Par to man reiz apvaicājās arī dzelzceļu čekas priekšnieks. Man nebija grūti aizbildināties ar darba pārpilnību, jo es parasti mēdzu strādāt līdz vēlām vakara stundām.” (247)

Dzelzceļnieks P. Beišāns vēl norāda, ka ikvienu dzelzceļa līniju pārraudzīja īpaši NKVD (čekas) uzraugi. (248) Lielākie dzelzceļu mezgli ārpus Rīgas bija tikpat stingri uzraudzīti.

Kas notika Liepājā, to pastāsta kāds turienes dzelzceļnieks: “Pēc Latvijas okupēšanas 1940. g. 17. jūnijā komunisti drīzi vien sāka apcietināt nacionāli domājošus pilsoņus. Sākot ar augusta mēnesi, jādama cietumu telpu trūkuma dēļ pilsētā, tie ieveda apgrozībā speciāli ierīkotu četrasu Pulmaņa tipa vagonu arestēto pārvadāšanai uz Rīgu. Vagonā ievietoja līdz 30 personu, un to piekabināja vilcienam divi reizes nedēļā.

Līdztekus apcietināšanām okupanti stājās pie stacijas personāla tīrīšanas. Stacijas vadītājas personas tika nomainītas. To vietā iecēla progresīvāk noskaņotas personas. Tomēr, lai kā tās centās savu darbu veikt, ilgi tās savās vietās

nenoturējās.

1941. g. aprīļa mēnesī izcēlās ugunsgrēks Liepājas ostmalas Labības elevātorā. Šai sakarībā tika arestēti visi elevātorā strādnieki un viss uzraudzības personāls, skaitā 75 personas. Viņus pārveda uz Rīgu speciāli izsauktā motorvagonā. Par aizvesto likteni ziņu nav." (249)

Ja čeka vēlējas kādu dzelzceļnieku nopratināt, tad piezvanīja stacijas dežurāntam, uzdodot vārdu, uzvārdu un dzīves vietu. Dežurāntam pavēlēja uzrakstīt tā saukto pasta telegrammu. Tas bija paziņojums, lai nopratināmais ierodas pie viņa, bet nekādā ziņā neuzrādot iemeslu. Kolidz ieradās, paziņoja, ka čeka grib ar viņu runāt. Vēlāk jau katrs zināja, ko nozīmē piesūtītā pasta telegramma. Kāds Liepājas dzelzceļnieks pastāsta, kādus jautājumus čekas leitnants viņam uzstādīja, kad dzelzceļa atzarojumā apgāzās tukša platforma. Nevis par pašu atgadījumu prasīja, bet noprasīja: ar ko nodarbojas ataicinātā dzelzceļnieka un viņa sievas vecāki, vai ir nekustams īpašums, kādās partijās un biedrībās sastāvējis, vai bijis aizsargos, kādi ir apbalvojumi, vai apmeklējis jeb sarakstījis ar ārzemēm. (250)

No pieminētiem gadījumiem redzams, ka dzelzceļnieki bija vieni no pirmajiem, kam bija jāuzduras padomju terroram. Ja sākumā tas likās neizprotami, tad vēlākie notikumi atklāja Maskavas rūpes par savlaicīgu sagatavošanos gaidāmajām akcijām. Lielās baltiešu masu deportācijas bija taču izplānotas jau pirms sarkanās armijas iebrukuma Baltijas valstīs. Dažādi taktiski apsvērumi lika tās atlikt uz 1941. gada jūniju, bet arestantu vagoni, kā redzējām, ieradās Latvijā jau reizē ar Višinski un Šustinu. Pirmie arestantu vagoni gan smukuma dēļ vēl nebija lopu vāģi, tomēr aizrestoti. Vēlāk, kad apcietinātos latviešus pārveda no viena cietuma uz otru, laida darbā arī tā sauktos Stoļipina vagonus, kuros pretpadomju elementus turēja būros.

Pateicoties latviešu dzelzceļnieku vērīgajām acīm, esam ieguvuši daudz drošu liecību un noskaidrojumu, par ko būs runa vēl turpmāk.

SEROVA INSTRUKCIJA

Kaut arī ir parasts runāt par Baltijas valstu iedzīvotāju deportācijām, saistot tās ar 1941. gada 13./14. jūniju, tad latviešu, lietuvju un igauņu aizvešana uz Krievijas spaidu darba nometnēm vai cietumiem bija sākušās daudz agrāk. Jau

1940. gada jūlija sākumā apcietināja prāvu skaitu "pretpadomju elementu". Pēc sarkanās "Saeimas" ievēlēšanas apcietināto bari augtin auga. No pieejamās dokumentācijas vien redzams, ka ar Baigā gada augustu visā Latvijā notika nepārtrauktas apcietināšanas. Tanī laikā čekai nebija vairs jāizlīdzas ar pagaidu telpām, bet no Maskavas un Ļeņingradas atsūtītie speciālisti un inženieri paspēja līdz augusta mēnesim izveidot grandiozu Stabu ielas čeku Rīgā ar vairāk nekā 500 istabām un kamerām, kas spēja cienīgi sacensties ar Maskavas Lubjanku un Butirkiem. Tikpat cītīgi ierīkoja Liepājā "Zilo brīnumu" un Daugavpili plašo cietumu puduri. Arī tad vēl pietrūka telpu apcietināto šķiras ienaidnieku novietošanai, tādēļ neatlika nekas cits kā laiku pa laikam sabāzt ieslodzīto masas ešelonos un aizvākt tos jau laikus uz GULAGa nometnēm. To prasīja arī padomju ekonomija, jo cietumos viņus kā darba spēku nevarēja ekspluatēt, kamēr padomju mūža mežos, rūdu un ogļraktuves arvien pietrūka darba roku. Sevišķi milzīgās mirstības dēļ meklēja jaunas rezerves. GULAGa saimnieciskais plāns paredzēja miljoniem darba roku sagādāšanu padomju valstij, visvairāk mūžīgajā zemes sasaluma joslā.

Baltijas valstu pievienošana Padomju Savienībai nebija tikai sarkanās imperijas teritorijas paplašināšanas jautājums, bet arī jaunu bezatbildības strādnieku kontingentu savākšana. Kremļa valdnieku praktiskais prāts tanī brīdī pievērsās mazāk vilinošajai pasaules revolūcijas domai, ko gan arī tad nenovietoja vecu krāmu kambarī.

Gatvojoties Baltijas valstu pievienošanai Padomju Savienībai, Valsts drošības galvenā pārvalde Maskavā jau 1939. gada rudenī drudžaini strādāja jaunu cilvēku masu piegādāšanai padomju tirgum.

1939. gada 11. oktobrī Padomju Savienības Sabiedriskās drošības tautas komisāriāts izdeva pavēli nr.001223, kas paredzēja "polītiski neuzticamu elementu" deportāciju no Baltijas valstīm. (251)

Tikko minētai pavēlei sekoja plaši izstrādāta instrukcija par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pretpadomju elementu deportāciju kārtību, ko parakstīja trešā ranga sabiedriskās drošības komisārs Ivans Aleksandrovičs Serovs.

Iekāms apskatām pašu instrukciju, kas izpelnījusies nevien Baltijas tautu, bet starptautisku ievērību, atzīmēsim dažus vārdus par pašu Serovu.

Serovs ir viens no nedaudzajiem padomju slepenās policijas vadītājiem, kas pēc daudzajām "tīrīšanām", ko

piedzīvoja komunistu funkcionāri Staļina laikā, palika dzīvs. Kā noskaidrojuši krievu pētnieki, tas viņam izdevās tikai tādēļ, ka viņu Kremli stingri aizstāvējuši un paglābuši Maļenkovs un Čruščovs. Serovs savu karjēru sāka trīsdesmitajos gados, darbotamies Staļina personiskajā sekretāriātā, ko tanī laikā vadīja Maļenkovs. Serovs tieši 1939. gadā, kad Staļina "tīrīšanas akcijas" sasniedza savu kulmināciju, kļuva par trešā ranga komisāru. Tā bija augsta pakāpe. Viens no viņa pirmajiem uzdevumiem bija izstrādāt plānu par pretpadomju elementu likvidāciju Baltijas valstīs. 1940. gadā ar Baltijas valstu pievienošanu Padomju Savienībai Serovs šo plānu varēja iedzīvināt. Masu deportācijas notika viņa tiešā vadībā. Zināmu pieredzi šādai akcijai viņš paguva iegūt jau 1940. gada pirmajos mēnešos Polijā, deportējot vēl lielākas rietumu ukraiņu masas. Tādēļ nepārsteidz, ka tanīs spaidu darba nometnēs, kur nonāca latvieši, igauņi un lietuvji, bija jau priekšā ukraiņi no Polijai atdalītās zemes daļas.

Otrā pasaules kara laikā Serovs bija Berijas, galvenā čekas priekšnieka vietnieks. 1944. gada vasarā viņš vadīja čečeņu, ingušu, kalmiku un Krimas tatāru deportāciju, iegūdam ar to plašu ievēribu. Operatīviem uzdevumiem viņa rīcībā toreiz nodeva Donas divīziju. Par toreizējām zvēriskajām izrīcībām Kremlis piešķīra Serovam visaugstāko ordeni. Pēc kara Serovam piekrita lieli uzdevumi Vācijā. Viņš vērsās nevien pret nevēlamiem vāciešiem, bet gādāja par to latviešu un citu bēgļu aizvākšanu uz Krieviju, kas bēgļu gaitās bija aizķērušies Vācijas austrumu daļā.

Serovs ieguva ģenerālpulkveža pakāpi un jaunus ordeņus.

Pēc ungāru nemieru apspiešanas 1956. gadā Serovs atkal bija tas, kas sagatavoja ungāru jauniešu deportācijas uz Krieviju. (252)

Atskatoties uz vēl attālākajiem pagātnes notikumiem, latviešus var interesēt tas, ka Ivanu Serovu min kā šāvēju vienības komandieri Tučačevska un Eidemaņa prāvas noslēguma cēlienā. (253)

Serova instrukcija ir dokuments, kas pelnī sevišķu ievēribu. Apskatīsim, kāds bija tās saturs.

INSTRUKCIJA

par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pretpadomju elementu deportācijas veidu.

1. Vispārējais stāvoklis

Pretpadomju elementu deportācija ir uzdevums ar lielu politisku nozīmi. Tā sekmīga realizēšana atkarīga no apgabalu un galvenās izpildkomitejas prasmes izstrādāt rūpīgu operāciju veikšanas plānu, uz priekšu paredzot visas iespējamās nejaušības. Bez tam vissvarīgākais pamatnoteikums ir, ka operācija jāizved bez trokšņa un pānikas, nepieļaujot ne pašu deportējamo, nedz arī apkārtnes padomju iekārtai naidīgi noskaņoto iedzīvotāju demonstrācijas vai cita veida pretdarbību.

Instrukcijas par darbu sekos vēlāk. Tām jābūt saskaņotām, bet atsevišķos gadījumos deportāciju izpildītāji darbinieki var un viņiem vajag ņemt vērā operāciju izvešanas vietējās īpatnības, pareizi novērtējot stāvokli un pieņemot citādus lēmumus, lai viņi uzticēto uzdevumu veiktu bez trokšņa un pānikas.

2. Instrukcijas izpildīšanas kārtība

Darba veicēju grupa instruēšanu izdara apgabalu izpildkomitejas deportācijas dienā, pēc iespējas neilgi pirms darba sākšanas, ņemot vērā arī braukšanas ilgumu līdz deportāciju izvešanas vietai.

Apgabalu izpildkomitejas jau iepriekš sagādā darba veicēju grupu nogādāšanai uz darbības vietām vajadzīgos transporta līdzekļus.

Attiecībā uz jautājumu par nepieciešamā automobiļu un vagonu skaita piešķiršanu transportam, apgabalu izpildkomitejas konsultējas ar partijas vadītājiem noteiktās vietās.

Instrukciju došanai paredzētās vietas jau iepriekš rūpīgi sagatavojamas, apsverot to derīgumu un novēršot nepiederīgu personu ienākšanas iespējamības.

Instrukciju nodošanas laikā ēku rūpīgi apsarga strādnieku gvardisti.

Gadījumā, ja kāds operāciju veicējs darbinieks nav ieradies saņemt instrukcijas, apgabalu izpildkomitejai nekavējoties iztrūkstošais jāatvieto ar iepriekš norīkotās rezerves spēkiem.

Izpildkomitejas pārstāvji paziņo visiem sapulcinātajiem darbiniekiem valdības lēmumu par zināma skaita pretpadomju elementu izsūtīšanu no attiecīgas republikas, resp. apgabala.

Bez tam tie dod īsu norādījumu — kas ir izsūtāmie.

Sapulcinātie darbinieki brīdināmi ievērot to apstākli, ka deportējamie ir padomju tautas ienaidnieki un tāpēc nav neiespējams viņu bruņots uzbrukums.

3. Dokumentu saņemšanas kārtība

Pēc vispārējo instrukciju nodošanas darba veicējām grupām tām nododami noteikti dokumenti par deportējamiem, resp. deportējamo saraksti. Deportējamo saraksti jau iepriekš pārrunājami un pieņemami darba veicējās grupās — pagastos un ciemos, lai darbības laikā nerastos nekādi traucējumi.

Pēc izsūtāmo personu saraksta saņemšanas grupas vadītājs iepazīstas ar tās ģimenes sastāvu, kuru tas nodomājis deportēt. Viņš pārbauda izsūtāmās ģimenes locekļu skaitu, klāt pielikto, pašiem deportējamiem izpildāmo veidlapu skaitu, izsūtāmo pārvešanai vajadzīgos transporta līdzekļus. Neskaidrības noskaidrojamas tūlīt uz vietas.

Izsniedzot izsūtāmo sarakstus, apgabala izpildkomiteja paziņo katram grupas dalībniekam, resp. grupas vadītājam, kur izsūtāmo ģimeni domāts novietot, un paskaidro, kā tā tiks tur nogādāta. Tāpat tā paziņo darba veicējai grupai, pa kādiem ceļiem izsūtāmie nogādājami līdz dzelzceļa stacijai, kur tos ievietos vilcienā. Ir svarīgi norādīt, kur novietotas karaspēka vienības, lai, rodoties traucējumiem deportāciju veikšanas gaitā, varētu pieaicināt tās palīgā varbūtējas pretošanās gadījumā.

Pārbaudāmi visu deportētājas grupas dalībnieku ieroči un municija. Ieročiem jābūt kaujas kārtībā, pielādētiem, bet patrona nedrīkst atrasties stobrā. Ieroči lietājami kā pēdējais līdzeklis — ja darba veicējai grupai uzbrūk, draud tai ar uzbrukumu vai izrāda pretestību.

4. Deportācijas kārtība

Ja no vienas vietas deportējamās vairākas ģimenes, viens no darba veicējas grupas locekļiem iecelams par vecāko tai ciemā. Viņa rīkojumi jāklausa visiem darba veicējiem tai ciemā.

Ierodoties ciemā, deportāciju izdarītājas grupas sazinās ar vietējām izpildkomitejām (ievērojot nepieciešamo slepenību) — ar izpildkomitejas priekšnieku, sekretāru vai tās locekļiem. No viņiem deportētāji saņem noteiktus norādījumus par izsūtāmo ģimeņu dzīves vietām. Tad darba veicējas grupas kopā ar vietējās komitejas darbiniekiem dodas uz izsūtāmo personu dzīves vietām.

Deportācijas izdarāmas rīta ausmā. Ierodoties izsūtāmās ģimenes dzīvoklī, grupas vecākais savāc visus izsūtāmās ģimenes locekļus vienā telpā, neaizmirdams ievērot nepieciešamos piesardzības līdzekļus varbūtējas pretestības novēršanai.

Pārbaudījis ģimenes skaitu pēc izsūtāmo saraksta un atzīmējis tajā slimos, kā arī iztrūkstošo ģimenes locekļu atrašanās vietu, grupas vecākais uzaicina nodot ieročus. Neskatoties uz to, vai ieroči tiek nodoti vai ne, katrs deportējamais izkratāms. Tāpat izkratāms dzīvoklis, meklējot tur paslēptos ieročus.

Dzīvokļa kratīšanas laikā viens grupas dalībnieks paliek sardzē pie deportējamiem.

Ja ieročus atrod nelielā skaitā, tie savācami un sadalāmi grupas dalībniekiem. Ja atrod daudzus ieročus, tie iekraujami ratos vai automašīnās, ar kurām deportētāji ieradušies. Pēc tam turpat novietojama arī municija. Municija un šautenes iesaiņojamas kopā.

Vajadzības gadījumā ieroču transportēšanai mobilizējama sardze.

Atrodot ieročus, kontrrevolucionāras skrejlapas, literatūru, ārzemju valūtu, vērtslīetas lielā skaitā, par to turpat uz vietas sastādāms akts, kurā aprakstāmi atrastie ieroči un literatūra. Bruņotas pretošanās gadījumā pretojošos personu apcietināšanas jautājumu un to nogādāšanu uz vietējo sabiedriskās drošības tautas komisāriāta nodaļu izlemj apgabala izpildkomiteja.

Par tiem izsūtāmajiem, kas slēpušies no deportācijas, kā arī par slimajiem, sastādāms attiecīgs akts, kuru paraksta partijas pārstāvis.

Pēc kratīšanas pabeigšanas deportējamiem paziņo, ka saskaņā ar valdības lēmumu viņus izsūta uz citiem Savienības apgabaliem.

Deportējamam atļauts līdzī ņemt mājsaimniecībai nepieciešamos priekšmetus, bet ne vairāk par 100 kg:

1. Drēbes.
2. Apavus.
3. Veļu.
4. Gultas veļu.
5. Traukus.
6. Glāzes.
7. Virtuves piederumus.
8. Pārtiku — domātu ģimenes viena mēneša iztikai.
9. Rīcībā esošo naudu.

10. Mugursomu vai ceļojuma somu, kur priekšmeti iesaiņojami.

Nav ieteicams līdzī nēmt lielākus priekšmetus.

Ja izsūtāmos domāts novietot lauksaimniecībā, tiem atļauts līdzī nēmt nelielus lauksaimniecības inventāra piederumus — cirvjus, zāģus un citus priekšmetus. Tie tad sasiēnami kopā un novietojami atsevišķi no mājsaimniecības piederumiem, jo dzelzceļa stacijā tos ievietos speciālos preču vagonos.

Lai nesajauktu to piederību, uz tiem uzrakstāms vārds, tēva vārds un ciema nosaukums.

Novietojot šādus priekšmetus transporta līdzekļos, jāraugās, lai deportējamie nevar tos izlietāt par pretošanās ieročiem laikā, kamēr viņi virzās pa lielceļu.

Iekraujot līdzī nēmamās mantas, darba veicējas grupas pārstāvji kopā ar vietējās izpildkomitejas pārstāvjiem sastāda inventāra sarakstu, atzīmējot priekšmetu stāvokli, vadoties pēc viņiem izsniegtās instrukcijas.

Ja deportējamam ir pašam savi transporta līdzekļi, līdzī nēmamās mantas un paši deportējamie tajos tiek nogādāti uz noteikto iekraušanas vietu.

Ja deportējamiem tādu nav, uz darba izvedējas grupas vecākā rīkojumu vietējā izpildkomiteja norīko šķūtīs.

Visas personas, kas deportācijas priekšdarbu veikšanas laikā atrodas deportējamo dzīvoklī, aizturamas līdz deportācijas darba nobeigšanai. Tāpat uz vietas noskaidrojama viņu radniecība ar izsūtāmajiem. Tas darāms, lai notvertu personas, kas izvairās no policijas, milicijas un citiem cilvēkiem.

Pārbaudot aizturētās personas un noskaidrojot, ka viņas neietilpst izsūtāmo kontingentā, tās atbrīvojamas.

Ja ciema iedzīvotāji sāk pulcēties ap māju, kur notiek deportācija, viņi uzaicināmi izklīst pa savām mājām un brīdināmi, ka pulcēšanās nav atļauta.

Ja deportējamais atsakās atvērt durvis arī pēc tam, kad viņam paziņots, ka aiz durvīm atrodas Sabiedriskās drošības tautas komisāriāta darbinieki, tās izlaužamas. Atsevišķos gadījumos palīgā aicināmas arī citas tai pašā apkārtnē darbojošās deportētāju grupas.

Ciema deportējamo nogādāšana uz sapulcināšanas vietām izdarāma dienas gaismā. Ģimenes locekļu savākšanu izdarīt pēc iespējas ātri, bet ne ilgāk kā divu stundu laikā.

Visos gadījumos jāievēro stingra un noteikta rīcība, nepieļaujot brammanību, troksni un pāniku.

Uz visstingrāko noliegts noņemt izsūtāmam kaut kādas mantas, izņemot ieročus, kontrrevolūcionāru literātūru un ārzemju valūtu. Tāpat nedrīkst lietāt izsūtāmā pārtiku.

Visi deportācijas veicēji darbinieki brīdināmi, ka viņi tiks saukti pie atbildības un nodoti tiesai par izsūtāmiem piederošās mantas piesavināšanos.

5. Deportējamā atšķiršana no viņa ģimenes

Nemot vērā, ka liels deportējamo skaits domāts apcietināšanai speciālās nometnēs, kamēr viņu ģimenes novietojamas citos apgabalos, tomēr deportācija izdarāma kopā ar ģimeni, neinformējot ģimenes galvu par paredzēto šķiršanu. Izdarot dzīvokļa kratīšanu un sakopojot atrastos dokumentus, ģimenes galvas dokumenti pievienojami viņa izsūtīšanas pavēlei, bet pārējie pie ģimenes saraksta.

Šādas deportējamās ģimenes nogādājamās līdz dzelzceļa stacijai vienā satiksmes līdzeklī un tikai stacijā ģimenes galva ievietojams atsevišķā, ģimenes galvām paredzētā vagonā.

Jau dzīvoklī deportējamās ģimenes galva brīdināms, ka viņa līdzī nēmamie priekšmeti ievietojami atsevišķā somā, paskaidrojot, ka tas darāms tā tāpēc, ka sanitārā pārbaude notiks vīriešiem atsevišķi.

Stacijā apcietināšanai paredzētā ģimenes galvas mantas iekraujamas atsevišķos vagonos, kurus norādīs šim nolūkam norikoti darbinieki.

6. Deportējamo konvojs.

Stingri noliegts deportējamo kolonnas konvojam sēdēt deportējamo transporta līdzekļos. Pavadoņiem jāiet gar abiem kolonnas sāniem un aizmugurē. Konvoja vecākais laiku pa laikam apstaigā kolonnu, lai pārbaudītu, vai virzīšanās notiek pareizi.

Kolonna sevišķi uzmanāma, tai virzoties cauri apdzīvotai vietai, kā arī satiekoties ar garāmgājējiem. Konvojam jāraugās, lai nenotiktu neviens bēgšanas mēģinājums un lai deportējamie nesarunātos ar garāmgājējiem.

7. Iekraušanas kārtība

Katrā iekraušanas punktā viens apgabala izpildkomitejas un viens speciāli norīkots darbinieks atbildīgi par iekraušanas gaitu.

Deportācijas dienā iekraušanas punkta priekšnieks kopā ar deportācijas vilciena priekšnieku un Sabiedriskās drošības tautas komisāriāta karaspēka priekšnieku pārbauda vilciena

vagonus, lai redzētu, vai tie ir apgādāti ar visu nepieciešamo — guļamnārām, tualetes spaini, laternu, restēm etc. — Tāpat viņi pārrunā, kā vilciena priekšniekam izturēties pret deportējamiem.

Iekraušanas punktu apsargā NKVD karaspēks.

Deportācijas darba veicējas grupas vecākais nodod izsūtāmo vilciena priekšniekam izsūtāmo sarakstu norakstu par katru vagonu atsevišķi. Vilciena priekšnieks pēc tam izsauc deportējamos pēc saņemtajiem sarakstiem, rūpīgi pārbauda ģimenes locekļu skaitu un ierāda tiem vietu vagonā.

Deportējamo mantas iekraujamas tai pašā vagonā, kur paši deportējamie, atskaitot lauksaimniecības inventāra priekšmetus, kas ievietojami atsevišķos preču vagonos.

Deportējamie ievietojami vagonos pa ģimenēm. Nav atļauts ģimenes šķirt (izņemot vienīgi apcietināšanai nolemtos ģimeņu galvas). Katrā vagonā ievietojamas 25 personas.

Pēc vajadzīgā skaita ievietošanas vagonos noslēdzams.

Pēc cilvēku pārņemšanas un ievietošanas vagonos deportācijas vilciena priekšnieks ir atbildīgs par viņiem un par viņu nogādāšanu norādītajās vietās.

Pēc izsūtāmo nodošanas deportācijas veicējas grupas vecākais raksta ziņojumu par darba veikšanu un gaitu un iesniedz to apgabala izpildkomitejas priekšniekam. Ziņojumā īsumā uzskaitāmi deportēto vārdi, vai ir atrasti ieroči un kontrrevolūcionāra literatūra un kā deportācija izdevusies.

Pēc deportējamo nodošanas un ievietošanas izsūtāmo vilcienā un pēc ziņojuma iesniegšanas deportētāju grupas dalībnieki tiek atbrīvoti no viņu pienākumiem, un tie tālāk rīkojas pēc vietējās Sabiedriskās drošības tautas komisāriāta nodaļas norādījumiem.

1941. gada 21. janvārī.

Nr. 2192.

PSRS Sabiedriskās drošības tautas komisāra vietnieks,
trešā ranga sabiedriskās drošības komisārs: Serovs. *)

No šīs instrukcijas redzam, ka deportācijas uzskatītas par "svarīgu politisku uzdevumu" un sagatavošanās šim negēlīgajam uzdevumam bijusi jāizdara sevišķi rūpīgi un vislielākā slepenībā. Mēs redzam, ka instrukcijā rūpīgi punkts pēc punkta norādīts, kā sagatavojami deportācijas orderi, transports, vilcieni, kā dzīvokļi uzlaužami, ja nelaiž iekšā, ka deportējamo ģimeņu galvu un ģimeņu locekļu "izņemšanas" operācija jāizdara vienā laikā, neziņojot viņiem, ka vēlāk tos šķirs, ka operācija sākama rīta ausmā vienlaicīgi visās trijās

Baltijas valstīs un tml. Apcietinot veselu ģimeni, vajadzēja figurēt vienai centrālai personai, kas ne ikreizes bija ģimenes galva.

Vietējām vajadzībām radās vēl citi priekšraksti, bet tie visi bija atvasināti no Serova instrukcijas. Tā tas bija Latvijā, Lietuvā un Igaunijā.

Deportācijas paredzēja izvest garā izsūtījumu virknē. Ja koncentrētā veidā tās sākās 1941. g. 13. un 14. jūnijā, tad administratīvu un tehnisku apsvērumu dēļ turpinājumi bija paredzēti vēl jūnija beigu nedēļās.

Nākamie izsūtījumu saraksti atrasti jūnija beigās Ventspilī un citur. Tos savām acīm redzēja pēc lielinieku padziņas vietējie iedzīvotāji, kuros figurēja arī viņu vārdi. Sarakstos katram vārdam bija klāt kāda zīme, piemēram, krustiņš, sarkans ripulis, zaļš ķeksītis vai kāda piezīme. Tas palīdzēja čekistu operatīvajai daļai ikvienu deportējamo iedalīt paredzētajā katēgorijā.

Lietuvis Dr. Devenis, kas tuvāk iepazīties ar deportāciju izplānojumu, noskaidrojis, ka padomju valdība paredzējusi apmēram vienas trešdaļas iedzīvotāju aizvešanu no Lietuvas. (254) Tas nozīmē, ka Latviju un Igauniju sagaidīja tas pats, jo Padomju Savienība izvēlējās vienādus soļus visās Baltijas valstīs.

BAIGĀ GADA BAIGĀKĀ NAKTS

Dīvaini. Jūnija otrajā nedēļā Uzvaras laukumā Rīgā saradās simtām smago mašīnu un to skaits diendienā turpināja augt. Pirms tam laukumā nebija redzami nekādi spēkrati.

Nasku darbošanos tanī laikā varēja novērot arī stacijās nevien Rīgā, bet arī provincē. Jau veselu mēnesi pirms 14. jūnija kaut kas sakustējās.

Dzelzceļnieku trimdas izdevumā pieminēts šāds novērojums: "1941. g. maija mēneša sākumā Liepājas stacijā tika saņemta telegramma no Rīgas, kurā Rīgas dzelzceļu pārvalde norādīja, ka tuvākajā laikā jāuzkrāj viens simts preču vagonu, pie kam no ik četriem parastajiem vagoniem vienam vajadzēja būt ar bremzes laukumu. Uzkrāšanu pabeidzām pāris nedēļās. Tad sekoja rīkojums par šo vagonu mazgāšanu. Vispēdīgi tos apskatīja vietējais politiskās nodaļas priekšnieks. Ja kādi vagoni nebija pietiekami tīri, tos vajadzēja pārmazgāt, un tādās reizēs tika aizrādīts, ka sarkanarmieši nevar braukt netīros vagonos. Par tīriem atzītos vagonus pakāpeniski

padeva uz galvenajām darbnīcām iekārtošanai. Pati iekārtošana likās savdabīga un radīja aizdomas, jo kareivju pārvadāšanai iekārtojamajos vagonos parasti netika aizrestotas lūkas un netika ierīkotas speciālas skārda caurules dabiskajām vajadzībām. Stacijas personāls tika apzināti maldināts ar norādījumu, ka vagoni iekārtojami lielākas sarkanarmijas vienības pārvešanai no Kara ostas uz citurieni.

12. jūnijā tika saņemts jauns rīkojums: sagatavot no minētiem vagoniem vilcienu Liepājas stacijai, sastāvošu no 60 vagoniem, atstājot 6 vagonus rezervē, bet pārējos vagonus nosūtīt šādā kārtībā: uz Gaviezi 4 vagonus, Priekuli 12, Durbi 6, Skrundu 12 vagonus. Tās pašas dienas vakarā tiešā satiksmē no Ļeņingradas pienāca divi četrasu pasažieru vagoni. Tajos atradās cilvēku medībās iepraktizējušies čekisti. Šos čekistu vagonus vajadzēja nekavējoties padot uz Kara ostu tāpat kā agrāk minēto vilcienu ar 60 vagoniem. Pēdējo novietoja pie kara rampas. Kara rampu Latvijas laikā lietoja mūsu karaspēka vajadzībām, bet šoreiz čekisti to izmantoja nevis sarkanarmijas vajadzībām, kā to līdz tam apgalvoja, bet gan mūsu tautas locekļu sūtīšanai mocekļu gaitās resp. latviešu deportācijai uz Sibīriju, uz kurieni daudziem tas bija pēdējais brauciens." (255)

Ja nu to tik vēl ievēroja un saprata, tad atliek jautāt, vai tiešām visas līdzīgas šausmas, kas gadiem ilgi bija brēkušas pret debesīm aizrobežā, varēja palikt neizprastas Latvijā. Arī Polija toreiz vēl bija mūsu kaimiņvalsts, un tas, kas notika Baltijas valstīs 1941. gada 14. jūnijā, tur bija noticis pusotra gada iepriekš, pie tam uz mata tāpat. (256)

Izrādās tomēr, ka ne visi bija dzīvojuši aizsegtām acīm Latvijā.

Pēteris Dardzāns, kas ir Troickas latviešu strēlnieku pulka kādreizējais komandieris, atstāsta savu sarunu ar ģenerāli Bolšteinu: "Apmēram 1940. g. marta beigās kādā izrikojumā satiku savu veco karabiedru no 1. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka laikiem, ģenerāli Bolšteinu, toreizējo robežsargu divīzijas komandieri. Ilgākā sarunā ģenerālis man pastāstīja, cik bēdīgas ziņas nākot no lielinieku ieņemtajiem Polijas apgabaliem. Poļu bēgļi lēsuši, ka vismaz 1,5 līdz 2 miljoni cilvēku krievi esot vai nu vienkārši noslepkavojuši, vai deportējuši nezināmā virzienā. Ģenerālis Bolšteins domāja, ka gadījumā, ja krievi iebruktu Latvijā, būtu sagaidāma tāda pati bestiāla izrikošanās ar iedzīvotājiem. Ģenerālis vēl pastāstīja, ka par visu to esot vairākkārt ziņojis ir kara, ir ārlietu resoriem, bet nekādas rīcības no to kungu puses viņš neesot manī-

jis." (257)

Ja nu tomēr skaidrība par to bija, paliek neizprotams, ka tieši tādos apstākļos Latvijas iestādes atteicās izsniegt ārzemju pasēs un atņēma pilsoņiem pat tās, kas jau bija izsniegtas. Viņu vidū bija taču potenciāli apdraudētas personas.

Turpināsim apskatīt notikumus Baigā gada baigākās nakts priekšvakarā. Visskaidrāko pārskatu iegūstam atkal no dzelzceļniekiem.

P. Beišāns, Rīgas pasažieru stacijas dežūrants, stāsta: "Ceturtdien, 12. jūnija pievakarē pēc pabeigtas dienas dežūras aizgāju uz Šķirotavas rampu, jo redzēju tur ļoti lielu rosību, — daudzas smagās auto mašīnas, daudz NKVD ierēdņu gaiši zilajās formas cepurēs. Vietējais dzelzceļu milicis, kas bija man pazīstams, brīdināja mani pēc iespējas ātrāk doties no šīs vietas prom, ko arī tūlīt darīju. Apmetu likumu pa Dreiliņu mežu un pa Lubānas šoseju nācu atpakaļ uz 5-tā kilometra posteni." (258) Visa šī sarežģītā gājiena starpgadījumus te nepieminēsim. Kā aculiecinieks šis dzelzceļnieks pastāsta par izšķirīgo nakts dežūru 14. jūnijā: "Pa logu, skatoties Šķirotavas rampas virzienā, varēja vērot lielu smago automobiļu kustību. Krēslai metoties, no Ērgļiem pienāca pieci aizrestoti preču vagoni, kuri bija jāsūta tālāk uz Šķirotavu. Pa logiem, cauri restēm, raudzījās bērni, bet vienā logā saskatīju bijušā Rīgas pasažieru stacijas priekšnieka K. Zemnieka seju." (259) Šādi vilcieni bija noorganizēti ikvienā lielākā dzelzceļa mezglā pa visu Latviju.

Kādēļ tieši šos nelaimīgos apcietināja un aizveda?

Izmantojot Latvijā iegūtu ziņu materiālu, Jūlijs Vaivars, vēl Rīgā būdams, devis labu pārskatu par to, kas bija sagaidāms: "Trīs nedēļas pirms liktenīgā 13./14. jūnija Rīgas čekas darbinieki citu neko nedarīja kā tikai izskatīja un sakārtoja materiālus par apcietināmiem un izsūtāmiem. Piemēram, ja apcietināja ģimenes galvu, tad to šķīra no ģimenes. Ja ģimenes galvu neapcietināja, tad to atstāja pie piederīgiem." (260) Ka tādas atšķirības tiešām notika, to uzzināja arī 1956. gadā Austrijā Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvis, kas runāja ar Rīgas tirgotāja Segala meitu, kurai bija laimējies izkļūt no Sibīrijas brīvajā pasaulē. Viņa apliecināja, ka visa šī Rīgas žīdu tirgotāja ģimene varējusi palikt vienkopus un nonākusi pie Jeņisejas upes cilvēku pamestā mežmalā.

"Visās aprīnķa pilsētās čeka bija iekārtojusi savas nodaļas," konstatē Vaivars. "Tās vadīja bijuši pagrīdnieki un citi noziedzīgi elementi. Viņiem dot norādījumus ziņu vākšanā

bieži vien izbrauca čekisti no Rīgas. Nav pareizi, ja domā, ka izsūtāmo sarakstus laukos sastādīja vietējie pagastu vai apriņķu varasvīri. Nē, viņi tikai palīdzēja savākt vajadzīgos materiālus, ziņas, un apriņķu čekisti tās sakopotas nosūtīja uz Rīgas čeku. Šeit desmitiem un simtiem čekistu šīs ziņas kārtoja un izlēma boļševikiem naidīgā cilvēka likteni. Aprīļa beigās čeka arī norādīja sagatavot vajadzīgos transporta līdzekļus, vagonus utt. Bija skaidrs, ka Rīgā un visā Latvijā par maz bija čekistu plašās akcijas veikšanai, jo speciālais čekas karaspēks, kas atradās Rīgā, bija domāts lielāko tiesu čekas iestāžu apsargāšanai un varbūtējo nemieru apspiešanai. Tādēļ no Maskavas ieradās čekas skolas kursanti un lielāks skaits čekistu. Apcietināšanā piedalījās arī kompartijas biedri, miliči, gvardisti un uzticamākie komjaunieši.

Dažas dienas pirms liktenīgās nakts tā saucamās apriņķu "troikas", kas bija nodarbinātas saskaņā ar Padomijas valsts drošības komisāra vietnieka Serova parakstīto instrukciju par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas pretpadomju elementu izsūtīšanas kārtību, bija jau saņēmušas no Rīgas pārbaudītus un apstiprinātus izsūtāmo sarakstus līdz ar vajadzīgām aktīm un apcietināšanas orderiem.

Sevišķi pārdomāti čekisti iepriekš rīkojušies Rīgā. Viņi sastādījuši izsūtāmo sarakstus pa atsevišķām ielām resp. namiem. Šādu sarakstu atrasts lielāks skaits. Sarakstā atzīmēts vārds, uzvārds, tēva vārds, lietas numurs. Atsevišķā nodalījumā uzrādīts izsūtāmo skaits līdz 16 g. vecumam un blakus — virs 16 gadiem, dzīves vieta un persona, kas atbild par apcietināšanu. Saraksta malā atzīmēts "pilnīgi slepeni". Šķirstot šos sarakstus, redzam, ka pie daudziem aizvestajiem atzīmēts — aizsargs, fašists, namu īpašnieks, bijušais tirgotājs, policists, bij. baltgvardists, bij. izlūkošanas aģents, nacionālists, pārkonkrustietis, bij. fabrikants utt.

13. jūnija vakarā visi čekisti bija mobilizēti. Tāpat kompartijas rajonos ieradās uzticīgie komunisti, gvardisti, komjaunieši. Kā atrastie saraksti liecina, tad katrs čekists dabūjis pavēli apcietināt divas līdz četras ģimenes. Viņš bija atbildīgs par to, ka šo uzdevumu pareizi veiks. Čekistu parasti pavadīja viens kompartijas biedrs, viens milicis, viens gvardists un viens NKVD (čekas karaspēka) pārstāvis.

Pēc noteikumiem apcietinātiem bija atļauts ņemt līdz 100 kg dažādu mantu. Protams, ka viss bija atkarīgs no apcietinātāju izturēšanās. Dažās vietās tie izturējās ļoti brutāli, izdemolēja dzīvokli. Arī pats nelaimīgais apjukumā nezināja paņemt vajadzīgās lietas. Tiem, kurus šajā naktī neuzskatīja

par aizvedamiem, bet gan apcietinātiem, mantas stacijā noņēma it kā sanitārajai kontrolei. Neviens no viņiem mantas nav dabūjis atpakaļ. Turpretim ir noteiktas ziņas, ka pārējiem izsūtītiem līdz robežai mantas atstātas.

Apcietināto ešloni gāja citā virzienā nekā izsūtīto. Torņakalnā un Šķirotavā risinājās drāmatiskas ainas. Vaimanās un asarās ģimenes galvas šķīra no saviem mīļajiem. Kad ausa rīts, daudzi lūdzās nodzerties, bet čekisti par to tikai smīnēja. Par visiem apcietinātiem un arī izsūtītiem čekisti deva viņu pavadoņiem līdz attiecīgās apsūdzību un izziņu lietas. Ir ziņas, ka daudzi apcietinātie un arī izsūtītie Padomijā tiesāti un pat nošauti. Simtiem un tūkstošiem novietoti dzelzceļu un mežu darbos vai purvos, koncentrācijas nometnēs." (261)

Šinī apskatā dots tikai kopsavilkums, atstājot neievērotas vēl daudzas citas parādības, kas atsedz padomju nelietības. Laikraksts Tēvija, publicēdams Rīgā tikko minēto faktu materiālu, kas aprāda vietējo čekas organu darbību, beigu slēdzienā konstatē, ka čekisti mūsu zemē saņēma visus norādījumus un pavēles tieši no Maskavas. Un tā tas bija.

Vēl pieminēsim pašu aizvesto liecības, kuras iegūtas pēc daudziem gadiem. Salīdzinot tās ar Rīgas posma noskaidrojumiem, redzam pilnīgu saskaņu notikumu aprakstā par 14. jūnija notikumiem.

Baigā gada aizvesto vilcienā nonāca jauna studente, Iza Zikmane. Čekisti aizveda viņu, tāpat kā daudzus tūkstošus, uz Torņakalna staciju, kur atradās plašs sliežu ceļš, piemērots ešlona sagatavošanai. Viņa ievēroja, ka uz dažiem vagoniem, kas bija savesti deportēto transportam, varēja saskatīt burtu "A", kamēr uz citiem rēgojās burts "B". Burta "A" vagonos sabāza arestantus, bet "B" vagonos nonāca izsūtāmie. Burts "B" bija kiriliskais "V". Ar to bija domāti "visslanije", izsūtāmie.

Minētā lieciniece stāsta, ka kāds apcietinātais 14. jūnijā bija šāvis uz čekistiem. Šaudišanās laikā ievainoja arī šī drosmīgā latvieša sievu. Viņa meitu pēc tam apcietināja. Stāstītāja nonāca ar šo meiteni kopā Solikamskā. Viņai pašai Urālu apgabalā piesprieda septiņus soda gadus. Apsūdzībā figurēja tas, ka viņa bijusi aizsardze un studenšu organizācijas Ausma locekle. Spriedums atnāca no Maskavas. (262)

Viena no daudzajām liecībām par 1941. gada jūnija deportācijām nodota Latvijas sūtniecības rīcībā Vašingtonā. Tanī atrodams visai sīks notikumu apraksts. Ziņojumu uzrakstījis rīdzinieks, inženieris N. R. Joelsons. Šī aculiecinieka notikumu apraksts sākas ar čekistu izdarībām viņa mājās.

“1941. g. 14. jūnijā, sestdien, agri no rīta pie mājas piestāja smagā automašīna. Divas apbruņotas personas ienāca dzīvoklī, prasīja pēc manis, un viens no viņiem, tērpies Gobež (čekieta) uniformā, uzrādīja man Latvijas PSR Tautas komisāru padomes dokumentus, ka esmu paredzēts (bez sievas) izsūtīšanai no valsts robežām kā nevēlams elements. Atceros šī tipa uzvārdu: Zabeļin. Viņš un tā pavadoņi no strādnieku brigādes, abi apbruņoti, lika man nekavējoties viņiem sekot, ļaujot man sagatavoties piecpadsmit minūtēs. Apstulbis no nelaiemes, kas man uzbruka, nespēju ne parunāt, nedz pakustēties. Šie abi sāka mani rupjā veidā steidzināt, pie kam sevišķi nikns bija “strādnieks”. Šausmās satrauktā žēlsirdīgā māsa, kas kopa manu sievu, steigā sāka savākt un sabāzt manas mantas divi čemodānos. Čekieta atļāva man ņemt līdzi tikai tik daudz, cik pats spēju panest.

Redzot manu satraukumu, čekieta mierināja mani, ka mani izsūtīsot tikai kādus simt kilometrus aiz robežām. Tā bija parastā krāpšana, lielinieku tik bieži pielietotā acu apmānīšana. Tanī pašā laikā žēlsirdīgajai māsai lika parakstīt galvojumu, ka visas mantas un iekārta (bagātīgi mēbelēts 7 istabu dzīvoklis) paliek viņas uzraudzībā un ka viņai uzdots desmit dienu laikā visu nodot rajonam.

Strādnieku gvardists, draudot ar revolveru, neļāva man ieiet pie sievas guļamistabā, lai no tās atvadītos. Sievas izmisīgie kliegzieni vēl tagad man skan ausīs. Tā man vairs neiznāca viņu redzēt, ar kuru biju nodzīvojis 27 gadus. Drīz viņa aizgāja bojā no vācu nacistu rokas. Abi nelieši mani steidzināja. Atstāju savu māju, dzirdot sievas drausmīgās raudas un redzot žēlsirdīgās māsas un kalpotājas asaras. Šķīros no visa ar šausmām. Ierāpāties smagā automašīnā, kas ātri traucās ceļā. Pa ceļam viņi iekrāva vēl dažus upurus un pēc tam trakā ātrumā devās uz Šķīrotavas staciju.

Neskatoties uz agro rīta stundu, likās, ka pilsēta nonākusi ielenkuma stāvoklī. Visur miliči, visur kareivju pulciņi. Visa strādnieku milicija bija redzama ar ieročiem. Kājniekus visos ielu krustojumos apturēja, mašīnas pārmeklēja. Liels skaits smago mašīnu traucās uz priekšu steigā. Tās bija pieblīvētas komunistu upuriem. Kā vēlāk izrādījās, tad šim nolūkam bija rekvizētas visas fabriku mašīnas. Visa “operācija” tika turēta lielā slepenībā.

Ierodoties Šķīrotavas stacijā, mūs nodeva NKVD sargam un noveda uz arestantiem pārpildīto preču vagonu. Visas dzelzceļu līnijas bija preču vilcienu pārslogotas. Visur nervoza kustība. Pie ikviena vagona stāvēja sardze, apbruņoti kareivji.

Vagonu atstāt vairs nebija atļauts. Mūsu vagonš bija pārpildīts ar vīriem, sievietēm un bērniem. Uztraukums un vaimanas. Visus bija sagrajis satraukums, bezprātīgas šausmas. Smacēja arī karstais laiks. Cits citu mēģināja mierināt. Pa pievērto durvju spraugu bija redzams, ka pienāk jaunu upuru bezgalīgas rindas. NKVD ierēdņi steidzīgi rīkojās ar viņu izvietošanu.

Pievakarē pie mūsu vagona pienāca NKVD ierēdņi un pēc saraksta izsauca ieslodzītos. Tos ar mantām pārvietoja citā vilcienā. Tagad vīrus atšķīra no sievietēm, kā arī vecākos bērnus no vecākiem. Ieslodzītie jautāja, kā būs ar mantām, jo tās atradās vienkopus. Sadalīšanu neatļāva. NKVD ierēdņi mierināja, ka kādā lielākā stacijā, viņpus Latvijas robežām, ģimenes taču atkal apvienošot. Tas izrādījās par viņu kārtējiem meliem. Ģimenes vairs neapvienoja. Dažos gadījumos dažas sievietes jau sākumā palika gluži bez jebkādam mantām pa visu izsūtīšanas laiku. Šis šausmas daudziem maksāja dzīvību.

Mani iespīlēja pārpildītā vagonā, par kuru teica, ka tas paredzēts 40 cilvēkiem vai 8 zirgiem. Vagonš bija ar aizrestotu lodziņu. Vagonā atradās divas nāru rindas. Mūsu vagonā sabāza 60 vīriešus. Tik pārpildītā vagonā bijām visi sasvīduši. Vagona vidū, grīdā, bija caurums — mūsu "nepieciešamajām vajadzībām". Tveices dēļ visi cieta slāpes. Ārā netikām, durvis bija no ārpuses nostiprinātas ar bultu. Pie lodziņa aizliedza parādīties. Beidzot sargkareivis pasniedza divus spaiņus, ar kuriem vagona vecākais gāja pēc ūdens. Ūdens dēļ notika asi strīdīni. Pēc tam pasniedza arī maizi. Mēs sadalījām mūsu krājumus. Mūsu vilciens, kas sastāvēja no vairāk nekā 50 vagoniem, nostāvēja Rīgā gandrīz divi dienas. Kad tas sāka kustēties, virzienu neviens nezināja." (263)

Ja arī šeit aizvešanas norise lielos vilcienos atstāstīta līdzīgi citām, tad tomēr par padomju varas apziņu liecina vēl daži zīmīgi epizodi. Ne ik reizes izslāpušajiem ieslodzītiem pasniedza spaini ar ūdeni. Par Skrīveru stacijas priekšnieka palīgu Alfredu Bandinieku zināms, ka čekists viņu nošāva par to, ka viņš uzdrīkstējās pasniegt dzeramo ūdeni ešelonā sabāztajiem deportētiem. (264) Kolīdz kāds atļāvās cilvēciskāku rīcību, arī to sagaidīja līdzīgs liktenis. No daudzajiem atgadījumiem pieminēsim vēl vienu, kas notika Liepājā, kur deportāciju akcijas laikā kāds sarkanais gvards aizveda jaunāko konduktoru pāri stacijas laukumam un to skolas pagalmā nošāva. (265) Un tanī pašā skolā mēnešiem ilgi bija runāts par padomju morāli un sociālistisko humānismu.

Uz vajāto pilsoņu rēķina pūlējās iedzīvoties kā čekisti, tā

miliči un sarkanie gvardi. Kad Krāslavā tikko bija aizvesta lauksaimnieka ģimene, miliči deportāciju laikā sadalīja aizvesto pārpalikušās mantas savā starpā. Tūlīņ pēc aizvešanas tie nokāva cūku, lai tanīs pašās mājās rīkotu iedzeršanu. Tajās piedalījās arī izpildu komitejas priekšnieks. Liksmošana turpinājusies trīs dienas. (266)

Daži aizvestie būtu varējuši glābties, ja būtu pazinūši labāk padomju varas nolūkus un deportāciju tehniku. Deportāciju kārtība paredzēja, ka pēc iepriekš sastādītiem sarakstiem aizvedamas zināmas personas, bet, ja tās negadījās pa rokai, iztika arī bez tām. Čekisti tādos gadījumos teica, — gan jau mēs viņus dabūsim rokā nākamo reizi, un tāda tiešām bija paredzēta. Aizvedamo kopskaits no Latvijas Baigajā gadā bija paredzēts ap 60.000.

Daži tomēr paglābās, citi mulsumā un neziņā paši pieteicās.

Pieminēsim šeit tikai vienu raksturīgu gadījumu ar Cēsu jauniem.

“Tas iesākās 1941. g. 14. jūnijā Cēsīs,” stāsta viņš. “Šai laikā es mācījos Cēsu vidusskolā un, protams, dzīvoju pie saviem vecākiem pilsētā. Mūsu mājā dzīvoja arī kāds augstāks krievu ierēdnis, kas iepriekšējā dienā bija pateicis mani vecākiem, lai nākošajā dienā savā mājā neuzturas. To arī mani vecāki izdarīja un aizbrauca uz 5 km attālo lauku saimniecību. Tomēr vietējie latviešu čekas ierēdņi bija uzzinājuši manu vecāku atrašanās vietu, tos apcietinājuši un noveduši uz apcietināto ešelonu Cēsu stacijā. Minētajā dienā es biju skolā, un kad pārnācu mājās, es uzzināju, ka mani vecāki ir apcietināti un, cik domājams, atrodas izsūtāmo ešelonā. Stacijā es tiešām arī savus vecākus atradu. Tēvs bija ievietots atsevišķā lopu vagonā kopā ar citiem vīriešiem, kamēr māte citā kopā ar sievietēm, zīdaiņiem un bērniem. Mani aizveda pie mātes, kur es arī paliku. Aizrestotajā lopu vagonā bija 30—40 cilvēku, bez jebkādam labierīcībām. Tās aizstāja vienā vagona malā ierīkota koka sile. Gulēšanai bija ierīkotas divu stāvu koka nāras. Mūsu ešelonā nostāvēja Cēsu stacijā līdz nākamajam ritam, kad sākās mūsu ceļojums pretim nezināmai nākotnei. Kurp mūs vedīs, tas netika teikts, bet mums gan pateica, ka mēs tiekam pārvietoti. Cik lopu vagonu bija mūsu ešelonā, es nevaru pateikt, bet tas bija krietni vien garš. No Cēsīm mūs veda uz Gulbeni, Rēzekni, Zilupi un tad pāri Latvijas robežai.” (267)

Kāds cits izsūtītais stāsta, ka, tobrīd “kad tuvojās robeža, visi, kas bijām vagonā, sakāpām uz augšējām lāvām. Tupu

rāpus. Mazie bērni priekšā, tad lielākie, un beidzot mēs lielie, — lai katrs varētu paņemt sirdī Latvijas bērzu košuma pēdējo skatu. Es nezināju, kurš sāka dziesmu, bet savām izkaltušajām lūpām mēs visi dziedājām “Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils”, jo vienīgi Viņš nu vairs varēja mūsu likteņus uz labu virzīt. Un tad kā vienā mutē sākām lūgšanu par mūsu tēvzemi — “Dievs, svētī Latviju!” Mēs visi bijām cilvēki, — cits stiprs, cits vājš. Mēs visi raudājām un šķiršanās sāpēs meklējām mierinājumu Dziesmu grāmatas 533. dziesmā: “Un tad ar sirdīm degošām, Lai jaunus laikus sagaidām”. Kopš tās dienas, kad, Latvijas robežu pārbraucot, sākām dziedāt, ik rītus noturam dievvērdus. Dziedam to pašu 533. dziesmu, jo tā ar savu pareģojumu — Ne pašu spēkiem tautu glābsim, Nedz paši spēsim pastāvēt, Bet Dievu lūgt mēs neatslābsim, Lai viņš mums palīdz uzvarēt — ir mūsu sirdīm vistuvākā.” (268)

Arī Rūta Upīte, kas atstājusi mums un nākamajām paaudzēm savu ciešanu stāstu “Vēl tā gribējās dzīvot”, vēstī: “Atvadoties no Latvijas, mūsu lūpas čukstēja vārdu — Latvija! Šo baigo, drūmo nakti neviens vairs aizmirst nevarēs.” (269)

Kaut arī liktos, ka ar to viss par Baigā gada baigāko nakti jau pateikts, tad tomēr skaidrības dēļ vēl minami daži dati.

1941. gada 13./14. jūnija deportācijā aizveda pēc Tautas Palīdzības datiem 15.081 personu. Aizveda nevien latviešus, bet arī cittautiešus. Pēdējo vidū bija ap 500 žīdu tautības iedzīvotāju, kas palika neregistrēti. Žīdu tautības Saeimas deputāti jau pieminēti, bet deportēto vidū bija daudz intelligentu un akadēmiski izglītotu darbinieku.

Latvijas valsts uzbūves darbā daudz bija dardzis prof. Dr. Pauls Mincs. Viņš pazuda bez vēsts. Vairāki nenasniedza nemaz Urālu soda apgabalā, jo ceļā nomira. Vislielāko daļu deva žīdu tirgotāji, kokrūpnieki un citi saimnieciski darbinieki. Pret viņiem komunisti vērsās kā pret šķiras ienaidniekiem. Bet rāva līdzī arī viņu ģimenes, apvienojot šīs nelaimīgās sievietes ar prostitutām. Ja Stučkas režīma laikā pēdējām vēl bija piekritusi redzama loma kā plintniecēm un aktivistēm, tad tagad viņu vietā bija stājušies kompartijas un čekistu skolās apmācīti šāvēji un kontrevolucionāru iznīcinātāji.

Kas redzēja Rīgu Baigā gada 14. jūnijā, tas nevar piemirst Marijas un Kaļķu ielas, kas lepojās ar žīdu veikaliem. Jebšu veikali jau pirms tam bija nacionālizēti, tad saimniecisko pulsu vēl uzturēja lietpratēji. Bet atradās nami, kur dzīvokļos vairs nebija atstāts neviens dzīvs cilvēks. Nāves dvesma pārklāja šo un apkārtējās ielas.

Latvieši bija aizvesti no vistālākajām pilsētas nomalēm. Un tomēr pilsētas spēja vairāk nosegt postu nekā lauki. Laukos čekisti neļāva saimniecei pat atsiet lopus, lai tie brīvi kustētos un sameklētu sev paši barību. Kūtiš tādēļ dzirdēja govīs maujam, un arī citi mājkustoņi kļuva tramīgi. Uzticīgajam cilvēku pavadonim — sunim neatlika nekas cits kā gaudot. Neprāta vilnis bija visu sajaucis un pārvērtis postažā.

Gadu iepriekš un padomju vēlēšanu laikā LKP Centrālā komiteja turpretim sludināja: “Balsojiet par Darba ļaužu bloku. Balsojot par to, jūs balsojat par zemi un sava īpašuma drošību. Izrēķināšanās nebūs! Personas un īpašumu neaizskaramība nodrošināta. Nepadodieties provokācijai! Sekojiet un klausiet tikai mūsu tautas valdības norādījumiem un rīkojumiem. Turpiniet mierīgi savu darbu.” (270)

LITENE UN OSTROVIEŠU NOMETNE

Sarkanās armijas invāzija Baltijas valstīs izraisīja smagu satraukumu šo zemju nacionālajās armijās. Latviešu virsnieki, kuru vidū bija daudz brīvības cīnītāju, nevēlējās pakļauties padomju varai bez cīņas. Liepājas garnizonā vēl pirmajā brīdī apsvēra jautājumu par vienas karaspēka daļas pāriešanu pāri robežai rietumu virzienā, kas gan būtu savienota ar internēšanu, bet vēlāku iespēju uzņemties bruņotu cīņu pret pretinieku. Nodomu atmeta, kad nāca augstākās virspavēlniecības norādījums — palikt uz vietām.

Latviešu karavīru patriotiskais noskaņojums bija Maskavai pazīstams. To iznīdēt ar “pāraudzināšanu” un politiskajiem kursiem nebija cerību. Runāt pārāk skaidru valodu komunisti tanī brīdī neuzdrīkstējās. Tādēļ lietoja saldeni valodu.

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja pasteidzās nākt jau pirmajās dienās ar paziņojumu:

“Armijā arī turpmāk būs vietas virsniekiem un instruktoriem, kas godīgi un apzinīgi pildīs savus pienākumus jaunās Latvijas tautas armijas rindās. Nenotiks nekādas nedibinātas izrēķināšanās. Nebūs vietas armijas rindās vienīgi jaunās iekārtas noteiktiem naidniekiem. Šinī sakarībā jau daži augstāki virsnieki ir atstājuši armijas rindas un pēc vajadzības tiks atvaļināti vēl daži citi.

Taču nekādā gadījumā nav pamata baumām un prasībām, lai no armijas atlaistu visus virsniekus vai lielāko daļu no

viņiem. Diemžēl, dažās vietās un pat sapulcēs ir atsevišķi neapzinīgi cilvēki izteikuši līdzīgas domas. Šāda rīcība nevēlama. Tā nesaskan ar valdības politiku, un tā var tikai kaitēt jaunās iekārtas lietai. Tāpēc šādi nedibināti pārspilējumi un izlēcieni turpmāk noteikti novēršami. Arī jaunajai demokratiskajai Latvijai ir vajadzīga sava tautas armija ar godīgiem un centīgiem virsniekiem.” (271)

Kāda bija Istenība, to pierādīja nepārtraukta virsnieku aizvešana uz Krieviju, bet visskaidrāk Litenes notikumi. Ko piedzīvoja latviešu karavīri Litenē? Arī pārējie, kaimiņu nometnē?

Vistuvāk patiesībai ir aculiecinieku stāstījumi, tādēļ turēsimies pie tiem. Un turklāt, — ka Litenes notikumi nenāca pēkšņi, bet tos itin agri varēja sagaidīt, lasām jau šajos vārdos:

“1941. gada pavasaris bija jo sevišķi baigu nojautu pilns latviešu virsniekiem. Visur valdīja neuzticība, aizdomas, nedrošība, neziņa. Poljtruki ik dienas atgādināja virsniekiem, ka par katru viņu pretvalstisku vārdu un darbu tie atbild nevien ar savām galvām, bet arī ar piederīgo dzīvību un brīvību. Virsnieki bija nomākti, satraukti, nogurdināti. Ikviens ilgojās pēc kādas izejas, pēc ātrākām beigām. Daudzi, kuru nervi neizturēja un kas izteica kādu neapdomātu vārdu, pazuda viens pēc otra čekas tumsībā. Tā dzenāti un izspiegoti, latviešu virsnieki ar savām karaspēka daļām 1941. gada jūnija pirmajās dienās nonāca nometnē — mežā pie Pededzes upes. Lielāko pusi no Latvijas teritoriālā korpusa novietoja Litenes nometnē, otru pusi Ostroviešu nometnē — ap 13 km no Gulbenes. Ostroviešu nometnē novietoja teritoriālā korpusa sapieru, izlūku un sakaru bataljonus, 2 artilērijas un 3 kājnieku pulkus. Šai nometnē iekārtojās arī visa korpusa komandieris, kāds krievs, ar savu štābu.

Jau maija vidū demobilizēja lielāko daļu latviešu obligātā dienesta instruktoru un kareivju — katrā ziņā gandrīz visus nacionālāk noskaņotos. To sarkanarmijas vadība bija dārtījusi ar gudru ziņu, lai vēlāk, virsniekus arestējot un aizvedot, neizceltos bruņota pretestība. Nometnē starp kareivjiem pārsvarā bija krievi, apmēram 15 reizes vairāk nekā latviešu.

Līdz ar izešanu nometnē mūsu virsnieku stāvoklis kļuva vēl ļaunāks. Pulku komisāri jau pirmajā dienā saaicināja komandierus — latviešus, norādīja tiem nometnes robežas un teica, ka ārpus tām nav brīv iet. Arī atvaļinājumus nepiešķīra, pat uz tuvo Gulbeni nelaida. Pēc produktiem komandēja tikai uzticamos: komjauniešus, krievus, mongoļus.

Nekādas ticamas ziņas no ārpusē nometnē vairs

nepienāca. Avīzes saņēma nekārtīgi. Pastu stingri kontrolēja. Pa radio drīkstēja klausīties tikai vietējās ziņas. Nometnes robežas dienām un naktīm apsargāja mongoļu, krievu un komjauniešu posteni. Pa naktīm staigāja patruļas un pārbaudīja gulētājus teltīs un barakās. Katrs saprata, ka tā patiesībā ir koncentrācijas nometne. Kara tuvošanos nojauta ikviens, bet nezināja, kad tas sāksies. Tā pienāca 13. jūnijs. Pienāca ziņa, ka sākot ar šo vakaru virsniekiem jāguļ kopējās komandieru teltīs. Tie nevar gulēt nekur atsevišķi.

Tā nometnē sagaidījām 14. jūnija rītu.

Virsnieku aizvešana bija paredzēta plkst. 11, bet tā aizkavējās, jo NKVD daļas, kurām no Gulbenes bija jāierodas arestēšanas vietās, nokavējās. Aizvedamiem virsniekiem politruki lasīja referātus, kurus neviens neklausījās. Lielā auto rinda sakustējās ap plkst. 14. Drūmi ietarkšķējās motori, un mašīnas aizdunēja pa ceļa smiltīm. Tur aizveda vismaz ap 300 latviešu virsniekus no ostroviešu nometnes. Baismīgāks par bērū gājienu likās šis brauciens.

Pievakarē atgriezās daļa šoferu. Tie bija latvieši. Viņi stāstīja, ka netālu no Gulbenes pavēlēts mašīnas apturēt. Virsniekiem bijis gājiena kolonnā jādodas uz tuvējo pļavu, ko apņēma neliels mežs. Tad atskanējusi komanda: "Pacelt rokas!" Virsniekus visapkārt kaujas gatavībā ielenkušas čekas karaspēka daļas. Bijuši arī tanki un ložmetēji. Virsnieki atbruņoti. Viss atņemts, pat mēteļi, pulksteņi, papirosu etvijas, kabatas naži, naudas maki. Trīs virsnieki it kā mēģinājuši pretoties. Tie turpat nošauti. Pēc tam daudziem sasietas rokas. Tad pavēlēts kāpt atpakaļ mašīnās, kuras tagad sargājuši stipri apbruņoti čekas kareivji. Dažās mašīnās virsniekiem bija jātup uz ceļiem, lai Gulbenei cauri vedot, tos no ārpuses neredzētu. Pie stacijas virsnieki stingrā apsardzībā nogādāti restotajos vagonos. To bija septiņpadsmit. Bez tiem stacijā stāvēja ešelons pie ešelona. Tie bija pārpildīti drūmiem vīriem, izbiedētām, nelaimīgām sievietēm un sirmgalvjiem. Bērni raudāja. Tumsā skanēja komandas. Klaudzēja ieroči. Parkā atbalsojās šāvieni. Visur priekšā, neizbēgami kā nāve, stāvēja čekas karavīri. Drūmi. Klusi. Baigi. Laiku pa laikam piebrauca mašīnas ar jauniem upuriem. Lēnām ausa rīts. Nāca jauna diena — 15. jūnijs. Sakustējās arestēto virsnieku ešelons — 700 latviešu virsnieku cietums." (272)

Šāds ir viena aculiecinieka stāsts. Ja šinī gadījumā novērojumi attiecās lielāko tiesu uz ostroviešu nometni, tad tanī daļā, kur bija runa par Gulbenes stacijas aizrestotajiem vagoniem, tas pats aculiecinieks redzēja arī Litenes virsnieku aizvešanu.

Bet par padomju varas izrīcībām Litenē mums ir vairākas liecības, no kurām šeit atzīmēsim tikai dažas.

“Vairākus gadus Litenē turpinājās parastā karaspēka nometņu dzīve,” piemin viens no vecajiem latviešu karavīriem, “un es esmu pārliecināts, ka lielam lielajam vairumam Litenes laiks izsauks atmiņā daudz jauku atmiņu. Turpretim, 1941. g. vasaras sākumā Litenē pūta pavisam citi vēji. Tur nebija vairs Latgales divīzijas daļu, bet kāds Teritoriālā korpusa pulks ar lielu kārtas skaitli, kas bija sastādīts no vairākām mūsu armijas bijušajām daļām, pat no dažādu ieroču šķiru karavīriem. Modē nāca “Isais kurss” un sarkanie stūrīši. Sāka ar cilvēka gara notrulināšanu, kam lieliski kalpoja “Isais kurss”. To pastiprināja ar fizisko nomocīšanu, nedodot nevienam nevienu brīvu mirkli. Tad vēl mītiņi, apspriedes un politiskās mācības.

Tad nāca 14. jūnijs. Pievakarē nometnē sāka iezagties kāda nervozitāte, kas arvien pieauga. Šo nervozitāti pirmie izrādīja paši daudzie poļitruki. Tie bija redzami nelielās grupiņās, bailīgus skatus apkārt metot. Arī viņu ietērps un apbruņojums bija pilnīgāks. Drīzi vien kā vēja pūsma nometni pārlidoja pirmās nedrošās ziņas, ka virsnieku mācību izbraukuma dalībnieki esot arestēti. Krēsļai iestājoties, baumas nemitējās, bet gan pieauga, tomēr skaidri neviens nekā nezināja. Un tie atkal bija paši poļitruki, kas mums lika nojaust kādu ārkārtīgu notikumu. Pie pilnīgas skaidrības mēs tikām tikai otrā dienā. Pulka komisārs Smirnovs saaicināja mūs savās telpās un paziņoja, ka daži virsnieki resp. visi tie, kas bija izraudzīti mācībām, kā neuzticami strādnieku lietai ir arestēti. Viņus tiesāšot. Mums, pārējiem, vēl vairāk jāpalīdzot komunistiskās pasaules celšanā.” (273)

Tiešs aculiecinieks Litenes latviešu virsnieku apcietināšanām bija pulkvedis Valters Jaunzems. Viņš pildīja kara ārsta pienākumus. Tas viņu sākumā paglāba no apcietināšanas un aizvešanas. Bet viņš redzēja, kas viņa acu priekšā norisinājās. Sākumā vēl dažus pratināja. Bet arī tad pratināšana gāja roku rokā ar apcietināšanām. Pulkvedis Jaunzems redzēja, ka no pratināšanas telpas izved pulkvedi Kaļķi ar dzelžos saslēgtām rokām. Līdzīgu likteni piedzīvoja citi, liecina viņš. (274)

Pilnīga Litenes virsnieku apcietināšana notika meža stūrī, netālu no Gulbenes. Štāba majors Tkačevs, kas vadīja latviešu virsnieku transportu, lika mašīnām iegriezties kādā meža ceļā, krūmiem apaugušā biezoknī. Kad virsnieki bija sastājušies ceļmalā, krievu majors panācies uz priekšu un uzsaucis: “Pēc mūsu reglamenta mācības tiek izdarītas šādi: rokas augšā!” Tai

pašā brīdī abpus ceļam pašķīrušies biezie krūmi, kur virsniekiem uzglūnēja iepriekš noslēptie sarkanarmieši. Virsniekus atbruņoja. Vienīgi viens no jaunajiem virsniekiem paspēja vērst pistoli pret NKVD kapteini, to nošaujot. Pēc atbruņošanas apcietinātos latviešu virsniekus sasēdināja atkal mašīnās un noveda uz Gulbenes staciju, lai tos saliktu aizrestotos vagonos un vestu prom no dzimtenes. Dažus Litenes virsniekus atrada mežā nošautus. (275) Kas palika pāri, tos pārvietoja no Litenes nometnes uz Carnikavu. Karam sākoties, karavīru pārvietošana turpinājās. Mocības turpinājās bez mitas, savu kulmināciju sasniedzot Padomju Savienībā.

Izraēlas pavalstnieks Jozefs Bergers devis neitrālu apliecinājumu par latviešu un pārējo Baltijas valstu virsnieku likteni viņpus šo zemju robežām. No viņa plašā ziņojuma atzīmēsim sekojošo: "14. jūnijā baltiešu virsnieki izbrauca ar vilcienu uz Maskavu, lai tur it kā tālāk izglītos. Drīz oficiēri saprata, ka ceļš neved uz Maskavu. Vienā stacijā, netālu no Urālu kalnājiem, spēcīgas NKVD vienības aplenca šo vilcienu. No dzelzceļa stacijas viņus veda ar kuģi pa Jeņiseju uz Nariļsku, kur tie pienāca 14. augustā. Koncentrācijas nometnes komandants paziņoja, ka pret viņiem ievadīs izmeklēšanu. Nevainīgos drīzi atlaidīšot uz mājām. Tādēļ, ka Krievijā esot tāds likums, ka tāds, kas nestrādā, nevarot arī ēst, tad viņus nodarbināšot. Virsniekiem atņēma formas tērpus, un tos ietērpa ieslodzīto drēbēs. Tiem piešķīra vissmagāko darbu. Daudzi jo ātri nomira. Citus turpināja nopratināt un apsūdzēt, sevišķi par spiegošanu, kontrrevolūciju un sacelšanos. Tiesas spriedums nobeidzās ar nāves sodu vai ilggadējiem spaidu darbiem. Par izpildītajiem nāves sodiem uzzināja no tā, ka pirms eksekūcijas attiecīgie vīri piedzērās ar vodku. Liķus aizveda ar smago mašīnu un sadedzināja. No tūkstoš virsniekiem, kurus aizveda uz Nariļsku, tikai daži smago likteni pārdzīvoja." (276) Līdzīgas liecības nodevuši vācu pārnācēji. Tie apzīmē Nariļsku par "baltiešu Katinu", virsnieku nāves salu.

VĒL NEPIETIEK

Čekas mašīnerija spēja izpildīt plaša apmēra uzdevumus, bet ar 14. jūnija masu deportācijām viss vēl arvien nebija paveikts. No igauņu informācijas avotiem redzams, ka padomju iestādes bija paredzējušas 1941. gadā aizvest uz Krieviju vienu ceturtdaļu Baltijas valstu iedzīvotāju. (277)

Kara notikumi aizkavēja izdarīt jau izplānotās tālākās masu deportācijas, jo dzelzceļa vagoni un smagās mašīnas izmantoja steidzīgām evakuācijas vajadzībām. Bēga nevien komunistu funkcionāri, bet viņu praktiskais prāts lika vēl pēdējā brīdī paraut līdzī uz Krieviju lauksaimniecības produktus un citas pasaulīgas mantas. Tādēļ pie lielajiem atkāpšanās ceļiem grāvmalēs atrada archīvu materiālus un aktu vākus, jo tanī vietā smagajās mašīnās sakrāva nokautus barokļus un sviesta mucīņas. Vienīgi cietumus iztukšoja divējādā ceļā, vai nu ieslodzītos Jāņu dienā un pēc tam aizvedot, vai ērtības dēļ nošaujot.

Čekai bija tomēr svarīgs arī cilvēku materiāls, jo GULAGa nometnes gaidīja darbaspēka kontingentus. Tagad, kur miljoniem ļaužu nonāca zem ieročiem, civilais darbaspēks jeb, pareizāki sakot, ieslodzīto darbaspēks bija vēl vairāk nepieciešams.

Tādēļ vēl pēdējās dienās, ap 1. jūliju un pēc tam čekisti grāba pa labi un kreisi, kur vien vēl kādu varēja paraut sev līdzī. Visvairāk bija apdraudēti latviešu karavīri, jo tos varēja izmantot militārām vajadzībām. Territoriālā korpusa karavīri to saprata, tādēļ katrs, kas vien varēja, dezertēja. Vissliktāk šī ziņā klājās igauņiem. Igaunijas atbrīvošana aizkavējās pa dažām nedēļām. Padomju iestādes to izmantoja savas armijas papildināšanai, lai gan tām izdevās vairs mobilizēt tikai 22.200 jaunekļus. Tos savāca Ziemeļigaunijā un Baltijas jūras salās. (278)

Padomju terrora taustekļi aizsniedza, savukārt, jūrniekus. Arī viņi smagi cieta, par ko vispilnīgāko pārskatu devis latviešu jūrnieks Oskars Perts. Viņa ziņojums tik zīmīgs un bagāts faktiem, ka atstāstīsim to bez jebkādiem saīsinājumiem.

“Uz Ļeņingradu!” — tāda ir poļitruka pavēle, un latviešu tvaikoņi “Turaida”, “Saule”, lietuviešu “Marienpole” un liels skaits mazāku velkonišu, motorlaivu un jachtu garā rindā, baltas putas šķeldami, traucas uz ziemeļiem. Tas notiek 1941. g. 26. jūnija pievakarē, bet 14. jūlijā, iebraucot Ļeņingradā, no lielās kuģu karavānas ir palicis tikai viens — Turaida. Pārējie gan gaisa torpēdu, gan mīnu iznīcināti, pazuduši Baltijas jūras dzelmē līdz ar visu kara materiālu, pārtikas līdzekļu un bēgošo boļševiku un žīdu kravu.

NKVD (čeka), kurai spiegi ir visās malās, uzzinājusi, ka uz “Turaidas” ir daudz padomju varai naidīgi noskaņotu jūrnieku, rīkojas. Tādēļ tūdaļ sākas kratīšanas un pratināšanas, kuru rezultātā apcietina 1. stūrmani Vilhelmu

Graumani un vecāko matrozi Oskaru Pertu. Pirmo patur Ļeņingradas čekā, bet Pertu augusta vidū kopā ar 300 citiem latviešu un igauņu jūrniekiem noved stacijā, lai septiņos vagonos transportētu nezināmā virzienā. Sākas garš un grūts brauciens — dienām un naktīm. Cauri Kuibiševai un Čkalovai virzās apcietināto jūrnieku transports slēgtos lopu vagonos. Četras dienas tiem neizsniedz ne lāsītes ūdens, ne gabala maizes. Laimīgs ir tas, kam kādā stacijā pret kabatā palikušo pulksteni, ziepēm vai apaviem un drēbēm izdodas iemainīt kādu kukuli maizes. Bet, jo tālāk brauc, jo grūtāk kaut ko sameklēt. Ir ļaudis, kas atklāti pasaka: "Paši neesam redzējuši maizi."

Brauciens rit tālāk — Uraļska, Balchaša ezers, Alma-Ata, Kazachijas galvaspilsēta, un tad beidzot sasniegts ceļa mērķis: Burļu-Ķube. Te arī sākas lielā gūstekņu transporta izdalīšana. 20 latviešus (to vidū arī Liepājas jūrnieku arodbiedrības grāmatvedi Ģēģeri, ar vienu roku) un igauņu jūrniekus izceļ mazajā Abgazijas salā. Te ierīkots zivju pārstrādāšanas punkts, kur gūstekņiem jāveic visnetīrākie un grūtākie darbi. Dzīvošanai saceltas šķirbainas dēļu barakas, kurām cauri velk vējš. Ēdienu reizēs izsniedz kaut kādu zivju atkritumu un samazgu putru ar cietu un melnu maizi. Viens otrs drosmīgāks vēl domā par bēgšanu, jo apsardzes te nav nekādas, taču visapkārt saliņai, cik tālu vien skats sniedz, ir tumšs un netīrs ūdens. Jau 20 gadu te nevienam nav laimējies izkļūt, kā tikai ar atbrīvošanas pavēli pēc soda izciešanas, vai uz mazo kapsētu ezera otrā krastā.

Pārējos latviešu un igauņu jūrniekus ved tālāk uz Bertisu — Balchaša priekšpilsētu, kur atkal sadala: 10 latviešu jūrniekus aizsūta uz sālsraktuvēm, starp tiem arī tv. "Sigulda" matrozi Brinkmani. Bertisā auto garāžas darbos atstāj tv. "Rasma" 1. mehaniķi Šķēli, 6 latviešu jūrniekus un kurināt. Amoliņu. Pārējos: tv. "Saule" kapt. Smiltenu, 1. stūrm. Brenguli, tv. "Skrunda" kapt. Asmani, telegrafistu Ozoliņu, tv. "Arethusā" kapt. Kiršfeldu, tv. "Sigulda" 2. mech. Bēru nosūta uz Burļu-Baitalu; uz Sargomē (ap 18 km tālāk) nosūta tv. "Skrunda" bocmani Krišu Karpanski un zēnu Andr. Bernsonu, tv. "Sigulda" bocmani Klāvu Straupenieku, tv. "Imanta" matrozi Jāni Jansonu. Uz Minerālu — (65 km uz austrumiem no Burļu-Baitalas) tv. "Skauts" kapt. Emkalnu, 1. stūrm. Bērziņu, 3. stūrm. Vilku, tad tv. "Imanta" 1. stūrm. Salmiņu, tv. "Bārta" 1. stūrm. Vendi, tv. "Sigulda" 3. mech. Mārt. Garo, tv. "Imanta" dunkemani E. Skriedēju, tv. "Everīga" dunk. T. Gegello, tv. "Skrunda" dunk. K.

Rozenbergu, tv. "Imanta" stjuartesi E. Akmentiņu, tv. "Saule" pavāru St. Gečevski, tv. "Sigulda" dunk. K. Berneltu, 3. stūrm. J. Zilpaušu. A. Roni un 2 citus latviešus, kuru uzvārdus Perts neatceras. Citus nosūta darbā uz Balchaša ezera kuģiem — "Sigulda" 2. stūrm. Stradachu, telegr. Silgaru, 1. stūrm. E. Rozenfeldu (NKVD to vēlāk apcietināja un aizveda), 1. mech. K. Puķi, velkoņa "Ērglis" kapt. Salu un tv. "Imanta" kapt. Peikšķi. Balchaša pilsētā paliek tv. "Skrunda" stjuartese A. Ragovska, tv. "Krišjānis Valdemārs" 1. stūrm. Suninbergs, 3. stūrm. Birze un matr. Lapiņš, kurš vēlāk aizbēg uz Indiju. Pa ceļam Uraļskas pilsētā paliek saslimušie un tv. "Sigulda" kapt. Martinsons, bet kadru daļas darbinieks kapt. Celtmanis paliek Alma-Atā. Burļu-Baitalā sākas arī Perta darba gaitas — sākumā tāpat zivju tīrīšanas barakās, vēlāk kā mehaniķim uz velkonīša "Krasnij Kazak". Burļu-Baitala atrodas ap 250 km no tuvākā dzelzceļa un apkārt tai tāpat tikai ūdens, dzeltena smilts un melnas klintis.

Oktobrī Pertu kopā ar citiem jūrniekiem sūta darbos tālāk uz ziemeļiem, un šajā braucienā, ap 100 km no Balchaša, kādā mazā stacijā viņi ierauga apsargātus vagonus. Kas tur? — baigas nojautas sagrabj latviešu jūrniekus, un tie vakara krēslā mēģina piezagties vagoniem. Un tiešām — no tiem skan nogurušas, nomocītas balsis latviešu mēlē... Otrā rītā jūrnieki ir liecinieki skatam, kad no vagoniem vienu pēc otra dzen laukā bezgala novājējušus, bārdām un matiem apaugušus, drēbju skrandās tītus stāvus. To ir skaitā 70 — visi vīrieši. Izmantojot rīta krēslu, Pertam izdodas nokļūt tieši pie tautiešiem, un tā reizē ir priecīga un bezgala skumja tikšanās. Klusējot vīri paspiež viens otram rokas, un asaras negribot rit pa iekritušajiem vaigiem...

"Cik daudz jūs te esat?" pagūst pajautāt Perts. Klusa atbilde: "Maz vairs esam pāri palikuši..." un tad jau atkal čekisti ar lamām un kliegzieniem dzen izsūtīto tautiešu pulciņu tālāk. "Sveiciniet manu māti Latvijā, ja jums reiz izdotos skatīt mūsu mīļo tēvzemi!" atvadoties vēl uzsauc kāds izsūtītais — Ilģuciema fabrikas inž. Jansons. Kāds skolotājs no Strēlnieku ielas tāpat piemin savu sievu... Un tad mazā tautiešu grupiņa pazūd rīta krēslā.

Kurp aizvijas viņu ceļš — Perts gan to mēģinājis vēlāk izzināt, taču stacijas dežūrants tik atmetis ar roku — tālu, tālu...

Oktobra beigās, kad latviešu jūrnieki atgriežas atpakaļ Burļu-Baitalā, Perts saslimst ar dzeltenu slimību un tifu, tādēļ to novieto "slimnīcā" — aukstā un tumšā šķūnī. Pārējie

latvieši saslimušo tautieti tomēr paglābj no drošas nāves, kurinot paši krāsnis un gādājot arī kaut kādu ēdamo, jo "slimnīcas" uzturs ir tīrais bada ēdiens. Tikai janvāra vidū, par brīnumu slimnīcas "personālam", Perts izveseļojas un sāk atkal strādāt.

Februāra beigās Burļu-Baitalā ierodas kāds poljtruks, kas aicina latviešus pieteikties jaundibināmā latviešu divīzijā, lai cīnītos par "brīvo un laimīgo padomju dzimteni". Puišiem priekā iemirdzas acis — nu taču reiz būs izdevība nokļūt tuvāk dzimtenei, un varbūt vienam otram arī laimēsies to sasniegt. Sākas atkal ciešanu pilns 16 dienu brauciens tumšā, šaurā lopu vagonā, bez maizes un siltuma. Latviešu puiši tomēr iztur visas grūtības un 16. martā sasniedz Gorkiju. Viņiem tikai brīnums, kādēļ jaunā divīzija nosaukta par latviešu, jo tajā divi trešdaļas ir žīdu un krievu. Atbraucējiem ierāda mitras un smirdošas zemnīcas pa 15 kopā. Ieročus un drēbes neizsniedz. Karavīri novājē acīm redzot, jo ēdiens ir neapraķstāmi slikts — rītos puslitrš ūdens un miltu savārijums, pusdienās — 170—200 g maizes, vakarā tā pati zupa. Disciplīnas divīzijā nekādas, tādēļ arī notiek kuriozitātes un vienā dienā par pulka komandieri iecel pulka pavāru. Aprīļa sākumā un vidū nometnē vairākkārt lepnā limuzīnā atbrauc arī Latvijas bij. boļševiku dižbiedri: Kalnbērziņš-Zaķis un Vilis Lācis, kuri stāsta par lielām "uzvarām" — Daugavpils, Kēgums, Valmiera un Rūjiena esot jau boļševiku rokās un 1. maija svētkus atkal varēšot svinēt Rīgā... "Biedri komisār, kādēļ mums tik slikts ēdiens?" kāds latviešu jūrnieks iedrošinās pajautāt Kalnbērziņam, un tas ātrumā pavisam vaļširdīgi atbild: "Padomijā tā ēd visi; kad tiksit atkal Latvijā, gan tad paēdīsīt."

(Gorkijā vēlāk ieradušies arī izsūtītie tv. "Skauts" stūrm. Vilks un matroži Bērziņš un Spriedējs un tv. "Saule" 3. stūrm. B. Ščerbiņins un kapt. Kunstbergs.)

Aprīļa vidū beidzot pienāk sengaidītā ziņa — braukt uz fronti. Tikai trešai daļai ir apavi, pārējie kājas satinuši maisos, lupatās un cits pat avižu papīrā, taču uz fronti grib visi, jo tā vienīgā izdevība izbēgt šausmu režīmam. 19. aprīli, pārguruši un nomocīti lopu vagonos, latvieši sasniedz Maskavu. Arī te karavīru apgāde neuzlabojas, tie saņem tikai 200 g maizes dienā, un šad tad dažam laimējas iegūt apģērbu un zābakus, kas novilkti kritušajiem. Civīliedzīvotāji šai laikā nesaņem neko, tādēļ arī latvieši nebrīnās, kad redz uz ielām badā un slimībās mirušo liķus.

21. aprīli latviešu karavīrus sūta vilcienā tālāk Staraja Rusa virzienā, bet tālš ceļš jāmēro arī kājām. Tas ir gājieni,

kas nomoka — pārtikas nav tikpat kā nemaz, iet var tikai naktīs, jo pa dienām nemitīgi visus ceļus kontrolē vācu lidmašīnas, tādēļ arī karavīri, gaismai austot, uzmeklē meža biežokņus, kur sniegā un slapjumā pusdzīvi aiz bada un noguruma pavada dienu. Trešdaļa karotāju paliek ceļā jau pirmajā dienā, bet arī pārējās dienās neizturīgākie viens pēc otra paliek nopakaļus rotām un vadiem. Un tā tikai nepilna puse 8. maija pievakarē sasniedz frontes joslu. Pārtiku, kā parasts, neizdala, un lai paglābtos no bada nāves, karavīri mēģina vārtīt kritušu zirgu gaļu, kas smird pagalam nejauki, un to var ēst tikai stipri saceptu. Bet “maizi” mēģina cept no sasalušiem kartupeļiem, kurus atrod zemnieku pamestajos laukos...

4. maijā visus karavīrus sadzen mītiņā, jo, lūk, no Maskavas pulkveža tērpā atbraucis pats Žanis Spure. Saprotams, stāsta atkal to pašu sendzirdēto dziesmu par boļševiku neatturamo “uzvaras gājienu”, bet beigās atkal pavisam vaļširdīgi pasaka, ka jau mēnešiem neesot saņēmuši neviena vācu gūstekņa. Pirmajam, kas tagad to atvedīšot, kā atzinību izsnieģšot sarkanās zvaigznes ordeni, apģērbu, apavus, pārtiku un šņabi. Saprotams, augstā komisāra pavēle jāpilda, un komandieris tūdaļ izrauga izlūku vienību, kurā par laimi iedala arī Pertu. Pusnakts stundā izlūku vienība dodas bīstamajā nakts gaitā, bet Perts jūt — tuvojas ilgi gaidītais brīdis: ceļš uz dzimteni. Un tiešām, izgājuši cauri boļševiku pirmajām līnijām, kuras robežo pūstošas liķu kaudzes, izlūku vienības vīri saduras ar vāciešu sardzi. Notiek īsa, bet asa cīņa, kurā Perts tūdaļ izmanto apstākļus un pievienojas vācu vīriem, kuri pārējos izlūkus iznīcina līdz pēdējam vīram.

Pirmais, ko vācu karavīri liek Pertam darīt, ir — krietni paēsties. Pēc bada un posta zemē pārciestā Pertam pat grūti ticēt savām acīm, redzot galdā gaļas konservu kārbas, maizi, cepumus, šokolādi, konjaku... Otrā dienā Perts vācu vienības komandierim nodod bij. Latvijas karakuģa “Viesturs” karogus — vimpeļus, kurus, glabādams pie sevis, viņš iznēsājis 14.000 km garajā ceļā cauri padomijas ellei...

Perts ir ainažnieks. (279)

Tāds ir latviešu jūrnieka stāsts, kam laimējās palikt dzīvam.

Vēl atliekas atzīmēt, ka bez daudzajiem latviešu jūrniekiem padomju deportācijām krita par upuri arī nabadzīgie Kuršu jomas zvejnieki. Paturot vērā vēlākās aizvešanas, rodas secinājums, ka šī etniskā latviešu tautas daļa tikpat kā pilnīgi ar to aizgājusi bojā. Vismaz tādu

apliecinājumu Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvim Frīdlandes pārnācēju nometnē pie Getingenas deva viens no dzīvi palikušajiem Kuršu jomas zvejniekiem.

No deportācijām smagi cieta arī latviešu Lauru kolonija Igaunijā, Ziemeļlatvijas robežmalā. Tos gan uzskatīja par pārtikušiem lauksaimniekiem, kuri kā tādi bija jāiznīcina.

Ne Kuršu jomas, nedz Lauru kolonijas latvieši mūsu aizvesto sarakstos nav uzņemti, tāpat kā iztrūka žīdu tautības iedzīvotāju vārdi, tādēļ der ievērot, ka publicētie saraksti nav pilnīgi. Deportēto Latvijas iedzīvotāju un etniski piederīgo latviešu skaits ir lielāks, nekā tas līdzšinējās publikācijās parādās.

Mūkot no Latvijas, čekisti steidzās vēl apcietināt vai nošaut gadījuma pretiniekus. Nošāva Saulkalnes stacijas priekšnieku, lauksaimniekus, skolotājus, ārstus un citus, kuru liķus atrada nevien masu kapos, bet pamesto pilsētu ielās. Vēl 1941. gada 1. jūlijā bēgošie sarkanarmieši nošāva skautu vadītāju Teodoru Baltpurviņu, kas patriotiskā priekā bija izkāris Valgundē Latvijas karogu.

Ikvienu cilvēku, ikvienu ļaužu šķiru varēja izsludināt "ārpus likuma". Tas pamatu pamatos saskanēja ar komunistisko sadzīves iekārtu. Padomju vara bija totalitāra vara. Un tādēļ pat kurliem un akliem kļuva skaidrs, kas slēpjas padomju varasvīru teicienā: "Kas nav ar mums, tas ir pret mums!"

Režīma sabrukuma brīdī pat to neprasīja. Cilvēkus, kas gadījās pa ceļam, ņēma līdzi. Nebija vajadzīgi vairs ne saraksti, nedz personas apliecības. Tā kā kara pirmajās dienās visi rati ripoja austrumu virzienā, tad arī satiksmes darbā iesaistītiem lika braukt turp, kur bija iezīmēts krievu okupantu ceļš. To pie savas ādas izbaudīja it īpaši dzelzceļnieki un šoferi. Par dzelzceļniekiem jau diezgan daudz runāts, tādēļ uzklausiim arī šoferu likteņstāstus.

Kas notika ar Valsts papīru spiestuves šoferi Ernestu Seglenieku, to pastāsta viņš pats.

"1941. gada 23. jūnijā mani, tāpat kā daudzus citus šoferus, mobilizēja," iesāk savu stāstījumu Seglenieks. "Automašīnu sapulcēšanās punktā Uzvaras laukumā bija sabraukuši jau ap 200 automobiļu, kad tiem pievienoju savu skaisto mašīnu. Pie vāgiem uzturēties nedrīkstējām, bet atstāt Uzvaras laukumu arī bija aizliegts.

Skumju nojautu pilns tuvojās Līgo vakars. Kad citi šoferi saņēma atļauju iet pa nakti mājās, lai rītā atkal atgrieztos, manā mašīnā iekāpa trīs pusaudži civilā, kas atestējās par

NKVD pilnvarotiem. Sākās drūms nakts brauciens Saulkrastu virzienā. Ceļi bija tukši, kā izmiruši. Arī pakalni un birztaļas, kur iepriekšējos gados bija atskanējušas jautras līgodziesmas, snauda skumjā vientulībā. Uz ceļiem dežurēja sargposteņi, kas apturēja arī mūsu mašīnu, bet manu "kungu" noslēpumainās apliecības lika tiem bijībā sasist piešus un atkāpties. Jābrauc bija bez ugunīm, jo gaisma varēja pievilināt kādu vācu lidmašīnu vai rādīt mērķi partizāniem. Tā pa tumsu stundām maldījāmies pa purvainajiem mežu ceļiem, meklējot kādas Saulišu mājas. Metrus 300 no meklētām mājām divi čekisti un komjaunietis izkāpa un devās tālāk kājām, kamēr trešais uzraudzīja mani un mašīnu. Noguruma māks, biju iesnaudivs. Mani pamodināja izmisuma pilnas vaimanas un skaļa raudāšana. Kad atvēru acis, viens no čekistiem patlaban pavēra mašīnas durvis un aicināja iekāpt lidzatzvestu jaunu, labi ģērbtu cilvēku, kam rokā bija kāds steigā savīstīts sains. Viņa pavadītājus — raudošus tuviniekus — čekists mierināja, ka ar aizvedamo nekas ļauns nenotikšot, tam tikai steidzīgi jāierodas Rīgā darba vietā.

Šim mierinājumam sākumā noticēju arī es, un kad iebraucām Rīgā, blakus sēdošā čekista ātri izteikto "na ķurmu" (uz cietumu) pārpratu par Šķūņu ielu, kas man gandrīz maksāja dzīvību. Ielas bija tukšas. Ātrā gaitā bijām pārbraukuši Matīsa ielai, kad pēkšņi sajutu sev sānos pistoles stobru un izdzirdu dūsmās drebošā balsī izteiktu vārdu: "Kudā?" (Uz kurieni). Kad pateicu, ka uz Šķūņu ielu, tūlīt apstādināja mašīnu un mani uz vietas nopratināja. Izskaidroju pārpratumu, ka krieviski labi nesaprotu. "Uz cietumu! Muļķi!" — man uzkliedza.

Nākamajā dienā pārpildīto autoparku sadalīja pa kolonnām. Manu mašīnu kopā ar 40 citām labākajām norikoja uz NKVD garāžu čekistu rīcībā. Aiz mums klauzot aizvērās lielie dzelzs vārti, kurus apsargāja čekistu sargpostenis. Veselas trīs dienas pavadījām čekas garāžas pagalmā, tumšu nojautu mākti.

Naktī no 26. uz 27. jūniju garāžas priekšnieks Rjabovs norikoja dažas mašīnas izbraukšanai. Satraukti gaidījām atpakaļbraucējus, bet kad tie atgriezās, mums neizdevās no viņiem neko uzzināt. Pat par savu brauciena mērķi tie mums neko nestāstīja. Viņiem bija piedraudēts — klusēt.

Pienāca 27. jūnija rīts. Mūsu garāžā valdīja liela rostība un satraukums. Vienu pēc otras izsauca mašīnas, un braukšanas pavēli saņēmu arī es. Pie vārtiem man blakus ievēlās kāds drukns čekists, kuram līdzī plūda nepanesams alkohola tvans.

Bija jābrauc uz NKVD namu Stabu ielā. Tur mana "patīkamā sabiedrība palielinājās vēl par divi tikpat pretīgiem pasažieriem.

Pa Brīvības ielu plūda bēgošo komunistu pārpildītās vieglās mašīnas, autobusi un smagie automobiļi, bet čeka vēl plosījās savā pirmsnāves agonijā. Augu dienu uz visām pusēm joņoja vieglās un smagās mašīnas, bet daudzo braucienu panākumi nu jau bija pavisam niecīgi. Manas "mednieku grupas" pirmais upuris bija izraudzīts Meža parkā. Metrus 50 no gala mērķa divi čekisti izkāpa no mašīnas, lai dotos tālāk kājām, bet trešais palika snaust man blakus. Nepagāja ne pusstunda, kad abi, skaļi sarunādami un rokas plātdami, atgriezās tukšā. Neapmierināti par savu neveiksmi, tie iesēdās vāgī, un mans blakussēdētājs strupi noteica: "Uz iekšlietu komisāriātu."

Nākošā medību brauciena mērķis bija Ilģuciema cementa fabrika. Cik nopratu no čekistu sarunām, šoreiz viņu nelaimīgais upuris bija šīs fabrikas direktors. Nobraucām cementa fabrikai garām un apstājāties Daugavmalā koku pavēnī. Palikām atkal divatā ar piedzērušos blakussēdātāju. Pagāja pusstunda, un no abiem čekistiem vēl nebija ne vēsts. Bija pagājusi stunda, un arī vēl nekā. Tikai pēc pusotras stundas beidzot ieraudzījām abus "draugus" atgriežamies un, man par prieku, arī šoreiz ar tukšām rokām. Direktors nebija ieradies darbā. Bija jābrauc atkal uz Stabu ielu, lai šie bendes varētu izvēlēties čekas noslepkavojamo latviešu sarakstos jaunus upurus.

27. jūnija vakarā kāds čekistu virsnieks — Fridlands, kas bija apjozies diviem naganiem, izmeklēja no mūsu autokolonnas 14 labākās mašīnas un pavēlēja tās sagatavot garākam braucienam. Šoferim piekodināja, ka katrā automobilī braukšot līdz rezerves šoferis, labs motora pazinējs. Ja kāds ceļā mēģināšot sabojāt motoru vai izgudrot kādu neesošu defektu, to uz vietas sodīšot ar augstāko soda mēru — nošaušanu.

28. jūnija rītā 14 norīkotās mašīnas bija braukšanas kārtībā. Starp tām bija vairākas speciālas čekistu mašīnas, kur par šoferiem bija pārbaudīti boļševiki. Tanis iesēdās latviešu tautas galvenie slepkavas ar Šustinu un Verbicki un kādu krievu Verbovski priekšgalā. Manā vāgī kopā ar 4 citiem čekistu virsniekiem iesēdās maršruta vadītājs Fridlands.

Lai kādu no šiem bendēm uz galvenajām ielām neķertu latviešu patriotu lodes, mūsu kolonnu uz Vidzemes šosejas novirzīja gar Krusta baznīcu. Arī tālākais ceļa posms līdz

Valkai bija jānobrauc pa lielākajai daļai pa meža ceļiem, jo uz šosejas čekisti baidījās no vācu lidotāju un latvju partizānu uzbrukumiem.”

No Ernesta Seglenieka tālākā stāsta uzzinām, kas notika Valkā pēc Rīgas atbrīvošanas un turklāt vēl par braucienu pāri Krievijas robežai.

“Nevēlamu elementu” likvidēšana čekistus Valkā aizturēja piecas dienas. Mūs novietoja čekas namā, kur apmetās arī paši čekisti. Turējāmiejs vienkopus 4 latviešu šoferi — Arturs Bulders no Tallinas ielas 90-15, Vilis Bāliņš no Miera ielas 28-3, Roberts Jerarts no Jēkaba ielas 24-3 un es. Mūsu vienīgā vēlēšanās bija atbrīvoties no mūsu miesassargiem, kas katru mūsu kustību uzmanīja ar naganu rokās. Katrā kaut mazākā kļūdā tie saskatīja ļaunprātību, par ko draudēja nošaušana uz vietas. Citās kolonnās daži šoferi to jau bija piedzīvojuši. Neskatoties uz neatlaidīgo uzraudzību, kādam no latviešu šoferiem pašā pirmajā dienā izdevās izbēgt. Izkratot viņa mašīnu, čekisti tajā atrada aizsargu formas tērpu. Nu neuzticība pret mums divkāršojās un apsardzību vēl pastiprināja.

Čekas nams, kur bijām novietoti, atradās cieši iežogota augļu dārza vidū. Dārzā mums bija atļauts uzturēties, tikai divaini un neizprotami likās tas, ka katru dienu zināmā laikā uz 15—20 minūtēm mūs aizraidīja aiz mājas kreisā spārna, kas pilnīgi aizsedz skatu uz dārza otro daļu. Kad tas notika pirmo reizi, bijām pārliecināti, ka tur kādu vedīs uz nošaušanu. Bet pat visuzmanīgāk klausoties, nevarējām sadzirdēt ne mazāko troksni. Kad pēc 15 minūtēm dežūrējošais čekists atkal pārstaigāja dārzu un paziņoja, ka varam iet atpakaļ dārza otrā pusē, neuzkrītoši soli pa solim pārstaigājām visu noslēpumaino dārza pusi, bet nekā aizdomīga neatradām. Dārza visattālākajā stūrī bija kāds neliels malkas šķūnītis, bet tas bija noslēgts. Tā arī palikām neziņā.” (280)

Aizrauti līdzī uz Padomju Krieviju, Rīgas šoferi pieredzēja tikai nedienas. Sīkāk pie tā neapstājoties, pieminēsim vienīgi, ka tas nobeidzās ar viņu bēgšanas mēģinājumu. No Tarasichas daži no viņiem devās uz Gorkiju. Tur viņus apcietināja. Šoreiz pat radās laiks viņu tiesāšanai. Uzdodoties par “čekas šoferiem” divi no soda izgrozījās, bet šoferam Kālim piesprieda deviņus soda gadus.

Ar cietuma kamerām viņi visi bija iepazinušies jau no aizturēšanas dienas. Tur pavadītie mēneši viņus nomocīja daudzo kukaiņu un smirdoņas dēļ. Arī šādā ceļā varēja iepazīties ar Padomiju. Iepriekš minētajam Segleniekam

izdevās izkļūt no turienes tikai kara apstākļu dēļ.

Paturot acīs 1941. gada 14. jūnija masu deportācijas, kas uzrāda 15.081 upuri, nedrīkstam atstāt neievērotus vēl tos 13.077 nelaimīgos, kurus piespiedu kārtā aizrāva uz Padomju Krieviju atlikušajās Baigā gada nedēļās. Pat ja sākumā katru neuzskatīja par apcietinātu, tad laba daļa šoferu, dzelzceļnieku un medicīniskā personāla locekļu pārvērtās par tādiem jo drīzi pēc tam.

1488 atrada bez tam savu atdusas vietu Latvijas zemes klēpī. Arī par tiem vēl runāsim.

ATDARĪJĀS IZNĪCĪBAS VĀRTI

Pēc tam, kad čekas pagrabos bija pārciestas vissmagākās mocības, cietumu mūros pavadītas baigu nojautu naktis, kad preču stacijās sastingumā bija vēroti aizvedamo ļaužu izmisuma skati, Latvijai pārklājās pāri vēl dziļas asins paltis. Skrienot uz plašo dzimteni, par kādu komūnisti mēdza apzīmēt Padomju Krieviju, čekisti vēl steigā noslepkavoja simtiem cilvēku. Šinī Amoka skrējienā vairs nepietika ar cietumnieku apšaušanu, bet čekisti ķēra pa labi un kreisi ļaudis, kas gadījās pa ceļam. Upuru vidū bija skolotāji, ārsti, mācītāji, lauksaimnieki, virsnieki. Visvairāk inteliģence.

Par masu kapiem tauta uzzināja tikai pēc lielinieku padzišanas. "Zeme atvēra savu klēpi, un tauta dziļās sērās nolieca galvu pie noslepkavoto patriotu kapenēm" — rakstīja kāds Rīgas laikraksts šinī brīdī. Un šo kapenu skaits bija prāvs.

Tad viena pēc otras šīs kapenes atvērās.

Kā līdz šim, tā arī tagad pieturēsimies pie aculiecinieku liecībām, prokuratūras protokoliem un tiem faktiem, kas sakrīt ar baigo pieredzējumu dienām.

Ja deportēto ešelonus nevarēja ļaužu acīm noslēpt, tad ar masu kapenēm bija citādi. Dažas no tām izdevās atrast tikai pēc gadiem. Vēl 1944. gada pavasarī tas notika Rīgas tuvajā apkaimē. Rīgas laikraksti tad vēstīja: "27. aprīļa rīta stundā Stopiņu pagastā, 13 km no Rīgas, Ulbrokos mežniecības apgaitā sāka atrakt četras vietas, kur čekisti slepus bedrēs guldījuši savus upurus. Šeit Rīgas apgabaltiesas prokurora Zuša vadībā ieradās sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesis Šnikvalds, viceprokurors Silinš, izmeklēšanas tiesnesis Grantskalns, zinātniskās tiesu ekspertīzes institūta direktors Bērziņš, eksperts Suta, Rīgas apriņķa ārsts Ciemiņš, tiesu

ārsts Kocers un Rīgas apriņķa priekšnieks, policijas pulkv. leitn. Veide. Pusdienas stundā, kad no smiltāja bija izrakts ģenerālis Kārlis Goppers un citi mocekļi, notikuma vietā ieradās arī Latvijas pašpārvaldes pirmais un iekšlietu ģenerāldirektors ģen. Dankers.

Jaunā latviešu tautas Golgata atrodas klusā meža apgaitā, kur aug nelielas priedītes, sīki bērzi, virši un sūnas. Kā to mežzinis stāsta, šo vietu tikai retumis kāds pārstaigā. Vienīgi medību dienās reizēm to pārskrien dzinēju puikas, un tad atkal viss ir klusu. Droši vien jau čekisti iepriekš rūpīgi izvēlējušies šo vietu, jo no Lubānas šosejas jāpagriežas pa sānu ceļu ap vienu km mežā un tad vēl jāiet dažus simtus metru, lai šeit nokļūtu." (281)

"Pie upuriem atrada dažādus dokumentus, kas bija mazāk vai vairāk bojāti. Daļu dokumentu izdevās atšifrēt uz vietas un tā noskaidrot nogalināto personības. Pārējie zemē bija jau satrūdējuši, salipuši kopā un tikai pēc dokumentu rūpīgas apstrādāšanas ar dažādām ķīmiskām vielām izdevās noskaidrot to saturu. Daudzi dokumenti bija tiktāl bojāti, ka neizdevās tos atvērt, jo tie pie mazākās pieskares sadrupa.

Uz atrasto dokumentu pamata identificētas šādas 14 personas: Kārlis Goppers, Kārlis Prauls, Alberts Bļodnieks, Jāzeps Stoļers, Arturs Salnājs, Eižens Simonovs, Valfrīds Vanks, Jāzeps Pošeiko, Antons Pacevičs, Arnolds Smala, Kārlis Vjaks, Jānis Bergmanis, Arvīds Laane (igaunis) un Ernests Oše." (282) Pārējos neizdevās identificēt.

Par pirmiem diviem, kurus izdevās identificēt, sakāmi daži vārdi.

Jānis Goldmanis, latviešu strēlnieku tēvs un redzamais politiķis, par Kārli G o p p e r u reiz teicis šādus vārdus: "Ikreiz, kad paceļu acis pret savu atmiņu debesīm, tad redzu tur atmirdzam dažas zvaigznes ar izcilu spožumu. Tas ir gluži tāpat, kā kad tumšā naktī pārlaižu skatu gar Dieva zilo debess kupolu. Arī tur — visas zvaigznes nav vienā spožumā. Vienai un otrai no tām esam devuši nosaukumu. Zinot, ka tāds karavīrs kā ģenerālis Kārlis Goppers ir pārcēlies no strēlnieku pulkiem uz zvaigžņu pulkiem aizsaulē — tas, kas tur mirdz — ir viņa vārds." (283)

Pēc vēsturiskajām strēlnieku cīņām un varonīgas kauju darbības Krievijā Latvijas neatkarības laikā ģenerālis Goppers bija Vidzemes divīzijas komandieris un Latvijas skautu vadonis. Kā izcilai personībai viņam visnotaļ piekrita nozīmīga vieta neatkarības laikā.

Brīvības cīņtāju vidū nozīmīgs vārds bija piederējis

Kārlim P r a u l a m . Viņš bija viens no pirmajiem, kas 1918. gadā pieteicās nacionālajā armijā. Kopš 1930. gada vasaras viņš darbojās par aizsargu priekšnieku. Ģenerāļa pakāpi viņš ieguva armijā.

Izmeklēšanas tiesnesis ar saviem palīgiem varēja dot aprakstus par Ulbrokas kapenē atrastajiem liķiem. Arī tie daudz ko pasaka.

Līķu apskatē kā vienu no pirmajiem izdevās identificēt Albertu Jēkaba dēlu Bļodnieku. Viņa drēbēs atrada cietuma kvīti, datētu 1940. g. 12. decembrī. Bļodniekam rokas bija uz muguras saistītas ar četrkārtīgu auklu. Veļā atrada Rīgas centrālcietuma zīmogu. Tiesmedicīniskā apskate rādīja, ka Bļodnieks nošauts ar vidēja kalibra pistoles lodi pierē, kas virs labās acs izgājusi cauri pakausim.

Otru upuri 1941. g. 29. janvārī bija tiesājis Baltijas atsevišķais kara apgabala tribunāls. Tas ir Jāzeps Aleksandra dēls Stoļars. Spriedumā rakstīts, ka viņš dzimis 1903. gadā, Latvijas pavalstnieks, bezpartejisks, nesodīts. Viņš bija apvainots par cīnīšanos baltajā armijā. Spriedumā teikts, ka Stoļars bijis strādnieks.

Pie trešā upura atrada satrūdējušus dokumentus, kurus nevarēja tūlīt izlasīt. Viņam mugurā zaļganpelēks vasaras mētelis, bostona auduma žakete un tāda pati veste. Viņam bija rokas uz muguras sasietas ar septiņkārtīgu auklu. Nelaimīgo čekisti šāvuši ar trīs šāvieniem. Divi šāvieni raidīti pakausī, pie kam lodes izurbušās cauri galvaskausam. Trešā lode zem labās paduses skārusi mēteli un svārkus. Šauts ar vidēja kalibra pistoli.

Ceturto upuri čekisti nogalinājuši ar šautenes laides vai cita priekšmeta sitienu pa žokli. Labais apakšžoklis pilnīgi sašķaidīts. Arī pie viņa atrastais nāves spriedums nav salasāms. Rokas uz muguras viņam bija saistītas ar četrkārtīgu auklu.

Piektais upuris nebija identificējams, tikai varēja noteikt, ka viņš bijis ap 40 gadu vecs. Dokumenti bija bojāti. Viņš nošauts ar parasto revolvera šāvienu pakausī.

Ģenerāļa Goppera drēbēs atrada nāves spriedumu. Arī kvīti par 1940. g. 30. septembri, t.i. apcietināšanas dienā atņemto kabatas pulksteni, etvijū ar monogrammu un 40 latus. Ekspertīze noskaidroja, ka Goppers nogalināts ar diviem šāvieniem pakausī. Šauts ar vidēja kalibra pistoli. Viens šāviens augstāks par otru. Lodes izgājušas galvaskausam cauri. Abi šāvieni bijuši nāvīgi. Arī ģenerāļa rokas uz muguras bija četrkārtīgi saistītas.

Nākamajam upurim — Valfredam Alfreda dēlam Vankam — konstatēja šāvieni pakausī. Viņa apgērbā atrastā kvīts uzrādīja 1941. g. 10. februāra datumu. Kabatā atradās viņa rakstīta, bet nenosūtīta vēstule.

Astotajam upurim, tanī numerācijā, kā to uzrādīja izmeklēšanas un liķa apskates protokols, viss bija izdarīts pēc čekas priekšraksta, proti, rokas sasietas uz muguras un šāvieni raidīts pakausī. Izdevās noskaidrot, ka šis ir Jāzepe Voicecha dēls Pašeiko, dzimis 1897. gadā.

Arī deviņtais upuris nogalināts ar visai tuvu šāvieni pakausī. Dokumentus neatrada, tādēļ viņu neizdevās identificēt. Tāpat desmito, vienpadsmito un divpadsmito upuri nevarēja identificēt. Jebšu visi bija nošauti parastā veidā, tad tomēr pēdējam pistole bija pielikta pie labajiem deniņiem.

Visus minētos upurus atrada pirmajā kapenē, bet netālu atradās otra kapene ar septiņiem upuriem divi metrus dziļā rakumā. Pieci no tiem bija nošauti ar vienu, bet divi ar diviem šāvieniem pakausī. Zīmīgi, ka vienam no pēdējiem, ko neizdevās identificēt, nevien rokas uz muguras bija sasietas, bet bija vēl turklāt apmesta cilpa ap kaklu garā valgā. Jānim Reinholda dēlam Bergmanim, kas dzimis 1909. gadā Kosas pagastā, viena lode iešauta pakausī, bet otra pierē.

Trešajā kapenē atrada trīs liķus. Viens no tiem bija igauņu Arveds Johanna dēls Lāne. Otrs, kura vārds bija Ošs, Ernests Krišjāņa dēls, bija pavecs vīrs, dzimis 1882. gadā. Par trešo teikts: upuris nogalināts ar diviem šāvieniem pakausī. Ap kaklu ir cilpa. Domājams, ka nelaimīgais vai nu bijis kāds sevišķi svarīgs čekistu upuris, vai arī mēģinājis bēgt, jo nelaimīgo uz nāves vietu starp sīkām priedītēm veduši ar cilpu kaklā, lai bēgšanas brīdī to varētu cieši savilkt ap kaklu.

Ceturtajā kapā atrada tikai vienu upuri, ko neizdevās identificēt. Izdevās tikai noskaidrot, ka viņš bijis 20—22 gadus vecs. Tas atradās trīs metrus dziļā kapā.

Generāli Kārli Praulu neizdevās sākumā identificēt. Tas izdevās vēlāk, kad viņa dzīvesbiedre pazina viņa nāves pišļus pēc viņas pašas adītas vestes, kas viņa ķermenī aplāja.

Ja Ulbrokas mocekļus pieminējām kā pirmos, tad tikai tādēļ, ka mums ir pieejami izmeklēšanas tiesneša sīkāki dati par šausmu darbiem šinī Rīgas apkaimes meža biezoknī. Bet Rīgā un visapkārt Rīgai risinājās ne mazāk asiņaini varasdarbi.

Jau dažas nedēļas pēc sarkanās armijas padzīšanas atklājās notikumi pie Baltezera. Tieši tur atraka bedres ar lielām liķu kaudzēm.

Baltezera vasarnīcu rajonā bija apmežots stūrītis ar

vasarnīcu vidū. Drīzi pēc padomju varas nostiprināšanās ap brūni krāsoto vasarnīcu sākās manāma rosība. Acīm redzot, klusā un vientuļā vieta likās piemērota čekas nodomiem.

Apkārtnes iedzīvotāji sāka brīnīties par bārdainajiem krievu strādniekiem, kas nopūlējās minēto vasarnīcu iežogot ar trīs metrus augstu žogu. Tie strādāja pat naktī. Ikvienu spraugu un zara ierobu dēļu žogā rūpīgi aizklāja. Kad kāds apjautājās, svešos ļaudis dzirdēja sakām, ka vasarnīcā ievāksoties milicijas audzēkņi. Būšot pat sporta klubs. Ar to aizbildināja šāvienus, kas pēcpusdienās un vakaros bija dzirdami. Jo bieži te atbrauca slēgtas mašīnas, kas ieslīdēja pa vārtiem, kas bija no iekšpuses noslēgti. Citādi pašā vasarnīcā, segtā ar salmu jumtu, valdīja pilnīgs klusums. Neviens tur nedzīvoja. Visu pie tam nosedza augstais žogs. Tikai vēlāk, pēc lielinieku padzišanas, prokurātūra noskaidroja, ka te savesti nošaušanai tie, kam bija piespriests nāves sods.

Čekistu upuru nošaušana notika ar mazkalibra pistolēm.

Vasarnīcas tuvumā atrada trīspadsmit bedres. No pirmajām sešām bedrēm, kuras atvēra, izvilka 51 liķi. Bija bedres ar 8 līdz 9 liķiem, bet vienā bija samesti krustām šķērsām 16 nomocīti cilvēki. Viņu rokas, tāpat kā Ulbrokā, bija mugurpusē ar auklu sasietas. Kā varēja noskaidrot, tad bedres bija likts rakt pašiem upuriem. Nošaušanas procedūra arī Baltezera moku vietā neatšķīrās no Ulbrokas. Lode bija ietriekta pakausī no mugurpuses. Viss liecināja par rutīnu, par čekistu iepriekšēju apmācību.

Noskaidrojot nāves apstākļus, varēja konstatēt, ka daži upuri nošauti tanī brīdī, kad tie vēl ar lāpstu rokā raka sev kapu, jo lode bij šauta no augšas. Šāvienu pēdas atradās arī dažās priedēs un žogā. Bez tam noskaidrojās, ka dažiem pirms nošaušanas bija iedautīti pakauši.

Baltezera liķu identifikācija padevās tādēļ labāk, ka viņu drēbēs atrada kvītes vai nāves spriedumu norakstus. Dažos gadījumos nāves spriedumu bija pasludinājis Baltijas kara apgabala revolūcionārais tribunāls, citos gadījumos kāda Rīgas krimināltiesa. Visiem apsūdzētiem bija piemērots padomju kriminālkodeksa 58. pants. Sagudrotajā apsūdzībā atkal itin viss grozījās ap kontrevolūcionāru darbību.

Galu galā no 113 Baltezera upuriem izdevās identificēt 90. Pirms nošaušanas četri bija spīdzināti. (284)

Kas īsti bija nogalināti? Vairāki no tiem bija kādreizējie policisti. Tas nepārsteidza, jo jau 1940. gada vasarā kompartijas runātāji ieradās fabrikās, kur noturēja mītiņus ar

nāves soda pieprasījumu policijas ierēdņiem, kas 1940. g. 17. jūnijā, dienesta pienākumus pildīdami, bija rūpējušies par kārtību ielās sarkanās armijas ienākšanas laikā.

Pārējo upuru vidū atrada virsniekus un pa vienam skolotāju, agronomu, notāru, advokātu, galdnieku, strādnieku, rūpnieku un studentu. Jau tas vien norādīja, ka padomju režīms bija nonācis konfliktā ar visu iedzīvotāju slāņu pārstāvjiem.

Atrakto upuru kapenes atklāja to pašu ainu, ko 1919. gadā bija atstājis atmiņā Stučkas režīms. Ja dzirdēts sakām, ka, laikiem mainoties, mainās arī cilvēki, tad padomju režīmā paaudžu paaudzēs nekas nebija mainījies.

Un, ja tikko pakavējāmies pie Ulbrokas un Baltezera masu kapenēm, tad arī tās nebija vienīgās Baigajā gadā. Kad zeme atvērās, tad atklājās vēl citas moku vietas. Visā Rīgas tuvākajā apkārtnē atradās nošauto bedres. Ikvienā no tām parādījās 10 līdz 30 liķu. Dreiliņos un pie Krusta baznīcas Rīgas administratīvajās robežās bija krustām šķērsām samesti citi mocekļi. Bet bez masu kapiem bija jāuzduras pa atsevišķam liķim citās vietās. Sarkanarmieši 27. un 28. jūnijā nošāva pie Ķīšežera, pie Braslas un citās vietās dažus gadījuma upurus. Kad viens no tiem bija tikai sašauts un rāpās prom, to panāca un nonāvēja. (285)

Par asinsdzīrēm Rīgas centrālcietumā jārūnā vēl atsevišķi. Iznīcības stunda šeit daudziem politiski vajātiem pienāca isi pirms 1941. g. 1. jūlija, kad Rīgu atbrīvoja. Te rīkojās atkal čekisti ar virsbendi Simonu Šustinu priekšgalā. Pēdējais pirms aizbēgšanas no Rīgas vēl 26. jūnijā parakstīja savu 412. pavēli, pie tam ar sarkanu tinti: "Nemot vērā sociālo bīstamību, visus nošaut." Šis nāves spriedums aptvēra turpat simt latviešu.

Piedevām vēl dažus lika nošaut Rīgas garnizona priekšnieks, ģenerālleitnants Safronovs. Arī šī pavēle raksturīga. Viņš lika 27. jūnijā Rīgas radiofonam paziņot: "Vakar un šodien par kontrrevolūcionāru darbību — diversijas aktu organizēšanu, terroru, signālizāciju ienaidniekam utt. arestētas vairākas personas, starp tām: Lūkins Miervaldis, Jāņa dēls; Rainics Nikolajs, Georga dēls; Neiberģs Heinrichs, Jāņa dēls; Kuzņecovs Matvejs, Nikolaja dēls; Kagans Jāzeps, Ābrama dēls; Čuibe Arnolds, Jāņa dēls, un citi. Visiem arestētiem piespriests nāves sods nošaujot, un spriedums izpildīts. Tā rīkosies ar katru, kas kaut kādā veidā mēģinās atbalstīt ienaidnieku un nodot savu dzimteni. Uzaicinu Rīgas pilsētas darba ļaudis būt palīdzīgiem naidīgo elementu atklāšanā." (286)

Kas tad šie bija par diversantiem?

Nošaušanas pavēlē minētais Arnolds Čuibe bija Izglītības ministrijas skolu departamenta vicedirektors un vairāku skolas grāmatu autors. Liktenīgajā dienā, 27. jūnijā, viņš bija nostājies kopā ar dēlu architektu pie atvērta loga, lai noskatītos ielas kustībā. Par nelaimi abi smēķējuši. Aizdedzinātās cigaretes krievi iztulkojuši par "signālizāciju ienaidniekam". Nošāva tēvu un dēlu. Un arī par noziedznieku apzīmētais Dr. Nikolajs Reinics (ne: Rainics, kā bija minēts,) bija tikai ārsts un Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes asistents, kam nenāca ne prātā aizkavēt sarkanās armijas atkāpšanos. No tā varam spriest, ka arī pārējos gadījumos sarkanā armija nevarēja būt apdraudēta. Drīzāk ģenerālleitnantam Safronovam rūpēja iegūt par "modrību" sev kādu paaugstinājumu.

Atgriezīsimies tomēr pie drāmatiskajiem notikumiem Rīgas centrālcietumā.

Iedomāto pretinieku nošaušana tur sākās 27., 28. un 29. jūnijā, kad komunistiem bija skaidrs, ka viņu valdīšanai reiz pienācis gals. Šauts bija vēl pašā pēdējā brīdī, jo tas čekistiem likās visvienkāršākais, ko viņi var izdarīt. Tikai steiga neļāva visu vēl pilnīgāk nobeigt. Viens čekists Baltezerā bija teicis, ka pistoles lode nemaksājot vairāk par trim kapeikām.

Kāda aina pavērās Rīgas centrālcietumā 1941. gada 1. jūlija rītā, to pastāsta kāda aculieciniece, kas tur aizgājusi meklēt nelaimē nonākušu tuvinieku. Otrs liecinieks ir B., kādreizējais Daugavpils cietuma priekšnieks. Aculieciniece stāsta: "1. jūlija rītā aizgāju uz Rīgas centrālcietumu, lai apskatītos, kas tur noticis. Tani brīdī cietums bija no personāla pamests. Varēja redzēt, ka čekisti slepkavojuši vēl pašā pēdējā brīdī. Kad ieskatījos cietuma viena korpusa atejas telpā, tad redzēju, ka tur bija sasviesti vairāki liķi, pat noslepkavoto atsevišķi miesas gabali. Cietuma pagalmā pie liepām karājās pakārtie cietumnieki, parasti ar galvu uz leju. Šo pakārto vidū bija kāds virsnieks ar zīmotnēm pie formas tērpa. Masu bedres cietuma pagalmā atvēra dažas dienas vēlāk. Mocekļiem pārklāja sarkanbaltsarkano karogu." (287)

4. jūlijā notika liķu izrakšana cietuma pagalmā. To identifikācijai atkal noderēja kvītes, ko atrada viņu apģērbā. Nogalināto ķermeņi bija iekārpīti tikai pusmetra dziļumā zemē. Tiesu ārsts Dr. J. Kocers konstatēja, ka latviešu patrioti nošauti no neliela tāluma ar pistoli. Dažiem no tiem pistole piebāzta tieši pie galvaskausa, pie pieres. Pazīmes rādīja, ka daži nošautie pirms liktenīgā šāviena vēl spīdzināti.

Lielajā bedrē atrada 62 liķus. Viņi visi bija nošauti 27. jūnijā. Mazajā bedrē uzgāja 36 upurus, kas bija nogalināti 28. jūnija naktī. (288)

Ir saglabājušies vairāki foto attēli par liķu kaudzēm Rīgas centrālcietumā. Tā ir dokumentācija, kas runā par sevi.

Vissmagāko pārdzīvoja tuvinieki, kas jūlija pirmajās dienās varēja šos upurus apskatīt uz vietas. Sadauzītie galvaskausi un sakropļotās sejas liecināja par drausmīgajām mokām un zvērisko izrīcību, kas vēl bija palicis pāri no šiem cilvēkiem. Vai arī tam tā bija jānotiek pasaules revolūcijas vārdā?

TAS PATS LATGALĒ UN CITUR

Padomju varas apziņa bija iesēdusies ikvienam komunistu funkcionāram galvā. Komūnisms ir viss, — cilvēks nekas. To tā saprata nevien čekisti, bet arī citi svaidītie komunisti. Tikai sekotāju viņiem bija maz, kādēļ dusmas, naidis un atribība vērsās pret citiem, — pret tiem, kas cilvēcīgas jūtas un sirdsapziņu nespēja apslāpēt, kas jūta atbildības sajūtu, kas pūlējās ar savu darba soli ko celt, nevis noārdīt un iznīcināt.

Rēzeknē, kur 1941. gada jūnija beigās padomju terrora vilnis uzšļācās jo sevišķi augstu, galvenie cietēji bija ārsti. Nogalināto ārstu vidū atradās Latvijas Sarkanā Krusta slimnīcas direktors Dr. Valdis Gavars, Dr. Strūve un citi. Ja daži nebūtu meklējuši sev laikus patvērumu, arī tie būtu nogalināti. Čekisti neprātīgā skrējienā dzinās pakal virsmežzinim Ķelpem, mežzinim Lismanim, diviem brāļiem Stūrainiem, kas strādāja kara pārvaldē, policistam Garajam, cietuma sekretāram Salcevičam, Jūrmalietim. Tos visus nošāva. Dažs labs no tiem palika guļot klajā laukā. Vienīgi policijas ierēdņi Brīvuli atrada Rēzeknes cietuma sētā apraktu. Vairāki nošautie bija iemesti mēslu kastē. Atrada nogalinātus divus Šoseju un zemesceļu departamenta darbiniekus.

Nāves plauja skāra vairāk nekā piecdesmit cilvēkus. Trīs nedēļas pēc komunistu padziļšanas pie NKVD nama mūra atrada vēl vienu, kura vārds palika nezināms. Čekas namā atrada vairākas pamestas sieviešu kurpes, lai gan sieviešu liķus neatrada. (289)

Neizprotamā kārtā par visiem šiem šausmīgajiem notikumiem saglabāts maz liecību. Tomēr viss nav noklusēts. Pat vēl 1981. gadā vienā vācu vēsturnieka disertācijā šī slepkavības akcija atspoguļojas kā padomju neprāta akts.

Archīvos atrasts norādījums, ka Rēzeknē Baigajā gadā nogalināti 60 sabiedriskajā darbā pazīstami latvieši. (290)

Arī citos Latgales stūros turpinājās līdzīgi varasdarbi. Par atsevišķiem čekas upuriem Daugavpils cietumā jau runāts, bet arī par šo moku vietu, diemžēl, nav uzzināts viss. Tur jau pirms kara dienām notika šaušana uz vietas, izvēloties Daugavpils cietokšņa pamali vai netālos mežu biezokņus.

Ja arī tas bija smagākais, tad tomēr ne vienīgais terora veids Latgalē. Jāievēro, ka 1941. gada jūnija beigās Daugavpili tikpat kā nodedzināja. Vispirms šī pilsēta cieta kardarbībā, bet tad savu roku vēl apzināti pielika komūnisti. Vl. Vaideāns savā rakstā "Daugavpils iznīcināšana", kas iespiests Latgales kultūrvēsturisko materiālu krājumā, saka: "Komūnisti Daugavpili nodedzināja to, kas vēl bija palicis no bumbām." (291)

Balvu pagastā 29. jūnijā noslepkavoja trīs latviešus, kuru attēls ievietots mocekļu seriņā dokumentu krājumā "Baigais gads". (292)

Cik mežonīgi komūnisti izrīkojās ar saviem upuriem, redzam jau pieminētās virsmežziņa Ķilpa slepkavības gadījumā. Viņam bija pakausī sadzītas 4 līdz 5 collīgas naglas. (293) Krustpils lidlaukā, savukārt, atrada noslepkavoto latviešu liķu grēdu. (294)

Tikpat mežonīgi bija noslepkavots skaņradis Alfreds Feils. Daugavpils cietuma pagalmā 1941. gada vasarā izrokot atrastos komūnistu upurus, konstatēja, ka šim Valsts Daugavpils 1. latviešu ģimnazijas skolotājam un mūzikas kopējam bija nogrieztas ausis un izgriezta mēle. (294a)

Līdzīgi Latgalei parādījās arī Vidzemes, Zemgales un Kurzemes nāves lauki. Jo prāvas bija nošauto rindas Valmierā, ko kādreiz dēvēja par "sarkano Valmieru". Kaut arī tur plostījās vietējie čekisti, direktīvas nāca no Rīgas galvenās drošības pārvaldes. Tikai pašās pēdējās jūnija dienās varasvīri rīkojās pēc savas patikas. Bet tānī brīdī viņus pašus jau apdraudēja nacionālie partizāni. Tāpat tas bija Zemgalē un Kurzemē. Ja ne vairāk, tad akla atriebības kāre dzītin dzina komūnistus gādāt par lielākām "kontrevolucionāru" liķu kaudzēm. Ne jau "buržujus" vien tur atrada, — Jelgavā starp nogalinātiem bija daudz strādnieku.

Liepāja sacēla šausmas ar savu "Zilo brīnumu", kur visa Baigā gada laikā risinājās nevēlamo elementu iznīcināšana.

Polītiski vajātos komūnisti mēdza apzīmēt nevis par personām, bet par "elementiem", vai nu par "pretvalstiskiem", vai "nevēlamiem" un "kontrevolucionāriem elementiem". Tikai lauksaimnieki izpelnījās vēl blakus

apzīmējumu "budzis". Viena gada valdīšanas laiks neatlāva visus iedomātos pretiniekus vienādā vai otrādā veidā iznīcināt. Beigu cēliens nepiederēja vairs tik daudz aizvešanai kā nošaušanai. Liepājas milicijas pagrabs iemantoja sevišķu nozīmi, kļūdams par Rīgas Stabu ielas čekas dvīņu brāli. Un tādēļ nepārsteidz, ka 1940./41. gadu, kas pārklāja visu Latviju līdz Zilupei ar vaimanām un liķu kaudzēm, tauta apzīmēja par — Baigo gadu.

Arvāņu un latviešu tautas mīļotais dziedātājs un komponists
Kārlis Vāgulis, kurš dzīvoja un darbojās Rīgā, ir viens no
vislielākajiem latviešu komponistiem. Viņa mūzika ir
patērējama un izteiksmīga. Vāgulis ir komponējis
daudzas operas, simfonijas, koncertus, kantātes, lietišķās
mūzikas darbus un daudzas citas kompozīcijas. Viņa
mūzika ir ļoti populāra un mīļota.

Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.
Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.

Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.

Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.

Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.

Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.

Viņa mūzika ir ļoti populāra un mīļota. Viņa
kompozīcijas ir ļoti izteiksmīgas un patērējamas.

DE KAVĪENĪ

Valdība ir nolikusi noteikt, ka katrs iedzīvotājs
kuriem ir jānodrošina...

Dezinfekcijas darbi ir jānodrošina katrā iedzīvotāja mājoklī
pauzēm, lai nodrošinātu tīrību un veselību. Katrs iedzīvotājs
ir atbildīgs par savu mājokli un jānodrošina, lai tas būtu
tīrs un veselīgs.

PADOMJU DZĪVES PAVĒNĪ

Padomju dzīves pavēnī ir noteikti visi noteikumi, kas jānodrošina
katrā iedzīvotāja mājoklī, lai nodrošinātu tīrību un veselību.

Katrs iedzīvotājs ir atbildīgs par savu mājokli un jānodrošina,
lai tas būtu tīrs un veselīgs. Katrs iedzīvotājs ir atbildīgs
par savu mājokli un jānodrošina, lai tas būtu tīrs un veselīgs.

Padomju dzīves pavēnī ir noteikti visi noteikumi, kas jānodrošina
katrā iedzīvotāja mājoklī, lai nodrošinātu tīrību un veselību.

Padomju dzīves pavēnī ir noteikti visi noteikumi, kas jānodrošina
katrā iedzīvotāja mājoklī, lai nodrošinātu tīrību un veselību.

PADOMJU DIVIES PAKSHI

UZ KURIENI?

Vēl ešeloni nebija devušies ceļā, kad ikviens jautāja — kurp viņus aizved?

Dzelzceļnieki gan varēja minēt tādus aizrobežas mezglu punktus, kā Babiņino un Pleskavu, bet tas neko nepateica. Arī citas gala stacijas ne katrreiz atbilda izsūtījuma vietai. Bet jau pirms 1941. g. jūnija apcietinātie bija vadāti apkārt pa dažādiem ceļiem, pie tam ne katrreiz tiešā ceļā uz soda nometni vai cietumu, bet pa reizei tikai uz Maskavu, lai čekas upuri vēlreiz atrastu vietu Rīgas centrālcietuma kamerā. Tur gan viņi atkal nepalika ilgāk par Baigā gada pēdējām dienām. Ja nenošāva, tad veda uz polārā loka pusi.

Kas Volgas vāciešiem bija Kazachstana, tas latviešiem bija sākumā taigas nepārredzamais apgabals abpus Urāliem. GULAGa darba tirgus gan prasīja baltiešu nosūtīšanu arī uz citām vietām, kur cilvēki vergu gaitās bija apmiruši un kur steidzami nācās sagādāt rezerves.

Aizvesto atrašanās vietas sāka jau Rīgas darbības laikā noskaidrot Latvijas Sarkanais Krusts un tā darba turpinātāja Tautas Palīdzība. Ziņas un noskaidrojumi ienāca skopi. Daudz veiksmīgāks bijis darbs trimdas laikā. Latvijas Sarkanajam Krustam izdevies dokumentāri pierādīt deportēto un apcietināto latviešu atrašanos zemāk minētajās vietās:

Abakana, Abana, Abeza, Ačinska, Akomolinska, Aktaša, Aleksandrovska (cietums), Aļeksejevska, Alma-Ata, Amderma, Archangeļska, Arkagala, Artugina, Asino, Astrachana, Balkaša, Baraševo, Bagataja, Berjozņiki, Bijska, Biļina, Blagoveščenska, Bogučani, Boļšerečenska, Bratska, Buchta (Magadanas apg.), Buchta Nachodka, Burmantova, Butirki (cietums), Chabarovska, Charpiča, Čapajeva, Čekalova, Čelabinska, Čerepanovo, Čerlaka, Černogorska, Čikajeva,

Činja-Vorika, Čita, Čkalova, Čuma, Čurbainura, Čusovoje, Čusovskaja, Daņilovo, Diksona sala, Dņeprovska, Dolgijmos-
ta, Doļinska, Dorofejevska, Dubovka, Dvorjanskoje, Džambula, Džanskoja, Džumabeka, Edžid-Kirta, Ekibastus, Elgena, Enurmina, Fabričnoje, Golubinaja, Iljanovska, Indigirka, Inta, Iriklina, Irkutska, Ivanovka, Javasa, Jelosova, Jeņisejska, Josera, Juchnova, Kaluga, Kaļeņina, Kamčatka, Kanska, Karabaša, Karaganda, Kargasoka, Kazana, Kingira, Kirsa, Kitoja, Kizela, Kočmesa, Kola, Kokčetava, Kolpaševa, Komendantska, Komsomoļska, Kotlasi, Kožima, Kožva, Krasnojarska, Krasnoturinska, Krivoj Roga, Krivošeina, Krutinka, Kučina, Kustanaja, Kurgana, Lubjanka (cietums), Ļeņingrada (vairāki cietumi), Ļevijberegā, Magadana, Magoča, Maklakova, Marjanovska, Marinska, Matrosova, Mazanova, Mavrino, Medvežjegorska, Meždurečenska (Kemerovas apg.), Meždurečija (Altaja apg.), Michailovka, Mjaunža (Kolimas apg.) Molotova (vēlāk pārdēvēta par Permu), Molotovbada, Molotovska, Mundibaša, Marmanska, Nachodka, Narijska (arī: Noriļsk), Narima, Narjanmara, Narva (cietums), Nazarova, Nazivajevska, Nevejska, Nižņijudinska, Novaja Tagila, Novaja Zemļa, Novijmarkena, Novikova, Novoorska, Novosadi, Novosibirska, Novostroika, Novoselje, Novotjanga, Okuņeva, Oldžerasa, Omutņinska, Orutukana, Orska, Osjomšika, Parabeļa, Pavlodara, Pavlogradka, Pavlovka, Pečora, Perma, Pervouralska, Peščanija, Pjastistenka, Piškina, Podgornija, Pokanajevska, Polevojas stepe, Polovinka, Potma (arī: Potjma) Poveneca, Prižima, Puksa, Pudino, Rešjoti, Revda, Rudņičnija, Sachalina, Saļečarda, Segeža, Seimčana, Seļinodoļska, Semipalatinska, Siktivkara, Simka, Sindora, Smitska, Socgorodoka, Soļikamska, Solovki, Sosnovska, Sosvjacka, Spaska, Starijmarkena, Stotoževska, Suchanovka (cietums), Surmoga, Subra, Susumana, Sverdlovska (cietums), Šarigina, Šerbakula, Šestovitova, Šimanovska, Širokaja, Taganlika, Tagila, Taišeta, Tarska, Tasajeva, Taškenta, Taštija, Tavda, Tavričeska, Tigda, Timšera, Tomska, Tugača, Usoļje, Uglja, Ulan-Batora, Ulan-Ude, Uljanova, Ustj-Abakana, Ustjnera, Ustjsurmoga, Ustj-Ukta, Ustj-Vima, Vasjugana, Verchņijimbatskoje, Verchņijuralska, Verchojanska, Vesļana, Virchrovka, Vilgorta, Visokij Jar, Vladimira (cietums), Vorkuta, Vožaela, Zajarska, Zeja.

Ja šeit minētas atsevišķas vietas, tad tas ik reizes nenozīmē, ka soda nometne atradusies tieši nosauktajā pilsētā vai centrā. Jāpatur vērā, ka soda nometnes bieži radās

mūžameža biezoknī, taigā vai stepē, kur līdz tam nekādu apdzīvotu vietu nebija. Tikai ar laiku izveidojās paprāvs ciemats, pilsēta vai dzelzceļa stacija, ap kuru saradās apdzīvota vieta, kas sniedzās simtām jūdžu tālu. Tādēļ vienas vietas apzīmējums var jo bieži nozīmēt veselu soda nometņu puduri, kas aizsniedzas tālu. Ja sarakstā minēta Potma, tad ap šo dzelzceļa staciju laika tecējumā izveidojies plašais un bieži minētais Mordovijas soda apgabals, kas aizsniedzas 60 km tālu. Dažām šī soda apgabala nometnēm doti atsevišķi nosaukumi, kurus neesam uzrādījuši. Ieslodzītie paši pierada apzīmēt savas soda nometnes ar oficiāli dotajiem numuriem.

Tāpat Vorkutā ap 1955. gadu bija četrdesmit atsevišķu nometņu, bez tam divi ķieģelnicas.

Ne ikvienā gadījumā sarakstā minētās vietas var atrast ģeografijas kartē. Drīzāk būtu jārunā par īpašu padomju soda nometņu ģeografiju. To vislabāk pazīst GULAGa pārvalde.

Bet soda nometņu aprakstos figurē jo bieži lielo soda apgabalu kopapzīmējumi, kā, piemēram, Vjatlag, Dublag, Angarlag, Berlag, Kraslag, Minlag, Ozerlag, Peslag, Reclag, Steplag.

Vairums soda nometņu apzīmējumi uztverti no pārnācējiem fonētiski. Ikdienas valodā tie dažkārt sagrozīti vai nepietiekamas krievu valodas prašanas dēļ sakropļoti. Sagrozījumus izdevās tikai daļēji savest kārtībā un tikai ar laiku izdosies panākt perfekciju.

Bez jau minētajām soda nometnēm vai izsūtījuma vietām minami vēl šādi apgabali, kuros dokumentāri pierādīta latviešu deportēto uzturēšanās: Altajs, Amūra, Arālu jūras novads, Ārējā Mongolija, Baltās jūras jeb Belomorstroja apgabals, Chantu-Mansu nacionālais apvidus, Čukču pussala, Jakutijas, Kolimas-Magadanas apgabals jeb t.s. "Daļstroj", Krasnojarskas plašais apgabals, kas pārdala gandrīz visu Sibīriju uz pusēm. Ņencu nacionālais apvidus, Omskas, Tomskas, Kemerovas, Ņukžas un citi apgabali.

Cittautu rakstos un grāmatās, kā arī soda nometņu kartēs figurē vēl daudz citu, šeit neminētu nometņu un cietumu. Ar to radies priekšstats, it kā tanīs visās būtu atradušies arī latvieši. Tas tomēr tā nav. Mums rūp iegūt skaidrību tieši par tām posta vietām, kurp novesti latvieši. Ir gan pierādījies, ka parasti tur atradušies arī igauņi un lietuvieši. Jau tas vien, ka masu deportācijas padomju iestādes izdarīja parasti vienlaicīgi Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, padara saprotamu visu šo tautu piederīgo novietošanu puslīdz tanīs pašās vietās. Maskava par to gādājusi, lai visām trim baltiešu tautām būtu vienādas

ciešanas. Viss gājis pēc vienāda reglamenta.

Ja esam lietojuši apzīmējumu "soda noņemne", tad šo apzīmējumu var viegli pārprast. Ne Baigajā gadā, nedz pēc tam vairums aizvesto nebija sodīti. Tos vienkārši nakts stundā savāca un aizveda. Dažiem aizvestajiem lika pēc tam parakstīt reversālu, ka tie devušies "brīvprātīgi" uz Sibīriju. Tas notika sevišķi ar tiem, kurus aizveda un novietoja izsūtījuma apgabalā. Šo izsūtījuma veidu krievi apzīmēja par "silku", izsūtījumu krimināltiesiskajā izpratnē. Tātad tam tomēr bija soda raksturs. Pretruna radās gan ar zīdaiņu, bērnu un pusaudžu aizvešanu no tēva mājām un dzimtās zemes. Viņus izsūtīja kopā ar ģimenēm, lai gan sākuma gados bērnus arī dažkārt atšķīra no mātes.

Savu māsiņu atrašanos Sibīrijas bērnu namā apraksta arī Rūta Upīte savā ciešanu grāmatā. Pati Rūta Upīte kā deportētā uzsāka vergu gaitas jau pusaudzes gados. Tādu katorgas sistēmu nepazīna šī gadsimta sākumā pat pieaugušie cara laikos.

Jebšu esam izvairījušies aizvestos apzīmēt par vergiem, tad pēc būtiskajām pazīmēm tie tiem tiešām līdzinās. Ja visā pasaulē pazīstamajā nēģeru ciešanu stāstā "Krusttēva Toma būda" teikts, ka vergu gaitās izdzītais nēģeris pievienoja katrai savai sūrā darbā satvertai cukura niedrei pa asarai, tad Omskas un Tomskas sovchozos netrūka mazāk asaru pie jebkura piespiedu darba.

Bet arī tiem, kas nonāca Nariļskā vai kādā citā posta vietā, bija jāuzduras parādībai, ka pēc viena vai pusotra gada gaitām padomju noņemne aizvesto vēl formāli notiesāja ar 10 līdz 25 gadiem. Ar to gan soda režīms maz mainījās. Šie nelaimīgie ļaudis kā bija, tā palika soda noņemne.

Padomju terrora sistēma pazīst daudz variantu. Soda jeb spaidu darba noņemnes sākumā apzīmēja arī par "labošanas noņemnēm". Jau ap 1930. gadu, kad uzsāka t.s. kulaku vajāšanu, tos padzina no viņu iekoptajām mājām un aizsūtīja uz Jakutijas mūžīgā sasaluma zemi vai Kamčatku. Tikpat neganti 1948. un 1949. gadā vajāja latviešu lauksaimniekus jeb "budžus". Viņus, savukārt, aizveda līdz Amūras apgabalam vai Čukču pussalai. Čekisti izvairījās teikt, ka viņiem pienākas "labošanas noņemne", jo pietika atņemt zemi, konfiscēt mantu un visu zemnieka ģimeni aizvest. Kad tas bija noticis, Latvijā atbrīvojās vieta krieviem. Ja arī kolchozos tie sākumā mazāk iespiedās, tad viņus salika sovchozos. Latvijā iepludinātie krievi labprāt strādāja Kurzemes vai Vidzemes sovchozā, jo tur maksāja algas un visi bija paēduši, kamēr Sibīrijas sovchozos

piespiedu kārtā aizvestie latvieši mira badā vai atradās vismaz pusbadā.

Bet GULAGa pārvaldei bija ļoti noderīgi arktikā novietotie latvieši dzelzceļu būvē, ogļu un rūdu raktuvēs, gāzes vadu būvē un mūža mežu izciršanā. Speciālistus, kādu starp baltiešiem netrūka, varēja bez algas nodarbināt kvalificētos darbos. Tie varēja dažkārt cerēt uz pilnu maizes normu vai pat virsnormu. Tā bija padomju rafinētā atlidzības sistēma, ko varēja ārēji nosegt ar "labošanas" vai "soda" aizsegu. Visam tam vajadzēja kalpot regulārajām "piecgadēm", vispār padomju noplukušās saimniecības celšanai.

Daudzo gadu laikā viss taču jau pietiekami noskaidrojies un nodokumentēts. Nav lielākas vientiesības kā atkārtot padomju izskaidrojumus par GULAGa kolosālajiem panākumiem "neskarto zemju" vai arktisko apgabalu pieslēgšanai civilizētajai pasaulei. Pirms nedaudz gadiem dzirdēja balsis, kas izteicās, ka arī deportācijas ir zinātniski pamatotas. Un tikpat pamatota dažam labam likās to cietumnieku nodarbināšana spaidu darbos, kurus par ieslodzītiem pataisīja padomju terrors. Nedrīkstam aizmirst šī vergu darba apmērus.

Dāņu ārsts Aleksandrs Tomsens, kas ar visu to iepazinās tiešā tuvumā, teicis vārdus: "Pasaulē nav otras valsts, kurā būtu tik daudz cietumu un soda nometņu kā Padomju Savienībā." (295)

CEĻĀ UZ AUSTRUMIEM

Ja apcietināšanas procedūrai vispiemērotākā likās nakts stunda, tad izsūtīšanas milzu akcijai noderēja tiklab diena. Tikai izsūtīšanai nepietika ar vienu vien dienu. Latviešiem paredzētā moku vieta bija izraudzīta daudzu tūkstošu kilometru attālumā no dzimtenes. Ja deportēto vilciens virzījās uz Amūru vai kādu Tālo Austrumu ostu, tad ceļa gabals pārsniedza 10.000 km. Tādēļ nedēļām ilgi vajāto kontingenti smaka aizrestotajos vagonos. Ne jau katrs šādu braucieni pārcieta. Visvairāk apdraudēti bija zidaiņi un sirmgalvji.

No vienas liecības, kas nodota Latvijas Sarkanā Krusta rīcībā, redzams, ka ceļā uz Tomsku nomira vairāki zidaiņi un bērni. Cik dziļa traģika tādos gadījumos sagrāba māti, varam pārlicināties no viena šāda gadījuma, kur māte nespēja līdz pēdējam brīdim no sava lolojuma šķirties, kaut jau miruša bērna. Tā spieda to pie savas krūts vēl pāris dienas pēc tam.

Tikai tad, kad liķis sāka smirdēt, tā bija spiesta to izsviest no vagona sliežu ceļa malā. Viņas cerība atrast kādā pieturas vietā piemērotu vietu bērnu apglabāšanai, nepiepildījās. (296)

Zināmi vēl daudzi citi līdzīgi gadījumi, arī pēc vilciena atstāšanas. Tikpat bēdīgos apstākļos mira viena 91 gadu veca sirmgalve. Stāvokli vislabāk izprotam, ja paturam acīs konkrētu gadījumu. No daudzo pulka minēsim vēl tikai profesora Paula Šūberta nāves braucieni. Padomju terrors skāra viņu gan 1945. gadā, bet notikumi ir tik radniecīgi, ka paturēsim to visu vērā vienā skatījumā.

Ziņojumā par prof. Šūberta likteni teikts: "Bēgļu gaitās uz Vācijas devās arī Latvijas konservātorijas klavieru klases profesors un komponists Pauls Šūberts. Kara beigās viņu un dzīvesbiedri padomju karaspēks pārsteidza Vācijas austrumos, Garlicā pie Neisas. Bija zināms, ka profesors, kas bija dzimis 1884. gadā, miris represiju kārtā mājās sūtāmo vilcienā 1945. gada rudenī. Kādos apstākļos tas noticis, pastāstījusi kāda aculieciniece Laika 1974. g. 9. novembra numurā. Viņa braukusi tajā pašā preču vagonā.

Vilciens atradies kaut kur Ķījevas rajonā. Profesors tad jau bijis dziļā depresijā un nemaz neesot vairs runājis. "1945. gada 11. oktobra rītā," stāsta aculieciniece, "mūs piekabināja kādam sastāvam un aizvēra vagona durvis. Bija skaista saulaina diena. Pēkšņi ieraudzīju, ka Šūberta seja, rokas pārklājas it kā ar dzeltenu krāsu. Čukstēju Šūberta kundzei, lai patausta pulsu. Viņa to darīja un bez vārdiem lika saprast, ka pulsa vairs nav.

Mums vagonā bija tik šauri, ka nevarējām Šūbertu noguldīt guļus. Viņš palika sēdus stāvoklī kādas septiņas stundas, kamēr apstājāties Žlobinā un durvis atvērās. Dzelzceļa milicim ziņojām par nāves gadījumu, lūdzot atļaut mirušo apbedīt. Mums to neatļāva. Tuliņ kabināšot mūsu vagonu klāt kādam ešelonam. Lai izliekot mirušo uz perona neapģērbtu. Viņu apbedīšot kopā ar diviem dzelzceļa katastrofas upuriem. Pierakstīja viņa vārdu, uzvārdu, dzimšanas gadu.

Mēs tomēr apģērbām Šūbertu apakšveļā un uzvilcām zeķes. Aplikām jaunu cukurmaisū drānu. Divi jaunekļi no mūsu vagona novietoja viņu uz perona.

Vakarā un naktī bija negaiss ar lietū gāzēm. Mūsu vagonu pievakarē izmanevrēja uz citām sliedēm. Otrā rītā jo agri mūsu jaunekļi izlēca no vagona apskatīties, vai Šūberts jau aprakts. Viņi atgriezās bālām sejām ar ziņu, ka Šūberts guļot vēl turpat, pilnīgi aplaupīts, izmircis dubļos. Mēs to

noklusējām viņa dzīvesbiedrei." (297)

Nāves pavadonis netrūka gandrīz nevienam izsūtīto ešelonam.

Bet ik uz soļa nācās uzduroties citiem baigiem notikumiem, grūtībām un mokām.

Runājot par deportēto likteņiem padomju izsūtījuma apgabalos, cietumos un spaidu darba nometnēs, jāapstājas arī atsevišķi pie dziļās traģikas, kas sasaistās ar necilvēcīgo transportu, ar cilvēku pārvēršanu dzīvā precē, ar cilvēka viselementārākās cieņas sabradāšanu.

Tam visam kā otrs cēliens pieslēdzas apcietināto un izsūtīto ļaužu visrupjākā ekspluatācija GULAGa lieluzņēmumos, viņiem uzspiestais bada režīms un apzināta fiziska iznīcināšana.

Tikai tāds, kas pats to piedzīvojis un neizprotamā kārtā palicis dzīvs, tikai tāds var attēlot padomju dzīves īstenību. Turēsimies tādēļ pie aculiecinieku liecībām.

Par pulkveža Artūra Aparnieka apcietināšanu Krāslavā un viņa spīdzināšanu Daugavpils cietumā esam jau nedaudz runājuši. Pateicoties viņam, esam ieguvuši diezgan plašu un turklāt pamatīgu tālāku notikumu aprakstu. Pārgrā nāve neļāva viņam sakopot labi pārskatāmo faktu materiālu grāmatā, bet no uzrakstītā arī tad iegūstam pietiekami skaidru notikumu aprakstu. Un tas sākas šādiem vārdiem:

"Daugavpils stacija bija vārti uz Sibīriju — uz elli. Vilciens sāka kustēties, un izbraucām uz galvenā ceļa. Dzelzceļnieki ceļa malā noskatījās uz mums ar bēdīgām sejm un nokāra galvas, tā izsakot līdzjūtību un atvadoties no mums. Visur, kur vien redzējām ceļa malā ļaudis, tie bēdīgi noskatījās mūsu ešelonā. Cits pamāja ar roku, cits ar rokām aizklāja acis. Vienīgi, kad vilciens gāja garām Naujienes stacijai, daži, pēc izskata krievu zēni, kratīja un vicināja pret mums dūres un rādīja mēles. Vilcienu pieturēja Krāslavas stacijā. Kādēļ, neviens nevarēja pateikt. "Droši vien man par godu," piebildu saviem tālā ceļa līdzbraucējiem, jo šajā pilsētā biju pavadījis divdesmit gadus, vienus no labākajiem manā dzīvē, pilnus radoša darba. Man ļāva atvadīties no manas pilsētas, kur biju pavadījis pusi sava mūža.

Pie mūsu vagona bija nostājušies vairāki man pazīstami Krāslavas iedzīvotāji. Viņi noskatījās uz mums, pasmaidīja, pavicināja ar roku, it kā atvadoties. Tā kā es atrados pie loga, liekas, daži mani pazina un gribēja uzsākt sarunas, bet vilciena sardze viņus padzina.

Kad jau biju nokļuvis brīvajā pasaulē, pēc daudziem

gadiem, un kad atkal sastapu savu sievu, viņa man stāstīja, ka vairāki krāslavieši viņai paziņojuši, ka redzējuši mani un arī vēl citus krāslaviešus ar ešelonu aizvedot uz Sibīriju. Tā esot bijusi vienīgā informācija, ka es esot dzīvs.

Vilciens devās tālāk, braucām ātrāk, it kā steigdamies. Visi vagonā esošie centās piekļūt pie mazajiem lopu vagona lodziņiem vai durvju šķirbām un palika tur kā pielipuši, lai vēl pēdējos mirkļos tvertu kādu skatu no mūsu zemes. Vagonā neviens nerunāja, valdīja klusums, — vienīgi vilciena riteņu klaboņa dimdināja sēru atvadu maršu. Šajā klusumā mēs visi atvadījāmies no mūsu dzimtenes, mūsu mīļās Latvijas. Devāmies pretim nākotnei, par kuru neviens no mums nezināja, cik baiga tā būs kuram katram no mums. Klusībā nebeidzām sev jautāt, kurš no mums būs tas laimīgais, kurš varēs atgriezties kādreiz atpakaļ dzimtenē un redzēt dzimtenes laukus, dzimtenes pļavas un mežus, dzimtenes mājas un baznīcas.

Sāka mesties krēsla un redzēšana jau bija apgrūtināta, tomēr neviens no savām novērošanas vietām neatkāpās. Katrs gribēja vairāk un vairāk uzņemt sevi skatus no mūsu dārgās zemes, par kuru bijām cīnījušies un kur bijām pavadījuši savu jaunību, savus spēka gadus. Kā tas sākās, nevaru pateikt, tikai atjēdzos, kad visi dziedājām “Dievs, svētī Latviju”, pēc šīs lūgšanas iestājās mazs klusuma brīdis, bet tad uzņēmām “Nu ardievu, Vidzemīte”, pēc tam sekoja daudzas citas dziesmas viena bēdīgāka par otru.

Bija palicis pavisam tumšs, kad vilciens piepeši apstājās kādā lielā mežā. No sākuma bijām satraukti, jo domājām, ka tas apstādināts mūsu dziedāšanas dēļ, bet neviens par mums nelikās ne zinīs. Bijām pārbraukuši Latvijas robežu un šajā mežā nostāvējām visu nakti. Kas tam bija par iemeslu, nedabūjām zināt; daži gan izteica cerības, ka varbūt vācu izpletņu lēcēji būs jau priekšā uzspridzinājuši tiltus un ka tiksim vesti atpakaļ. Tās visas bija tikai patīkamas cerības, — gaismai austot, vilciens sāka braukt tālāk. Lai gan no Latvijas mūs šķīra nedaudzi desmit kilometri, šodien daba izskatījās pavisam savādāka, nonīkuši krūmi, neapstrādāti lauki, sašķiebušās mājas. Nebija prieka skatīties ārā.

Daugavpilī, iekāpjot vagonā, mums katram iedeva kukulīti rupjas maizes un sālītas zivis. Cik ilgam laikam šī deva bija domāta, neviens mums neteica. Tagad vagonā varējām ieturēt pirmās brokastis, bet konstatējām, ka mūsu ceļojuma organizētāji bija aizmirsuši vagonā ievietot dzeramā ūdens trauku ar ūdeni, tādēļ ēdām tikai sausu maizi, atstājot sālītās zivis neaiztiktas, jo

ēst tās būtu bijis neprāts. Var jau būt, ka tas tika ar nolūku tā izkārtots, lai pēc zivju apēšanas mēs pamocītos slāpēs.

Samērā agri no rīta iebraucām Vitebskas stacijā, kur atkal palikām stāvēt. Pa vagona logu varējām redzēt, ka pašā pilsētā plosās ugunsgrēks. Dega vairāki kvartāli koka dzīvojamās mājas, kā arī noliktavas un fabrikas. Tās esot aizdegušās no vācu lidmašīnu nomestām bumbām. Atkal bija priecīgs savīļņojums mūsu vagonā, un daži pat izteica cerības, ka mums Sibīriju neredzēt kā savas ausis, tomēr šīs patīkamās cerības nepiepildījās. Vācu lidotāji gan bija sabojājuši dzelzceļa līniju, bet tā pēc vairāk nekā trīs stundām tika salabota, un mūsu ceļojums varēja turpināties, kaut gan lēnā gaitā. Pēc dažiem kilometriem vilciens savu gaitu vēl palēnināja, un kādus pāris simts metrus kustējāmies pavisam lēnām, kamēr tikām pāri nupat salabotam ceļa posmam. Tad vilciens uzņēma savu parasto gaitu un devāmies tālāk uz austrumiem.

Atstiepos savā guļas vietā uz "nārām" un biju aizmīdījis. Kad atmodos, vilciens atkal kaut kur stāvēja. Pēc laiciņa atkal sākām braukt, bet novērojām, ka esam novirzījušies no galvenā ceļa, — iemesls tam varēja būt vai nu sabojātā dzelzceļa līnija, vai sakarā ar kara stāvokli, tas ir, lai pa galveno ceļu virzītu kara transportus militārām vajadzībām. Nākošā stacijā, kur apstājāmies, nespēdami izturēt ūdens trūkumu, prasījām sargkareivim, kas apsargāja mūsu vilcienu, lai apgādā mums dzeramo ūdeni. "Postarajus," viņš atbildēja un kaut kur aizgāja un pēc laiciņa atnesa tukšu spaini, kurā nebija ne piltes ūdens. Tas mūs galīgi nomāca. Vilciens atkal sāka virzīties uz priekšu. Gaišs vagonā, ņemot vērā, ka turpat bija ateja, bija neciešams: mums pie augšējā loga vēl ieplūda svaigs gaiss, bet apakšā pie atejas caurules vīri taisni vai gība nost. Tie, kuri bija saēdušies sālītās zivis, mocījās ar ūdens trūkumu, mēs, kuri no sālīto zivju ēšanas bijām atturējušies, slāpes izturējām vieglāk, bet arī jau sāka palikt nepanesami. Netālu no stacijas vilciens atkal apstājās kāda purva malā. No katra vagona vienam apcietinātam atļāva izkāpt no vagona un iesmelt spainī purva rāvaino ūdeni. Ūdens bija netīrs un smirdēja, bija pretīgs, tomēr mazliet paņēmu ko saslapināt lūpas, jo tās bija sākušas sprēgāt. Citi, sevišķi tie, kuri bija saēdušies sālītās zivis, bija tā izslāpuši, ka izdzēra visu spaini.

Vilciens bija novirzīts no galvenā ceļa, un braucām pa dažādiem aplinkus sānu ceļiem. Katrā stacijā, kur apstājāmies, bija jūtams satraukums, lielāka vai mazāka pānīka, sevišķi to izjutām, kad mūsu vilciens pietuvojās galvenai dzelzceļa līnijai. Kādā stacijā, kad vilciens apstājās blakus kādam otram

vilcienam, mūsu vagonam pretim apstājās tā saucamais Stolipina arestantu vāgis, ar kuru parasti tiek pārvadāti bīstami noziedznieki. Kādā nodalījumā, kurš bija labi apspīdēts no saules stariem, redzējām 10 gadus vecu zēnu, gērbusos tikai apakšveļā, — arestantu nodalījumā viņš atradās viens pats. Izskats viņam bija pilnīgi vienaldzīgs, it kā nekas viņu neinteresētu. Uz mūsu vagona pusi arī daudz neskatījās, — iespaids palika tāds, it kā viņš nebūtu no šīs pasaules. Padomju Savienība mīlēja kārtību un sodīja katru “noziedznieku”, neskatoties nedz pēc kārtas, nedz šķiras, nedz arī pēc vecuma, — vienalga, vai tas bija 10 gadus vai 100 gadus vecs.

Ceļā jau bijām vairāk nekā divas nedēļas. Bez mazgāšanās mēs bijām gandrīz apauguši netīrumiem, acis sāka sūrstēt un iekaisa, arī vēders bija aizcietējis. Vienīgā barība, ko dabūjām, bija kukulītis maizes pa četrām dienām un žāvētas zivis. Pēdējās es gan maz ēdu, — pārtiku gandrīz tikai no maizes un ūdens, kuru mums sāka katrā stacijā pienest klāt: pašiem mums neļāva iet tam pakal. Citi, kuri bija iedzēruši vairāk rāvaino purva ūdeni, mocījās ar caureju, vagonā smirdoņa bija neiedomājama.

Siltu ūdeni, vai kā to bijām paraduši saukt “kafiju”, nemaz nerunājot par siltu ēdienu, visu laiku netikām dabūjuši, tā ka atlika vien ēst sausu maizi. Protams, mūsu ceļojums nebija tik ērts kā tiem ārzemju delegātiem, kas ieradās apskatīt strādnieku “paradīzi” vai svinēt revolūcijas gada svētkus, bet mums NKVD pasažieriem bija dota liela priekšrocība — iepazīties ar to Padomju Savienības daļu, ko ārzemniekiem nebija ļauts iepazīt. Mēs NKVD “viesi” redzējām padomju zemi tādu, kāda tā īstenībā bija. Braucot garām kādai lielai sādžai, redzējām platu, izbrauktu ceļu, vecu vecās guļbūvju būdas segtas ar salmu jumtiem, saļodzījušās sētas ar izgāztiem vārtiem. Tālāk pie sagruvuša šķūņa čupu čupām guļ dažādas lauksaimniecības mašīnas, galīgi sarūsējušas un ar zāli aizaugušas. Vesela kādreizējās lauksaimniecības tehnikas kapsēta. Tādu nolaidību redz uz katra soļa, gandrīz nepārtraukti. Pie dzelzceļa stacijām ēkas drusku labākas, mazāk nolaistas, pašas stacijas ēkas pa lielākai daļai koka, kā likās, ilgu gadus nebija redzējušas krāsu.

Lauki ļoti bieži bija aizauguši krūmiem, sējumi bija vāji, kā redzams, trūka mēslojuma, lauku vidū bija lieli plankumi, kur nekas nebija audzis. Apstrādājot zemi ar traktoriem, bija uzarti visi notekgrāvīši un zeme apslīkusi. Visur, visur liela nabadzība, to stipri izjutām mēs, kas bijām dzīvojuši citā zemē,

citos apstākļos. Gar dzelzceļa stigu bija sasētas veselas strēmeles ar eglītēm, ne tādas, kādas bija agrākos laikos pret dzelzceļa stigas aizputināšanu ar sniegu, bet platakas, domājams, lai visu šo postažu no garāmbraucēju acīm slēptu.

Kādu dienu dabūjām piedzīvot bēdīgu notikumu. Aiz Čeljabinskas pilsētas mūsu ešelonā tika apturēts klajā laukā pie vienas dzelzceļa būdas. No kāda vagona izkāpa divas sievietes sarga pavadijumā ar palagā ietītu nomirušu bērniņu. Abas sievietes sāka rakt kapiņu, kas tām pavisam neveicās, jo bija pavisam nogurušas, bez spēka, neēdušas. Kad jau kapiņš bija izrakts kādu pus metru dziļš, sargs nokomandēja: "Pietiek!" Sievietes ielika bērniņu pusizraktā dobītē un kapiņu aizbēra. Sargs neļāva sievietēm pat noskaidrot lūgšanu un tās aizdzina atpakaļ vagonā. Vilciens brauca tālāk, it kā nekas nebūtu noticis. Braucot ešelonā, bija vēl viens miršanas gadījums: kādā vagonā bija nomirusi vecāka sieviete, kuru iznesa no vagona Ačinskas stacijā un nolika uz perona, kad iznesēji jau bija atpakaļ vagonā, mirušo sievieti aizveda ugunsdzēsēji apbedīšanai.

Pusbadā un dažādās neērtībās bijām ieguvuši labāku pārskatu par "paradīzi". Tā bija laba skola. Gandrīz pēc mēneša braukšanas kādu rītu iebraucām lielā pilsētā. Uz lielās stacijas ēkas izlasījām tās nosaukumu Krasnojarska. Spriedām, ka tai jābūt mūsu galapunktam, un tā arī izrādījās. Mums lika sagatavoties atstāt vagonus, ko ar prieku arī darījām, kaut gan tur nekā nevajadzēja gatavoties. Kad atstājām mūsu smirdošos atejas vagonus un izgājām ārā svaigā gaisā, bijām tā kā apreibuši, — pilnīgs nespēks pārņēma visus locekļus. Mums katram visas personīgās mantas bija saliktas maisā, uzmetām to uz muguras un pēc komandas, saņēmuši visus spēkus, sākām soļot norādītā virzienā. Uz kurieni mūs veda, nezinājām, — to neviens mums neteica, — paši spriedām, ka uz cietumu. Veda mūs pa nomaļām ielām, ne cauri pilsētas centram. Pēc kādas stundas soļošanas nokļuvām pie kādas lielas, veclaicīgi celtas vairākstāvu ķieģeļu ēkas, kura jau pa gabalu mums atgādināja cietumu. Tā tas arī bija.

Pie cietuma galvenajiem vārtiem mūs apstādināja un sāka mūs pēc dokumentiem pārbaudīt un sadalīt vairākās grupās. No cietuma iznākuši sargi mūs, pirmo grupu, aizveda uz cietuma pirti ar visām mūsu mantām, cik nu katram tās bija. Tur mūs nodeva friziera rīcībā, kurš lādēdamies, ka mašīna negriež, "noplēsa" mūsu matus, kā arī bārdas. Tad iedeva katram pa gabaliņam ziepju, kuras līdzinājās mūsu laukos pašvārītām ziepēm, kuras lietoja veļas mazgāšanai, un pa

ķipim remdena ūdens, ar to tad bija jānomazgā vesela mēneša netīrumi, kuri bija sakrājušies pa visu ceļojuma laiku. Pirtnieki vēl mūs steidzināja pasteigties, jo citiem arī esot jānākot mazgāties. Bijām tik netīri, ka apmērcējoties no miesas nāca nost vesela netīrumu kārtā, galvu izmazgāt nebija iespējams, jo ziepes labi neputoja, un netīrumi no tās lobījās nost kā vesela ādas kārtā, arī kājas vajadzēja skalot vairākas reizes, lai tiktu pie ādas. Pirtnieki — cietuma sargi mūs skubināja vienā skubināšanā. To nevarēja saukt par mazgāšanos, bet tur nekā nevarējām darīt — bijām laimīgi arī par to pašu un izjutām pat pateicību parādā šiem “labajiem” cilvēkiem.

Visas mūsu virsdrēbes, kamēr mazgājāmies, bija nodotas dezinfekcijā kopā ar tām, kas katram atradās viņa maisā. Kad saņēmām tās atpakaļ, nekā gan netrūka, bet visas drēbes bija apdegušas, ar brūniem plankumiem.

Kad bijām apģērbusies un visas lielākās drēbes sabāzuši maisos, mūs aizveda un ievietoja paprāvā kamerā. Visi no stacijas pārgājiena uz cietumu bijām noguruši, un no mazgāšanās šis nogurums vēl bija palielinājies, tādēļ sākām snauduļot. Kad nāca rīkojums saņemt vakariņas, viss nogurums kā ar roku tika atņemts. Katram izsniedza bļodiņu šķidrās zupas bez maizes. Kad prasījām maizi, mums paskaidroja, ka tā esot izdota mums braucot jau vagonos. Zupa bija nenosakāma rakstura, — garšoja vairāk pēc zivju zupas. Bet tā kā turpat veselu mēnesi nebijām nekā silta ēduši, tā mums izlikās sevišķi laba, — vienīgais: porcija varēja būt lielāka, — tā citi žēlojās. Man vēl bija palikusi maize un sālītā zivs, ko izsniedza vilcienā, un to es pieēdu pie zupas klāt, — tā kopā man iznāca varena maltīte. Jā, cik maz tomēr tam cilvēkam vajaga, lai viņš justos apmierināts.

Krasnojarskas cietumā garlaicīgi nebija, jo ar mani kopā vienā kamerā atradās viens no maniem agrākā laika draugiem, kā arī vairāki pazīstamie, turklāt visi pārējie kameras iemītnieki bija latvieši. Katrs stāstīja, kā viņi pie nopratināšanās stiprākā vai mazākā mērā tikuši tirdīti un iespaidoti.

Oktobra revolūcijas laikā teica, ka cietumi ir kapitālistiskās pasaules atliekas. Sodam kā krimināltiesību un kriminālpolitikas jēdzienam piedēvēja reakcionāras atriebības un rupjas sodīšanas kāres raksturu. Ar to komunistu vadoņi gribēja uzsvērt, ka viņu dibinātā kārtībā nebūs vietas nedz sodiem, nedz arī cietumiem un ka viņu ideālā kārtība atbrīvos cilvēkus no ļaunām tieksmēm. No tiem laikiem daudz kas ir mainījies, un visi labie solījumi pagaisuši pasaules vējos.

Cietumi tagad bija pilnīgāki nekā cara laikos, un sodi bargāki un ilgāki, izmeklēšana nežēlīgāka un spīdzināšanas paņēmieni rafinētāki. Čekas izmeklēšanas tiesneši izdara pratināšanas tikai naktī, — tā ir viena no metodēm, kā apcietinātos visdrošāki var sadragāt miesīgi un garīgi. Čeka un tās izmeklēšanas ierēdņi ir izstrādājuši veselu rindu dažādu paņemienu kā savus upurus padarīt vienaldzīgus un salauzt viņu pretestību, lai no viņiem izdabūtu “brīvprātīgu” atzišanos visos viņiem inkriminētos grēkos, ko šiem čekistiem viņu apsūdzības plānos bija svarīgi un nepieciešami dabūt.

No saviem ciešanu biedriem dabūju dzirdēt dažādus spīdzināšanas paņēmienu: gan tādus, kurus pats tiku izbaudījis, gan arī citus, no kuriem man bija laimējies izbēgt. No galvenajām spīdzināšanas mocībām jāmin piedraudējums arestēt piederīgos, — dažreiz pat tos atvedot uz apsūdzētā nopratināšanas istabu vai arī blakus istabu, liekot apsūdzētam manīt, ka viņa piederīgais ir jau pratinātāju rīcībā. Cits veids ir apcietinātā vešana uz nošaušanu vai kāršanu ar attiecīgām ceremonijām, kā liekot pašam apsūdzētam rakt sev kapu. Cits veids vēl ir dažādas fiziskas spīdzināšanas, kā dūres sitieni pa seju, pa galvu, pa vēderu un pat pa dzimumorganiem, vai arī spērieni pa kāju vai ceļgaliem, piekaušana līdz nesamaņai, zobu izsišana, nagu maukšana, adatu duršana aiz nagiem, sišana pa kāju pēdām līdz nesamaņai. Pēc samaņas atgūšanas sišana ar šautenes laidnēm vai revolvera spaliem. Vēl cits veids ir stundām ilga pratināšana ar pusstundu atstarpēm, katru reizi mainot pratinātājus, bet vienmēr uzstādot gandrīz vienus un tos pašus jautājumus. Vēl kāds cits veids ir pirms pratināšanas dot saēsties sālītas zivis un pratināšanas laikā, kad apsūdzētais sajūt lielas slāpes, to kārdināt ar ūdeni, pašiem pratinātājiem to lieliem malkiem dzerot, vai arī izlejot sļaujamos traukos. Tāpat parasts spīdzināšanas veids ir ievietošana karcērī. Tie ir dažādi, gan lieli, gan arī pavisam mazi, tā ka pat nav iespējas apsēsties. Dažos karcēros apcietinātie tiek apgaismoti nepārtraukti visu laiku ar spilgtām spuldzēm, citos atkal tie tiek turēti pilnīgā tumsā. Dažos karcēros uz apcietinātiem pil ūdens, citos tie tiek aplieti ar ledus aukstu ūdeni un atstāti ar kailām kājām un bez virsdrēbēm uz aukstām cementa grīdām; citos karcēros sienas ir tik plānas, ka dzirdama blakus telpā cilvēku spīdzināšana, vaidi, kļedzieni un raudu lēkmes.

Čekas spīdzināšanas metodes ilgu gadu laikā tik lielā mērā ir izsmalcinātas, ka tās spēj ikkurā gadījumā piedabūt apcietināto atzišanos par lietām, ko tie nezina, kā arī apsūdzēt

citas personas, ko tie nemaz nepazīst un kas nemaz neatbilst patiesībai. Fiziskās un garīgās ciešanas, bads, slāpes un pagurums pieveic ikkatru čekas upuri, tā ka tas ir laimīgs, ja var parakstīt nopratināšanas protokolu un tā izbeigt ciešanas, kaut arī par parakstīto liecību varētu piešķirt nāves sodu.

Par tādiem paņēmieniem, kā lamāšanos, draudēšanu, noliegumu izsaukt lieciniekus, kuri varētu liecināt apcietinātā labā, vai šo liecinieku brīdināšana par labvēlīgas liecības došanu pašus apcietināt, nemaz nav vērts pat runāt, tā ir pati par sevi saprotama lieta.

Tā mēs Krasnojorskas cietumā pavadījām vairākas dienas. Jutāmies arī mazliet atpūtušies un domās kavējamies pie savām ģimenēm, kam tādas bija. Visas cietuma labierīcības un kārtība Krasnojarskā bija sliktāka nekā Daugavpilī, arī ēdiens un pat maize bija sliktāka un porcijas izlikās mazākas. Tas varbūt bija sakarā ar kara sākšanos, varbūt arī ar to, ka atradāmies tā saucamā vispārējā cietumā, kur izmeklēšana jau bija nobeigta un visi bija jau ar piešķirtiem sodiem. Apcietinātie ar nepabeigtu izmeklēšanu tika no mums pārējiem jau atšķirti pie cietuma vārtiem un novietoti citur, tā saucamā izmeklēšanas cietumā, lai turpinātu nopratināšanas. Bija gan arī vairāki gadījumi, kad daži no mūsu kameras tika paņemti uz izmeklēšanas cietumu, bet pēc dažām nopratināšanām tie atgriezās atpakaļ pie mums.

Kādu dienu mūsu kamerā ievietoja kādu bijušo Padomju armijas virsleitnantu, kurš mums stāstīja, ka viņš izmeklēšanas cietumā, kaut kur dienvidaustrumu Krievijā, labi gan vairs neatceros, bet, liekas, Staļinskas pilsētā, bijis kopā ar bijušo Latvijas prezidentu Kārli Ulmani. Karam sākoties, visus apcietinātos kājām dzinuši uz Sibīriju, — kurš nevarējis paiet, tos ceļmalā vienkārši nošāvuši. Arī viņam kājas jau bijušas vienās asinīs un bijis gandrīz tik tālu, ka bijis jāpaliek ceļmalā, kad garām braukusi kāda vieglā mašīna, kurā iekšā sēdējis kāds labi ģērbies kungs ar diviem sargiem pavadoņiem. Gājiena konvoja priekšnieks, kurš bijis viņam pazīstams no dienesta laika armijā, par viņu iežēlojies un lūdzis, lai leitnantu paņemot auto mašīnā, jo citādi konvoja priekšniekam viņš esot jānošaujot. Braucēji viņu arī automašīnā uzņēmuši un pat pacienājuši ar konserviem. Abi sargi labi ģērbto kungu uzrunājuši "gospodjin prezidjent", viņš tiem atbildējis diezgan smalkā balsī, bet visu ceļu juties stipri nomākts. Automašīna braukusi diezgan ātri un gandrīz bez apstājas; ja kādreiz bijis jāapstājas, tad apstājušies tikai klajā laukā. Braukusi diezgan ilgi, līdz nokļuvuši izmeklēšanas cietumā. Cietumā viņš atradies

blakus prezidenta kamerai un dzirdējis, ka arī cietuma sargi viņa kaimiņu dēvējuši par prezidentu, — no tiem viņš uzzinājis, kas tas bijis par prezidentu. Sargi pret leitnantu bijuši ļoti labi, jo, kad prezidents nevarējis apēst to, ko viņam devuši, tie atļāvuši tam dalīties ar viņu, — tas ir, leitnantu. Pārējie kameras iemītnieki, kas bija visi bez izņēmuma latvieši, smīnēja par šo safantazēto, maz ticamo stāstu, — nebijām skaidrībā, ko cietuma vadība ar to gribēja panākt, — vai tā tiešām domāja, ka latvieši ir tādi vientieši, ka tam visam ticēs. Leitnanta stāstam daudz kas runājis pretim, — kādēļ viņš, kad bijis ar asiņainām kājām un nav spējis vairāk paiet, nav nošauts tāpat kā citi, kuri bija nonākuši tādā pat stāvoklī, — kā lai izskaidro, ka arestēto kolonnas konvoja priekšnieks griežas pie garām braucošās čekas mašīnas un lūdz, lai tā uzņem vienu arestēto, kas nodots viņa rīcībā, — kā tad ar formālitātēm, ar dokumentiem? Arestētam dokumenti iet līdz, un to var nodot citam konvojam tikai pret parakstu. Bet pēc leitnanta stāsta tas viss it kā noticis, neievērojot attiecīgās formālitātes. Čekisti parasti tādas paviršības nepielaiž, un pret bijušiem virsniekiem, kuri nokļūst viņu rokās, tie ir nežēlīgi, — bija jābrīnās, ar ko arestētais leitnants bija ieguvis tādu labvēlību; un kā ar uzturu, — tas taču palika pie galvenā konvoja. Kādēļ bijušam leitnantam-arestantam uzreiz parādīja tādu uzmanību kā pacienāšanu ar konserviem?

No otras puses skatoties, — kā tas bija iespējams, ka tik lielam valsts noziedzniekam, par kādu tika uzskatīts bijušais Latvijas valsts prezidents, kuram vienam pašam bija pielikti divi pavadoņi čekisti un kuru pārveda atsevišķā automašīnā, varēja pielikt kaut kur ceļmalā vēl vienu arestēto? Kad ir darīšana ar lieliem valsts noziedzniekiem, tiek ievērota vislielākā drošība, — bet kā lai izskaidro šo gadījumu? Kā lai saprot arī to, ka izmeklēšanas cietumā čekas sargi atļāvuši caur viņiem saņemt no prezidenta ēdienu? Lielam valsts noziedzniekam, par kādu tika uzskatīts mūsu prezidents, jebkādiem sakariem ar citiem arestētiem bija jābūt pilnīgi noliegtiem. Viss leitnanta jaukais stāsts mums, kas bija jau pārcietuši izmeklēšanas cietuma režīmu, likās kā pasaka. Mūsu visu slēdziens bija, ka leitnants ir čekas spiegs, ielikts mūsu spiegošanai. Pēc dažām dienām viņu no mūsu kameras pārcēla citur, un tā arī neuzzinājām, kas tad bija viņa stāsta īstais iemesls.

Tā cietumā pagāja diena pēc dienas, bijām vēlreiz pirti, un šoreiz jau dabūjām nomazgāties kārtīgāki. Krasnojarskas cietumā mūs uz pastaigu cietuma sētā neveda, bet logs bija uz

pagalmu, pa kuru nāca iekšā diezgan svaigs gaiss, jo logam priekšā nebija dēļu aizsega, kāds bija Daugavpils cietumā. Šeit varēja dabūt arī grāmatas lasīšanai no cietuma bibliotēkas, bet es šo iespēju neizmantoju, jo mani nervi neatļāva koncentrēties, un tā visu laiku pavadīju, sarunājoties ar saviem līdzgaitniekiem.

Sākās ārstu komisijas pārbaudes nākošajiem vergiem. Atdalīja veselīgākos un spēcīgākos, un pēc dažām dienām tos nosūtīja uz Noriļskas "peresilku", lai pēc tam tos izvietotu pa dažādām vergu nometnēm.

1941. gada 3. septembrī izsauca arī mani uz ārstu pārbaudi. Pēc dažām dienām paziņoja, ka esmu norikots būvniecības darbos. Atvadījos no kamerā paliekošiem veciem un jauniem draugiem un tiku izvests koridorā, kur pulciņā jau stāvēja daži citi būvniecības darbos sūtāmie. Kāds hidrolīzes zavoda būvniecības pārstāvis (pārstāvei stroiteļstva gidroliznovo zavoda) mūs visus pārbaudīja pēc dokumentiem un pēc tam mūs visus aizveda ar automašīnām uz būvniecības vergu nometni. Nometne atradās Jeņisejas upes labā krastā, Krasnojarskas pilsētas lielrūpniecības būvju rajonā." (298)

Par Krasnojarskas soda nometni būs runa vēl vēlāk.

SUŅU UN ĒKISTU APSARDZĪBĀ

Kad ešloni Rīgas Šķirotavas stacijā sāka kustēties, neviens vēl nezināja ceļa virzienu. Viņpus robežas šis tas tomēr sāka noskaidroties. Savā ziņojumā Latvijas sūtniecībai Vašingtonā rīdlinieks Joelsons, kas palika dzīvs un glābās uz Izraēlu, dod sīku pārskatu par izsūtīto likteni "plašajā dzimtenē", par kādu komunisti daudzinaja Padomju Savienību. Viņa ziņojums neko neatšķiras no citiem iegūtiem pārskatiem par to, kā "brālīgā padomju tauta" sagaidīja ļaudis no "buržuaziskās Latvijas", no kapitālistiskās pasaules.

"Apmēram pēc nedēļas, skaidri neatceros," stāsta minētais rīdlinieks, "mūs "izlādēja" stacijā Babīņino, Kaminskas, bij. Tveras apgabalā. Visu ešlonu ar mantām noveda līdz tuvējam laukam, kur jau atradās daudzi latvieši. Viss lauks bija NKVD kareivju ielenkts. Vienas diennakts laikā, pa grupām, zem konvoja, visus kājām nogādāja uz pārsūtīšanas punktu Juchново. Tā ir bijusi muiža ar daudzām piebūvēm, zirgu stalliem, ļaužu ēkām, šķūņiem un saimnieciskām būvēm. Tā atrodas, ja nemaldos, kādus 40—50

kilometrus no stacijas Babīņino. Vecākus cilvēkus un vājākos veda smagās mašīnās. Līdz ņemt atļāva tikai nelielu somu vai saini, pārējās mantas palika uz lauka guļot. Es tiku novietots smagā mašīnā.

Netālu no Juchново mums nācās piedzīvot pirmo traģisko negadījumu. Braucot gar upi, no pakaļējā sēdekļa izlēca kāds jauns cilvēks vārdā Ansbergs (skaidri neatceros), viens no vadošiem pārkonkrustiešiem, un metās upē, noraujot sev apģērbu. Mūsu sardze — divi apbruņoti kareivji, izšāva no savām šautenēm. Izdzirdot troksni, no punkta atskrēja priekšniecība un devās pakaļ bēglim. Nākošajā rītā mums nāca zināms, ka Ansbergu izvilkuši no upes ar sašautu kāju. Dzirdēju baumas, ka viņu turpat, bez tiesas, nošāvuši. Garastāvoklis visiem bija briesmīgs.

Pie Juchново punkta ieejas visiem pret parakstu bija jānodod savi pulksteņi, vērtslietas un nauda. Pateica, ka mēs visu saņemsim atpakaļ gala punktā. Tas, saprotams, izrādījās par parastajiem meliem. Lietū izmirkuši, mēs visi sēdējām uz klaja lauka gaidot, kamēr mūs novietos kādās brīvās telpās. Tā mēs sēdējām vairākas stundas. Piecelties bija aizliegts, piedraudot ar nošaušanu. Kad jau sāka stipri satumst, mūs ieveda kādā zirgu stallī, kura balsināšana vēl nebija nobeigta. Mēs visi, līdz nāvei noguruši un līdz ādai izmirkuši, nometāmies uz māla klona. Drīz iemīgām dziļā miegā. Nākamajā rītā mūs izvietoja vairākos šķūņos, kur mēs iekārtojāmies uz dēļu nārām. Nāras bija divi stāvos. Šinī pārsūtīšanas punktā sastapām jau apmēram 6000 latviešu, kas bija atvesti ar citiem ešeloniem. Blakus atradās ar dēļu sienu nošķirta iekšēja nometne. Tur atradās liels pulks, vairāki simti, mūsu virsnieku. No mums tā bija atšķirta ar NKVD viru sardzi. Kolīdz radās brīdis, kad sargkareivis attālinājās, viens otrs pieskrēja pie sētas un sasaucās ar arestētiem. Izrādījās, ka tos pa grupām izsūtīja tālāk. Šinī nometnē viņi zāgēja dēļus.

Mūsu barakā atradās prof. Albats, kas nokrita no augšējās nāras un sadauzīja sev roku. Viņu novietoja slimnīcā. Pēc tam saslima kāds Sekunda, maizes ceptuves īpašnieks, kuru arī ievietoja slimnīcā. Viņu tālākais liktenis man nav zināms.

Nometnē mums izsniedza maizi reizi dienā. Deva arī viru vienreiz dienā. Izsūtīto vīrus tomēr lietoja savus krājumus — konservus, kas, diemžēl, drīzi aptrūka. Pēc kādām 7—8 dienām mūs sūtīja pa pulciņiem tālāk. Visiem nācās iet kājām. Pie izejas notika atkal kārtējā pārmeklēšana, atņemot nažus, dakšīņas, traukus, karotes u.c.

Visu grupu novietoja uz lauka. Mūs ielenca spēcīgs

konvojs. Ap mums sastājās NKVD vīri ar ieročiem šaušanas gatavībā. Arī ar vairākiem ložmetējiem. Visās malās bija kareivji uz zirgiem un ar suņiem. Mums pasludināja "izņēmuma stāvokli", piedraudot, ka par pagriešanos uz sāniem, par atpalikšanu no pārējiem, kā arī par sarunāšanos savā starpā — mūs nošausot uz vietas. Tā mēs atgriezāmies Babīnino stacijā.

Notika jauna pārsēdināšana preču vilcienos, pie tam tādā pašā kārtā kā Šķirotavas stacijā un ar tādu pašu apcietināto eskortu.

Mēs braucām vairākas nedēļas bez pārsēšanās, līdz nonācām Soļikamskas stacijā, Molotovas apgabalā (šo apgabalu pēc ārlietu ministra Molotova krišanas nežēlastībā pārdēvēja par Permas apgabalu. Aut.).

Vilciens apstājās ceļā vienmēr pa naktīm, paliekot uz rezerves sliedēm, tālu no stacijas, lai iedzīvotāji to neredzētu. Ceļā nomira Leo Levšteins, bij. Starptautiskās bankas direktors, tirgotājs Sņiķers, akciju sabiedrības "Laima" līdzīpašnieks Segals un citi. Viņu liķus novietoja pa ceļam tuvākajās stacijās. Mūs izkrāva Soļikamskā, ievietojot pārsūtīšanas cietumā. Pēc pāris dienām visu pulku noveda pa etapu kājām uz trim koncentrācijas nometnēm, — uz Surmogu, Usķsurmogu un Prižimu. Tās atradās viena no otras apmēram 10—15 km atstatumā un apmēram kādus simt kilometrus no Soļikamskas, mežā.

Šīs trīs nometnes lielinieki sauca par "komandirovkām". Tās atradās vienīgi zem NKVD vadības. Katrā bija novietoti pa 400 līdz 500 arestēto. Mēs gājām divi dienas, būdami apsardzībā, pēc augšā aprādītās schēmas. Ceļā viens otrs pakrita nespēkā. Uz tiem rīdīja suņus, kas savus upurus sakoda tik lielā mērā, ka pēdējie nometnē drīz nomira. Tā aizgāja bojā kāds Rīgā pazīstams ādu rūpnieks.

Šīs trīs tā saucamās "komandirovkas" izrādījās par mūsu gala mērķi līdz mūsu lietas izmeklēšanai. Tās izrādījās par laukumu jeb pļavu, tālu prom no apdzīvotām vietām, mežainā apvidū. Katrā laukumā bija uzceltas 6 līdz 8 koka barakas. Tanīs atradās ēdamtelpa, virtuve, kantoris, slimnīca un apcietināto guļamvietas: 50 līdz 200 personām katrā. Šinīs dzīvojamās telpās ar vāju apgaismojumu, vienu māla vai ķieģeļu krāsni atradās div- līdz trīsstāvu nāras. Uz tām tad mēs novietojāmies. Visas šīs ēkas bija iežogotas divām dzeloņstieplu kārtām. Starp abiem iežogojumiem, apmēram divu metru platā celiņā, staigāja apbruņoti sargi ar dresētiem suņiem. Bez tam aiz stieplēm katrā stūrī bija tornis ar

sargposteni. Viss kopā sastādīja "zonu". Izeja no zonas veda caur kontroles būdiņu, kurā vienmēr atradās vairāki dežūras sargkareivji. Aiz zonas dzīvoja mūsu "priekšniecība" un čekas viri. Tur atradās arī motoru darbnīca, galdniecība, mechaniskā darbnīca, zirgu stalli un citas saimniecības ēkas. Turpat, savukārt, drūmais "izolators".

Mēs nokļuvām šeit 1941. gada augustā. Latvieši vien bijām ap 1200—1300, taņī skaitā 20% žīdu.

Šeit ierodoties, mūs visus atkal pārmeklēja. Ikvienu kratot un pārmeklējot mantas, uzraugi atkal paņēma patvaļīgi to, kas viņiem iepatikās. Tādas pārmeklēšanas piedzīvojām no metnē vairākas, pie kam katra šāda pārmeklēšana beidzās ar tradicionālo piesavināšanos. Mums bija atstāta iekšēja pašapgādāšanās, bet priekšniecība faktiski sadalīja darbu. Tā kā pēc noteikumiem personas, vecākas par 60 gadiem, nevarēja sūtīt tālāk kā 3 km aiz zonas, tad tos norīkoja par dežurantiem barakās, par sētas un ateju tīrītājiem, kurinātājiem vai citos iekštelpas darbos. Bet, tā kā starp mums bija daudz vecāku cilvēku un slimu, priekšniecība ar šiem priekšrakstiem nerēķinājās. Arī vecos sūtīja mežu ciršanas un citos darbos, turklāt tālāk par 7 līdz 10 km.

"Komandirovku" aprūpei no mūsu pašu vidus bija izraudzīti ārsti ambulatoriskiem uzdevumiem (kas bieži mainījās), grāmatveži, rēķinveži, pavāri, galdnieki, mūrnieki, mehaniķi, plānotāji, normētāji u.c. Man personīgi pēc divu mēnešu nostrādāšanas tā saucamajā "ķieģeļu" rūpnīcā izdevās dabūt darbu zonā kā zīmētājam pie Technoruka. Visus pārējos sūtīja, galvenokārt, mežu ciršanas darbos. Bija vēl darbs atsevišķo novietņu sakņu dobēs, vižu pagatavošanas darbnīcās, galdniecībā, ķieģeļu gatavošanas darbnīcā, mechaniskajā darbnīcā, stallu apkopšanas darbos un citur.

Celšanās sākās 5 no rīta. Visus nostādīja pārbaudei rindā. Pēc tam ēdamtelpā izsniedza viru. Tā bija patukša un šķidra, kur tikai pa retam peldēja kāds griķu grauds, pa retam kāds kartupelis vai kāda kāpostu lapiņa. Šīs zupas ieguva īpašu apzīmējumu "balanda".

Pēc tam sagrupēja apmēram 40 līdz 50 personas, apgādājot tās zāģiem un cirvjiem. Tās konvoja pavadībā sūtīja mežu ciršanas darbos. Strādāja 10 stundas. No darba atgriezās plkst. 5 pēcpusdienā. Ēdamtelpā pa otram lāgam izsniedza "balandu" un katrs saņēma vēl 400 gramu maizes. Tie, kas strādāja zonā, dabūja tikai 300 gramus.

Jau septembrī sākās salnas. Neviens no mums nedomāja, ka nonāksim Sibīrijā. Apcietināšanas brīdī mums apgalvoja, ka

tiekam izsūtīti tikai simt kilometrus aiz Latvijas robežas. Neviens taču nedomāja, ka ziema mūs sagrābs Krievijā. Tāpēc mums visiem bija paņemts līdzīvi viegls apģērbs un apavi. Rezultātā mūsu ļaudis sastinga no aukstuma. Sals sasniedza 47 gradus. Pēc likuma jau pie 40 gradiem bija aizliegts sūtīt meža darbos, bet priekšniecība to neievēroja. No darba tādēļ vairums atgriezās slimi, pat tādā mērā pārmocīti, ka tiem nebija spēka nostāties ēdamtelpā rindā pēc "balandas" un pēc savas maizes devas, sauktas "kapa rācijās".

Ne vienu reizi vien darbabiedri nesa mājās nosalušos uz saviem pleciem. Saslimšanas bija ļoti biežas. Rets kāds bija spējīgs strādāt no vietas 10 līdz 15 dienas. Saslima un palika par ambulances pacientiem vairākas dienas. Ambulances aprūpēja mūsu pašu arestētie: Dr. Vasermanis, Hofš, Jakobsons u.c. Viņu darbu pārlūkoja kāds komjaunietis no nometnes priekšniecības, t.s. "jaunākais ārsts". Viņš ārstus sodīja, ja atzina, ka tie "ļauņprātīgi" piešķirusi slimības atvaļinājumu. Tā tas gadījās ar Dr. Maizeli (bij. Saeimas deputātu), kam lika nosēdēt izolātorā, kā arī Dr. Hofam u.c. Kas no turienes iznāk, ir kroplis visu mūža laiku. Pazīstamais gaišrēģis Finks, kas bija mūsu grupā, izolatora dēļ aizgāja bojā.

Ne mazums mūsu tautiešu gāja bojā mežu darbos. Vairākus nogalināja, kokiem pēc zāģēšanas gāžoties. Daudzi aizgāja bojā salā. Liels procents mira no saaukstēšanās un plaušu karsona, bet sevišķi daudzi no bada un spēku zaudēšanas.

Priekšniecība izdarīja bieži cilvēku pārsvešanu no vienas nometnes uz otru, galvenokārt, stingra sala dienās. Nācās iet 15—20 km. Mūsu cilvēkiem nebija iespējams saņemt ne apavus, nedz apģērbu, tādēļ tie saaukstējās un mira. Tas bija viens no paņēmieniem kā likvidēt vecākus cilvēkus. Lielākā daļa ieslodzīto tomēr mira no nometnēs stipri izplatītās slimības — pellagras. Šī slimība ir lielas brūces uz ķermeņa, sevišķi kājām, kas ir dziļas līdz kaulam. Tās pavadoņi ir apātija, atmiņas zušana un prāta aptumšošanās. Tās cēloņi ir nepieciešamo vitamīnu trūkums organismā. Astoņos mēnešos kopš manas uzturēšanās nometnē mums ne reizi neizsniedza ne gaļu, ne taukus, nedz cukuru.

Pa manas uzturēšanās laiku nometnē, apmēram astoņu mēnešu laikā, mēs saskaitījām ap 70% mirušo, pie kam žīdu starpā šis procents bija lielāks, jo starp viņiem bija mazāk fiziskajam darbam piemēroto un mazāk izturīgo. Daži no mums veda slepeni mirušo sarakstu un dienasgrāmatu, bet biežo kratīšanu dēļ un aiz bailēm no represijām šo darbu nācās

atmest. Katrs centās paturēt mirušo vārdus atmiņā.

Mūsu uzturēšanās laikā "komandirovkās" bijām pilnīgi atgriezti no ār pasaules: ne sarakstīšanās, ne avīzes, ne mutiski paziņojumi — simtprocentīga izolācija. Dzīvi miroņi nāves ielejā. Par iesākušos karu mēs uzzinājām ceļā no propagandas plakātiem dzelzceļa pietātnēs. Šī ziņa mūsu sirdis pildīja ar cerībām uz drīzu atpestīšanu no verdzības, uz labāku apiešanos ar mums. Slikstošo ilūzijas...

Ne mazums no mums, sevišķi bada cietēji, starp tiem daudzas pazīstamas personas, rakņājāmieš pa atkritumu mucām virtuves tuvumā, vilkām laukā kartupeļu mizas, sapuvušas kāpostu lapas u.c., tās noskalojām un visus šos atkritumus slepeni vārijām mūsu barakās. Citi atkal, tie, kas strādāja sakņu dārzos, izmantoja sardzes neuzmanību, lai "zagtu" kartupeļus un burkānus un turpat tos zaļā veidā notiesātu. Bija gadījumi, kad ķēra jaunus suņus, — tos darbnīcā nogalināja, izvārīja un apēda. Ņemt šo "laupījumu" līdz barakā nebija iespējams, jo pie ieejas katru reizi kontroles būdā visi tika pamatīgi pārmeklēti, atrastais atņemts un "īpašnieks" piekauts. Aiz zonas mēs slepeni izgatavojām nažus no skārda un kauliem, ko ceļā atradām, un tur tos glabājām.

Nomirušos — kādu bija vairāki ik dienas — novietoja slimnīcas pagalmā tāpat plikus uz sniega. Tur tie gulēja atklāti, visi tos varējām redzēt, bet ar laiku pie šī drūmā skata pieradām, — tik tālu mūsu sirdis bija notrulinājušās, ka viss tas mums kļuva par ikdienišķu parādību. Kad bija salasījies ap 8—12 miroņu, tos iekrāva kamanās un aizveda tālu aiz zonas, kur tos apraka kopējā kapā. Pavadīt tos atļauts bija vienīgi apbedītājiem, kas bija no mūsu pašu vidus (parasti nomirušā tuvākie draugi) un prof. Adamovičam, kas noturēja kapa lūgšanu un nodeva mirušiem brāļiem mūsu pēdējās ardīevas. Nekādi krusti, plāksnes vai piemiņas zīmes netika pieļautas.

Tā svešumā gāja bojā labākie, kultūrālākie valsts spēki. Bet viņi? Nekautrējoties manas klātbūtnes kantorī, redzot bēdīgo mirušo "kravu", kas tika izvesta no slimnīcas, priecīgi un skaļi savā starpā sarunājās: "Kaut tas drīz tā notiktu ar visām šīm pārējām maitām." Tādā momentā es vairāk nekā jebkad dzīvē cietu no savas bezspēcības...

Pēc padomju konstitūcijas katram arestētam 6 mēnešu laikā no viņa apcietināšanas dienas ir jāuzrāda apsūdzība. Bet, saprotams, arī tie ir kārtējie meli, neīsts "demokratisks žests". Nopratināšana nometnē sākās 6 mēnešus pēc mūsu apcietināšanas. Tās izdarīja vairāki no Solikamskas ieradušies NKVD izmeklētāji, — tie visi bija no Latvijas, pārvaldīja un

nopratināja latviešu valodā. Nopratināšanas galvenām kārtām notika vakaros un pa naktīm, pēc apcietināto nogurdinošā darba. Pratināšana notika atsevišķās telpās un pēc iepriekš, cik redzams, uz jau Latvijā savāktu materiālu pamata izgatavotām aktīm. Pratināšana notika ar draudiem, dažreiz lietojot spīdzināšanu: plēsa aiz bārdas, sita ar ādas pletni, lika griezties pret sienu un draudēja nošaut, un ja nepanāca "atzišanos", tad lika uz 5—10 dienām izolātorā, no kurienes jau grūti bija iznākt veseram (tā aizgāja bojā Finks). Daudzi nopratinātie atgriezās uz savām "koikām" un raudāja kā mazi bērni, sitienu un apvainojumu izmocīti. Daži izmeklētāji izdarīja nopratināšanu kā pēdējie nelieši un zvēri.

Mani apvainoja par to, ka biju namīpašnieks, t.i. dzīvoja "no nenopelnītiem ienākumiem", ka biju fabrikas direktors un īpašnieks, t.i. dzīvoja no "citu darba ekspluatācijas", ka esmu ziedojis naudu Brīvības piemineklim un citiem nacionāliem mērķiem, t.i. es esmu "krass nacionālists" u.tml. Zinādams no saviem līdzgaitniekiem, cik nenozīmīga ir pretim runāšana, un jo vairāk tādēļ, ka visi mani "noziegumi" nebija nedz pretlikumīgi, nedz pretvalstiski pēc mūsu izpratnes, — es "apsūdzības" aktu parakstīju un ar to izbēgu no nevajadzīgām spīdzināšanām. Bet daudziem citiem apsūdzības akti bija, acīm redzami, tendenciozi.

Apmēram pēc 7 mēnešiem pēc mūsu apcietināšanas jau nopratinātos grupās pa 20—50 cilvēkiem konvoja apsardzībā nosūtīja uz Soļikamsku vai nu tālākai nopratināšanai, vai arī, lai paziņotu tiem Ārkārtējās padomes pie NKVD (t.s. "troikas") lēmumu. Es nonācu izsūtīto ceturtajā grupā. Mūsu grupa sastāvēja no 18 cilvēkiem, bet viens no tiem gulēja slimnīcā tuvu pie miršanas, tā ka mēs aizgājām tikai 17 cilvēki, starp tiem 4 sievietes. Tas bija 1942. gada aprīlī. Pēc pamatīgas pārmeklēšanas mēs kājām devāmies ceļā. Sievietes iesēdās smagās mašīnās, kurās atradās somas ar mantām, kas piederēja mirušiem. To sūtīja uz NKVD pārvaldi. Mēs atradāmies ceļā 2 dienas; nakts apstājas notika mežā, kur bija dziļš sniegs. Ierodoties Soļikamskā, mūs noveda uz pārsūtīšanas nometni: tur katru fotografēja un paziņoja Ārkārtējās padomes pie NKVD lēmumu: izsūtīšana uz 5 gadiem, skaitot no apcietinājuma dienas, uz Komi apgabalu, zem NKVD uzraudzības, kā SOE (sociāli bīstamu elementu). Pārsūtīšanas nometnē mēs nodzīvojām apmēram nedēļu; kā pie saņemšanas, tā arī pie mūsu izvešanas notika parastās pārmeklēšanas, pie kam paņēma visu pēdējo; kam vairs nebija veļas, tam izdeva valsts veļu (kreklu, kāju ietinamos, vīzes

u.c.

Mūsu tālākais ceļš gāja caur pārsūtīšanas cietumiem Sverdlovskā (Jekaterinburgā), Kirovā, Kotlasā, Siktivkarā. Šos etapus mēs izgājām vai nu kājām, vai aizrestotos arestantu vagonos, vai kuģu apakšējās telpās, atrodoties starp lielākām grupām kriminālnoziedznieku, no kuriem mūsu grupai nācās ciest daudz pārestību.

Katrā punktā neskaitāmas pārmeklēšanas. Pēdīgi atņēma pat visas ceļa somas, atņēma pat ādas jostas (tai vietā iedodot auklas, lai apjoztos), izgriezta āķus, pogas no biksēm utt. Rezultātā katram palika mazs sainītis. Ceļā no mūsu grupas saslima un palika atpakaļ četri — divas sievietes un divi vīrieši — Izaksons un aktieris Šats, tā ka no visas mūsu grupas mūsu galīgā nometināšanas vietā Storoževskas sādžā, Komi apgabalā, mēs nonācām skaitā 13 cilvēki. Sardze, kas mūs pavadīja, mūs nodeva vietējam NKVD. Katram tika izdota personīgā kartiņa. Tani bija norādīts, ka mums ir tiesība uzturēties tikai Storoževskā un tās rajonā, ka mums ir uzlikts par pienākumu reizi nedēļā ierasties NKVD registrēties un ka mēs būsim padoti tūlītējam arestam, ja iztrūks registrēšanās zīmoga. Un tā mēs nonācām "brīvībā".

Šeit jau mums bija iespējams saņemt ziņas no ār pasaules. Katrs uzsāka meklēt savus piederīgos — rakstiski caur paziņām Padomijā, kas pēc vairākiem mēnešiem tomēr visiem izdevās. Šeit mēs uzzinājām par notikumiem pasaulē. Katram ar lielām grūtībām izdevās atrast vietu pārnakšņošanai. Iedzīvotāji ļoti nabadzīgi, vairums vīriešu aizgājuši karā. Bez dzīvokļa īres maksas nācās vēl dot mantas un produktus. Es, piemēram, atdevu saimniecei petroleju un malku, ko man neregulāri izsniedza darba vietā. Dabūju samērā vieglu darbu, jo valstī bija liels inteligento darbinieku trūkums. Visas iestādes bija koncentrētas sādžas centrā, bet dzīvot nācās nomalē.

Storoževskas sādža ir apmēram kādus 140 kilometrus no apgabala lielākās pilsētas Siktivkaras, ar kādiem 30.000 iedzīvotāju. Satiksme ar pilsētu norit tikai ar zirgiem, kuri pieder vai nu kolchoziem, vai kādām iestādēm. Privātām personām — sādžas iedzīvotājiem — zirgi nepiederēja (visi bija nodoti kolchoziem). Vasarā (no maija līdz augustam) uz pilsētu gāja kuģītis divas reizes nedēļā, bet ūdens krituma laikā tas negāja nemaz. Mūsējie ļoti reti nokļuva pilsētā — tikai dienesta darīšanās, jo mums nebija tiesības atrauties no darba.

Storoževskā skaitījās ap 1300—1500 iedzīvotāju. Tie dzīvoja vienistabu, no dēļiem sasistās un jau stipri bojātās

būdās, jo materiālus remontam (dēļus, logu stiklus u.c. būvmateriālus) nevarēja dabūt. Lielinieku trīsdesmitgadīgās valdīšanas laikā sādžā nebija uzcelta neviena jauna dzīvojamā māja. Visai primitīva iekārta un saimniecības piederumi. Dzīves apstākļi gluži tādi paši kā 17. gadusimtā! Manā "dzīvoklī" dzīvoja večiņa — saimniece, komijiete (zirjāniete), viņas meita ar 3 g.v. meitenīti un divas, dažreiz 3 traktoristes. Gulējām uz krāsns, uz grīdas vai uz šaura sola. Aukstuma dēļ (logi bija izdauzīti un aiznagloti ar dēļiem, papi vai aizbāzti ar lupatām) neviens neizgērbās. Citi mani tautieši dzīvoja apmēram tādos pašos apstākļos. Ziema šeit turpinās gandrīz 9 mēnešus, sals dažreiz sasniedz 47°. Rudeņos necaurejami dubļi. Tikai divām centra ielām ir dēļu laipas, un tās pašas tikai vienā pusē.

Attēlošu bēdīgo likteni mūsu nelielajā grupā, kurai apstākļu spiestai bija jādzīvo kopā nebrīvībā piecus gadus. Šī bezcerīgā dzīve ir raksturīga arī citām grupām, kuras bija "iekārtojušās" citās vietās bezgalīgajā "mātuškā Krievijā" zem NKVD uzraudzības.

Pēc izsūtīšanas termiņa izbeigšanās neviens faktiski neklūst brīvs (esi tikai atbrīvots no pieteikšanās ik nedēļas NKVD) un tam jāpaliek savā darba vietā. Tas no "izsūtītā" pārvēršas par "pārvietoto".

Mūsu grupā bija:

1) *Raņķa* kundze, bij. Rīgas sabiedriskā darbiniece. Viņa iekārtojās par šuvēju Seļsovieta darbnīcā. Viņa tur ilgi nestrādāja. Viņu nodeva kāda cita šuvēja it kā par to, ka negatīvi atsaukusies par padomju iekārtu (acīm redzama provokācija!), un viņu nosūtīja tiesāšanai uz Siktivkaru, kur tā pazuda bez vēsts.

2) *Grīnblata* kundze — zobārste no Rīgas, zobārstniecības institūta, gados jau stipri paveca un strādāt nespējīga. Dzīvoja nabadzībā. Uzzinājusi savas uz Sibīriju izsūtītās meitas un znota adresi, ar lielām grūtībām dabūja atļauju izbraukt pie viņiem.

3) *Latsons*, tirgotājs no Rīgas. Sākumā dabūja darbu valsts zemkopības farmā, kur strādāja pa vasaras mēnešiem, bet vēlāk viņam izdevās iekārtoties par grāmatvedi Siktivkarā.

4) *Jansons* — bij. kažokādu darbnīcas īpašnieks Rīgā, bij. lidotājs. Viņš iekārtojās par atslēdznieku MTS (mechaniski tehniskā stacija) turpat sādžā; dzīvoja badā un bieži slimoja. Pēdīgi viņu skāra paralīze. Viņa sieva un divi dēli (trešais turpat nomira) bija izsūtīti un strādāja raktuvēs netālu no Baikāla ezera.

5) *Markuzs*, inž. ķīmiķis, iekārtojās tuvējā Bogorodskojes sādžā, pie LPH (meža rūpn. saimniecībā). Viņu apvainoja "sabotāžā" un nosūtīja uz labošanas nometni (tauta to nosaukusi par "iznīcināšanas" nometni tās stingrā režīma dēļ). Tur viņš aizgāja bojā.

6) *Dolgopoļskis*, bij. finieru rūpnieks Rīgā. Iekārtojās par koku krāvēju, tika apvainots "zādzībā", nosūtīts uz Siktivkaru un tur cietumā nomira.

7) *Jānis Roze*, bij. vecākais darbinieks Latvijas bankā Rīgā. Iekārtojās kā rēķinvedis linu punktā. Pēc ilgas meklēšanas uzzināja par savas sievas un vienīgā dēla nāvi — tie abi bija izsūtīti uz Sibīriju. Viņš nebija nomierināms, cieta no melancholijas, vientulības; pēdīgi viņa nervi neizturēja, un viņš savā istabā pakārās.

8) *Keilmanis*, bij. mežrūpnieks. Dabūja vietu kā grāmatveža palīgs MTS. Viņa priekšnieks to vajāja, meklēja iemeslu "iznīcināt", jo viņš bija pārāk godīgs savā zaglīgajā apkārtnē. Ar tresta palīdzību viņam izdevās pārcelties uz tādu pašu vietu Siktivkarā.

9) *Neimanis*, bij. Rīgas tirgotājs. Krievu valodas neprašanas dēļ nespēja dabūt pastāvīgu vietu un dzīvoja kā gadījuma darbu strādnieks (raka, tīrīja bedres, strādāja par nesēju u. tml.). Dzīvoja nabadzībā, nevarēja dabūt pastāvīgu dzīvojamo vietu, un viņam nācās pavadīt naktis vecos šķūņos, pirtīs — arī lielā salā. Tā viņu atrada kādā pirtī nosalušu.

10) *Garfinkels*, bij. Rīgas žīdu ģimnazijas direktors. Strādāja dažādās vietās par rēķinvedi. Saslima ar tuberkulozi un nomira. Rīgā viņš svēra 130 kg, bet kad mira, viņam bija tikai kauli un āda. Viņa sieva un meita izsūtītas uz Sibīriju.

11) *Jofels*, bij. Rīgas tirgotājs. Pieņēma rēķinveža vietu Maslopromā (eļļas rūpn.) Kad atstāju Storoževsku, viņš bija vienīgais no mūsu latviešu grupas, kas tur palika, jo viņa priekšniecība viņu uz citu vietu nelaida.

12) *Zariņš*, bij. mechaniskās darbnīcas īpašnieks Rīgā, iekārtojās par atslēdznieku Mestpromā. Pie viņa izdarīja kratīšanu un atrada zem pēļa pāri labības maisu, kurus viņš tur bija palicis, lai būtu labāka guļas vieta. Bet viņu apvainoja kolchoza labības "zādzībā", tiesāja un nosūtīja uz pārmācības cietumu Siktivkarā, kur gan viņš turpināja strādāt par atslēdznieku. PSRS ir liels labu speciālistu trūkums, tādēļ tādus tik ātri nelikvidē.

13) Man pašam izdevās iekārtoties par technoruka (techn. vadītāja) palīgu LPH (mežrūpn. saimn.), bet drīz mani pārcēla par grāmatveža vietnieku. Pateicoties manai darba prasmei,

manam vecumam — noturējos darbā, neskatoties uz visādām “lamatām” no citu strādnieku puses. No bada mani izglāba pārtikas saiņi, kurus man sūtīja no Amerikas mani piederīgie.

Tāds ir bēdīgais liktenis mūsu mazajai rīdzinieku grupai, kas, izdzīta no savas dzimtās vietas, cieta un gāja bojā svešumā.

Pad. Savienībā ir liels visādu speciālistu trūkums; sevišķi tas jūtams tālu no centriem. Parasti vidējs štata darbinieks, partijas cilvēks, no komjauniešiem, ar zemāku izglītību aiziet “speciālizēties” 3 mēnešuursos, lai iegūtu “technoruka”, “plānotāja”, “vecākā grāmatveža” vai pat “jaunākā ārsta” (!) nosaukumu, tāpat “normēšanas inženiera” (!), “mechanizācijas inženiera” u.tml. speciālitātes. Pa lielākai daļai tie ir neapdāvināti, nemākulīgi un nespējīgi strādnieki, bet — partijas cilvēki! Un tā ir mūsu “priekšniecība”! Viņu devīze bija: “Darbs muļķus mīl”, un viņi stipri izmantoja mūsu darbu, mūsu zināšanas. Viņu izturēšanās pret izsūtītiem parasti bija rupja, naidīga — šis jūtas viņos radās mazāk tādēļ, ka mums bija “buržuju” psiholoģija, bet vairāk viņu mazvērtības sajūtas dēļ mūsu priekšā.

Man vēl uzturoties Siktivkarā, neilgi pirms manas bēgšanas man izdevās satīties ar maniem līdzgaitniekiem — Zariņu un Latsonu. No viņiem uzzināju, ka Siktivkarā un apkārtnē lielieki “sadzīnuši” jaunas partijas latviešu, kuri bija palikuši pie vāciešiem. Mēs satikām dažus uz ielas: kādu inženieri no VEF a, daudz inteliģences, sevišķi sievietes. Dzīvoja viņi visi no tā, ko ieguva, likvidējot savas nedaudzās lietas, un iekārtojās vietās (tie, kas prata krieviski), bet tādu nebija tikpat kā nemaz. Kāds vecītis, bij. namsaimnieks, sēdēja ar izstieptu roku, lūdzot dāvanas. Tāda bija jaunā lielieku rīcība, lai iznīcinātu valsts pamatiedzīvotājus — un tā pieņēma diezgan prāvus apmērus. Latviju iztīrīt no latviešiem!” (299)

Dzīves apstākļi tikko aprakstītajā “komandirovkā” tomēr manāmi atšķīrās no regulārajām soda noietnēm, par ko vēl būs runa. Pēdējās režīms bija vēl ļaunāks. Ja kas maz ko atšķīrās, tad tas bija bada režīms. No tā cieta tiklab vīrieši, kā izsūtījumā nonākušās sievietes. No bada tikko minētajā Soļikamskas apgabalā mira Emīlija Benjāmiņa, (300) “Jaunāko Ziņu” izdevēja, kā arī prāvs skaits citu apcietināto sieviešu. Benjāmiņas traģisko likteni negrozīja arī tas, ka Latvijas PSR iekšlietu ministrs tanī laikā bija Vilis Lācis,

viens no redzamākajiem "Jaunāko Ziņu" līdzstrādniekiem, favorizētais "Zvejnieka dēla" autors.

VAGONU DURVIS ATVERAS TAIGĀ

Nevien ceļa virziens bija dažāds, bet arī katrai padomju posta un iznīcības vietai bija savs raksturs. Jau pašas soda nometnes iedalīja četrās katēgorijās. Cietumi, ar kuriem padomju vara jo sevišķi varēja lepoties, bija tādi, kur ievietoja tikai politiski vajātos, kā arī tādi, kur tie mina cietuma klonu kopā ar kriminālistiem. Un tad vēl nepārredzami izsūtījuma apgabali, kas no Urālu kalnājiem aizsniedzās tālu Sibīrijas stepē, tundrā un taigā. Kaut arī kungi un noteicēji bija dažādi, galveno teikšanu paturēja savās rokās NKVD vai kā arī citādi to laiku pa laikam apzīmēja.

Lai visā šīnī padomju terrora sistēmā rastos labāka izpratne, ļausim vēl citiem aizvestajiem stāstīt. Šoreiz tādiem, kas nonāca taigā.

"Trīs notikumi satrauca mūsu divdesmit dienu ilgā ceļojuma pēdējo posmu. Kādu nakti, stacijā stāvot, zem mūsu ešelona vagoniem sāka kaut ko rīkot — tur skrūvēja un dauzīja. Tik daudz necilvēcības redzējuši, noguruši un izvārguši, mēs visur bijām gatavi saskatīt briesmas. Un kad vagonā izplatījās baumas, ka zem vagoniem pierīko mīnas, lai mūs uzspridzinātu, tad visi tam noticējām. Tā bija šausmīgu baiļu nakts.

Kādu citu dienu, jau labi aiz Urāliem, mūsu vilciens pie kādas upeles starp divām stacijām pēkšņi apstājās, un atskanēja sargu saucieni, ka visiem atļauts izkāpt. Bija saulaina diena, un te nu es pirmo reizi redzēju, cik liels pulks latviešu sievietes un bērnu, nedaudzus vīriešus pieskaitot, ir izrauts no Latvijas ar mūsu vilcienu vien. Izklūvuši no vagoniem, bērni sāka priecīgi klaigāt, bet sievietes steidzās uz upīti, lai apmazgātos un paskalotu veļu. Šie prieki tomēr ilga tikai kādu pusstundu, kad atskanēja ešelona priekšnieka pavēle iekāpt vagonos, durvis aiz mums aizcirtās, un vilciens devās tālāk.

Dažas dienas vēlāk vilciens vēlreiz apstājās pie kāda ezeriņa, un mūs atkal visus uz pusstundu izlaida laukā. Bet nu jau arī mūsu ešelons tuvojās savam gala mērķim. Pēc trīs nedēļu ilga brauciena starp Novosibirsku un Krasnojarsku

sargi apstaigāja vagonus un lika sagatavoties — pēc 8 stundām būšot gala stacija. Tā bija priecīga ziņa — lai nu nāk kas nākdams, vismaz tiksim svaigā gaisā. Lai kā pūlējāties, vagonā vienmēr turējās smirdoņa. Tūlīt sākām kravāties un ar lielu nepacietību gaidījām to brīdi, kad atkal varēsim stāvēt uz zemes.

Vilciens apstājās pļavmalā, krietni patālu no stacijas. Bijām godam sagaidīti — veselā barā tur stāvēja vietējie čekisti un divdesmitā gadusimtena vergu tirgotāji, — mežu izstrādāšanas darbu direktori un kolchozu vadītāji, kuri mūs vērīgi pētīja. Gluži kā Afrikas nēģeru tirgū, gan ar to atšķirību, ka pat trūcīgākais no mums bija ģērbts labāk par šiem direktoriem, kuriem, atskaitot viņu amatu lepnos nosaukumus, viss cits bija pavisam noplucis.

Sargi atrāva vagona durvis, un mūs apņēma silts un smaržīgs vakara gaiss. Paklausot rīkojumam, rāpāmies laukā no vagoniem un krāvām mantiņas kaudzē — katrs vagonš atsevišķi. Pašiem mums bija jānostājas pie mantām, bet tā kā caurejas kaite, kas nenormālā ēdiena dēļ aizņēma visus, patlaban bija pilnā spēkā, iznāca liela skraidelēšana uz priekšu un atpakaļ. Ticis galā ar mantu kraušanu, es pametu skatu apkārt. Pāri dzelzceļam redzi aizsedza ešelona vagoni, bet mums priekšā — tik nožēlojamu krievu būdiņu pudurītis, ka sirdī no jauna iegulās viss tas pats smagums, kas brauciena beigās, gaidot un kravājoties, bija pagaisis. Es negribu pārspilēt, bet Latvijas lopu kūtis ir pilis salīdzinot ar tām mītnēm, kurās dzīvo “vislaimīgākā tauta pasaulē”.

Tad piebrauca divjūga ore, tur sakrāvām savas mantiņas un devāmies uz pāris kilometru attālo kolchozu. Līdzīgā kārtā uz to pašu vai citiem kolchoziem devās arī citu ešelona vagonu pasažieri, varbūt, lai daudzos kilometru tūkstošus vienā vilcienā nobraukuši, nekad vairs nesatiktos.

Kolchozā daļu no mums novietoja pa nakti skolas telpās, bet pārējie ar mantām palikām ārā un briesmīgi salijām. Otrā rītā sākās pasu izsniegšana. Pases izsniedza tāpat pēc vagoniem — kā bijām kopā sareģistrēti. Kura vagona grupa pases bija saņēmusi, to tūlīt aizsūtīja darbos uz taigu vai kolchoziem. Mūsu vagonš gaidīja visu dienu, un tikai nākošā vakarā ap pl. 11 sāka saukt arī mūs. Pa trīs, pa četri kopā gājām nelielā istabiņā, kurā bija tikai viens galdiņš, ap kuru sēdēja vairāki čekisti. Tie rāvās vaigu sviedros. Katram izsūtītam vispirms izpildīja anketu un tad izrakstīja personas apliecību.

Ar šiem dokumentiem kabatā tad nu varējām sākt jaunu

dzīvi, jo mūs jau gaidīja vairāki pajūgi. Par tiem laikam bija parūpējies Ļeszuga direktors, kuram bija svarīgi mūs pēc iespējas ātrāk likt darbā.

Mūsu vagona (vēl arvien turējāmies vagona sastāvā) karavānai ceļu rādīja vecs vīrs, bijušais latvietis, jo mazliet viņš vēl runāja latviski. Kad sāku prašņāt, izvairīgi atbildēja, ka arī viņš esot izsūtītais, bet nevarēju saprast, kad un no kurienes tas izsūtīts. Vēl izvairīgāks un neuzticīgāks tas kļuva, kad gribēju uzzināt, cik tālu brauksim un kā tur klāsies. Vienīgais, ko no viņa izdevās izspiest, bija: "Gan jau būs labi, gan jau būs labi." Daudz vaļširdīgāks jau bija to ratu braucējs, kas veda manu čemodānu, tik neticami noplīsis zemnieciņš, ka kaut kura nabaga skrandas viņš varēja uzskatīt par karaļa mantiju. Noskatījies brīdi, kad neviens mūs nedzird, viņš pačukstēja:

"Braucam kādus septiņdesmit kilometrus taigā. Tagad jums tur būs jāpludina koki, bet ziemu jācērt. Tu vēl esi jauns, mēģini izbēgt. Daudzi jau tur ir palikuši un arī no jūsējiem paliks."

Līdz pašam apvārsnim tikai kalni un meži, un mazs pulciņš cilvēku — deviņu ratu karavāna, kādai noslēpumainai varai klausot, lēni grimst šajā bezgalībā. Ceļš neticami slikts, pareizāk sakot, ceļa nemaz nav, ir tikai vieta, kur kādreiz braukts. Zirdziņi vāji, rateļi šauri, un mantas pastāvīgi birst laukā. Lietus gāž nemitēdamies, zeme mālaina, — esam izlijuši un izsalkuši. Kādā kolchoza veikaliņā dabūjam zivis. Kamēr braucēji pusdienas laikā pūtina zirgus, sakuram uguni un vārām kopēju zupu. Tāpat bez kartupeļiem, jo tos nevarējām sadabūt. Kaut kāds siltumiņš jau iznāca visiem. Pēcpusdienā ceļu turpinājām un nākošo nakti pavadījām kādā kolchoza skolā un baznīcā, kurai logi bija izdauzīti, durvis izlauztas un kur pūta drausmīgs caurvējš. Nākošā rītā krāvām atkal mantiņas ratos un ar prāmi cēlāmies pāri kādai prāvai upei. No šīs vietas sākot, ceļš vispāri izbeidzās, un mēs braucām gan no stāvām kraujām, kur mantas bira no visām pusēm, kaut ratu riteņos spraudām bomjus, gan arī pāri purvu dūkstīm, kur lūza rati un mums tos pašiem vajadzēja vilkt laukā. Un katrai nelaimei piedevām pa spēcīgai lietus gāzei. Trīs dienas ilga šī mocība, ne brauciens, un kad pievakarē meža klajumā ieraudzījām kādas nelielas sādžas būdeles, tad no daudzām mutēm atskanēja:

"Paldies Dievam, dzīvs jau gan vairs necerēju šē nonākt."

Viena ēka bija ierādīta izsūtītiem vien, citās būdās pa istabiņai, bet daudziem nācās dzīvot vienā telpā ar sādžas krieviem. Kur nu katram Ļeszaga direktora roka bija lēmusi,

nogurumā sakritām gulēt uz netīrās grīdas, lai tūdaļ piedzīvotu briesmīgus blakšu un prusaku uzbrukumus. Lietus atkal gāza kā ar spaiņiem. Miegā krītot, dzirdēju ārā atkal ratus rībam — tur piebrauca mūsu vilciena nākošā vagona iemītnieki. Pavisam še no mūsu ešelona bija atsūtīti apm. 250 cilvēku. Pārējie bija novietoti vai nu citos meža darbu rajonos, vai arī kolchozos, un tikai atsevišķus no tiem man vēlāk izdevās sastapt vai uzzināt viņu darba vietas.

Otrā dienā sievietēm vēl atļāva atpūsties un apkopt bērnus, bet mūs, darba spējīgos vīriešus — tādi bijām pavisam astoņi — sadalīja divās grupās un lika ... nojaukt, pārvest un no jauna uzstādīt divas dzīvojamās ēkas. Manai grupai palīgos piedalīja vēl 3 krievus, un mēs 7 vīri līdz pusdienai ēku bijām jau nojaukuši un uz jauno vietu pārveduši, jo tā bija mūsu pirtiņas lielumā. Pēcpusdienā ierīkojām ēkai pamatus: stūros novietojam koka klučus un apmetām tos ar zemēm, jo tādi pamati tur bija visām ēkām, — un sākām likt vainagu pēc vainaga.

Sarunājoties ar krieviem, izrādījās, ka arī viņi nav vietējie, bet gan izsūtītie no dažādām Krievijas malām. Šķiet, arī tāpēc daudzu sādžas vecāko iemītnieku izturēšanās pret mums bija sirsnīga. Dažs pat atnāca viesos, atnesot kā lielu dārgumu ciemakukulim vienu no tiem nedaudziem spoliem, kas auga viņa sakņu dobītē. Bet netrūka jau arī gluži pretēju ainu:

“Mums pašiem nav ko ēst, tagad nu tie latvieši te visu aprīs.”

Vakarā pulciņš gājām apskatīt sādžas kapsētu. Lopu izmīdīta, piegānīta. Starp krievu krustiem daudz satrunējušu luterāņu krustu. Vai tik bargais liktenis arī kādreiz agrāk līdz šejieni atvedis kādu latviešu izsūtīto grupu? Varbūt no kolektīvizācijas laikiem, kad Staļins likvidēja arī Krievijas latviešu ziedošās kolonijas? Nav neviena, kas uz šiem jautājumiem varētu atbildēt, jo cilvēki te mainījušies kā čigāna zirgi tirgū, un vienīgi kapi liecina, ka viņi te patiešām bijuši. Cik skumji gan redzēt lopu kājām pamesto cilvēku piemiņu, ko dzimtenē tā kopj un godā!

Nākošo dienu vēl nostrādājām pie saviem būvdarbiem, bet tad nāca pavēle ķerties pie milzīgajām baļķu kaudzēm, kas pag. ziemā bija nokrautas upes krastā. Un te nu izsūtīto dzīves sūrums nostājās mūsu priekšā savā baigumā. Darbos vajadzēja iet arī visām sievietēm līdz 60 gadu vecām, un mājās varēja palikt tikai vecītes un bērni.

Mūs sadalīja brigādēs, sadeva bomjus, lika velt milzīgos baļķus ūdenī un tad vēl pa ūdeni, brišus dzīt baļķus labu gabalu

uz upes vidu. Ūdens bija nežēlīgi auksts, tas nāca no kalnu strautiem, upes dibens — asas radzes. Mūsu vidū bija sievietes, kas smagu darbu nebija strādājušas, bija strādnieces, sīkas augumā un vārgas veselībā. Nevienam te nebija žēlastības. Zobus sakodušas, sievietes cīnījās ar smagajiem baļķiem — tas bija akorda darbs uz kubikmetriem, kur spēcīgākais vīrs varēja nopelnīt 1,5—2 rbļ. dienā tajā laikā, kad maize, rupja rudzu maize, maksāja 80 kap. kilogramā, kas bija pašiem jāpērk. Bet ne jau cik katrs grib — vienīgi normu. Sākumā, kamēr kara iespaids nebija mūs skāris, norma, vismaz uz papīra, skaitījās itin solida: 400—500 gr. strādājošiem un 300 gr. nestrādājošiem dienā. Patiesībā “transporta grūtību dēļ”, kā mums teica, maizi vairākas dienas no vietas nesaņēmām nemaz, un mūsu galvenā pārtika bija skābeņu zupa, ko ik dienas vārtīja bērnu uzraudzībai mājās atstātās māmuļas. Līdz ar rudeni maizes normas sāka strauji sarukt un ista bada rēgs vairs nebija nekāds retums.

Jau pirmās darba dienas vakars rādīja, cik stipri Sibīrijas baļķu smagums lauž mūsu sieviešu spēkus — daudz apdauzījumu, satūkušas rokas un kājas. No Ļeszaga puses, protams, medicīniskās palīdzības nekādas. Par laimi kāds izsūtītais bija paguvis iegrūst savā mantu maisā krietnu joda pudeli un pāris podiņus ar dažādām ziedēm. Tas daudziem palīdzēja. Nākošās dienās mūsu kāju apakšām stipri līdzēja arī vīzes, ko, bērnu dienas atceroties, sāka pīt vecās māmuļas. Par vīzēm mēs viņām maksājām 2 rbļ. pāri, jo viņām, tāpat kā mums visiem, iztika bija jānopelna pašām vai jādzīvo no tā, ko baļķus upē dzenot, nopelnīja piederīgie — meita vai vedekla.

Mocības vēl pavairoja knišļu bari, no kuriem nekādi nevarēja atkratīties. Pret malāriju, kas varēja rasties no knišļu kodieniem, tajā apgabalā regulāri lietoja chinīna tabletes. Arī mums tās bija paredzētas, bet tik maz, ka iznāca vienīgi nogaržošanai.

Vakaros pēc darba parasti gājām viens pie otra aprunāties. Sievietēm nebeidzama sarunu tema bija vīru liktenis. Pēc pašu piedzīvojumiem spriežot, varēja domāt, ka tiem jāstrādā vēl grūtāk un ka viņu liktenis ir vēl ļaunāks.

Tā aizgāja pirmais mēnesis, kas no mūsu rindām izrāva divus pirmos upurus. Viens bija vecais tēvs, ar kuru kopā braucām vagonā. Bez ārsta palīdzības atstātu, smagā iekšējā kaite viņu bija ātri pieveikusi. Viņa bērēs klāt nebiju, jo biju nosūtīts darbā, tāpēc par tām zinu tikai no citu nostāstiem. Vecais tēvs guldīts neēvelētu dēļu zārkā, kas zem viņa nelielā svara gandrīz jucis laukā. Kapos runu teikusi kāda izsūtītā —

studente. Viņa runājusi tā, ka visi nelaiķa pavadītāji briesmīgi raudājuši. Otrs taigas upuris bija kāda mūsu ešelona sieviete, kura strādāja kolchozā. Viņa, kā pie mums runāja, mirusi no nervu sabrukuma. Viņa apglabāta labās drēbēs, tāpēc kolchoznieki viņas liķi izrakuši un izgērību. Padomju "labklājībā" par to arī nav daudz jābrīnās.

Kad baļķu kalni bija beidzot sadzīti upē un peldēja uz dzelzceļa pusi, mūsu darbā sākās lielākas pārmaiņas. Vispirms jau siena pļauja. Direktors gan bija paredzējis sienu nopļaut ar zāles pļāvēju, bet tas salūza jau pirmā dienā. Nu, protams, ar milzīgām, tikai tēsta koka kātos sietām izkaptīm uz apm. 8 km attālo taigas pļavu vajadzēja ik dienas soļot mūsu sievietēm. Kaut arī daudzas no tām izkapti ņēma rokā pirmo reizi mūžā, taču darba smagums nebija galvenais — neizciešamas mokas sagādāja knišļu bari. Vakaros pļāvējas nāca mājās no knišļu kodieniem stipri satūkušām sejām, līdz direktors atļāva pļaut naktīs — tad bija mazliet vieglāk.

Tajā pašā laikā otra sieviešu grupa, skaitā ap divdesmit, aizbrauca ar plostu pa upi uz leju, lai palīdzētu koku pludināšanas darbos. Nedaudz dienu vēlāk sastādīja komandu arī otram plostam, un ar to bija jābrauc arī man, jo šim braucienam izraudzīja sevišķi tādus izsūtītos, kuriem bērnu nebija, vai arī, kuri bērnus varēja atstāt pie tuviniekiem. Uz plostā bijām cilvēku divdesmit ar visām mantām, jo vai gan izsūtītais var zināt, kur priekšniecība viņu sūtīs rīt? Brauciens ilga trīs dienas, līdz sasniedzām milzīgu kokudārzu, kur upe bija aizžogota un straumes nestie baļķi sadzīti nevien līdz upes dibenam, bet arī kaudzēs virs ūdens līmeņa. Mums nu vajadzēja šo milzīgo mežglu šķetināt — vilkt baļķus krastā. Sievietes ar gariem enkurnieku ķekšiem staigāja pa sastrēgumu un atbrīvoja baļķus. Mēs, vīrieši, tos vilkām krastā. Ja vīriešiem tas bija tikai grūts, tad sievietēm arī ļoti bīstams darbs. Cik reizes, kājai paslīdot, viena vai otra no viņām neievēlās ūdenī. Bija brīnums, ka iztikām bez lielākām nelaimēm.

Te mums bija pieejama arī ārsta palīdzība, bet "biedrs doktors" atzina tikai ārēji redzamas vainas. Visiem citiem gadījumiem viņam bija viena un tā pati recepte: "Tas nekas, gan jau pāries!"

Darbā mūs uzraudzīja divi krievu desmitnieki, večuki, viens rupjš, otrs lādziģs, bet abi krietni metēji. Pie reizes ar viņiem varēja gluži labi izrunāties. Reiz redzēdams, ka es runāju ar kādu svešu, desmitnieks mani pabrīdina: "Tu ar svešiem nepalaid muti, sevišķi ja runā ar jaunu cilvēku. Tiem

visiem dullums galvā.” Kad kāda mūsējā, pa baļķu sastrēgumiem lēkājot, galīgi nogurusi sāka skaļi kliegt — “Te jau ir sliktāk nekā vergu laikos, tad vismaz meža darbos sievietēm nebija jāiet,” vectis gluži vienkārši ņemās uztraukto mierināt: “Nu ko tur var darīt? Mēs jau divdesmit trīs gadus dzīvojam šādu dzīvi.”

Blakus mums pie koku vilkšanas strādāja arī krievi, tāpat kā taigā, kur kokus vēlām upē. Kokus velt upē krieviem palīdzēja zirgi, še atkal traktors un zirgi, mums turpretim kā vienā, tā otrā vietā bija jāiztieks ar pašu spēkiem. Tāds jau nu ir dzīves pabērnu liktenis.

Mūsu abus desmitniekus drīz pārvietoja kādā citā darbā un par desmitnieku nu nāca kāds no mūsu pašu ešelona izsūtītiem — Latgales krievs. Tā tik nu bija sodība! Lai noturētos amatā, tas mūs dzina patiešām uz velna paraušanu un tajā pašā laikā zaga tā, kā to neprot pat vietējie, kur vārda pilnā nozīmē visi zog, ko tik var. Ja citi desmitnieki, pirms krōņa baļķi pārdot malkā, vismaz domīgi pakastīja pakausi, tad mūsējais ar baļķiem tirgojās uz visām pusēm un skaidrā dienas laikā. Un kamēr es biju tur, viņa vadzis vēl nebija pilns.

Tā strādājām līdz rudenim, kad upi pārklāja ledus un durvju priekšā stāvēja bargā un nepielūdzamā Sibīrijas ziema. Tās tuvošanos jau sen vērojām ar vislielākām bažām. Ka mums būs ziemu jāiet meža darbos, par to nebija ne mazāko šaubu. Bet bija liela starpība — strādāt šepat, stacijas tuvumā, vai arī tajā taigas sādžā, kur mūs aizveda sākumā. No turienes nāca drūmas ziņas — dažreiz paejot pat četras dienas, kad nesaņemot ne kriptiņas maizes. Izredze pavadīt šādos apstākļos visu garo ziemu bija vairāk nekā baiga.

Par laimi meža darbi taigas sādžas rajonā vairs nebija uzņemti Ļešzaga direktora plānā. Nevien mūs uz turieni vairs neaizsūtīja, bet arī tur nometinātos izsūtītos izvietoja kolchozos, apm. 25 km no sādžas. Tā nu bija īsta loterija, kur vinnesti svārstījās starp pilnīgu badu un badīgu iztiku. Labākajos kolchozos izdeva 3—4 kg. miltu nedēļā, sliktākos tikai pa 1 kg, bet netrūka arī kolchozu, kur nedeva nekā.

Meža darbos, protams, bija jāiet visiem — vīriešiem, sievietēm, pusēdušiem un arī pavisam neēdušiem. Liels atspajds izsūtītiem bija samērā bagātīgie drēbju krājumi, jo pret drēbēm tur varēja iemainīt kā vienu otru eļļas pudeli vai kartupeļu maišeli, tā arī meža darbiem nepieciešamos apavus — “boķinkas”. (cūkādas virsa un gumijas zole) vai pat vecas tūbas. Tas daudzus paglāba no bada un sala briesmām, jo izsūtīto apavi pa lielai daļai bija meža darbiem galīgi

nepiemēroti. Par šiem maiņas darījumiem nav jābrīnās, jo blakus zagšanai, maiņas tirdzniecība un spekulācija Padomju Savienībā ir izaugusi līdz neticamiem apmēriem. Es pats redzēju, ka stacijās ar komandējumu apliecībām rokās dienām kvern armijas komandieri. Lai cik viņi mēģina pie kases lodziņa, tie saņem vienu un to pašu atbildi — “vietu nav.” Bet tajā pašā laikā maišelnieki iet pie stacijas priekšnieka pa pakalduvīm bariem vien un pret samaksu natūrā saņem biļetes bez kādas gaidīšanas. Čekisti gan mēģina ar šādām parādībām cīnīties, bet bez panākumiem, jo ko gan var izdarīt ar visas tautas kustību, kas ir stiprāka par visfanātiskāko ticību. Līdz ar pirmām stiprākā sala dienām sākām soļot uz 7 km attālo meža darba vietu, lai par kubikmetru nocirstas, sazāģētas un nokrautas malkas saņemtu 1 rbļ. 10 kap. Varu pateikt, ka strādājot triju cilvēku “brigādē” mūsu augstākais sasniegums bija 5 kub. m. dienā visai brigādei. Bet tā kā pārējās “brigādēs” strādāja sievietes vien, tad par tādiem sasniegumiem un izpeļņu tās nevarēja pat sapņot. Jā, viss vairums meža strādnieku, vismaz mūsu rajonā, bija izsūtītās sievietes. Viņas bija iedalītas trīs personu “brigādēs”: divas zāģēja kokus no saknes, tad klučos, bet trešā darināja un skaldīja, krāva malku grēdās, bet zarus gubās. Kamēr sals turējās mērens, tikmēr vēl nekas. Posts tikai, ka nebija ne diegu, ne dziļu saplēsto drēbju un cimdu lāpīšanai. Tā ir vesela traģēdija, kad tu redzi, ka par cik paliek lielāks caurums cimdā, par tik pieaug arī aukstums — kas labu laiku turas — 50°. Un vietējie vēl teica: “Tā jūsu laime, ka šogad tik silts, — citas ziemas parasti ir daudz aukstākas.” Bet, kā izturējām citas grūtības, tā izturējām arī šo. Katru stundu kājas vajadzēja sildīt pie ugunsкура, citādi tās apsaltu. Tā uzmanoties, mums notika tikai divi nelaimes gadījumi: kāda sieviete stipri apsaldēja abus vaigus, bet kāds jauneklis — vaigus un rokas. Sals bija tik briesmīgs, ka līdzpaņemtā maize sasala ledū un pirms ēšanas to ilgi vajadzēja kausēt. Kad atnāca novembris, jau labu laiku gatavojāmies savām svinībām. Dienu pēc dienas centāmies sastrādāt pēc iespējas daudz, lai vienu dienu — mūsu 18. novembrī — uz mežu atnāktu tikai izskata pēc.

Un kad šī sengaidītā diena beidzot pienāca, mēs mežā pie kāda sveķaina celma sakūrām milzīgu ugunsкуру. Mutuļiem kāpa dūmi stingušās debesīs, un līdz augsto koku galotnēm sprēgāja resno priežu zaru dzirkstis, kad mēs nostājāmies pie sārta, kas dega par godu mūsu dārgai tēvijai. Mēs bijām astoņi — septiņas sievietes un es; pārējās “brigādes” strādāja krietni sāņus. Es noņēmu cepuri, un dziļā svētsvinībā no visas sirds

mēs dziedājām “Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils” un, tiklīdz tuvējā atbalss bija norimusi — “Dievs, svētī Latviju!” Tā dziesmai skanēt, kā tā skanēja mums, nevar likt laimīgi, — to var vienīgi tie, kas tik tālu bēdās krituši, kā bijām mēs. Un 18. novembra svinīgā svētku akta nobeigumā, kad bijām miklās acis izberzuši, pieminējām tuvos un tālos draugus, kā tos, kurus domājām dzīvus esam, tā arī tos, kuru liktenis bija mata galā kārts. Cik ilgi gaidīta, tik ātri svētku diena aizgāja, un smagais darbs atkal ņēma visas domas un visus spēkus. Vērojot Sibīrijas mežu plašumus, tā vien likās, ka te aizies nevien mūsu mūžs, bet ka te darba pietiks vēl daudzām citām izsūtīto paaudzēm gluži tāpat, kā simtus gadus tie jau te strādājuši un meži nav neko retāki kļuvuši. Vai nu tas bija domu bezcerīgums, vai arī kas cits, bet viena no mūsu ešelona izsūtītām bija nolēmusi šādai dzīvei darīt galu. Kā jau mūsu personas apliecībā bija teikts, mums katra mēneša 1. un 15. dienā vajadzēja reģistrēties vietējā čekā. Reģistrēties parasti gājām pulciņos, un kādā 15. vienu izsūtīto sievieti čekisti pēc reģistrēšanās aizturēja. Viņa pārnāca tikai otrā rītā. Neraugoties uz mūsu jautājumiem, viņa ne pušplēsta vārda nestāstīja, ko nakti pārdzīvojusi un, kā parasts, izgāja darbā. Bet kad mežā gāzās kāda milzīga priede, viņa paskrēja zem tās apakšā. Viņas ciešanu kauss laikam vēl nebija pietiekami pilns — starp priedes resnajiem zariem, kas atdūrās zemē, viņa palika nevien dzīva, bet pat neievainota. Par viņas pašnāvības mēģinājuma iemesliem nekā tuvāk nezinu, bet domāju, ka viņa vietējiem krieviem būs pārāk uzkrītoši slavinājusi Latviju, to būs uzzinājuši čekisti un viņai draudējuši ar smagu sodu. Tā domāju tāpēc, ka arī man čekas priekšnieks reiz uzbļāva:

“Ak jūs, izsūtīto banda, jūs tik vāciešus vien gaidāt!”

Kaut arī fronte no mums atradās vismaz savus piecus tūkstošus kilometru tālu, taču satiekoties ar vietējiem iedzīvotājiem vai nejauši sadabūjot kādu vecu laikraksta numuru, arī mēs šo to uzzinājām par notikumiem kauju laukos. Sevišķi daudz vērtīgu ziņu no frontes atveda ievainotie karavīri, kuri ārstējās arī Sibīrijas pilsētu slimnīcās un kuru stāsti, no mutes mutē ejot, pēc mēnešiem gara ceļa aizniedza arī mūs — malkas cirtējus taigā. Tā zinājām, ka Latvija atbrīvota ātri un ka tā karā maz izpostīta. Tāpat zinājām lielākās pilsētas, kuras bija ieņēmis vācu karaspēks, pie kam par vācu panākumiem stāstīdams, ziņas atnesējs, bailīgi apkārt skatīdamies, tīri priecīgi piemetināja: “Mūsējie atkal dabūjuši pa kaklu, kaut jel ar ātrāk atnāktu citi laiki. Kādi tad mēs tagad esam — kauns un negods.”

Ap Ziemsvētkiem man uzsmaidīja necerēta laime. Mani un dažas sievietes pārvietoja uz tuvējo fabriku, kur daži izsūtītie jau strādāja kā amatnieki. Sievietes nolika pie malkas zāģēšanas, bet man uzdeva vest sienu, malku vai ķieģeļus. Darbs te bija nesalīdzināmi vieglāks, bet uztura apstākļi te gan bija vēl bēdīgāki nekā mežā, kur arī tie dienu no dienas kļuva ļaunāki, noslidēja sākumā līdz 300 g. maizes un tad vēl zemāk, tāpēc izsūtītie nevien laida kartupeļu tirgū pēdējās drēbju rezerves, bet arī pēc kartupeļiem kājām mērija milzīgus attālumus.

Arī mēs, fabrikas latvieši, kādu dienu lūdzām fabrikas zirgu ko aizbraukt uz kādus 30 kilometrus attālo kolchozu, kur, kā dzirdējām, varot iemainīt ēdamo eļļu un miltus. Noklaustījes mūsu lūgumu, direktors atbildēja: "Zirgu nevaru dot, tas jau tik tālu ceļu neizturēs. Bet ja gribat iet kājām, tad soļojiet vien, es neliedzu."

Norunājām, ka latvietis arvien ir varējis vairāk nekā krievu zirgs, sadabūjām ragaviņas un devāmies ceļā: es un trīs sievietes. Turpceļu veicām samērā viegli. Kolchozā sākumā ar mums negribēja pat runāt. Vajadzēja lūgties, ceļos krītot, lūgties, jo, lai notiek kas notikdams, bez produktiem mēs atpakaļ iet nedrīkstējām, jo zinājām, ka vairākus izsūtītos jau piemeklējusi bada tūska un ka tiem nepieciešama steidzīga palīdzība. Un šajā palīdzības darbā atkal pirmā bija tā pati cēlā latviete, kas jau vilcienā atdāvināja zidaiņiem savu segu un spilvenu, kura, pati par savu rītdienu nedomādama, izdalījusi cietējiem gan naudu, darbu, gan arī pēdējo maizes kumosu.

Es nezinu, kas kolchozniekus vairāk aizkustināja, mūsu drēbes vai lūgšanas, bet gala iznākumā mēs iemainījām sešus pudus miltu un vairākas pudeles eļļas. Lieliskā garastāvokli devāmies atceļā. Bet kā jau tas bieži gadās, arī šoreiz priekiem bija isas kājas. Uznāca briesmīgs sniegpuenis, kam cieši sekoja vēl nepieredzēta sala vilnis. Smagi piekrautās ragaviņas pa kupenām vilkdami, mēs stundā nogājām labi ja pāris kilometru. Ik pēc desmit soļiem vajadzēja apstāties, jo trūka elpas. Garāmbraucēji mūs neuzņēma, nevienam mūsu ciešanas nebija pat tik daudz vērtas, lai apturētu zirgu.

Apmēram pusceļā uz mājām mūs panāca kāds kolchoznieks, kura zirgs bija labs un pajūgs tukšs. Ielencām braucēju no visām pusēm un raudādami lūdzām mums palīdzēt, jo 50 gradu salā, kad elpa aizraujas gandrīz vai pēc katra soļa, bijām galīgi zaudējuši spēkus. Kolchoznieks sākumā gan stipri vairījās, bet neizturēja, apraudājās pats un mums izlīdzēja. Patiešām nezinājām, kā viņam pateikties.

Kaut pats tagad strādāju fabrikā, sakari ar meža strādniekiem nebūt nenotrūka. Katru brīvdienu no turienes atnāca sūtņi, lai apjautātos, vai mēs, starp cilvēkiem vairāk dzīvojot, neesam dzirdējuši ko jaunu. Bieži vien tas bija tikai iegansts, lai parunātos par mazu zemi, kas lielajos vēstures notikumos bieži un briesmīgi plosīta, kopš neatminamiem laikiem kā pielipusi turas pie Baltijas jūras krasta. Un nekad mums netrūka viņai jaunu slavināšanas vārdu — Latvijai!

Fabrikā es nostrādāju vēl aprīļa sākumu. Biju priecīgs, kad dabūju zināt, ka, pavasarim tuvojoties, mūsu sievietes vairs nesūtot mežā, bet liekot viņām zāgēt upmalā savesto malku. Tad nāca tas negaidītais notikums, kuru izmantojot, es nokļuvu Latvijā. Kā un kur ceļš veda atpakaļ uz dzimteni, tas pagaidām lai paliek nestāstīts, jo var būt, nezināms palicis, tas vēl kādu Latvijas dēlu vai meitu pārved mājās. Bet pirms savu stāstu beigšu, man vēl jāatceras kāds gadījums.

Bija ārkārtīgi bargs sals. Ar vairākiem zirgiem vedām fabrikai materiālus, pie kam līdzī brauca arī viens no fabrikas lieliem vīriem. Ceļmalā sēdam, galīgi nogurušu un izvārgušu, ieraudzīju kādu mūsu ešelona izsūtīto, — vecu, tik sirmu kā tas baltais Dieviņš, kas agrāk pasaku laikos pa mūsu zemi staigājis. Vecais vīrs ar ragaviņām pāris desmit kilogramu kartupeļu velkot, 40 km garajā ceļā bija tā nonīcis, ka vairs nejaudāja paiet. Es paņēmu ragaviņas un uzsviedu tās uz v ezuma. Priekšniekam tas nepatika, bet viņš neko neteica. Tad nāca stāva nokalne. Zirgi sāka rikšot, un vecītis mēģināja skriet līdzī. Tas bija tik satriecošs skats, ka uzsaucu vecītim, lai metas ragavās. Atpakaļ glūnēdams, mans priekšnieks to bija pamanījis, pielēca klāt kā satrakots zvērs, izgrūda no ragavām vecīti, izsvieda sniega kupenā viņa kartupeļus un man uzblāva:

“Vai tas tavs zirgs vai, ka tu katru draņķi vari uzņemt?!”

Mūsu zirgi rikšoja pa nokalni uz leju. Aiz sāpēm es kodu pirkstus un gaudoju kā nāvīgi sašauts vilks. Bet to es nekad, nekad neaizmirsīšu! Aci pret aci, zobu pret zobu! Es gaidīšu un es ticu, ka reiz man izdosies šo parādu nomaksāt!” (301)

DEPORTĀCIJU NEMITĪGĀ PLŪSMA

Kamēr trimdas latviešu skati apstājušies pie Baigā gada notikumiem un 13./14. jūnija šausmu nakts, tikmēr tiem, kas palika dzimtenē rēgojās acu priekšā ne mazāk baismīgas padomju terrora akcijas kopš 1944. g. rudens.

Vēl Rīga nebija kritusi sarkanās armijas rokās, kad

Latgalē un Zemgalē iedzīvotāji uzdūrās jaunai varmācībai. Pat čeka nebija paspējusi rīkoties, kad krievu karavīri, uzskatīdami Latviju par ienaidnieka zemi, laupīja, izvaroja un slepkavoja.

Tanī pašā laikā, kad latviešu leģionāri cīnījās un aizstāvēja savu zemi Kurzemes cietoksnī, no padomju iebrucējiem okupētajā teritorijā notika nepārtrauktas apcietināšanas, šaušanas, kāršanas un iedomāto pretinieku savākšana jauniem deportēto ešeloniem.

Deportācijas turpinājās, sākot ar 1944. gada rudenī. Bez pārtraukuma tās turpinājās 1945., 1946., 1947., 1948., 1949., 1950. un 1951. gadā. No vairākām liecībām un starptautisku organizāciju pārskatiem redzams, ka baltiešu masu deportācijas sasniedza savu kulminācijas punktu 1949. gada martā. (302) Bet vēl pa starpu bija jāuzduras tādai parādībai, kā tā sauktajai "filtrācijai".

Ko īsti ar "filtrāciju" komūnisti apzīmēja?

Statistikis Kārlis Zīverts savā laikā rakstīja par to šādi:

"Drīz vien pēc sarkanās armijas iebrukuma Latgalē notika t.s. filtrācijas akcijas un iedzīvotāju masveidīga aizdzīšana uz Krievijas vergu nometnēm vai "dzimtenes jaunuzbūves darbos". Izsūtīja, galvenokārt, vīriešus vecumā no 16 līdz 60 g., kā arī sievietes, kuru vīri vai piederīgie atradušies leģionā. Izsūtītie dzīti kājām slēgtās kolonnās uz Krievijas rūpniecības rajoniem, jo karā izpostītā dzelzceļu satiksme vēl nebija atjaunota. Tur smagajos darba un dzīves apstākļos jau pāris nākamajos gados lielāks skaits izsūtīto aizgāja bojā. Nedaudz vēlāk līdzīga aina atkārtojusies Vidzemē un Rīgā. Pēc kapitulācijas filtrācijas nometnes 1945. gada maijā iekārtoja visās Kurzemes apriņķa pilsētās un arī citās vietās. Aculiecinieki vērtē, ka Kuldīgas nometnēs vien atradušies ap 20.000 un Ventspils — ap 15.000 cilvēku. Filtrācijas nometnēs bija ievietoti latviešu karavīri, kas krita boļševiku gūstā, Latvijas civiliedzīvotāji — lielāko tiesu vīrieši vecumā no 18 līdz 55 gadiem, kā arī krievi, bij. kara gūstekņi (vlasovieši. Aut.), un vāciešu ievestie Krievijas iedzīvotāji. Nometnēs, no kurām dažas atradušās uz klaja lauka, piem., Kuldīgā, Paplakā, ieslodzītos vairākas nedēļas mērdēja badā. Izcēlušās epidēmiskas slimības, un daļa aizturēto miruši. Tikai mazākā daļa — vērtē ap 40—45 procentus, no nometnēs ieslodzītajiem atbrīvota, kamēr lielāks skaits aizturēto notiesāti spaidu darbos un deportēti. Pārējie, kas netika atbrīvoti, 1945. gada vasarā nosūtīti darbos uz Krieviju." "Filtrācijas nometnēs mirušo un to izsūtīto, kas vēlāk nav atgriezušies Latvijā," konstatē Zīverts, "kopskaits vērtējams ar 60.000 cilvē-

ku." (303)

Par Ventspils filtrācijas nometni savas atmiņas uzrakstījis 12. kājnieku pulka virsnieks Jānis Simsons. Viņš norāda, ka 1945. gada vasarā bez Kurzemes cietoksnī savāktajiem kara gūstekņiem turpat atradušies latviešu bēgļi, ko krievu ātrlaivas bija noķērušas Baltijas jūrā braucienā uz Zviedriju, viņu tvaikonīti atvedot atpakaļ uz Kurzemes krastu. Kamēr sievietes bija nosūtītas uz Palangu, tikmēr vīrieši nonāca stingrā apsardzībā Ventspils filtrācijas nometnē. (304)

Arī nākamajā filtrācijas nometnē, kurā nonāca Simsons, proti, Dubrovkā, 40 km no Ļeņingradas, viņš uzdūrās neparastiem bēdu brāļiem. "Bija kāds pusducis tādu," piemin Simsons, "kas kara laikā bija aizbēguši uz Zviedriju. Tūdaļ pēc kara viņi bija paklaustījuši Padomju Savienības propagandistu informācijai, ka Latvija tagad brīva un katrs, kas vēlas, var mierīgi atgriezties savā dzimtenē. Uz kuģa tomēr vīri tūdaļ atšķirti no savām ģimenēm un nosūtīti uz Dubrovkas filtrācijas nometni." (305) No šī sagūstītā latviešu karavīra uzzinām, ka arī ārpus Latvijas robežām 1945. gadā bija filtrācijas nometnes, kurās nonāca paprāvs skaits latviešu un citu tautu piederīgo. Ja tā būtu bijusi parastā kara gūstekņu nometne, tad tur atsevišķā nodalījumā neatrastos sievietes, sevišķi daudz lietuvietes.

Kādu kārtību bija ievēduši krievi šinī nometnē, to savukārt uzzinām no Simsona. "Naktīs turpinājās pratināšana. Uzturs bija slikts, nepietiekošs. Nometnei apkārt stiepās dzelonstieplu žogs ar sargu torniņiem stūros. Vairāki lietuvieši stāstīja, ka viņi šinī nometnē esot jau no aprīļa mēneša. Sliktā uztura un nakšu negulēšanas dēļ viņu vairums bija pārvērtušies ar ādu pārvilkto skeletos. Pie kūdras izkraušanas, tā darba veikšanai, ko mēs, no jauna atbraukušie latvieši, padarījām divi stundās, šiem lietuviešiem vajadzēja astoņu stundu." (306)

Pirmās ziņas par notikumiem Latvijā un leģionāru likteni atnāca uz Zviedriju. Dzimtenes tuvums pašķīra dažādas iespējas. Runājot par dzīves pārmaiņām Latvijā pēc Otrā pasaules kara beigām, vēl šodien varam izmantot vislabāk noskaidrojumus, kurus ieguva Zviedrijas tautieši un latviešu labvēļi Skandināvijā. Tikpat ticamas ziņas atveda no padomju gūsta atbrīvotie vācu karavīri.

Kāds vācu kara ārsts, kas trīs gadus pavadīja kā kara gūsteknis Latvijā, jau 1948. gadā atstāstīja savus piedzīvojumus.

"Kapitulācijas brīdī es biju ārsts kādā lauku lazaretē, kas

atradās Alsungā,” stāsta šis pārnācējs. Viņš tanīs dienās sastapies ar latviešu leģionāriem, kas ieradās sanitārvilcienā no Ventspils, bet viņu tālāko likteni nezina. Kurzemē viņam iznākusi darīšana vienīgi ar vācu karabiedriem. Kā viņš, tā daudzi citi vācu kara gūstekņi apliecina draudzību un apbrīnojamo palīdzību, ko viņiem nepārtraukti snieguši civiliedzīvotāji, kuru maizes riecieni, savukārt, bijis paplāns. Turpretim ar latviešu likteņbiedriem viņš sanācis kopā milzīgajā Mežaparka nometnē Rīgā, 1946. gada martā.

“Mežaparkā mēs nu sastapāmies ar pirmajiem latviešu leģionāriem, kas janvārī un februārī bija atsūtīti no Smoļenskas un Ķījevas, it kā atpūtai un atbrīvošanai. No viņiem dzirdēju, ka vairums latviešu leģionāru Krievijas gūstekņu nometnēs bijuši tā novārdzināti, ka tie vairs nav varējuši paiet. Uz nometni Mežaparkā tie vesti no dzelzceļa piestātnes automobiļos. Atverot lūkas, no mašīnām nereti izkritis kāds liķis, tik ļoti viņi bijuši izbadināti. Kad es atgriezos Mežaparka nometnē, tad latvieši bija jau kaut cik atspirguši, saņēma pārtikas pienesumus. Bet kas tādus nesaņēma, tiem klājās visai grūti, jo latviešiem dotais uzturs bija trūcīgāks nekā vāciešiem. Laikā līdz 1946. g. jūlijam notika chroniski slimo latviešu atbrīvošana, te es vienam otram varēju būt palīdzīgs. Bet piedzīvot laimi kļūt atbrīvotam, nāca tikai pēc atkārtotām politiskām pārbaudēm, kādas izdarīja iekšlietu ministrijas, t. i. čekas ierēdņi.

Mūsu nometnē atradās arī daži latviešu virsnieki, kurus Zviedrija bija izdevusi krieviem tāpat kā vāciešus. 1946. g. jūlijā visus latviešus pārvietoja uz kādu citu nometni Rīgā, kur bijuši savākti tikai latvieši.” (307)

Ja šeit ir runa par kādu īpašu latviešu nometni, tad no Latvijas Sarkanā Krusta savāktajiem materiāliem skaidri redzams, ka ar maz izņēmumiem sagūstītie latviešu leģionāri 1946. gadā formāli kā kara gūstekņi atbrīvoti, lai pēc tam viņus kā “kara noziedzniekus” un “kontrrevolucionārus” nosūtītu uz Magadanu vai kādu citu padomju soda nometni.

To apstiprina arī iepriekš minētais vācu kara ārsts, teikdams, ka “daudzi latviešu leģionāri, no kuriem daļa atbrīvota 1946. gadā, vēlāk notiesāti spaidu darbos ar 10 līdz 15 gadiem. Daudzi no šiem zēniem aizbēga pie partizāniem.” (308) Šis aculiecinieks vēl norāda, ka ap 1946. gadu Rīgā aiz dzeloņstieplu žoģiem atradušies ap 20.000 latviešu civilo ieslodzīto.

Civiliedzīvotāju sijāšana notika visur, kur kara troksnis bija tikko norimis. No kopējas masas izlasīja aizsargus,

policijas darbiniekus, personas, kas bija sadarbojušās ar vācu okupācijas varu. Tie sastādīja deportēto pirmos kontingentus. Izpildkomitejas izdarīja bez tam sieviešu, mazgadīgo un veco ļaužu reģistrāciju. Tur, savukārt, uzdūrās "pretpadomju elementiem". Kā redzams no viena ziņojuma, tad Ventspilī vien apcietināja caurmērā piecpadsmit cilvēkus dienā. Provincas cietumi nespēja visus uzņemt. Apcietinātos lielākos baros nosūtīja uz Rīgu, bet arī čekas pagrabi, Rīgas centrālcietums un termiņcietums nespēja uzņemt visus. Padomju iestādes ķērās tādēļ pie tā sauktās "peresilkas" celšanas, kas bija ieslodzīto pārsūtīšanas korpuss Rīgas centrālcietuma pamalē. Stabu ielas (tagad Ļeņina iela 61) čekas kopkamerā, kas bija paredzēta 6 personām, sabāza vienu brīdi 74 sievietes. Pazemes kamerā trūka ventilācijas, kas lika šīm nelaimīgajām sievietēm gandrīz nosmakt. Vienīgi pratināšanas laikā viņu skaits samazinājās un deva iespēju pārvarēt citas mocības ar nedaudz svaigāka gaisa ieelpošanu.

No kāda Kurzemes ziņojuma 1945. gadā bija redzams, ka tā gada vasarā izpildkomitejām lika savervēt jauniešus steidzamiem darbiem Rīgā, it kā VEFa rūpnīcā. No ikviena Kurzemes pagasta uzdeva savākt 60 līdz 100 jauniešu. Apdraudētie jaunieši nojauta briesmas un izvairījās ierasties savākšanas vietās. Zlūkās, kur bija likts savākt sešdesmit jauniešu, ieradās tikai divi. Jebšu iztrūkstošo atrašanai laida miliciju darbā, tad tomēr braucēju skaitu pavairot neizdevās. Līdzīga aina bija arī citos pagastos. Ļaunās aizdomas vēlāk izrādījās pamatotas. Kurzemnieki saņēma no Rīgas ziņu, ka kāds ešelons ar šādiem jauniešiem izbraucis no galvaspilsētas un Inčukalnā atrasta izmesta zīmīte, ka viņus vedot uz Krieviju.

No šī paša ziņojuma redzams, ka Zlūkās un Piltenē izpildkomitejas jau 1945. gadā sastādījušas izsūtāmo sarakstus. Ikvienā no tiem atrada 80 personu vārdus. Naktī no 1. uz 2. augustu Ventspilī un Kuldīgā (par citām pilsētām ziņu trūka) bija sapulcinātas visas automašīnas. Kā vēlāk noskaidrojās, tad šinī naktī pulksten 3 vajadzēja sākties plašākai iedzīvotāju aizvešanai, bet plkst. 1 atnāca no Rīgas pēkšņi atsaukums.

Deportāciju izdarīja nākamajos gados. Tās notika atkal ar Maskavas pavēli visās Baltijas valstīs puslīdz vienā laikā.

No Lietuvju avotiem uzzinām, ka masu deportācijas mūsu kaimiņvalstī notikušas šādos datumos: 1945. gada septembrī, 1946. gada 16. februārī, 1947. gada 19. decembrī, 1948. gada 22. maijā, 1949. gadā no 24. līdz 27. martam ar papildus

transportiem tā paša gada jūnijā. (309)

Par 1949. gada plašajām deportācijām zināms, ka Latvijā tās notika no 23. līdz 25. maijam. 1950. un 1951. gada deportēto ešelonos nonāca visvairāk dzīvi palikušie un sagūstītie nacionālie partizāni un viņu atbalstītāji. Pēdējo vidū atradās lielāko tiesu jaunas meitenes. Kā vieni, tā otri apcietināšanas un izsūtīšanas laikā izturējās drosmīgi. Pretēji 1941. gada un vēlākajām masu deportācijām, kur piespiedu kārtā aizveda miermīlīgus iedzīvotājus, par nacionālo partizānu kontingentiem jāsaka, ka te uzdūrāmie jau padomju izrēķināšanās akcijai ar tiešiem komunistu pretiniekiem. Ja padomju okupanti viņus cīņā sagūstīja un turēja apcietinājumā, tad tomēr viņiem nebija tiesības tos aizvest pāri Latvijas robežām. Maskava izdarīja ar to starptautisku tiesību pārkāpumu.

Visa latviešu tauta bija nacionālo partizānu pusē. Kas vien spēja, tas viņus atbalstīja. Laucinieki atbalstīja viņus ar pārtiku un palīdzēja tos slēpt. Ārsti un žēlsirdīgās māsas rūpējās par medicīnisku palīdzību. Par partizānu atbalstīšanu arī šos ļaudis sodīja.

Jaunpiebalgas ārsts Dr. Jānis Vadzis saka: "Es nekad neprasīju, kādos apstākļos ievainojums radies, bet sniedzu katram cietušajam savu palīdzību. Mani arestēja 1945. gada 13. decembrī par to, ka es pārsējis ievainotus mežiniekus. Mani ieslodzīja Rīgas drošības pārvaldē un pēc četriem mēnešiem tiesāja, piespriežot 5 gadus ieslodzījumā. Mani izsūtīja uz padomju nometni." (310)

Partizānu cīņās bija devušies daudzi karavīri un patriotiskā jaunatne, bet ar lauku īpašumu kolektīvizācijas draudiem lielinieki iedzina mežā vēl simtiem zemnieku.

Iekoptās zemītes atņemšanu vissmagāk izjuta jaunsaimnieki. Tie savā vairumā bija bijuši muižu kalpi, kas kā lidumnieki notīrīja celmājus un sūrā darbā tika pie savas pajumtes. Kas smagā darbā bija iegūts, tas taču šķita dubulti tik tuvs un mīļš. Tagad, kad komunisti grasījās viņiem viņu zemes stūrīti atņemt un pašus izdzīt no mājām, laba daļa izšķīrās par nepiekāpīgu cīņu. No kolchoza, kā dzirdēja sakām, viņi bēga kā velns no krusta.

Atkārtojās tas pats, kas divdesmit gadus iepriekš bija noticis ar latviešu kolonistiem Krievijā. Arī tos pazina kā lidumniekus un lauksaimniecības kultūras cēlējus.

Tāpat kā Staļins izrīkojās toreiz ar šiem tālumniekiem, tā viņš atzina par pareizu rīkoties ar zemes kopējiem Latvijā. "Tā kā mēs viņus nevarējām pierunāt iestāties kolektīvajā

saimniecībā," skaidroja 2. pasaules kara laikā Staļins Čerčilam, "tad mēs viņus iznīcinājam." (311) Staļins to toreiz teica par visiem Krievijas zemniekiem, kam bija sava saimniecība. Bet latviešu zemniekam viņa viensēta bija sevišķi mīļa un nevien kā saimniecības objekts, bet kā daļa no viņa garīgās pasaules un dzīvesziņas.

Pazaudējot to, latviešu arājam likās, ka viņš vispār pazaudē pamatu zem kājām.

Staļinam, kura laikā notika zemes kolektīvizācija Baltijas valstīs, atlikās pielietot to pašu recepti ko Krievijā. Ka "kolektīvizācijas nebūs, kolchozu nebūs", bija tikai taktisks propagandas plāksteris vientiešu labā.

1948. un 1949. gadā — dziļana kolchozā bija kļuvusi jau par realitāti. Kur nebija cerības kādu pierunāt, to ar visu ģimeni apcietināja, aizveda un mantu konfiscēja. To izdarīja īsi un āši, neatsaucoties pat uz pasaules revolūcijas iemīto ceļu.

No kolektīvizācijas cieta tikpat lielā mērā amatnieki. Viņu skaits Latvijā arī nebija gluži mazs. Labākos no tiem, savukārt, iesēdināja ešelonā un veda uz Vorkutu rūdu rakt. Atņemtās šujammašīnas, virpas un citus darba rīkus salika arteli.

Ja arī šie ļaudis kļuva nabagi, tad vismaz tautai vajadzēja kļūt bagātai. Sociālisma ceļš taču tikai ikvienam varēja nākt par labu. Tas likās skaidrs vismaz Vilim Lācim, Andrejam Upītim un citiem apgaismotiem komūnisma lielceļa līdzinātājiem, kas to pūlējās ieskaidrot tautai.

1945. un vēlāko gadu deportācijas vērsās kā pret šķiras ienaidniekiem, tā idejiskiem pretiniekiem un lielum lielā mērā pret latviešu tautu kā "kontrrevolucionāru tautu".

Apstākļu pazinēji bez tam saka, ka latviešus deportēja lielā skaitā uz Sibīriju, lai tukšajās vietās iesēdinātu krievus. Rīgā tas burtiski notika ar aizvesto dzīvokļiem.

Neapšaubāmi tāds nolūks slēpjas veselu ģimeņu aizvešanā. Ja arī atsevišķos gadījumos varēja saprast tiešo un aktīvo pretinieku apcietināšanu, tad visos pārējos gadījumos redzam tikai patvaļu un iznīcināšanas kāri. Visspilgtāk tas parādījās bērnu aizvešanā.

Jau Baigajā gadā no bērnu vasaras kolonijām Krotē, Jaunogrē, Airītēs un Rīgas Jūrmalā aizveda uz Krieviju ap 350 bērnu. Palika tikai nenoskaidrots nonāvēto bērnu liktenis vienā vilcienā.

Biruta V., ko deportēja 1949. gada martā, pēc izglābšanās izteica izbrīnu par neparasti lielo bērnu un skolēnu skaitu toreizējā aizvešanas akcijā. (312) Kā pamato padomju vara šo

bērnu aizvešanu?

Šo varmācību tā mēdz noklusēt.

Bieži cilāts, bet palicis nenoskaidrots jautājums, — cik liels skaits latviešu vispār deportēti?

Trūkstot oficiālajai statistikai, atliek tikai aptuveni aplēsumi. Ja runājam par oficiālu statistiku, tad tāda neapšaubāmi ir piekritīgām Maskavas iestādēm, tikai tās mums nav pieejamas. Starptautiskas organizācijas un trimdas pētniecības centri turējušies pie aplēsēm, kas pamatotas ar faktu konstatējumiem. Par dažu gadu deportācijām, kā piemēram, 1949. gadu, tās ir pilnīgākas, par citiem gadiem trūcīgākas. Ja minēta kāda kopsumma, tad parasti paturēts acīs laiks līdz 1951. gadam. Tomēr Latvijas iedzīvotāji deportēti arī pēc tam. Jau ar laika robežas nospraušanu rodas savas grūtības. Kas var apgalvot, ka padomju vara vispār un jebkad atteiksies no okupēto zemju iedzīvotāju aizvešanas uz Krieviju?

Ja pieturamies pie Baigā gada puslīdz droša noskaidrojuma, kur figurē 35.828 personas un kam pievienojam ap 5000 židu tautības Latvijas iedzīvotāju, tad atliek vēl izdibināt, cik personas aizvestas kopš 1944. gada rudens un tālākajiem gadiem, ieskaitot 1951. gadu. Labu pieturas punktu mums dod 1949. gads, kad notika visplašākās masu deportācijas. Vācu publicists Dīters Frīde, (313) kas pats vairākus gadus pavadījis kopā ar latviešu un lietuviešu ieslodzītiem Vorkutā, apliecina, ka latviešu izsūtītie vērtējuši 1949. gadā aizvesto skaitu ar 70.000. Šāds pats skaitļa uzrādījums nācis no citas puses, pie tam atkārtoti. Varētu teikt, ka radies pat eksakts skaitlis, saskaitot ešelonus ar izsūtīto vagoniem. Šo masu kustību palīdzējuši noskaidrot dzelzceļnieki.

Kaut arī 1948. gada deportācijas vilnis bijis liels, tad tas tomēr manāmi atpalicis no 1949. gadā minētajiem 70.000.

Viss kopā iezīmē deportāciju masīvos apmērus. Uzzināt kopskaitu līdz 1951. gadam arī tad vēl ir grūti. No kādas vēstules, kas izkļuvusi no Latvijas, esam tikuši gan pie vienas kalkulācijas. Tanī teikts: “Ja būtu 86 izsūtīto ešeloni, katrs ar 49 vagoniem un 60 izsūtītiem katrā, tad sanāktu 252.840 izsūtīto.” (314)

Kādēļ šinī kalkulācijā uzrādīti tieši 86 izsūtīto ešeloni, 49 vagoni katrā un zināms deportēto cilvēku skaits vagonā, nav zināms, bet liek domāt par tiešā pieredzē savāktu faktu materiālu. No Šveices žēlsirdīgās māsas L. pieredzes zinām, ka pirmajos gados dažiem ešeloniem bijuši pat 80 vagonu (preču

vilcieniem tādi sastāvi iespējami, ja lieta grozās ap cilvēku kravu). Bet atsevišķos vagonos bieži sabāza arī tikai 40 cilvēkus.

Tādēļ patiesībai tuvāk būs trimdas organizāciju mērenākās aplēses, kas, pieturoties pie pieejamā faktu materiāla, atzīst, ka no visiem Latvijas iedzīvotājiem līdz 1951. gada beigām deportēti 10 līdz 12%. Ar vācu tautības iedzīvotāju repatriāciju, žīdu likteni vācu okupācijas laikā, kara notikumiem un prāva latviešu skaita došanos trimdā, Latvijas iedzīvotāju skaits vairs nebija 2 miljoni, kā tas bija neatkarības laikā, tādēļ nonākam pie apmēram 180.000. Tā kā deportācijas turpinājušās pārgrozītā veidā arī pēc 1951. gada, tuvojamiem 200.000 izsūtīto skaitam. Kopsummā pievienojami arī nošautie.

Tas ir sāpīgs cirtiens latviešu tautas miesā, dzīvā spēka bilancē. Tas pie tam nav noticis nejauši, bet apzināti. Par to runā nevien Serova instrukcija, bet padomju iestāžu ļaunprātīga un mērķtiecīga rīcība. Ir nevietā šīnī sakarībā runāt tikai par Staļina terroru, jo to pašu drusku uzlabotā veidā turpināja Čruščovs (neko negroza arī tas, ka viņš kompartijas 20. kongresā Maskavā uzmetās par Staļina apsūdzētāju), Brežņevs, Andropovs, kā arī vēl viens otrs Kremļa varasvīrs.

Pārāk maz līdz šim ievērots fakts, ka daudzi Baigā gada un citi upuri deportēti uz Sibīriju pa divi lāgiem, pat vēl nesenos gados. To skaits ir itin prāvs.

Kā zīmīgu gadījumu minēsim Seisuma daudz bērnu ģimenes māti. Jau pirmajā deportācijā tā smagi cieta, jo drausmīgos apstākļos Sibīrijā mira ģimenes galva. Ar to nepietika. Nežēlība pret šo ģimeni bija tik liela, ka māti 1958. gadā vēlreiz atrāva no tās bērniem. Bez vecākiem palika divi dēli un meitiņa. (315)

Bet iekāms iepazīstamies ar terrora apstākļiem atsevišķās padomju nometnēs ārpus Latvijas, aplūkosim vēl stāvokli Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Mūsu rīcībā atrodas no Latvijas izsūtīts dokuments.

VĒSTĪJUMS UN APSŪDZĪBA

Latvijas sūtņi rietumzemēs saņēma no Kurzemes cietokšņa vēstījumu par apstākļiem Latvijā sarkanās armijas pirmā iebrukuma laikā. Tas maz ko atšķiras no tā, kas turpinājās 1945. gadā pēc Kurzemes un visas Latvijas pakļaušanas padomju varai. Šīnī vēstījumā runā paši aculiecinieki un cietēji.

Šim autentiskajam dokumentam šāds saturs:

“Ārzemēs pagaidām vēl pienācis visai nedaudz materiālu par stāvokli Latvijas apgabalos, kas jau ilgāku laiku okupēti, vai arī uz laiku atradušies zem boļševiku varas. Bet arī ar to pietiek, lai noprastu, kas tur notiek un kas sagaida latviešu tautu un zemi nākotnē.

Laupīšanas, slepkavības un sieviešu izvarošanas raksturo šo jauno austrumu barbaru iebrukumu. Ceļu tiem sagatavojuši jau vācieši, novietodami malu malās Krievijā saņemtos vaņģiniekus un no ieņemtiem apgabaliem evakuētos krievus. Tos raksturo kāds ziņotājs no Tukuma šādi:

“Reti kad labs mums atdarīts ar ļaunu tā, kā to darīja krievu bēgļi, ko mēs savā laikā ar līdzcietīgu sirdi pieņēmām un kam devām tādus dzīves apstākļus, kādu mums pašiem dažkārt nebija. Un tagad viņi bija tie, kas puķēm sagaidīja sarkanarmiešus, kļuva miliči, uzrādīja patriotus un bija tie, kas galīgi izlaupīja visu Tukumu.”

Bijušie gūstekņi un evakuētie krievi sastājās tūlī pēc boļševiku ienākšanas “tautas” milicijā un ieņem policistu un cietumsargu vietas, kā piem., Tukumā, kur cietums bija pārpildīts ar vietējiem strādniekiem un amatniekiem.

Šie ievestie krievu elementi arī ir pirmie, kas uzsāk laupīšanas, kad tuvojas boļševiku karaspēks. Tā kā vācieši jau pamatīgi aplasijuši darbaspējīgos latviešu iedzīvotājus, mobilizējot jaunos vīriešus armijā un jaunās sievietes darbos, tad parasti tikai bērni, vecāki cilvēki un ievainoti karavīri atrodami mājās. Bet arī tie rauga evakuēties, ja tam vēl paliek laika, kā piem., no Latgales uz Kurzemi. Bet ja boļševiku iebrukums nāk negaidīts, kā piem., uz Jelgavas—Tukuma ceļa, tad bēg, kurp var, visbiežāk mežā. Un tad pa atstātiem dzīvokļiem sāk rīkoties krievi kopīgi ar vietējiem latviešu noziedzīgiem un šaubīgiem elementiem, kas pasteidzas sevi deklarēt par komunistiem.

Šādas apvienotas bandas rīcību attēlo kāda Ķemeru iedzīvotāja, kas jutusies nevesela un tādēļ nevarējusi līdz ar citiem aizbēgt. Viņa stāsta: “Kad saņemām ziņu, ka boļševiku tanki ieskrējuši Tukumā, iedzīvotājus pārņēma tāda pānika, ka katrs skrēja ar savu saini vai nu uz Rīgas pusi, vai mežos. Tā kā nebija vairs neviena, kas gādātu par kārtību, tad sākās vispārēja laupīšana. Vispirms ļaužu pūlis devās uz viesnīcu. Tas bija riebīgs skats, kad ļaudis, cits citam nenovēlēdami, rāva katrs, ko varēja. Pēc tam tie paši steidzās uz kooperātīvu, lai to izlaupītu. Ar to vēl nepietika, — sāka uzlauzt tukšos

dzīvokļus.

Tikai pēc divām dienām ieradās pirmie boļševiku priekšposteni. Tos apsveica izpildkomiteja, kas īsi pirms tam bija sastādījusies no krieviem un daudziem vietējiem latviešiem. Noorganizējās arī milicija. Izpildkomiteja, apbruņota ar šautenēm un pistolēm, miliču pavadībā apstaigāja mājas. Ienākot manā dzīvoklī, jautāja: "Kurš ir saimnieks? Tā ir jūsu māja? Jūs te dzīvojat? Kur jūsu manta? Viss jums jānodod tautai." Izstaigājuši visas istabas, paņēma tūliņ līdz divriteni, radio un telefona aparātus.

Gandrīz ik dienas mani veda uz miliciju nopratināšanai: "Kur ir jūsu vērtslietas? Kur jūs tās paslēpuši? Ja jūs mums tās nenodosit, mēs jūs nošausim." Katru reizi man to atkārtoja izpildkomitejas priekšnieks, pistoli turēdams acu priekšā. Pēdējā nedēļā manā dzīvoklī izdarīja jaunu kratīšanu. Paņēma grāmatas, vēstules, dokumentus. Katru dienu un nakti manā dzīvoklī lauzās visādi ļaudis. Es nezināju ko iesākt. Beidzot iedomājos sūdzēties pie sarkanarmiešiem, bet tas neko nelīdzēja. Laupīšana manā dzīvoklī rima tikai tad, kad pie manis novietoja kādu sarkanarmiešu virsnieku ar sievu. Tā arī bija kareivja drēbēs ar seržanta uzpleciem. Seržants jūsmoja par manu dzīvokli un sacīja: "Cik jūs skaisti ierīkojušies. Sakiet, vai Latvijā visi tā dzīvo? Man pie jums patīk."

Īsi pirms Ķemeru atbrīvošanas no boļševikiem uz ielām parādījās čekisti, labi apģērbti, ar zelta uzpleciem un spožiem zābakiem. Paldies Dievam, es viņu darbību nedabūju vairs izjust. Biju arī tā izvārgusi un nomocījusies, ka domāju, ja vēl mani sauks izpildkomitejas vai čekistu priekšā, vairs neizturēšu. Varu jums sacīt: nāve ir labāka par boļševiku šausmām."

Par izpildkomiteju sastāvu ir ziņas arī no dažām citām vietām. Tā kādā Zemgales pagastā Dobeles apriņķī par izpildkomitejas priekšsēdi iecelts latgalielis, vietējais kurpnieks, kas agrāk par pudeli šņabja gatavojis klikatīņas (koka tupelītes).

Pasienas pagastā (Latgalē) izpildkomitejā visa vara rokā vīram, ko vietējie iedzīvotāji pazīst kā Latvijas republikas laikā sodītu zagli un laupītāju.

Nav jābrīnās, ka "pārvaldes" ar šādu sastāvu laupīšanu un slepkavību uzlūko par savas darbības galveno uzdevumu. Šo "darbību" tagad pilnā mērā izjūt Latgalē, kur boļševiki rīkojas nepārtraukti nu jau vairākus mēnešus. Par to ziņo 4 latvieši no Zilupes apkaimes, kuriem izdevies no turienes izbēgt. Izpildkomitejas, tā viņi stāsta, reģistrē iedzīvotājus un

šķiro tos uzticamos un neuzticamos. Par pēdējiem tās vāc kopā denunciācijas, ko labprāt steidzas sniegt evakuētie krievi, it sevišķi par saviem līdzšinējiem maizes devējiem saimniekiem, kuru viesmīlību tie visu laiku baudījuši, jo pēc saimnieka nošaušanas izpildkomitejas viņus pašus ieliek nošauto mājās par saimniekiem.

No pierobežas mežiem izlīdušie krievu partizāni-laupītāji, izpildkomiteju atbalstījuši, atriebjas veselām sādžām, kas tiem nav izrādījušās par pietiekoši labvēlīgām. Katra veida kārtības un likumības sargs, lai tas būtu policists, aizsargs vai pagasta pārvaldes loceklis, ir šo bandītu pirmais ienaidnieks un tiek uz vietas nošauts. Viļākā jūlija sākumā nogalinātas pāri par 160 personas. Līvānos jūlija beigās noslepkavots tuvu pie 280 personām.

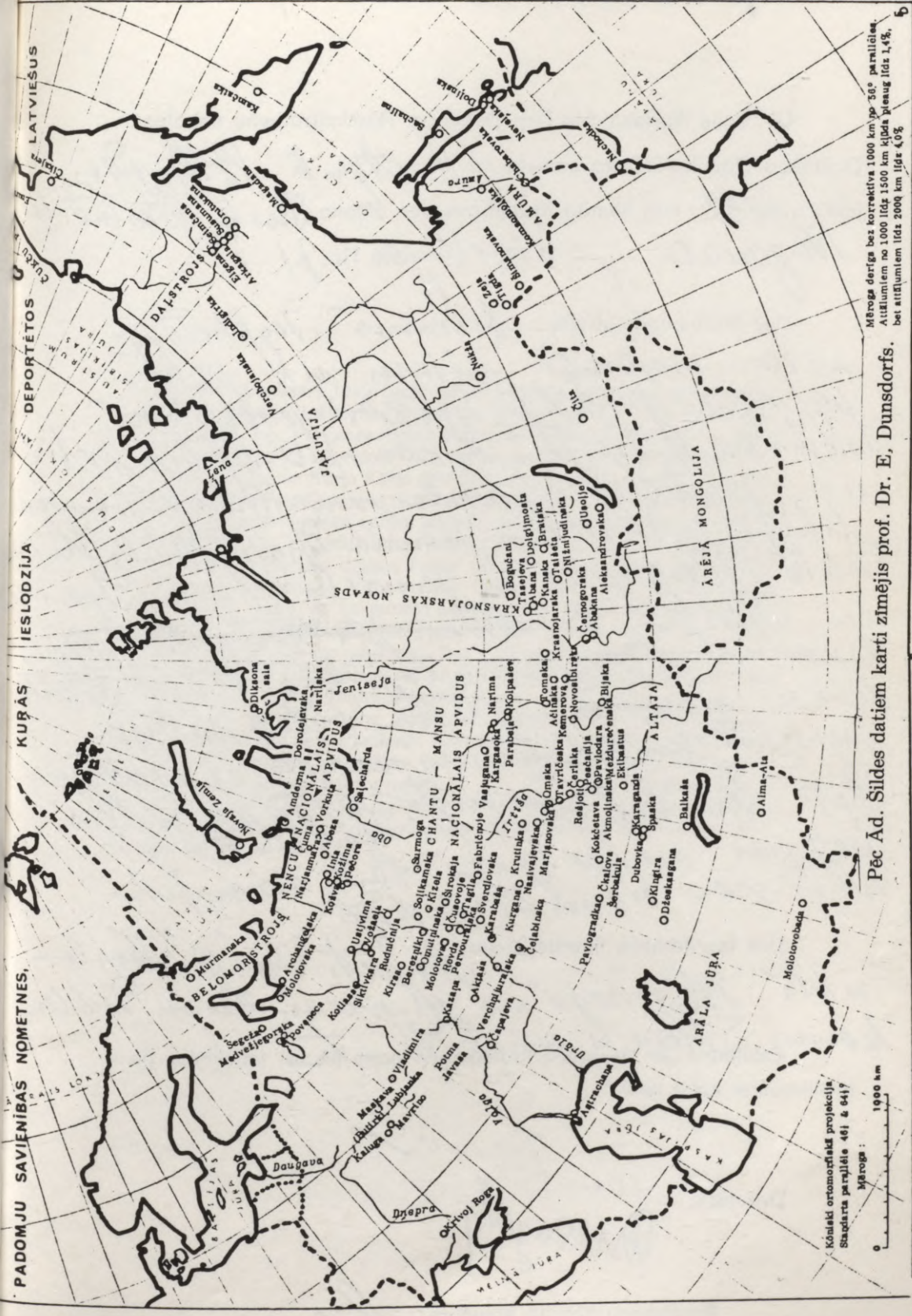
Par laupīšanas apmēriem Latgalē liecina kāda sieviete, kas basām kājām ar mazu, lakatā ietītu bērnu uz rokām izbēgusi no Višķiem (pie Daugavpils) un tuvākajā dzelzceļa stacijā iekāpusi vilcienā, lai brauktu uz Rīgu. Līdzbraucējiem viņa stāstīja, ka Višķos viņas mājās iebrukuši boļševiki, nokāvuši visus lopus, sakrāvuši automobiļos visus pārtikas līdzekļus, pilnīgi izlaupījuši visu viņas iedzīvi un tad ar visu to aizbraukuši. Kāds boļševiku virsnieks viņai teicis, lai labāk bēgot projām, kamēr tas vēl esot iespējams, jo aiz viņiem nākot čeka. Sieviete bailēs paķērusi savu bērnu un devusies projām.

Daudzās vietās Zemgalē slepkavības tieši saistītas ar veikalu izlaupīšanu vai sieviešu izvarošanu. Jau agrāk sniegtās vispārējās ziņas par boļševiku šausmu darbiem Jelgavā tagad iespējams precizēt ar liecībām, ko devuši atsevišķi cilvēki, kuriem bijusi izdevība atrasties šai pilsētā pēc pirmās boļševiku izdzīšanas no turienes.

5. augustā virsārsts Dr. A. atradis kādā elektrības piederumu veikala telpā bez dzīvības guļam četrus cilvēkus — 1 vīrieti un 3 sievietes. Jaunākai ap 16 gadus vecajai sievietei, tāpat otrajai, ap 30 gadus vecajai, bija šķietami ar varu norautas drēbes. Pēc vēlākas izmeklēšanas sievietes izrādījās izvarotas. Līķi bija pārklāti asiņainām brūcēm, kas ļāva secināt par rungas vai siksnašas sitieniem.

Tai pašā 5. augustā divi instruktori atrada papīra veikalā, kas atrodas vienā no galvenajām ielām netālu no Turgus laukuma, kādā no nedaudzajām toreiz vēl neizpostītām mājām trīs līķus. No tiem varēts spriest, ka cilvēki drausmīgā kārtā nogalināti: vīrietim iedauzīts galvas kauss, bet sievietes, pie kurām bija skaidri saredzamas izvarošanas pazīmes, sadurstītas ar dunci. Arī vīrieša līķis sadurstīts līdz

LATVIEŠUS
KURAS
IESLODZIJA
DEPORTĒTOS
PADOMJU SAVIENĪBAS NOMETNES.

PADOMJU SAVIENĪBAS NOMETNES,

KURĀS

IESLŪDZIJA

DEPORTĒTOS

LATVIEŠUS

Mēroga dēriņa bez korektīva 1000 km po 36° paralēlēm.
Attālumiem no 1000 līdz 1500 km zīdās piesūg līdž 1,48,
bet atdūmītiem līdž 2000 km līdž 1,98

Pēc Ad. Šildes datiem karti zīmējis prof. Dr. E. Dunsdorfs.

Koniski ortomorfiskā projekcija.
Standarta paralēlīte 46° 1' 54,7"

Mērogs: 1:1000 000

Lielinieku komisāra 1919. gadā rakstīts vajāto rīdzinieku apcietināšanas un dzīvokļa kratīšanas protokols. Tekstā lasāms: "Uz Rīgas Apriņķa Str. Dep. Padomes Administratīvās nodaļas Politiskās Nodaļas ordera pamata no 16. Aprīli 1919. gada zem Nr. 2132 tika izdarīta kratīšana pie pilsoņa Kārļa Kārļa dēla Wagnera Nikolaja ielā Nr. 71 d. Pie kratīšanas atrasts bēniņos dažāda veļa, madrači, ķiseņi un pēļi. Paša dzīvoklī nekas sevišķs netika atrasts, tikai viens binoklis un pudele vīna, kuri tika paņemti līdzī. Minētā namā dzīvo Kārlis Kārļa dēls Wagners ar saviem dēliem Ivana un Kārļa, bet tomēr pie minēta pilsoņa tika atrasts viņa trešais dēls Kurts (oriģinālā atrodami svītrojumi. Šd.), tā kā minētā izdotā orderi nebija minēts kurš no viņiem ir arestējams, tad tika paņemti līdzī visi trīs. Bet tā kā Kārlis Kārļa dēls ir vecs un nespēcīgs, tad viņš netika ņemts līdzī.

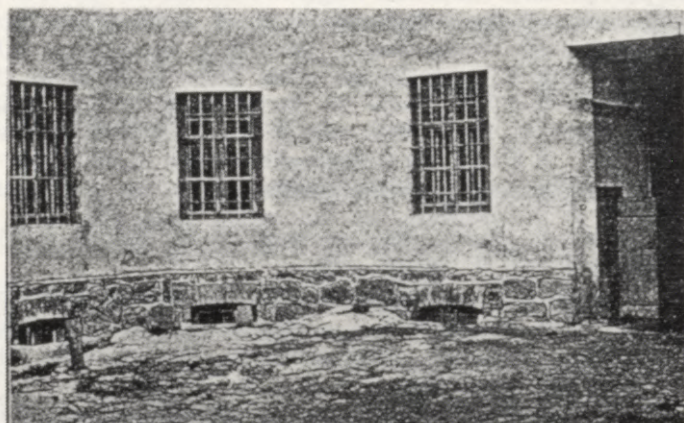
Pie kratīšanas izdarīts arests: Arestēti Kārlis Kārļa dēls Wagners ar saviem trim dēliem Ivanu, Kārli un Kurtu.

Iebildumi par nepareizu kratīšanas gaitu, tā arī zādzībām pa kratīšanas laiku nav. Paraksts: (divu apcietināto paraksti). Kratišanu izdarīja komisārs: (paraksts nesalasāms). Kā liecinieki bija klāt: (sakropļots paraksts fotografijā)."

Piezīme: Par šī komisāra izglītības līmeni var spriest no viņa atzīmēm tekstā. Skaidrības labad tie mūsu pārrakstā nedaudz laboti tikai valodas ziņā.

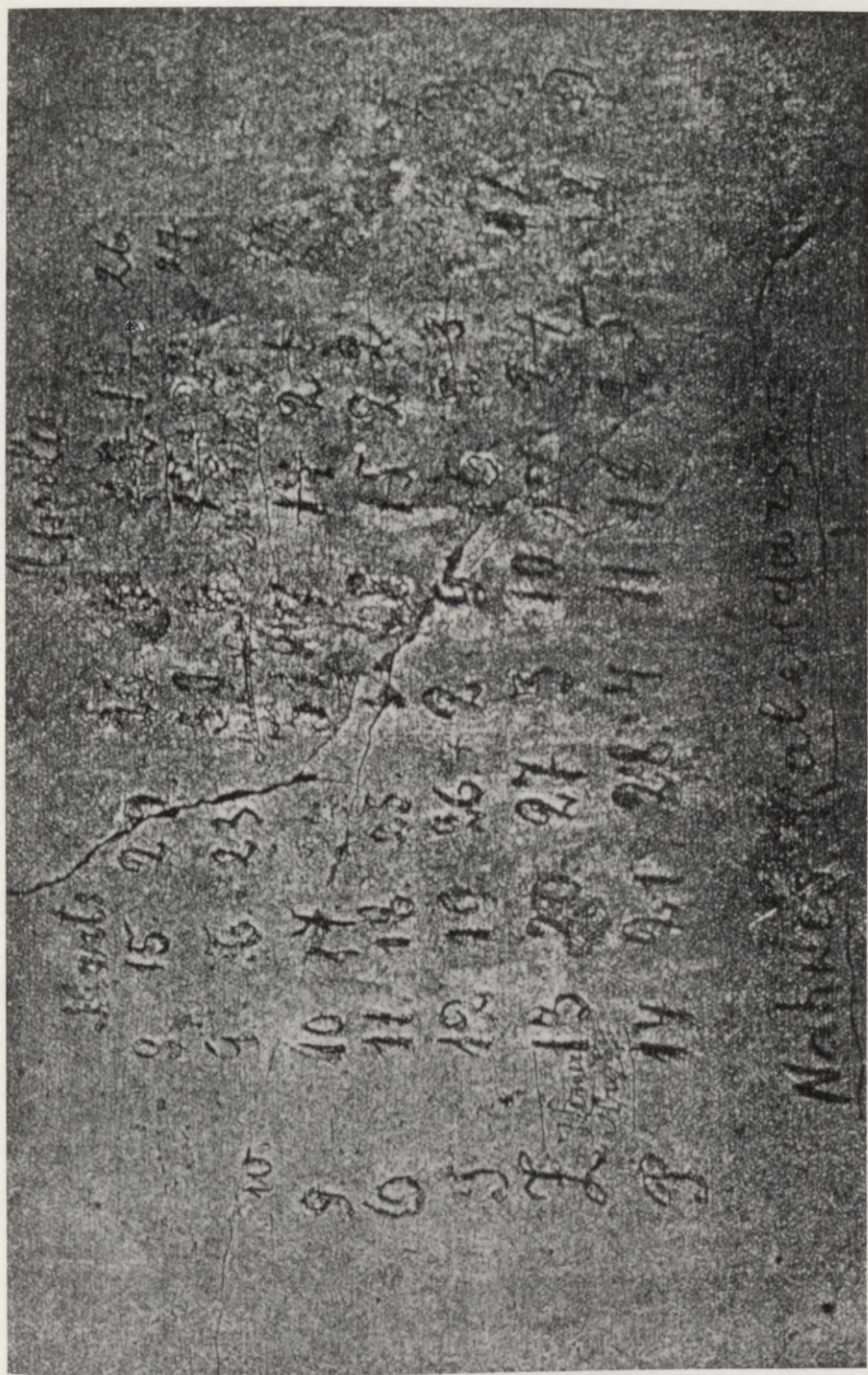
Bijusē Pļaviņu stikla fabrika — lielinieku laikā koncentrācijas nometne, “briesmu cietums”, kurā smaka apsietinātie pilsoņi. Lieliniekiem tas bija “zvēru dārzs”, kā viņi to bija iesaukuši.

“Nāves pagrabs” ieeja un logi Pļaviņu liķieru fabrikā.

“Nāves pagrabs” Pļaviņu liķieru fabrikā, kurā turēja uz nāvi notiesātos līdz nošaušanai. Pie ūdens rores redzams auklas gals, pie kuras pakārās notiesātais liezerietis C e r b u k s.

Lielnieku mocekļu iegrebtais "nāves kalendārs" Pļaviņu koncentrācijas nometnes pagraba sienā. Nošausamai nozīmētie atzīmēja šādā veidā savu nāves dienu.

Ar šautenēm bruņotās "plintnieces" pievakara akcijā Rīgā Stučkas režīma laikā.

Komunistu asinsdzīres Rīgas centrālcietumā 1919. gada pavasarī. Tās maz ko atšķirās no asinsplūdiem turpat Baigajā gadā.

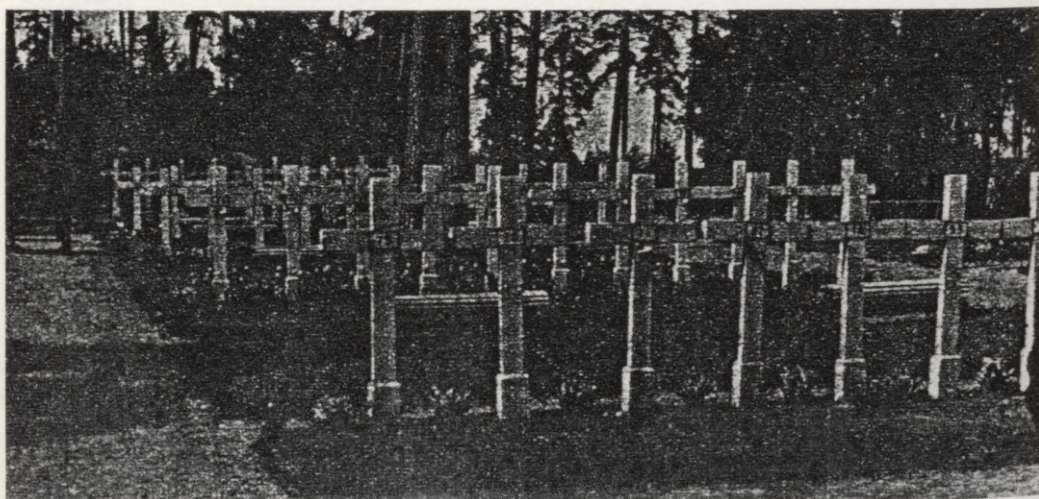
Mocekļu nāvē Stučkas režīma laikā mira arī sievietes. Attēlā redzamas noslepkavotās sievietes Rīgas centrālcietuma pagalmā. Viņu vidū atradās 21 gadu vecā Mariona fon Klote.

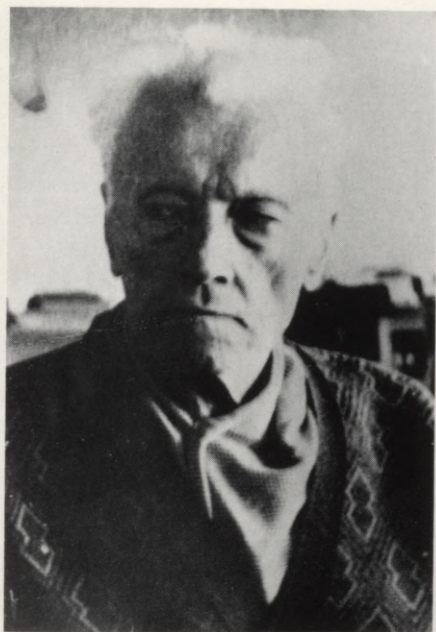
Ne ikreizes jāva pa vagona spraugu atvadīties no līdzjūtīgā draugu pulka. Attēlā redzamais vagonis apzīmēts ar "B" resp. krievu alfabēta "V" burtu, kas paredzēts izsūtāmiem (vislānņije).

Līķu identifikācija Rīgas centrālcietumā 1941. gada jūlijā.

Lielinieku upuru kapu vietas Meža kapos Rīgā. Baigā gada mocekļu mirstīgās atliekas pēc komunistu padzišanas noguldīja atsevišķā Meža kapu stūrītī. Tautas Palīdzība godināja viņu piemiņu ar vienveidīgiem krustiņiem un gādāja par kapu apkopšanu. Padomju vara 1970. gadā šos kapus necienīgi nolīdzināja.

Generālis Jānis Balodis, pēc daudziem padomju cietumā pavadītajiem gadiem, ciešā uzraudzībā Latvijā.

Admirālis Teodors Spāde pirms apcietināšanas neatkarīgajā Latvijā.

Aizsargu priekšnieks pulkv.-ltņ. K. Prauls.

Hugo Celmiņš, agronomis, brīvības cīnītājs un bij. Latvijas ministru prezidents.

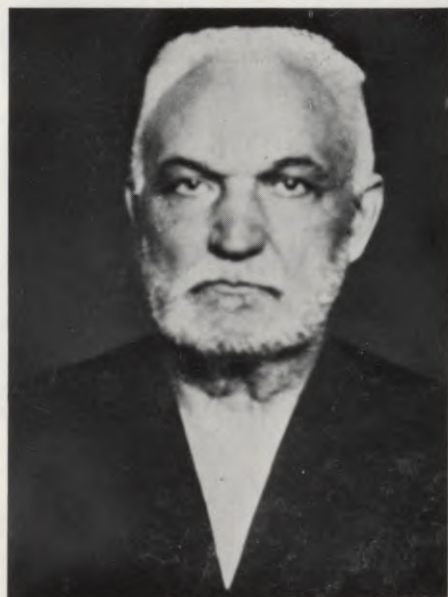
Margers Skujenieks,
1905. g. revolūcijas darbinieks, jaunībā sociāldemokrats, vēlāk progresīvs parlamentārietis, bij. ministru prezidents, ko komūnisti 1942. gadā nošāva Lubjankas cietumā.

Atis Keniņš,
pēc atbrīvošanas no apcietinājuma un divkārtējas deportācijas.

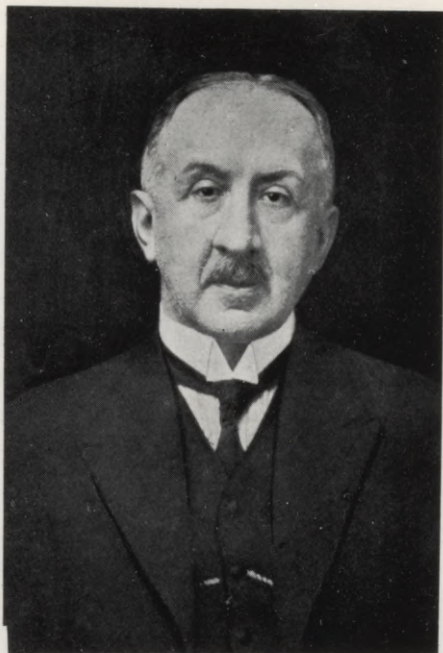
Roberts Dukurs,
piektgadnieks un sociāldemokrātu darbinieks, ko kā "pretpadomju elementu" aizveda uz Sibīriju.

Andrejs Bērziņš,
pazīstams saimnieciskais darbinieks, nonāca kā viens no pirmajiem Baigajā gadā Rīgas centrālcietumā.

Prof. Dr. Juris Plāķis, piektgadnieks, valodnieks un bij. Latvijas izglītības ministrs.

Prof. Dr. iur. Pauls Mincs, izcils tiesībnieks un bij. Latvijas valsts kontrolieris, deportēts Baigajā gadā.

Prof. Dr. Ludis Adamovičs, kas gādāja par Solikamskas soda noņemšanu un par latviešu reliģisku izvadīšanu.

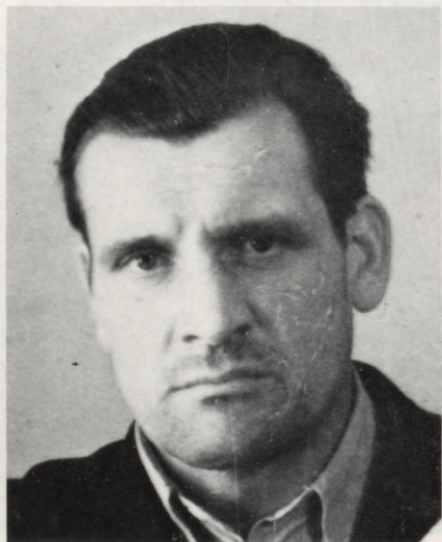
Prof. Dr. Edgars Rumba, teologs un intelektuālās kopdarbības veicinātājs ar Zviedriju. Mira padomju soda noņemšanā.

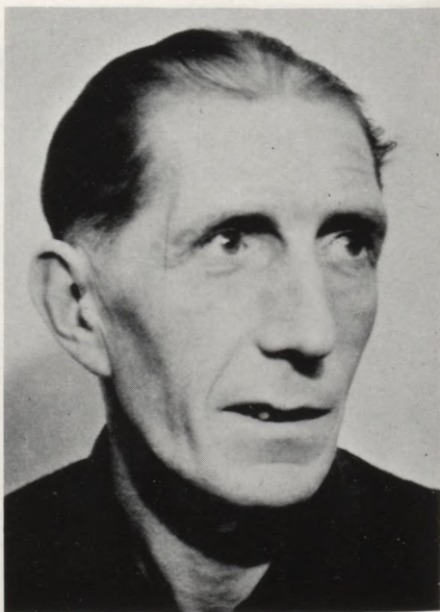
Dzelzceļu galvenais direktors K. Bļodnieks, kam pēc vergu darba Vorkutā piesprieda nāves vietu Novaja Zemļa salā.

Leonīds Breikšs. Dzejnieks, kas mira 1942. gadā Astrachanā ar Latvijas vārdu uz lūpām.

Kurzemnieks Elmārs Eglītis, kas Vorkutā un Urālu soda apgabalā pau-
da nebeidzamu ticību Latvijai.

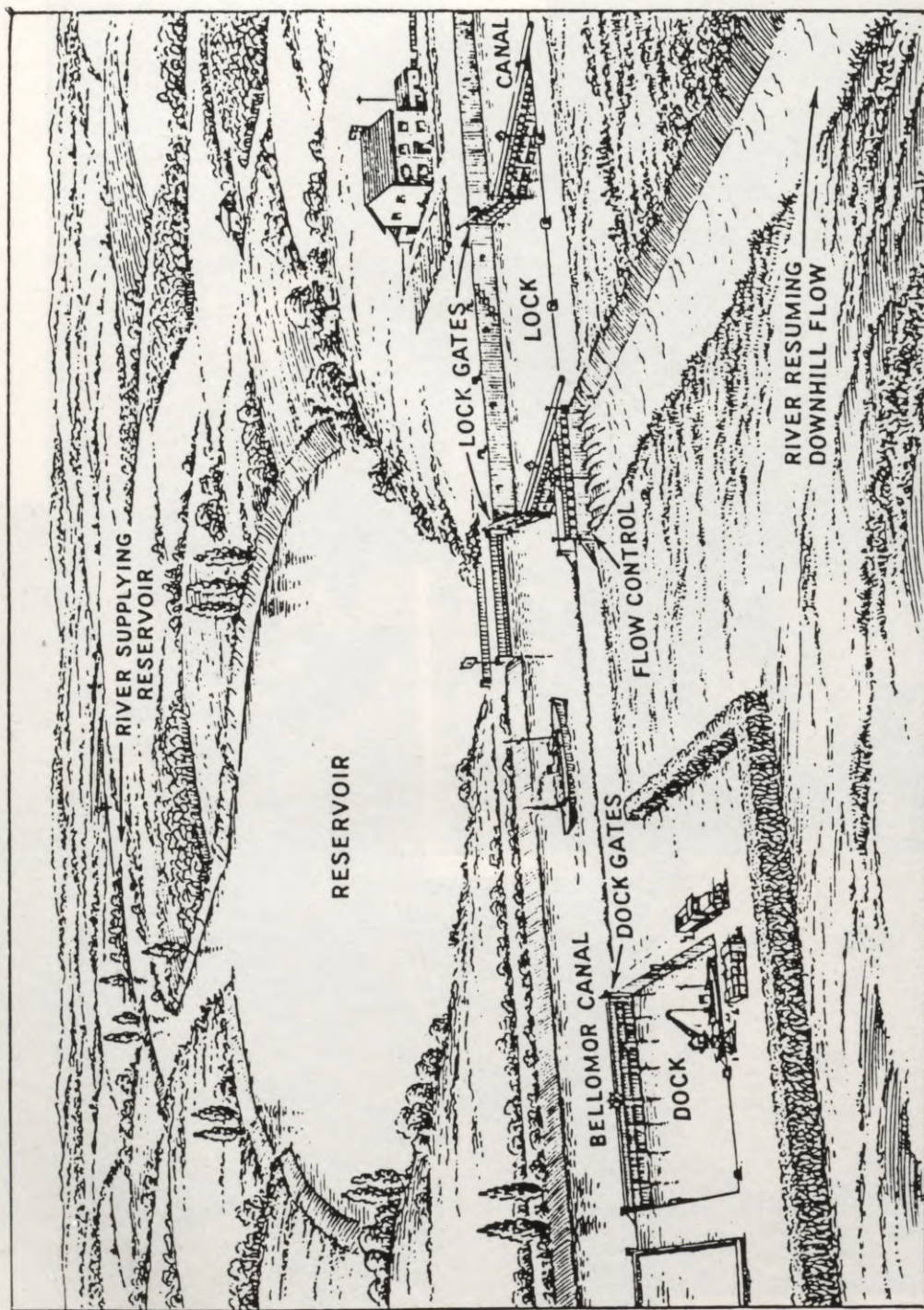

Vorkutietis, kam piespriesti divdesmit pieci soda gadi, bet pat ar ārstu palīdzību tas nav panākams.

Vienādi modrie čekisti, padomju va-
ras galvenais balsts.

Daudz pieminētais padomju soda apgabals, kur rokot Baltās jūras kā-
nālu, vergu darbā aizgāja bojā tukstošiem politiski vajātu cilvēku.
(Ad. Albata zīm.)

Četrus latviešu deportēto bēgšanas ceļš caur meža biezokņiem pie Baltās jūras kanāla. (Ād. Albata zīmējums, ar paskaidrojumiem angļu valodā, kas ievietots angļu arodbiedrību izdevumā, aprakstot baltiešu masu deportācijas).

Ādolfa Albata pašrocīgi zīmēta karte, kas rāda viņa un trīs viņa liktenbiedru bēgšanas ceļu no Baltās jūras kanāla soda nometnes uz Latviju.

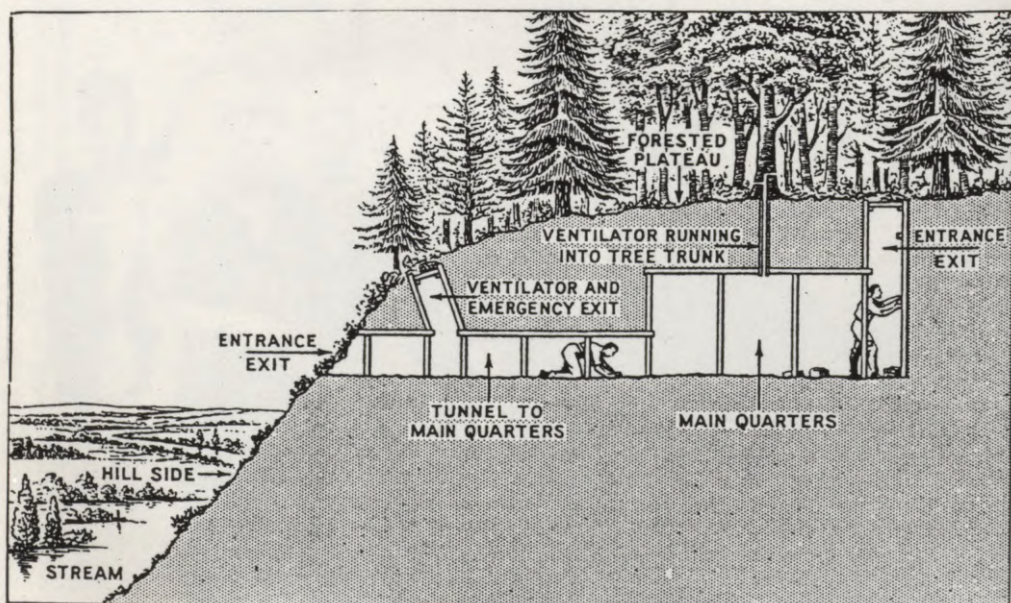
Latviešu ogļraču grupa Vorkutā. Sodīto vidū redzami bijušie leģionāri un nacionālie partizāni, kuriem piespriests nāves sods pārvērsts ilggadīgā ieslodzījuma laikā.

Polītiski vajātie latvieši Mordovijas soda nometnē 1956. gadā. Bulta norāda uz Richardu Zandi, ko kā bīstamu padomju iekārtas pretinieku aprakstījis komunistu literāts Arvids Grigulis Sakaru komitejas izplatītajā darbā "Kad lietūs un vējš sitas logā" (1965).

Politiskajā "atkušņa laikā" Potmā izveidotā futbola komanda "Baltika", kuras sastāvā redzami daži latviešu nacionālie partizāni, kas sodīti ar 25 soda gadiem.

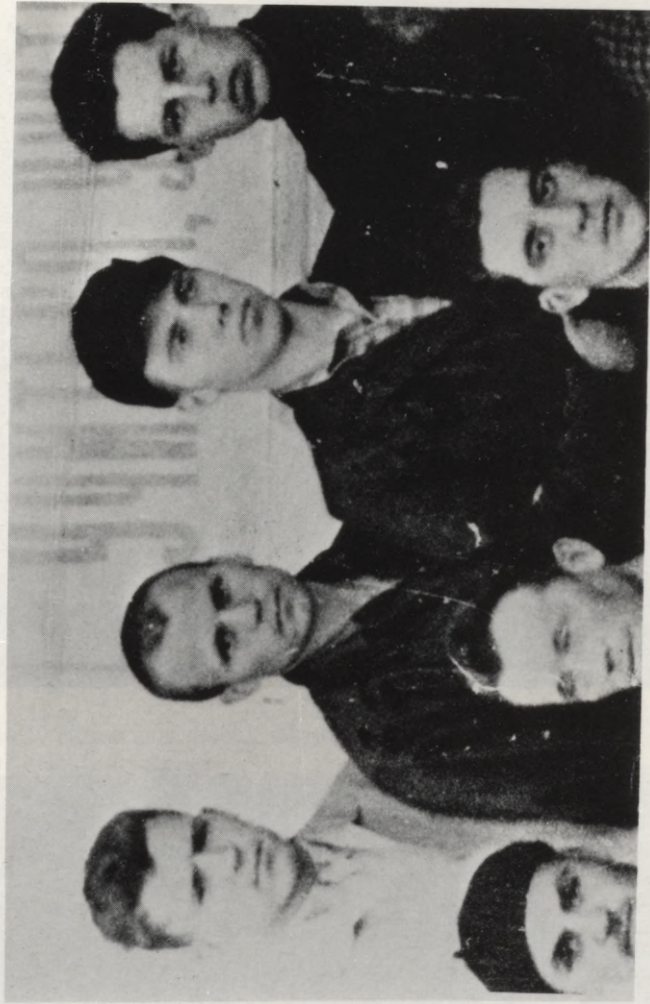

Nacionālo partizānu pazemes bunkurs Vidzemes upes krastā, meža ielokā. Redzama bunkura iekštelpa un slepenās ieejas.

(Ād. Albata zīm. pēc paša pieredzes)

Biruta Blūma pēc atbrīvošanas no soda nometnes. Labajā pusē nedaudz redzama viņas sakropļotā kāja. Pārējie nemieros iegūtie ievainojumi nousegti. Par spīti smagajām ciešanām, drosmīgā Biruta atkal smaida.

Par "kontrrevolūciju" sodīti latviešu jaunieši Mordovijas soda nometnes spaidu darbos.

Padomju teroram pakļauta ir parasti visa dzimta. Arī šinī attēlā redzami 1949. gada 25. martā no Lēdurgas pagasta Bullēniem aizvestie ģimenes locekļi ar tās galvu Jāni Ermansonu vidū. Pa kreisi no viņa Auguste Ermansone, pa labi — Emīlija Sokolovska, dzim. Ermansone. Stāv — no kr.: Rasma Ermansone, Hermīne Liberte un Astrīda Ermansone.

Ieslodzītie latvieši Spaskas nometnē pie Karagandas. Šo desmit latviešu pulciņā ar skaitli "1" atzīmēts Pēteris Lācis un ar "2" Edgars Eglītis. No bargā sala viņus paglābj tipiskās "fufaikas". Kažokcepures iegādātas par pašu sagādāto naudu.

Trīs politiski vajāti "šķiras ienaidnieki" Mordovijas purvos, soda no-
metnes joslā, kur atļauts kustēties.

Jānis K., Liepājā apcietinātais zēns, kas izcieta piecus soda gadus
Mordovijas soda noietnē.

Zvejas darbos nodarbinātie deportētie Komi apgabalā 1954. gada jūlijā. Attēlā redzams J. Ribenis, J. Bērziņš, A. Pudriķis, E. Eglītis un V. Niedra. No mājām līdzī paņemtais apģērbs vēl nav novalkāts.

Eduards Borovskis, latviešu leģionārs, ko kompartija apņēma "pāraudzīnāt". Divdesmit piecu gadu soda laikā viņam radās garīgi traucējumi.

Zemņica aiz žoga, deportēto mājoklis Krasnojarskā 1956. gada vasarā. "Lodziņš aizaudzis ar vērmelēm kā visa dzīve," saka vecmāmuļa, kas izlīdusi kopā ar mazbērniem no pazemes.

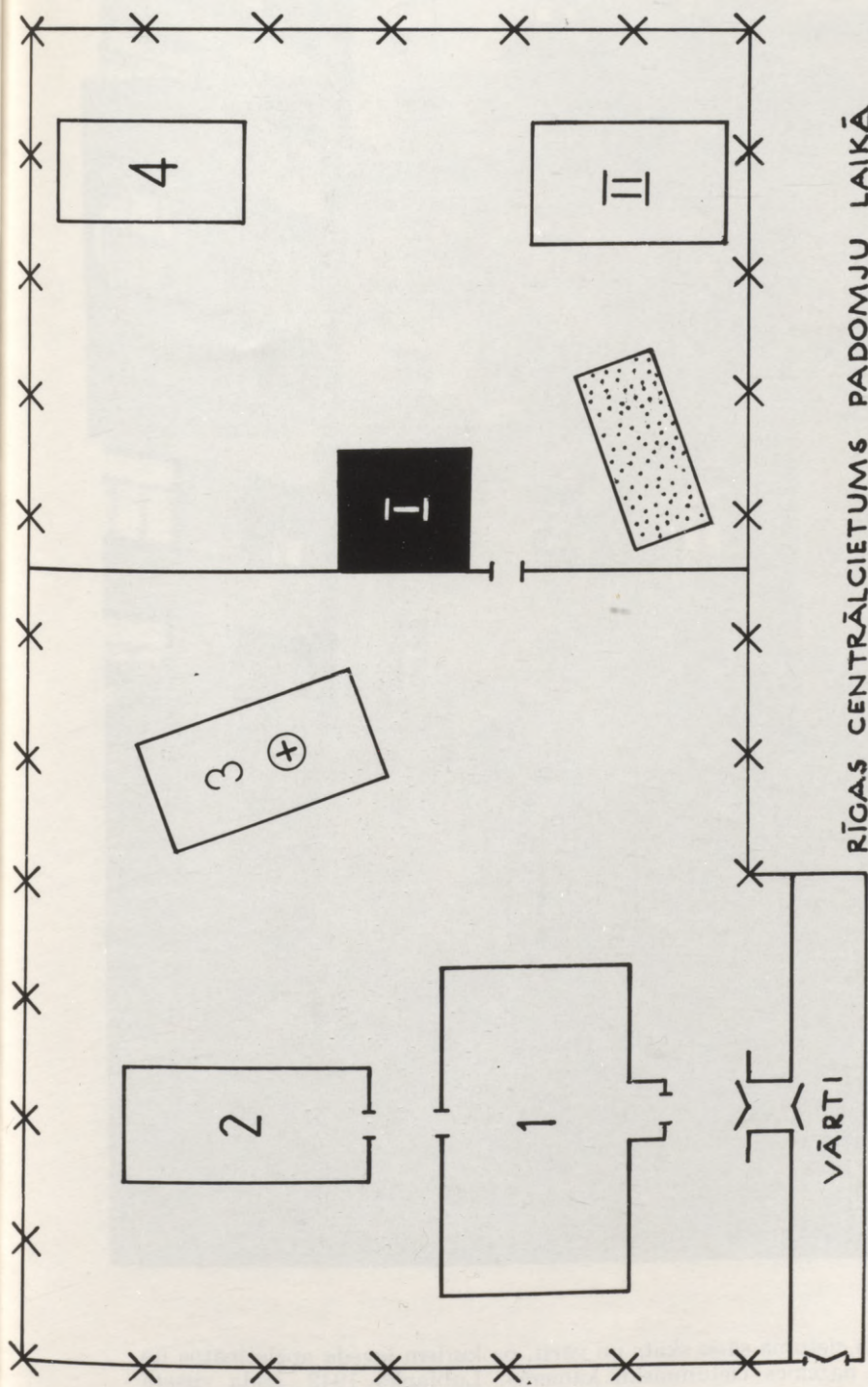
No Latvijas viensētas uz Centrālāzijas "jaunceltni". Lauksaimnieka paša celtais mājoklis pēc ilgām spaidu darbā pavadītajiem gadiem.

1948. gadā izsūtīto latviešu novietnes Angaras upes krastā. Viņus izdzina meža darbos. Katrā šādā būdā novietoja pa divdesmit darba vergu.

Latviešu patriotu pulciņš Vorkutas soda nometnē. Attēlā kreisajā pusē pirmais — Kārlis Trauhergs, otrais redzams stū. med. Andris Jaunzemis, vidū ar baltām zeķēm) un čībām kājās redzams Kārlis R. Brekte, kam piespriests 25 gadu soda laiks; labajā pusē students un sportists Kārlis Rārs. Otrais no labās — nezināms.

RĪGAS CENTRĀLCIETUMS PADOMJU LAIKĀ

Rīgas centrālcietums padomju laikā. 1. korpussā turēti politiski ieslodzītie, kuru skaits vairākkārt pārsniedzis uzņemšanas jaudu kamerās. Līdz nosūtīšanai uz Sibīriju šeit turēti latviešu nacionālie partizāni un viņu atbalstītāji. 2. korpussā sabāza politiski vajātos, kas atradās vēl izmeklēšanā. 3. korpussā bez cietumnieku kamerām atradās arī slimnīca. 4. korpussā ieslodzīja sievietes. Ar I apzīmētais melnais četr-

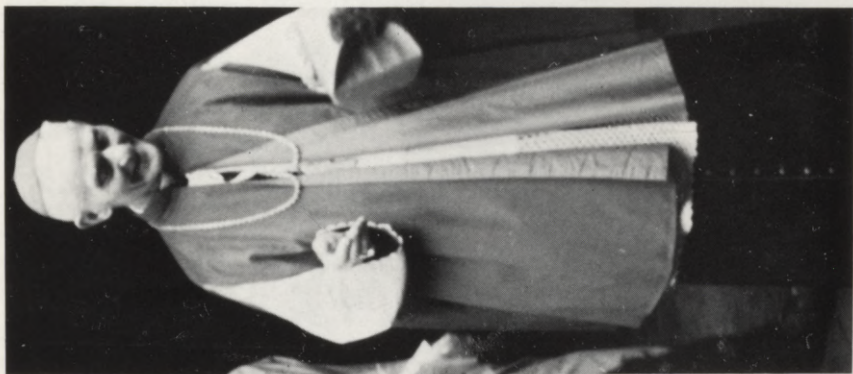
stūris ir padomju laikā uzcelta nāvinieku kamera, kurā nošauti bīstamākie komunistu pretinieki. Ar II apzīmētā ēka kalpojusi kādiem noskaidrotiem uzdevumiem. Punktētais laukums apzīmē kurināmās kūdras krātuvi. Cietumnieku pārvešanas ēka, t. s., peresilka atrodas ārpus cietuma teritorijas. — Zīmējums izgatavots pēc apcietinājumā bijušo latviešu darinātas skices.

Lubjankas cietuma sānu skats un vārti, pa kuriem ieveda apcietinātos un novietoja pazemes cietumnieku kamerās. Lubjankā 1942. gada vasarā nošāva bij. ministru prezidentu Mārgeru Skujenieku. Ārēji staltajā namā mītinājas arī Padomju Krievijas galvenā čekas pārvalde. Šis attēls ir pirmpublicējums.

Ministru prezidents K. Ulmanis.

Bīskaps Sloskāns.
Viens no pirmajiem latviešu mocek-
liem, kas nonāca Solovku salās.

Pēc atbrīvošanas no soda nometnes dzīvi palikušie latvieši uzcēla 1956. gadā pieminekli saviem bojā gājušajiem likteņbiedriem Intā. Tundras velēnās iesprauda krustu. Nekur citur neizdevās šādā veidā godināt nomocīto tautiešu piemiņu.

nepazīšanai.

Sieviešu izvarošana un viņu līķu sakropļošana, redzams, ietilpst boļševiku barbariskajās kara vešanas metodēs. Tie paši augšminētie instruktori, šķērsojot savā novērošanas gājienā caur Jelgavu kādu kapsētu, uzdūrušies tur kādam 55—60 gadus vecas sievietes līķim, kas bija šausmīgi sakropļots: acis izdurtas, ausis nogrieztas, krūtis un ķermeņa apakšējā daļa asiņainām brūcēm pārklāta.

Par līdzīgi sakropļotu sievietes līķi ziņo arī kāda karavīru grupa, kas pēc boļševiku padzišanas pārmeklējusi mājas. 100 metru dienvidos no Jelgavas dārzniecības tie kādās mājās pagalmā atraduši 25—30 gadus vecas sievietes līķi, kas liecinājis par neapraktāmu mežonību: acis bijušas izdurtas, mēle un ausis nogrieztas. Līķis bijis kails un apliets ar biezu kārtu mašīneļļas, kas, redzams, tikusi aizdedzināta, jo uz miesas vairākās vietās rēgojās deguma brūces.

Ejot uz Tukumu, boļševiku nodaļas viena pēc otras pamatīgi izlaupijušas visas mājas gar Jelgavas—Tukuma ceļu. Pat laulības gredzeni vilkti nost no pirkstiem. Vecākas sievietes, kas to negrib darīt, tiek bez žēlastības piekautas. Par sieviešu izvarošanu ziņo no daudziem pagastiem ap Ķemeriem un Tukumu, kā Smārdes, Sēmes, Slampes, Irlavas u.c. Irlavas pagasta iedzīvotājs N. stāsta, ka boļševiki savu štābu ierīkojuši Irlavas muižā, kur sētā dzīti kopā apcietinātie latviešu zemnieki, pratināti un sisti. Boļševiku komandieri un kareivji apstaigājuši mājas un izvarojuši sievietes, netaupot ne jaunas meitenes, ne vecas sievas. Kādā Zemgales pagastā mātes klātienē izvarota 14 gadus veca meitene. Citā vietā atkal 8 gadus vecajam zēnam bijis jānoskatās, kā boļševiki izvaro viņa māti. Aucē izvarotas divas 71 un 73 gadus vecas sievietes.

Boļševiku mežonīgo rīcību Tukumā ilustrē kāds vecītis, kas spēj paiet tikai ar diviem spieķiem. Viņš sēdējis ielas malā pie savas mājas vārtiem, kad garām gājis kāds iereibis krievs. "Tu vācietis," viņš uzbrēcis sirmgalvim. Pēdējais nespējis neko atbildēt, kad jau saņēmis pa galvu pirmo brāzienu ar nagana spalvu. Tam sekojuši citi. Iztrakojies, sarkanarmietis nevērīgi aizgājis. Cietušais iestreipulojis sētā pie akas un pusnemaņā mazgājis galvu. Asinis no sitiena brūcēm plūdušas aumaļām. Viņa sirmajā galvā tagad redzama liela apdzijusi brūce.

Glūži neapraktāma ir mežonība, ko atklāj sekojošais notikums, kuru apliecina 16 gadus vecais mācekļis, kas notikuma laikā dzīvojis Tukumā. Viņš liecina sekojošo: Dienā pēc Tukuma pilsētas ieņemšanas no boļševikiem redzēju

Kuldīgas ielā, kā četri padomju kareivji aizturēja apm. 30 gadus vecu latvieti. Dzirdēju, ka viens no kareivjiem teica sievietei kaut ko krievu valodā, ko es tomēr nevarēju saprast. Sieviete vienam atbildēja un gribēja iet tālāk, tomēr tika aizturēta no jauna. Tad redzēju, ka viens no kareivjiem viņai iesita ar dūri sejā, kamēr pārējie turēja viņu cieti. Sieviete iesāka raudāt un vaimanāt, bet kareivis mēģināja iebāzt viņai savus pirkstus mutē. Sieviete pretojās, bet saņēma vēl vienu sitienu. Tad sarkanarmietis iebāza viņai pirkstus mutē un izvilka zelta zobus, iesmējās un iebāza asiņainos zobus kabatā. Tad tas piedraudēja sievietei vēlreiz ar dūri, un viss bars smiedamies gāja projām. Muku projām, jo baidījies, ka krievi mani kā notikuma liecinieku nepiekauc.”

Tas pats liecinieks zina stāstīt, ka vēlāk, staigājot pa pilsētu, redzējis, ka boļševiki aizved 3 latviešu leģionārus un vienu no policijas bataljona. Gūstekņu rokas bijušas ar dzelzs stieplēm sasietas uz muguras un asiņojušas. Bijis skaidri redzams, ka viņi sisti.

Par krievu boļševiku rupjo izturēšanos pret vietējiem latviešu lauku iedzīvotājiem un viņu pašu necivilizēto dzīvi stāsta daudzi laucinieki. Sekojošos novērojumus stāsta kāds saimnieks, kam pieder mājas Zemgalē uz Abavas krasta. Boļševiki tur ierīkojuši savu izlūku punktu un nodzīvojuši tur veselu nedēļu, no 13. līdz 20. augustam. Tūlī pēc ierašanās un mājas pārmeklēšanas virsnieki rupji pavēlējuši dot viņiem un viņu kareivjiem vakariņas. Kad paēduši, tad nākusi nākošā pavēle: — Sievietes! — Saimnieks aizbildinājies, ka tās visas aizņemtas saimniecības darbos. Glābiņš tām nācis negaidīts: pēkšņi ieradies kāds boļševiku ziņnesis, kā licies, ar ziņu par sagaidāmu uzbrukumu, un boļševiki ar visu savu līdzatvesto lielgabalu steidzīgi pārvietojušies uz tuvējo kalnu. Otrā dienā sievietes iegērībušas visvecākās skrandās un staigājušas ar lakatiņiem dziļi pār acīm pārvilktiem. Laulātie noglabājuši pa nakts tumsu savus laulāšanas gredzenus un citas ģimenei mīlas piemiņas lietišas, lai tās nekristu boļševiku rokās, jo no kaimiņu mājām nākusi ziņa, ka tur saimniecei laulājamais gredzens novilkts no pirksta.

Kāds incidents ganrīz maksājīs mājas saimniekam dzīvību. Kāds sarkanarmietis viņam pieprasījis meitenes, kas lai pirti mazgājot kareivju veļu. Saimnieks atsūtījis ganu zēnu un kalpu, teikdams, ka pie mums veļu mazgā vīrieši. Bet sarkanarmietis ar to nebija mierā. Briesmīgi noskaities un niknās dusmās izrāvis ieroci, draudot zemnieku nošaut. Te pieskrējis kāds virsnieks un sācis, savukārt, uzbrukt kareivim,

ka tas, nepiederēdams šai rotai, uzdrošinājies rīkot mājas ļaudis, kuriem jākalpo tikai viņa vienībai. Ķilda beigusies ar izkaušanos, kas zināmā mērā liecina par sarkanarmiešu disciplīnu. Bet strīdīnš izglābis zemniekam dzīvību.

Nav bijis nevienas stundas, kad mājas iedzīvotājiem nebūtu nācies ciest visdažādākos pazemojumus sakostiem zobiem, jo katrai pavēlei sekojuši draudi ar nošaušanu. Izkļiedzot pavēles saimniecei, tai šad un tad uzgāzuši arī ar ādas pātagu.

Kā boļševiku virsnieki, tā kareivji visur pierādījuši galīgu visvienkāršākās cilvēciskās audzināšanas trūkumu: ēdot visus ēdienu atkritumus svieduši zem galda kā tālajos barbariskos laikos. Siena šķūnī, kur tie ēduši un gulējuši, tie turpat nokārtojuši arī savas citas vajadzības. Māju no boļševikiem pēc apšaudīšanās atbrīvojuši latviešu leģionāri.

Nogalināto skaits, kurus boļševiki noslepkavojuši Tukumā un tā apkārtnē pa savu pāris nedēļu īso valdīšanas laiku augusta sākumā, sniedzās pie 200 personām. Noslepkavotie nav ne vācieši, ne kādi plutokrati, bet vienkārši latviešu zemnieki, strādnieki un amatnieki.

Jaunpils pagastā, Kurzemē, boļševiki noslepkavojuši 10 iedzīvotājus, kas atrasti nošauti Struteles pagasta Austrumu mājās, purva mežmalā. Starp nošautajiem atradies N., kura atraitne stāsta sekojošo: 10. augustā vairāki boļševiku komandieri līdz ar kareivjiem ieradās mājās, apcietināja to saimnieku un manu vīru un teicās vedot tos uz nopratināšanu uz Struteles pagasta Austrumu mājām, kur boļševiki bija ierīkojuši savu štābu. Tur tika savesti arī citi apcietinātie no apkārtējiem pagastiem. Kad vīri nākamā dienā neatgriezās mājās, mēs sievas sākām tos meklēt. Boļševiku štābs bija jau aizbēdzis, un kaimiņu iedzīvotāji zināja teikt, ka apcietinātie vesti uz purvu. Tur mēs starp citiem nošautajiem atradām arī savus vīrus. Mans vīrs bija dabūjis trīs šāvienus: divus pakausi un vienu krūtīs. Garie zābaki, kas viņam bija kājās, kad to aizveda, bija novilkti. Saimnieka N. liķis bija briesmīgi sakropļots: seja sasista un sašķaidīta zili melna un vienās asinīs.

Plienciemā boļševiki sagūstījuši ievainotu latviešu karavīru, izdūruši tam acis, nobendējuši un piedzinuši muti ar zāgu skaidām.

Tumes pagastā boļševiki ienākuši 11. augustā. Bēgot no turienes aizveduši līdz triju māju saimniekus. Viņu liktenis nezināms.

Ķemeros boļševiki apcietināja 17. augustā 18 vīriešus, kas

pie boļševiku ienākšanas nav paspējuši iebēgt mežā. Starp apcietinātiem bijis 36 gadus vecais L., kurš stāsta sekojošo: "Visi apcietinātie vadāti līdz kā ķilnieki un beidzot aizvesti uz Džūksti. Kad boļševiki jutuši, ka nāksies mukt, kāds boļševiku virsnieks jau 20. augusta rītā sastādījis visus apcietinātos rindā un pavēlējis gulties zemē blakus cits citam. Apcietinātie liegušies to darīt. Tad 21. augusta rītā visi aizvesti uz Slampes pagasta Batara mežu, kur sastādīti divās rindās, uz kuriem virsnieks ar vairākiem palīgiem sācis šaut no mašīnpistoles. Tā kā priekšējās rindas upuri uzkrituši virsū pakalējai rindai, tad L. ar vēl diviem tikuši gan ievainoti, bet palikuši dzīvi. L. ievainots piecām lodēm, bet laimīgi tikai rokās un kājās. Boļševiki atstājuši savus upurus tāpat neapraktus guļam, un L. izdevies izbēgt. Pārējie divi bija smagi ievainoti un aizvesti uz slimnīcu."

No nošautajiem noskaidroti: dārznieks Aleksandrs Griķis, Jelgavas slimnīcas katlu kurinātājs Jānis Bērziņš, sēravotu komprešu licējs Arnolds Ozols, lauksaimnieks Pēteris Katlaps un leģionārs Jānis Pētersons.

Visi šie notikumi rāda, ka boļševiki nebūt nevēršas tikai pret "plutokratiem", bet gan pret katru latvieti, kuru tiem interese iznīcināt. Boļševiku terrors no jauna apstiprina, ka nav nekādas izšķirības starp agrāko un tagadējo boļševismu. Un kāds no cietušiem izsaucās: "Velti apelēt pie austrumu barbaru cilvēcīgām jūtām. Tādu tiem nav. Mums nav citas izvēles kā cīņa vai nāve. Un ja nāve, tad labāk cīņā mirt nekā ar šāvieni pakausī." (316)

Pēc Latvijas Centrālās padomes nodibināšanas, kas bija pagrīdes organizācija Latvijas valsts un tautas interešu aizstāvēšanai, mūsu diplomātiskās pārstāvības ārzemēs saņēma vēl citus ziņojumus par apstākļiem Latvijā. Tie atsedza nevien padomju iebrucēju mežonības, bet atklāja arī vācu okupācijas iestāžu netaisnības pret Latvijas iedzīvotājiem. Tas rāda objektīvu stāvokļa izvērtējumu.

Ja patlaban lasītais vēstījums aprobežojas ar notikumu aprakstu 1944. gada vasarā, ieskaitot septembri, tad tas aptvēra pirmās vēstis, kas liecināja par sagaidāmo pēc tam, kad bija piedzīvots jau Baigais gads. Ar Kurzemes cietokšņa krišanu komunistu rokās bija jāuzduras uz ik soļa jaunām liķu kaudzēm. Bet arī citas patvarības sabradāja cilvēku cieņu un elementārākās tiesības.

Ja tikko lasītajā pārskatā norādīts uz Latvijā ievesto krievu nelietībām, tad būtu liela kļūda tos pielīdzināt tiem Krievijas latviešiem; ko Tautas Palīdzība atveda atpakaļ

dzimtenē, sākot ar 1942. gadu. Krievijas latviešus toreiz repatriēja no kādreizējā Vitebskas apgabala un Latvijas robežai tuvākajiem novadiem. Pēc cara Krievijas sabrukuma tiem nebija izdevies optācijas ceļā izkļūt no Krievzemes. Tie nebija nekādi svešnieki Latvijā.

Bet, sākot ar 1944. gada vasaru, fronteī pietuvojoties Latvijas robežām, vācu iestādes iepludināja Latvijā milzīgas krievu masas. Jebšu laba daļa Krievijas bēgļu nevēlējās krist sarkanās armijas rokās, tad viņu vidū netrūka dēkaiņu un padomju dzīves apstākļos samaitātu ļaužu.

VORKUTA UN DAUDZINĀTAIS KOMI APGABALS

Pirmās padomju piecgades laikā Kremļa varasvīru skati pievērsās arktiskajam Komi apgabalam, kas aizsniedzas līdz Ziemeļu Ledus jūrai. Jau no cara laikiem bija zināms, ka tur atrodamas vērtīgas dabas bagātības. Ja Krievijas patvaldnieki tās neizmantoja, tad tikai bargā klimata dēļ, kas neļāva upurēt cilvēku dzīvības mežonīgo ziemeļu apgabalu izmantošanai saimnieciskiem ieguvumiem, par profitu nemaz nerunājot. Citādas domāšanas spējas bija padomju varai. Dzirdēja sakām, ka padomju valsts varenības pacelšanai visi līdzekļi atļauti.

Vispirms ķērās klāt Pečoru nostūrim. Sākās tā kolonizēšana. Blakus vietējo nomadu, ņencu un komiešu (Komi apgabala iedzimos cittautieši apzīmē par — komi) teltīm piedroījās steigā saceltas barakas. Pēc kāda laika runāja jau par "Pečor-šachtostroj", kalnrūpniecības un būvniecības lieluzņēmumu. Pēc tam saimnieciski izmantojamais novads turpināja izplesties. Turpmāk runāja vairs tikai par Komi apgabalu.

Kas ir Komi apgabals?

Šo jautājumu gandrīz definīcijas veidā izskaidrojusi Latvijas kompartijas dienas avīze Cīņa, teikdama:

"Šodien Komi APSR — tā ir Vorkutas un Intas ogles, Uchtas nafta un gāze, Koslanas kokmateriāli, Pečoras zivis, Pečoras maģistrāles dzelzceļa stacijas, kas aizstiepušās gandrīz līdz pašai Karas jūrai." (317)

Labāka izskata dēļ valsts stūres turētāji Kremli piedēvējuši Komi apgabalam "Apvienotas Padomju Sociālistiskas Republikas" apzīmējumu. Šī polārā republika lepojas ar savu galvaspilsētu, kas ir Siktivkara. Latviešu un citu apspiesto tautu acīs tā ir tikai padomju vergu republika.

Kompartijas preses organa apraksts par to, kas ir Komi

apgabals, ir pārāk komerciāls. Ja jautājam pašiem "vorkutiešiem", kādu netrūkst latviešu vidū, tie saka par Vorkutu un visu Komi apgabalu gluži ko citu. Galveno un raksturīgāko var ietvert vārdos: drausmīgs klimats un mūžīga sasaluma zeme, bads, distrofija, kapa vieta tundrā, čekistu mašīnpistole, asinssuņi, izspiegošana, pazemojumi, sitieni, karcers, totāla brīvības laupīšana un vispilnīgākais vergu darbs. Sievietēm vēl papildus viņu pašcieņas sabradāšana un brutāli pazemojumi.

Uzsākot Komi apgabala kolonizāciju, krievi neko nevarēja iesākt ar vietējiem nomadiem. Somugru rasei piederīgie komieši nodarbojās lielāko tiesu kā mednieki un zvejnieki. Viņu skaits bija neliels. Tāpat ar samojediem, kuru tur netrūka, nevarēja celt rūpniecību. Techniskajos darbos bija nepieciešami speciālisti, un tādus vislabāk varēja atrast starp baltiešiem. Viņu vidū netrūka ne amatnieku, nedz inženieru, turklāt arī administrātoru un medicīniskā personāla.

Pirmos vergu kontingentus kopš 1932. gada bija devuši Krievijas vācieši, kas bija vērtīgs darbaspēks. Tikai viņu mirstība arktiskajā klimatā augtin auga, tādēļ tiem pievienoja labu skaitu latviešu kolonistu un Staļina "trīšanas akcijās" sagūstītos. Pat fanātiskais lielinieks Davids Beika atradās starp tiem. Bet ar katru nākamo piecgadi uzdeva savervēt arvien lielākus darba roku pulkus. Varens ķēriens radās ar vairāk miljonu rietumukraiņu savākšanu un nosūtīšanu uz arktiku, kam pa pēdām sekoja latviešu, lietuvju un igauņu deportēto ešeloni. Simtiem tūkstošu beztiesisko cilvēku bija tie, kam lika celt un sastutēt padomju saimniecību. No Pečoras un Kotlasas ieplānotais darba ceļš veda ziemeļaustrumu virzienā. Ja ap 1939. gadu ziemeļu dzelzceļa garumu skaitīja ar 20 km, tad jau ar ikvienu nākamo gadu tas nemitīgi auga. Otrā pasaules kara laikā Kotlasas—Vorkutas dzelzceļa līnija sasniedza 1530 km garumu. Aculiecinieki zina, ka zem ikviena gulšņa pazuda pa cilvēkam. Vergu izdzinēji turpretim saņēma ordeņus, un tos izsludināja par "darba varoņiem".

Ziemeļu dzelzceļam, protams, bija milzīga nozīme, kur kopējais vispārējo ceļu platums visā Komi apgabalā pirms tam sasniedza tikai 230 km. (318) Jāievēro, ka Komi republikas platība ir 415.900 kv. km un tās iedzīvotāju skaits nepārsniedz miljonu.

Ar 1941. gadu vairojās latviešu izsūtīto skaits Kotlasā, Pečorā, Siktivkarā, Usķ-Vimā, Usķ-Uchtā, Intā, Abesā, Vožaelā, Činja-Vorikā, bet jo sevišķi Vorkutā. Latviešu deportēto likteņi šinīs vietās aprakstīti grāmatā "Pa deportēto

pēdām”, ko uz pirmo liecību pamata iespieda Grāmatu Draugs Ņujorkā 1956. gadā. (319) Kas tur teikts, to šeit neatkārtosim.

Par apstākļiem Vožaeļas un Činja-Vorikas noņemto izdevās iegūt ziņas tikai pēc 1960. gada, kādēļ tās iepriekšējos izdevumos nav pieminētas. Sevišķi zīmīga ir latviešu nonākšana Vožaeļā tādēļ, ka tie nav deportēti no Latvijas, bet no padomju okupētās Vācijas daļas. Tur 2. pasaules kara beigās krievu rokās nonāca daļa sagūstīto leģionāru. Vispilnīgāko pārskatu par šo latviešu karavīru likteni esam ieguvuši no Edgara Ābola, kas sagūstīts 1945. g. aprīļa sākumā Dancigā un ko kopā ar citiem leģionāriem iebāza Graudences cietumā. Turienes stingrajam režīmam pakļāva prāvu skaitu latviešu virsnieku no 15. divīzijas. Kā izsakās aculiecinieks, tad latviešu karavīri bija jauni un spēcīgi, tādēļ palika dzīvi. Turpretim vācu “folksšturmisti” Graudences cietumā apmira.

Latviešu karavīru pārvešana no Graudences uz Vožaeļu ilga četrdesmit dienas. Tādēļ arī zaļoksnējie vīri nonāca gala punktā bez spēka. Nometnes pārzinis protestēja pret šāda darbaspēka atsūtīšanu. Par viņu spēcīgāka bija centrālā vara. Visi turpat vien palika, un viņus nodarbināja mežu un dzelzceļa darbos. Dzina kolonnās. 8 līdz 10 ieslodzītos apsargāja bruņots sargs. Vēl stingrāk apsargāja vlasoviešus. Visur rēgojās mašīnpistoles un suņi.

Ābols stāsta: “Kad 1946. gada sākumā mūsu kara gūstekņu transports ieradās no Graudences cietuma Vožaeļas noņemtnē, Komi republikā, pie polārā loka, mūsu barakā ienāca kāds ķīnietis, pats politiski ieslodzītais. Viņš bija šis spaidu darba noņemtnes sanitārs. Ķīnietis draudzīgi pamācīja mūs: “Zēni, ja gribat šinī ellē palikt dzīvi, apņemties jau no pirmā brīža izlietot katru ēdiena kriptiņu savam uzturam. Neiemainiet itin neko pret tabaku, jo uzturs jau te taču nav nekāds. Mēs atnācām šurpu 5000, kad te nekā nebija. Jums ir labāk. Vismaz pajumte virs galvas. Ja dzīvosit prātīgi, varbūt izturēsiet.”

“Jūs bijāt pieci tūkstoši?” jautāja mans biedrs. “Kur ir tie tagad?”

Ķīnietis teica, ka apkārt mums ir mežs: “Lūk, zem šīm eglēm guļ tie. Es tagad esmu vairs gluži viens. Mani paglāba darbs ambulancē.”

Šim cilvēkam ar bāli dzeltenīgo seju bija taisnība. Viens mūsējais nevarēja pieciest smēķēšanu, iemainīja tabaku. No mūsu pulka, kas nonāca šinī Dieva pamestajā zemes stūrī, mira tikai viņš. Mūsu laime bez tam bija mūsu jaunība. Daudz ko

pārcietām, bet nesalūzām. Palikām dzīvi. Tāds bija Dieva prāts, kaut likās, ka esam jau elles un iznīcības pievārtē. Drusku palīdzēja arī manipulācija ar mums.

Nometnes pārvalde paziņoja mums pēc kāda laika, ka mēs, būdami karagūstekņi, varam parakstīt līgumu ar solījumu palikt Vožaeļas darbā ilgāku laiku. Ja to darīsim, tad saņemsim algu un nelielu zemes gabaliņu. Bija jāparaksta, jo tad mūs apzīmēja par tā sauktajiem brīvlaistajiem. Taču arī tad palikām soda režīmā un piesieti arktiskajam apgabalam. Visvairāk cietām no vitamīnu trūkuma. Mēs plūcām polāro virzu un piesviedām to klāt virai. Raudzījām pārvarēt badu. Citiem, kas jau kopš gadiem bija novārdzināti, klājās grūtāk. Vožaeļā bija daudz žurku. Laiku pa laikam uzdūrāmies apkārtņē žurku ādām. Tātad netrūka tādu, kas ēda žurku gaļu. Mums sagādāja nedienas vēl blaktis. Līdz 37 gradu salam strādājām, paglābjot seju no sasalšanas ar sejas aizsargiem. Īstenībā lika strādāt līdz 43 gradu salam. Arī to pārcietām.” (320)

Mēģinājumā iesaistīt latviešu kara gūstekņus ilggadējā darbā polārajā joslā, piesolot viņiem pat zemes gabaliņu, atklājas Maskavas nolūks atrast piemērotus kolonistus mežonīgajiem ziemeļiem, attālinot tos ar to no viņu dabiskās dzīves vietas, no dzimtenes.

Ja arī piesolītais zemes stūrītis būtu tikai piemājas zemes platībā, tas to kopējam neapšaubāmi sagādātu īpašu prieku, kā arī nodrošinātu viņu vismaz ar tādām saknēm un augļiem, kas paglābtu viņu no skorbūta un bīstamā vitamīnu trūkuma nežēlīgajos dzīves apstākļos. Kļūstot ar laiku pilnīgi brīvam no nometnes žņaugiem, varēja cerēt pat uz polāro piemaksu, kas padomju zemajā algu sistēmā arī nav gluži bez nozīmes.

Neatkarīgi no dzīves apstākļiem Vožaeļā dažs labs, kas savu soda laiku jau bija tundrā pavadījis un mēģinājis atgriezties Latvijā, bija jau piedzīvojis, ka dzimtenē viņam draud jauna apcietināšana, kamēr bezgalīgajos Krievijas plašumos viņš paliek vairāk nepamanīts.

“Brīvļaišana” vēl pati par sevi nedeļa “putnu brīvību”, t.i. kaut tādu kustēšanās brīvību kā dzimtbuves laikos Vidzemē un Kurzemē. Izsūtītajam cilvēkam arī ārpus nometnes žoga uzspieda ierobežojumus. Pat vēl pēc 1958. gada brīvļaistajiem neatļāva atstāt Siktivkaru pēc paša iegribas. No milicijas bija jādabū t.s. “puķovka” (atļauja). Driktēja kustēties tikai pa Komi republiku no Kotlasas līdz Vorkutai, bet nevis ārpus šīs polārās republikas. Pēc 1958. gada nāca maznozīmīgi uzlabojumi. Bez tam pastāvēja stingra cenzūra.

Viena Krievijas vāciete, kas izkļuva no turienes, varēja apliecināt, ka Siktivkarā vēl 1963. gadā palikuši daudzi latvieši. Sākumā viņa bija atradusies vēl lielākā latviešu pulkā. Tas bija 1945. gadā Usķ-Uchtas nometnē, 60 km no Vožaeļas. No vairāk simt ieslodzītiem latviešu vīriešiem un sievietēm toreiz 10 procenti bijuši latvieši. Triju Baltijas valstu pilsoņu vidū bijis daudz nacionālo partizānu atbalstītāju. Minētā aculieciniece satikusi visvairāk izsūtītās sievietes. Tās turēja stingrā apsardzības režīmā. Apcietinātiem latviešu patriotiem bija jānoklausās čekas virsnieku teiciens: "Ne jau dzīvošanai jūs te atveda, bet miršanai." (321)

Usķ-Uchtā, līdzīgi ieslodzītiem Nariļskā, saveda tādus, kas bija izslēgti no jebkādas gaidāmas amnestijas.

Maz pieminēta ir Činja-Vorika. Ap tās dzelzceļa staciju atradās apcietināto nometne. Par turienes ieslodzīto likteņiem uzzinām tikai no viena latvieša vēstules tēvam. Vēstule jau tani ziņā zīmīga, ka redzams, ka šis politiski vajātais latvietis tur nonācis ap 1954. gadu, tāpat vairākus gadus pēc jau pieminētām regulārajām masu deportācijām. Viņš raksta no Činjas-Vorikas tēvam uz Latviju 1957. gada 18. decembrī sekojošo:

"Pašreiz atrodos apcietinājumā Komi ASSR uz pieciem gadiem brīvības atņemšanas. Vēl ir atlikuši 2 gadi. Strādāju par elektrīķi divās maiņās. Gribu Tev pateikt, ka uz manu adresi nevar sūtīt. Ja kādreiz ko sūtīsi, tad sūti uz Rīgu (minēta adrese). Atsūti jaku un vesti. Lūdzu to tādēļ, ka pie mums ir diezgan auksts. Sals sasniedz 50 gradus." (322)

Sūtījumus politiski vajātiem un padomju soda nometnēs novietotiem no ārzemēm nepieļāva. Ja trimdas latvieši arī tad pūlējās atvieglot ieslodzītā likteni, tad izeju meklēja tādā ceļā, ka palīdzības saini nosūtīja vispirms kādam apcietinātā tuviniekam uz Latviju, no kurienes tad pāris reizes gadā sūtījumus izdevās nogādāt tālāk.

Visas Komi republikas soda nometnes nemaz nav iespējams uzskaitīt, nedz arī ikvienā no tām nonāca lielāks skaits latviešu. Vajātos sākuma gados dzina kājām simtiem kilometru tālu. Laiku pa laikam viņi kaut kur apstājās, līdz beidzot dzinēji iesprauda sniegā mietu un teica, ka šeit būs viņu apmetne.

Ka viss tas risinājās vēl ap 1941. gadu, redzam no viena dzīvi palikušā mocekļa stāsta.

"Mēs gājām kājām pa kādas ceļamas dzelzceļa līnijas uzbērumu. Mūs dzina uz priekšu dienu un nakti. Pēc dažām diennaktīm mēs vairs nevarējām izšķirt dienu no nakts, jo

ziemeļblāzma nakti padarīja tikpat gaišu kā dienu. Mēs bijām pazaudējuši savu laika izpratni, pie tam mūsu dzīves gājums sāka līdzināties lopu veģetēšanai.

Ceļā, spraucoties cauri mežam, sastapām cilvēkus, kas stiepa uz muguras baļķus. Trijos gadījumos sastapām sievietes, kas tuvojās mums, nesdamas uz pleciem baļķus vai dzelzceļa sliedes. Mēs soļojām cauri taigai pusbadā un neatrodot ūdens lāsi. Jūtāmies garīgi un fiziski salauzti. Kad ļāva mums gulēt, mūs drebināja piemirkušās un sviedru piesūkušās drēbes. Nonācām pilnīgā apatijā, paļāvāmies liktenim.

Kad gājām garām vienai otrai nometnei, to vadītāji iznāca ārā, izvēloties no mūsu vidus 50 līdz 100 vīrus. Vienā šādā brīdī mūsu konvojs pazaudēja savu vienīgo ārstu. Septiņsimt vīru sastāvā nonācām pēdējā apstāšanās vietā. Dubļu un peļķu vidū stāvēja dažas nožēlojama izskata barakas. Zemas un šauras lāviņas, sanaglotas no apaļiem sprunguļiem, izveidoja guļas vietas. Tur nebija ne gultas maisu, ne segu, nedz spilvenu. Trūka arī ūdensvada un noteku. Nebija nekādas apgaismošanas barakā. Mazs, suņu būdai līdzīgs dēļu būcenis, trīs ceturtdaļas zemē ierakts, kalpoja par ateju.

Lāviņas bija pārlieku pārpildītas. Gulējām, cieši saspīesti cits pie cita. Arī tad visiem nepietika vietas.

Mans pirmais uzdevums bija izrakt divpadsmit kubikmetru lielu bedri, aizvedot zemi divpadsmit metru tālāk. Bedrei vajadzēja būt izraktai vienas nakts maiņas laikā, bet es spēju paveikt tikai četrus kubikmetrus. Pat stachanovieši nespēja izrakt vairāk par sešiem vai astoņiem kubikmetriem. Lai aprakstītu šo verdzību, nepietiek ar vārdu "spaidu darbi".

Mūs modināja pulksten četros rītā. Mēs nomazgājāmies vislielākā steigā ārā pagalmā. Nebija taču nevienas mazgājamās telpas, nedz ūdensvada. Ūdens daudzums pietika sejas saslāpināšanai vai varējām vismaz izberzēt acis. Noslaucījāmies kreklu piedurknēs. Pašā nometnē trūka ūdens, tādēļ to pieveda mucās. Arī tad bieži palikām bez ūdens lāses.

Pulksten piecos visus, ieskaitot slimos, izdzina laukā no barakām rīta pārbaudei, ko izdarīja nometnes priekšnieks. Šī procedūra parasti vilkās visai ilgi. Divainā kārtā pārbaude nekad nesaskanēja ar ieslodzīto skaitu. Tā bija arvien jāatkārto vairākas reizes. Kad nu beidzot viss tas bija padarīts, priekšstrādnieki savāca kopā savas brigādes, un tad gājām prom uz darbu.

Darbs bija smags, prasot gandrīz necilvēcīgu piepūli. Rokot uzdūrāmies bieži cietai zemei, kurai nevarējām izdzīt

cauri lāpstu. Vēl sliktāk bija, kad uzdūrāmieš tūdens strāvām, jo tās pārpludināja izrakto gabalu. Tas nozīmēja lieku darbu. Vainu pierakstīja mums. Uzraugi solījās mūs sūtīt uz stingrāku soda nometni par "sabotāžu". Nometnes vadībai rūpēja, protams, augstākas produkcijas sasniegšana. Ja tā varēja uzrādīt labus rezultātus, tad augstākā priekšniecība saprata, ka nometne atrodas piemērotās rokās.

Vēl šodien nevaru saprast, kā mēs palikām dzīvi. Mēs strādājām smagi un ēdām maz, atpūtāmies tikai dažas stundas un dzīvojam netīrībā, pie tam tādā, ko nav iespējams aprakstīt. Mēs centāmies noturēties vismaz tā, lai mēs morāliki nesabruktu. Vēl grūtāks bija spaidu darbu pēdējais posms līdz Vorkutai, kas jau atradās aiz polārā loka." (323) Bez baltiešiem no Pečoras līdz Vorkutai gāja vergu soli daudz poļu. No vācu nacionālsociālistiem vairīdamies, viņi bija nonākuši padomju "aprūpē".

Nežēlīga apiešanās ar vajātiem cilvēkiem bija it visur vienāda. To redzam vēl no viena baušķenieka likteņstāsta. Pēc tam kad viņu apcietināja Bauskā, miliču bars viņu noveda uz Jelgavas staciju. Tur viņam un citiem apcietinātiem lika nomesties ceļos un palikt šādā stāvoklī veselu stundu. Ar cietumnieku transportu viņš nonāca Rīgas cietumā. Drīz sākās tālākais ceļš, ko viņš pastāsta ar saviem vārdiem:

"Pečorā mūs izsēdināja no vagoniem un nometināja telšu būdās. Šeit pacienāja mūs ar zivju viru. Tā bija tik rūgta, ka par spīti izsalkumam, nevarējām to ieēst. Pēc tam mūs sūtīja pirtī. Tur man nozaga drēbes un zābakus, tādēļ paliku apakšveļā. Pirts pārzinis, noklausījies manu sūdzību, atbildēja, ka tur nekā nevarot darīt, tomēr iedeva kādu vecu segu, lai varētu nokļūt uz baraku. Šeit sūdzējos komisāram. "Tu neesi pirmais, kas palicis bez apģērba," tas atteica, "brauksi tālāk, dabūsi ko mugurā uzvilkt."

"No Pečoras vienu mūsu grupu aizsūtīja uz Vorkutas ogļu raktuvēm tālu ziemeļos, bet grupu, kurā ieskaitīja mani, — uz Kožvu dzelzceļa būvdarbos. Ceļš līdz Pečoriem bija ildzis 18 dienas, tagad tām pievienojās 10 dienas un naktis bez pārtraukuma. Ēst dabūjām reizi dienā sālītu zivju viru un mazumiņu maizes. Visi bijām jau gluži bez spēka. Krievu pavadoņi nepiegriezta tam vērības, — kas nespēja paiet, to apstrādāja ar rungām un uzrīdīja suņus, kas bija mūsu transporta pavadoņi. Atceros gadījumu ar kādu Freimani no Rīgas. Tas bija apmēram četrdesmit gadus vecs vīrs. Kāju pēdas viņam bija vienās tulznās. Tas nespēja mērot tālāko ceļu. Freimani noveda sāņus un teicās vest uz slimnīcu, taču nebijām

tālu pagājuši, kad krievu konvoji tam uzbruka ar rungām. "Draugi, palīdziet!" — atskanēja sauciens. Bet mūs dzina tālāk. Palīdzēt nekādi nespējām. Vēlāk uzzināju, ka Freimanis turpat svešajā ceļmalā miris.

Mūs aizveda līdz Šini upei, kur visu nakti pavadījām zem klajas debess sniegā un lietū. Otrā dienā sūtīja tālāk uz 161. kolonnu polārajos mūža mežos. Barakām cauri svilpoja vējš un lija lietus. Guļa atradās uz kailiem dēļiem. Zem nārām pludoja ūdens, jo barakas bija celtas tieši purvā. Mūsu kaimiņos atradās krievu cietumnieki, kas visus "jaunos" pirmajās naktīs aptīrīja. Tā daudzus biedrus apzaga, izgriežot pat kabatas. Mūs sadalīja brigādēs, par to vecākajiem izraugot krievu cietumniekus. Strādājām nakts maiņā 12 stundas. Darbs bija sadalīts trijās katēgorijās, pēc kurām arī saņēmām maizi. Pirmā katēgorija izstrādāja 75 līdz 85 proc. normas, saņemot 300 gramus maizes un trīs reizes viru dienā. Otra katēgorija, izstrādājot 95 līdz 100 proc. darba normu, saņēma dienā 600 gramus maizes, trīs reizes viru un vienu karoti biežputras. Augstāko katēgoriju sasniegt varēja, izstrādājot 110 līdz 125 proc. darba normu, par ko saņēma 900 gramus maizes, trīs reizes viru, biezeni un apmēram 100 gramus sāļtu voblu. Bet to izstrādāt bija praktiski tikpat kā neiespējami. Kas to sasniedza, to dēvēja par stachanovieti.

Pēc pāris mēnešu nostrādāšanas 161. kolonnā nebija vairs neviena, kas spētu nopelnīt kaut vai 300 gramus maizes dienā, tāds nespēks un trulums bija pārņēmis visus. Taču krievu čekisti lietoja īpašas spīdzināšanas metodes. Tie izgērba spīdzināmo vasarā kailu un lika tam nekustīgi stāvēt apmēram stundu saulē. Sibīrijā un arktikā ir īpaša kukaiņu suga, kas lielāki par mūsu odiem. Tie nu bez žēlastības apstrādāja stāvošo. Koduma vietās plūst asinis, un tās uzpampst. Dzīvi palika vienīgi tie, kas pārcilvēcīgo piepūli un mocības spēja izturēt. Pārējiem vairs ne mūžam dzimteni neredzēt, un viņu pēdējā dusas vieta ir zem kāda tālo ziemeļu dzelzceļa līnijas gulšņa.

Cilvēki badā un salā uzpampa. Mūžīgajā izsalkumā tie meklēja, ko varētu ēst. Ja atkritumu šķirstā atradām kaut vai garozu, tā šķita pārāka par jebkuru gardumu.

Arī mani spēki šādos apstākļos izsīka. Ķermenis uztūka un zobi kļuva vaļīgi. Veselības uzlabošanai mani aizsūtīja uz Sochozu. Jāstrādā bija arī tur. Bet dabūju tomēr 500 gramus maizes dienā un sāļtu voblu viru. Mūs sūtīja mežu darbos, kur malka un būvmateriāli bija jānes uz muguras apmēram 4 km. Reiz ejot uz mežu, ieaudzīju, ka suns ceļa malā mielojas pie

beigta zirga. Visi mīkstie gaļas gabali gan bija nogriezti, taču vēl atradās kauli un iekšas. Pievācām, cik varējām, sarīkojot sev lielisku mielastu.

Pēc bargās arktiskās ziemas beidzot pienāca vasara. Maijā mani iedalīja braucēju brigādē. Uzturs arī šeit nebija labāks. Vienīgais labums bija, ka varēja dabūt auzas, kuras grauzdējām un ēdām maizes vietā. Izsalkuma remdināšanai savārijām arī sēnes ar ogām. Braucēju brigādē biju līdz sava soda izciešanai, līdz 1942. gada 2. novembrim." (324)

Stāstītājs gan noklusē, ka uzlabojums darbā bija noticis ar to, ka gados jaunie ieslodzītie saņēma uzaicinājumu iestāties kara dienestā. Tikai par tālāko viņš atkal pastāsta skaidrāk: "...mūs nosūtīja uz karaklausības komisiju, kas mani iedalīja sarkanās armijas latviešu gvardistu divīzijā. No Pečoras mūs nosūtīja uz Kotlasu, kur sakārtoja pa divīzijām. Ceļojām vēl kilometrus 85 tālāk aiz Gorkijas, kur sadalīja pa vienībām. Mani ieskaitīja 4. bataljona 15. rotā. Tikām apmācīti. Arī mācību laikā mūs sūtīja uz 4 km attālo mežu pēc malkas. Tā kā zirga nebija, malka bija jānes uz muguras.

Kad mūs 15. decembrī nosūtīja uz fronti, tūdaļ domāju par pārbēgšanu vācu pusē. Savu nodomu nepaspēju realizēt, jo drīz vien mani ievainoja.

Otrreiz nokļuvu frontē 1943. g. marta beigās Staraja Rusas rajonā. Polītruki mūs priecināja, ka drīz tikšot Latvijā, kur varēšot krietni saēsties. Mani iecēla par grupas komandieri.

Kādu nakti, nonākot frontes pirmajās līnijās, novietojos ar savu grupu aiz kāda veca bunkura. Vada komandieris bija devis rīkojumu gaidīt pavēli uzbrukumam. Apmēram pēc stundas manas grupas izlūks ziņoja, ka ap 300 metru no mums redzējis vācu izlūkus. Pavēlēju nešaut, iekams nebūšu ziņojis vada komandierim. Taču nedevis vis pie vada komandiera, bet, pagājis soļus trīsdesmit, nogulos aiz kāda uzbēruma. Redzēju ka tuvojas vācu izlūki un pienācis īstais brīdis pārbēgšanai. Nodoms izdevās. Iestājos pēc tam latviešu brīvprātīgo vienībā, lai cīnītos pret boļševismu." (325)

Tikko pieminētais gadījums, kur aprakstīta izkļūšana no padomju soda nometnes, iestājoties sarkanajā armijā, ir pavisam rets. Krievi latviešiem īsti neuzticējās. Tomēr poļu dibinātā Andersa armija un padomju spiedīgie apstākļi ķērās kādu brīdi pie šī salma.

Krievi jau pašā sākumā pārliecinājās, ka vismaz latvieši nav tie, kam var uzticēties, jo viņi ir drīzāk gatavi vērst ieroci pret saviem apspiedējiem.

Ieklausoties aizvesto liktenstāstos, esam varējuši izstaigāt

jau vairākas Komi apgabala posta vietas. Ja pirmajos deportāciju gados daudz pieminēta Pečora, Kotlasa, Kožva, Siktivkara, Uchta un Vima, tad jo drīzi bija jāuzduras Intas, Abesas un Vorkutas vārdam. Sevišķi Vorkuta atkārtoti pieminēta, un tā vēl šobrīd sevi atgādina.

Vorkutas spaidu darba nometnei piegriežama īpaša vērība, jo tanī nonāca tūkstošiem latviešu. Īstenībā Vorkutu, nevis Siktivkaru, varētu saukt par Komi cietumnieku republikas galvaspilsētu.

Pilsētas nosaukums radies no Vorkutas upes. Tāpat arī Pečoras pilsēta nosaukta Pečoras upes vārdā. Tā kā 1959. gadā Vorkuta svinēja divdesmit piecu gadu pastāvēšanu, tad uzzinām, ka tā dibināta 1934. gadā. Bet kamēr vergu darbā nebija uzbūvēta Kotlasas un Vorkutas dzelzceļlīnija, tikmēr Vorkuta bija tikai neliels ciemats. Tieši minētā dzelzceļa būvē un Vorkutas izveidošanā par rūpniecības centru un pilsētu deportētiem no Baltijas valstīm piekritusi liela loma.

Vorkuta atrodas Ziemeļu Urālu piekājē, bet šaipus Urālu kalnājiem, tādēļ ir nepareizi to pieskaitīt Sibīrijai, kā tas aprakstos bieži notiek. Līdz Ziemeļu Ledusjūrai ir tikai ap simt kilometru. Vorkuta atrodas polārajā joslā, tādēļ temperatūra tur nokrītas līdz 55 grādiem zem nulles. Parasta dabas parādība ir ziemeļblāzma. Polārā nakts ilgst divdesmit dienas, un ziema aptver desmit mēnešus.

Padomju ogļu rūpniecības kombināts iekārtojis Vorkutā četrdesmit šachtas un divi ķieģeļnīcas. Runājot par Vorkutas spaidu darba nometni, tur visu skaita pēc šachtām. Nav bijis iespējams iegūt sīkas ziņas par latviešu likteņiem visās šachtās, bet visvairāk liecību iegūts par 7., 8., 9. un 29. šachtu. Arī 40. šachta daudzkārt pieminēta, pie kam ieslodzītās sievietes redzētas visbiežāk abās ķieģeļnīcās un ambulancē. Pilnīga spēka sabrukuma brīdī ambulance šķita vienīgais glābiņš. Ārstu un pārējā medicīniskā personāla vidū netrūka arī latviešu. Par dzīvības glābšanu viņiem bija pateicīgi nevien latvieši, bet daudzi cittautieši. Ārstu rokas tomēr bija saistītas ar priekšrakstiem. Par slimiem drīkstēja atzīt un ievietot slimnīcā tikai nedaudzus, citādi nometnes ārstus no darba padzina.

Dzīves apstākļi un režīms Vorkutā ar laiku nedaudz mainījās. Vissmagākais bija pats sākums. Vācu skolotāja Albertīne Heniga, kas pavadījusi padomju vergu nometnēs piecpadsmit gadus, par Vorkutu saka, ka patiesībai īsti neatbilst arī apgalvojums, ka līdz 1948. gadam Vorkutā bijis "lielais bads", pēc kam līdz 1952. gadam turpinājies tā sauktais

“mazais bads”. Labāka uztura apgāde sākusies tikai ar 1959. gadu. Pat “brīvlaistajam” vēl ilgus gadus nācās badoties. Nepārsteidz, ka ieslodzītie dēvēja Vorkutu tādēļ par “baltās nāves mājvietu”. Divu mēnešu vasara pagāja nemanot, kamēr desmit mēnešus bija jācīnās ar drausmīgo purgu, tas ir, ar sniega vētrām, bargo salu un bada režīmu. Īsajās vasaras nedēļās varēja izkārpīt no zemes vismaz kādu saknīti.

Ikviens, kas bija atvests uz Vorkutu kā spēkavīrs, pārvērtās isā laikā ģindenī. Ķermeņa svars noslidēja līdz 45 kg.

Primitīvo darba ierīču dēļ notika biežas nelaimes. Nevar teikt, ka sakropļojumi ieslodzītos ikreizes uztrauca. Pietika ar to, ka palika dzīvs. Ieslodzītie meklēja sev dažkārt glābiņu, paši sevi sakropļodami. Vismaz tāds vairs nederēja ogļraktuvēm. Kaut arī bez darba nepalika arī tad, tomēr spaidus neizjuta vairs tik smagi.

Līdz nāvei nomocīja tos, ko nometnes pārvalde sodīja ar ievietošanu izolātorā jeb “burā”. Šīm moku vietām pat nebija logu. Pēc kāda laiciņa tāds ieslodzītais vairs nezināja pat, vai ir rīts vai vakars. Lika gulēt uz kaila klona. Palaikam izgudroja vēl papildus mocības. Reti kāds paglābās no šīs moku vietas. Spēcīgākie arī tad izturēja atkārtotas spīdzināšanas “burā”.

Bet pati ikdiena arī nebija daudz vieglāka. Bez pārcilvēcīgā darba bija jācieš no tā sauktajiem “blatnojiem”, t.i., no kriminālā elementa, kāda nometnēs netrūka. Tie uzglūnēja sevišķi politiski vajātiem, kuru vidū netrūka inteliģences, un viņi zināja, ka nometnes uzraudzība viņus aplaupīšanas gadījumos sedz. Tieši no šī internā terrora rietumu pasaulē uzaugušie ļaudis smagi cieta. (326)

Neatkarīgi no nometnes izolatora, kas kalpoja ieslodzīto papildus sodīšanai, un tikko minētā terrora, Vorkuta var lepoties ar savu vareno cietuma ēku. Čekai bez tam ierīkoja savu apmetni. Par to lai runā nākamās nodaļas.

SIMSONS STĀSTA

To, ko zemgaliētis Jānis Simsons stāsta, viņš nestāsta tikai par sevi, bet par simtiem un tūkstošiem mocekļu. Viņa liktenis ir daudzu latviešu liktenis. Tikai tanī ziņā tas atšķiras no pārējo likteņceļa, ka viņš atgriezās no nāves pievārtes dzīvs.

Būdams dedzīgs patriots, Jānis Simsons 1942. gadā brīvprātīgi uzsāka karavīra gaitas. Pirms tam viņš bija virsnieks Latvijas nacionālajā armijā. Pēc Kurzemes kapitulācijas 1945. gada vasarā Simsons nonāca krievu gūstā.

Vispirms viņš iepazīnās ar Ļeņingradas cietumu. Padomju tribunāls piesprieda viņam 20 gadus spaidu darbos. Soda izciešanai viņu nosūtīja uz Vorkutu.

Par savu un latviešu likteņbiedru ciešanu ceļu šinī arktiskajā apgabalā Jānis Simsons pēc izglābšanās sarakstījis veselu grāmatu — “Vorkutas gūstekņa stāsts”. (327) No tās šeit izvēlamies vienu nodaļu, lai dotu iespēju noklausīties drūmu aculiecinieka stāstu.

“Mūs nosūtīja uz 6. šachtas nometni. Tā atradās dažus kilometrus, laikam sešus, no ķieģeļfabrikas. Jau pašā sākumā noskaidrojām, ka esam rūgti vīlušies. Uzturs nometnē bija tik ļoti slikts, ka no 3000 nometnes iemītniekiem puse bada un slimību dēļ atradās slimnīcā, bet pāri par 2000 jau “atpūtās” tundrā, kapsētā.

6. šachtas nometne bija apmēram 300 m plats un 400 m garš četrstūra laukums, ko no visām pusēm apjoza dzelonstieplu žogs. Stūros bija tornīši sargiem. Gar katras nometnes žogu iekšpusē stiepās ap 4 metri plata aizliegtā josla, kur ieslodzītie nedrīkstēja iet. Vasarā, kad nebija sniega, šo joslu uzraka, lai varētu redzēt, ja kāds naktī būtu tuvojies dzelonstieplu žogam. Kā 6. šachtas, tā arī citu nometņu dzelonstieplu žogu un aizliegto joslu naktis apgaismoja ar lielām elektriskām spuldzēm, bet ārpus žoga ar ķēdi bija piesieti suņi, kas gar speciālu stiepli un līdz ar to gar žogu varēja skriet uz vienu un otru pusi.

Tas viss bija nodrošinājumam, lai mēs nevarētu bēgt. Bet kurp gan mēs būtu varējuši doties, ja izkļūtu no nometnes? Apkārt bija tundra un lielāko gada daļu sniegs un sniegputeni ar skaudru salu. Bez tam iedzimtajiem komi par katra bēgļa notveršanu bija izolīta tik liela atlīdzība, ka tie droši vien labprāt katru tādu izbēgušo nodotu oficiālajām iestādēm.

Baraku sienas bija no abām pusēm apsistas ar dēļiem, bet sprauga starp tiem piebērta ar pelniem, isteni ar akmeņogļu izdedžiem jeb “šlagu”. Tā kā sienas bija par plānām, lai mūs pasargātu no lielā aukstuma, tad ziemā tās no ārpuses līdz jumtam apkrāva ar sniega klučiem, atstājot brīvus vienīgi logus un durvis. Barakās dienu un nakti kurējās ķieģeļu krāsniņas. Tanīs izkurināja zemākās kvalitātes ogles. Virs katras tādas plīts bija bieza metalla plāksne, uz kuras barakas iemītnieki reizēm vārīja no tuvinieku atsūtītas pārtikas sev papildus uzturu. Starp baraku rindām gāja ceļi, kam gar malu bija ierīkots no dēļiem sasists kopceliņš jeb ietve.

Pie nometnes vārtiem ārpusē atradās neliela būda sardzes

vajadzībām, bet pašā nometnē turpat vārtu tuvumā dažas nelielas barakas — administrācijas kancelejai. Bez šīm ēkām katrā nometnē bija vēl virtuve ar ēdamtelpu, pirts, ambulance, dažas barakas slimnīcas vajadzībām, pārtikas noliktava un drēbju un apavu noliktava. Bet vēlākos gados, kad apstākļi sāka pamazām uzlaboties, uzradās arī pasts un bibliotēka un lasītava jeb sarkanais stūrtis. Tām pievienojās iestāde, ko lepmi dēvēja par restorānu, bet kas bija ēdnīca, kurā ieslodzītie pret samaksu varēja saņemt labāku uzturu, un ieslodzīto veikals. Pirmajos gados pēc kara šo luksa iestāžu nebija.

Arī 6. šachtas nometnē bija tā pati jau mums pazīstamā “katlu” sistēma. Jāguļ bija uz kailām divstāvu nārām, kas sniedzās barakā no vienas sienas līdz otrai. Citās barakās bija nāras ar pārtraukumiem — “vagonetes”. Ne matraču, ne citu gultas drēbju nebija. Gulējām ar tām pašām ogļu putekļu pilnajām mitrajām drēbēm, ar ko strādājām šachtā.

Guļot ar visām drēbēm ne visai siltajās barakās, gan īsti atpūsties nevarējām. Ja virsbikses vai kāds cits apģērba gabals bija jādod drēbnieku darbnīcā labošanā, tad pa to laiku bija jāguļ uz kailajām dēļu nārām apakšveļā un jāsalst, jo veļa bija īsa: sporta krekliņš bez piedurknēm un īsas biksītes, ko dēvēja par “maiku” un “trusiku”. Ja veļu paņēma uz veļas mazgātavu mazgāšanā, tad jāpaliek bez veļas, jo otras kārtas nebija. Ieslodzīto vairumam gan virsdrēbes, gan apavi bija veci, salāpīti. Virsdrēbju lāpīšanu izdarīja pavirši, lietojot par ielāpiem vecas apakšveļas gabalus. Kamēr ar tā salāpītām biksēm pa šauro, slīpo alu no “štreka” jeb satiksmes ejas nošļūca “lāvā” (tā ieslodzīto žargonā sauca to vietu, kur raka ogles), bieži vien bikšdibens bija jau atkal caurs.

Šachtā strādājām trijās maiņās, katra maiņa 8 stundas. Bet kamēr mūs pirms darba savāca un saskaitīja un aizveda darba vietā un kamēr pēc darba atkal saskaitīja un atveda uz nometni, — pagāja ilgāks laiks.

Ēst mums deva divas reizes dienā: pirms izešanas darbā un pēc atnākšanas no darba. Brīvu dienu nebija, strādājām katru dienu — arī svētdienās un svētkos. Brīvas dienas sāka dot tikai pēc 1950. gada, kad ieslodzīto apstākļus pamazām uzlaboja. Arī tad šachtas strādāja nepārtraukti, kā svētdienās, tā darbdienās. Brīvas dienas iznāca četras mēnesī, kad nu kuram pēc saraksta iekrita “izejamā diena”.

Ja kāds jutās slims un gribēja iet uz ambulanci, tad tas bija jādara no darba brīvajā laikā. Ambulancē pieņemšanas stundas 6. šachtā bija iekārtotas tā, ka pēc atgriešanās no darba pietika laika paēst un pāris stundas nogulēt. Tad bija

jāiet uz ambulanci sēdēt pāris stundas rindā, kamēr tiek pie ārsta, jo slimo nekad netrūka. Laimīgi bija tie, kam bija paaugstināta temperatūra vai kāda lielāka, ārēji redzama vaina. Tādus parasti atbrīvoja no darba. Bet kam tās nebija, tas saņēma dažas tabletes, varēja atgriezties barakā un pēc pāris stundām iet atkal darbā. Ar iešanu uz ambulanci tādā gadījumā bija tikai nokavēta tik ļoti nepieciešamā atpūta. Slimo un novārgušo bija ļoti daudz. Lai netraucētu šachtu produkciju, ārsti pārāk daudz atbrīvot slimības dēļ nedrīkstēja, jo tad šachtai būtu jāpārtrauc darbs. Tādēļ arī ārstiem bija savs noteikts "plāns", cik tie drīkstēja atbrīvot. Bet kas nebija atzīts par slimu, to "naradčiki" ar dūrēm un taburetēm izdzina darbā. Vorkutā no cilvēka izspieda pēdējo spēka pilīti.

Tā kā šachtā visa brigāde darīja kopīgu darbu un visas brigādes uzturs bija atkarīgs no kopīgi izrakto ogļu daudzuma, tad brigadieris, gan tāds pat katordznieks, bija ieinteresēts, lai brigādē visi cik vien spēj čakli strādātu. Slimo vai bada dēļ novārgušo, tomēr ārstu neatbrīvoto likteņbiedru rupjākie brigadierī nereti pamudināja strādāt ar sitieniem.

Cik skarbi bija mūsu apstākļi, liecina gadījums, ko Vorkutā stāstīja kāds ukraiņis. Sadales punktā viņa grupā iedalīts kāds vīrs, kam viena kāja karā amputēta. Mākslīgo kāju viņam cietumā atņēmuši, tāpēc ka tajā bijušas metalla daļas. Kruķu vienkājim nebijis. Lai palīdzētu nelaimīgajam kulties uz priekšu, kāds spēcīgs krievs brīvprātīgi pieteicies nelaimīgo atbalstīt. Līdz nometnei bijis jāiet septiņi kilometri. Vienkājis ar savu labdari tomēr nespējuši paiet tik ātri kā dzīti pārējie. Aizmugurē ejošais sargs tiem vairākkārt uzbrēcis, lai neatraujoties. Tas tomēr maz līdzējis. Pēc apmēram viena kilometra nosoļošanas aizmugurē atskanējuši vairāki šāvieni, un sniegā palikuši divi līķi. Gājiens turpinājies.

Ne jau visi sargi bija tik necilvēcīgi, bet mums vienmēr bija jātur prātā ļaunākais.

Reizēm nometnes bija blakus šachtai, reizēm nometne no šachtas atradās gabaliņu nostāk. Tādos gadījumos jāiet bija pāri tundrai. Tas notika tā. Kad maiņas ieslodzītie bija izlaisti caur vārtiem, sargi pavēlēja visiem saķerties elkoņos un ejot citam citu turēt, lai neviens nevarētu bēgt. Tanīs nometnēs, kur man gadījās būt, nekādu žogu gar ceļa malām no nometnes līdz šachtai nebija. Bet septītajā šachtā no nometnes līdz šachtai 1947. gadā nebija arī vēl ceļa. Gājām tieši pa tundru, reizēm klupdami uz ciņiem. Kad bijām saķērušies rokās, viens no sargiem, laikam vecākais, ikreiz mūs bargi brīdināja:

"Solis pa labi vai solis pa kreisi tiks uzskatīts par

bēgšanas mēģinājumu un vainīgo bez bridinājuma nošaus. Neatrauties, neskrīet! Soļos marš!”

Ja gājiena laikā mūs vajadzēja kaut kāda iemesla dēļ apturēt, tad pavēlēja mums visiem nomesties sniegā ceļos.

Katru rītu un katru vakaru ieslodzītos nometnē skaitīja. Tas bija svarīgs rituāls. Uzraugam ienākot, barakas vecākais ziņoja pašreiz tanī esošo ieslodzīto skaitu. Pēc tam uzraugs pats skaitīja uz nārām sēdošos ieslodzītos.

Bads, aukstums un nehigiēniskie dzīves apstākļi drupināja mūsu fiziskos spēkus, bet rupjā apiešanās un ilgais ieslodzījuma laiks notrulināja mūsu garu. Tā kā uzturā bija vienīgi no graudaugiem — miltiem, putrainiem gatavots ēdiens, bet pilnīgi trūka sakņaugu un dārzāju, tad ļoti daudzi slimoja ar skorbutu: tiem strutoja kājas, izkrita zobi. Slimoja arī ar citām slimībām, sevišķi ar tuberkulozi. Bet visvairāk cilvēku, pat jaunāki par 40 gadiem, saslima ar paaugstinātu asinsspiedienu ļoti smagā formā. Augstais asinsspiediens bieži noveda pie asinsizplūduma smadzenēs, padarot cilvēkus par paralizētiem kropliem vai iedzenot pat nāvē.

Šādos apstākļos mums nebija ne mazāko izredžu izturēt piespiesto 15 līdz 20 gadu sodu. No šiem neciešamajiem apstākļiem mūs varētu atbrīvot vienīgi lielākas pārmaiņas Padomju Savienībā. Tā kā uz to nebija nekādu izredžu, tad mūsu vienīgā atbrīvotāja varēja būt nāve. Šis bezcerīgās nākotnes izredzes ļoti nospieda mūsu garastāvokli un atstāja iespaidu uz nerviem. Mēs dzīvojām tikai ar vienu domu — izvilkt kailo dzīvību līdz nākamajai dienai. Pastāstīšu kādu gadījumu, ko pats pieredzēju un kas, manuprāt, spilgti liecina, līdz kādai rupjības un truluma pakāpei smagie ieslodzījuma apstākļi noveda cilvēkus.

1947. gadā 6. šachtā kādu dienu darba laikā saslima viens mūsu brigādes loceklis, pēc tautības krievs. Mēs, visa brigāde, šachtas priekšstelpās, kur parasti maiņas inženieris sadalīja brigādēm uzdevumus pirms maiņas nolaišanās šachtā un kur sapulcējās visa brigāde pēc maiņas, gaidījām uz to apmēram stundu. Kas ar pazudušo bija noticis, kur tas palicis, neviens nezināja. Darba vieta lejā šachtā no tās vietas, kur bija izeja virszemē, atradās apmēram vienu kilometru. Šis gabals bija jāiet pazemē pa pilnīgi tumšu tuneli, jo katrs apgaismoja sev ceļu tikai ar savu lampu un arvien steidzās ātrāk tikt ārā no šachtas. Vai pazudušais tagad bija saslimis un pakritis, vai

tumsā apmaldījies un aizgājis pa kādu sāņus tuneli, mēs nezinājām. Neviena arī nespējām iet to meklēt. Visi bijām noguruši, izsalkuši un pārskaitušie, jo sargi nevienu neveda ātrāk uz nometni, kamēr nebija sapulcējušies visi brigādes vīri — apmēram divdesmit pieci cilvēki.

Kad beidzot pazudušais uznāca no šachtas, tas, ne vārda noteicis, gurdi noslidēja uz cementa klona pie savas brigādes biedru kājām.

“Celies, kuņa!” kāds uzbrēca un iespēra tam ar kāju. “Laikam maz mēs vēl tevi gaidījām?”

Bet mūsu likteņbiedrs necēlās un arī ne vārda neatbildēja. Tas pārējos satracināja vēl vairāk. Aklās dusmās četri vīri sāka to apstrādāt dūrēm, kāju spērieniem un trijstāvainu krievu lamu vārdu strauši. Pārējie brigādes biedri truli un īgni noraudzījās notiekošajā, bet nekā nedarija, lai aizstāvētu nelaimīgo.

Kad sitēji bija gulošo spārdījuši un situši vairākas minūtes, bet tas vēl arvien nekā neteica, pat nekunkstēja, tikai tad sitēji atjēdzās un saprata, ka likteņbiedrs ir patiesi ļoti slims, varbūt jau bez samaņas.

Tie paši, kas to sīta, tagad noliecās, paņēma slimo uz saviem pleciem un aiznesa uz nometni. Tai pašā naktī slimais slimnīcā nomira.

Bada, smagā darba un skaudro dzīves apstākļu dēļ drūmi un īgni bija visi ieslodzītie, bet daudzi arī gluži nesavaldīgi, sevišķi krievi. Reiz dzirdēju gadījumu, kur šachtā krievs ar kapļa sitienu pa galvu nogalinājis savu likteņbiedru igauni tikai par to, ka igaunis smēķējot nedēvis krievam ievilkt pāris dūmu no sava smēķa. Bet igaunis mācējis krieviski ļoti maz, un ir jautājums, vai viņš vispār bija sapratis, ko krievs no viņa gribēja.

Par spīti šiem ārkārtīgi smagajiem apstākļiem pašnāvības gadījumu bija ļoti maz. Savā ilgajā ieslodzījuma laikā pieredzēju tikai trīs tādu gadījumus: Dubrovkas nometnē gruzīns pārgrieza sev rīkli, 6. šachtā reiz krievs metās zem vilciena, un invalidu nometnē Čumā kāds ukraiņis pakārās. Liekas, ka cilvēkiem pat it kā pietrūka spēka, lai darītu savām ciešanām īsu galu.

Atmiņa un nervi gan bija bojāti daudziem, bet atkal redzēju tikai divus gadījumus, kur politiskais ieslodzītais sajuka prātā.

Turpretī, lai nebūtu jāaiziet bojā, dažs labs sevi tīšām sakropļoja, jo tad tika kādu laiku slimnīcā atpūsties. Daži šādi gadījumi gan beidzās traģiski. Piemēram, 1947. gadā 7.

šachtas ieslodzīto nometnē kāds jauns igauņis bija iedzēris stipru tabakas novārījumu, lai tiktu slimnīcā. Taču iedzertais šķidrums bija gadījies par stipru: lai arī kā pūlējās sirsniņgais leišu ārsts — chirurģs Dr. Žvirblas, kas pats bija politiskais katordznieks, viņš jaunā igauņa dzīvību nespēja glābt.

6. šachtas nometnē mani nu iedalīja ogļraču brigādē. Ar to sākās manas gaitas Vorkutas pazemē, kur palika mans spēks un mana veselība. Mūsu brigadieris bija ukraiņis. Mūsu brigādei bija jāiet darbā pulksten 11:00 vakarā. Katrā barakā pie sienas bija liels pulkstenis. Dieninieks mūs pamodināja jau laikus, lai paspējam sakopties un paēst. Skaidri atceros savu pirmo nakti. Vispirms devāmies uz ēdamzāli vakariņās. Nakti un iepriekšējā dienā bija plosījusies sniega vētra — purga. Mūsu baraka bija ieputināta līdz jumtam. Dieninieks bija izracis šauru eju, gandrīz līdzīgu alai, pa kuru tad lidām ārā no barakas. Brienot vietām pa sniega kupenām līdz ceļiem, nokļuvām ēdamtelpā. Man te viss bija jauns un svešs, tādēļ pēc iespējas turējos līdzī brigādei, baidīdamies pazust nepazīstamo likteņbiedru barā.

Telpa bija prāva. Tani pašreiz ēda kādi pāris simti cilvēku. Telpā bija nelieli galdiņi, domāti četriem cilvēkiem. Pie dažiem no tiem ēdēji sēdēja uz taburetēm, pie citiem stāvēja kājās. Acīm redzot, taburešu nepietika. Mēs, seši mūsu brigādes vīri, nostājāmies pie viena mazā brīvā galdiņa, bet pārējie sameklēja sev vietu pie citiem galdiņiem. Caur lielu, garu logu izsniedza ēdienu no virtuves, bet caur otru nelielu logu paplātes ar maizi. Brigadieris mūs jau bija informējis, ka maizi un ēdienu pienesīs klāt brigādes norīkoti cilvēki, lai tik turamies pie brigādes. Kad mūsu maizes vīrs atnesa paplāti ar maizi, katrs saņēmām 400 gramu lielu svaigi ceptas rupjmaizes gabalu. Teica, rītā, kad pārnāksot no darba, saņemšot vēl tikpat lielu gabalu. Alumīnija bļodiņās atnesa arī zupu un biezputru: katram 300 g biezputras, uz tās uzlietu vienu karoti augu eļļas un 750 g jeb 3/4 litra zupas. Biezputra bija kukurūzas, bet zupa vārīta no turnepšiem. Turnepši bija pilnīgi savārtīti, tādēļ bļodiņā skalojās tikai duļķains, negaršīgs šķidrums.

Paēdušie barā sargrupējās pie izejas. Tā kā ārā bija auksts, tumšs un vēl arvien plosījās sniega vētra, tad tādā laikā nevienam negribējās ārā list. Visi pēc iespējas ilgi mēģināja kavēties telpā.

“Ejiet ārā! Ejiet ārā!” naradčiki gan kļiedza, bet pūlis nekustējās. Tad kāds naradčiks satvēra tabureti un sāka ar to dauzīt aizmugurē stāvošajiem pa mugurām. Vairīdamies no

sitieniem, tie spiedās uz priekšu, un pamazām viss bars izbira no telpas.

Pagriezuši muguras pret vēju un daudzdami vienu pret otru salstošās kājas (ogļračiem kājās bija šņorzābaki, bet virszemes strādniekiem velteni) kādu pusstundu gaidījām netālu no vārtiem, kad ieradīsies sargi, lai aizvestu mūs uz šachtu. Pēc naradčiku rīkojuma bijām jau sastājušies kolonnā pa četri. Saldami īgni lādējām sniegputeni un naradčikus, kas mūs tik ātri bija izdzinuši no ēdamtelpas tādā negaisā.

Beidzot sākās laišana caur vārtiem. Bija jāiet rindā pa vienam un sardzes vecākajam, garām ejot, jānosauc savs uzvārds, vārds un tēva vārds un katordznieka numurs. Aiz vārtiem mūs jau gaidīja sargi. Tur divas brigādes sastājāmie atkal kolonnā pa četri.

Līdz šachtai no nometnes bija gan tikai pāris simtu metru. Bet šis gabals bija jāiet pa gludu, slidenu ceļu. Vētra bija tik stipra, ka tā vārgākos viegli gāza gar zemi. Uz ledainā, daļēji aizputinātā ceļa stiprajā vētrā reizēm klupa pat stiprākie. Cits citu turēdami, pamazām virzījāmies uz priekšu. Bet ik pa brītiņam sargiem nācās kolonnu apturēt, jo šādā suņa laikā vārgākie nekādi netika stiprākajiem līdz. Lai naktī un sniega vētrā mēs ar visiem sargiem nenomaldītos, pašreiz ceļam gar abām pusēm bija nostieptas virves.

Beidzot bijām sasnieguši šachtas rajonu. Tas arī bija no visām pusēm iežogots dzeloņstieplēm, stūros tāpat tornīši sargiem kā nometnē. Pie vārtiem mūs atkal skaitīja. Tad visu baru ielaida šachtas teritorijā.

Šachtas uzgaidāmajās telpās visa maiņa, apmēram 300 cilvēku, gaidījām maiņas inženieri. Kad tas bija noteicis, kas katrai brigādei darāms, varējām doties pašā šachtā.

6. šachta bija pāri par 100 metru dziļa, bet ar liftu tur izcēla vienīgi ogles. Cilvēkiem bija jānokāpj šachtā un pēc darba no tās jāizkāpj pa slīpām, platām, masīvām kāpnēm.

Biju agrāk lasījis vienu otru stāstu par ogļraču dzīvi. Tagad pats pirmo reiz mūžā kāpu šachtā. Tur bija pilnīgi tumšs. Ceļa apgaismošanai mums bija iedotas vienkāršas Dēvi parauga ogļraču lampas, par kurām jau agrāk biju lasījis, ka tās tagad vairs ogļraktuvēs nelietojot. Acīm redzot, tā tas nebija Vorkutā. Te tikai brigadierim un vēl pāris vīriem bija akumulātoru lampas. Kad bijām nokāpuši lejā, sākās apmēram kilometru garš ceļagabals pa tuneli. Tas bija izbetonēts, dažus metrus plats. Pa vidu gāja trulīša sliedes, gar vienu malu pa vaļēju, pāris sprīžu platu un ap trīs sprīži dziļu grāvīti tecēja ūdens. Protams, arī tuneli bija pilnīga tumsa.

Pēc apmēram viena kilometra noiešanas priekšējie apstājās un sāka tuneļa labajā sienā līst tādā kā alā. Tā bija apmēram metru plata un metru augsta. Pa šauro, slīpo caurumu cits tupus, cits sēdus šļūcām lejā. Pēc metriem desmit ala izbeidzās un sākās pati mūsu brigādes darba vieta — "lāva". Šis vārds nāk no krievu valodas un nozīmē laipa, stēķis, cirtnis.

Darbs šachtā toreiz noritēja šādi. Ar īpašu mašīnas zāģi atzāģēja ogļu slāni apmēram pusotra metra platā joslā no apakšējās zemes. Ogļu slāņa biezums mūsu iecirknī bija ap divi metri. Ar pneumatisko urbi šajā, no apakšas atzāģētajā slānī ieurba caurumus, kuros iepildīja sprāgstvielas, tolu, un pievienoja kapseli ar elektriskiem vadiem. Elektrisko vadu otrs gals bija pievienots pārnēsājamam aparātam. To iedarbinot, uzspridzināja sagatavoto vietu. Atspridzinātās ogles mēs ar lāpstām bērām metalla renēs, pa kurām tās grabēdamas un švirkstēdamas slidēja lejā uz tvertni, jo ogļu slāni Vorkutā ir slīpi. Šo slīpumu tad arī izmantoja ogļu pārvietošanai. No tvertnes ogles caur lūku ielaida vagonetēs. Tās savukārt sastādīja mazos vilcieniņos, ko ar elektrisko lokomotīvi aizvilka līdz liftam, ar liftu uzcēla virszemē, kur apgāza uz slīdošās lentes, un tukšo vagoneti atkal nolaida atpakaļ šachtā.

Kad atspridzinātās ogles bija aizvāktas, tad griestu nostiprinātāji jeb kripiļščiki nostiprināja griestus ar koka balstiem, uzliekot katram virsū apmēram pusmetru garu ap 20 cm platu un pāris centimetru biezu dēļu gabalu. Vai šādā veidā Anglijā kādreiz izlietoja Latvijā zāģēto stutmalku — "stenceļus"?

Ieslodzītajiem šachtā bija jāstrādā visādi darbi, tikai par spridzinātājiem viņi nedrīkstēja strādāt, jo viņiem spridzekļus neuzticēja. Viņi taču sabotāžas nolūkā, varēja saspridzināt šachtu!

Reizē ar mums lāvā nolīda arī divi brīvie. Tie bija pusmūža vīri, deportētie Pievolgas vācu republikas vācieši. Viņi mūsu brigādes iecirknī strādāja par griestu nostiprinātājiem. Tā šachtā brīvie un katordznieki bieži strādāja cieši blakus, tikai dažus metrus viens no otra.

Ieradās arī mūsu spridzinātājs. Biju pārsteigts, to ieraugot. Tā bija jauna, ap divdesmit piecu gadu veca drukna auguma krieviete sārtiem vaigiem. Jautri smiedamās un bārstīdama ciniskas asprātības, tā kādu brīdi tērēja ar griestu nostiprinātājiem un mūsu brigadieriem. Tad, atstājusi brigadierim visu somu ar spridzekļiem, viņa pazuda. Pazuda arī viens no mūsu brigādes stiprākajiem katordzniekiem. Katordznieks pēc kāda laika atkal atradās, bet spridzinātāja

pie mums ieradās tikai maiņas beigās, lai uznestu augšā somu.

Vēlākos gados priekšniecība sievietēm vairs neesot atļāvusi strādāt šachtā par spridzinātājām kopā ar ieslodzītajiem. Laikam administrācijai kaut kas bija nācis ausis...

Kad urbējs bija izurbis caurumus ogļu slānī, brigadieris paņēma somu ar spridzekļiem, iepildīja tolu caurumos un pievienoja kapseli un elektriskos vadus. Pēc tam katru caurumu aizieda ar māliem. Tātad brigadieris darīja darbu, ko īsteni darīt ieslodzītajiem nebija brīvs. Bet mūsu spridzinātāja bija "pazudusi", mēs nevarējām stāvēt bez darba. Nebūs izraktu ogļu, nebūs maizes. Darbu beidzis, brigadieris uzsauca:

"Rebjāta, bereģis!" — Bērni, sargaities! Mēs visi steidzāmie nokļūt drošā attālumā no spridzināšanas vietas. Brigadieris iedarbināja "ļegušku" jeb vardi, kā dēvēja aparātu spridzināšanai, atskanēja sprādziens, un spridzināšanai sagatavotā slāņa daļa sabruka.

"Rebjāta, dāvai! Dāvai! Dāvai!" — Bērni, sarauj! Sarauj! Sarauj! brigadieris nosaucās. Un mēs, ieslodzītie, ar lāpstām sākām bērt ogles renē tādā steigā, it kā mums draudētu nāve, ja nokavēsīm tikai dažas minūtes. Pa daļai tas tā arī bija, jo mūsu rītdienas (pareizāk parītdienas, jo strādājām nakts maiņā) uztura "katls" bija atkarīgs no tā, cik šodien ogļu izraksim. Brīdi vērojies, kā mēs strādājām, brigadieris paņēma somu ar spridzekļiem un aizgāja sagatavot spridzināšanai mūsu "lāvas" lejas gabalu otrpus vilcieniņa tunelim.

Virszemē bija nežēlīgi auksta ziema un plosījās sniega vētra, bet te vairāk nekā simts metru zemes iekšienē bija tik silts kā sakņu pagrabā.

"Dāvai! Dāvai! Dāvai!" mūsu brigādes ieslodzītie cits citu mudināja un strādāja tik centīgi, ka vienam otram jau uz pieres parādījās sviedri.

Maiņas astoņas stundas nostrādājuši, visas atspridzinātās ogles satīrijuši un nosludinājuši lejā tvertnē, mēs atstājām darba rīkus turpat uz vietas nākošai maiņai un devāmies uz izeju. Divi mūsu pusbrigādes vīri, kuru pienākums bija ogļu iebēršana vagonetēs (precīzāk ielaišana — jo tiem bija tikai ar sviru jāatver lūkas aizbīdnis un tad ogles pašas no kalna uz leju bira vagonetē), palika vēl pēc mums, kamēr visas ogles būs salaistas vagonetēs un tās sastumtas, kopā saāķējot, vilcienā. Arī viņu darbs nebija viegls, jo pilnu vagoneti ar oglēm izsalkušajam katordzniekam nemaz nebija tik viegli stumt pa sliedēm, lai atbrīvotu vietu nākošai un lai pilno piekabinātu pie vilciena.

Sniega vētra bija mitējusies. Laiks bija rāms. Sala. Lāvā vienmēr vietām pilēja no griestiem ūdens. Tāpēc drēbes un apavi visiem bija mitri. Tādās slapjās drēbēs un apavos mums pie vārtiem tagad kādu pusstundu sniegā un salā bija jāgaida, kamēr sargi mūs vedīs uz nometni. Mūsu slapjās drēbes un apavi sasala. Sala kājas. Šachtā bija bijis pietiekoši silts, lai nesaltu, bet tagad nežēlīgi sala arī rokas, jo cimdu šachtā strādājošiem nebija.

Kad beidzot mūs aizveda nometnē, mēs tieši no vārtiem tādi paši melni, kā skursteņslauķi ar ogļu putekļiem, devāmies uz ēdamzāli, lai paēstu brokastis.

Saņēmis savu rupjmaizes gabaliņu, noliku to sev priekšā uz galda. Pēc briža mazliet pagriezu galvu sāņus, lai paraudzītos, vai nenes jau zupu un biezputru. Pēc pirmās nakts pazemē biju noguris. Ilgojos ātrāk tikt pie atpūtas. Kad pagriezu galvu atpakaļ, mans maizes gabals bija pazudis. Pie galda sēdēja tikai mūsu brigādes vīri, ar ko kopā biju strādājis šachtā.

“Biedri, nejokojieties! Atdodiet manu maizi!”

Visi ļauni klusēja.

“Muļķi, tu jau nezini, ko ar maizi dara!” man pretimsēdošais liktenbiedrs, krievs, pēc laiciņa ciniski noteica.

Ja visi pārējie klusēja, tad skaidrs, ka tie bija zagļa pusē! Es biju jaunais, viņiem svešs. Klusēdams izēdu biezputru, uzstrēbu virsū negaršīgo turnepšu viru un gāju uz baraku. Es tiešām vēl nepazinu Vorkutas likumus.

Barakā bija vēss, jāguļ uz kailām nārām. Ar slapjām drēbēm gulēt nevarēju. Aizgāju pie mazgājamās ierīces un tāpat ar aukstu ūdeni bez ziepēm (ziepju nebija, tās deva tikai pirtī!) noberzu seju un rokas. Tad novilku drēbes un gāju žāvētavā tās žāvēt. Pašam jau klāt nebija jāstāv, par drēbju un apavu žāvēšanu rūpējās “sušīlšķiks” jeb žāvētājs, bet tad drēbes būs izžuvušas tikai pēc kādām sešām stundām. Ko pa to laiku lai daru? Kailam uz nārām bija auksti. Tā gulēt nevarēju.

Palūdzu žāvētavas dieniniekam, lai atļauj man pašam žāvēt pie plīts drēbes un sildīties. Viņš to neliedza. Turēju bikses virs sarkani nokurinātās plīts un žāvēju. Kad bikses bija sausas, vilku tās kājās un žāvēju pusemēti. To pašu darīja vēl daži, kam drēbes bija pārāk slapjas. Visās vietās šachtā jau vienādi netecēja. Bija arī tādas vietas, kur bija visai sauss.

Pēc pāris stundām drēbes bija pietiekami sausas. Gāju gulēt, lai uzkrātu spēkus nākamās dienas darbam. Pirmajā dienā biju redzējis, ka to man vajadzēs daudz, daudz, ja gribu izturēt.

Sliktais uzturs, smagais darbs un nepietiekamā atpūta pēc darba strauji ārdīja manus spēkus. Tā kā es jau cietumā biju badā tik ļoti novājināts, ka biju pārvērties gandrīz par skeletu un ārsts mani atzina vairs tikai par viegla fiziska darba spējīgu, tad tagad ar sliktu uzturu strādāt smagu fizisku darbu nebija viegli. Tikpat grūti kā man klājās arī daudziem citiem. Izbadējušies un noguruši mēs domājām tikai par ēšanu un atpūtu.

Zināju gan, ka nometnē ir ap 50—60 latviešu, bet mēs bijām izkaisīti pa visu nometni starp trim tūkstošiem citu ieslodzīto, dzīvojām dažādās barakās, strādājām dažādās mainās. Bada un citu smago apstākļu dēļ biju kļuvis pilnīgi vienaldzīgs pret savu apkārtni. Nepētīju, kādi mūsu tautieši ir šinī nometnē. Un viņi arī nelikās zinīs par to, vai kāds latvietis nav ieradies nometnē ar jauno etapu. Vēlāk, kad apstākļi uzlabojās, kļuva citādāk, bet 1946. un 1947. gadā apstākļi nometnēs bija tik smagi, ka ne tikai mūsu fiziskie, bet arī garīgie spēki bija ļoti ruinēti. Mums vienkārši nepietika spēka interesēties par citu ko, kas neskāra ēšanu vai atpūtu. Tā dažreiz dzīvojām itin tuvu blakus labiem paziņām, nemaz to nezinādami. Atceros, kādā naktī, smagajā darbā pārguris un badā novārdzis, ar savu ogļrača lampu ceļu gaismodams, es lēni kāpu augšā pa šachtas kāpnēm. Citi mani brigādes biedri bija jau aizgājuši. Man nebija spēka, netiku tiem līdz. Pamanīju, ka piķa melnajā pazemes tumsā man pa priekšu kāds vilkās vēl lēnāk. Ik pēc dažiem kāpieniem viņš apstājās atpūsties. Panācu to un krieviski teicu:

“Man, draugs, iet lēni, bet tavš kumeļš velk vēl lēnāk.”

Kāpējs pagriezās atpakaļ un pārsteigts izsaucās:

“Leitnanta kungs, jūs arī šeit!”

Daugavpils vidusskolnieks Nesaule! Pazinu viņu jau kā zēnu Daugavpilī. Mūsu bataljonā viņš iestājās brīvprātīgi sešpadsmit gadu vecumā 1942. gadā. Vēlāk legjonā bija leitnants. Divdesmit vienu gadu vecais jauniešs tagad bija novājējis, pārvērties līdz nepazīšanai. Pazināmiešs vairs tikai pēc balss.

Kad dažos vārdos bijām viens otram pastāstījuši, kur katrs bijām sagaidījuši kara beigas, kā bijām nokļuvuši Vorkutā, viņš mani pārsteidza ar lūgumu:

“Leitnanta kungs, dodiet man padomu, kā lai pārlaužu roku! Esmu pilnīgi vesels, bet man galīgi nav vairs spēka. Ja netikšu slimnīcā atpūsties, es vienkārši aiziešu bojā aiz bada.”

Dažas dienas vēlāk leitnants Nesaule atpūtās slimnīcā. Viņam bija lauza roka.

Pamazām vien jutu, ka arī mani spēki bija galā. Tikko spēju paiet. Aizgāju uz mūsu vienīgo glābiņu — ambulanci. Ārsts, mani izmeklējis, teica:

“Jūs esat pilnīgi vesels, bet jums ir distrofija, t.i. ķermeņa novājējums bada dēļ. Es jūs tādēļ, diemžēl, nevaru atbrīvot. Ejiet pie galvenās ārstes!”

Devos pie Tamāras. Tā šo Liepājas židieti sauca visi ieslodzītie. Var jau būt, ka viņai bija kāds personīgs iemesls, bet viņa politiskos ieslodzītos nīda tik ļoti, cik ļoti vien kāds cilvēks spēj nīst savus ienaidniekus. (Man nezināmu iemeslu dēļ medicīniskais personāls 5. šachtas ambulancē tanī laikā savā starpā sarunājās vāciski, bet ar pacientiem krieviski. Visās citās nometnēs, kur biju, medicīniskais personāls arī savā starpā runāja krieviski.)

“Ko, kuņas dēls, strādāt negribi!” bija galvenās ārstes pirmie vārdi, mani ieraugot.

Teicu, ka strādāt gribu, bet man nav vairs spēka. Viņa man aptaustīja muskuļus, tad ieknieba dibenā, kā agrāk Latvijā, kad židietes tirgū pirka vistas. Pēc tam isi noprasīja:

“Pīpē?”

“Nē, nepīpēju,” es atbildēju. Tā bija taisnība. Nepīpēju visu ieslodzījuma laiku. Daudzi ieslodzītie, kas nespēja atturēties no pīpēšanas, daļu maizes apmainīja pret tabaku. Tā kā maize bija galvenais uzturs, tad šī vājība viņiem palīdzēja ātrāk nokļūt tundrā, tas ir — kapsētā.

“Ej, atsauc brigadieru!” Tamāra pavēlēja, jo, acīm redzot, man neticēja. Devos pie brigadiera. Bija vēla nakts, visi, kam nebija nakts maiņas darba, gulēja. Pēc dažām stundām būs jāceļas, jāiet brokastīs un darbā. Smagu sirdi pamodināju brigadieru un pastāstīju, kas par lietu. Ne vārda neteicis, krietnais ukraiņis cēlās un nāca man līdz uz ambulanci, kur viņam galvenajai ārstei bija jāapliecina, ka es tiešām nepīpēju.

“Ļabi, ja tu nepīpē, es tevi ievietošu slimnīcā. Bet ja tu pīpētu, tu varētu nosprāgt, es tev nepalīdzētu!” noteica Tamāra.

Kad dažus gadus vēlāk arī Tamārai pašai piesprieda desmit gadus “labošanas darbu nometnē”, visi ieslodzītie, kas Tamāru pazina, priecājās. Toreiz viņas dežūras laikā vesela maiņa, 300 ieslodzīto, bija ļoti smagi saindējušies ar virtuvē saņemto uzturu. Seši šīs saindēšanās dēļ nomira. Vai tā bija ekonomiska sabotāža vai arī vainīgi bija bojātie produkti — kas lai zina. Ieslodzītajiem bieži tanī laikā uzturā deva bojātus

produktus, sevišķi zivis un gaļu. Ļaunas mēles melsa, ka ieslodzīto uzturam izlietojot tos produktus, kas kādā tirdzniecības bazē izbrākēti kā bojāti. Lai nu šā vai tā, bet kad notika kāda nelaime, tad vienmēr atradās kāds, ko atzīt par vainīgu. Tā tas, liekas, notika arī ar Tamāru.”

Un tomēr blakus drūmajai ikdienai politiski vajāto cilvēku prāti pievērsās gaišākām domām un atziņām, brīvi veidotām sabiedriskām attiecībām, jaunu ceļu meklējumiem un iecerēm. Arī par to dzirdam Simsonu runājam.

Sava ciešanu stāsta beigu daļā viņš saka: “Gribu atzīmēt, ka visu Baltijas tautu piederīgie ieslodzījumā satika ļoti labi un cits citu informēja par jaunākajām ziņām. Kaut brīvībā Baltijas tautu piederīgie mācētu tā meklēt kopējus ceļus un saprasties tik labi, kā mēs sapratāmies ieslodzījumā!

Ļoti labi visu Baltijas tautu piederīgie sapratās arī ar vāciešiem. Varbūt maldos, bet man likās, ka latvieši un igauņi jutās ar vāciešiem tuvāki nekā leiši. Laikam taču vēstures kopība. Labi visumā satikām arī ar pārējo tautu ieslodzītiem, bet ar istajiem Padomju Savienības iedzīvotājiem bija mazāk ko runāt, jo tie tomēr bija auguši ipatnējos apstākļos un tādēļ arī to mentalitāte un uzskati bieži bija mums pasveši.” (338)

Un vēl par ko zīmīgu pastāsta Simsons.

“1953. gada vasarā pastaigāšanās laikā satiku vienu no mūsu nometnes inteligentākajiem latviešiem,” piemin Simsons. “Bijām jau arī agrāk šad un tad pārrunājuši politiskus jautājumus. Apsēdāmies uz sola parunāties. Tuvumā neviena cita nebija. Pēc dažām nenozīmīgām frazēm mans biedrs mani pārsteidza ar jautājumu, ko es domājot par sacelšanās izredzēm Vorkutā. Te ieslodzīto nometnēs esot kopā ap trīs simti tūkstošu ieslodzīto. Pie Vorkutas pilsētas esot aerodroms. Tur varētu nosēsties ārzemju lidmašīnas, kas sacelšanās gadījumā vestu mums ieročus. Pieredzes bagātu, kaujās rūdītu karavīru Vorkutas ieslodzīto nometnēs esot ļoti daudz. Ko es, būdams virsnieks, domājot, vai būtu kādas izredzes gāzt Padomju Savienībā pastāvošo iekārtu, ja mēs Vorkutas ieslodzīto nometnēs uzsāktu bruņotu sacelšanos?” (339)

Simsons atzīstas, ka par spīti tam, ka ierosinājums izlicies fantastisks, viņam bijis krietni daudz par to jādomā. Tomēr fakts, ka apmēram tanī pašā laikā rietumu valstis noskatījušās vienaldzīgi Berlīnes strādnieku pretestībā pret komunistiem, pats par sevi viņam devis atbildi.

Kā redzēsīm tālāk, tad Vorkutā notika tomēr

ģenerālstreiks.

“Šī saruna liecina,” norāda Simsons, “ka Vorkutas ģenerālstreika organizēšanā noteikti būs piedalījušies arī latvieši!”

JAUNI ATKLĀJUMI PAR VORKUTAS NEMIERIEM

Par Vorkutas nemieriem 1953. gada vasarā jau rakstīts grāmatās “Pa deportēto pēdām” un “The Profits of Slavery”. (328)

1982. gada beigās Minchenē iznāca Rumānijas vācieša Johana Urvicha-Ferry atmiņu grāmata, kas gandrīz dokumentārā skatījumā vēlreiz visus notikumus apraksta. Vorkutas nemieru un ģenerālstreika norise nekur nav tik sīki un pamatīgi aprakstīta, kā Urvicha grāmatā “Ohne Pass durch die U.d.S.S.R” (Bez pases cauri Padomju Savienībai). Apraksts aptver ap 200 lappušu. Plašos vilcienos viss saskan ar iepriekš zināmo, bet Urvichs pastāsta sīkāk par 1953. gada nemieru vadoņiem un aktīvākajiem cīnītājiem, kuriem viņš pats pieskaitāms. Kā Rumānijas vācietis viņš, protams, pievērš galveno vērību rumāņiem un vāciešiem, kā arī savas zemes kaimiņiem — poļiem un ukraiņiem, tomēr viņš piemin daudz arī latviešus, lietuvjus un igauņus. Pateicoties viņam, uzzinām krietni daudz jauna arī par šo tautību cīnītājiem pret padomju varmācību un atsevišķu funkcionāru nelietībām.

Jau tas vien, ka viens no Vorkutas nometņu komandantiem lepojas, ka viņš Katinā pielicis savu roku 10.000 poļu virsnieku noslepkavošanā, pasaka pietiekami daudz.

Kad 1953. gada 19. jūlijā politiski ieslodzītie uzsāk streiku 7. nometnē un pieprasa ataicināt uz Vorkutu Maskavas komisiju, kurai viņi varētu paziņot savas prasības, šis čekas majors tiem piedraud: “Es nepieļaušu un nesagādāšu jums nekādu iespēju pieprasīt no Maskavas jebkādu komisiju. Ja arī tas notiktu, tad es līdz tās ierašanās brīdim būšu jūs jau noslicinājis asinīs gluži tāpat, kā es jūsu panus, poļu virsniekus, noslicināju Katinā.” (329)

Nemierniekus ne viņš, nedz citi varasvīri nespēj tomēr iebaidīt. Par spīti nožēlojamiem nometnes apstākļiem, var apbrīnot viņu teicamo organizāciju. Kodolā sākumā ir 300 vīru. Vienā rāvienā tie nodibina sakaru ceļus ar citām nometnēm. Nevien ar daudzajām atsevišķajām nometnēm, bet arī ar atsevišķo tautību grupām. Pēdējo skaits ir liels, kas ļauj izveidot darba spējīgu vadību, kurā daudz maz radniecīgajām

tautību grupām lika izraudzīt apvienotus pārstāvjus. Par krievu un ukraiņu kopējo pārstāvi izrauga Ģurku Levando, ukraiņi. Apakškomisijā ieskaitīja baltkrievus, Karpatu ukraiņus, sibiriešus, karēļus u.c.

Par kaukaziēšu un turkmeņu pārstāvi izraudzīja Anatoliju Musajevu. Apakškomisijā darbojās divi citi, kas pārstāvēja gruziņus, turkmeņus, mongoļus u.c.

Baltiešu galvenais pārstāvis bija Indriķis Jaskuns, lietuvietis, tam par palīgiem izraugot kādu Medni (priekšvārds nav zināms) un Alfonu Bērziņu. Igaunus pārstāvēja Tarants un Muruzalo.

Poļu pārstāvim Feliksam Kinzerskim bija jāpārstāv arī bezvalstnieki, kurus par tādiem uzskatīja tikai formālu iemeslu dēļ.

Ārzemniekus, kur ietilpa viss vairums Eiropas tautu, pārstāvēja jau minētais Rumānijas vācietis Johans Urvichs-Ferri.

Ja, nemieriem sākoties, sakaru ceļi funkcionēja, tad lielā mērā tādēļ, ka Baltijas tautu ieslodzītie, kas darbojās sanitārajā dienestā, bija pratuši izveidot jau kopš 1952. gada augusta informācijas apmaiņu ar sanitāriem Čumas stacijās Vorkutas dienvidos. Šie sakaru ceļi aizsniedzās pāri visai Komi republikai līdz Kotlasai. (330) Ne mazāk svarīga bija sazināšanās no vienas Vorkutas nometnes uz otru. Arī to atrisināja. Vorkutā, un kā redzēsīm vēlāk, apskatot citu apgabalu spaidu darba nometnes, nekur netrūka visaktuālāko ziņu arī par vispārējiem politiskajiem notikumiem. Cietumnieki atrada līdzīgus ceļus, atradami cietuma mūros. Sliktāk tas jau bija izsūtījuma apgabalos, kur aizvestie bija sadzīti kolchozos un sovchozos, stepju ielenkumā.

Kolīdz Vorkutas 7. nometne ievadīja streiku, tas pārsviedās arī uz kaimiņu nometnēm. Politiskie ieslodzītie bez izņēmuma piedalījās streikā. Ja ne pilnīgi, tad vismaz daļēji. Ikvienai atsevišķai nometnei bija sava streika komiteja. Kopējā vadība gādāja par memoranda izstrādāšanu, kurā bija formulētas prasības. Tā uzņēmās uz sevi pilnu atbildību.

Kad ģenerālim Derevjanko, Vorkutas nometņu komandantam, neizdevās nomierināt streikotāju prātus, Vorkutā ieradās padomju virsnieku grupa no Maskavas. Tās priekšgalā atradās R. A. Rudenko. Tas nozīmēja, ka Maskavas noteicējas iestādes apzinājās stāvokļa nopietnību. Rudenko nebija vienīgi ģenerālprokurors, bet vispār liels virs padomju varas hierarchijā, bez tam nesensais Padomju Savienības pārstāvis kādreizējā Nirnbergas tribunālā.

Pirmie sarunu vedēji ar ģenerālprokuroru Rudenko bija Levando un Jaskuns. Vēlreiz viņi uzsvēra, ka visu atbildību par pašreizējiem notikumiem Vorkutā uzņemas piecvīru komiteja, t.i. streika vadība.

“Mēs zinām, kas mūs sagaida,” teica viņi. “Uz mūsu ribām padomju izmeklētāji un Berijas ļaudis spēlēs klavieres.”

“Ak, nē,” noteica ģenerālprokurors, “es došu savu goda vārdu, ka nevienam no jums nekas nenotiks un uz jūsu ribām nespēlēs arī klavieres.”

Pazīmes puslīdz rādīja, ka prāti varbūt nomierināsies. Maskavas pārstāvjiem rūpēja tikai, lai ieslodzītie atsāktu darbu. Streika komiteja, turpretim, pūlējās nodrošināties pret meliem un viltību.

Vēlākie izšķirīgie notikumi arī rādīja, ka aizdomām un piesardzībai bija savs pamats. Ieslodzītie bija jau pietiekami izpratuši padomju dzīves skolu. Tādēļ iesāktais streiks tūlī nenobeidzās. Tas neviens nenobeidzās, bet pārvērtās asiņainos nemieros.

Liktenīgā diena bija 1953. gada 1. augusts. 29. noņemti aplenca no visām pusēm NKVD militārās vienības. Nomainīja pat sargposteņus no viškām, novērošanas torņiem. Arī tur nostādīja kaujas gatavībā karavīrus. Nometnē iebrauca militāro mašīnu kolonna ģenerālprokurora Rudenko un ģenerālmajora Derevjanko vadībā. Tanī brīdī piebrauca vēl ugunsdzēsēji ar šļūtenēm. Viens ukraiņis izrāva krievu leitnantam šļūteni no rokām, iemetot to grāvī. Leitnants pakrita. Ar to pietika, lai Rudenko steidzīgiem soļiem dotos tanī virzienā, kur ukraiņis stāvēja. Nemiernieki pašķīra pēdējam ceļu, lai viņš aizvirzītos no priekšējās rindas aizmugurē. Viss bars tanī brīdī apveltīja Rudenko lamām un naidīgiem saucieniem. Rudenko neatlika nekas cits kā likt izmantīt savu varu un pārākumu. Nevarēdams satvert vainīgo, viņš ieķērās tuvāk stāvošajam nemierniekam kreklā, mēģinot viņu no priekšējās rindas izraut laukā. Šis bija polis. Tas nepadevās. Viņš spēcīgi atgrūda Rudenko. To nu vēl mazāk Rudenko varēja pieļaut. Viņš izrāva no kabatas pistoli un ietrieca politiskajam ieslodzītam divi lodes pierē. Polis bija uz vietas beigts.

Tad nu arī viss pārējais nemiernieku pulks sakustējās. NKVD vīri savukārt nostājās kaujas gatavībā. Viņu priekšējā rinda nometās gulus, nākamā rinda aiz viņiem atstutējās uz celi, bet pēdējā rinda stāvus vērsa savus ieročus pret nemierniekiem. Viss norisinājās tik strauji, ka Rudenko nepaguva laikus meklēt drošību aizmugurē, bet nometās

starpjoslā uz vēdera.

Un tad sākās nāves plauja. Šāva no ierindas un no sargu torņiem. Nemiernieki stāvēja saspiesti barā un nespēja no lodēm izvairīties. Priekšējos no muguras spieda vēl uz priekšu. Nošautie un ievainotie krita viens pāri otram. Laukumu pārklāja asinis. Pēc britiņa tās jau plūda straumē uz Vorkutas upes pusi. NKVD vīri bezprātīgi šāva. Kad pirmajiem lodes pietrūka, tos apmainīja citas vienības.

Kad čekistiem un viņu komandieriem likās, ka viņu asinsdzīres izdevušās, laukumā iebrauca divdesmit smagās mašīnas. Kā to apliecina ieslodzītais Miška Vinogradovs, tad šīs lielās mašīnas bijušas amerikāņu fabrikācijas. Liķus un ievainotos sameta grēdās tanīs.

Bet, tikko minētais Vinogradovs apliecina vēl ko citu. Blakus Rudenko nošautajam polim Ignatovičam stāvējis latvietis Jānis Kasāns, Latvijas armijas kādreizējais virsnieks. Kā 29. nometnes streika komitejas baltiešu pārstāvis viņš stāvējis pirmajā rindā. Tikko viņš redzējis Ignatoviču saļimstam, Kasāns, kas atradies tanī brīdī tikai dažu centimetru attālumā no Rudenko, izlauzis no tuvējā žoga dēli, lai triektu to Rudenko pa galvu. Tas viņam neizdevās, jo Rudenko bēga, un kolīdz Kasāns gribēja viņu panākt, viņu jau ķēra čekistu lodes. Jānis Kasāns mira Vorkutā varoņa nāvē. (331)

Šī ir pirmā ziņa, kas par Vorkutā ieslodzītā latvieša nāvi atkluvusi uz brīvo pasauli. Par to jāpateicas aculieciniekam Miškam Vinogradovam un Rumānijas vācietim Johanam Urvicham-Ferrijam.

Par Jāni Kasānu mēs vispār neko nezinām. Baigā gada aizvesto sarakstos tāda vārda nav. Latvijas Sarkanajam Krustam arī nav izdevies uzzināt šāda deprotētā vārdu, kaut arī tieši par Vorkutas latviešiem iegūts krietni daudz ziņu. Ja Urvichs noteikti neapzīmētu šo Vorkutas nemieru dalībnieku par latvieti, varētu pat šaubīties par tautības pareizu uzrādījumu, sevišķi kur Urvichs savā aprakstā min, acīm redzot, sakropļoto vārdu "Jonas Kšanas". Ar to pietiktu, lai šo personu uzskatītu par lietuvieti. Tomēr tik droši to nevaram darīt, redzot, ka Urvichs savā grāmatā lieto "Jonas" vārdu arī citiem latviešiem, kur pat skaidrs, ka lieta grozās ap latviešu tautības ieslodzīto. Vairāk skaidrības spētu dot pats uzvārds, bet arī tam pievienota lietuviska galotne. Kādēļ? Liekas, ka tikai tādēļ, ka Urvicham bijusi visciešākā sadarbība Vorkutā ar lietuviešiem, sevišķi ar Jaskunu. Viņš mazāk ievērojis atšķirības baltiešu uzvārdos.

Apskatot Vorkutas nemierus, nebūtu arī svarīgi, kādas tautības Kasāns īsti bijis, jo runa ir tikai par cīņas garu un solidaritāti. Bet tomēr jārespektē tas, ko Urvichs saka, proti: "Virsnieks Jānis Kasāns krita par Latviju, izpildīdams savu pienākumu, bet viņš krita tanī pašā laikā par visām trim Baltijas zemēm, kuras viņš līdz pēdējam elpas vilcienam cienīgi pārstāvēja." (332)

Rumānijas vācietis Urvichs konstatē, ka žoga dēļ, ar kuru Kasāns apdraudējis Rudenko, bijis arī vienīgais ierocis, kas no streika dalībniekiem bijis vērsts pret viņu apspiedējiem. Citādi viņi uzstādījuši tikai prasības un veduši sarunas ar Maskavas varasvīriem.

Par aktīvu piedalīšanos ģenerālstreikā sodīja ar vienu gadu cietumā ap 4500 līdz 5000 politiski ieslodzītos Vorkutā. 30.000 līdz 40.000 pārvietoja uz stingrāka režīma nometnēm. (333) Pret galvenajiem streika vadoņiem ievadīja prāvu. Tā notika 1953. g. no 13. līdz 18. septembrim turpat Vorkutā. Apsūdzētiem ļāva runāt, un tie to izmantoja jo plaši — ne jau lai pārliecinātu tiesnešus un prokuroru, bet lai rastos jaunas atbalsis nometnē. Ieslodzītiem par godu jāsaka, ka viņi prata arī izsekot visam, kas notika tiesas zālē, faktiski vienā noplukušā barakā. Viņi apliecināja solidaritāti ar apsūdzētiem. Zinādami, ka viņus tūlīn pēc soda piespriešanas aizvedīs, draugi tiem iesūtīja slepeni naudu. Arī tas funkcionēja un stiprināja morāliski nemiera vadoņus.

Prāvas gaita rādīja, ka uz apsūdzēto sola sēž nevis pieci pārvarēti cilvēki, bet padomju varas apsūdzētāji.

Brīvo rumāņu apvienība panākusi plašā liecību materiāla publicēšanu, kurā parādās visu piecu nemieru vadītāju runas prāvas laikā. Kaut arī tās visas saturā nozīmīgas, aprobežosimies šeit tikai ar baltiešu galvenā pārstāvja Indriķa Jaskuna aizstāvēšanās runas atstāstījumu.

Jaskuns (Jaskunas) norādīja vispirms, ka viņš uzaudzis Lietuvā nabadzīga kurpnieka ģimenē. Turklāt viņš teica, ka neviens cilvēks taču nepiedzimst par kontrrevolucionāru, jābūt taču kādiem īstiem iemesliem. Un, ja nu viņš esot kļuvis par padomju iekārtas pretinieku, tad tādēļ, ka tā bezsirdīgi izveidojusi cilvēku izmantošanas un iznīcināšanas sistēmu. Tādu viņš nespēj atbalstīt. Arī spaidu darba nometnē bijis jāpiedzīvo necilvēcīga apiešanās un politiski ieslodzīto spīdzināšana. To viņš varot teikt arī par sevi.

Pēc tam Jaskuns pievērsās Baltijas valstu problēmai. It sevišķi viņš apskatīja notikumus pēc Otrā pasaules kara, šo tautu masveidīgu iznīcināšanu, milzīgās deportācijas, kurām

par upuri izvēlējās arī tādus, kas ar vācu okupācijas varu nekad nebija sadarbojušies, pat tai nav simpatizējuši. Tas tādēļ, ka arī šī vara nepārstāvēja neko labāku par padomju varu. Ar neskaitāmiem piemēriem viņš apskatīja Baltijas tautu rusifikācijas paņēmienus. To visu padomju vara izdara ar nolūku un nepiekāpīgi, norādīja viņš. (334)

Jaskunam rūpēja, lai viņa izteicienus protokolētu pareizi, tādēļ viņš pieprasīja, lai tiesas sekretāre nolasa ik reizes priekšā attiecīgo protokola vietu. Kā viņš, tā Levando apzinājās, ka šī prāva ir tāda, kurai sekos Kremļa varasvīri, neizslēdzot to, ka kāds no tiem viņu protestus lasīs. Vismaz patiesībai ar to būs pakalpot. Varbūt arī kādā vēstures lappusē viņu protesta balsis agri vai vēlū parādīsies.

Atkārtoti ir pierādījies, ka nāvei nolemtie, kādi vairumā bija arī deportētie, ir drosmīgāki un izšķirīgāki savā stājā, nekā tas ir ar tiem, kam nekādas briesmas nedraud (visnožēlojamākie ir tie rietumu tūristi, kas brauc uz okupēto Latviju, lai glaimotu padomju varas iestādēm).

Un nobeidzot apskatu par Vorkutu un vajāto likteņiem Komi republikā, atliekas vēl pievērst uzmanību tam, ko saka padomju prese, proti, it kā "visas padomju pilsētas aiz polārā loka ir uzceltas un apdzīvotas no jūsmīgās komunistiskās jaunatnes". Komjauniešu sirds esot šai jaunatnei likusi doties uz tālajiem ziemeļiem, — vēl 1964. gadā rakstīja "Golos Rodini" (krievu Dzimtenes Balss).

STARP BALTO JŪRU UN JAKUTIJU

"Jau 1921. gadā Archangeļskas apkārtnē sāka darboties pirmā nāves nometne. Tā bija Cholmogora, kuras vienīgais uzdevums bija cilvēku fiziska iznīcināšana. Šī nometne pastāvēja gadiem ilgi. Tanī aizgāja bojā lielinieku kādreizējie sabiedrotie: sociāļrevolucionāri jeb eseri, mazinieki un citi pretlieliniecisko partiju piederīgie. Pirmās nāves nometnes neierīkoja vācieši, bet krievu lielinieki." (335)

Šo konstatējumu varēja 1965. gada sākumā lasīt Belgrades mēnešrakstā "Delo". Seriju raksta autors bija dienvidslavu filozofijas docents Mihailo Mihailovs.

Daudz plašāk Archangeļskas lomu komunistu pretinieku iznīcināšanā aprakstījis 1924. gadā vēsturnieks Meļgunovs.

Lai izprastu vēlākos notikumus, nav nevietā atskatīties uz padomju terrora sākumiem šinī "nāves pilsētā", kā Archangeļsku apzīmēja apstākļu pazinēji krievu pilsoņu kara

laikā. Toreiz Archangeļskā izdotā "Izvestija" ievietoja garu garos sarakstus par tiem, kam bija piespriests augstākais soda mērs. Viens no nošautajiem bija Krievijas 1. Valsts domes deputāts A. Isupovs, kas kopā ar Jāni Čaksti parakstīja vēsturisko Viborgas manifestu. Vissmagāk tomēr cieta baltās armijas 800 virsnieki, kas palika Archangeļskā pēc tam, kad ģenerālis Millers uzdeva cīņu. Kā ziņoja "Revolucionāra Rosija" speciālkorespondents, tad starp 2000 nošautajiem komunistu pretiniekiem toreiz bija visvairāk zemnieku un Dienvidkrievijas kazāku. Vienīgi inteliģence vairs neesot apšauta, jo tās vairs neesot bijis. (336)

Arī Meļgunovs norāda tieši uz Cholmogoras nāves nometni. Viņš atsaucas uz "Volja Rosii" 1920. gada 14. nr., kur aprakstīta 1200 virsnieku bojāeja. Netālu no Cholmogoras šie virsnieki sasēdināti barkā, pēc kam uz tiem atklāta uguns no ložmetējiem. Liķus sameta jūrā. (337)

Ja tas viss piederēja pagātnei, tad pamatu pamatos terrora sistēmā nekas nebija grozījies arī tanī laikā, kad, sākot ar Baigo gadu un pēc tam, Archangeļskā nonāca jauni politiski vajāto kontingenti. Tikai Cholmogora vairs nefigurēja kā iznīcināšanas nometne, jo bija radies jauns soda apgabals, kas atbilda GULAGa spaidu darbu prasībām.

Kāds stāvoklis Archangeļskas soda apgabalā bija radies 1949. gadā, to pastāsta viens no tiem, kas tur nonāca. Viņa liecība:

"Mani deportēja no Rīgas 1949. gadā. Pirms tam dzīvoju Ogrē. Nonācu Archangeļskas soda apgabalā, kur atradās trīsdesmit atsevišķas nometnes. Tās atradās apmēram 800 km attālu no Maskavas, turklāt patālu no Archangeļskas pilsētas. Tanī nometnē, kur mani novietoja, atradās ap simts latviešu. Lietuviešu un igauņu skaits bija krietni mazāks. No visiem politiski vajātiem baltiešu kopskaits sasniedza 20 procentus. Bez 900 politiski sodītiem mūsu nometnē atradās arī kriminālnoziedznieki, kas mūsu dzīves apstākļus apgrūtināja. Liekas, ka latviešu netrūka arī citās tuvējās nometnēs, bet stingrās uzraudzības dēļ nenonācām ar tiem saskarē. Varu liecināt tikai par to nometni, kurā pats atrados. Visi latvieši bija lauku ļaudis, kas bija sodīti gan ar 10, gan ar 25 soda gadiem par nacionālo partizānu atbalstīšanu. Visi bija vīrieši. Mūs nodarbināja meža darbos visai primitīvos apstākļos. Par spīti salam un nožēlojamiem darba apstākļiem, līdz 1951. gadam, kamēr tur atrados, neviens latvietis nenomira. Latviešu zemnieks no laika gala bijis izturīgs. Ieslodzīto vārdus neatceros zaudētās atmiņas dēļ.

No Archangeļskas soda apgabala mani pārveda uz Kirovas apgabalu. Nonācu Omutņinskas rajonā. Tur atradās liela caurlaides nometne. Nevar būt, ka bez manis tur nebūtu nonākuši citi baltieši.” (340)

Archangeļskā, t.i. tās soda apgabalā, saplūda arī prāvs skaits sieviešu, kuras savukārt apzīmēja par pretpadomju elementiem. Ja neskaita invalidus, pārējām arī nebija viegls darba solis. Bet mūsu rokās nonākusi kādas izsūtītas latvietes vēstule. Latviete vārgās veselības dēļ ieskaitīta, kā viņa saka. “mazajos noziedzniekos”, tas ir tādos, kas nederēja smagajiem darbiem. Vasarā viņas nodarbināja kartupeļu laukos tārpu novākšanā. Vēstules rakstītāja atzīstas, ka tieši tas viņai bijis pretīgs darbs, jo agronoms viņu pamācījis, ka no lakstiem noņemtie tārpi jānobendē, tos saspiežot starp pirkstiem. Visu dienu ar to nodarboties viņa nav spējusi, tādēļ no “ši vieglā darba” padzīta.

Ziemā trūcis ūdens. “Dzeramo ūdeni ieguvām, apstaigājot apsnigušos jumtus, — vācām tīro sniegu un laužām garās, milzīgās lāstekas. No tā ieguvām garžīgu dzeramo ūdeni. Naktīs mēs ložņājām pa dziļajām akām, jo dienā tās ātri izsmēla. Nakts melnumā S., mana ukraiņu biedrene, mani akas dziļumā nelaida, jo es nepazīstot ledus veidotās kāpnes. Man tikai bija jāsanes pasniegtie spaiņi.” (341)

Kaut arī izliktos, tie tomēr nebija ikdienas sūkumi. Tieši pastāvīgie spaidi un sūrā ikdiena, kas atšķīrās no normālās dzīves, ikvienu cilvēku smacēja kā fiziski, tā garīgi. Jau tas vien, ka tieši uz Tāļajiem ziemeļiem bija aizvesti tbc slimnieki un tos turēja Archangeļskas slimnīcā, atklāja necilvēcību vai ļoti aprobežotu prātu. Šiem nelaimīgajiem bija izlemta ātra bojāeja.

Daudz latviešu izsūtīto pēc 1945. gada nonāca rietumos no Archangeļskas, pie B a l t ā s j ū r a s. Vienu daļu nodarbināja Baltās jūras kanāla būvē, citus tuvējo ostu izbūvē. Deportēto vidū atradās daudz latviešu leģionāru un nacionālo partizānu. Par represijām pret viņiem plašu aprakstu devis jūras kapteinis Ādolfs Albats, ko kā partizānu apcietināja Kurzemes mežos. Spaidu darbos pie Baltās jūras un vēlāk Vorkutā viņš pavadīja desmit gadus. Tas aprakstīts viņa atmiņu grāmatā “To Morrow Sometimes Comes”, kas iznāca angļu arodbiedrību apgādā Londonā (par šīs grāmatas autoru gan figurē angļu publicists L.J. Ludovici, kas īstenībā tikai stilistiski apstrādājis Albata materiālus). Albata grāmatai priekšvārdu uzrakstīja ievērojamais britu leiboristu līderis majors Atlijs. Šīs grāmatas priekšrocība ir tā, ka Albats piemin virkni latviešu

liktenbiedru. (342)

Par Medvežgorskas soda nometni savus personīgos pieredzējumus uzrakstījis Mieriņš Upītis, visiem latviešiem pazīstamās Rūtas Upītes tēvs. Savu pirmo izsūtīšanu Mieriņš Upītis piedzīvoja, nonākdams Karelijā.

Somijas tuvums daudzus latviešus apcietinātos vilināja mēģināt bēgt, kas dažiem tiešām izdevās. Viens no tiem bija jau minētais Ādolfs Albats, kas galu galā pēc savas otrās apcietināšanas izkļuva brīvajā pasaulē, pateicoties vācu kanclera Adenauera gādībai.

Latviešu izsūtīto skaitu šinī apgabalā min tūkstošos. To apliecina vācu pārnācēji, kas piedzīvojuši latviešiem līdzīgu likteni.

Atsevišķi politiski vajātie latvieši redzēti P o ņ e v e c ā un N a r j a n M a r ā . To vidū bija inženieri un citi speciālisti, kas GULAGa pārvaldei bija zelta vērti. Kā konstruktori tie paveica vienreizējus darbus. Kad inženierim Kārlim Kukainim, kas bija apcietināts jau 1940. g. 16. oktobrī, aptecēja 8 gadu soda laiks, viņu no Narjan Maras neatlaida. Čekas priekšnieks lika viņam tur "brīvprātīgi" palikt. Ja viņš to nedarīšot, viņam piemērošot jaunu, ilggadīgu soda mēru.

Pirmajos izsūtījumu gados bieži minēja M o l o t o v s k u kā baltiešu novietošanas vietu. Tā, līdzīgi Vorkutai, bija gluži jauna Ziemeļkrievijas pilsēta. Varētu gandrīz teikt, ka šī arktiskā pilsēta tādēļ nosaukta bijušā padomju ministru prezidenta vārdā, ka tieši Molotovs bija tas, kas sagatavoja Baltijas valstu pakļaušanu Krievijai. Maskavas patvaļa gāja roku rokā ar vergu darbu, pie kam arī Molotovska var lepoties, ka tā uzcelta ar vergu rokām.

Viena versija rāda, ka Molotovskas spaidu darba nometnēs sadzīti ap 6000 latviešu. Ar pirmo vilni 1945. gadā šeit nonāca tukumnieks Hermanis Bergmanis. Tukumnieks atstāsta savu piemeklējumu gaitas: "Otrā pasaules kara laikā mani ieskaitīja latviešu 19. divīzijā. Pirms tam strādāju Tukuma slimnīcā par ātrās palīdzības šoferi. Man neizdevās nokļūt Kurzemes cietoksnī, tādēļ mēģināju pārvērsties par civilistu. Tas neko nelīdzēja. 1945. gada februārī mani apcietināja. Pēc pavisam īsa gūsta laika mani noveda uz Jelgavu, kur jau gaidīja krievu ešelons ar četrdesmit vagoniem.

Deportēto vidū bija visvairāk civilistu, arī mātes ar bērniem. Es pats nokļuvu vīriešu vagonā, un mani četrdesmit dienu laikā aizveda uz Molotovsku pie Baltās jūras. Mani un pārējos novietoja aiz dzeloņstieplēm stingrā apsardzībā. Pats savām acīm redzēju, ka apcietināto vidū bija daudz latviešu.

Dzīves apstākļi un uzturs kā viņiem, tā man bija bēdīgs. Līdz nokļūšanai Molotovskā visi mani apzīmēja par spēcīgu vīrieti, bet šinī moku vietā nokritos 42 kg svarā. Citi arī pārvērtās ģindeņos. Distrofijas dēļ daudzi apcietinātie spēra izmisuma soļus. Daži ziemas laikā mēģināja bēgt pa ledu. Tie aizgāja bojā vai apmēram četru dienu laikā atgriezās, saņemot jaunu sodu. Pēc kāda laiciņa viņi izdarīja pašnāvību.

Darbi bija dažādi. Stūmām baļķus un piedalījāties būvdarbos. Izpildījām arī citus smagus darbus. Kauču jau no pirmā brīža bijām apcietināti un iesaistīti spaidu darbos, taču sodus mums piesprieda tikai pēc ierašanās Molotovskā. Nebūdami akli, redzējām, ka piespriež lielākus un mazākus soda mērus. Izdomājām procedūru kā izkaulēt zemāku soda laiku. Tas notika parasti šādi, — atstāstīšu izmeklēšanas gaitu:

“Vai tu zini, kādēļ tevi apcietināja?”

“Jā, es noziedzos pret padomju valsti.”

“Kas tev par to pienākas?”

“Sods.”

“Un ko darīsi pēc soda izciešanas?”

“Mēģināšu sevi attaisnot kā labs padomju pilsonis.

Dzīvošu klusi in mierīgi pie mātes.”

Tad arī nepiesprieda ne 10, nedz 25, bet tikai 5 soda gadus.

Pašapzinīgos un nepiekāpīgos sodīja turpretim smagi. Pats biju tik novārdzis, ka neteicu ne vārda. Arī man piesprieda tikai 5 soda gadus. Kad pienāca atlaišanas brīdis, es jau tā tik tikko kustējos. Ja būtu saņēmis lielāku sodu, es to nekādi neizciestu.”

Vairāk nekā pieci soda gadi nospieda savukārt jelgavnieka Indriķa Kratovska kamiešus. Viņu apcietināja jau tad, kad Kurzemes cietokšņa robežas vēl aizsniedzās līdz Tukumam. 1944. gada Ziemsvētku naktī krievu iebrucēji sāka Jelgavā jau lasīt kopā ļaužu pulkus deportēto transportam. Kad Kratovsku čekisti aizveda uz kādu savākšanas vietu Dobeles šosejas malā, šādu apcietināto sākumā bija septiņi, bet pēc tam viņu skaits augtin auga. Sveda lauksaimniekus un aizsargus. Tie visi bija apzīmogoti kā vāciešu draugi. Kratovsku jau tādēļ vien pievāca, ka viņa mājā krievi ierīkoja štābu un čeku. Kopā ar citiem apcietinātiem K. pārveda uz lielo filtrācijas nometni pie Jelgavas cukurfabrikas. Tur tos nevarēja ilgi atstāt, jo vieta bija jāatbrīvo jaunām apcietināto masām. Jau pēc nedēļas viņus sabāza lopu vagonos, jo viņus jau nepacietīgi gaidīja Molotovskā.

“Nonācām ar ešelonu Molotovskā, kur jau atradām

priekšā tūkstošiem latviešu, igauņu un lietuviešu. Pēdējo visvairāk. Katrai tautībai ierādīja savas barakas. Lika gulēt uz kailām nārām. Mirstība jau sākumā bija liela," konstatē K. "Radās īpaša kapraču brigāde. Sliktā uztura dēļ vien bija jāmirst. Katrs saņēma 200 gramus maizes dienā. Ko tas nozīmēja, to varat spriest manā gadījumā. Esmu 172 cm garš, svarā nokritis līdz 42 kg. Nespēju vairs noliekties. Bija jāuzmanās, lai vēl ko nepiedzīvotu. Konvojs sita ar šautenes laidni un lika dažiem brist slapjā grāvī. Ik dienas nevien mēs, bet tāpat arī citi, kas ieradās ar jauniem ešeloniem, pazinām tikai ciešanas.

No Molotovskas, kur pavadīju sešus gadus, mani pārvietoja spaidu darbos uz Intas nometni. Tur savukārt uzdūros gandrīz tikai latviešiem. Tur mani nodarbināja divi gadus galdniecībā. Pēc tam mani izsludināja par brīvlaisto, bet lika dzīvot Kočmesā. 1952. gadā tur bija atlikuši vairs tikai astoņi latvieši." "Visbriesmīgākie apstākļi tomēr bija Molotovskā," norāda Indriķis Kratovskis. (343)

No Molotovskas tiem, kas palika dzīvi, bija vēl atgriešanās, bet to nepiedzīvoja tāds, kas nonāca N o v a j a Z e m ļ a s s a l ā . No turienes tādēļ nav arī aculiecinieku liecību. Zināms tikai tas, ka pēc Otrā pasaules kara turp nosūtīja sevišķi bīstamus pretiniekus. Par tādiem uzskatīja tos, kas bija strādājuši ģenerāļa Jekelna štābā vai kam ar to bijis jebkāds sakars. Bez karavīriem par tādiem uzskatīja tulkus, telpu apkopējas, virtuves strādnieces.

Uz Novaju Zemļu nosūtīja un tur atrada nāvi daudzi latvieši un citi baltieši. Par vienu no drosmīgākajiem latviešu partizāniem arī zināms, ka to nosodīja ar mūža ieslodzījumu, nosūtot viņu uz Novaju Zemļu. Tur atrada nāvi Dzelzceļu galvenās pārvaldes direktors Kārlis Bļodnieks.

Tikpat skopas ziņas ir par J a k u t i j u , Austrumsibirijā. Tā aptver milzu platības, kuras maz apdzīvotas bargā klimata dēļ. Verchojanskā jau drīzi pēc pilsoņu kara ierīkoja soda nometnes. Ja līdz šim uzzināts tikai viens latvietis, kas tur 70 gradu salā atradies, tad tas liek domāt, ka viņš tomēr nebūs bijis gluži vienīgais.

Padomju latviešu prese ar šo apgabalu, ar Jakutiju, ļoti lepojas, jo tur pēc Oktobra apvērsuma dēkainu varonību parādījis Ivars Strods, ģenerāļa Pepeļeva baltās armijas sakāvējs.

URĀLI KLUSE

Kad par aizvesto likteņiem Vorkutā, Krasnojarskā, Omskā un Magadanā bija jau daudz kas uzzināts, vēl arvien maz kas bija zināms par Urālu soda nometnēm. Ilgus gadus par vergu ceļiem viņpus Urālu kalniem atnāca tikai trūcīgas ziņas. Tas izskaidrojams ar to, ka no šīm nometnēm reti kādam bija laimējies izkļūt dzīvam. Ja arī, tad tādiem aculieciniekiem izdevās nokļūt rietumu pasaulē gaužām vēlu.

Pieminot Urālu soda apgabalu, minēja parasti Vjatlagu. Dzirdēja sakām: "Kas nonāk Vjatlagā, tos gaida nāve."

Arī par arktiskajām soda nometnēm tas bija teikts, bet to attiecināja visvairāk uz jaunu rajonu pieslēgšanas pirmo posmu, kad apcietināto masām sākuma gados lika cīnīties par savu kailo dzīvību zem klajas debess ziemas salā, kad ziemeļu dzelzceļa malā apgulās zem katra gulšņa zaļoksnēja dzīvība. Kas izcieta šo nāves plauju vai kas atkļuva arktiskajos apgabalos tanī laikā, kad jau bija uzceltas pirmās barakas, tam vēl vismaz bija atstāta cerība dzīvot.

Urālu soda apgabals vēl Chruščova varas laikā nepazina nekādas pārmaiņas spaidu darba režīmā. Zem cilvēku iznīcināšanas veltna pazuda ikviens, ko nepaglāba tikai brīnums. Varbūt atradās arī kāda nometne, kas jau uz pirmā rāviena nepārvērtās kapsētā, tomēr tādu bija maz. Vjatlaga plašo soda apgabalu ikviens pazina tikai kā elli uz zemes virsas. Šādi apgalvojumi parasti izklausās kā pārspilējums, tādēļ ir labāk ļaut runāt atkal tiem, kas paši tur bijuši.

Viens no nedaudzajiem dzīvi palikušajiem ir Roberts Verovs, kas saka, ka vienīgi ticība uz Dievu viņu izglābusi. No septiņpadsmit un pus verdzības gadiem viņš vairākus pavadījis līdz šim nepazīstamās Urālu apgabala nometnēs.

"Vispirms es nonācu stacijas Š i r o k a j a s savākšanas vietā," stāsta viņš. "Tur atradās pavisam astoņas nometnes. Viena no tām atradās pie Polovinkas. Pārlicinājos, ka trijās soda nometnēs nonākuši latvieši. Jau 1941. gadā šeit bija pienākuši ešeloni ar 2500 politiski vajātiem latviešiem. Reizē ar viņiem šurp atveda 1100 lietuviešus un 1000 igauņus. Tie šeit atrada kapu.

Kad mani atveda uz Širokaju, bija vairs palikuši pāri tikai septiņpadsmit baltieši. 1945. gadā šeit no jauna saveda latviešu lauksaimniekus, kas bija atbalstījuši nacionālos partizānus. Mani šurp atveda 1952. gadā, kur pavadīju piecus gadus līdz pārvešanai uz Mordovijas soda nometni."

Viņš nav vienīgais aculiecinieks.

Baigajā gadā Urālu plašumos nonāca Vitalijs Labietis, Latgales dēls. Labietis visplašāk vēstījis par turienes noietnēm, tikai viņš prasa, lai tās papildina ar apzīmējumu "drausmīgās", jo ar jēdzienu — "spaidu darba noietne", "režīma noietne", "sevišķi stingra režīma noietne" vai "slēgta noietne" viss neesot izteikts.

"Manā tuvumā bija divdesmit šādu noietņu," liecina Labietis. "Visilgāk uzturējos Socgorodokas 7. lagpunktā. Tā bija viena no Vjatlaga sastāvdaļām. Vairākās atsevišķās noietnēs atradās līdz 90 procentu latviešu. Mirstība bija milzīga. Es paglābos ar to, ka mani nodarbināja pārvaldes grāmatvedībā. Manā noietnē vien ik dienas apmira desmit līdz divdesmit cilvēku. To aprakšana bezgalīgajā ziemā, ja neskaita vasaras nedēļas, likās neiespējama. Arī mani piesaistīja liķu pievācējiem. Šo kapraču triecienvienību tad nosauca par "Kultūras sadzīves kopu". Ar laužņiem rokās cirtām sasalušo zemes slāni ledus tuksnesī. To izdarīt nebija nemaz tik viegli. Vienas vien bedres izrakšana prasīja daudz stundu, tādēļ visus liķus sameta vienā kopējā bedrē. Noietnes uzraugi nepārtraukti lamājās un mudināja mūs pasteigties. Viņi pavēlēja "racionalizēt" darbu, tas ir — viņi norādīja uz ērtāku iespēju — atskaldīt liķiem kājas virspus ceļa ar lauzni. Šādi rumpi varēja vieglāk iestumt bedrē."

"Bet man taču vēl jāpastāsta pats sākums visai procedūrai," piebilda pārnācējs no Vjatlaga noietnes. "Sākumā mirušos apglabāja vēl ar uzvalku, bet tad padomju administrācija nosprieda, ka pietiek ar kreklu. Arī tas ilgi neturpinājās šādā kārtībā. 1942. gadā sāka apglabāt plikus. Plikos ķermeņus sasveda kastei līdzīgajos ratos, pēc kam veda no noietnes laukā. Pie vārtiem krievu uzraugs daudzīja mironiem ar veseri pa galvu, lai pārliecinātos, ka tie tiešām ir miruši. Citi durstīja liķus ar gariem īleniem, kas bija iesprausti koka spalā. Tā kā liķi bija sasviesti kastē dažādos virzienos, jo tā varēja sablīvēt vairāk, uztaisot lielāku vezumu, tad uzraugi apstaigāja baigo nāves kravu no abām pusēm.

Kapu rakšanā iesaistīja kriminālistus, jo tiem bija brīvāks režīms un tos vieglāk izlaida ārpus vārtiem." (344)

Abu latviešu deportēto liecības papildina austrietis V. No Urālu soda apgabala viņš pazīst vislabāk F a b r i č n o j a s n o m e t n i, lai gan pārzin tiklab apstākļus Jelasovas, Starij Markenā un Okuņovas kaimiņu noietnēs. Fabričnoja atradusies pie Tavdas upes. No maza sākuma 1947. gadā ieslodzīto kontingenti drīzi pieauguši līdz 50.000 skaitam. Visvairāk tur salasīti ukraiņi, baltieši, tatāri, kaukāzieši, lai

gan nav trūkuši arī ķīnieši, ungāri, poļi, rumāņi, vācieši un serbi. Viņi visi nonākuši pilnīgā izolācijā, bez jebkāda kontakta ar ārpusauli.

“Notiesātos nodarbināja tikai meža darbos un baraku celšanā,” stāsta austrietis. “Gāzām un apstrādājām kokus, ražojām kokogles un sastutējām barakas. Tad sākās plašāka apbūve pēc atsūtīta ģenerālplāna. Ko ar to saprata? To īstenoja ar zināma daudzuma darbaroku nosūtīšanu uz paredzēto vietu. Šī vieta bija tāda, ka tur nebija itin nekā cita kā tikai biezi saaudzis mežs. No nogāztajiem un pavirši apstrādātiem kokiem uzcēlām vispirms sardzes māju. Kad tā bija uzcelta, drīkstējām paši sev celt mītnes. Palēnām izauga baraku ciemi. Kolīdz šāds pirmais apbūves posms bija nobeigts, sākām celt nelielā attālumā no šī nometņu pudura ēkas MVD virsniekiem un padomju pārvaldei. Lūk, nu jau radās tīri labas ēkas. Kad visi bija zem jumta, virsnieku ēkām sākām ierīkot kanalizāciju ar labierīcībām.

Ģenerālplāns virzījās arvien strauji uz priekšu. Gada laikā vajadzēja pacelties vairāk par tūkstoš ēkām. Divu gadu laikā sanāca ap 2000 būvju. Un tad pēc kāda laiciņa nosprauda jaunu apdzīvojamo vietu.

Visgrūtāk klājās tiem, kurus uz šīm tukšajām vietām nosūtīja kā pirmos. Visi taču bija bez pajumtes, bez pietiekama apģērba, bez itin nekā, kas cilvēkam nepieciešams, lai tas neželīgajos apstākļos izturētu, par atpūtu nemaz nerunājot.

Šos cilvēkus atklāti un ciniski dzina nāvē. Visgrūtākajam un cilvēku iznīcināšanas pasākumam krievi izvēlējās lielāko tiesu ungārus un baltiešus. Tādēļ viņu mirušo skaits bija lielāks nekā citu tautību grupām. Mirušo skaits līdz 1948. gada sākumam pārsniedza 50 procentus. Līdz 90 procenti mira no distrofijas. Tas sākās ar kāju sapampšanu, caureju un citām likstām, un tādām nebija nekāda glābiņa. Prāvs skaits nomira ar plaušu karsoni. Tbc pie mums nebija sevišķi izplatīta. Sākot ar 1948. gadu mums uzlaboja uzturu, tādēļ vēl dzīvi palikušie izturēja.

Par istu dzīves apstākļu uzlabošanu gan var runāt tikai pēc 1953. gada, pēc Staļina nāves. Jau ar 1953. g. jūniju katram izmaksāja to, ko tas bija izpelnījies, protams, pēc padomju amatpersonu prāta. Līdz 1953. gadam notiesātiem nemaksāja neko. Lika strādāt vienpadsmit stundas, lai gan daudzinaja 8 stundu darba dienu. Daudz laika paņēma iešana uz darba vietu un atpakaļ. Atgādījās, ka lika mērot 8 un vairāk kilometrus turp un tikpat atpakaļ. Svētdienas vietā noteica “vichodnij djeņ”, brīvo dienu. Stingrāka režīma nometnēs

tomēr šāda brīva diena sanāca labi ja 2—3 mēnešu laikā.” (345)

No citu deportēto norādēm zināms, ka Vjatlaga sodu apgabala centrs vienu laiku bijusi R u d ņ i č n i j a . Par tādu min arī S o c g o r o d o k u , kas uzcelta ar latviešu vergu darbu.

Bieži minēta arī K i r o v a un ap to izveidotais soda apgabals. Pirmie aizvesto ešelsoni no Latvijas virzījās arī uz to Kirovas apgabala stūri, kur atrodas Fosforskaja. Te nonāca daudz izsūtīto no Latgales un Kurzemes. 1947. gadā latviešu ieslodzītie redzēti Čekalovā. Tur bijis labāks darbs. Kā parasts, bez latviešiem tur bijis daudz ukraiņu, baltkrievu un Volgas vāciešu.

Latviešu liecībās figurē vēl Č u s o v a j a . Šī Urālu soda nometne nosaukta tuvējās upes vārdā un atradās 18 km attālu no Čusovajas dzelzceļa pietātnes. Arī šis bija vairāku atsevišķu soda nometņu puduris. Nometnē “Citadele” bija sadzīti ap 17.000 ieslodzītie, bet 1952. gadā tur latviešu nebija, liekas, ja tādi bijuši, tie pirms tam apmiruši.

Mirušo skaitu saskaitīja paši apcietinātie. Viņi zināja, cik ar katru transportu atvesti un tāpat zināja, cik katru dienu, nedēļu un mēnesi apmirst. Tā kā viņi paši diendienā skatījās nāvei acīs, tad šī statistika kļuva par viņu dzīves pulksteņa rādītāju.

Čusovajā ar katru jaunu ešelonu parasti ieradās 1500 darba vergi. Tieši tāds skaits bija arī 1941. gada jūnijā apcietinātiem, kurus šurp atveda no Latvijas. Ieradās arī igauņu un lietuviešu ešelsoni. Arī no tiem reti kāds palika dzīvs. Pirmos vergu transportus izmantoja mūža meža izciršanā. Desmit gadus vēlāk citus nodarbināja arī mēbeļu rūpniecībā un ķieģeļnīcā. Gandrīz neviens nespēja izpildīt normas. Bet padomju plānsaimniecība prasīja allaž normu paaugstināšanu. Vispār no Urālu apgabala sagaidīja saimnieciskos brīnumus.

Kolidz Urālu apgabala mežonīgie apgabali ar vergu darbu bija padarīti saimnieciski izmantojami, šim pionieru darbam gāja pa pēdām rūpniecības centru izveidošana. Jau Otrā pasaules kara laikā atzina par vēlamu smagās rūpniecības pārceļšanu aiz Urālu kalnājiem, bet ar sesto piecgades plānu jau bija izlemts smago rūpniecību koncentrēt uz Urāliem, aizsniedzot arī Austrumsibīrijas novadus. Sevišķi kara rūpniecībai tas šķita svarīgi.

Ar 1960. gadu Maskava metās uz vareno upju straumju izmantošanu enerģijas ražošanai. Viena pēc otras pacēlās ūdens spēkstacijas. Tām vajadzēja sekmēt tehniku un ietaupīt darbarokas, jo miljoniem nelaimīgu cilvēku jau bija upurēts, un

nu atklājās, ka trūkst darbaspēka rezervju. Pakļaujot Ungāriju un Čehoslovākiju padomju varas sistēmai, tās gan varēja saimnieciski ekspluatēt, bet ķerties pie lielākām masu deportācijām no turienes Maskava atturējās. Padomju prestižs jau tā bija pasaulē cietis. Atlika kombinēt pašu zemē pieejamo cilvēku materiālu ar tehnikas uzlabojumiem tādās iespēju robežās, kādas krievi pazina. Izsmalcināta tehnoloģija tiem nebija pa spēkam, vēl daudz kas bija jāiegūst no citurienes vai jāizspiego rietumzemēs.

Kvalificētam darbaspēkam tādos apstākļos bija sevišķa nozīme. Maskava drīzi atskārta, ka tieši Baltijas republikās atrodami teicami speciālisti. Savā cilvēku iznīcināšanas neprātā daudzi bija pirms tam tundrās un taigā isā laikā nomocīti vai pataisīti par kropliem. Kas vēl bija palikuši dzīvi, tos mēģināja aizturēt abpus Urāliem kā "brīvlaistos".

Vjatlaga no metņu tīklā atradās arī sieviešu no metnes. Sievietes šeit nebija atvestas izsūtījumā, bet stingra soda sistēmā. Viens apcietināto sieviešu transports ieradās no Daugavpils jau Baigajā gadā. Viena no nelaimīgajām, Rita Jaunzeme, palika dzīva un vēsta par savām un savu likteņbiedru gaitām: "Bijām atsūtītas "Vjatlagā nr.232", kam bija sešpadsmit nodaļas. Zona te bija ar divrindu dzelonstieplu žogiem. Ārējam žogam piederēja piecpadsmit stieplu kārtas, slīpajam žogam iekšpusē piecas kārtas. Stūros atradās sargu būdas ar stipru starmešu gaismu.

Mūs novietoja barakās, katru dzimumu atsevišķi. Barakās bija divstāvu lāvas, sasistas no dēļiem, kas kalpoja guļas vietām. Uz lāvām bija netīri, nepasakāmas krāsas maisi, uz kuriem mums lika gulēt. Katrā barakā bija ievietoti 100 līdz 120 cilvēku. Pret apakšējās daļas lāvām bija četri mazi lodziņi. Ziemās barakas vidū dega tumša lampiņa. Apsildīšanai barakas vidū stāvēja skārda krāsniņa. Barakas bija ļoti netīras, tumšas, zemas. Barakas un drīz vien arī mēs bijām utu pilnas. Blakšu barakās bija tik daudz, ka naktīs seju un galvu vajadzēja apsiet ar kādu drēbi, jo blaktis lida pat ausīs un nāsīs.

Latvietes barakā izvietoja uz augšējām lāvām un tā, lai no abām pusēm blakus gulētājas būtu krievietes. Tās lielāko tiesu bija zagles, kriminālistes. Viņas tad mums nozaga pēdējo, kas vēl kādai bija palicis no līdzīgi paņemtā. Pat mazo gabaliņu maizes, ko mēs gribējām saglabāt rītam, ēdot to brokastīs (maizi deva vienu reizi, vakaros), zaglences pa nakti nozaga. Bijām spiestas maizes gabaliņu ietīt drēbītē un piespraust pie krekla uz krūtīm, lai pasargātu no nozagšanas. Roku un sejas

mazgāšanai barakas priekštelpā bija no dēļiem sasista sile. Ziemās tā vienmēr bija aizsalusi. Varēja tikai izlietot sniegu roku un sejas notīrīšanai. Uz pirti mūs veda reizi divi nedēļās. Kamēr mēs mazgājāmies, virsējās drēbes tika nestas karstuma kamerā, lai iznīcinātu utis. Atvieglājums bija jūtams no tā tikai dažas dienas. Līdz nākošajai pirtij bijām tikpat utainas kā iepriekš. Mēnešus divus mums apgērbu nedeva. Vajadzēja iet darbā ar to, kas pašam bija līdzīgs paņemts. Ne es vien biju ar nepiemērotu apgērbu. Tādēļ notika apsaldēšanās un saslimšanas.

Darbs bija tikai mežā: koku zāgēšana un skaldīšana. Atkarībā no izstrādātā saņēmām ēdamā devu. Normas bija tik lielas, ka sievietes tās izstrādāt nespēja. Ja kas pat tuvu normai neizstrādāja, to lika pa nakti karcerī. Es nonācu karcerī vienu nakti tādēļ, ka salauzu divi zāģus. To uzskatīja par kaitniecību, kas sodāma. Sūtīja arī uz meža materiālu iekraušanu dzelzceļa vagonos.

Mūsu garīgie un fiziskie spēki strauji saplaka. Latviešus vergu nometnēs ļoti neieredzēja ne priekšniecība, nedz ieslodzītie krievi. Sauca par fašistiem. Sākumā mēs bijām vairāk latviešu brigādē. Svētdienās pulcējāmies mežā zem egles, lai pielūgtu Dievu. Tas krieviem nepatika. Mūs tādēļ sāka izformēt. Tā mūsu smago dzīvi padarīja vēl smagāku. Ieslodzītie vergi saslima ar skorbutu, cingu un pelagru, tādēļ izkrita zobi, pazuda mati.

No 1941. līdz 1943. gadam bija tik liela mirstība, ka katru rītu, lielā koka kastē sasviestus, pilnīgi kailus, liķus izveda no zonas. Varu ar pārliecību teikt, ka no 14. jūnija aizvestajiem, kas nonāca vergu nometnēs, 98 procenti dzīvē neatgriezās. Mēs katrs stāvējām uz dzīvības un nāves sliekšņa. Domājām, ka rītu vai kādu citu dienu kastē aizvedīs arī mūs. Likās pat, ka tā ir vienīgā atpestīšana no mokām." (346)

Kā redzams, tad apcietināto sieviešu likteņi nebija vieglāki par tiem, kur spaidu darba kolonnās atradās vīrieši. Bet ne jau pārcilvēcīgais darbs kā viens, tā otrs dzina nāvē. Līdz nāves stundai bija jāpārcieš vēl nemitīga spīdzināšana un ikdienas slogs, kas sadrupināja cilvēka spēkus. Tikai ieklausoties Ritas Jaunzemes un līdzīgos padomju ikdienas atklājumos, atskārstat daudz maz, kādu sociālisma celtniecības darbu uzsākusi un turpina "brālīgā krievu republika" citu tautu labā. Urālu soda nometnēs tam atvēra visplašākos vārtus.

Ja visbiežāk esam minējuši pirmos aizvesto ešelonus, tad tas var radīt ieskatu, ka viss šis terrrors pieder Staļina laikam. Tādi maldīgi uzskati radās brīdī, kad Chruščovs un citi

mēģināja pienaglot Josifu Visarijonoviču Staļinu kā vienīgo vainīgo padomju terrora kāpināšanā.

Pilnīgākas skaidrības iegūšanai paskatīsimies, kas tagad notiek Permā, tas ir visā plašajā soda apgabalā ap šo Ziemeļurālu pilsētu.

Permas apgabalā, kā Brežņeva slavas laikos ziņoja pasaules prese, konstatētas divpadsmit spaidu darba nometnes, no kurām viena apvienota ar cietumu. No papildus noskaidrojumiem redzams, ka ap Permu ierīkotas tomēr 50 līdz 60 spaidu darbu nometnes. (347)

Andropovs gādāja, ka tieši tur sakoncentrē politiski vajātos. Ar Permas soda nometnēm sacenšas vienīgi Mordovijas soda apgabals, kas saglabājis vēl arvien savu veco Potmas apzīmējumu.

Permas soda apgabalu min jau kopš desmitiem gadu, bet sevišķu spožumu tas padomju izpratnē ieguvis Brežņeva varas laikā, kad tur stingrā uzraudzībā novietoja disidentus un pilsoņu tiesību aizstāvjus. Šī bija jauna politiski vajāto kategorija, kas atgādināja visai pasaulei, ka ir viena zeme pasaulē, Padomju Savienība, kur trūkst un samīda kājām jebkādas fundamentālās cilvēku tiesības. Krievu disidentiem piedroģās latviešu, igauņu un lietuviešu cīnītāji, kas no savas puses iestājās bez tam par tautu pašnoteikšanās tiesībām.

Permas 35. soda nometnē kā viens no pirmajiem nonāca Ivars Grabāns, kas divpadsmit gadus bija cīnījies Latvijā kā nacionālais partizāns. Arī viņa brālis atradās partizānu rindās, bet viņu māti apcietināja par partizānu aprūpi. Tāpat agri tur nonāca pazīstamais latviešu disidents Gunārs Astra. Tiem garā virknē sekoja citi. Viņu adresēs parādījās blakus Permas apgabalam norāde uz Čusovaju, kā arī Vsesvjatskaju un Kuchino. Jāievēro, ka Permas soda apgabals aizstiepjas tālu Ziemeļu Urālos, kur parādās tiešās soda izciešanas vietas.

Par Čusovaju jau ieminējāties, apskatot pirmo aizvesto likteņus Urālos. Vēlāk viss paplašināts. Čusovaja atrodas ziemeļaustrumos no Permas pilsētas, un to var atrast arī Krievijas ģeografijas kartēs. Mazākajos puduros vēl tikai rodas pilsētas, kā parasti, ar vergu rokām celtas. Tur radušies arī rūpniecības centri. Tanīs atrodam arī latviešu bezbailīgos tiesību cīnītājus.

Atgādināsim tikai dažu viņu vārdus. Č u s o v a j ā , vai vēl sīkāk to apzīmējot — V s e s v j a t s k a j ā , nonāca 1978. gadā notiesātais Žanis Skudra. Viņam pēc Latvijas PSR kriminālkodeksa 60. panta piesprieda divpadsmit soda gadus.

(348) Tādu soda mēru Rietumzemēs piespriež vissmagākajiem noziedzniekiem. Viņa "noziegums" nebija nekas cits kā padomju laikā izdarītie baznīcu uzņēmumi.

Militantā ateisma ceļā gan daļa baznīcu bija pārvērstas laicīgos, bet ne jau militāros objektos. Tikai pēdējos neļāva fotografēt. Skudras rīcībā nebija ne mazākā pārkāpuma.

Čusovskajas soda nometņu pudurī nonāca arī 1981. gadā notiesātais sociāldemokrāts Juris Būmeisters. Viņam piesprieda piecpadsmit soda gadus. Apsūdzība atgādināja tautas parunu, ka no oda var iztaisīt ziloni. Ja nu vispār kādas apsūdzības pamatā bija kas taustāms, tad tikai nacionālo partizānu lietās.

Tieši šo posta vietu, Čosovaju, izvēlējās par pārmācības vietu "suņiem, fašistiem un buržuiem", kā to apzīmēja daži padomju funkcionāri. Bet par jebkādiem fašistiem un buržuiem nevarēja izkrāsot ne Būmeisteru, nedz brāļus Tilgaļus, kuriem piesēja Latvijas PSR kriminālkodeksa 65. un 67. pantu. Tā kā šie panti parādās arī citās latviešu patriotu apsūdzībās, tad atzīmēsim to burtisko tekstu.

65. PANTS. PRETPADOMJU AĢITĀCIJA UN PROPAGANDA

Par aģitāciju vai propagandu, ko izdara nolūkā graut vai vājināt padomju varu vai panākt atsevišķu sevišķi bīstamu valsts noziegumu izdarīšanu, tais pašos nolūkos apmelojošu izdomājumu izplatīšanu, kuri diskreditē padomju valsts un sabiedrisko iekārtu, kā arī par tāda paša satura literatūras izplatīšanu vai izgatavošanu, vai glabāšanu tais pašos nolūkos

— soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no sešiem mēnešiem līdz septiņiem gadiem un ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez nometinājuma, vai ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem. (Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija 1961. gada 21. augusta dekrēta redakcijā — "Latvijas PSR Augstākās padomes un Valdības Ziņotājs", 1961., 35.nr.)

Par tām pašām darbībām, ja tās izdarījusi persona, kas agrāk notiesāta par sevišķi bīstamiem valsts noziegumiem, kā arī ja tie izdarīti kara laikā, —

soda ar brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz desmit gadiem un ar nometinājumu uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem vai bez nometinājuma. (Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija 1961. gada 21. augusta dekrēta redakcijā — "Latvijas PSR Augstākās padomes un Valdības Ziņotājs",

67. PANTS. ORGANIZĀTORISKA DARBĪBA, KAS VĒRSTA UZ SEVIŠKI BĪSTAMU VALSTS NOZIEGUMU IZDARĪŠANU, KĀ ARĪ PIEDALĪŠANOS PRETPADOMJU ORGANIZĀCIJĀ

Par organizatorisku darbību, kas vērsta uz sevišķi bīstamu valsts noziegumu sagatavošanu vai izdarīšanu, uz organizācijas radīšanu, kuras mērķis ir izdarīt tādus noziegumus, kā arī par piedalīšanos pretpadomju organizācijā — soda attiecīgi pēc šā kodeksa 59.—66. panta.

59. pants paredz vēl "dzimtenes nodevību", kas paredz jau nāves sodu, 60. pants — spiegošanu, arī neizslēdzot nāves sodu, 61. pants — terrora aktu — atkal ar nāves sodu, 62. pants — terrora aktu pret ārvalsts pārstāvi — ja vajadzīgs, ar nāves sodu, 63. pants — diversiju, neizslēdzot nāves sodu, 64. pants — kaitniecību, ar brīvības atņemšanu līdz piecpadsmit gadiem, 66. pants — kara propagandu — ar ieslodzīšanu līdz astoņiem gadiem, 68. pants — sevišķi bīstamus valsts noziegumus, kas izdarīti pret citu darbaļaužu valsti, sods pēc 59.—67. pantam, t.i. ieskaitot nāves sodu.

Bez šiem sevišķi bīstamiem valsts noziegumiem tani pašā kodekā paredzēta vēl vesela virkne citu valsts noziegumu. Viss turklāt kā no pilnības raga. Piespriesto sodu apvienoja ar padomju varai noderīgo nometinājumu, kas politiski vajātiem latviešiem nobeidzas padomju cietumos vai vislabāk ar aizvešanu uz Krievijas spaidu darbu nometnēm.

Ja 21 gadus vecajam Mārim Tilgalim piesprieda trīs soda gadus, tad pāris gadus vecākajam brālim Jānim lika izmanīt jūtamāku sodu ar piecgadīgiem spaidu darbiem Permas soda apgabalā. Par "pretpadomju propagandu" viņi būtu sodīti droši vien vēl bargāk, ja par viņu likteni nebūtu interesējušies no apcietināšanas brīža brīvās pasaules prese un Amnesty International.

Jāievēro, ka politiski vajāto latviešu vidū kopš 1962. gada parādās gandrīz tikai jaunieši. Tā tas sākās ar tani laikā nodibināto un rosīgo Baltiešu federāciju. Pēc tam nodibinājās jaunas cīņas organizācijas, latviešu jauniešiem parādot apbrīnojamu drosmi un uzticību neatkarīgai Latvijai.

Permas soda apgabalam tuvumā atrodas K i r o v a a p g a b a l s ar dažāda veida nometnēm. Septiņpadsmit no

tām pēc 1945. gada sauca par "komandirovkām". Katrā no tām atradās 1100 līdz 1300 ieslodzīto. Tos visus pakļāva drausmīgam režīmam. Komunistu brutālitate nepazina nekādas robežas.

Uz Kirovu un kādreizējo Vjatkas guberņu mūs noved senas atmiņas. Kad pagājušā gadsimta beigās tur nonāca cara Krievijas laikā Rainis, kurp tas bija izsūtīts piespriedē soda izciešanai, arī mūsu lielais dzejnieks iepazinās ar šo apgabalu. Raini novietoja Slobodskā, kas bija mazpilsēta. Par šo nelaimīgo posmu Raiņa dzīvē daudz rakstīts. Kādā veidā šis dzīves posms tomēr atšķīrās no sodīto likteņa padomju laikā, redzam no Slobodskas tiesu izpildītāja ziņojuma cara patvaldības iestādēm: "Cilvēks viņš ir nabadzīgs, dzīvo tikai no literārā darba. Patlaban tulko no vācu valodas latviešu valodā Šillera drāmatisko sacerējumu "Vilhelms Tells"."

Acīm redzot, ir starpība ar to, ko latviešu deportētie piedzīvoja Baigajā gadā un pēc tam Sibīrijā.

Bieži pieminēts arī S v e r d l o v s k a s a p g a b a l s . Tikai par tām soda nometnēm, kur atradušies latvieši, ir trūcīgas ziņas. Vienīgi par Čekalovas nometni zināms, ka tur 1947. gadā atradušies no 1000—1500 aizvesto no Latvijas. (349) Vološņicā, Sverdlovskas tuvumā, 1942. g. 13. jūlijā nomira Satversmes Sapulces loceklis Markus Gailītis. Par Urālu raktuvju nometni Subru Leonids Vladimirovs, kas pats gājis vergu gaitās, liecina, ka viņš tur sastapis izsūtītos baltiešus. "Tie turējās kopā un atšķīrās no pārējiem ieslodzītiem ar savu cildeno cilvēcīgo stāju," saka viņš. (350) Burmantovas soda nometnē, kas atrodas ziemeļaustrumu virzienā no Soļikamskas un ko apzīmēja par Judelagu 1950. gadā nonāca ap 600 latviešu. Tos nodarbināja mežrūpniecībā (Judelas ļespromchozā). Līdz 1955.g. novembrim no 350 politiski notiesātiem tikai 80 ļāva atgriezties Latvijā, lai gan tanī gadā bija pasludināta amnestija. Pārējie palika 60 km attālumā no polārā loka.

Īpašu apskatu prasa latviešu likteņi Soļikamskā, bet, iekāms pieminam šo drausmīgo posta vietu, izsekosim vienam likteņstāstam, kas vēlreiz parāda pelēko ikdienu vienā no Urālu apgabala soda nometnēm.

LABIETIS STĀSTA Ieslodzīto darba diena

Blāvajā rīta ausmā ieslodzītie brida tālāk, dziļāk mežā.

Iepriekšējā vakarā bija uzsnidzis sniegs un plosījies vējš. Iemīto taku bija pārklājis sniegs. Bridām pāris aiz pāra, viena soļa attālumā, sargi aizmugurē. Sniegs irdens, taku iemīt grūti. Rīts, bet kājas jau gurst kā svina pielijušas.

Līdz šim mūsu brigāde strādāja jauna dzelzceļa būves zemes darbus. Zeme sasalusi, sniegs, sals, cilvēki izdiluši, novārguši, izdzīti līdz pēdējam, tāpēc mūsu brigāde norīkota jaunā neparastā "vieglākā" darbā. Jau vairākas dienas mēs taisām "kļopkas". Jocīgs vārds kļopkas, bet tā saucām koka mucu dēlišus. Neparasts bija mucu dēlišu izgatavošanas veids. Tāpat likās neparasti, ka dziļi taigā starp skuju kokiem auga lapu koki — lielas apses. Mūsu uzdevums bija nozāgēt, teica — nolaist no kājas — piemērotu apses koku, to sazāgēt 110 cm garos klučos, apaļo kluci ar cirvi sašķelt šķilās tā, lai, sīkāk šķeļot, varētu izveidot 6—15 cm platus, 3 cm biezus, 110 cm garus mucu dēlišus.

Droši vien citā nometnē ieslodzītie, veci cilvēki, invalidi un pārējie dzīves vārguļi, no šiem dēlišiem gatavoja koka mucas, un kaut kur ārzemēs kādi kungi priedājas par baltajām koka mucām.

Ja apse gadījās taisnām šķiedrām, labi šķēlās — tā bija laime. Parasti jau laime reti smaيدا, vienmēr vajadzēja ar cirvi uzmanīgi iztēst vajadzīgā izmēra dēlīti. Labāk bija tiem, kas prata ar cirvi strādāt. Nepratējiem bija grūtāk. Es piederēju pie tiem, kuri neprata. Nometnes dzīvē vēl skaidrāk un skaudrāk valdīja tik parastā padomju zemes paruna: "Tāda vārda — nevaru — vispār nav. Ir tikai vārdi — negribu vai neprotu. Un ja neproti — iemācīs, bet ja negribi — piespiedīs." Rīkoties ar cirvi bija jāmacās ātri, jo līdz vakaram jāizgatavo 75 dēliši. Tā bija un saucās dienas norma.

Vakarā, īsi pirms iešanas atpakaļ uz nometni, ierodas meža darba desmitnieks. Viņš apskata, saskaita, pieņem dēlišus, un tie jāsakrauj vienā kopējā krautnē. Gadījumā, ja norma nav izpildīta, sekas ir nepatīkamas, jo rītdienas maizes gabaliņš — paika — par 50 gr. vieglāka. Ja normas neizpildīšana atkārtojas, vai ja kāds sargs ziņo, ka kāds pārāk lēni kustas, tad draud pa nakti sēdēšana izolātorā. Izolātors ir drausmu nometnes cietums. Izolātorā ir daudz sliktāk nekā nometnē, jo nesaņemsi vakarā paredzēto zupas (balandas) kausu, un telpa ir bez apkurināšanas ar pliku dēļu lāviņu. Ja gadās kādu nakti būt izolātorā, vēl nav jāskumst, vēl nekas. Sliktāk, ja ievieto izolatora karcerī. Karcers sevišķi maza, auksta vietīņa izolātorā. Tur ievietotais pa diennakti saņem 200 gr auksta ūdens un 200 gr maizes, un bez kustības jāsalst. Un ja esi

karcerī, jel neskumsti, vēl var priecāties, jo vēl jau tālu no briesmu un ciešanu galējības.

Ierodoties darba vietā, pirmais darbs kopējiem spēkiem sagatavot, sanest un iekurināt ugunsroku sargiem. Tad, saspraužot mietiņus vai liekot citas zīmes, jānovelk redzamas robežas darba vietas laukumam. Pāriet iezīmētās robežas aizliegts, skaitās bēgšana, sargi var nošaut. Koki jāgāž, laukums mazs, nav runas par darba drošības noteikumiem. Esi uzmanīgs, skaties uz visām pusēm, lai kaimiņš neuzgāž koku uz galvas, ievēro laukuma robežas, lai sargs nenošautu, bet galvenais — norma ir jāizpilda. Vēlams, pat būtu patīkami, ja normu varētu pārsniegt, kādus dēlišus izgatavot vairāk, tad izredzes, ka vakarā no zupas pārpalikuma var dabūt kausu zupas piedevām un, no rīta ejot darbā, var ņemt darba rīku pēc savas izvēles.

Darbā pirmais uzdevums bija nozāgēt, nogāzt kādu apsi. Tāpēc sākumā turējāmie kopā pa divi, bet kad koks bija sazāgēts klučos, tad sākām katrs atsevišķi veikt savu normu. Es jau strādāju savā nodabā, tēsu vienu dēlīti. Atskanēja kliedziens — bīsties, tai pašā brīdī milzu brīkšķis, zaru lūšana, liels sniega un zaru mākonis gāzās pār mani. Raušot sniegu no sejas, es redzēju, ka stāvu kā stabs dziļajā sniega un zaru mudžeklī. Turpat man priekšā līdz ar degunu gulēja lielas apses stumbrs un aizmugurē šīs apses resns zars. Esmu kā sprostā. Kuplā apses zaru kroņa tukšā vietīņa lemta man, lai es dzīvotu. Izložē par dzīvi vinnēts!

Notikumu redzēja sargs. Kad es biju izrāpies no sniega un zariem, viņš kliezda, lai eju pie viņa. Pavēle jāpilda tūlīt, un es piegāju pie viņa pieļauto sešu metru attālumā. Viņš mani nosauca par suņa tārpju un vēl ar veselu birumu sulīgāku lamu vārdu. Apvainoja, ka es tīšu prātu gribējis nāvi zem apses, ar nolūku valstij kaitēt, samazinot sociālisma celtniecības darba spēku.

Es vēl nebiju iesilis darbā, nebiju vēl noģērbis no mājām līdzī paķertā puskažociņa bēdīgās atliekas. Virsdrēbe bija strēmeļu strēmelēs, bet ādiņas vēl turējās kopā un man bija liels glābiņš salā. Pēkšņi atģīdies, ieraudzījis manas skrandas, sargs iekliezās: "O, nelietis, skat, vēl kažoks mugurā, tūlīt daloj (nost)!" Kažociņu vajadzēja noģērbt un nolikt uz sniega sarga tuvumā. Sargs redzēja, ka man zem kažociņa skrandām bija vatainis, mēs krieviski saucām — telogreika. Dzirdēju atkal lamu vārdu birumu, un vatainis bija jānoliek pie kažociņa. No kāda miruša kaimiņa es biju mantojis adītu vilnas vesti, bet, kad sargs ieraudzīja to, viņa dusmu mērs bija pilns,

— līdz ar lamu vārdu klāstu viņš pagrieza šautenes stobru pret mani un draudēja, ka nošaušot kā maitas suni. Ar steigu noliku arī vesti uz sniega. Sargs redzēja, ka manus kaulus sedz tikai valsts īpašums — sadzeltējušais apakškreklis — tagad “davai, davai”.

Daudzās nometnēs sargu dienestu veica — pašapsardze, kuras sastāvā ietilpa dažādi kriminālnoziedznieki — zagļi, laupītāji u.c., tikai ne politiskie ieslodzītie. Pildot sargu pienākumus, kriminālnoziedznieki bieži pārcentās, lai parādītu, ka viņi ir īsti valstiski noskaņoti, tie daudzkreiz terorizēja politieslodzītos, cenšoties kaut ko nolaupīt.

Dzīvotgriba lika kustēties ātri, lai nesastingtu, jo sals — 20—30 C. Bet vecu vecais likums teica — nenokar degunu, nekrīti izmisumā, labi vēl, ka tā, — priecājies, jo varēja būt vēl sliktāk. Pieredzējam, ka sargs pavēl novilkta pēdējo sadzeltējušo kreklu un liek stāvēt miera stāvoklī tik ilgi, cik viņam iepatīkas.

Dienā paredzēts pusstundas pusdienu pārtraukums. Ēdamā gan nav, tomēr pusstunda atpūtas ir ļoti noderīga. Ar sarga atļauju kāds no čaklajiem jau iepriekš sanes malku un iekurina kopējo ugunskuru. Visi kā zvirbuļi apkārt, var sarunāties un veikt vēl vienu nepieciešamu darbu, lai būtu vieglāk. Tās ir utis un cīņa ar viņām. Mums maza nometne, nav uzbūvēta dezinfekcijas kamera, t.i. maza telpa, kur apkure tā iekārtota, ka viņā var uzturēt temperatūru virs 100 grādiem Celzija. Tad divreiz mēnesī ir pirts un dezinfekcija (atutošanās). Visas drēbes jāuzdur uz dzelzs aķa un jāpakar kamerā. Tur utis un to oliņas — gnīdas — sakalst, vēlāk izpurini tikai: — to sausās ādiņas aizlido vējā. Paliek dzīvas, ja drēbes par blīvu sakārtas. Tomēr lielākā daļa vienmēr beigtas. Mūsu nometnei nebija šīs labierīcības, tāpēc vajadzēja tikt galā ar utīm pašu spēkiem. Pusdienu laikā pie ugunskura bija laiks un iespēja nogērbt kreklu. Tad kreklu uz celma un ar cirvja pietu sitienu pie sitiena, galvenais pa sānu šuvēm un zem padusēm, tur utis labprāt apmetas. Un kādu gan viņu sugu un pasugu tikai nav! O, mēs viņas pazinām! Zinājām, kuras asini sūc bez sāpēm, kuras pat no miega modināja vai darbā kļuva tik neciešamas, ka mugura bija jātrin pie koka stumbra.

Pienāca vakars, sagatavotie mucu dēļi desmitniekam nodoti, utis arī apsistas, sargs man atdeva drēbes, rindā pa divi, tad sargs vēl rūpīgi saskaita un seko komanda “marš”. Lielā plāna pildītāji brida atpakaļ uz nometni. Spēki palika mežā, bet doma, ka vēl tie paši pieci kilometri — tur nometne, tur baraka ar lāviņu, tur barakas vidū skārda krāsniņa kuras,

galvenais — tu dabūsi siltu zupas (balandas) kausu un vakar nopelnīto maizes gabalu (paiku). Spēks, kur tu rodies? Vēl dzīvot griba cilā pagurušās kājas, cerība uz priekšu velk.

Mans blakus gājējs, ar kuru kopā apses zāģējām un ar kuru barakā kaimiņos guļam, sāk atpalikt. Viņš čukst, ka vairs nevar, ka spēka nav. Dodu viņam roku, cik varu, velku, bet vēl pāris desmit soļu un šī palīdzība par mazu. Ņemu viņa roku sev ap kaklu, ar otru roku ap vidukli, lai palīdzētu, bet Izidors sāk palikt arvien ļenganāks. Arī mani spēki vāji, panest nevaru, viņš saņemst sniegā. Gājiens apstājas, sargs nevienu atstāt nedrīkst, skaitam jābūt, vienalga, dzīvi vai miruši. Rīkojums parastais: sasiet visas jostas (striķa gabali) vienu pie otras vienā virvē. Tad cilpa Izidoram apkārt zem padusēm, mezgls ir zem muguras, kur kakls sākas. Visa virve starp gājējiem, katrs ar vienu roku velk virvi — gājiens turpinās. Izidors kā ragaviņas velkas aiz mums un pie nometnes lielajiem vārtiem tika nodots nometnes apsardzei. Tad kopējiem spēkiem ievilkām viņu barakā un noguldījām uz viņa lāviņas. Viņš bija vārgs, bet vēl elpoja. Steidzos izstrēbt balandu — manas vakariņas, — un atnesu nevarīgajam viņa porciju. Atsēdināju Izidoru pussēdus, pieturēdams devu, lai viņš strēbtu balandu no katliņa malas. Līdzko pirmais siltais guldziens bija ietecējis viņa mutē, Izidors agonijā tvēra katliņu ar abām rokām, viņa acis bija baigas, kā pēdējā cīņā, lai dzīvotu. Viņš visu saturu gribēja ātri, vai it visu vienā mirkli sagāzt sevī. Kāds negaidīts spēks viņā.

Duļķainais šķidrums lija pār viņa baku rētainās sejas mutes kaktiņiem, pār zodu uz krūtīm. Es nevarēju to saturēt.

Otrā rītā man bija cits blakus gājējs. Vakarā apciemoju Izidoru, — viņš bija ievietots slimo barakā. Viņš bija vārgs. Vēl kādu vakaru viņu redzēju, tad barakas sanitārs man paskaidroja, ka Izidors Silavs aizvēris acis un naktī izvests no nometnes uz bedri — apbērts mūžībai kā daudzi citi.

Ne par Izidoru Silavu, ne par miljoniem citu tādu, no kuriem izspiests viss iespējamais, sociālisma augstākā podesta — komūnisma celšanai, neskanēja fanfaras Maskavā, nedz bazūnes Rīgā. Tikai klusajā lauku sētā, skaji nedrīkstēja, klusi ritēja mātes asaru straumes gaidot, kad atgriezīsies dēls.

Un nu vēl daži vārdi par mani pašu.

Mūsu barakas bija apaļu baļķu guļbūves. Parasti mājai ir betona vai mūrēti pamati. Mūsu barakām tādu pamatu nebija. Pirmās baļķu rindas bija guldītas tieši uz zemes, un pirmie divi baļķi — vainagi apbērti no ārpuses ar zemes valnīti.

Agrs pavasaris, kusa pēdējie sniegi. Es biju nonācis

neapskaužamā stāvoklī, bet, ne jau pirmo, nedz arī pēdējo reizi. Visās nometnēs laiku pa laikam 2—3 mēnešu laikā notika ieslodzīto darba spēju pārbaude. Varenā komisija, parasti sastāvoša no nometnes priekšnieka, komandanta, darbā norīkotāja un nometnes ārsta, apskatīja kailus ieslodzītos, abus dzimumus, un noteica viņu darba kategoriju. Lielu lomu spēlēja ieslodzīto sejas forma un izskats. Mana pašaurā, vājā seja un dziļāk galvas kausā atrodošies acu āboli dažreiz deva priekšrocību. Bēdīgāk bija cilvēkiem ar ieapaļākām sejām. Tad jau no attāluma priekšnieks ironiski iesaucās: "O, o, morda kirpiča prositsa!" (purns pēc ķieģeļa prasās). Tūlīt sekoja komisijas slēdziens — iedalāms smago darbu brigādēs. Nu jā, toreiz mani acu āboli bija ievilkušies galvas kausā labi dziļi, kāju ceļu locītavas bija resnākas par gurniem, mīkstumi izdiluši, katra riba labi redzama un, kad ambulances priekšstelpās kailo barā es kādam ar žēlu ironiju teicu, ka viņam pakaļas dobumā var novietot divas dūres, tas atrūca, lai pirms paskatos pats uz sevi.

Tagad dažreiz televīzijas pārraidēs tādus ar ādu pārvilkus skeletonus rāda, lai ziedotu bada piemeklētajiem neattīstīto zemju stūros.

Galvenais noteicējs komisijā bija priekšnieks. Ārsts tikai apstiprināja priekšnieka teikto. Ja priekšniekam bija šaubas, varbūt patika, vajadzēja pieiet pavisam tuvu viņam. Viņš ņēma starp rādītāju un ikšķi ieslodzītā vēdera ādu, stingri pastiepa to un parullēja starp pirkstiem, pētīdams, cik āda bieza, tad sekoja lēmums — smagais darbs, vieglais darbs, dažreiz dažu dienu atpūta. Mana vēdera ādu pastiepis, parullējis, varbūt cauri tai redzēdams, priekšnieks teica, ka nedēļu atpūtas barakā. Ārsts piekritoši apstiprināja, teikdams: "Distrofik". Darbā norīkotājs norūca, ka es esot "dohodjaga" (nepatīkams nīkulis).

Un es izģērbts, sadzeltējušā apakšveļā, izdilušo atpūtnieku barakā varēju nedēļu nestrādāt. Mans blakus gulētājs, arī jauns cilvēks, kāds Maskavas konservātorijas students. Mēs abi sēdējām uz barakas pamatu zemes valniša, ceļus pievilkuši pie zoda, un sildījāmies pavasara saulītē. Mans kaimiņš ar kociņu rokā urbinājās atkusušajā zemē. Viņš to darija ne ieraduma, ne arī garlaicības dzīts, bet tā jau badā aizmirusā tieksme — meklēt, meklēt zemē, varbūt tur var atrast ko, vai jau viņš jūta kaut ko. Mans kaimiņš stāstīja par Maskavu, par konservātoriju, par savu māmuļu: kā viņa gatavojusi un kā ēduši. Es klausījos, riju siekalas, dzirdēju visu, bet vienlaikus visu redzēju. Redzēju pa labi, redzēju pa

kreisi. Mans skatiens jau bija pielaikojies dzīves apstākļiem, kļuvis ass kā putnam. Es redzēju, ka kaimiņa irbulis atdūrās pret kaut ko cietu, redzēju, ka pavidēja kaut kas balts. Kaut kas. Kā magnēta vilkts, es jau biju pieslidējis blakus kaimiņam. Viņš kašāja no zemes baltu kaulu, izvēla ar zemi aplipušu zirga galvas kausu. Vai nu pētīt, kā viņš te nokļuvis? Vienalga, varbūt kādreiz zirgu apēduši vilki, varbūt zirgs taigā aizklīdis un nobeidzies, varbūt dažus gadus atpakaļ baraku cēlājiem, tādiem pašiem ieslodzītajiem, bija iespējams zirgu nobendēt un gaļu apēst, tad galvas kausu apbērt ar zemēm. Mēs par to nedomājām. Kaimiņš dzirdēja manu pavēlošu "sadalīsim". Viņam tas bija jādara — laime bija par lielu: ja nedos man — atņems citi. Es uzskatīju, ka man ir tiesības uz daļu, jo mēs bijām kopā, tā dalāma laime, un mani pavidēja tieksme aizstāvēt savas tiesības dzīvot. Maskavietis, bez iebilduma, sadalīja. Es piekritu sadalījumam. Man apakšējais žoklis, — viņam lielākā daļa — augšējā puse. Apakšējo es viegli pie zobiem pārļauzu: vienu pusi zem vienas paduses, otru zem otrās, apakš krekla, piespiedu ar elkoņiem, rokas uz vēdera, pirkstus samijis, iegāju barakā. Un pārējo barā es izlikos, ka esmu tāds pats nabags kā visi. Tūlīt uz savas lāviņas guļamvietas lupatās vienu pusi neuzkritoši paslēpu. Ar otro pusi devos ārā, sameklēju malkas pagali, klusā vietā lielo kaulu sadauzīju pirksta lieluma gabaliņos, tos ietinu lupatā un devos kaimiņos pie pirtnieka. Pirtnieks nebija tik izsalcis, no viņa aplaupīšana nedraudēja. Viņš piederēja jau pie nometnes nomenklatūras cilvēkiem. Tāpat kā brīvībā — ir maza saujiņa, kuriem ir labāk, aiz tiem cietēju bars. Man vajadzēja tikt pie pirtnieka lielā ceplā, pie uguns. Kā ar savu pusi tika galā kaimiņš, tas mani neinteresēja, tā viņa pasaule. Parasti kauls ir ne tikai ciets, bet tas ir arī sīksts, kā cieta gumija. Bet ja kaulu ugunī vai uz plīts karsē, apbrūnina, tas kļūst trauslāks un arī sterilis. Un tad, kad to grauž, grauž, atdalītās drumstalas mutē bagātīgi sajaucas ar siekalām, un tu rij, rij — tā ir bauda. Viena doma pavid pašā, vai ir vērts, vai tur ir kas derīgs organismam? Otrā doma sauc: "Jel grauž ātrāk, rij, tavam organismam viss ir vajadzīgs, viņš ir tukšs." Savu tiesu, zirga apakšējo žokli, es sagrauzu un noriju. Zirga zobī tomēr ir cieti, pārsitu kādu uz pusēm, mēģināju no vidus, lai nebūtu jāsāk no emaljas, tomēr bija par cietu, bija jāatsakās.

Un tā atkal dienu pēc dienas tālāk, tūkstošiem reizes atceroties gudrākos no mūžības mūžībā dzirdētos vārdus — mūsu dienišķo maizi dodī mums šodien."

SOĻIKAMSKA — LATVIEŠU INTELIGENCES KAPVIETA

Soļikamskas soda nometnēm ierādāma Ipaša vieta mūsu tautas ciešanu stāstā. Tur nokļuva pastiprinātā apmērā latviešu gara darbinieki. Ja tieši viņiem bija nolemta šī iznīcināšanas vieta, tad nevis gadījuma dēļ, bet apzināti un mērķtiecīgi.

“Te svešumā gāja bojā labākie, kultūrālākie valsts spēki,” saka rīdzinieks Joelsons. Ieskaitīts apcietināto barā, viņš redzēja un dzirdēja, kas ap viņu notiek. Par vienu gadījumu, kas vairs nekad neizgāja no prāta, viņš pastāsta: “Nekautrējoties manas klātienē kantorī, čekisti, redzot drūmo mirušo “kravu”, kas tika izvesta no slimnīcas, priecīgi un skaļi savā starpā sarunājās: “Kaut tas drīz tā notiktu ar visiem šiem pārējiem maitām.” (351)

Ne klimats, bet pats brutālais ieslodzījuma režīms un bads retināja aizvesto rindas.

Soļikamska atrodas Vidus Urālu daļā. Ap pilsētu dažādā attālumā bija izsijātas atsevišķas soda nometnes, katra ar savu nosaukumu, bet kopējais apzīmējums tām visām bija un palika “Soļikamska”. Vistuvāk tai atradās Soļanka, 12 km no Soļikamskas. Tāpat netālu no šī centra atradās Prižima, Čortjoža, kamēr bieži minētā Surmoga jau atradās apmēram 40 km attālumā. Ziemeļaustrumos no Soļikamskas stāvēja Sima un vēl citas soda nometnes. Tās visas pieskaitāmas Permas apgabalam, lai gan pārnācēji dažkārt tās sasaista arī ar citiem apgabaliem, kas maldina. (352) Par Surmogu zinām, ka tas ir mežu un purvu aplenkts stūris.

Šinī purvu un mežu apgabalā, kas nepazīna civilizācijas, nonāca prāvs skaits Latvijas Universitātes profesoru, skolotāju, politisku darbinieku, ārstu, agronomu, inženieru un citu brīvo profesiju darbinieku, kā arī akadēmiskā jaunatne.

Dažus no lielā pulka pieminēsim atsevišķi.

Usķ Surmogā savāca kopā vecos un tādus, kas atradās uz nāves sliekšņa. Viens no tiem bija teoloģijas profesors Ludis Adamovičs. Viņš bija nevien teologs, bet arī pazīstams izglītības darbinieks, kas lielus nopelnus bija ieguvis kā izglītības ministrs.

Tas, ka viņš kādu laiku bija pildījis izglītības ministra amatu, ļāva viņu uzskatīt par valstsvīru. Neatkarības laiku valstsvīru deportāciju Maskava uzskatīja kā pašu par sevi saprotamu lietu. Tādēļ jau apcietināja un aizveda valsts un ministru prezidentu Kārli Ulmani, ministru prezidenta

vietnieku un kara ministru Jāni Balodi, bijušos ministru prezidentus Marģeru Skujenieku un Hugo Celmiņu, parlamentārā, kā arī autoritārā laika ministrus, Saeimas deputātus un diplomātus.

Bet, runājot par Ludi Adamoviču, katram bija zināms, ieskaitot padomju funkcionārus, ka viņš bija tikai zinātnieks, kam vēl varēja pieskaitīt nopelnus izglītības laukā.

Tas neko negrozīja, jo aizveda taču desmitiem citu zinātnieku un simtiem skolu darbinieku. Jau no līdzšinējā pārskata redzējām, ka ne ik reizes politiskais kritērijs bija tas, kas noteica kāda kultūras darbinieka apcietināšanu.

No pāris dzīvi palikušajiem aizvestajiem, kas nonāca Solikamskā, zināms, ka visas savas atlikušās mūža dienas Urālu soda apgabalā prof. Adamovičs veltījis, blakus uzliktajiem nometnes darbiem, mirušo izvadīšanai ar dievvārdu. Tas tanis apstākļos nebija viegli izdarāms, to pat nepieļāva. Ludis Adamovičs par spīti visiem grūtumiem un draudiem pildīja pienākumu, no kā viņš nespēja atrauties. Tikai nav zināms, vai, viņam pašam saļimstot un atrodot kapvietu nemīlīgajā zemē, kāds paspēja noskaitīt kaut tikai tēvreizi pie viņa kapa.

Turpat nomira prof. Kārlis Dišlers, stingrs demokrats un tiesībnieks. Kā demokrātijas un tautu pašnoteikšanās principu aizstāvis Dišlers zinātniski un idejiski populārizēja tautā demokrātijas un parlamentārisma pamatprincipus. Arī savai doktora disertācijai viņš izvēlējās tematu par tautu pašnoteikšanās principa tiesisko saturu. Protams, tas viss runāja netieši pretim padomju varas politiskai un totalitārajai varas sistēmai, bet neļāva prof. Dišleru apzīmēt par "kontrrevolucionāru" un šķiras ienaidnieku. Kā Saeimas deputāts un Rīgas pilsētas domnieks viņš taisni bija aizstāvējis mazo ļaužu intereses.

Nepietika pie tam ar to, ka viņu pašu deportēja, bet uz Sibīriju aizveda arī viņa sievu, rakstnieci.

Solikamskā nonāca arī Latvijas Universitātes docents Longins Ausējs, kas bija sarakstījis vairākas skolu grāmatas un bija pazīstams kā teicams pedagogs. Kā kultūras darbinieku viņu pazina visā tautā.

Latgalē labu vārdu bija ieguvis Jēzups Trasuns, progresīvās tautas apvienības līderis Latvijas republikas Saeimā. Pretēji viņa tēvocim Francim Trasunam, ko pieskaitīja konservatīvo aprindām, Jēzups Trasuns sapratās labi ar kreiso spārnu. Tas viss neko nelīdzēja, — viņu apcietināja un nosūtīja uz Solikamsku. Vienīgi tanī ziņā viņa

liktenis nebija tik sūrs kā viņa partijas biedram Sebastjānam Pabērzam, kuru Baigajā gadā noslepkavoja Daugavpils cietumā.

Tieši Soļikamska bija nolemta arī Noiņam Maizelim, Latvijas ebrēju sociāldemokratiskās strādnieku organizācijas "Bunds" vienīgajam deputātam Saeimā. Komunistiem nebija svarīgi arī tas, ka šis Saeimas loceklis pēc 1934. gada 15. maija bija no pilsoniskas diktatūras ievietots Liepājas koncentrācijas nometnē.

Zīmīga figūra bija arī sociāldemokrats Roberts Dukurs. Vēl atradāmies Krievijā, viņš pēc Februāra revolūcijas palīdzēja izveidot sociālistiskus pasākumus. Pārnācis uz Latviju, Dukurs atrada sev nozīmīgu vietu sociāldemokrātu partijā. Kā Saeimas deputāts viņš daudz paveica sociālās likumdošanas jautājumos.

Soļikamskas nāves pavēnī nokļuva arī Satversmes Sapulces loc. un Saeimas dep. Oto Nonācs.

Turpat atradās arī vesela virkne ārstu, — to vidū rentgenologs Dr. Lediņš, Dr. Peciņš, Dr. Neibergs, Dr. Skalders. Citu nometņu ieslodzītie būtu bijuši laimīgi, ja daži no tiem atrastos viņu tuvumā, jo ārstu trūka, un bieži to vietā vienā otrā soda nometnē darbojās tikai feldšeris un maz izglītoti krievu mediķi. Bet šos ārstus novietoja vienkopus.

Soļikamskā aizgāja bojā arī zvērināts advokāts Andrejs Frīdenbergs, pirmais Latvijas valsts pilnvarotais mierlīguma sagatavošanā ar Krieviju un vēlākais Rīgas pilsētas galva. Arī notāru Krūklandu Rīgā plaši pazina. Nu viņš un vēl citi tiesībnieki gaidīja savu nāves stundu.

Vēl bez latviešiem Soļikamskā nonāca daudz žīdu. Dažiem varēja piedēvēt politiskus motīvus, jo tie bija cionisti, kamēr citi nāca no turīgo žīdu aprindām. Tāds bija rūpnieks Hofs, kā arī desmitiem citi žīdu rūpnieki, tirgotāji un namsaimnieki. Te nu patiešām varēja runāt par mantīgajām aprindām un izdaudzīnātiem "šķiras ienaidniekiem", bet pieredze rādīja, ka visvairāk padomju varu nodarbināja vēlēšanās konfiscēt un piesavināties viņu mantu. Ar nekustamu īpašumu un saimniecisku uzņēmumu nacionālizācijas aktiem galvenais privātīpašums jau bija paņemts, bet iebrucējiem Latvijā ar to nepietika. Viņi pūlējās pārņemt savās rokās arī turīgāko ļaužu kustamo mantu, dzīvokļu iekārtu un pārējās vērtības. Jau no deportācijas pirmā brīža apķīlāja visu šo nelaimīgo cilvēku mantu: mēbeles, mūzikas instrumentus, traukus, drānas, pulksteņus, gleznas, rotas lietas un vērtslietas. Pa ceļam uz Soļikamsku pievāca vēl rokas pulksteņi un koferus ar pirmās

nepieciešamības priekšmetiem, tādēļ dažam labam nepalika pa ķērienam vairs divielis kur noslaucīt seju.

Mantas konfiskāciju mēģināja attaisnot ar sociālisma frazēm un Maskavā izdotiem dekrētiem, bet aiz visa tā slēpās tikai liekulība, grūti noslēpjama laupīšanas kāre un zemiska izricība.

Pat tanīs gadījumos, kur notika vēršanās pret miljonāriem, kādu Latvijā bija maz, grūti bija attaisnot marksistu saukli par "laupi salaupīto". Kā vienu no latviešu miljonāriem daudzinaja Benjamiņus. Par miljonāru ne Antons, nedz Emīlija Benjamiņa tomēr nebija piedzimuši. Antons Benjamiņš bija jaunībā tautskolotājs un ar tukšām kabatām — tikai palēnām tika par t.s. kapeikas avīzītes "Jaunāko Ziņu" izdevēju. Emīlija Benjamiņa, kas strādāja plecu pie pleca ar savu vīru šīs avīzes izdošanā, bija dzelzceļnieka meita. Ja nu vēlāk Antonu Benjamiņu dēvēja par Latvijas "preses karali", tad šādu godu viņš ieguva tikai ar sūru un neatlaidīgu darbu. Un nevienu dienu bez darba nepalika arī Emīlija Benjamiņa. Atliek jautāt, — kā viņi izturējās pret saviem strādniekiem un viņu redakcijā nodarbinātiem literātiem un žurnālistiem? Atbildi devuši pēdējie paši, proti, ka viņu šefs allaž bijis gādīgs un maksājis labāk par citiem. Vienīgais, kas to nav teicis, ir Vilis Lācis, kura pliekanos romānus bija iespieduši abi Benjamiņi. Bet mums zināms, ka par Jaunāko Ziņu prāvajiem honorāriem Vilis Lācis varēja sev neatkarības laikā uzcelt vasarnīcu un grezni iekārtoties.

Ja to šīnī vietā pieminam, tad tādēļ, ka, laikiem mainoties un Vilim Lācim uzņemoties padomju iekšlietu ministra amatu, Emīliju Benjamiņu deportēja uz Soļikamsku, kur viņa nomira bada nāvē.

"Nomirušos — kādu bija vairāki ik dienas, novietoja slimnīcas pagalmā tāpat plikus uz sniega," liecina Izraēlas pavalstnieks Joelsons. "Tur tie gulēja atklāti, visi tos varējām redzēt, bet ar laiku pie šī drūmā skata pieradām, — tik tālu mūsu sirdis bija notrulinājušās, ka viss tas mums kļuva par ikdienišķu parādību. Kad bija salastījes ap 8—12 miroņu, tos iekrāva kamanās un aizveda tālu aiz zonas, kur tos apraka kopējā kapā. Pavadīt tos bija atļauts tikai apbedītājiem, kas bija no mūsu pašu vidus, un prof. Adamovičam, kas noturēja kapa lūgšanu un nodeva mirušajiem brāļiem mūsu pēdējās ardīevas. Nekādus krustus, plāksnes vai piemiņas zīmes nepieļāva." (353)

Un Ziemsvētku izjūtām arī cēla aizsprostu.

Par vienu Ziemsvētku brīdi Soļikamskā pastāsta Iza Nolle,

apcietināta studente, ko nodarbināja par slimnieku māsu.

“Atceros Ziemsvētkus 1942. gadā. Mūsu ārsti un citas māsas sarīkoja kaut ko līdzīgu Ziemsvētku svinībām. Sadabūjām kādu sveci un egles zaru. Man kā jaunākajai lika palikt pie slimniekiem. Toreiz slimnieku bija pilna baraka. Sākumā domāju, būtu jānolien kaktiņā un jānoraudas, pakavējoties atmiņās pie skaistajiem svētkiem dzimtenē. Bet tad likās — arī visi šie jaunie zēni, kas guļ slimnīcā, ir tālu no dzimtenes, ko ikviens izjūt vissmagāk. Sadabūju kādu egles zaru un iestiprināju to skārda vāciņā ar eļļu. Noliku to telpas vidū. Nodziedājām visas Ziemsvētku dziesmas, kādas vien zinājām, pie tam trijās valodās. Slimnieki bija sajūsmināti. Pēkšņi ienāca sargs un vaicāja, kas te par troksni? Teicu, ka dziedam tautasdziesmas. Tur nu viņam nebija ko iebilst. Šie Ziemsvētki aizdzina mūsu pelēko ikdienu.” (354)

Un vēl kāda cita latviete, kas Soļikamskas likteņdienas atceras, saka: “Lai mums vai galvu rauj nost, patriote esmu un palikšu, — es nenožēloju šos grūtos desmit gadus, jo iemācījos savu dzimteni vēl vairāk mīlēt!” (355)

Ko nesalauza nāve, to nesalauza arī padomju terrrors.

NO KRASNOJARSKAS LĪDZ DIKSONA SALAI

Tālais ceļš daudziem aizvestajiem nobeidzās Krasnojarskas novadā. Milzīgas zemes platības abpus Jeņisejai jau no laika gala bija maz apdzīvotas. Taigā varēja sastapt tunguzus un citu cilšu piederīgos, bet eiropieši no Sibīrijas izvairījās, jo maz kas tur bija civilizēts. Tikai tāds padomju darba varonis kā Staļins sāka lepoties ar to, ka viņš no arktikas līdz Vidusāzijai pietuvinājis Sibīriju padomju imperijas saimnieciskajam pulsam. Bez šo platību iekšējās kolonizācijas tas gan nebija iespējams.

Ar cara laikos nodibināto pilsētu paplašināšanu un Transsībijas dzelzceļu nepietika, radās spiedīga vajadzība celt jaunas pilsētas un ostas. Taigā un stepes malā vajadzēja rasties jauniem ciematiem. Krievi paši bija ar mieru doties uz Sibīriju tikai kā ierēdņi, partijas funkcionāri vai sardzes vīri nometnēs. Melnais darbs bija jāuzveļ citiem. Bez ukraiņiem un Krievijas vāciešiem šādam pionieru darbam izraudzīja tad beidzot Baltijas tautu piederīgos. Citādu ceļu tam izdomāt nespēja kā tikai ar masu apcietināšanām un deportācijām. Prāva izsūtīto latviešu daļa nonāca bez jau iepriekš minētajām vietām arī uz Krasnojarskas novadu. Citiem vārdiem — viņus nosūtīja šurp

vergu darbā.

Cik primitīvā veidā to visu organizēja vēl 1941. gadā, parāda Rīgas židietes Segales pieredze.

“Krasnojarskas dzelzceļu mezglā nonācām jūnija beigās. Mums tur izdeva apliecību, ka esam sodīti un izsūtīti divdesmit gadu laikam. Es kā nepilngadīga paliku ar māti kopā, bet aiz pārskatīšanās krievi piekabināja mūsu vilcienam arī to vagonu, kur atradās tēvs. Tad vienu dienu mūs salika seklos kuģos, kas pirms tam bija lietoti mājlopu pārvadāšanai. Krievi tos apzīmēja par “karavanām”. Braucām ar šiem kuģiem ziemeļu virzienā pa Jeņiseju. Tā ir viena no pasaules garākajām upēm. Kopā ar Angaru tā skaita 4102 km, lai gan kuģojami ir tikai 3000 kilometru. Mūsu kuģi sabāza vismaz tūkstoti cilvēku. Tos sāka drīzi pa ceļam izlikt krastā. Tās bija vietas, kur neredzēja nevienu māju, nevienu cilvēku. Pienāca kārta arī mums.

Krastmala, kurā mūs izsēdināja, atradās mūža meža malā. Neviens mūs nesagaidīja. Kādu laiku mēs tā stāvējām tukšām rokām, neziņas un izmisuma apmākti, bet tad sākām vērot apkārtni. Varēja spert soli, kur grib — neviena cilvēka, pat ne pēdu, ka te kāds būtu staigājis.

Par laimi bija vasaras vidus, kas arī šini tālajā ziemeļu stūrī ir silts. Mēs, sievietes, sākām mežā ogot. To turpinājām ik dienas, jo labu laiku tā bija mūsu vienīgā pārtika. Pēc dažām nedēļām mūsu tuvumā parādījās pirmie cilvēki. Tie bija tunguzi, iezemieši. Ievērojām viņu ceļu, kas mūs noveda uz kādu uzņēmumu, kuru krievi sauca par “faktoriju”. Ļaudis, kas šeit bija nodarbināti, palīdzēja mums ar cirvjiem un zāģiem. Kad tie ievēroja, ka esam pilsētnieki un meža darbos nemākuļi, tie iemācīja mums rīkoties ar šiem darba rīkiem. Vissliktāk veicās tēvam, kas Rīgā bija tirgotājs.

Vasara Krasnojarskas novadā ir īsa. Mums bija jāsteidzas ar pajumtes celšanu. Kaut kā arī to uzcēlām. Būvmateriālu apstrādē ievingrinājās arī mans vecais tēvs. Lūk, tā sākās mūsu dzīve izsūtījumā. Mūsu laime bija, ka nonācām izsūtījumā un nevis soda nometnē.

Pārējos deportētos izsēdināja, kā to vēlāk uzzinājām, Turuchanskā, Nariļskas apkārtnē, Igarkā un Dudinkā, — lielāko tiesu gar Jeņisejas labo krastu un pie upju pietekām. Viss šis apgabals bagātīgi piepildīts ar latviešiem, igauņiem un lietuviešiem. Nezinu kādēļ, bet dažus 1945. gadā no turienes aizveda. Kas atgriezās Latvijā ar padomju iestāžu ziņu, tos tur nepaturēja. Viņus apvainoja nelikumīgā mājās braukšanā. Kad pierādīja pretējo, komunisti atrunājās ar formālu kļūdu, kāda

radusies Krasnojarskā, un šos atbrīvotos deportēja atpakaļ uz Sibīriju.

Līdz 1950. gadam ģimenēm neatļāva dzīvot kopā. Turpretim deportētie paši, kas bija izsūtīti un neatradās soda nometnēs, cik spēdami, turējās kopā. To varu teikt par visiem izsūtītiem latviešiem. Tie viens otram palīdzēja. Un tie visi cerēja kādreiz atklūt atpakaļ Latvijā. Tieši tas viņus uzturēja možus.

Pirmajos izsūtījuma gados tomēr laba daļa apmira. 1942. gadā daudzus pārsūtīja tālāk uz ziemeļiem. Un atkal viņiem pašiem, bez palīga, bija jāgādā sev mājokļi un jāveic tiem norādītie darbi. Bieži bija jāapmierinās ar sieviešu celtām nemākulīgajām būdām. Dzīve taigā šiem izsūtītiem bija grūta un bezcerīga.

Neviens lāga nesaprata, par ko viņš īsti izsūtīts.

Likās, ka notikusi kļūda, tādēļ daudzi rakstīja uz Maskavas ministrijām, ka nav pareizi sodīti. Itin visos gadījumos nāca atbilde, ka tomēr pelnīti sodīti un tiem paredzēts izsūtījums Sibīrijā. Tādas atbildes nāca pat vēl 1956. gadā, piecpadsmit gadus no lielo deportāciju sākuma brīža. Padomju iestādes un amatpersonas uz vietas uzsvēra: "Jūs esat šeit un paliksiet uz mūžīgiem laikiem!"

To dzirdot, viena otra precēta sieviete apprecējās Sibīrijā un mēģināja uzsākt jaunu dzīvi. Šīs laulības notika visbiežāk pašu deportēto starpā, kas kļuva iespējams, kad vēlākajos gados izsūtītos vīriešus sajauca ar sievietēm, dodot pēc soda laika pārceļšanās iespēju uz citiem apgabaliem. Krievi, kas sastāvēja kompartijā vai bija ierēdņi, atturējās precēties ar deportētām sievietēm, bet vietējos tunguzus latvietes pašas nevēlējās precēt.

Komunistu partija uzskatīja deportētos par otrās šķiras cilvēkiem, ar kuriem partijas biedriem neklājas precēties. Kad kāds 18 gadus vecs krievu komjaunietis samīlējās vienā latviešu meitenē, komjaunatnes organizācija lika tam izšķirties par alternatīvu: izstāties no organizācijas vai neprecēties ar šādu apzīmogotu radījumu."

Ši pati lieciniece raksturo vispārējos dzīves apstākļus izsūtījumā un pārmaiņas policejiskajā režīmā.

"Deportētiem klājās visgrūtāk līdz 1950. gadam, kad daudzi mira bada nāvē. Pēc tam apstākļi nedaudz uzlabojās, bet pēc Staļina nāves tie jau kļuva ciešami. Ar 1953. gadu ļāva ģimenēm apvienoties. Ja klimata dēļ cieta veselība, arī tad ļāva pārcelties uz kādu citu Krievijas apgabalu. Ar 1953. gadu pusaudžiem neliedza apmeklēt vidusskolu. Skolu beigušajiem

tomēr radās grūtības. Iestājoties labākā darbā, lika izpildīt plašu aptaujas lapu un rakstīt sīku dzīves aprakstu, norādot, kas bijis tēvs un kāda ir darba meklētāja sociālā izcelsme. Mazāk prasīja, ko prot un māc, bet visu izšķīra tas, vai tēvs nav bijis buržujs, virsnieks, mācītājs vai kāds tikpat bīstams šķiras ienaidnieks. Ja pēdējā laikā piemērotu speciālistu trūkuma dēļ vienu otru deportēto pieņēma labākā darbā, tad tas viss uzgulās darba devēja, t.i. attiecīgās iestādes atbildībai.

Deportētiem arvien bija jāuzmanās atklāti paust savus uzskatus. Pirms 1953. gada par "mutes palaišanu" smagi sodīja. Sodus uzlika vietējā administrācija vai smagākajos gadījumos "troika", padomju tiesa. Neklātienēs ceļā varēja uzlikt arī divdesmit piecus soda gadus.

Kopš 1955. gada sāka dot pasēs. Tās izsniedza vispirms gados vecākajiem un pēc tam jauniešiem, kas apmeklēja skolas. Tos, kurus 1955. vai 1956. gadā atbrīvoja, tiem lika parakstīt čekas komandantūrā reversālu, ka viņi atsakās atgriezties vecajā dzīves vietā un neprasis viņiem atdot savā laikā patvarīgi nacionālizēto mantu". (356)

Kaut arī no šīs aculiecinieces diezgan daudz uzzinām, tad tomēr viņas un ar viņu kopā izsēdināto deportēto gaitas Krasnojarskas apgabalā, Jeņisejas krastā, atšķiras no citu izsūtīto likteņiem. Ievērosim tomēr, ka šeit lieta grozās ap izsūtīto ļaužu kategoriju, nevis ap smagi sodītiem un spaidu darba nometnēs ievietotiem.

Protams, visiem vienlīdz sāpēja pazaudētā dzimtene un tēvu māja, bet pašā vergu darbā arī bija savas atšķirības.

Ne jau visur izlika krastā un nelikās par izsūtītiem ne zinīs.

Izsūtījumā citā Krasnojarskas stūrī 1949. g. pavasarī nonāca Ilona K. ar trim bērniem. Vīrs, lauksaimnieks un aizsargs, bija Vidzemē apcietināts un aizvests jau 1944. gada rudenī uz Magadanu. Šī daudz bērnu māte pastāsta, kā viss risinājies viņas gadījumā (smagākās pārestības viņa neuzrāda, jo viņas vēstules rakstītas Krasnojarskā, kur, kā viņa saka, "roņi", t.i. čekisti, viņu un pārējos izsūtītos dienu un nakti uzmanījuši).

"Kad atbraucām 1949. gada aprīlī, mums izrādīja "vissiltāko pretimnākšanu", — aizveda uz stepi 7 km no sādžas. Raudzījām apmesties vietējās mājiņās, kurās dzīvo kolchoznieki, kas strādā lauku brigādē. Sestdienās viņi aiziet uz sādžu pie savas ģimenes, noperas pirtī, paņem maizi nākošajai nedēļai un nāk atpakaļ. Tā tas turpinās, kamēr beidzas lauku darbi. Viņi ziemas pavada sādžā, bet mēs dzīvojam turpat stepē arī ziemā. Bijām septiņas ģimenes vienā

telpā. Tas bija laiks, pilns visādu notikumu un pārpratumu.

Visas bijām sievas bez vīriem, katra ar prāvu bērnu pulciņu. Gar sienām bija sabāztas lāviņas vienā laidā. Tur nu katra ģimene centās iekārtoties pēc iespējas ērtāk. Zem katras guļamvietas bija klēts, skapis un pagrabs. Tur rudenī sabērām kartupeļus, pabāzām miltu maisiņu un traukus. Drēbju maisiņi bija par pagalvi. Mēs pašas, mātes, visu dienu bijām darbā, tāpat lielākie bērni. Stādījām kartupeļus 20 hektaru lauciņos tikai ar lāpstu. Arī norakšana gāja tikai ar lāpstu. Tāpēc jau te vajadzīgs daudz darba spēka. Mājā palika tikai vecāsmātes ar mazajiem. Kad nācām no darba, tad no visiem stūriem bira sūdzības kā krusa. Katra savu aizstāv un apsūdz otru. Lielākie rudenī sāka iet uz sādžu skolā. Mazos mācījām tāpat mājās, jo nebija iespēju tādā tūlumā un salā viņus aizvadīt uz skolu. Tā pagāja vēl otra ziema un trešā. Redzēju, ka labi nebūs, — puikas aug par lopiniem. Tad sāku domāt par “nekustama īpašuma” pirkšanu.

Kad iebraucām, tad tūlī pirmajā vasarā vilku no maisa ārā savas māmuļas austās vilnas segas, visus savus brūtes galdautus un izšūtos dvieļus. Iztirgoju. Kāds rublis vēl bija līdz no mājām. Nopirkām baltu govī. Zāles bija pilni krūmi. Pa vakariem visi plūcām un tādā pat veidā sagādājām sienu arī ziemai. Tad izšķīros, ka govīs jāpārdod un jāpērk māja, ko arī izdarīju, jo bērnus no skolas atraut ilgāk nevarēju. Tā nu, lūk, tikām pie mājiņas, kur dzīvojam vēl tagad (1958. gadā, pēc kam rakstītāja pārcēlās pie vīra uz Magadanu. Aut.).

Mūsu mājiņa atrodas pa pusei pazemē. Tikai lodziņi ir virspusē. Turpat jumts ar skursteni. Pēdējā vietu ļoti labi izpilda spainis bez dibena. Ir visai praktiski: kā beidz kurināt, tā ar vienu lēcieni uz jumta un spaini aizbāž ar vecu fufaiku. Tā ziemas laikā tik dārgo siltumiņu saglabājām visā pilnībā. Pati daba parūpējas par to, ietīdama mūsu mājiņu mīkstā sniega villainē līdz pašiem sētas galiem. Tā kā ar dubultlogiem “lieka krāmēšanās”, tad ledus puķes saaug divu pirkstu biezumā. Istabiņā vienmēr valda tikai maiga puskrēsla, kaut arī lodziņus atrokam.

Kad nopirku šo “māju”, mums bija viena pati liela telpa — 10 soļus gara, 5 plata, ar plīti un ierēm pa vidu, un tāda maza priekšīņa, kas visus gadus stāvēja tukša. Tad drusku piebūvējām. Šai piebūvītei durvju gan nav, jo dēļus grūti dabūt. Sienu piepinām ar žagariem. Tos sastiprinājām ar mālu un mēslu javu. Šis materiāls ir pieejams visiem. Piebūvējām arī gotiņai un sivēnam piemešanās iespēju tepat istabas galā, un tā nu dzīvojam kā viena liela saime.” (357)

Tikko pieminētie likteņstāsti gan neattēlo pilnībā izsūtīto likteni. Izsekojot citiem gadījumiem, ik uz soļa atduramies atšķirībām eksistences nodrošināšanā, faktiski — cīņā par kailo dzīvību.

Par izsūtītām latvietēm Igarkā zināms, ka tās nodarbināja zvejā. Jeņisejas ledū viņām lika izcirst āliņģus, kur viņas iemeta tīklus un pūlējās kaut ko sazvejot. Arī tur lika izpildīt normu. Izzvejojotās zivis bija jānodod zvejas kombinātam, kas atlīdzināja ar nelielām uztura devām. Jāzvejo bija 40—60 gradu salā plikām rokām. Pat gados jaunas meitenes aizgāja īsā laikā bojā. Padomju iestādes nekustināja ne pirkstu, lai nežēlīgos darba apstākļus uzlabotu. Visu lika darīt pa roku galam, kas vairoja invaliditāti un pacēla mirstības indeksu. Ja par kaut ko žēlojās, iznāca runāt kā pret sienu. Izsūtītais cilvēks padomju izpratnē bija un palika tikai darba lops.

Jeņisejas upes lejtece izvērtās sevišķi latviešu sievietēm par jauno mājvietu. Trīs vietas šīnī polārajā apgabalā pievērs sevišķi mūsu ievēribu. Tās ir: I g a r k a , D u d i n k a un D i k s o n a s a l a . Uz turieni drīzi pārsūtīja lielu daļu latvietes, kas pirms tam bija atradušās K a n s k a s un A b a n a s apkaimē. Par to ziņo Rasma K.: "Abanā nomira mans dēliņš. 1943. gada pavasarī dabūju vietu rūpkombinātā, bet īsu laiku, jo tā paša gada 2. jūnijā mūs, lielāko tiesu vieninieces, izsūtīja uz aizpolāro loku, pa Jeņiseju uz leju. Nometināja pa visu krastu. Mēs nokļuvām netālu no Diksona, pilnīgi neapdzīvotā, kailā, sniegotā krastā. Pāris diennaktis no dēļiem, kurus izplēsām no baržām, sacēlām barakas. Tad sākās lielā ziemeļu būvniecība. 18. novembrī ievilkāmies jaunajās mājiņās, kuras pašas uzcēlām. Būvmateriālus atpludināja no Igarkas. Tā pa visu garo Jeņisejas krastu izveidojās zvejnieku ciemati. Strādājām kādas trīspadsmit tautības. Galvenā nodarbošanās bija zveja. 1944. gadā mūs atkal pārsūtīja uz citu zvejas punktu, kādus 60 km uz leju." (358)

Ka aizvesto sieviešu skaits uz Dudinku nav bijis gluži mazs, redzams no tā, ka tur 1941. gadā nonāca 600 sievietes un viņu bērni. Nākamo pavasari no tām sagaidīja vairs tikai 200. No lielā bērnu pulka palika dzīvi tikai trīs, pie kam tikai viena meitene bija vesela, kamēr divi pārējie smagi slimi. (359)

Izsūtītiem lika strādāt padomju uzņēmumos tanīs drēbēs, kādās tie no Latvijas ieradās. Komunistu funkcionāriem nepatika noklausīties iebildumos: "Dzīvojam sociālistiskajā iekārtā, bet valkājam kapitālistu drēbes."

Nav iespējams uzrādīt visas tās vietas, kur Krasnojarskas apgabalā nonāca visi deportētie. Bez jau minētajām vietām

pieminēsim vēl tikai K a n s k u un R e š j o t u s . Kad viens latviešu ešelons ar izsūtītām sievietēm nonāca pēc 18 dienu brauciena Kanskā, tām tur izsniedza izsūtīto apliecības. Ikvienam norādīja viņa kolchozu un ciemata nosaukumu. Bez atļaujas to nedrīkstēja atstāt. Pa divi lāgiem mēnesī lika pieteikties komandantūrā. Miliči un NKVD vīri bez tam atbrauca pārbaudēm uz vietām. Lika strādāt lauku darbus. Par katru izstrādes dienu izsniedza 500—600 gr. maizes. Slimiem deva mazāk. Tos paglāba no bojāejas, aizņemoties no kolchozniekiem kādu sauju labības. Latvietes kolchoza vadība apkrāpa, jo labu daļu no viņu normas pieskaitīja krievietēm. Latvietes paglābās no bada, pārdodamas līdz paņemtās mantas. Tās varēja arvien pārdot Kanskas uteni. Rudenī un ziemā cieta no bada. Pilsētā maizi deva uz kartītēm, tādēļ tur bija labāks stāvoklis nekā uz laukiem. Pretēji soda nometnēm labāks stāvoklis bija tiem izsūtītiem, kas strādāja mežā. Kara gados krieviem rūpēja tikt pie sveķiem. Sveķus izmantoja kara vajadzībām. Sevišķi latviešiem veicās atsveķošanas darbos, radās pat laba izpeļņa. Mežmalās ļāva ierīkot dārzus. Latviešu darbīgums atkal palīdzēja. Kartupeļi izauga kā kāļi.

Kas turpretim atradās soda režīmā, tiem klājās smagi. To piedzīvoja latviešu karavīri, kurus 1945. gadā atdzina uz Rešjotiem. Vienā transportā bija 200 latviešu. Netālu no Rešjotiem viņiem lika celt cietumu, jo līdzšinējie cietumi nespēja visus uzņemt. Guntars M., kas atradās atvesto vidū, izsakās: "Mūs baroja slikti, sabāžot vienā katlā kartupeļus ar kazragiem." Izmisumā un postā atradās bez tam tie, kurus turēja T a j š e t a s un B r a t s k a s soda nometnēs. Par tām stāstīts Grāmatu Drauga izdotajā grāmatā "Pa deportēto pēdām", tādēļ šeit pie tā nepakavēsimies.

No jauna iegūta kāda nozīmīga liecība no ungāra Kočardi Kalmana. Tā attēlo apstākļus Kanskas un apkārtnes soda nometnēs no 1946. līdz 1954. gadam, tas ir, tieši tanī laikā, kad tur nonāca prāvi apcietināto latviešu patriotu transporti no Latvijas. Pats Kalmans bija apcietināts septiņpadsmit gadu vecumā 1946. gadā. Par pretkomunistisku darbību viņam bija piespriesti divdesmit gadi.

Nonācis Kanskas soda nometnē, Kalmans ievēroja, ka ieslodzīto vairākumu sastādīja rietumukraiņi, bet otro lielāko kopgrupu deva baltieši: "Visvairāk tur bija latviešu, mazāk lietuvju un igauņu. Biju pats jauns gados, kādēļ ievēroju sevišķi latviešu jauniešus. Tieši to bija daudz. Baltieši turējās savā starpā cieši kopā, draudzējoties arī ar vāciešiem un ungāriem," apliecina šis ungāru ģimnazists. Viņš satraukti

stāsta par vienu notikumu, ko viņš nevar aizmirst. Tas atgadījies ar latviešu jaunietai, kas apsargātā vietā pieliecies, lai paceltu viņa biedram no rokas izkritušu cirvi. MVD sargs tūdaļ šim zēnam iešāvis piecas lodes mugurā. Kā par brīnumu zēns tomēr palicis dzīvs. Sašautā latvieša vārdu ungārs neatceras, tikai apraksta viņa divi metrus garo augumu.

Šo liecību Kočardi Kalmans nodeva Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvim 1982. gada rudenī Cilvēku tiesību ligas sarīkotajā tribunāla laikā.

Krasnojarskas apgabalā ierīkoja arvien jaunas soda nometnes. Būs labāk, ja par tām pastāsta atkal kāds aculiecinieks.

APARNIEKS STĀSTA

Ierodoties nometnē, mūs visus izkratīja, bija jāuzrāda visas mantiņas, kas bija mūsu maisos. Tad aizveda uz pirti, kur deva iespēju pamatīgi nomazgāties, iepriekš ļaujot frizierim mūs pamatīgi apstrādāt, tas ir, nogriezt matus un bārdas. Pēc tam mūs sadzina kādā barakā, kur lika gaidīt, jo mēs tikšot sadalīti pa brigādēm. Mani iedalīja būvniecības brigādē kā speciālistu un novietoja speciālā barakā, kur dzīvoja ATP (administratīvo tehniskā personāla). Barakā man tika ierādīta guļamvieta uz augšējām nārām. Pirmās vakariņas bija pavisam bēdīgas, — pašķidrā zupīnā peldēja dažas kāpostu lapiņas.

Vakarā visi tikām pēc vārdiem pārbaudīti un pēc signāla varējām iet savās lāvās, vai kā šeit bija parasts saukt "nārās", gulēt un atpūsties. Katram jaunatbraucējam iedeva guļammaisu, piebāztu ar saēvelētām koka skaidām, ar tādu pašu pildījumu iedeva arī mazāku maisiņu, kurš bija domāts spilvena vietā, vēl pie gultas piederumiem, ko saņēmām, jāmin bieža, kaut gan veca gultas sega, — tas arī bija viss. Nogērbos, paliku savus svārkus un bikses pagalvi zem spilvena, savu mēteli pakāru galvgali pie nāru staba, bet maisu ar visām savām personīgām mantiņām noliku sev blakus sienas malā. No satraukuma un piepūles biju tā noguris, ka pirmā naktī gulēju saldā miegā un pamodos tikai, kad tika dots signāls piecelties un sagatavoties darbam.

Ģērbjoties pamanīju, ka mans mēteli bija pazudis, — kāds to naktī bija pievācis. Labi, ka svārkus un bikses biju palicis pagalvi, varbūt arī tos nebūtu no rīta vairs atradis. Vēlāk noskaidrojās, ka naktī bija izcelts loga rāmis, kāds bija veikli ielīdis barakā un vairākiem jaunatbraucējiem aplasījis

mantas, ko tie bija vieglprātīgi atstājuši ārpus savām guļas vietām. Aizdomas krita uz kādu grāmatvedi, arī apcietināto, kurš bija dabūjis privilēģiju bez konvoja, tas ir, bez sarga-pavadoņa, atstāt zonu — ar sētu iežogoto nometnes daļu. Šādas aizdomas bija nevien mums jaunatbraucējiem, bet tādas izteica arī daži no veciem barakas iemītniekiem.

Kārdinoši jau bija visas jaunatbraucēju mantas, bet it sevišķi viņu drēbes. Visi Krievijas arestanti staigāja “fufaikās” un te uzreiz var pilnīgi par velti paņemt kaut ko labāku, kaut ko, kas ražots ārzemēs un par ko ārpus nometnes sētas bija iespējams saņemt naudu vai iemainīt kādas citas vērtības.

Pagājušā naktī nozagtās drēbes mēs neviens atpakaļ nesauņēmām, mums tās pat neizdevās nekad vairs redzēt. Labas drēbes ārpus nometnes bija labā cenā. Nometnes komandantūras darbinieki, kuri bija privātie, sadarbojās ar zagļiem, kriminālistiem, kā arī ar dažiem politiskiem ieslodzītiem, kuriem bija dota iespēja staigāt bez sargiem-pavadoņiem jeb konvojiem. Ja nometnē kaut ko nozog, tad to dabūt rokā neesot ko domāt, tā mūs pamācīja vecie ieslodzītie, jo šī zagļu organizācija strādā ļoti veikli.

Pēc brokastīm, kas sastāvēja no tumša šķidruma, ko šeit sauca par kafiju, un biezas rikas maizes, mēs pa brigādēm tikām izvesti darbā. Darba vietā jau bija ieradušies privātie, kā arī būvniecības pārvaldes priekšnieks, kas, būdams informēts, ka brigādē nupat no cietuma ir atvests viens inženieris, tātad būvniecības speciālists, griezās pie manis un ieteica, lai es pamatīgi apskatot, kā šajās būvēs tiekot strādāts un kādu darbu vadību es varētu uzņemties. Par šādu rīcību biju pārsteigts, bet vēl pārsteigtāks biju vēlāk, kad biju apstaigājis visu būves rajonu un šis pats būves pārvaldes priekšnieks man prasīja, lai atklāti sakot, ko es esot novērojis un kādus trūkumus redzējis. Viņa iedrošināts, arī teicu visus savus novērojumus. Kad biju beidzis, viņš teica: “Es jūs norīkoju par meistaru dzelzbetona būvē galvenā korpusā”. Ne tikai par savu jauno amatu biju pārsteigts, bet mani arī pārsteidza, ka tiku uzrunāts ar “jūs”. Jāatzīmē, ka pie būves darbiem visi priekšnieki ieslodzītos (zakļučonnijie) uzrunāja ar “jūs”, turpretim cietuma un apsardzības personāls nometnēs vienmēr visus uzrunāja ar “tu”.

Kad priekšnieks bija devis savus norādījumus un iepazīstinājis ar darba vadītājiem, griezās pie viņa ar lūgumu par apģērbu, norādot, ka naktī man nozaga mēteli. Nekavējoši viņš izrakstīja rīkojumu nometnes saimniecības daļas priekšniekam tūlīt man izsniegt pilnu komplektu drēbju un

apavu. Saimniecības daļas priekšnieks to labprāt negribēja darīt, jo neesot nometnes priekšnieka atļaujas un rīkojuma, kad arī viņam izstāstīju, ka naktī tiku apzagts, viņš to darīja, bet, kā varēja redzēt, ne ar labu prātu.

Būvvieta inženieri un tehniskais personāls ir pilnīgi pretstats čekistiem, kuri ir nometnes vadībā un nes sardzes dienestu. Vieni otruš neieredz, jo tehniskie darbinieki bieži vien ir tādi, kas paši sēdējuši cietumos un pēc brīvlaišanas palikuši darbā NKVD organos, lai izbēgtu no "pagātnes traipiem". Savā laikā visi būvniecības darbi tika izvesti no NKVD organiem, tādēļ būvniecības speciālisti darbu varēja dabūt tikai pie viņiem.

Lielākā daļa soda nometnē ieslodzīto latviešu, būdami pēc savas dabas čakli darītāji, nometnē strādāja, kā saka, vaiga sviedros, lai vismaz kaut tā izpelnītos lielāku maizes devu vai lieku karoti biežputras, vai lieku gabaliņu sāļtās zivs kā papildus devu pie vakariņām. Parasti vakariņu, tāpat arī pusdienu pamatdeva, ko saņēma lielais vairums ieslodzīto, sastāvēja no šķidras zaju sāļtu tomātu viras, kurā varēja manīt peldam vienu sāļtas zivs galvu vai asti. Laimīgs bija tas, kuram zivs galva vai aste gadījās porcijā. Tomāti bija iesālīti jau bojāti, tā šī bojāto tomātu smaka pārņēma visu ēdienu. Pamatdevā skaitījās arī 500 grammu maizes. Papildu devas saņēma tie, kuri izstrādāja 125% darba normas. Techniskais personāls papildu devas saņēma tikai tad, ja visa brigāde izstrādāja 125% no darba normas, bet tas gadījās ļoti reti, kad brigādes vidējais % varēja iznākt 125. Techniskais personāls visādi kombinēja, lai vairāk iznāktu, bet viņiem pašiem bija jānorēķinās par brigādes padarīto darbu. Vecākais darbu vadītājs bija privātais, un tas stingri skatījās, lai uzdotais padarītais darbs atbilstu patiesībai, jo viņam savukārt par izpildīto darbu bija jāatrēķinās, un viņu arī kontrolēja. Dūšīgi strādājot, latviešiem niecīgā uztura porcijas bija par mazām, jo saņemamā uzturā nebija pat 50% to kaloriju, kas nepieciešamas viegla darba strādājošiem, tādēļ arī latvieši ar katru dienu vairāk sāka nīkuļot un vārgt. Lai piepildītu vēderus, tie sāka dzert ļoti daudz ūdens, kura rezultātā sāka uzpampt ķermeņi. Pampums sākās no kājām un tad pakāpeniski kāpa uz augšu, līdz nonāca līdz sirdij, un tad iestājās nāve. Tā vesela rinda tautiešu aizgāja veļu valstī. No sākuma nometnē mēs bijām 34 latvieši, bet pēc gada bijām palikuši dzīvi tikai 7 un arī ar stipri sabojātu veselību.

Pirmais nomira pagasta valdes sekretārs, bijušais aizsargs, tad no mums šķīrās lāčplēsis, Latgales partizānu

pulka virsleitnants, tad Krāslavas nodokļu inspektora vecākais palīgs, tad aizsargu vada komandieris, un tā viens pēc otra visi citi. Visi ar vienu un to pašu kaiti. Mēs dzīvi palikušie varējām pateikties tam, ka mums nebija jāstrādā tīri fizisks darbs, bet bijām vairāk tehniskā vai kancelejas darbā, tādēļ arī mūsu ķermeņu uzturēšanai nevajadzēja tik daudz kaloriju kā tiem, kas fiziski vairāk piepūlējās.

Uztura trūkuma dēļ nometnē notika vairākas aplaupīšanas. Ļoti bieži agri no rīta, kad brigādes dežurants maizes ceptuvē brigādei saņēma maizi, kriminālisti uzbruka un aplaupīja, atņemot daļu no brigādes maizes. Sāka sūtīt saņemt maizi divus un vēlāk pat vairākus bruņojušos ar koka nūjām, jo aplaupīšanas turpinājās. Kriminālisti ne tikai paši bija izbadojušies, bet ļoti bieži nolaupīto maizi tie pārdeva vai iemainīja pret tabaku vai kaut ko citu. Kad maizes saņēmēji gadījās spēcīgāki vīri, tie uzbrucējus piekāva, — ļoti bieži tika laisti darbā dunči kā no vienas puses, tā arī no otras. Komandantūra reti kad iemaisījās šajās izkaušanās, jo viņi baidījās no kriminālistu atriebības. Kriminālistu duncis izšķīra visu. Bija gadījums, ka kāds kriminālists ar cirvi nogalināja pašu komandantu. Kad tika pasludināta nāves soda ieviešana, izrēķināšanās un uzbrukumi izbeidzās.

Strādāju kā meistars pie dzelzs betona būvēm — gatavojām ievaidņus dzelzs betona sijām, klāju grīdām un ievaidņus kolonnām, pēc tam sākām veidot un novietot kolonnās, sijās un grīdā stiegrojumu. Kad viss bija gatavs, pievienojām darba caurules un sākām betonēšanas darbus, kas gāja diezgan gausi, jo stiegrojuma bija sagatavots daudz. Gatavojot ievaidņus, gandrīz notika nelaimes gadījums. Augšējā stāvā kāds namdaris, pēc tautības ziemeļu zirjāns, aiz neuzmanības bija palaidis vaļā kādu dēli. Tajā brīdī es atrados lejā pie betonēšanas uz sastatnēm, un krītošais dēlis uzdrāzās man uz galvas. Ievainojums sāka stipri asiņot, un mani nogādāja uz nometnes ambulanci, kur mani pārsēja. Viss bija kārtībā, tikai galva sāpēja. Zirjāns bija pavisam nelaimīgs un nezināja vien kā izlūgties piedošanu par savu neuzmanību, bet otrā dienā jau jutos labāk gan pašam, kā arī zirjānam par prieku.

Visu darbu apjomi bija ļoti lieli, darbu iecirkņi pret varbūtējiem nelaimes gadījumiem bija iežogoti, apšujot ar dēļiem 3 guļrindas, bet manā iecirknī bija tikai viens nelaimes gadījums. Darbam beidzoties, ejot pusdienās, visi kāpa pa sastatnēm lejā, kad viens krievs, ejot pa sastatņu malu, bija zaudējis līdzsvaru un no 12 metru augstuma nokrita lejā tieši uz

akmeņu šķembu kaudzes un bija beigts uz vietas.

Ar latviešiem nekādi negadījumi netika dzirdēti, jo viņi pie augstām būvēm netika nodarbināti. Namdaru darba pratēju nebija. Vēlāk gan stiegrojuma izgatavošanas nodaļā vai cechā strādāja vairāki tautieši. Daudzi latvieši strādāja zemes darbu cechā. Tur tie labi izpelnīja virsnormu, lai gan darbs bija smags. Cecha priekšnieks bija ukraiņis, arī ieslodzītais, ar augstskolas izglītību. Viņš ar latviešiem bija ļoti apmierināts un bieži vien man tos lielīja. Es gan latviešus brīdināju neizrauties un nepiemirst nometnes pamatlikumus jeb piecus ieslodzīto baušļus, kas jāievēro katram ieslodzītam.

Šie baušļi bija izveidojušies ieslodzīto daudzguadu pieredzē, un vecie tos nodeva jaunatnākušiem kā svētu mantojumu. Tie skan šādi:

Strādā, cik maz vien vari.

Ēd, cik daudz vien iespējams.

Atpūties vienmēr un pēc iespējas vairāk.

Izlieto katru izdevību sasildīties.

Neciet nekādas pārestības no citiem,

tas ir, ja kāds tevi sit, tūlīt sit pretī bez apdomāšanās, vienalga, vai tas ir lielāks un spēcīgāks, sit pretim. Ja tu tikai vienreiz ļausi sevi kādam sist neaizstāvēdamies, tad tevi vienmēr un visi sitīs. Jā, tās ir piecas lielas gudrības, kuras var pagarināt vai pārsināt katra ieslodzītā dzīvi.

Manas pamācības un brīdinājumi man pašam vēlāk nāca par ļaunu, jo starp latviešiem bija atradies kāds provokators — nodevējs, kurš par visu informēja nometnes vadību un tā savukārt čekū, kura mani vēlreiz sodīja ar jauniem 10 gadiem darba nometnē, un tas tikai 2 gadus un 8 mēnešus pēc mana pirmā soda sākuma.

Neskatoties uz maniem brīdinājumiem, daļa latviešu tāpat turpināja strādāt un beidzās ar to, ka saslima ar dažādām slimībām. Lielais vairums saslima ar tā saucamo muskuļu distrofiju. Pazīmes ir tādas, ka krūšu kurvja ribas izplešas, izzūd plecu un gurnu muskuļi un sadilst rokas un kājas. To izraisa nepietiekama barība un smags darbs. Tās ir pazīmes, ko uzrāda bada cietēji. Piepūle ir tik liela, ka veselība strauji saplok. Viss ķermenis it kā svina pilns, un sekas ir neizbēgama nāve. Otra slimība, no kuras cieta ieslodzītie, bija hipertoniya, tas ir paaugstināts asins spiediens, kas rodies galvenokārt no "dvēselīgiem uztraukumiem". Savu iespaidu atstāja arī sliktais klimats. Dažu labu piemeklēja arī trieka. To starpā, kas cieta

no hipertoniņas, bija daudzi nieru slimnieki. Daudzi ieslodzījuma laikā ieguva tuberkulozi, izplatīta bija nevien plaušu, bet arī kaulu un zarnu tuberkuloze.

Daudzi slimoja ar cingu, tā ir slimība, kad sāk krist ārā zobi, vai labākā gadījumā, kad visi zobi smaganās sāk kustēties, paliek vaļīgi. Vienīgais, ko ārsti pret šo slimību deva, bija vārošā ūdenī izmērcētu priežu skuju dzēriens. Arī dizenterija bija viena no parastām ieslodzīto slimībām. Dažreiz ārstiem bija grūti pateikt, ar kādu slimību ieslodzītais saslimis, jo novājinātiem organismiem bija piesitūšās vairākas slimības reizē. Bez slimībām ieslodzītos nomāca nogurums. Tas nebija parastais nogurums, bet gan smags chronisks nogurums, no kura nekādi nevar tikt vaļā. Ne pēc kā ieslodzītais tā neilgojās kā pēc miegā iegūtās atpūtas: pārnākuši no darba un iebaudījuši mazvērtīgo ēdienu, viņi iekrīt gultā un guļ kā nosisti. Tos nespēj traucēt ne uzbāzīgi skaļie skaļruņi, nedz "blatniju" sarīkotie skandali, nedz šaurās guļamvietas, nedz cietās cisas: ar skaidām piebāztais guļammaiss, — nekas, nekas viņus neapgrūtina. Un tomēr — ik rītus ceļoties, viena miega daļa paliek neizgulēta un viena noguruma daļa jāņem līdzī darbā. Šādam miega un atpūtas trūķumam krājoties gadiem ilgi, cilvēks kļūst apātisks, miesīgi un garīgi samalts, bezspēcīgs un izmisis.

Tiku piedzīvojis gadījumu, kad pie galda, izdalot maizes porcijas, viens nokrīt uz grīdas un paliek guļot, nemaz nekustoties, un tā arī nomirst, bet citi, apkārt sēdošie, izliekas, ka to nemaz neredzētu un nemanītu.

Smagi slimos gan ievietoja slimnīcā, bet ne katreiz tiem tur atrada vietu. Slimnīca bija apgādāta vāji, — nebija piemērotu ierīču, kā rentģena aparātu, trūķa zāļu, arī medicīniskā personāla nebija daudz, — ārstu trūķums bija liels.

Mūsu nometnes sanitārās daļas vadītāja bija feldšere, jauna meitene, tikko beigusi sanitāros kursus, — bez jebkādas pieredzes un prakses. Tāds pats stāvoklis bija ar zālēm: pret visām slimībām varēja dabūt vienas un tās pašas zāles — aspirīnu. Nav nekāds brīnums, ka šādos apstākļos daudzi mira. Katru rītu kādus 15 līdz 20 mirušos salika ratos pilnīgi kailus, pat bez apakšveļas, lai tos aizvestu uz pēdējo dusu. Vienīgais, kas mirušam palika, bija skārda plāksnīte ar tajā iegravētu cietumnieka numuru, kas viņam tika piešķirta, ienākot nometnē. Šo plāksnīti mirušiem piestiprināja, resp. piesēja pie kājas.

Dzīvam esot, katram politiskam ieslodzītam vajadzēja viņa numuru nēsāt piešūtu uz muguras un uz labās kājas bikšu

stilba. Kriminālnoziedznieki bija atbrīvoti no viņu numuru nēsāšanas redzamā vietā.

Kādā dienā mani iecēla par būvdarbu tehnisko vadītāju koka pontona tilta būvē pie Krasnojarskas pāri Jeņisejas upei. Mani kopā ar vairākām namdaru brigādēm nosūtīja uz jaunā tilta būvlaukumu, uz kuriem jau agrāk bija nosūtītas dažas brigādes, kuras jau bija darbus uzsākušas. Pāri Jeņisejas upei bija tikai viens pats tilts: tas bija dzelzceļa tilts, — un citu tiltu visā Krasnojarskas rajonā nebija. Tagad varasvīri bija atjēgušies, ka ir kara laiks un ka vienīgo dzelzceļa tiltu kuru katru brīdi varēja izņemt no apgrozības, tā pilnīgi pārtraucot satiksmi pa vienīgo un galveno maģistrāli.

Būve bija tik steidzama, ka bija jāstrādā lielā steigā dienu un nakti prožektoru gaismā. Tā kā man bija uzkrauta liela atbildība, — bija jāredz, kas notiek kā dienā, tā arī naktī, — tad man gulēšanas iznāca pavisam maz. Uz brigadieriem palauties nevarēja, nedz arī tiem daudz uzticēties. Būve bija ļoti svarīga un atbildīga. Mana priekšniecība jau mani brīdināja, kad iecēla šajā darbā, ka pie mazākās nolaidības man varēja draudēt nāves sods. No nervu saspīlējuma un darba slodzes ļoti bieži jutos tā noguris, ka turpat uz pontona būvlaukuma atsēdies aizmigu. Trieciena tempā mēneša laikā jaunais pontona tilts bija gatavs, bet šis mēnesis no manis bija izsūcis visus spēkus.

Nobeidzot tilta būvi, mūs visus aizveda atpakaļ uz mūsu veco nometni, kur mēs pirms tam strādājām. Sastapu dzīvi palikušos latviešus, kā arī jaunpienākušos. Tiku iecelts par pirmā iecirkņa darba vadītāju. Tān laikā manā iecirknī ietilpa galvenā korpusa griestu izbūve starp dzelzsbetona sijām. Manam iecirknim vēl tika pievienota blakus iecirkņa izbūve. Tika sagatavoti ievērojami stiegrojumi. Kolonnu augstums bija 20 metri. Tika sagatavotas sastatnes, nodrošinot pret sērskābes izvēršanos, piestiprinot arī pretvēja saites. Vienā dienā notika nelaimes gadījums ar reti laimīgām beigām. Uz kādas 20 metru augstas kolonnas kāds ieslodzītais jauneklis pazaudēja līdzsvaru un sāka krist zemē. Krišana norisinājās kā teikā, — no vienas pretvēja saites uz otru un tā tālāk līdz pašai zemei. Bija noticis brīnums: krišana zemē no vienas saites uz otru bija notikusi šūpojoties, un tā, nokritis zemē, jauneklis piecēlās un sveiks un vesels aizgāja projām.

Darbi lielā korpusā ritēja normāli, ne tā kā pie tilta būves, kur viss bija jādara lielā steigā. Šeit cītīgi ievērojām ieslodzīto baušļus un cītīgi tos mācījām arī visiem jaunatnākušiem, kā savā laikā mūs bija mācījuši vecie, kad mēs šeit ieradāmies.

Kādā jaukā pavasara dienā, ejot pa sava darba iecirkni, pēkšņi skaidri dzirdu sevi saucam savas vecākās meitas Aijas balsī. Kā dzelts apsviedos apkārt, bet nevienu neredzēju. Tas bija it kā brīdinājums, ka kaut kam sliktam ir jānotiek. Kas gan varēja vēl sliktāks notikt? Prāts tomēr negribēja nomierināties, un bija tāda sajūta, ka būs kādas nepatīkšanas.

Otrā rītā, 1943. gada 23. aprīlī, agri no rīta manā barakā ieradās čekisti, piecēla mani un izveda sīku kratīšanu, pārbaudot līdz pēdējai vilītei visas drēbes, kā arī gultas piederumus un skaidām pildīto guļamvietu. Pēc kratīšanas mani aizveda un ievietoja karcera (zemljankas) atsevišķā nodalījumā. Karcerī bija jāguļ uz kailām nārām, bet gulēšana nekāda neiznāca, jo nāras bija pilnas ar blaktīm: tās nūdzēt nūdzēja, un tās bija izbadējušās tā, ka man, stāvot karcera vidū, tās krita no griestiem virsū. Kad karcerī biju pavadījis visu dienu bez ēdiena, sāku saukt sargus, lai noskaidrotu, kas par sodu man uzlikts un par kādu pārkāpumu. Otrās dienas rītā man tika paziņots, ka es tiekot apvainots smagā pretvalstiskā darbībā. Trešā dienā mani aizveda uz nopratināšanu pie nometnes vecākā čekista Bacharova.

Nometnē starp ieslodzītiem mēs bijām kādi 40 dažādu profesiju inženieri. Es tiku norīkots par dzelzceļa būvniecības iecirkņa priekšnieku. Līdz ar to man tika noteikts speciāls ITR (labāks) uzturs. Tāds pat tika piešķirts arī zonas darbu vadītājam.

Ceļa iecirkņa kopgarums bija 12 kilometru. Tilti, kas bija koka konstrukcijas, visi bija nobeigti jau iepriekšējā vasarā. No sākuma mūs uz dzelzceļa būves darbiem katru dienu izveda ne mazāk kā 20 brigādes, — kopskaitā ap 700 vīru, — un visiem tiem darba pietika.

Vieni no svarīgākiem uz dzelzceļa būvēm bija topografa darbi. Rajona būvniecības pārvalde kā topografu man atsūtīja kādu privāto, jo starp ieslodzītiem un vietējiem katordzniekiem tāds nebija atrodamšs. Ar šo topografu man bija istais negals! Pirmo lielāko kļūdu viņš pielaida, jau nosakot stigas izgriezumu gandrīz par vienu metru zemāku nekā pēc projekta noteikts. Kad kļūdu pamanījām, jau vairāk nekā kilometrs ceļa uzbērums bija nobeigts. Šo kļūdu gan izlabojām ar balasta uzbērums, bet valstij tas diezgan dārgi izmaksāja, neskatoties uz lēto darba spēku. Tā kā šis topografs pielaida vēl daudzas citas kļūdas, tad griezios pie rajona būvpārvaldes ar lūgumu dot man citu privāto vai arī citu ieslodzīto no citas nometnes. Kļūdu pielaišana varēja nākt par sliktu ieslodzītiem, jo Padomju varasvīri to pie izdevības varēja iztulkot par

“kaitniecību”. Tika atsūtīts bijušais vācu lidotāju virsnieks, kara gūsteknis Gerstenmeijers*, kas labi pārzināja topografa darbu. Būvpārvalde nebija zinājusi kā viņu izmantot, jo viņš nav pratis krieviski un būvpārvaldē — neviens vāciski. Man tā bija liela priekšrocība, jo varējām sarunāties vāciski. Viņš bija inteligents cilvēks, un mēs ļoti labi sapratāmies. Vēlāk viņš iemācījās arī drusku krieviski.

Uz dzelzceļa sliedes “galva” bija jānostāda pēc projekta, tāpat novadgrāviņi gar ceļa malām. Arī nogāzes bija jānostāda saskaņā ar projektu un pēc tam jāapvelēno un ar maziem mietiņiem jāsaista ar grunti. Balasta slānim balasts tika pievests ar vilcienu atklātās platformās (vertukšķa) un izlādēts pēc vajadzības. Pie tiltiem caurteces tika izbruģētas ar akmeņiem pēc attiecīga plāna. Bija arī vairākas vietas ar augstu gruntsūdeni, kur bija jāizved drenāža. To izvedām, dzelzceļa kalna pusē izrokot grāvi, to papildot ar akmeņiem un virskārtu ar balastu. Ūdens no nodrenētās vietas tika novadīts uz zemāku vietu pa atklātu grāvi. Drenāžas virskārtā tika izbruģēts novadgrāvis no akmeņiem.

Nometnes priekšnieks bija armijas majors, bijis pulka komandieris, nevis čekists. Viņa izturēšanās pret ieslodzītiem bija ļoti cilvēcīga. Zirgu nometnē nebija, un pat balķi no meža bija jānes nešus. Bieži majors pats ķērās klāt, lai pie šī darba palīdzētu. Varēja redzēt, ka viņš to dara visā nopietnībā.

Sākumā nometnes priekšnieks neoficiāli atļāva man staigāt bez konvoja. Līdz pusdienām gāju uz iecirkņa vienu galu un pēcpusdienā uz otru. Pie brigādēm bija vairāki ceļa meistari. Katrs meistars izgāja līdz pusdienām ar vienu brigādi, pēc pusdienām ar otru brigādi. Tā bija panākta pilnīga vadība un kontrole.

No sākuma, kad čeka vēl nemaisījās tehniskā darbā, viss gāja diezgan labi un gludi. Tad manu darbu sāka traucēt konvojs, dodams pavēles balasta izlādēšanai, — nevis kur tas bija vajadzīgs, bet kur konvoja priekšnieks tik iedomājās. Bija pat gadījumi, kur viņš lika izlādēt balastu uz jau iepriekš izlādētiem akmeņiem. Es par to ziņoju tehniskai pārvaldei, un tad man sākās ar čeku īstais karš. Čeka iedomājās, ka viņi ir būves īstie saimnieki. Faktiski jau viņi tādi bija, bet nevarēju arī pieļaut, ka viņi jaucas iekšā būvdarbu izpildīšanā.

Darba pilnīga noformēšana (narjadi) notika vakaros. Vakaros sēdējām līdz plkst. 11.—12. Jutos vienmēr stipri noguris. Kādreiz vakarā, pārnākot nometnē, ejot cauri sardzes telpai, sargkareivis man prasīja, vai es esot piedzēries vai, ka ejot streiņpūdam. Varēju viņam tikai atbildēt, ka esmu

* Rietumu Vācijas ministra dēls.

velnišķi noguris (čertovski ustal!). Tad nāca rīkojums, ar kuru man tika pilnīgi noliegts staigāt bez konvoja. Līdzšinējā viena vietā man tika pielikti 2 konvojeri. Nākošā dienā to pavadībā izgāju uz bruģēšanas darbu iecirkni. Tas bija pēc pusdienām. Sargkareivji, no pusdienām noguruši, bija nolikušies tā kā uz snaudu, kad pēkšņi 3 brigādes locekļi metās bēgt purvā iekšā uz meža pusi. Sargi šāva uz bēgošiem ar patšautenēm. Viens bēglis bija trāpīts un saļima. Pēc tam pakrita otrs, bet vēl mēģināja bēgt — tomēr drīz palika guļam. Trešais, liekas, bija fiziski stiprāks un bēga ļoti veikli, pārlēkdams no ciniša uz ciniti. Viņš pazuda mežā un, likās, nebija arī ievainots. Kā vēlāk noskaidrojās, tad izbēgušais bija igauņis, bij. nacionālās armijas kapteinis un beidzis Fiziskās audzināšanas institūtu. Dažas dienas iepriekš viņš saņēmis no dzimtenes paku ar produktiem. Visi trīs jau labu laiku gatavojušies bēgšanai: to sprieda pēc tā, ka viņi žāvējuši sausušus. Abi nošautie izrādījās bij. Padomju tiesu resora darbinieki: viens tiesnesis, otrs prokurors. Pēc šī gadījuma konvojs tūlīt aizveda ieslodzītos atpakaļ uz nometni, lai atbrīvotu sargus aizbēgušā meklēšanai. Tika pārvestas nometnē arī citas brigādes un sargi norīkoti meklēšanai. No sardzes kazarmām tika atvesti arī suņi pēdu dzišanai. Ja kāds aizbēga, tad parasti meklēt norīkoja veselu apsardzes divīziju rajonā no Čukčas līdz Bratskai. Darbi visā rajonā tad tika apturēti, kamēr izbēgušo atrada, — dzīvu vai mirušu, resp. nošautu. Sardzei palīdzēja meklēt vesels bars suņu, kas atradās pie katras nometnes. Tā pagāja gandrīz nedēļa, un mēs darbos netikām izvesti. Mums par brīdinājumu abi nošautie bija atstāti guļot zonas iekšpusē visu nedēļu — aplipuši ar mušām un izplatīdami nejauku smaku.

Sardzes atgriezās, bet bez bēgļa, kaut gan teica, ka esot noķerts. Mēs gan tam neticējām, jo, ja būtu saķerts, tad būtu atveduši dzīvu vai mirušu mums par brīdinājumu. Tāds jau bija viņu paņēmiens!

Brīvie dzelzceļnieki uz trases vēl pastāstīja par bēgšanas gadījumu no kaimiņu nometnes. Tas noticis dienu iepriekš. Bēguši pieci jauni latviešu zēni, bet nesekmīgi. Visi pieci nošauti jau bēgšanas sākumā.

Pie mums uz trases agrāk bija vēl viens bēgšanas mēģinājums. Ieslodzītais bija iebēdzis turpat krūmos un saķerts. Nebija nošauts, bet tā sadauzīts, ka nevarēja pats noturēties kājās. Mūs visus nostādīja ierindā un sadauzīto jaunekli veda mums garām par brīdinājumu. Tā kā pats vairs nevarēja paiet, tad sargi stiepa, turēdami aiz padusēm.

Mūsu nometnē bija viena atsevišķa brigāde darbiem

akmeņlauztuvēs. Viņi spridzināja klinti un atsevišķus lielākus akmeņus, lai iegūtu vajadzīgos materiālus ceļa būvei. Platformas uzlādēšanai parasti tika padotas jau naktī, un kad no rīta ieradāties, varējām tūlīt sākt uzlādēt akmeņus. Paši spridzināšanas meistari bija "brīvie", bet labi sava darba speciālisti. Vispirms vajadzēja saspridzinātos akmeņus pa nogāzi velt lejā pie dzelzceļa stigas. Kad visi bija lejā, tad sākās uzlādēšana uz platformām.

Kādā dienā, kad pie uzlādēta vilciena sastāva jau bija pieākējusies lokomotive un sāka jau kustēties, dzirdējām kļiedzienu. Vilcienu apturēja. Izrādījās, kādam vecākam vīram bija nogriezti roku pirksti. Viņš ar nolūku bija pabāzis roku pirkstus starp sliedi un riteni. Sadabūja tīrākas lupatas un roku apsēja, bet pēc brīža tās visas bija asinīs. Tā kā akmeņi bija vedami garām nometnei, tad sakropļoto paņēmām līdzī un nodevām ambulancē. Vakarā abi ar meistarū aizgājām viņu ambulancē apraudzīt un atradām pavisam bālu.

Ar apģērbu bijām apgādāti ļoti trūcīgi. Man bija no iepriekšējās nometnes līdzī mākslīgas ādas ūnrozābaki. Lie-lam vairumam bija zābaki, pagatavoti no izjauktu auto riepu gumijas. Tie bija ļoti smagi un laida cauri ūdeni. Kājas vasarā tinām ar kokvilnas autiem. Ziemā izsniedza "vaļenkas" — filca zābakus. Virsdrēbes visiem bija apzīmogotas — uz muguras un uz labās kājas stilba, lai bēgšanas gadījumā būtu labi redzams.

Mūsu nometnē — Specnometnē OZERLAG, 14. kolonnā — vasara bija sausa un diezgan karsta. Tāpēc bieži izcēlās ugunsgrēki. Kādu dienu tas notika arī mūsu rajonā sargkareivja neuzmanības dēļ. Tad bija vēl vēss un agrs pavasaris. Sargs bija sakūris ugunskuru, pie kura sildījies. Bija jāpieliek lielas pūles, lai to nodzēstu. Dažas dienas vēlāk, pievakarē, pie pašas nometnes bija aizdedzies mežs no dzelzceļa lokomotīves. Dzēšanā bija jāpiedalās gandrīz visai nometnei, un uguns tika apslāpēta tikai ap pusnakti.

Visnepatīkamākais šeit bija kniņļu ("moška") bari. Šī ir speciālu kniņļu suga, — lielāka nekā sastopama mūsu dzimtenē. Parādās jau jūnija mēneša beigās un veselīem mākoņiem. Kož neganti un lien pat mutē, — tāpēc atklātā laukā nav iespējams pat ēst. Visnegantāk uzbrūk, kad cilvēki sāk svīst. Nometnē nekādu pretlīdzekļu nebija, vienīgi "nakomarniki" — tas ir, no marles pagatavoti maisiņi, kuru uzmauc pāri galvai. Tas tomēr daudz neko nepalīdzēja, jo kniņļi palīda arī tam apakšā. Tie ielīda arī pīdurknēs un koda neganti. Es atradu, ka vislabākais līdzeklis kā pret viņiem aizsargāties ir no asas zāles sapīts vainadziņš, kurā iepīnu

garas zāles tā, lai tās karātos pāri sejai. Mani šis zāļu vainadziņš pasargāja vislabāk, jo liekas, knišļi baidījās no šīs asās zāles kustēšanās. Lai viņi netiktu iekšā piedurknē, galus pārsēju ar aukliņām. Knišļi bija sastopami visu vasaru. Pat kad uzsniga pirmais sniegs, tad veseli mākoņi vēl lidoja saulē un koda visniknāk, kā uz ardievām.

Meži bija ļoti skaisti, pilni brīnišķīgām puķēm, ziedi lieli un koši, taisni kā Latvijā dārzos, bet bez mazākā aromata. Tāpat mežā auga jānogas un upenes. Tikpat lielas un saldās kā Latvijā.

Ar maniem sargiem ("konvoieriem") man attiecības bija labas. Kādā reizē viņi mani atstāja pie būves un teicās iet mežā paogot. Solījās drīzi būt atpakaļ. Bija rudens un pats ogu laiks. Mani sargi ar ogošanu tā bija aizrāvušies, ka bija mani galīgi aizmirsuši. Bija pienācis laiks ieslodzītos vest atpakaļ uz nometni, bet mani sargi nerādījās. Es paliku sēdot un viņus gaidot. Pēc krietna laika viņi atgriezās un bija nobažījušies, vai tikai es nebūšu aizgājis atpakaļ uz nometni ar tilta brugēšanas darbu konvoju. Teicu, ka to nedariju, lai viņiem nesagādātu nepatīkšanas, ka mani atstājuši bez apsargāšanas. Par to viņiem būtu draudējis bargs sods!

Kādu vakaru mums nācās piedzīvot kaut ko skaistu un neparastu. Tas pārspēja varavīksnes krāšņumu, jo tā parādās pēc lietus tikai vienreiz un tad izzūd. Tagad visa debessmala sāka spīguļot, it kā spēlējoties, mainoties dažādām krāsām, sevišķi spilgtām. Atmirdzēja dažādas krāsu kombinācijas, un tā tas mainījās diezgan ilgi. Kaut ko tik skaistu spēj radīt tikai visuvarenā daba! Savā mūžā tādu skatu nebiju piedzīvojis. Tā bija ziemeļblāzma. Pēc tam gaiss palika tāds nospiedošs, smags. Mani pārņēma tāda sajūta, ka patlaban kaut kam jānotiek.

Pārmaiņas tiešām nāca un — ar režīma pastiprināšanu nometnē, ko bija panākusi čekistu priekšniecība. Nometnes priekšnieka vietā atsūtīja Istu čekistu ar visiem čekistu paņēmieniem. Arī ieslodzīto darbu vadītājam bija jābūt kādam brīvajam, nevis ieslodzītam. Mums tādu arī atsūtīja, bet drīzi vien redzējām, ka viņš ir pilnīgs nemākulis. Jau otrā vai trešā dienā jaunā vadītāja klātienē uz dzelzceļa notika smags negadījums. No Čukčas nāca preču vilciena sastāvs no kalna lejup. Uz dzelzceļa sliedēm atradās piekrauta vagonete un, tā kā nebija uzlikti drošības brīdinājumu signāli, vilciena sastāvs uzdrāzās tai virsū. Vagonete tika sadauzīta un nosviesta no sliedēm, sabojājot arī stigu. Kā par brīnumu, smagā vilciena sastāvs noturējās uz sliedēm. Stiga tika steigā salabota,

strādājot cauru nakti. Pēc šī gadījuma es tiku norīkots par būvniecības iecirkņa priekšnieka palīgu. Bija rīkojumam jāpadodas, jo kā ieslodzītais es nedrīkstēju atteikties. Pēc ceļa iecirkņa priekšnieka norādījuma izgāju darbā ar vienu vai otru brigādi. Mans stāvoklis bija neapskaužams. Ja kaut kas notiktu, tad vainu varētu uzvelt man, — un tad mēģini atspēkoties! Mans priekšnieks, “brīvais”, juta, ka viņš bez manis nevar iztikt. Ja gadījās kaut kas nopietnāks, tad mani ar diviem “konvoieriem” lika aizvest uz to vietu. “Brīvie” tā bija pieraduši uz ieslodzīto pleciem tikt cauri, un uz to viņi bija lieli speciālisti.

Kādu dienu man paziņoja, ka blakus nometnes priekšnieks pieprasījis mani par ceļa iecirkņa priekšnieku 29. lagpunktā. Tā, ziemai iestājoties, mani un vēl vienu meistarū konvojs pārveda kājām uz otru nometni. Bija jau janvāra mēnesis, un pārgājiens pa sniegu bija grūts — apm. 12 kilometri. Bijām priecīgi, ka vecajā, 14. lagpunktā, mums iedeва ragaviņas, uz kurām uzkraut abus mūsu maisus ar personīgo mantu. Tā gājām, vilkdami pārmaiņus ragaviņas. Vilka gan vairāk mans kaimiņš, jo viņš bija spēcīgāks. 29. nometnē nokļuvām ļoti noguruši. Vēl tās pašas dienas vakarā nometnes priekšnieks izsauca mani pie sevis un paziņoja, ka norīko mani par dzelzceļa būves iecirkņa priekšnieku. Otrā dienā nometnes priekšnieks izveda mani, konvoja apsardzībā, iepazīstināt ar iecirkni. Pārņākot nometnē, saņēmu arī visus būvniecības projektus. Pievakarē man piezvanīja pa tālruni un lika sagaidīt izlādēšanai balasta sastāvu. Vilciens pietājās pretī nometnei un uzņēma mani un ieslodzītos strādniekus, lai aizvestu līdz izlādēšanas vietai. Nākošā dienā brigādes tika izvestas, lai balastu novietotu uz stigas. Šinī dienā bija paredzēts vēl viens balasta sastāvs, kurš bija izlādējams pa labi no nometnes. Pa labi no izlādējamās vietas pēc projekta bija paredzēta drenāža. No paša rīta uz turieni izvedām brigādes. Atzīmējām darba vietu un sākām darbus — zemes rakšanu. Pēcpusdienā brigādes turpināja darbus turpat. Pievakarē pienāca balasta sastāvs. Brigādes tika uzsēdinātas uz platformām, un mūs aizveda uz balasta izlādējamo vietu. Pēc tam vilciens mūs atveda atpakaļ un turpinājām drenāžas rakšanas darbus. Vakārā, nometnes kantorī, man arvien bija vēl daudz darba: jāpārbauda plāni, jāpasūta dažādi materiāli. Materiālu piegāde reti kad bija pēc plāna. Sakarā ar to arvien bija jāmaina darba plāns. Tā — kad pasūtījām akmeņus — tika atvests balasts vai atkal otrādi. Vienmēr bija jāmeklē kāda izeja — un tā uz katra soļa! Bieži lika izvest brigādes darbā pat naktī, lai izlādētu vagonus.

Sava topografa šai nometnē nebija, tāpēc mums atsūtīja vienu "brīvo". Viņš ar mietiņiem deva attiecīgās dziļuma atzīmes, kuras pēc darbu izpildīšanas vēlreiz ar instrumentu pārbaudīja.

Tā darbus turpinājām visu vasaru līdz vēlam rudenim, kad es saslimu. Uz dzelzceļa darbi tika pārtraukti. Manā vietā tika ielikts kāds cits darbu vadītājs citiem darbiem zonā. Mani iecēla par nometnes maizes ceptuves pārzini, lai tā man būtu iespēja kārtīgi atpūsties. Nometnes priekšnieka izturēšanās pret mani bija ļoti labvēlīga. Tomēr drīz nāca jauns rīkojums, ar kuru par maizes ceptuves pārzini nedrīkstēja būt ieslodzītais. Par pārzini tika iecelta nometnes priekšnieka sieva, atstājot mani turpat. Es izpildīju to pašu darbu, tikai, kad ārpuszonas konvoja klātienē saņēmām miltus, par saņemšanu parakstījās jaunā priekšniece. Arī "piecepums" palika viņas rīcībā, t.i. maize, ko cepa virs ieslodzīto nometnes vajadzībām paredzētās normas. To priekšniece nodeva privātam maizes veikalam un pati arī iekasēja naudu. Manā laikā "piecepums" tika pieskaitīts nometnes vajadzībām saņemamo miltu svaram. Sāka ienākt sūdzības. Priekšniecei bija visērtāk vainu novelt uz mani. Lai sūdzētājus apklusinātu, tiku pārcelts uz 37. lagpunktu.

Pirmā dienā mani izveda, kopā ar brigādēm, uz koku zāgētavu. Tur man pateica, ka nometnes priekšnieks došot man personīgi kādu darbu. Priekšnieks parādīja man zāgētavas ēku un teica, ka sienu konstrukcija esot ļoti vāja un jautāja, kas būtu darāms, lai to nostiprinātu. Apsolījos izgatavot plānu. Nometnes priekšnieks, pēc tautības žīds, likās ļoti nesimpatisks. Viņa cietsirdību biju redzējis jau no rīta, ejot ar brigādēm uz zāgētavu. Kāds ieslodzītais, liekas kazachs jeb uzbeks, gāja ar spieķīti un klibodams. Nometnes priekšnieks gāja mums līdzi, un kad nokļuvām zāgētavā, viņš paķēra spieķīti un sāka ar to sist klibo ieslodzīto. Sita tik ilgi, līdz tas vairs nekustējās, kliegdams: "Tu neesi nemaz klibs, tikai izliecies. Es tev parādīšu!" Ieslodzītie, visu to redzot, saprotams, bija sašutuši. Tanī pašā dienā piedzīvojām otru cietsirdību: Brigāde bija izvesta darbā, kur norobežotas zonas nebija. Sardzes vecākais ar mietiņiem nosprauda zonas robežas — četrstūri — un divos pretējos stūros nostājās pa sargkareivim. Sākām darbus. Brigadieris aiz neuzmanības bija aizgājis kādu soli aiz robežas, un sargkareivis bez kāda brīdinājuma viņu nošāva. Sargkareivis pēc tautības bija turkmens, kuri vairumā bija ļoti mežonīgi.

Tanī pašā dienā piedzīvoju vēl vienu raksturīgu gadījumu:

Bija atnācis vada komandieris uz konvoja pārbaudi. Viņš piegāja pie sargkareivja, kas, pielicis roku pie cepures, raportēja: "Post po ohraņe vragov naroda!" (Tautas ienaidnieku apsargāšanas postenis!) Raksturīgi!

Vakarā mūsu nometnē ieradās 19. nometnes kadru daļas priekšnieks un prasīja, kas esot dzelzceļnieks un protot tos projektēt. Es pieteicos un teicu, ka strādāju kā ceļa iecirkņa priekšnieks uz Taišetas līnijas un tad mežu dzelzceļus, laikam, pratišu, ieskaitot dzelzceļu tiltus. Viņš aizgāja pie nometnes priekšnieka, bet drīz bija atpakaļ teikdams, ka priekšnieks man esot devis citu uzdevumu. Es apsoliju, ka stundas laikā plāns ēkas nostiprināšanai būs gatavs, un teicu, ka nometnē ir vēl citi būvinženieri, kas darbus var izvest. Lūdzu mani ņemt līdzi uz citu nometni. Stundas laikā būvskice bija gatava, un man atļāva iet.

Nākošā dienā konvojs veda mani jau uz jauno darba vietu. Tur tiku iecelts par būvdarbu vadītāju.

Šinī nometnē sabiju neilgu laiku, bet paspējām tomēr uzbūvēt dažus koka konstrukcijas tiltus ar vairākām ceļa liknēm un staciju ceļus ar pārmijām. Kad uznāca ziema, galvenie darbi bija jau pabeigti. Zemes darbus vairs nevarēja turpināt sala dēļ.

Pienāca rīkojums sūtīt mani kā speciālistu dzelzbetona tiltu būvēs tiltu būvniecības vecākā vadītāja, "brīvā", rīcībā. Tas bija rīkojums no rajona pārvaldes, un to nevarēja neizpildīt. Konvoja pavadībā atkal tiku aizvests uz nometni, kur atradās paredzētais tiltu būvniecības vecākā darbu vadītāja darbaspēks. Otrā dienā mani kā darbu vadītāju kopā ar brigādi izveda uz tilta būves vietu. Pirmo uzbūvējām darba kantori, kādam nolūkam materiāli bija jau atvesti. Tika pagatavoti arī galdi stiegru likšanai. Tika pasūtīti arī stiegru materiāli pēc specifikācijas, saskaņā ar projektu. Pienāca arī 4 trīsšiežu savienojumi, kas bija vajadzīgi piekrauta vilciena slodzes uzņemšanai tilta vietā. Novietojot zem katras sliedes tilta vietā zem gulšņiem pa diviem savienojumiem, visa slodze tika uzņemta no jaunās konstrukcijas. Jaunās konstrukcijas abi gali tika atbalstīti uz jauniem gulšņiem, plakani novietotiem, sevišķi stipri noblietējot balastu zem gulšņu galiem. Kad palīga konstrukcija bija galīgi nostiprināta, ķērāmiešiem pie zemes darbiem tilta vietā. Nāca smagais balasta vilciens, un tā bija konstrukcijai pirmā pārbaude. Konstrukcija visumā izturēja labi, vienīgi galos drusku sēdās. Tas nozīmēja, ka atbalsta gulšņi ar balastu zem tiem vēl jānoblietē, tā paceļot konstrukciju uz augšu. Tas bija sākumā jāatkārto pēc katra

vilciena pāriešana, kad konstrukcija drusku sēdās. Uzstādījām arī atvesto betona maisāmo mašīnu. Turpinājām zemes rakšanu, stiegru sagatavošanu un vecā koka tilta nojaukšanu. Topografam tika uzdots dot atzīmi augšpusē ietekai tilta caurulēs. Kā vēlāk noskaidrojās, viņš bija kļūdījies un atzīmi devis gandrīz 70 cm par augstu. Tika ierīkota pagaidu noteka upes ūdens novadīšanai pa tilta būves laiku.

Mūsu nometnes vīriešu brigāde, kad bija speciāli darbi, strādāja dienas maiņā. Nakts maiņā izveda sievietes brigādi no kaimiņu nometnes. Ierīkojām kompresoru, kurš deva strāvu apgaismošanai un betona maisāmai mašīnai. Strāvu ievēdām tilta būves vietā, pie stiegru liekšanas galdiem, kantorī un dzelzceļa nakts signālizācijai.

Kad zemes darbi bija nobeigti, ķērāmies pie pamatu plāksnes betonēšanas. Tā bija akmeņu betona. Kad tā bija nobeigta, sākām pienest sagatavotos stiegrus caurteku sienām un sākām siet karkasu. Izveidojot caurteku sienas, taisījām arī sastatnes pret sānisku izvirzīšanos. Tad sākās betonēšanas darbi ar elektrisko blietēšanu. Kad caurteku sienu betonēšana gāja jau uz beigām, sākām uzstādīt ribojuma balstus un ribojuma segu caurtecēm. Novietojām stiegrojumu un turpinājām betonēšanas darbus. Sagatavojām ievēdņus tilta ietecei un iztecei un izdarījām betonēšanu. Tad nāca akmeņu bruģēšanas darbi ietecei un iztecei un apvelēnošana. Atbrīvojām tilta caurteces un ar attiecīgi plānu kārtu cementa javas radijām krituma izlīdzinājumu. Tika aizbērta upes ūdens pagaidu noteka ar balastu, grunti pamatīgi nobliedējot. Grunts tika ņemta mālaina. Tika pārtraukta satiksme pa dzelzceļa līniju uz 12 stundām pagaidu sliežu konstrukcijas izjaukšanai, novākšanai un tukšo vietu piepildīšanai ar balastu. Sakarā ar topografa pielaiesto kļūdu upes līmenis leļpus tilta bija jāpazemina. To panācām, iztaisnojot upes leļgalu. Tilta būves vietā pagaidām atstājām lēnās kustības signālus, jo pēc ikreizējas vilciena pāriešanas bija jākorīgē nosēšanās.

Kādā dienā piedzīvoju priecīgu satikšanos: no kāda cietuma mūsu nometnē tika atsūtīts vecs paziņa, bij. Daugavpils garnizona kaplāns baznīckungs Rudzītis un viens Vidzemes lauksaimnieks. Rudzītis vācu okupācijas laikā bija apkalpojis Krāslavas katoļu draudzi. Viņš šo un to zināja pastāstīt par tiem laikiem. Nespējām neko daudz izrunāties, jo nākošā dienā viņš tika nosūtīts etapā. Savādi, ka tas tika darīts ar tādu steigu! Varbūt, lai viņš nevarētu pastāstīt par lietām, kas mums kā cietumniekiem nebija jāzina?

Šinī laikā mums bija jau atļauts rakstīt vēstules. Biju

nosūtījis vēstuli sievai uz viņas vecāku adresi, jo nezināju, kur mana ģimene atrodas. Atbildi saņēmu caur vecākiem, bet sieva rakstīja no Vācijas, kur ģimene bija bēgļu gaitās. Jautāja padomu, ko tālāk darīt: atgriezties Latvijā, ja man dotu atļauju atgriezties, jeb izceļot uz Brazīliju, kur viņus aicinot vecākā māsa. Ieteicu braukt uz Brazīliju, jo baidījos, ka atgriešanās gadījumā ģimene varētu tikt aizsūtīta uz Sibīriju. Arī pats cerēju, ka radīsies kādreiz kāda iespēja tikt pie ģimenes, kaut arī nekāds konkrēts priekšstats par tādu iespēju man nebija. Bija tikai ticība, un tā man palīdzēja pārciest visas grūtības.

Mana ģimene pārcēlās uz Brazīliju, un ar to sarakstījos regulāri, gan vestules nesūtot tieši, bet caur Latviju.

Radi atsūtīja man arī paku ar manām vēl Latvijā saglabātām drēbēm un 1000 rb — it kā manas sievas atstāto. Tagad varēju nopirkt šo to nepieciešamu. Saņēmu no radiem arī dažas pārtikas pakas — un tās bija neizsakāma vērtība.

Dzīvību nometnē uzturēja skaļruņi, bet ieslodzītie pret raidījumiem izturējās vienaldzīgi, jo tā bija pilna ar propagandu un saukļiem. Tikai toreiz mēs klausījāmies ar lielāku uzmanību, kad nāca pirmās ziņas par Staļina slimību. Ieslodzītiem nebija nicinātāka cilvēka par Staļinu. Nu skaļrunis vēstīja, ka viņš atrodas nāves agonijā: Vai šis varmāka tiešām mirs? Šis jautājums nodarbināja katru un līdz ar to izraisīja rindu citu jautājumu: — Vai mums un pasaulei ar viņa nāvi nāks glābiņš? Vai Kremlī izraisīsies cīņa pēc varas? Vai Staļina nāve nesatricinās pašu Padomju sistēmu? — Kā atbilde uz daudziem jautājumiem virda apziņa — pat, ja nekas nemainīsies, arī tad kļūs vieglāk, zinot, ka Staļina vairs nav!

Brīdī, kad tas pats skaļrunis paziņoja Staļina nāvi, vīri krita ceļos, lai slavētu Dievu par šī varmākas nāvi. Pat tādi, kuri ticību Dievam bija pazaudējuši. Prieku apslēpt nācās grūti, un to tikai retais darīja. Tas pats bija novērojams pie daudziem sargkareivjiem. Tikai čekisti bija sašļukuši un staigāja drūmi. Man bija viena cerība: rietumu lielvalstis pēdējā brīdī izlīgs ar Vāciju un kopējiem spēkiem vērsīsies pret Padomju Savienību. Nevarēja taču būt, ka rietumu valstsvīri nepazīst Padomju Savienības isto seju un nolūkus?

Pie mums nometnē tomēr nekas nemainījās — mēs joprojām bijām cietumnieki!

Tikai man ar veselību palika arvien sliktāk. Nometnes ārsts konstatēja augstu asins spiedienu. Tiku nosūtīts uz rajona slimnīcu, kur mans asins spiediens bija 280—160. Izdarīja iespējamās injekcijas ar zālēm, kādas slimnīcā bija.

Nejutos labāk, un asins spiediens neko daudz nekritās. Smagie slimnīcas apstākļi atstāja uz maniem nerviem satriecošu iespaidu. Vienmēr kāds bija agonijā vai mira. Te bija redzams, cik tālu padomju režīms noved cilvēkus! Vienīgie, kas gribēja palīdzēt, ja tikai bija zāles, bija paši ārsti-ieslodzītie. Privātie izturējās pret ieslodzītiem kā pret dzīvniekiem. Man palicis atmiņā slimnīcas galvenais ārsts, majors Rabinovičs, pēc tautības žīds. Skats, ar kādu viņš uzlūkoja ieslodzītos, bija pilns iznīcības. Pēc majora dotām spricēm daudzi slimnieki tūlīt nomira. Tā mēs gulējām nāves bailēs!

Kad mans asins spiediens nesamazinājās, tad kāds ārsts-ieslodzītais no Rietumu Ukrainas izdarīja man mugurā injekciju — blokādi ar novokaīnu, kas man ļoti palīdzēja.

Šinī laikā, t.i. 1953. gada 23. aprīlī, izbeidzās mans soda termiņš. Neskaitījos vairs "ieslodzītais", bet "nometinātais", jo nedrīkstēju dzīvot, kur gribu, bet tur, kur mani nometinās.

Atkal mani ievietoja Stoļipina arestantu vagonā un aizveda uz Krasnojarsku. Kopā ar citiem nometināmiem tikām iesēdināti liellaivās un vesti pa Jeņisejas upi, tad pa kādu viņas pieteku līdz kuģu piestātnei. Tālāk mūs veda automašīnās un 20 kilometrus aiz Severo-Jeņiseiskas novietoja kādā meža darbu cechā. Tikām nodoti pret parakstu meža darbu iecirkņa priekšnieka Žarkova rīcībā. Es tiku norīkots par saimniecības daļas vadītāju. Žarkovs izrādījās liels dzērājs, un saimniecībā nebija nekādas kārtības, — tādēļ savu pienākumu uzņēmos ar lielu nepatiku.

Mēs te bijām 3 latvieši. Pirmā dienā aizgājām uz veikalu un pa visiem trim nopirkām siļķes un kartupeļus un kopā izvārijām. Tikai Latvijā bijām pēdējo reizi ēduši kā siļķes, tā arī kartupeļus, jo tādas lietas ieslodzītiem nedeava. Bijām pat aizmirsuši garšu! Saēdāmies tagad pamatīgi, un garšoja lieliski! Jutāmies pēc tam kā jau brīvībā, ja neskaita nometināšanas ierobežojumu.

Meža darbos nodarbināja diezgan daudz zirgu. Mans pienākums bija 2 reizes nedēļā braukt ar automašīnu uz Severo-Jeņiseisku pēc zirgiem barojamām auzām. Tā izmantoju vienu no šiem braucieniem un griezās rajona būvniecības kantorī ar lūgumu pieņemt mani darbā. Negribēju palikt saimniecībā, bet labāk strādāt savā būvniecības specialitātē. Vecākais darbu vadītājs — arhitekts, pēc tautības žīds, parādīja man lielāko labvēlību. Kā vēlāk izrādījās, viņš pats arī bija sēdējis cietumā un bija ļoti inteligents un simpatisks cilvēks. Savā laikā visa viņa ģimene tikusi no Pēterpils izsūtīta uz Tālajiem Ziemeļiem. Viņa māte

bija mirusi tikai gadu atpakaļ tepat Severo-Jeniseiskā, bet brālis vēl joprojām atradās vistālākajos ziemeļos — Nariļskā.

Vecākais darbu vadītājs pieprasīja manu pārvešanu uz būvniecības kantori. Sāku strādāt kā meistars. Vec. darbu vadītājs iedeva man istabu savā dzīvoklī. Kantora priekšnieks bija partijas cilvēks — arī žids, un viņam es nebiju pa prātam. Viņš teica, ka visi latvieši esot fašisti un mani taisni neieredzēja. Arī citādi viņš visur jaucās iekšā būvniecībā, lai gan bija tehniķis-mechāniķis. Bet viņa mūžs kā priekšniekam drīzi beidzās! Kā partijas cilvēku viņu pārcēla uz kādu citu vietu. Bijām priecīgi, kad tikām no viņa vaļā!

Drīz mani iecēla par būvniecības kantora inženieri. No 1955. gada 1. augusta līdz 1956. gada 31. janvārim strādāju par Tējas būvniecības darbu vadītāju, kur uzbūvējām Tējas termisko spēkstaciju. Sākām būvēt pirti. Tad mani ar 1. februāri atkal iecēla par būvkantora vecāko inženieri. Galvenā darba vieta bija Jenašimo hidrostatijas būve.

Beidzot saņēmu atbildi uz manu sūdzību Vissavienības ģenerālprokuroram Maskavā un lūgumu — skatīt vēlreiz cauri manu ieslodzīšanas lietu. Ar Krasnojarskas rajona tiesas lēmumu tika paziņots, ka tiek atcelta mana noņemšana uz visu mūžu un ka esmu rehabilitēts par mana otrā OSO spriedumu. Ar 26. septembri es darbu būvkantori atstāju un kā 2. grupas invalids tiku atvaļināts.

NARIĻSKA — BALTIEŠU KATINA

“Kur pat klejotāja ugunskurs likās mirāža, izaugušas gigantiskas raktuves, šachtas, rūpnīcas, kas valstij dod vajadzīgo metālu. Pēc Nariļskas kobalta, niķeļa un vara pasaules tirgū ir liels pieprasījums. Pār niķeļa rūpniecību mirdz blāzma — te kausē metālu. Būvlaukuma urbšanas iekārta dzen pāļus mūžīgi sasalušajā zemē.”

Šo jūsmīgo aprakstu par Nariļsku Taimiras pussalā atrodam kompartijas organa Cīņas 1967. gada 4. aprīļa nr. (360)

Turpat pieminēts, ka 1919. gadā pa šī Krasnojarskas novada tundras sliktākajām staigājuši pirmie ģeologi. Un dažus mēnešus vēlāk padomju prese turpināja rakstīt par šo savas zemes stūri pie 70 paralēles. Noskaidrojās, kas viss bija noticis Taimiras pussalā, kamēr tani vietā, kur 1936. gadā celta Nariļska, nebija iedzīts pat viens miets. Cīņa atkal rakstīja:

“Pirms 1. pasaules kara krievu vēsturnieks Golovačevs

par Taimiras pussalas vietām, kurās izmīra mazās ziemeļu tautiņas iganasani un dolgani, rakstīja, ka "jau tuvu laiks, kad bezgalīgie Ziemeļsibīrijas plašumi nākamajām paaudzēm atstās tikai gadsimtiem neapdzīvotu tuksnesi." Bet atnāca padomju vara, un arī te sākās jauna dzīve. Padomju varas gados Taimira kļuva par mūsu zemes galējo Ziemeļu industrijas rajonu — pilsēta Nariļska ar simt trīsdesmit tūkstošiem iedzīvotāju, fabrikām un krāsaino metālu atradnēm. Pilsētas celtnes stāv uz pāļiem, kas iedzīti mūžīgā sasalumā, un zem ielu pelēkā asfalta slēpjas tūkstošgadīgs ledus. Jeņiseja — dabiska ūdens artērija, ar kuru Nariļsku savieno 100 km gara dzelzceļa līnija, ir savdabīgs zars, kas pa kontinentu stiepjas uz Āzijas centru. Pa to uz Nariļsku ved iekārtas un materiālus un izved kombināta gatavo produkciju. Nariļska kļuvusi par Arktikas iekarošanas placdarmu. Padomju arktika aizņem vairāk nekā trīssarpus miljonus kv. km lielu platību vai arī apm. 15 proc. Padomju Savienības teritorijas. Ziemeļu rajonos ir vairāk nekā puse mūsu zemes ogļu resursu, milzīgi naftas krājumi, zelts, alva, volframs, cinks, dārgakmeņi un daudzi citi derīgi izrakteņi. Nariļskas pieredzi izmanto industriāli, apgūstot pārējos ziemeļu rajonus.

Baigajā apgabalā, kas kādreiz saucās par "Krievijas sniega Sahāru", padomju vara atnesa dzīvi." (361)

Ja nu padomju entūziasti runā par dzīvi un dzīvību, tad mums vairāk pamats runāt par cilvēku iznīcināšanas orgāniem un nāvi.

Uz Nariļsku 1941. gadā nosūtīja latviešu, igauņu un lietuviešu virsniekus, lai viņus tur apzināti iznīcinātu. Viņus nevien izmantoja vissmagākajiem darbiem necilvēcīgos apstākļos, bet vienu daļu tieši apšāva. Nav iegūtas liecības, ka arī citās padomju nometnēs deportētiem būtu piespriesti nāves sodi, bet Nariļskā to praktizēja plašos apmēros.

Viens latviešu pulkvedis, kas Baigajā gadā nonāca Nariļskā un tur pavadīja sešpadsmit gadus, deva visdrošāko un noteiktāko liecību. Viņš apliecina, ka no 1941. gadā aizvestajiem latviešu virsniekiem 10 procentiem piesprieda nāves sodu. Apmēram pusei to pārvērtā pēc tam ilgtermiņa ieslodzījumā. Arī tas nenotika tikai kādu humānītāro iemeslu dēļ, bet tīras nepieciešamības dēļ. Maskavai rūpēja viņu un visu pārējo virsnieku darbaspēks. Nošāva tikai visnīknākos komunistu pretiniekus. Citiem ļāva aiziet bojā spaidu darbos, kas taisni Nariļskā nozīmēja vienu un to pašu. No liecībām, kas iegūtas no vācu kara gūstekņiem un žīdu tautības ieslodzītā Jozefa Bergera, rodas slēdziens, ka labi ja 10 procenti no

Nariļskā nometinātiem latviešu virsniekiem palika dzīvi. To pastiprina noskaidrojumi, kurus izdarījis Latvijas Sarkanais Krusts un pulkvedis Arvīds Krīpens, kas ieguva izziņas no Latvijas. Radās saraksti ar nogalināto virsnieku vārdiem.

Jau no atsevišķiem gadījumiem vien redzam aizvesto virsnieku likteņus. 1942. gada pavasarī Nariļskā nošāva aviācijas eskadriļas virsleitnantu Oto Austrumu, virsleitnantu Ernestu Zālīti, kapteini Lūsi, (priekšvārds laikam Harijs), kapteini Jāni Lapsalu un desmitiem citus, kas ievesti pulkveža Krīpena reģistros. Protams, pilnīgu pārskatu nav izdevies sastādīt. Bet zināmi desmitiem citu mocekļu vārdi, kas miruši bada nāvē. Tāpat apzināti tie, kam piesprieda 25 soda gadus, tiem pievienojot vēl piecus citus pa virsu. Pulkvedis Krīpens konstatē, ka jau 1941. gada 12. jūnijā viss vecāko komandieru sastāvs no toreizējā teritoriālā korpusa, kurus sūtīja "uz kursiem", nonāca Nariļskā. Par vairākiem pulkvežiem zināms, ka viņi drīzi pēc tam aizgāja bojā, tikai nav skaidri zināms, kādā veidā: nošauts, nomocīts, miris bada nāvē vai tamlīdzīgi. Šāda neskaidrība radusies tādēļ, ka no tiem smagi piemeklētiem virsniekiem, kas nonāca Nariļskā un kas palikuši dzīvi, neviens nav izkļuvis brīvajā pasaulē un nav varējis brīvi liecināt.

Nelielu skaidrību iegūstam no igauņu avotiem. Tie paši likteņi, kas bija igauņu, bija arī latviešu virsniekiem Nariļskā.

Igauņu laikraksts Vaelis Eesti, kas iznāca Zviedrijā, 1975. gada sākumā ziņoja, ka izdevies noskaidrot igauņu virsnieku likteni. No vairāk simtiem tikai kādiem desmitiem izdevies atgriezties dzimtenē. Līdzīgi latviešu virsniekiem Litenes vasaras nometnē, 1941. gada jūnijā no Verskas vasaras nometnes bija aizvesti igauņu virsnieki. Arī viņus koncentrēja Nariļskā. Tur tie iedalīti darba brigādēs, nodarbinot smilšu aizstumšanā. Paredzēto normu neizpildīšana nozīmējusi samazinātu maizes devu. It īpaši gados vecākie virsnieki nav spējuši izpildīt pārspīlētās darba normas. Daudzi miruši jau pirmajos mēnešos. Kā mirušos, tā nošautos aprakuši masu kapos.

Tos, kas palika dzīvi, pratināja un apsūdzēja spiegošanā, kaitniecībā un citos valsts noziegumos. 1942. gada pavasarī nometnē bija izlikts paziņojums, ka 280 ieslodzītie nošauti.

1943. gadā jau trīs ceturtdaļas visu baltiešu virsnieku bija miruši vai noslepkavoti, norāda igauņu laikraksts. Slimie pārvesti uz citu nometni, ja vien vēl spējuši turp nokļūt. Daudzi miruši ceļā. 1945. gadā no igauņu virsniekiem Nariļskā vēl bijuši dzīvi tikai kādi divdesmit pieci. Kad pēc Staļina

nāves pasludināta amnestija, Igaunijā atgriezušies tikai ap desmit cilvēku. (362)

Tas ir tieši tas, ko liecināja brīvajai pasaulei Izraēlas pavalstnieks Jozefs Birgers. Viņš apliecināja, ka 1941. gada rudenī Nariļskas apkaimē nolikvidēti ap tūkstoš baltiešu virsnieku. Viņu ziņojums parādījās zviedru dienas laikrakstā Dagens Nyheter. Viņš pats bija nācis no nāvniekiem paredzētās Nariļskas soda noņemnes, un šis liecinieks ieguva ievērību ar to vien, ka pats savā laikā bija atradies komunistu rindās.

Par Lietuvas virsnieku bojāeju Nariļskā vēstījis sociāldemokrātu vadonis Kipras Bielinis. (363). Arī viņš apzīmē Nariļsku par "baltiešu Katinu". Netālu no turienes norisinājās jauna poļu tragēdija, par kuru var liecināt latviešu deportētie kā aculiecinieki. Tādu savām acīm redzēja Nariļskas tuvumā turp aizvestie Latvijas nacionālās armijas virsnieki. Pie Jeņisejas notika drausmīga poļu iznīcināšanas akcija.

Čekisti, piedaloties padomju pētniekiem, sapulcināja ap 200 poļus, kam lika stāvēt pāri viduklim ledus aukstā ūdenī. Krastā ar chronometriem līdzīgiem pulksteņiem nostājās krievi, kas reģistrēja, cik ilgi katrs no ūdenī iedzītajiem spēj izturēt ūdens temperatūru. Tie, kas neizturēja, pakrita un noslika ūdenī. Arī to reģistrēja.

Latviešu pulciņam, ieskaitot aculiecinieku, kura vārdu nevaram minēt piesardzības dēļ, licies, ka drīzi pienāks arī viņu kārtā, bet viņus šinī eksperimentā tomēr neiesaistīja. (364)

Latviešus 1954. un 1955. gadā aizveda uz netālo Harpiču. Nariļskā viņus neatstāja, jo uzskatīja viņus par sevišķi bīstamiem. (365)

Par padomju varai tikpat kaitīgiem un bīstamiem uzskatīja tos, kas piedalījās 1953. gada vasarā Nariļskas nemieros. Tanī laikā Nariļskas soda apgabalā atradās 180.000 ieslodzīto, no kuriem 32.000 bija politiski vajātie. Viņi bija novietoti sešās noņemnēs. Baltiešus varēja visvairāk sastapt ceturtajā un piektajā atsevišķajā noņemnē. Viņus nodarbināja lielāko tiesu niķeļa un vara raktuvēs, kas atradās viņu pašu celtās pilsētas tuvumā. Par Nariļsku vēl jāpiemin, ka 1941. gadā, kad Taimiras pussalā sadzina latviešus, tur atradās tikai ciems.

Ja līdz šim esam pieminējuši tikai nacionālās armijas virsniekus, kas šeit nonāca, tad skaidrības labad jāsaka, ka viņi nebija Nariļskā vienīgie. Netrūka arī civilistu. Bez vīriešiem te saveda prāvu skaitu apcietināto sievietes. 1946. gadā un vēlāk nodarbināja namu celšanā. Viņām lika celt pat sešstāvu ēkas. No šī brīža varēja runāt par Nariļsku nevien

kā pilsētu, bet tā jau centās iegūt lielpilsētas reputāciju. Nevien vīriešus dzina izmisīgā darbā, bet arī sievietēm lika strādāt 10 līdz 12 stundas dienā.

“Latviešu brigādē, ko vadīja kāda Dauge”, liecina no Nariļskas atbrīvota vāciete, “bija apbrīnojami spēcīgas meitenes. Tās spēja paveikt visgrūtākos darbus. Šī brigāde bija viena no lielākajām Nariļskas soda nometnē. Tanī bija vismaz četrdesmit strādnieču. Šinī brigādē bija tikai latvietes, jaunākās ap 18 gadu.” (366)

Norādām uz šo brigādi sevišķi tādēļ, ka brigadierei Daugei 1953. gada nemieros piekrita redzama loma. Krievietes Nariļskas nemieros nepiedalījās. Varbūt tādēļ nepiedalījās, ka tām bija piešķirts labāks darbs. Turpretim latvietes un ukrainietes apvienojušās simtprocentīgi nemiernieku rindās. Lieciniece nepiemin igauņietes un lietuvietes, lai gan jādoma, ka viņu stāja neatšķirās no tās, ko vairāku nedēļu laikā parādīja viņu latviešu likteņbiedrenes.

Krievu laikraksts “Naše Obščeye Djelo” apzīmē protesta balsi, kas atskanēja Nariļskā, par varonīgu sacelšanos. (367)

Nemieri sākās 3. nometnē, bet tie sašķetinājās ar notikumu 5. nometnē. Kā jau iepriekš norādīts, tad 5. nometne pulcināja lielā skaitā latviešus. Kad kādu rītu ieslodzītie no abām nometnēm devās uz darbu, tie savā starpā sasveicinājās ar draudzīgiem sveicieniem. Sargu saucienus, ka nedrīkst sarunāties, ieslodzītie ignorēja. Ar to pietika, lai uz 5. nometnes kolonnu raidītu šāvienus. Netrūka ne beigtu, nedz ievainotu. Šaušana bija tik mežonīga, ka lodes izurbās cauri arī to baraku sienām, kur gulēja ieslodzītie, kas bija tikko atgriezušies no nakts maiņas darba un nolikušies gulēt.

Strādnieku apšaušana izraisīja dziļu sašutumu. Ieslodzītie pieprasīja izmeklēšanas komisijas ataicināšanu no Maskavas. Kamēr izmeklēšana nebija ievadīta, visās nometnēs vienlaicīgi sākās gatavošanās uz sacelšanos. (368). To iesāka ar streiku.

Istie nemieri sākās 1953. gada 24. maijā. Tie turpinājās 3 līdz 4 nedēļas, un tanīs piedalījās arī ieslodzītās sievietes. Plašs šo nemieru apraksts atrodams “The Profits of Slavery” (217.—230. lpp.)

Līdzīgi kā tas bija ar Vorkutas nemieriem, no Maskavas ieradās komisija ar ģenerāļiem un prokuroriem. Kolidz mantja izšķirīgu pretestību un ieslodzīto solidaritāti, tā Maskavai rūpēja vairs tikai darba pārtraukumu izbeigt, jo tai bija svarīga plānu izpildīšana un paredzētais profīts.

Kremla vadība bez tam allaž uzmanījās, ka no pirmajām bīstamajām nemieru dzirkstelēm nerodas vispārēja sacelšanās

pret nīsto tiranniju. Tai rūpēja apslāpēt jebkādu risku jau iedīgli.

Kad čekas generāļu daiļrunība neko nepanāca un nemiernieki palika pie savām prasībām, turpinājās ieslodzīto ļaužu apšaušana. Smagi cieta arī latvieši, no kuru vidus nāca arī vairāki drosmīgi cīnītāji. Kurus nenošāva, tos sakropļoja. Gluži bez sekām nepalika arī brigādiere Dauges vadītā nemiernieku grupa. Viņu pašu sadauzīja un izsita zobus. (369). Bet par viņas un latviešu drosmi Nariļskas nemieros atbrīvotie vācu gūstekļi runāja vēl gadiem ilgi pēc atgriešanās Rietumvācijā.

Neatkarīgi no lielajiem nemieriem Nariļskā, ap to pašu laiku notika atkārtotas sadursmes kā šinī pilsētā, tā tās apkārtnē, ieskaitot Dudinku.

Par šīm asiņainajām sadursmēm stāsta soms Unto Parvilahti. Viņu un deviņpadsmit somu patriotus apcietināja krievi 1944. g. septembrī pēc tikko parakstītā pamiera. Vispirms viņus turēja trijos Maskavas cietumos. Parvilahti pēc tam notiesāja ar pieciem gadiem spaidu darbos, deportējot viņu uz Dudinku. Arī pēc soda izciešanas viņu tūlī neatbrīvoja.

Spaidu darbu laikā viņš sastapa Taimiras pussalā latviešus un igauņus. Šim somam, kas pats varēja lepoties ar stingru raksturu un nacionālu pašapziņu, imponēja sevišķi latviešu un igauņu sieviešu cildenā un drosmīgā stāja. Viņš norāda šinī sakarībā uz Nariļskas sieviešu nometnēm nemieru laikā. Viņas izgatavojušas un izkārušas pat savus nacionālos karogus. Kad nemiernieces aplenca padomju sargi, vēršot pret viņām mašīnpistoles, daudzas no viņām metās cīņā un tika nonāvētas. (370) Nemiernieču vadones čekisti sagūstīja, ievēda tundrā, kur tās vispirms izvaroja un desmit no tām nošāva, — tikai četras palikušas dzīvas. (371) Ar to čekisti esot gribējuši citas brīdināt.

Baigo likteni piedzīvoja nevien 1941. gadā aizvestie, bet vēl citi, kurus turpināja vest uz Nariļsku ar 1944. gada rudeni. Atsevišķi apcietinātiem vēlākajos gados sekoja veselas ģimenes. Cietēju vidū atradās arī Latvijas žīdi. Vēlāk dzīvi palikušos ieslodzītos pārveda no Nariļskas uz Karagandu, kā arī uz citām padomju nometnēm un iznīcības vietām.

NO MAGADANAS LĪDZ ČUKČU PUSSALAI

Jau ar iepriekšējiem deportēto ceļu un spaidu darbu aprakstiem paguvām izstaigāt plašus arktiskos apgabalus. Tos turpinot, nonākam vēl Tālajos Austrumos. Te nu nāvei nolemto latviešu transporta ceļi apstājās Kolimas un Magadanas apgabalā, Čukču pussalā vai Kamčatkā. Neviens no aizvestajiem šo pasaules stūri nepazina vai par to bija kaut kas dzirdēts tikai pa ausu galam. Vismaz tie, kurus deportēja Baigajā gadā, nepazina ne Kolimas zelta raktuves, nedz Čukotku, kurai tikai vēlākajos gados radās latviskais apzīmējums — Čukču pussala.

Par Kolimu pēc Otrā pasaules kara rietumu prese rakstīja: “Kolimas zelta raktuvju rajons, kur padomju soda nometņu viena daļa atrodas viņpus polārā loka, ir milzīga, polārajā naktī iegrimusi, balta, sastingusi kremātorija, kur izplēnējušas simtiem tūkstošiem dzīvību no visām boļševismam pakļautajām tautām. Kremļa ekspansijai vajadzīgs zelts, un katra no jauna pakļauta tauta dod vergus šī zelta iegūšanai. No šī baltā kapu lauka izkļuvis tikai reti kāds, — ziņu par to ir maz.”

Šāds stāvokļa raksturojums atbilda patiesībai.

Reizē ar pirmajiem izsūtītiem latviešiem Kolimas un Magadanas apgabalā nonāca polis Anatols Krakovjeckis, jo krievi viņu apcietināja 1940. gada beigās, Hitlera un Staļina sadraudzīgās sadarbības rezultātā.

Iepazinies ar dzīves īstenību Kolimā, Krakovjeckis raksturoja tur nonākušā beztiesiskā cilvēka stāvokli. “Tas ir cilvēks, kas lēnām mirst ne no kādas īpašas slimības, bet no vitamīnu trūkuma, no bada, nelaimes un spēku izsūkuma. Pusmiruši mēs gājām gar zelta atradnēm, kamēr mūsu uzraugs, kas nekad nestrādāja un kopš gadiem bija labi paēdis, lika mums ļoti steigties, jo aukstums knieba viņu, neskatoties uz aitādas kažociņu. Slavenajā Čanurjanskas ielejā strādā apmēram simttūkstoš cilvēku. Tā saukto “zelta dzīslu” ir visai maz. Turpretim visa Čanurjanskas ielejas grants un smilts satur zelta zviņas, pat zelta graudus. Zemi aizved ķerrām uz skalojamām mašīnām, ūdens aizskalo zemi, akmeņus un smiltis, — zelts paliek. Visi ieslodzītie strādā raktuvē “Boļševiks” un tikai par viru, par putru un maizes rāciju. Caurmēra dienas norma ir simtdivdesmit ķerru. Divpadsmit ķerrās saiet viens kubikmetrs. Darba diena ilgst divpadsmit stundu. Pēc tam divi stundas jāstāv rindā, lai saņemtu savu maizes devu, divi stundas pēc viras. Tad sargu pavadībā jāiet uz mežu, dažreiz desmit kilometru, lai savāktu

barakai malku.

Cilvēks ir visizturīgākais no visiem dzīvniekiem. Zelta raktuves to vēlreiz apliecina. Tur cilvēkus dauza, lai viņi strādātu smagāk par dzīvniekiem. Lops saceltos vai pārguris nokristu. Cilvēks iztur daudz vairāk. Zelta skalošanas sezonā nomocīti, cilvēki pārvērtušies pilnīgos gindeņos.

Tikko ieradušies, šie ļaudis sāk mirt. To ir grūti saukt par miršanu, — viņi vienkārši izdziest kā uguns liesma, kad pietrūcis kurināmā. (372)

Un tomēr tie nebija pirmie padomju terrora upuri, kas Baigajā gadā vienlaicīgi ar poļiem nonāca Kolimas soda nometnēs. Četrus gadus agrāk tur bija nonākuši Staļina "tīrīšanas akcijās" apcietinātie, ieskaitot sievietes. Pēdējo vidū bija nošauto lielinieku vadoņu Mežlauka un Eduarda Bērziņa sieva. Ar pilnām tiesībām te var runāt par likteņa ironiju, jo Eduards Bērziņš pirms tam bija Kremļa uzdevumā izveidojis grandiozo "Daļstroja" saimnieciskās izmantošanas apgabalu.

Kad pirmajiem deportēto latviešu transportiem pēc 2. pasaules kara sekoja jauns vilnis, tad Kolimas zelta raktuvēs jau sastopam leģionārus un nacionālos partizānus. Šis sūtījums ieguva apzīmējumu "speciālais kontingents". Ja sākumā atvestos vēl formāli tiesāja, piespriežot parasti desmit soda gadus, tad ar 1946. gadu šo garlaicīgo procedūru padomju iestādes izbeidza. Tām pietika ar pārvaldes ceļā radītu "speciālo kontingentu".

Vēlāk vienu daļu izsludināja par "brīvajiem pilsoņiem", bet arī tad nekāda brīvlaišana nenotika, — tiem lika vēl arvien strādāt piespiedu darbu milzīgajā Kolimas soda apgabalā, kura izejas punkts bija Magadana. Ziemeļu virzienā no Magadanas tek milzīgā Kolimas upe. Pa labi un kreisi no tās atzarojas pietekas. Tieši ap šīm pietekām saceltas daudzās soda nometnes. Ne jau zeltu vien šinī apgabalā meklēja. Tā zemes slāņos glabājas arī krāsainie metalli un citas dabas bagātības. To visu izmantot padomju vara iespēja tikai ar vergu darbu.

Vācu kara gūstekņi, kurus vēlāk atbrīvoja, sastapuši visu trīs baltiešu tautību piederīgos Arkagalas zelta raktuvēs, 800 km uz ziemeļiem no Magadanas. Latviešu deportētie tāpat bija aizvesti vairāk nekā 12.000 km prom no Latvijas. (11.500 km šķir Magadanas pilsētu no Rīgas) (373)

Zīmīgi, ka dažus pionieru uzdevumus latvieši bija pildījuši Kolimas un Magadanas apgabalā jau agrāk, bet tanī laikā tie darbojās kā padomju ģeologi. Jāievēro, ka padomju vara minētajā apgabalā, kura platība sasniedz 1,2 miljonus kvadrātmetru, galīgi nostiprinājās tikai 1925. gadā. Līdz 1953.

gadam Magadanas apgabals bija pakļauts Chabarovskas novadam. Bet kolīdz šis apgabals nonāca padomju varas rokās, sākās zelta meklēšana. Aldanas zelta atklājējs Magadanas un Kolimas apgabalā bija Voldemārs Bētiņš. Arī viņa brālis, Ernests Bētiņš, ieguva 1928. gadā nopelnus kādā citā slavenā zelta meklētāju ekspedīcijā. (374) Bet tas viss bija tikai sākums komunistu zelta drudzim.

1931. gadā nodibināja gigantisko saimniecisko lieluzņēmumu, trestu, ar nosaukumu "Daļstroj". Tā priekšgalā nostājās jau minētais Leņina līdzgaitnieks — Eduards Bērziņš. Bērziņam nerūpēja vienīgi zelta meklēšana. Viņš izveidoja arī volframa, kobalta un urāna atradnes. Eduarda Bērziņa slava un panākumi tā cēlās, ka Staļins pasteidzināja viņa nošaušanu 1937. gadā.

To pieminam tikai, lai parādītu lielnieku nebeidzamo interesi par lielo dabas bagātību saimniecisku izmantošanu Tālajos Austrumos. Tomēr tikpat lielā mērā viņus nodarbināja stratēģiski apsvērumi, jo tieši pretim Čučku pussalai taču atrodas Alaska. Ja jau runā par pasaules revolūcijas gājienu, tad viens ceļa gabals veda arī Amerikas virzienā.

Ar vergu darbu bija jāpasteidzina Tālo Austrumu pieskaņošana visām padomju vajadzībām, vienalga, vai lieta grozījās ap zelta un urāna iegūšanu, vai lidlauku un raķešu bažu izbūvi. Gluži bez nozīmes nepalika lielāku bruņotu spēku novietošana šini apgabalā, jo arī karavīrus vajadzēja pieradināt turienes klimatam un sniega vētrām. No daudzajiem uzraugiem un čekas vīriem sagaidīja to pašu. Tātad tiem piekrita dubulta funkcija: pirmkārt, uzglūnēt ieslodzītiem un novērst nemierus, otrkārt, stāvēt militārajā sardzē par Padomju Savienību.

Un nemieri Kolimas apgabalā laiku pa laikam tomēr plosījās. Tieši tanī laikā, kad tur bija savesti tūkstošiem latviešu un citu apspiesto tautu piederīgie, uzliesmoja protesta dzirkstis. Tāpat kā Vorkutā, Narijskā un Vidusāzijas spaidu darba nomētņēs, arī Kolimas apgabalā 1946. gadā un pēc tam atskanēja sauciens: "Brīvību vai nāvi!"

Nemieri panāca nelielu apstākļu uzlabojumu. Pavairoja vismaz "brīvlaisto" skaitu, kaut arī nedeļa tiem ne īstu kustēšanās brīvību, nedz iespēju atgriezties dzimtenē. Šiem "brīvlaistajiem" lika parakstīt darba līgumus uz pieciem gadiem. Ilgākus termiņus neparedzēja, jo padomju iestādes apzinājās, ka ilgāka uzturēšanās Kolimas apgabalā, ja tai pa priekšu gājuši soda gadi, nemaz nav iespējama. Skorbuta un citu kaišu dēļ bija jāļauj šurp atvestajiem ļaudīm pārceļties uz daudz maz ciešamākajiem Sibīrijas apgabaliem.

Kriminālistiem negāja tik grūti, jo tiem pārmeta tikai to, ka viņi pārkāpuši padomju likumu, kamēr politiski ieslodzītie esot pretojušies padomju varai, — esot bīstami kontrrevolūcionāri.

“Brīvlaistajiem” bija vismaz tā priekšrocība, ka tiem ļāva apvienoties ar izsūtītiem ģimenes locekļiem. No izsūtīto sieviešu vēstulēm redzams, ka ap 1958. gadu mātes ar bērniem pārcēlušās, apstākļu spiestas, no Krasnojarskas apgabala uz Magadanu. Nokļūšana uz dzimteni nebija pieļauta.

Par mirušo skaitu Kolimas apgabalā nav izdevies iegūt sīkākas ziņas, lai gan zināms, ka visvairāk upuru prasīja aizvestie no pirmajiem ešeloniem. No kādas liecības redzams, ka tālākajā transportā, kas no Vladivostokas ostas notika ar kuģi “Kolima” 1941. gadā, starp 6000 ieslodzītiem visvairāk bijuši latvieši, lietuvieši un igauņi. Kas ar katru pēc tam noticis, nav zināms. (375)

Jau vairāk ziņas iegūtas par 1941. gadā deportētiem uz Č u k č u p u s s a l u . Līdzīgi kā tas bija ar Solikamsku, šeit nonāca prāvs skaits latviešu intelīģences pārstāvju. Viens no viņu pulka apraksta stāvokli sekojoši:

“Kāvu zemē Čukotkā, sākot ar 1941. gada rudeni, apritējuši astoņi gadi no mana mūža. Atmiņā tie iegulušies kā viena melna, nepārtraukta murgu nakts. Bijām 151, palikām 27. Visvairāk savu ņēma skorbutis. Gaišs ļoti retināts. Vira — plāna. Bet puteņi ar eksprešu ātrumu. Viss tas darīja savu postošo darāmo. Ar vārdu sakot, jutos kā leduspagrabā, uz mūžīga sasaluma, zem skopas, tālas saules, — un tā no marta līdz oktobrim, — bet pārējā laikā — pakrēslā, vizmainu kāvu atblāzmā. To, kā nevajadzēja — pietika itin visa (ziņojums izsūtīts no Rīgas, tādēļ cenzūras dēļ nav norādīts uz nežēlīgo darba slodzi, sodiem un pazemojumiem. Aut.). Taču cilvēks dažkārt var būt neizsakāmi stiprāks arī par “itin visu”, ja vien šis cilvēks grib būt stiprs. Es ļoti gribētu tāds būt! Kad pēc astoņiem gadiem atkal atgriezos dzīvē no šīs aizpolārās eksotikas, jutos kā piedzimis otrreiz. Un kā gan citādāk: astoņus gadus neredzēt augošu koku, sulīgu tupeni, kaķi, raibaļu, nesatikt sievieti un tā joprojām. Taisnība, vētras laika ārdošais posts man aizdārdēja kaut kur lejāk, jo biju tikpat kā uz pasaules paša jumta (ap 2000 km no Ziemeļpola). Nedzirdēju nevienu kara dārdu, nerunājot jau par visām citām šausmām, kam bija jāizstaigā cauri daudziem. Taču skaudrie pārdzīvojumi no drausmīgās katastrofas nešaubīgi bangoja cauri arī manai sirdij. Piecus gadus par savu ģimeni nezināju itin neko. Bet kad no mātes sāku saņemt paretas vēstules,

kuras bija ceļā trīs līdz četrus mēnešus, tad tajās izlasīju vairāk skumjas un sāpes, nekā prieku.

Un nu mazliet par sevi. Kara gados strādāju tundrā, Pevekā, jau minētajā Čukotkas pussalā. Klājās pagrūti. Daudz ļauna nodarīja nevien skorbutis, bet arī ziemas puteņi. Apbedīju mūsu kādreizējo sporta zvaigzni Jāni Kivīti, tad vēl Valdi Zēbaueru un tā joprojām. Pats paliku dzīvs un atgriezos Rīgā. Pēc trim mēnešiem, 1949. gada martā mūs pēkšņi atkal aizveda. Visu vajadzēja pamest. Tā "pa brīvu ceļu" attapos Amūras apgabalā ar abiem bērniem un sievasmāti. Te sastapu daudz latviešu." (376)

No šīs vēstules uzzinām jau krietni daudz par vajāto latviešu likteņiem Čukču pussalā, par turienes mūžīgā sasaluma zemi, kur pat kapa vietu nevar izrakt, jo sasalums pat vasarā atkūst tikai 21 cm. strēmelē.

Cinisks tādēļ ir viss tas, ko par cilvēku dzīvi Čukču pussalā raksta Čiņa. Tur lasām: "Trīsdesmito gadu pirmie kolonisti, bet vēlāk — četrdesmito, piecdesmito, sešdesmito gadu jaunieši atstāja dzimtās pilsētas un brauca uz Kolimu un Čukču pussalu, uz Tālajiem Austrumiem, jaunapgūtajām zemēm, pacieta visas grūtības, dažkārt riskēja ar dzīvību. Arī viņi taču domāja par labklājību, pārticību, nevis par savu personisko. Vispirms viņi domāja par visu sabiedrību, būdami tās pārstāvji šeit, Padomju Savienības malā. Mūsdienās Magadanas apgabals ir apgūts novads." (377) Teksts tik skaidrs, ka neprasa nekādus piebildumus.

Arī pieminēto trīsdesmito gadu "kolonistu" vidū atradās latvieši, proti, tie Sibīrijas latvieši, kam piespiedu kolektīvizācijas ceļā atņēma lauku mājas, — tikai viņi nenonāca Čukču tundrā kā kolonisti, kādi gan viņi cara laikos bija bijuši viņpus Urāliem normālos dzīves apstākļos, bet kā "pretpadomju elementi". Tādi paši "pretpadomju elementi" bija arī tie, ko turp aizveda Baigajā gadā un pēc tam. Turp sūtīja tikai jaunus cilvēkus, bet ne jau komjauniešus, kā to mēdz attēlot padomju prese. Tos vēlāk gan arī nesaudzēja, bet gādāja tiem citos apgabalos daudz maz cilvēcīgākus dzīves apstākļus.

Citos Čiņas rakstos vēl pastāstīts, ka ieslodzīto pirmajām masām likts 60—70 gradu aukstumā dzīvot teltīs. Ap tām tad izveidotas zelta raktuves, kuru skaits pēc 2. pasaules kara nemitīgi audzis. Bijībinā, vienā no tām, uzcelti daudzstāvu nami, čekistiem kino un klubs. (378)

Turpretim padomju prese klusē par ierīkoto militāro joslu un Čukču pussalā pretim Alaskai novietotiem kara ieročiem,

kam ofensīvs raksturs. Tur stacionētas arī interkontinentālas raķetes.

Der ievērot, ka pie Čukču pussalas krastiem saplūst Klusais un Ledus okeans. "Ar Čukotkas klinšainajiem krastiem izbeidzas Āzija, un aiz Bēringa jūras šauruma sākas Amerikas kontinents," norāda zīmīgi Ciņa.

Vēl jāpiemin K a m č a t k a . Ilgus gadus likās, ka vismaz no šīs nemīlīgās salas latviešu deportētie bijuši paglābti, bet Latvijas Sarkanajam Krustam izdevies noskaidrot, ka nevien Baigajā gadā, bet arī 1947. gadā turp izsūtīti latvieši, kas visu piecpadsmit gadu soda laiku pavadījuši Kamčatkā. Ieslodzītie Kamčatkā strādājuši ogļraktuvēs. Par vienu rīdzinieku zināms, ka viņš tur no NKVD sardzes nošauts.

BEZ MĀJAS PAVARDA AMŪRĀ

Nepārsteidz arī tas, ka deportētos latviešus lielās masās nosūtīja uz Ķīnas pierobežu. Pat Ārējā Mongolija tiem nepalika sveša.

Gandrīz viss, ko esam uzzinājuši par aizvesto likteņiem Amūras apgabālā, iegūts no deportēto latviešu vēstulēm. Tādēļ zinām tikai to, kas izspraucies cauri padomju cenzūras sietam.

Amūras apgabals izvērtās jau no paša sākuma par izsūtījuma apgabalu, tādēļ turienes represijas jau ārēji atšķīrās no soda nometņu sistēmas un bruņotu sargu izricībām, no kā cieta ieslodzītie. Bet kā vieni, tā otri bija atrauti no dzimtenes un savas mājas pavarda, un tas vienlīdz smacēja kā ieslodzīto, tā izsūtīto sirdis. Primitīvie dzīves apstākļi Amūras apgabala kolchozos un sovchozos vēl manāmi pacēla rūpju mēru.

Padomju varai tomēr bija svarīgi, kaut spaidu kārtā, pavairojot iedzīvotāju skaitu šinī Ķīnas pierobežā, ķīniešiem patvaļīgi atņemtajā zemes platībā. Miljoniem ķīniešu tanī pašā laikā pietrūka dzīves telpas, bet padomju imperiālismam piemita sava loģika. Šī loģika un svešu zemju iekarošanas tieksmes tāpat lika izretināt Baltijas valstis no dabiskā iedzīvotāju slāņa, lai pārpludinātu Latviju, Lietuvu un Igauniju ar krievu masām.

Tanī laikā, kad latviešu zemniekus izdzina no viņu viensētām, tieši tad daudzus deportēto ešelonus norīkoja tālajam braucienam uz Blagoveščensku un citiem dzelzceļu mezglu punktiem.

Viens izsūtītais latvietis no Amūras apgabala 1955. gadā rakstīja:

“1949. gada 25. martā, agrā rīta stundā tikām savākti uz pagasta māju un tad aizvesti uz Cesvaines staciju, iesēdināti vilcienā tālākam, nezināmam ceļam. Braucām uz ziemeļu ceļu caur Vologdu, jo caur Maskavu nebija iespējams. Turienes dzelzceļu līnija bija pārslogota ar Vakareiropas izsūtāmiem. 17. aprīlī sasniedzām gala mērķi. Vilcienam bija 68 vagoni, kuros bija sadzīti 2000 cilvēku. No tiem darba spējīgu bija tikai 56 procenti. Ceļā mums ik dienas deva pusdienas, un visā ceļojuma laikā divi reizes nokļuvām pirtī. Gala mērķi mēs paši sasniedzām veseli. Visa manta mājās tika konfiscēta. Līdzī paņēmām tikai uzturu un nepieciešamās drēbes. Par konfiscēto mantu sastādīja aktu, bet uz rokas ne man, ne citiem nekādu norakstu neiedeva. Visai ģimenei atļāva ņemt līdzī dažas mantas, bet uztraukumā tas nebija iespējams. Prātā bija tikai pārtikas lietas, kuras vairākus mēnešus šeitā ēdām.

Pirmā vasara te bija grūta klimata maiņas dēļ. Trūka uztura, un savu iespaidu atstāja jaunie darba apstākļi. Mūs novietoja kādā lielā atsveķotāju arteli “Ļeshimprom”, kuram ir sava fabrika sveķu pārstrādāšanai. Izgatavo kalifoniju, pernicu, tavotu, laku, ratu smēri, ziepes un krāsas. Bez tam te ir lielākais mēbeļu cechs visā apgabalā.

Skaidrīti norīkoja sveķu vācējos, mani grāmatvedībā, kur nostrādāju trīs gadus. Acu redze pasliktinājās, šis darbs bija jāpārtrauc. Novembrī pamēģināju mežā strādāt, bet pie 50 gradu aukstuma rokas nezturēja. Skaidrītes veselība uzlabojās, šoziem mežā maz strādā, vairāk pa maizes ceptuvi. Līdz darba vietai bieži jāiet pa meža sniegaino ceļu līdz astoņiem kilometriem tālu. Tas nav viegli. Alga Skaidrītei iznāk ap 300 rubļu mēnesī ziemā un ap 700 rubļu mēnesī vasarā (peļņa uzrādīta vecajā valūtā, kas pēc tam manāmi noslīdēja. Aut.) Mirdzīte visu laiku dzīvo pie manis, vada saimniecību un skolā apmeklē 4. klasi.” (379)

No šīs vēstules visu neuzzinām. No vēstules beigu daļas tomēr redzams, ka rakstītājs vēlas atgriezties dzimtenē. Tas nav tānī brīdī iespējams, jo māte aizsūtīta darbā kur citur un meitas atsakās bez mātes braukt. No Latvijas līdzī paņemtais uzvalks nodriskāts skrandās, tādēļ vēstulē teikts, lai atsūta kādu novalkātu uzvalku no Latvijas, jo tam tur būtu nesamaksājama vērtība. Protams, dzīves apstākļi Amūras apgabalā arī tad likās labāki nekā soda nometnē.

Bet jāievēro, kādas papildus funkcijas Amūras apgabalā vēl bija piešķirtas. To visskaidrāk izprotam, paturot acīs reālītātes. Konkrētā gadījumā tas izpaudās tā, ka no soda nometnes 1956. gadā atlaisto ģimenes galvu nometināja

Amūras apgabalā. Tur jau pirms tam bija aizvesta viņa septiņdesmit gadus vecā māte. Ja sieva ar bērniem nebūtu paglābusies no padomju terrora, jau laikus dodamās brīvībā uz Kanadu, arī visi pārējie ģimenes locekļi būtu nonākuši Ķīnas vai Mandžūrijas robežmalā.

Arī Amūras apgabalā aizgāja īsā laikā bojā gan veci, gan gados jauni.

No kādas citas vēstules pārliecinājāties, cik drūmos apstākļos notika apbedīšana. "Savu tēvu apbedīju gluži viena," raksta jauna latviete, "jo mamma gulēja otrā slimnīcā ar lauztu kāju un otrai kājai nosaldētu celi. Viņai par tēva miršanu nemaz nedrīkstēja teikt, jo viņa to neizturētu. Viens šoferis palīdzēja man zārku atvest no slimnīcas un aiznest līdz kapam. Tikai divi bijām pie ielaišanas kapā, bet to aizbērt man iznāca vienai. Tas notika Blagoveščenskā pie Amūras, Klusā okeana tuvumā 1952. gadā." (380)

Turpat pēc Otrā pasaules kara nonāca latvieši un daži vācu repatrianti, kas atradās Pozenē. Lielās deportēto masas tiem sekoja 1949. gadā.

"Uz jauno dzīvokli (ar to rakstītājs apzīmē Amūru. Aut.), pārbraucām vēl 1949. gada pavasarī, tā ka esam sešu gadu laikā paguvuši aprast ar klimatu, iepazīnuši kaimiņus un puslīdz iekārtojušies."

Šīs vēstules rakstītāja ir jauna meitene, kas tika 1949. gadā izrauta no Madonas vidusskolas. Deportāciju viņa puķu valodā apzīmē par "Jurģiem". Visu viņa apraksta sešus gadus vēlāk, pieminot arī pašu aizvešanas brīdi. "Mācījos piekto gadu vidusskolā, kad uznāca lielie Jurģi, tā ka nobeigt vidusskolu nācās te, svešā malā un svešā mēlē. Nu esmu jau tiktāl iemānījies, ka runāju kā iedzimtie. Protams, sākumā, kad visas mācības bija jāatbild krievu valodā, bija ļoti grūti, bet ar laiku ievingrinājos. Ritiņai viss padevās labāk, jo viņa to skolu sāka no otrās klases. Tagad mācās 8. klasē, t.i., pirmo gadu vidusskolā. Ir izaugusi gara un slaida meitene. Mācās labi, par ko ir dabūjusi ne vienu vien uzslavas rakstu un grāmatas. Paps un mamma strādā kolchozā dažādos darbos.

Redziet nu, kā dzīve rotaļājas ar cilvēku likteņiem. Vai mēs kādreiz bijām iedomājušies par tik tālu un ilgstošu ekskursiju? Bet pēkšņi valdība izsniedza brīvbiļeti braucienam uz Amūras krastiem, un te nu mēs esam! Pirmie gadi bija diezgan grūti, jo klimats te ir ļoti ass, salīdzinot ar Baltiju. Ziemas vējainas, un aukstums līdz 55 grādiem Celzija. Vasarās atkal ļoti karsts. Nu jau esam puslīdz aklimatizējušies, tomēr mums ar Vaļuku ziemas ir par bargām.

Kā mēs te dzīvojam ? Darba vieta ir kolchozs. Esam izstrādājušies visādus darbus. Pirmās piecas vasaras es strādāju kā pavāre traktoru un lauku brigādēm. Vienu vasaru kopu inkubatora cāļus. Pēc tam mani izvēlējās par tirgus sievu. Kad kolchozam gadās kaut kas pārdodams, tad es braucu vai eju uz 2 km attālo rajona centru tirgoties. Vaļuks arī ir izstrādājies dažādus darbus, jo kolchozam ir 9000 ha zemes un darba spēka arvien par maz. Atalgojumu par darbu mēs saņemam graudā un dažus gadus arī drusku naudā. Bez tam mums vēl ir ģimenes dārziņš 0,30 ha lielumā. Tur mums izaug kartupeļi, kāposti, burkāni un tomāti. Par dārziņu jāmaksā 243 rubļu liels nodoklis, pie kam liek nodot vēl 118 kg kartupeļus. Bez tam no katras kolchoznieka paša saimniecības jānodod šādas nodevas: 30 olas un 30 kg gaļas par gadu. Kam ir govys, tam liek nodot vēl 100 litrus piena.

Mūsu personīgajā saimniecībā pašreiz skaitās: viena govys, bullēns, aitiņa ar 6 mēnešu vecu jēriņu, gailītis ar desmit vistām un cūciņa Maška. Kolīdz pēdējai būs astoņi mēneši, to kausim.

Bez aizdevuma mēs tik tālu nebūtu tikuši. Kamēr norēķinājāmies par aizdevumu, par ko bija jāmaksā 3 procenti, gāja pagrūti. Nu vēl šis gads jāziedo Zanītei, kamēr noliks eksāmenus, un tad jau būs vieglāk. Slikti tikai mums tiem vecajiem. Veselība sāk šķobīties. Nav labi, ka tik vecus kokus pārstāda nepierastā augsnē — tie bieži slimo.” (381)

Liktos, ka tikko minētai izsūtīto ģimenei ar laiku radās puslīdz ciešami dzīves apstākļi. Pat kolchozā varēja eksistēt, sevišķi, kur pašu vajadzībām piešķīra nelielu zemes stūrīti. Ir zināmi vēl citi gadījumi, kur vienā otrā kolchozā latviešu lauku ļaudis ar centību un ierasto izmaņu iekārtojās labāk par vietējiem krieviem. Tomēr nedrīkstam piemirst, ka 1941. gadā un vēl apmēram desmit gadus pēc tam tieši Sibīrijas kolchozos un sovchozos apmira no bada tūkstošiem izsūtīto. Izsūtījuma apgabals vēl pats par sevi nenozīmēja nekādu labāku stāvokli par grūtdieņu gaitām soda nometnē.

Kad ap 1955. gadu radās iespēja atgriezties dzimtenē, tad to tūlīņ izmantoja. Atlika tikai sapelnīt naudu ceļam. No 12.000 km attāluma tā nebija viegla lieta. To noskaidro kāda cita vēstule, kas nākusi no tās pašas puses.

“No divdesmit latviešu ģimenēm kolchozā vairs skaitāmieši tikai sešas,” raksta izsūtītā sievietē Amūrā. “Aizbraukušas deviņas, bet te vēl uzturas piecas ģimenes (pārējās ģimenes laikam izmirušas, jo tās nepiemin, ja neskaita vecos sarakstus. Aut.). Kaimiņi aizbrauca uz tirgu pārdot

kazas. Biļetei nauda sanāks. Meitai vēl jāpiepelnās, un es patirgošos ar sēkliņām, ja sala dēļ viss nepaputēs. Tomēr kaut kas jādara lietas labā, jo biļete vien maksā 600 rubļu, kur tad vēl bagāža, citas ceļa vajadzības. Jārēķina 1000 rubļu uz galviņas. Arī tur (domāta Latvija. Aut.) vajadzēs kādu dienu no tā paša dzīvot. Vai ne? Tie, kas jau aizbraukuši, attēlo diezgan drūmu ainu. Pamestie lauki aizauguši ar krūmiem, bet savam liktenim pamestās mājas visapkārt apaugušas nezālēm.” (382)

Istenība izrādījās vēl ļaunāka, jo uz to pagastu, kur kāds bija dzīvojis un no turienes deportēts, padomju iestādes vispār neļāva atgriezties. Tas pa daļai tādēļ, ka pamestās mantas no nacionālizētām mājām bija jo bieži atrodamas vietējo varasvīru dzīvokļos. Tās mēģināja noslēpt no bijušā īpašnieka acīm.

Ne ikvienam radās iespēja atgriezties. Ka Amūras apgabalā vēl 1971. gadā bija spiesti dzīvot latvieši, redzams no viena nāves sludinājuma: “Tālus sāpju ceļus izstaigādams, bet dzimtenes krastus neaizsniegdams, mūžīgā mierā aizgājis mūsu mīļais kultūrtechniķis Nikolajs Lesnieks, dzimis Stāmerienes Storu mājās 1907. gadā, miris 1971. g. 9. jūlijā Amūras apgabalā, kur arī apglabāts.” (383)

Arī vēlākajos gados Amūras apgabals varēja lepoties ar prāvu izsūtīto latviešu skaitu.

No kādas latvietes, kas pavadījusi divdesmit gadus Amūras apgabalā, uzzinām, ka viņa deportēta 1949. gadā no Virānes pagasta. Viņa liecina, ka šinī masu deportācijā no Virānes aizvesti vismaz trešdaļa visu šī pagasta iedzīvotāju. Ģimenes atstāja šoreiz kopā. Vispirms viņi novesti uz Chabarovsku. Pēc tam ierādīts darbs Amūras apgabala kolchozos vai mežā. Aizvesto vidū atradās daudz jauniešu. Neatrazdami sev dzīvesbiedres latviešu vidū, tie apprecēja krievietes. Kāda latviešu rakstnieka meita apprecējusi mongoli. Padomju iestādes gan brīdinājušas krievus neprecēties ar latviešiem, jo tie krievus nīstot. Neskatoties uz to, jaukto laulību skaits turpinājies augt.

Par vispārējiem apstākļiem Amūras apgabalā lieciniece izsakās, ka latviešu mirstība tur bijusi liela. Sevišķi strauji apmiruši vecie ļaudis. Tos tomēr izdevās apglabāt kapsētā. Pretēji krieviem latvieši savu tuvinieku kapus kopuši. (384)

Liekas, ka visvairāk latviešu atradušies Blagoveščenskas pilsētas apkārtnē, Mazanovas un Zejas rajonā, kā arī pie Ārējās Mongolijas robežām. Mongolijas tuvumā nonāca arī baltiešu jaunieši, kas izpildīja karadienestu.

Vispār Ārējai Mongolijai pievēršama atsevišķa vērība, jo

tur ap 1948. gadu nonāca lielāks skaits latviešu meiteņu. Tās tur nosūtīja kā apcietinātās dzelzceļu darbos. Dažas no tām palika uz robežas Burjatu Mongolijā. Viņām lika sagatavot gulšņus vai pludināt kokus. Daži latvieši nonāca Ārējās Mongolijas vidienē. Tie redzēti Ulan Udē, Ulan Batorā un Sucho Batorā.

1949. gadā visus politiski notiesātos izvāca no Ārējās Mongolijas, pārvedot tos uz Irkutsku un Tomskas apgabalu. Mongoļi neizturējās pret krieviem draudzīgi, jo krievi apgājās ar viņiem rupji un tos apzaga. Taktisku apsvērumu dēļ krieviem nebija pa prātam baltiešu atstāšana pāri Ištajām Krievijas robežām.

Tā kā no Ārējās Mongolijas un citiem apgabaliem latviešus pārvietoja uz Irkutskas soda nometnēm, tad pie tā paša aplūkosiņam arī tās.

Daudz minēta ir T a j š e t a s un B r a t s k a s nometņu trase. Tajšeta atrodas pie Transsibīrijas dzelzceļa maģistrāles, bet pēc Otrā pasaules kara uzsāka jaunas dzelzceļa līnijas būvi uz Zarjansku, pāri Bratskai. Tur atkal bija nepieciešams vergu darbs. Turpat uzsāka citu milzīga apmēra rūpniecības uzņēmumu celšanu. Un ikviena šāda uzņēmuma tuvumā novietoja vienu no piecdesmit soda nometņu kolonnām. Pirmie latviešu deportētie te nonāca 1941. gada vasarā. To vidū atradās arī sievietes. Līdz 1946. gadam viņas pārcieta badu vai nomira. Kāda pārnācēja, kuras māte ir latviete, bet tēvs vācietis, liecina, ka pirmajos deportāciju gados turp aizvestās latvietes ēdušas zāli un kartupeļu lakstus. Neskatoties uz novājināto ķermeni, viņām likts strādāt dzelzceļu un mežu darbos.

Pēc Otrā pasaules kara Tajšetas un Bratskas soda nometnēs nonāca ar 25 soda gadiem notiesātie latviešu leģionāri un aizsargi. Drīzi pēc tam viņiem piebiedrojās nacionālo partizānu pulki. Netrūka arī igauņu un lietuviešu. Režīms bija nežēlīgi bargs. Vienu laiku Tajšetas soda apgabalu uzskatīja kā otru baltiešu koncentrācijas vietu blakus Vorkutai. Tikai visu baltiešu kopā turēšanās pacēla garastāvokli un palīdzēja pārvarēt grūtības.

Kas pārcieta, tos ar 1955. un 1956. gadu pārvērta par "brīvlaistajiem", bet ar vienu noteikumu, proti, ka viņi noslēdz ilggadīgus darba līgumus. Ja viņi nevēlējās palikt Tajšetā, viņiem lika pārcelties uz Krasnojarsku. Bet pirms tam padomju pārvalde pielietoja viltību. Politiski vajātiem 1955. gadā Bratskā iegalvoja, ka tanī gadījumā, ja tie apsolās slēgt darba līgumu un palikt uz vietas kā "brīvlaistie" vairākus gadus,

tiem ļaus atvest šurp ģimenes piederīgos un līgavas. Kas mēģināja tādā veidā glābties no iepriekš piesprietā 25 gadu soda laika, tie tikai daļēji uzlaboja savu stāvokli. Trīs reizes mēnesī viņiem lika pieteikties milicijā. Neskatoties uz to, kas varēja, tas aizbēga. Bēga nevien aizvestie, bet arī krievu komjaunieši, kas savukārt bija norīkoti šī apgabala piespiedu darbos. Izplatītās mukšanas dēļ padomju iestādes ierobežoja kustības brīvību visā Tajšetā un Bratskas apgabalā. To drīkstēja atstāt tikai ar atļauju (propusku).

Maskavai neatlika nekas cits kā tur savest lielā skaitā kriminālnoziedzniekus.

Kamēr vēl Tajšetā atradās lielā skaitā baltieši, tikmēr bez viņiem tur bija ieslodzīti 56 tautību piederīgie. Neatrūka pat japāņu. Kā visās nometnēs, arī Irkutskas apgabalā visi cieta badu. "Es biju tik ļoti nonīcis, ka par sešiem kilogramiem maizes pārdevu savu mēteli," stāsta viens pārnācējs.

KO ZINĀM PAR ALTAJA APGABALA AIZVESTAJIEM

Arī Altaja apgabals robežo ar Ārējo Mongoliju. Pirmā ziņa par latviešu un lietuviešu likteņiem Barnaulas kolchozos atnāca uz Rīgu ar vienu krievu kara gūstekni. Pirms iesaukšanas karadienestā viņš Isu laiciņu strādājis ar latviešu un lietuviešu izsūtītiem vienā kolchozā. 1941. gada jūlijā viņš kopā ar citiem strādniekiem norīkots braukšanai ar zirgiem uz Barnaulu, Tapčanku, Kulmjanku un citām Altaja apgabala stacijām. Tur tie uzzinājuši, ka pienākuši ešeloni ar izsūtītiem. Kaut arī krievu dzelzceļnieki stāstījuši, ka tie esot bēgļi, taču kļūdas valodas, ka tie ir ar varu no savām dzīves vietām aizvestie Baltijas valstu iedzīvotāji.

"Stacijā pie lopu vagoniem," stāsta aculiecinieks, "ieraudzījām daudzus simtus nomocītu un novārgušu, bet labi ģērbtu cilvēku. Vēlāk noskaidrojās, ka daudzi no viņiem ir latvieši un lietuvieši. Ceļā uz kolektīvsaimniecībām izsūtītie savā starpā nesarunājās. Neuzdrošinājos arī pats ko prasīt, jo par to draudēja bargs sods. Aizvedām viņus kolchozos un sovchozos 50 līdz 70 km rietumu virzienā no Barnaulas. Novietojām atvestos pa vairākām ģimenēm kopā šaurās pussagruvušās ēkās. Cik man zināms, tad ģimenes locekļus vienu no otra neatšķīra. Sievas palika pie saviem vīriem un bērniem. Izsūtītos nodeva kolchozu brigadieru un komandantu rīcībā. Tie tos norīkoja tūlīn darbā. Strādāt vajadzēja visiem,

tikpat lieliem kā pusaudžiem. Par darbu izsūtītie naudu nesaņēma, bet atlīdzībai tiem necīgā daudzumā izsniedza dažādus pārtikas produktus. Izsūtītiem baltiešiem dzīve šais Barnaulas kolchozos visai grūta. Grūta tā ir viņiem nepanesamo klimatisko apstākļu dēļ. Altaja apgabalā no decembra līdz februāra beigām parastā temperatūra ir 30 līdz 50 gradu zem nulles. Šis sals grūti izturams pat turienes iedzīvotājiem, kur nu vēl iebraucējiem." (385)

Ši liecība noskaidroja, ka minētie ešeloni nenonāca vietā, kur tos gaidītu soda nometnes, bet piespiedu darbs tālu prom no dzimtenes un sūros apstākļos arī viņiem lika izmantēt nebrīva cilvēka likteni.

Tomēr Altaja apgabalā netrūka soda nometņu. Arī par tām 1973. gadā izdevās iegūt ziņas no pirmavotiem.

Pirmo reizi uzzinājām par tādām Altaja apgabala soda nometnēm, kā Č u g u n a š u un A b a g u r u . Starptautiskas organizācijas un eksperti, kas gadiem ilgi reģistrējuši padomju soda nometnes, tās savos pārskatos nav uzrādījuši. Mums šis soda nometnes svarīgas tieši tādēļ, ka tur pēc Otrā pasaules kara nonāca simtiem latviešu. Nelaimīgo pulkā, kas nonāca Čugunašā un Abagurā, bija nacionālais partizāns Vilhelms Celms. Par pārdzīvoto un pārciesto viņš pats pastāsta šis grāmatas nākamajā nodaļā. Viņš bez tam iepazīnās vēl ar citām nāves nometnēm.

No vācu pārnācēju ziņojumiem norādīts bez tam uz M u n d i b a š a s soda nometni, kur redzēti baltieši. Minēta savukārt O l ž e r a s e s spaidu nometne, bet šī vieta ģeografiskajos atlantos nav atrodama, tādēļ grūti pateikt, vai tā atradās Altaja apgabalā vai tās tuvumā. Par Olžerasas spaidu darba nometni teikts, ka tā bija iekārtota kādas plašas ķīmiskas rūpniecības celšanai, izveidošanai un produkcijai. Iespējams, ka šī spaidu darbu nometne bija ierīkota tikai Islaicīgiem uzdevumiem.

Bieži pieminēta B i j s k a , tikai no pieejamiem ziņojumiem nav skaidri redzams, vai tur latviešu deportētie bijuši pakļauti soda režīmam nometnē, vai ārpus tā.

Abrams Šifrins, kas Izraēlā iekārtojis arhīvu ar faktu materiālu par padomju koncentrācijas nometnēm, cietumiem un psihiatriskajām slimnīcām, uzrāda septiņpadsmit spaidu darba nometnes un piecus cietumus Altaja apgabalā. Tikai viņš līdzīgi cietiem nepasaka, vai tanīs atradušies deportētie no Baltijas valstīm. (386)

Vācu pārnācējas no Altaja apgabala vēl 1965. gadā varēja liecināt, ka tur palikuši spaidu darbos latviešu deportētie.

Viņas varēja apliecināt grūtības, kādās nonākuši vecie ļaudis. Kas bijuši nevien veci, bet arī invalīdi, tie salikti vecoļaužu namos, — bet dzīves apstākļi tur izrādījušies tik slikti, ka daudzi no tiem aizbēguši. Tie staigājuši apkārt ubagodami.

Par kādu latvieti, redzamu sabiedrisku darbinieku, zināms, ka viņš pēc 1945. gada aizvests uz Gobi tuksnesi. Tur viņš pavadījis drausmīgos apstākļos daudzus gadus.

CELMS STĀSTA

Viss, ko Vilhelms Celms stāsta, ir neparasts, drāmatisks un nozīmīgs.

Bet, iekāms noklausīsimies viņa stāstījumā, mums jāpastāsta par viņu pašu.

Dobelnieks Vilhelms Celms bija tikai astoņpadsmit gadus vecs, kad viņu 1943. gada oktobrī mobilizēja un ieskaitīja 15. latviešu divīzijā. Pēc pirmajām apmācībām viņš nobeidza parašutistu skolu un pārgāja uz citām latviešu leģiona daļām. Jau drīzi iznāca cīnīties pret sarkano armiju Veļikaja Luku, Staraja Rusas un citos frontes sektoros. Sekmīgi nobeidzis virsnieku vietnieku kursus, Celms tiecās pēc svarīgākiem kaujas uzdevumiem. 1944. gada vasarā viņš cīnījās 3. triecienvienībā pie Bauskas, pēc tam Kurzemes cietoksnī. Kad vācu virspavēlniecība paziņoja kapitulāciju, viņš to, līdzīgi daudziem latviešu karavīriem, uz sevi neattiecināja. Pirmajā brīdī viņu tomēr sagūstīja. No krievu gūsta viņš izbēga un sāka slaptstīties. Viņa patriotisms un stingrais raksturs lika viņam piebiedroties nacionālo partizānu vienībām.

Celms kļuva pats par vienas latviešu nacionālo partizānu vienības vadītāju Raņķu iecirknī, Kuldīgas mežos. Šis bieži pieminētais partizānu nostūris sadarbojās ar plašo Jāņa Veides vadīto Kurzemes nacionālo partizānu organizāciju.

“Domājām, ka Rietumi latviešu tautai palīdzēs. No savas puses varējām gan padomju iebrucējiem pretoties, bet nevarējām neko izšķirīgu panākt. Mēģinājām tikai latviešu tautas pretestības gribu atgādināt un novērst patvarības padomju pārvaldē. Tanī bija ielīduši daži Maskavai pakalpiģi rokas puīši. Mūsu grupai nācās nolikvidēt piecus partorgus.

Vismaz 70 procentu Latvijas iedzīvotāju atbalstīja aktīvi vai mazāk uzkrītoģi nacionālo partizānu cīņas. 15 procenti izturējās piesardzīgi, bet tikai 5 līdz 7 procenti bija tādi, kas mūs negribēja atbalstīt. Pat milicijā netrūka tādu, kas mūs atbalstīja. Ieguvām vismaz munīciju. Ieroču netrūka, jo kādā

vietā jau laikus bija noslēpti ieroči, kas būtu pietikuši veseram bataljonam. Mana grupa izpildīja tikai vietējus uzdevumus. Netrūka gan arī tādu pārdošnieku, kas, iegērbušies krievu formas tērpos, ieradās Rīgā. Pie krievu štāba Reimersa ielā divi šādi vīri dienas laikā nolikvidēja vairākus sarkanās armijas virsniekus. Čekas priekšnieks ģenerālmajors Jānis Vēvers, kas bija atsūtīts no Ļeņingradas, drudžaini strādāja, lai daudzmaz sadrupinātu pretestību un paglābtos no jauniem sāpīgiem zaudējumiem. Ar parastajiem paņēmieniem viņš maz ko panāca, drīzāk ar viltu. Krievijas metodes Baltijas telpā maz palīdzēja.

Un tomēr, 1946. gada 18. oktobrī mani apcietināja. Bija tirgus diena. Biju iznācis gluži viens no meža. Vērīgas acis bija mani pamanījušas. Kad pagriezos pret mežu, mani aplenca četri miliči. Pretošanās nebija iespējama. Nonācu Kuldīgas cietumā, kur tanī brīdī bija daudz politiski apcietināto latviešu. Kas nebija partizāns, tas bija apcietināts kā bijušais aizsargs.

No Kuldīgas mani stingrā apsardzībā aizveda uz Rīgu. Izmeklēšana sākās Reimersa ielā. Mani turēja atsevišķā kamerā. Pratināšana notika allaž vēlā vakarā, kas turpinājās naktī, kādreiz pat līdz trim rītā. Miegam atlika maz laika, jo sešos rītā trenca augšā un veda atkal pratināt. No visa tā čekistiem maz kas tika. Pratināšana tādēļ turpinājās veselu mēnesi, pēc kam nokļuva Rīgas centrālcietumā. Izņemot pāris kriminālistus, ap mani atkal bija tikai politiski apcietinātie.

Rīgas centrālcietumā sabiju līdz 1947. gada 13. aprīlim. Pēc tam lika man stāties kara tribunāla priekšā. Priekšsēža krēslā sēdēja tieslietu majors Makoteneks, kam blakus nosēdās leitnants Rizgo un milicijas jaunākā leitnante Travina. Par tiesas sekretāri bija iecelta vēl viena krieviete, Ivanova, seržanta pakāpē. Tātad tikai nelatvieši. Prāva tādēļ notika krievu valodā, lai gan to uzskatīja par Latvijas tiesu iestādi. Krievu valodu nesapratu, pieprasīju tulku. Ne jau visu tas tulkoja, tādēļ tiesas ceremonija gāja kā pa miglu.

Man piesprieda augstāko soda mēru — nošaušanu. Ka nāves sodus tiešām piespriež, to redzēju no Brīvnieka likteņa, ko 1947. g. 15. maijā nošāva. Manu likteni izšķīra labvēlīgi tikai 1947. gada 22. maija ukazs, ar ko nāves sodus pārvērta mūža ieslodzījumā. Lūk, tikai pāris dienas, ko iestarpināja līdz eksekūcijai, paglāba manu dzīvību. Šo dažu izšķirīgo dienu dēļ skaidri nezinu, kas notika ar Kvitkovski, kas kā Latgales partizāns bija darbojies Liepnas un Viļakas rajonā. Viņš bija sašauts un gulēja mūsu kamerā galīgi novārdzis. Manā kamerā atradās vēl kāds Valdmanis, kas bija zvejnieks. Viņu apsūdzēja

par mēģinājumu pārvest bēgļus uz Zviedriju.

Oficiālajā spriedumā, ko man paziņoja, bija teikts, ka man piešķirti 25 soda gadi, tiem pievienojot vēl piecus papildus gadus. Tā kā visus spriedumus apstiprināja Maskavā, tad mani noturēja centrālcietumā līdz 1947. gada 22. jūnijam. Tani laikā man radās vēl iespēja iepazīties ar tādiem cietumniekiem kā ārstu Vadzi un Jaunjelgavas krodzinieku Čuderu. Cietumnieku transportus sagatavoja peresilkā, jaunceltajā pārsūtīšanas cietuma ēkā. Šī peresilka bija viena no brālīgajām dāvanām, ko padomju vara pievienoja Rīgas centrālcietumam. Ar to sākās padomju celtniecība mūsu galvaspilsētā." (387)

Tālākais Celma stāsts attiecas uz aizvešanu un drūmajiem gadiem Altaja un citu apgabalu soda nometnēs. Viņa liecība par Čugunašas un Abaguras soda nometni ir vienreizēja. Ja parasti piemin arktiskos apgabalus kā latviešu iznīcināšanas vietas, tad daudzu simtu bojā eja Altaja apgabalā runā to pašu valodu.

Vilhelma Celma stāsta turpinājums ir šāds:

"No peresilkas mūs sasēdināja ešelonā ar 2000 apcietinātiem. Gala stacija bija Altajā. 860 izsēdināja Čugunašā. Tie visi bija latvieši. No stacijas 7 km bija jāiet caur mežu. Nonācām pie pusgatavas būdas, kas bija mūsu novietne. Blakus tai atradās kriminālistu baraka. Mūs salika pa brigādēm. Sūtīja meža darbos. Izstrādes norma bija sākumā 1,8 kub. metru malkas. Latvieši spēja izstrādāt vairāk, tādēļ saņēma drusku vairāk uztura. Bads bija tik smags, ka mūsu ļaudis, saņēmuši pēdējos spēkus, mēģināja izstrādāt dienā pat 3,8 kubikmetrus. Tā bija viņu nelaime un ātras bojā ejas sākums. No pārstrādāšanās latvieši strauji apmira. Dažu nedēļu laikā vairs palika pāri tikai 53 vīri.

Ar atlikušajiem mani pārsūtīja uz Abaguru. Mums blakus atradās arī sieviešu baraka, kur redzējām kā latvietes, tā arī dažas Latvijas čigānietes. Abagurā bija samērā laba dzīve. Mūs gan atstāja šeit tikai līdz oktobrim. Mani pārvietoja uz Karabašu, kur daudzo kriminālistu dēļ bija daudz sliktāk. Nekur neatstāja ilgi. Bija atkal jāpārvietojas uz dažām sīkām soda nometnēm, kur visur jau atradās priekšā latvieši. 1948. g. septembrī nonācu lielajā Džeskasganas nometnē. Tur apcietinātos turēja svītrotos katordznieku tērpos. Uz apģērba katram bija numurs. Mani ievietoja nometnē, kur puse bija celtnieku, bet otra puse šachtu strādnieki. Šīs nometnes grāmatvedībā strādāja admirālis Spāde. Pirms tam viņš bija turēts cietumā. Kad admirālim Spādem izbeidzās 10 soda gadi,

tam soda laiku pagarināja. Spāde skaidri zināja, ka viņu vispār neatbrīvos.

1949. gadā saslimu ar tīfu. Nomira 50, bet es paliku dzīvs. Gluži bez sekām arī es nepaliku. Ieguvu tuberkulozi. Kādu laiku nogulēju slimnīcā, tad mani sūtīja atkal raktuvju darbā. Te man radās konflikts ar krievu uzraugu. Biju tik izmisis, ka krāvu tam ar dzelzs stieni. Par to man piesprieda vienu gadu "būri", t.i. ievietoja karcerī. Vedot uz darbu un atpakaļ, man uzlika roku važas. Citādi karcerī nebija nemaz tik slikti. Arī uzturs ar 1949. gadu sāka uzlaboties. Kad 1953. gadā nomira Staļins, visi kliedzām "urrā!"

1956. gadā mani pārcēla uz Balkašu, kur bija jāstrādā rūdas pārstrādāšanas rūpnīcā. Ziemā pārsūtīja uz Karagandu. 1957. g. jūnijā Feodorovkas nometnē bija sacelšanās. Prastjām labākus dzīves apstākļus. Izpelnījos jaunu sodu. Pēc tam, kad biju dabūjis 15 dienas karcerī, mani pārcēla uz Spasku, kamēr 15 citus uz Vladimīras cietumu. Bet nekur mani negribēja ilgi atstāt vienā vietā. Drīzi vien mani pārvietoja uz Tajšetu, kas bija pārpildīta ar tik lielu latviešu skaitu, kādu nebiju vēl redzējis. Arī Vicherovkā latviešu bija čupām."

Savu garo padomju soda nometņu uzskaitījumu, kur pazib vēl citi nosaukumi un diezgan daudz ieslodzīto latviešu vārdi, Celms noslēdz ar daudzīnāto Potmu, Mordavijas soda apgabalā.

"Potmā, rokot būvbedres, visur uzdūrāties līķiem," piebilst Celms. "Biju pats aculiecinieks daudzu politiski vajāto latviešu nāvei. Kāds armēnis čekas uzdevumā noindēja robežsargu virsnieku Jāni Puzuli. Tāpat tur noindēja Brombergu, kas pazīstams ar savu drošsirdību pret padomju okupantiem pēc 1945. gada Latvijā. Potmas 17. atsevišķās nometnes t.s. nāvnieku nodalījumā satiku Andreju Pugu, bijušo partizānu."

PIE OBAS UPES UN NOVOSIBIRSKĀ

Visplašāko pārskatu par Baigajā gadā izvesto likteņiem pie Obas upes esam ieguvuši no Rūtiņas Upītes dienasgrāmatas. Aizvestās latviešu meitenes ciešanu stāsts ir saturā nozīmīgs dokuments, kas, aprakstīdams deportēto un brutāli izmantoto cilvēku likteņgaitas ziemeļos no Novosibirskas, ļauj vispār nemaldīgi izprast mūsu tautas

ciešanu ceļus padomju jūgā.

Pirmās ziņas par aizvestajiem šinī Sibīrijas stūrī atklāda uz Rīgu gan jau 1942. gada marta mēnesī.

Viena latviete, kas no Torņakalna stacijas ešelona septiņpadsmit dienu laikā nonāca ar saviem bērniem Novosibirskā, no turienes 3. jūlijā izsūtīja sekojoša satura kartīti: "Sveiki, rīdzinieki! Mēs pašlaik atrodamies Novosibirskā, pārkravājamies uz kuģa un brauksim pēc stundas pa upi Obu. Arvids nav ar mani, viņš ir ar citiem vīriem. Ira ir ļoti nemierīga, viņai iznācis zobs, un viņa ir palikusi vājiņa, — es arī. Mēs braucām 17 dienas. Bijām Omskā, Kirovā, Sverdlovskā, braucām pāri Urāliem, ļoti skaisti skati. Jūs nebēdāriet par mums, gan jau būs atkal labi, kad beigsies brauciens. Es vēl nezinu, kad atrakstīšu. Sūtu jums visiem sveicienus, Nīna." (388)

Šī pirmā vēsts nonāca vispirms tuvinieku rokās. Tie saprata, ka ar Arvidu apzīmētais ir ģimenes galva, kas atšķirts no sievas un meitiņas. Pēdējai tikai viens gadiņš, jo nāk zobi. Arī tādām bērnam bija jāuzņemas ciešanu ceļš, un tikai pēc gadiem tas varēs saprast, ka sods viņu skāris kopā ar vecākiem. Kaut tobrīd šim bērnam bija tikai viens mūža gads, viņa nākotne bija apzīmogota, jo vēlākajos dzīvības gados to pavadīs atzīme, ka tas bijis administratīvi izsūtīts uz Sibīriju. Sekas būs izmanāmas viņa skolas un darba gaitās.

Beigu daļa minētajā ziņojumā nav jāpārprot. Pēdējie teikumi pievienoti tikai dzimtenē palikušo radnieku nomierināšanai.

Kādu plašāku ziņojumu, kas sasniedza Rietumus 1945. gadā, jau varam salīdzināt ar Rūtiņas dienasgrāmatas ierakstiem, pie kam mēs redzēsim faktu līdzību.

"Beidzot nokļuvām Novosibirskā," sākas otrs stāstījums. "Pa ceļam redzējām vēl daudzus ešelonus ar izsūtītiem no Igaunijas, Lietuvas, Polijas un Besarabijas. No vērotā spriedām, ka izsūtīšana notikusi plašos apmēros. No avīzēm uzzinājām arī, ka sācies karš. Besarabieši bija izsūtīti visai nožēlojamā stāvoklī. Nākdami no silta apvidus, vasaras laikā, tie bija ļoti trūcīgi apģērbti un gandrīz bez jebkādam mantām. Nepieraduši ziemeļu klimatam, tie jau drīz apmīra lielā skaitā, galvenokārt no malarijas, kas Obas krastos bija stipri izplatījusies. Bet vēl dažus vārdus par mūsu gaitām.

Novosibirskā mūs izsēdināja no vilciena un sāka ar laivām transportēt pa upi uz ziemeļiem. Abos krastos ir mazas pilsētiņas ar kolchoziem apkārtnē. Pie Obas pietekas Parabelas

ir maza pilsētiņa ar tādu pašu nosaukumu. Tur novietoja ap simt cilvēku, bet pārējos veda tālāk. Nākošā pilsētiņa ir Narima, sastāvoša no 50 līdz 60 namiņiem. Visi apkārtnējie kolchozi te cēlušies no izsūtītiem. Narima pieminēta jau cara laikos. Kolchoznieki ir visi jau agrāk atkulakotie krievi, kas tur dzīvoja gadus divdesmit. Kad iebraucām, viņi stāstīja, ka esam atbraukuši jau labos apstākļos. Kad viņi šeit ieradušies, bijuši tikai meži un purvi. Kā toreiz, tā tagad bija jāuzduras odu miriādēm un slimībām, turklāt ziemā nepanesamam salam.

Kad mēs iebraucām, pienu varēja pirkt par divi rubļiem litrā. Spainis kartupeļu maksāja desmit rubļus. Vēlāk kartupeļu kurss sacēlās līdz piecdesmit rubļu spainī, un vēl britiņu vēlāk neko nevarēja dabūt, tikai iemainīt pret mūsu līdzpaņemtām mantām.

Par bēgšanu no Narimas apgabala nav ko domāt. Dzelzceļš ir tikai Novosibirskā, un vienīgais ceļš uz to — Obas upe. Biļetes pārdod tikai, uzrādot pasi un vēl citus dokumentus, — bet mums tos atņēma, izdodot aplieciņu, ka esam izsūtīti uz divdesmit gadiem bez tiesībām atstāt dzīves vietas. Narimas apgabalā varēja pārvietoties no viena kolchoza uz otru, jāva arī savstarpēji satikties. Tomēr katrā vietā, kur apmetāties uz dzīvi, bija jāpierakstās un periodiski jāierodas milicijā reģistrēties.

Kolchoznieki ir visai atturīgi un mazrunīgi. Padomju režīms tos pieradinājis klusēt. Darba laiku liek ievērot sevišķi stingri. Tā, piemēram, Nukšas kundze nokavēja darbu desmit minūtes, par ko viņai piesprieda trīs mēnešus cietumsoda. Sods bija jāizcieš simt km attāļajā Kolpaševas cietumā, un uz turieni bija jācilpo kājām.” (389)

Kāds krievu gūsteknis vēl nedaudz papildina iepriekš teikto ar savu pieredzi: “Esmu no Narimas. 1941. gada jūlijā Novosibirskā atbrauca izsūtītie latvieši. Tos izvietoja Obas upes krastmalā. Viņi nonāca kolchozos un sādžās, meklējot piemēšanos vietējo iedzīvotāju mājiņās. Manā mājiņā, kurai ir tikai viena istaba, apmetās kāda latviešu rūpnieku ģimene, — piecas personas. Dzīvojam visi deviņi vienā istabā. Tā izpildīja arī virtuves uzdevumus. Par kurināmo nebija ko bēdāties, jo mums kurināmā netrūka. Ziemā logu rūtis gan aizsala divu pirkstu biezumā. Gulējām pa divi vienā gultā. Atbraucējiem sākumā bija mantu sainis. Trauku gan bija maz. Visi reizē ēst nevarēja, bija jāgaida, kamēr iepriekšējais paēd, lai tiktu pie bļodiņas. Vakarā sapulcējāmies ap petrolejas lampiņu. Latvieši pārrunāja savu agrāko dzīvi un gudroja par atgriešanos dzimtenē. Pats pēc nodarbošanās esmu mednieks. Ēdām jo

bieži ziemēlbriežu gaļu. Man bez tam bija govys, kas deva 5 līdz 6 litrus piena dienā. No tās valdībai bija jānodod sviesta deva. Netālu no manis apmetās vēl viena latviešu ģimene: māte ar divi bērniem, — kā arī otra latviešu māte ar divi zēniem, meitiņu un vecmāti. Viens no zēniem jau 1941. gadā nomira. Zinu vēl vienu izsūtīto latvieti, kas nodarbojās ar šūšanu. Šuva, protams, ar roku, jo šujammašīnas nebija. Lielākā daļa izsūtīto gan strādāja kolchozā. Nodarbinātiem un bērniem izsniedza 6 līdz 8 kg rudzu vai kviešu miltu un pus kg cukura mēnesī. Pārējo pārtiku lika sagādāt pašiem. Produkti maksāja gan dārgi. Lai sevi uzturētu, atbraucēji pārdeva savas mantas. Tiem, kas nespēja iztikt, palīdzēja citi latvieši. Pirmajā ziemā tomēr ļoti daudzi izsūtītie nomira, visvairāk no bada. Ēda zāli, sūnas un koku mizas. No iestādēm izsniedza dienā vienīgi trīs ēdamkarotes miltu. Atbraucēji tikai gada laikā spēja sev uzcelt būdiņu.” (390)

Visur, kur pieminam aizvesto likteņus, rēgojas bads. Un nevien soda nometnēs, bet arī izsūtījuma apgabalos.

Obas krastmalā tas nebija citādi. To pašu, ko tikko apliecināja krievu kara gūsteknis, to pašu lasām Rūtiņas dienasgrāmatā: “Bijinā jau tagad iestājās bads. Saprotams, nevienam nepietika ar to mazo devu, ko saņēma. Kam bija uzglabājies kāds labāks drēbes gabals, tie pa svētdienām gāja uz tuvāko sādžu to izmainīt pret produktiem. Daži, visizsalkušākie, gāja pie durvīm pa atkritumiem meklēt kartupeļu mizas, lai tās izvārītu un apēstu.

Vairākas sievietes saslima, pamazām satūka un nomira. Vienā nedēļā bija pieci miršanas gadījumi. Tūkums radās no bada, no sliktās barības un pārsaldēšanās. Tas sākās no kājām, tā, ka grūti bija paiet, — tad pārgāja uz ķermeņa vidu un augšgalu. Beidzot pietūka seja līdz nepazīšanai. Tūska bojāja arī smadzenes, jo valoda un darbība vairs nebija saskanīga. Miesa kļuva dzeltena, vaska krāsā, kā liķim. Lielākā daļa Bijinā mira no tūskas.

Sākot ar decembra mēnesi, nepagāja ne nedēļa, kad nebūtu kāds nomiris. Rītos cēlāmiem minēdami, kam nākošam pienāks kārtā.” (391)

Ar tūsku no bada mirst arī Rūtiņas māte. Meita, kas ar visu sirdi bija pieķērusies savai mātei, pati bija tik novārdzināta un psihiski saberzta, ka tanī brīdī saka: “Biju tik lielā apatijā, ka ziņu uzņemu vienaldzīgi.” Viņa jūtas kā bezdibeņa malā.

Ieraugot upē nosliktu zirgu, kas bija uzpūties liels un resns, Rūtiņas likteņbiedri steidzas pie sprāgoņa, lai no tā

izgrieztu savai pārtikai labākos gabalus. Izbadējušies cilvēki nespēja pat nogaidīt, kad gaļa būs pilnīgi izvārījies, tie "kāri metās tai virsū un plēsa ar zobiem." (392) Un kādu citu dienu: "Pienāca ziņa, ka vairākas latvietes sniegā nosalušas. Viņas gājušas ar pēdējiem apģērba gabaliem uz sādžu, lai tos iemainītu pret produktiem un atnestu mājās saviem mazajiem bērniem. Turp aizgājušas, bet, atpakaļ nākot, piekusušas un apsēdušas sniegā atpūsties. Tūska jau viņas bija sagrābusi. Kājas bijušas līdzīgas blūkiem, un ar iemainītiem produktiem uz muguras, cik tālu tad arī viņas varēja paiet? Kā nosēdušas, tā arī vairs nav cēlušas. Uznācis miegs. Nosalušās sievietes ceļa malā atradis kāds krievs. Vēlāk tās pārveda Biļinā, kur kopējā seklā bedrē pie vītoliem tās apglabāja tāpat kā citus mirušos latviešus." (393)

Lai iegūtu pilnīgāku ainu par apstākļiem izsūtījumā pie Obas upes, jāizlasa katra lappuse Rūtiņas ciešanu stāstā, bet te vēl tikai daži viņas pieredzējumi: "Te mēs strādājām kā vergi" (74. lp.), "zirgu vietā mūs jūdza kamanās" (81. lp.), "mums vajadzēja balķus izvilkt no ūdens un nest augšā krastā" (91. lp.), "suņus rīdīja uz mums" (72. lp.), "kad bijām strādājuši kā vergi dienu un nakti bez atpūtas, mēs jutām ļoti lielu nogurumu un sākām protestēt, lai mūs atlaiž naktīs atpūsties" (96. lp.) utt. Bet galu galā padomju ierēdņi viņiem paziņo: "ka esam palikuši parādā kolchozam" (105. lp.).

Ne jau tikai bads, vergu darbs un nebeidzamā nāves klātieņe parādās Rūtiņas dienasgrāmatā, bet ir vēl citi baigi pieredzējumi.

"Pēdējā laikā tika arestēti gandrīz visi latviešu jaunieši, kas te atradās pie mātēm, jo izsūtīšanas laikā tie vēl bija nepilngadīgi. Viņi bija nepatiesi apsūdzēti kādā politiskā lietā," (394) piebilst izsūtītā meitene, kas pati aizvešanas brīdī bija tikai četrpadsmit gadus veca un visu apcietināšanas laiku bija un palika nepilngadīga.

Ja Rūtiņa Upīte apraksta lielāko tiesu Baigā gadā deportēto gaitas pie Obas upes, tad viņa uzrāda arī 1946. gada rudenī apcietinātos un uz šejieni atvesto jauno latviešu transportu. Tie bijuši lauksaimnieki, kas notiesāti ar pieciem gadiem izsūtījumā. (395) Viņa norāda bez tam uz citādi nepazīstamu padomju soda nometni Matjangu, 8 km no Kolpaševas. Viņa uzduras pēkšņi izmocītu latviešu baram, kuru stingri apsargā konvoji. Tikai ar zīmēm tie paziņo, ka notiesāti ar desmit vai piecpadsmit soda gadiem. (396) Tās visas ir svarīgas liecības.

Bez tām izsūtījuma vietām, kuras min Rūtiņa Upīte, proti,

Parabelas, Biļinas, Kolpaševas, Vazjuganas, Kruglajas un Matjangas, izsūtītā Ludmila Turka uzrāda vēl simt latviešu atrašanos Visokij Jaras kolchozā. Šis kolchozs atradies starp Parabelu un Kargasoku.

Krievu disidents Andrejs Amalriks uzrāda vēl Ivanovkas ciematu Novosibirskas apgabalā, kur pie latviešiem pieder puse visu iedzīvotāju. (397)

Amalriku padomju vara sākumā apzīmēja par "parazītu", vēlāk par pretpadomju elementu. Nonācis Novosibirskas izsūtījuma apgabalā, viņš pirmajā brīdī nopriecājas, ka var dzīvot kolchozā. Tani taču, — viņš prātoja, — tu būsi vismaz paēdis. Kad viņš mēģināja dalīties šinī savā optimismā ar turienes kolchozniekiem, tie nīgri pasmaidīja. Nevien smaidīja un brīnījās par Amalrika vientiesību, bet teica, ka viņiem ir tikai viena doma, — kā no kolchoza pazust. "Kolīdz tu pats te padzīvosi, arī tu ņemsi kājas pār pleciem," noteica uzrunātais padomju zemes dēls.

Visur bija viens un tas pats. Latviešu cilvēks Sibīrijā nebija vienīgais, kas izmisumā pūlējās sev sagādāt maizes kumosu.

Algirts Millers, kam 1959. gadā laimējās izkļūt uz Rietumvāciju, pēc Otrā pasaules kara savukārt bija iepazinies ar Novosibirskas izsūtījuma apgabalu. Viņš nonāca nevis kolchozā, bet sovchozā, — bet iznākums gluži tas pats. 37 gadu vecumā tur nomira bada nāvē viņa māte. Pats viņš izglābās, aizbēgdams no sovchoza, kas atradās 120 km attālumā no Novosibirskas pilsētas. Divainā kārtā viņam par labu pierakstīja to, ka viņu Novosibirskas slimnīcā pa divi lāgiem bija operējuši, bet nemākulīgi. (398) Zināmā vainas apziņā viņu pēc tam apžēloja, ļaujot atgriezties dzimtenē.

Vēl zināms, ka apmēram gadu pēc aizvešanas pie Obas upes nomira kādreizējā Saeimas deputāte Berta Pīpiņa. (399) Smagu likteni Kolpaševā piedzīvoja arī bij. Saeimas deputāta Marka Gailīša meita. Vispirms viņa nonāca Pudino ciematā. Kad viņa tur bija pusotrus gadus strādājusi, 1943. g. maijā viņu apcietināja. Pratināšanas laikā viņai izsita zobus, sita pa galvu. Ar to vēl nepietika, Gailīti nodeva kara tribunālam. Visas trīs tiesneses (tikai sievietes) piesprieda viņai nāves sodu. Nāvnieku kamerā Kolpaševas cietumā nāca tomēr zināms, ka nāves sods pārvērsts mūža ieslodzījumā. (400)

Apcietināšanu Pudino ciematā piedzīvoja tani laikā četras latvietes.

Par Novosibirsku, ko krievi uzskata par Sibīrijas galvaspilsētu, zināms, ka tās četros cietumos savukārt

atradušies latviešu deportētie.

TOMSKAS UN OMSKAS ZEMNĪCĀS

Kaut arī par Tomsku un Omsku aizvestie latvieši vairāk runājuši kā par izsūtījuma apgabalu, vairāki no viņiem nav paglābušies arī no turienes cietumiem. Viss tas sastāda padomju terrora viengabalainību. Arī spaidu darba nometnes nav taču nekas cits kā cietumi.

Tomskas izsūtījuma apgabalu grūti nošķirt no Novosibirskas izsūtījuma apgabala, jo Obas upe ar savām pietekām skar abas. Ūdensceļš ir lēts transporta ceļš, ko arī GULAGa pārvalde paturējusi vērā. Runājot par izsūtījuma apgabalu sazarojumiem, vēl būtu minams Krasnojarskas apgabals, kas arī ir abu iepriekš minēto apgabalu tuvumā. Tādēļ izsūtīto vēstulēs parasti runāts par Sibīriju un ne ikreiz par kādu norobežotu izsūtījuma vai soda apgabalu.

Šurp atplūda galvenokārt lauku ļaudis no 1949. gada masu deportācijām. To atkārtoti lasām arī aizvesto vēstulēs: "Mēs uz šejieni pārbraucām 1949. gada pavasarī. Divas nedēļas bijām ceļā, aprīlī iebraucām šeit, Tomskā. Atbraucām visas četras, t.i. mana māte, abas māsas Biruta un Austrā, kā arī vēl papildus mana mātes māsa. Līdz ar mums brauca daudzi kaimiņi un paziņas, laucinieki, pilsētnieki, skolotāji un pārējie mūsu radi. Māsa sāka slimot, un to ievietoja tuvējā pilsētas slimnīcā, kur tā vēl tagad ārstējas (1956. gadā! Aut.). Mātes vairs nav mūsu vidū. Tūlī, jau pirmajā atbraukšanas gadā, viņa slēdza acis uz mūžu. 1949. gada 17. novembrī guldījām viņu svešajā smiltājā. Palikām divas. Tā dzīvojam līdz šai dienai. V. onkulis dzīvo no mums netālu. Sarakstāties un satiekamies. Ir gan viņš vecs palicis, bet turas vēl dūšīgi. Tēls (bij. latviešu leģiona karavīrs) ir tālāk ziemeļos. Viņš slimo ar plaušām. Spaidu darbu nometnē nav ārstēšanas...

Mūsu saimniecībā Tomskā gan vairāk neskaitās kā kaķis, piecas vistas un cūka. Maizīte ir. Ar vienu lietu ir tā pagrūti, — nekur nevaram tantei dabūt acenes. Bez tām grūti iztikt. Vecās acenes aizmirsās mājā. Likām izsūtīt no Maskavas, bet tas velkas gadiem.

Vakar saņēmu Tavu kartīti. Jā, satiekamies kaut rakstiski pēc divpadsmit gadiem. Neticami, neticami laiks steidzas. Un Tu, mazā Dacīte, jau esi izaugusi. Vai esi ista latvietē, — kā ir ar tēva valodu? Kādā valodā mācies skolā? " (401)

Ievērosim arī to, par ko Sibīrijā izsūtītās latvietes domā.

Kādā citā vēstulē: "Kā pasakā esam aizvesti un izkaisīti pa visām pasaules daļām. Atliek tikai karsti vēlēties, lai arī pasakas beigu daļa piepildītos — mūsu visu tikšanās. Kas ir gados veci un neskaitās vairs darba spējīgi, tos jau tagad atbrīvo uz dzimteni. Protams, ar pašu iekrātiem līdzekļiem. Arī es ar vienu prātu domāju atgriezties, jo tante stipri gados, grūti dusēt svešā zemē, bet tad nāk jautājums: ko darīsi tur, kur tev nav pat savas karotes vairs, nedz gultas? Ar pāris maišeļiem atbraucām šeit, un grūti bija sākt dzīvi, — pat ne dzīvi, bet nīkšanu. Paēduši esam, bet ar naudu ir sliktāk. Nezinām, vai šogad saņemsim kādas kapeikas par darba dienām vai ne. Pērn 40 kapeikas deva, bet tā kā es no 1953. gada skaitos mašīnu traktoru cilvēks, tad man tagad maksā par darba dienu trīs rubļus. Protams, daudz jau aprēķina nodokļos, bet tomēr ir arī atlikums. Tikai atbildība bendē nervus.

Vienā ziņā gan šeit ir baigs garīgais tukšums. Dažreiz tik ļoti gribētos palasīt kādu labu grāmatu, bet kur ņemsi? Gribētos taču atgriezties dzimtenē, bet ir grūti lūgties, lai ļauj braukt tur, no kurienes esi izdzīts. Brižiem skan ausīs Bārdas vārdi: "Dzimtene mana ir vējā iziris zieds, un nepieder tev tur vairāk nekā, kā zilais debesu loks pār galvu..."

Pirmajos gados nebija nekā, un toreiz arī pirkt nedabūja. Pēc tam visu iekopām paši. Kartupeļi un saknes pašam dārziņā izauga. Zeme še laba. Laukus nemēslo, bet viss izaug tāpat. Sibīrijas auglību nevar salīdzināt ar dzimtenes.

Tu jautā par izpeļņu? Esmu traktoriste. Mums pašiem darba dienas aprēķina no visu traktoristu un motoristu padarītā darba. Darba diena cenojas ar 2 kg graudu (1 kg kviešu un 1 kg rudzu), un 3 rubļiem naudā. Pa gadu sanāk caurmērā no 500 līdz 600 darba dienu. Sieviete mūsu kolchozā sastrādā ap 300 darba dienas gadā. Lopu farmās slaucējām sanāk drusciņ vairāk.

Aizgājušie garie gadi ir pavadīti it kā nedzīvoti. Pie tagadējās iekārtas katra paša dzīvīte ir tik maza un tukša, ka dalīties ar otru varēs tikai aiz istas sirsniņas vai aiz laba aprēķina. Marta raksta no dzimtenes mums, lai nerakstot, jo viņai bailes no sekām." (402)

Vēstules no Omskas un Tomskas apgabala, kas rakstītas 1956. gadā jau prātus nedaudz nomierina. Var redzēt, kam laimējies pirmos izsūtījuma gadus pārdzīvot, tie savā pieticībā saka, ka svešu kungu pārvaldītajā dzimtenē tie arī neko labāku nepieredzēs.

Pretēji visiem pārējiem izsūtījuma apgabaliem Omskas kolchozos deportētie bija vismaz paēduši. Ja arī ne pašā

sākumā, tad vēlākajos gados. Ne jau paši kolchozi un sovchozi varēja lepoties ar "pilnām klētīm", bet Omskas apgabalā nonāca 1949. gadā lielāko tiesu lauku ļaudis. Tie prata blakus savai zemīcai ierīkot dobes ar saknēm. No Latvijas atsūtītā sēkla palīdzēja tikt pie zirņiem, burkāniem un cita kā. Laimīgs bija tas, kam ļāva turēt pāris vistu un kādu sivēnu.

Latviešu zemnieki bija arī tie, kas pacēla turienes kolchozu saimniecību. Varbūt, ka ar šādu blakus nolūku tieši Zemgales un Vidzemes lauksaimnieki 1949. gadā nonāca lauku kultūrai tik piemērotajā Omskas apgabalā. Kolidz krievu funkcionāri padzirdēja par Latvijas brūnaļām, arī tās lika atvest lielā skaitā uz Omsku, — bet tās jau dažu mēnešu laikā tur apsprāga.

Ar sugas lopiem vien nepietika, vajadzēja prast arī tos kopt. Ne katreiz mājlopi nonāca latviešu, lietuvju vai igauņu rokās. Kāda Sīpeles lauku māju īpašniece, kurai viss bija atņemts un pati nosūtīta uz Omsku, ar žēlabām noskatījās, kā aizgāja bojā viss atvestais govslōpu pulks. Turienes kolchoznieki dzirdināja Zemgales brūnaļas ziemas laikā ar ledus aukstu ūdeni, tām nometot priekšā mazvērtīgu barību. Bet arī tad pati daba gādāja par to, lai lauki dotu bagātu ražu un kolchoznieku raibajai saimei nebūtu jāsastopas ar bada rēgu. Ne pārāk lielu prieku sagādāja mitināšanās pašu celtajās zemniecās. Ikviens latvietis, kas apraksta savu dzīvi Omskas un Tomskas apgabalā, piemin kā savu mājokli tikai zemīcu. Vecie ļaudis atrada tās pamalē arī savu kapa vietu. Vienā vēstulē lasām: "Vecāmāte 1952. gadā mirusi, turpat pie būdiņas, mūsu zemniecās, apglabāta, ganībās, bērzu birzītes malā. Kaimiņiene raksta, ka bēdas un asaras viņu savedušas kopā ar manām māsiņām, un kad viņas tikušās, tad esot bijusi tikai viena asaru jūra." (403)

Ne gluži visi nonāca kolchozā, — vīriešus sūtīja arī meža darbos. Tie cieta no sala, piemērota apģērba un apavu trūkuma. Daudzkārt pieminētas pastalas. Nepārsteidz arī daudzās slimības. Darba vadītāji tās ignorēja. Arī klibus dzina mežā. Gluži vecus nodarbināja par naktssargiem. Tiem atgādināja padomju maksimu: "Kas nestrādā, tam nebūs ēst!" Tad nu arī saprotam, ko raksta 76 gadus vecs vīrs pie Irtiņas upes: "Izpildu kolchoza naktssarga pienākumus. Cauru nakti kurinu plīteli un sēžu uz tās virsū. Tikai tas paglābj no aukstuma. Slimoju ar locekļu reimatismu. Kas ar sirdi un aknām, to nezinu, jo pie pamatīgas izmeklēšanas netieku. Tuvējās slimniecās to nevar pateikt, — nav tik pilnīgu ārsta kabinetu. Tādos gadījumos sūta uz Omsku, bet tad tam vajaga atļauju no komendantūras, jo mēs esam izsūtīti. Kā izsūtītiem

mums neļauj Omskā arī katrā vietā apmesties.” (404)

Nevien veciem, bet arī gados jauniem bija nepārtraukti jāuzduras grūtībām, kas ne ikreizes bija saimnieciska rakstura, bet padarīja turienes dzīvi nepanesamu. Kas to pats nav piedzīvojis, tam grūti saprast, ka pastāvīgā cīņa ar moskītu mākoņiem un šo asinssūcēju sāpīgajiem dzēlieniem, ar utīm, prusakiem un tarakaniem nedeva mieru un atpūtu, ja tai kaut pāris stundu atliktu. “Utis mūs tā apstājušas,” raksta viena izsūtītā no Omskas apgabala, “ka vārda tiešā nozīmē ejam laukā tās izbīdīnāt no veļas un drēbēm. Nelīdz arī plaucēšana ar vārošu ūdeni. Par laimi esam tagad tikuši pie savas zemiņas un pašu maizes. Sākumā mums deva maizi, kas bija cepta no saslaukām, — tanī netrūka ne smilšu, nedz sēnalu. Ēdot tā čirkstēja zobos. Mums visiem iekaisa mutēs. Mazie bērni raudāja.” (405) Un kāda cita māte, kas pavadījusi Sibīrijā pāris gadus, žēlojas, ka pārdzīvotie grūtumi aizkavējuši viņas bērna attīstību. Tas neprotot ne iet, nedz runāt.

Bet 1949. gada masu deportācija nebija pēdējā, kas atveda šurp latviešus. Pirms 1963. gada te atsūtīja no Ventspils veselu skolas klasi, kuras audzēkņi bija pieķerti pretkomunistisku uzsaukumu izplatīšanā. Viņu soda laiks bija astoņi gadi. (406)

DIVDESMIT TRĪS TAUTĪBU VERGI KARAGANDĀ

Karaganda un ap to aplipinātās soda nometnes bieži pieminētas. Jau 1941. gada vasarā atnāca pirmā ziņa par tiem apcietinātiem un aizvestiem, kas bija nonākuši Karagandas soda nometnē pirms pazīstamās 14. jūnija masu deportācijas. Šī ziņa bija pat oficiāla, kas no Centrālāzijas bija trīs dienas pirms kara sākuma starp Vāciju un Padomju Savienību izsūtīta Rīgas NKVD cietumu pārvaldei. Vācu armijai nonākot Iekškrīvijā, nenosūtītā pasta maisā atradās ziņojums par tiem, kas bija ieskaitīti jau maija vai jūnija sākumā Karagandas soda nometnē. Kā pazīstamākie šinī sarakstā figurēja Rūdolfis Dzērve, bijušais Lauksaimniecības kameras priekšnieks, kam bija piešķirti astoņi soda gadi, Kārlis Vinters, Rīgas dzelzceļu policijas darbinieks, Jānis Bankavs, bijušais Tautas Padomes loceklis un pazīstams latviešu publicists, Kārlis Biviņš, Latvijas Universitātes darbinieks, kā arī vairāki redzami žīdu kultūras darbinieki. Piec- līdz astoņgadīgi sodi viņiem bija piespriesti Maskavā vai Daugavpilī. (407)

Bet drīzi atnāca ziņa par Latvijas karaflotes admirāļa Teodora Spādes likteni. Viņš bija apcietināts un nosodīts ar

desmit soda gadiem, bet kad tie aptecēja, viņu arī tad neatbrīvoja. Kad viņš nomira, bija aiztecējuši 29 soda gadi.

Admirālis Spāde jau agri nonāca Spaskas soda nometnē, 30 km dienvidos no Karagandas. Spaskas nometne vispār daudz minēta sakarā ar latviešu karavīru, nacionālo partizānu un intelīgences deportāciju. Spāde nepalika visu laiku Spaskas nometnē, bet viņu vienu laiku pārveda uz Ekibastas ogļu raktuvēm un Džeskasgasanas vara raktuvēm. Tāda pārvietošana čekai likās svarīga drošības apsvēruma dēļ. Ap populāriem vienas tautības vīriem agri vai vēlū sāka pulcēties drosmīgākie cilvēki. Viņu autoritāte izcēlās sevišķi nemieru laikā, un arī tādi tiešām Spaskas un Karagandas nometnēs notika. Lai tādi neatkārtotos, padomju iestādes apsvēra dažādus piesardzības soļus.

Nevienam nepārsteidza tas, ka pirmo apcietināto un aizvesto vidū atradās arī Jānis Bankavs, dedzīgs latviešu patriots, kas jau Oktobra apvērsuma laikā Maskavā bija sadarbojies ar pulkveža Brieža pretlieliniecisko pagrīdes organizāciju un bija pazīstams kā viens no rosiģākajiem Latvijas valsts idejas paudējiem.

Vēl lielākā skaitā nekā Baigajā gadā latvieši nonāca Karagandas un Spaskas nometnē pēc 1945. gada. Tos visus uzskatīja par politiski notiesātiem, vienalga, ar vai bez tiesas lēmuma. Nežēlīgā režīma dēļ daudzi nomira.

Kā apliecina viens ukraiņis, kas sastapis Spaskas soda nometnē daudz latviešu, — no vienas vien nometnes ik dienas izveda piecpadsmit un vairāk liķu. (408) Apstākļi Karagandas soda nometnē uzlabojās tikai 1958. gada pavasarī, kad noņēma dzelonstieples, kas iežogojā barakas. Arī tas vilkā tikai īsu laiciņu. Jau ap Jāņiem aplika jaunas dzelonstieples un ieslodzītos dzina darbā atkal stingrā apsardzībā. No toreizējā politiskā atkušņa laika ieslodzītie iemantoja maz. No tā cieta arī apcietinātās sievietes, jo Spaskā arī viņām bija sava nometne.

Līdzīgs stāvoklis bija Doļinkas, Dubovkas un Karabasas soda nometnē. Ap 1951. gadu daži dzīvi palikušie latviešu virsnieki bija pārvesti no Nariļskas uz Karagandu. Bet ieslodzīto cilāšana no vienas nometnes vai apgabala uz otru notika arī pašā Karagandā. To prasīja arī piegādes plāna labāka izpildīšana, jo no vergu darba optimālas izmantošanas atkarājās lielāko tiesu arī padomju saimnieciskais efekts.

Ja par masu deportācijām teikts, ka tādas it kā ar 1951. gadu izbeigušās, tad no prāvā politiski vajāto latviešu skaita 1951. gadā un pēc tam redzams, ka tie arī vēlākajos gados

nepalika Latvijā, bet tie joprojām bija paredzēti Sibīrijas vai Centrālāzijas darba tirgum.

Nozīmīgu liecību Latvijas Sarkanajam Krustam devis Jūlijs V., ko 1950. gadā apcietināja Ventspīlī un kuru kara tribunāls 1951. gadā notiesāja ar 25 soda gadiem. Par Ventspīls un Rīgas cietumiem viņš kā aculiecinieks saka: "Apcietināšanas laikā cietumi bija pilni ar apcietinātiem latviešiem kā arī latvietēm un pusaudžiem." Reizē ar viņu 1951. gadā izsūtīja vairākus uz Karagandu. Un viņš turpina: "Lāģerī Karagandā bija ļoti daudz abu dzimumu latviešu no visām Latvijas malām. Tur arī satiku daļu no 1941. gada izvestajiem latviešiem.

Fjodorovkā bija divi, — kāds Tīģeris no Saldus un Zālītis, bijušais Rīgas radiofona darbinieks. No 1941. gada izsūtītajiem latviešiem ir ļoti maz palikuši dzīvi, — vairāk ir dzīvas palikušas latvietes un viņu bērni. Šie cilvēki bija pārcietuši smagu likteni visšausmīgākos apstākļos. Liela latviešu izsūtīšana notika 1948. gada aprīlī, bet šie latvieši, kas palika dzīvi, gandrīz visi atgriezušies dzimtenē. Jo pēc Staļina nāves apstākļi mazliet grozījās, — nav tas šausmīgais terrors." (409) Tomēr bez protesta ieslodzītie neiztika arī tad. Kādā veidā tas izpaudās, par to izsakās šis pats aculiecinieks.

"Dubovkas lāģera streiks notikās 1955. gadā no 27. līdz 29. aprīlim. 30. aprīlī izgājām atkal darbā. Un otrā punkta streiks notika 1955. gadā no 7. līdz 10. maijam. Kad 1955. g. 17. septembrī izsludināja amnestiju, lāģera priekšniecība centās par katru cenu novilcināt un paildzināt cilvēku izlaišanu. Viņiem taču bija ļoti grūti no mums šķirties. Tas nozīmēja viņu labās dzīves izbeigšanos. Mani vispār negribēja atbrīvot. Rakstīju Karagandas prokuroram, bet tas manu atbrīvošanas lūgumu neievēroja. Pēc tam rakstīju uz Maskavu ģenerālprokuroram. Tikai pēc tam tiku atbrīvots no šī šausmīgā dzelondrašu aploka. Tad ar asarām acis skatījos savas brīvības saulē un, katru soli sperot, skatījos atpakaļ, vai vēl nenāk pakal zilcepurainais āziāts ar kailo durkli." (410)

Atskatoties uz Karagandas apgabalā pavadītajiem soda gadiem, Jūlijs V. vēl piemin maz pazīstamo Aktasas soda nometni, kur viņu no Dubovkas 1953. g. rudenī pārsūtīja kopā ar citiem. "Arī te atradās ļoti daudz latviešu," konstatē viņš. "Un te lielāko daļu ieslodzīto nodarbināja pie ogļu šachtu būvēm, ķieģeļu fabrikā un nedaudz celtniecībā. Turpretim Fjodorovkas punktā visi tika nodarbināti celtniecības darbos. Aktasu nometnei blakus atradās arī sieviešu nometne. Tani atradās ap 500 sievietes, arī latvietes. Viņas dzīvoja

apakšzemes zemlankās (zemnīcās. Aut.) un strādāja nakts maiņā ķieģeļu fabrikā. Šis bija politiski notiesātas sievietes. Citiem vārdiem, briesmīgi padomju tautas ienaidnieki. Kriminālisti baudīja visādus režīma atvieglinājumus, — tos atkārtoti pakļāva amnestijai. Turpretim politiskie baudīja visnežēlīgāko režīmu, kādu vēsture pat nepazīst.” (411)

Līdz šim pieminētās nometnes nav vienīgās, kurās nonāca politiski vajātie latvieši. Karagandas soda apgabals aptvēra ap 500 km plašu nometņu kompleksu (412), pie kam arī citās atsevišķās nometnēs atradās latvieši.

Par Spasku vēl sakāms, ka tur faktiski atradās trīs atsevišķas nometnes: darba, sieviešu un invalidu nometne. Pēdējā kā invalids 1949. gadā nonāca prāvests Kārlis Irbe. Visās trijās nometnēs atradās prāvs skaits inteligences pārstāvju.

Blakus sodītiem, kas smaka Karagandas cietumos vai spaidu darba nometnēs, atradās arī izsūtītie, kuriem lika celt padomju labklājību kolchozos. Ja par Omsku izdevās dzirdēt labākas atsauksmes, tad ielūkosimies tagad kolchozu apstākļos Kazachstanā. Par to pastāsta viena piespiedu darbā iesaistīta izsūtītā:

“Mani novietoja kopā ar bērniem kādā kolchozā, 6 km no Karagandas pilsētas. Lauku darbu es pazinu, bet tas, ko pieredzēju šinī padomju postažā, lika man samulst. Tik nabadzīgu un nožēlojamu dzīvi savā mūžā vēl nebiju redzējusi. Ikviens no mums bija spiests vest izmisīgu cīņu par kailo dzīvību. Spriediet paši, ko lai iesāk cilvēks, kam par smagu darbu dienā maksā 70 kapeikas un izsniedz 2 kg pārtikas vielu. Brīvajā dienā, ko krievi sauca par “vichodņij djeņ”, nedabūju pat to.

1955. gada vasara bija slikta. Trūka lietus. Tādēļ arī raža nepadevās. Bet ne jau pagājušo gadu vien, — arī iepriekšējos gados, kad raža bija labāka, mums trūka ko ēst. Brīžiem man likās, ka man dara pāri, bet, kad apskatījos, ko nopelna citi, tad redzēju to pašu drūmo ainu. Mans tuvākais kaimiņš strādāja kā zirgs, izpelnīdams gadā 160 kg kviešu un 200 kg kāpostu. Arī viņš saņēma tās pašas 70 kapeikas dienā. Saskaitiet paši, cik sanāk gadā. Nav pat vērts atskaitīt brīvdienas.

Galu galā arī tā nebija mūsu peļņa, jo 400 līdz 500 rubļus gadā atvilka iekšējā aizņēmuma obligācijās. To spēja samaksāt vienīgi tie, kas turēja govī, tas ir, vienu govī, jo padomju iekārtā nevienam nedrīkst piederēt vairāk par vienu govslou,

kas ir paša īpašums. Drīkstēja gan turēt dažas vistas. Arī no tām prasīja nodevas.

Kolchoznieks, kam piederēja govys, kāda cūka un vistas, nodeva padomju iestādēm gadā 75 kg gaļas, 90 olu un 9 kg sviesta. Par ganību lietošanu atvilka 20 rubļus. Ganības bija liesas, tādēļ arī izslaukums iznāca mazs.

Man ir divi bērni. Četrpadsmit gadus vecajam puikam lika strādāt par traktoristu, bet vienpadsmit gadus vecajam nodeva ēst, jo tas nestrādāja. Jaunākais bija vispār vājš, panīka.

Vienu mēnesi es dalījos ar viņu savā ēdienā, bet tad es kļuvi tik vāja un nespēcīga, ka nespēju to pašu darbu turpināt. No bada man sapampa kājas. Naktīs nespēju aizmigt, valstījos murgos gulvietā.

Neatlika nekas cits kā meklēt izeju. Aizgāju pie brigadiera lūgt vienpadsmit gadus vecajam zēnam darbu. Brigadieris mazo smādēja, — esot pārāk trausls un panīcis, ko tāds varēšot pastrādāt. Es neatlaidos. Pēc kādām dienām kolchoza vadība paziņoja, ka nodarbināšot zēnu par cūkganu. Līdz ar to viņš tika pats pie savas ēdienu bļodas.” (413)

Karagandas plašā apkārtnē izmantoja ogles. Tā kā ar mechanizāciju raktuvju pārvaldei neveicās, tad ogļu rakšanā izmantoja vergu darbu. Ar produktivitāti šīs ogļu raktuves nevarēja lepoties. Tā bija par pusi zemāka par normālo ieguvumu. Tanī laikā, kad Karagandas spaidu darba noietnēs nodarbināja baltiešus ogļu rakšanā, 44 procentus no ogļu ieguves panāca ar roku darbu. Tādēļ apstākļu pazinēji Karagandā un citur uzskatīja par izsmieklu bieži daudzināto saukli “Mums jāpanāk un jāpārsniedz Amerikas saimniecība”.

Bez baltiešiem Karagandas soda apgabalā bija nevien daudz ukraiņu un Krievijas vāciešu, bet arī korejiešu, japāņu un ķīniešu. Viens no latviešu ieslodzītiem saskaitīja tur divdesmit trīs tautību ieslodzītos.

1954. gadā no 15. līdz 27. jūlijam Karagandā plosījās atkal nemieri. Kā parasti, tie sākās ar streiku. Lielu izmaņu un drosmi šo nemieru vadībā parādīja latvietis Edgars R.

Čekisti mēģināja nomierināt ieslodzīto prātus ar mānīgiem solījumiem, bet tie nelīdzēja. Tādēļ ataicināja MVD vienības ar mašīnpistolēm un tankiem. Tām bija viegls darbs pret neapbruņoto pūli. Lodes noslaucīja vairākus simtus nemiernieku. Ievainoto skaits bija vēl lielāks. Ieslodzīto vidū atradās tanī laikā daudz latviešu leģiona karavīru.

Viens no latviešu leģiona virsniekiem, Edgars Liepiņš, pastāsta plašāk par pieredzēto Karagandā.

LIEPIŅŠ STĀSTA

“1950. g. sākumā manā darba vietā ieradās divi čekisti privātās drēbēs un lika man iet viņiem līdzī. Kad izgājām uz ielas, viens no tiem man ieteica iegriezties kādā ēdienu veikālā un labi paēst, jo “tik drīz jau tu pie ēšanas netiksi!” Saprātu, ka esmu apcietināts, tikai nezināju par ko. Aizgājām līdz pazīstamajam namam Brīvības (tagad Ļeņina) ielas un Stabu ielas stūrī. Mani iebīdīja nelielā istabā, noprasīja vārdu, uzvārdu utt., tad lika kāpt pagrabā. Tur kādā telpā man lika nogērbties; blakus istabā dzirdēju divus krievus sarunājamies un — trinam nažus. “Vai būs ass diezgan?” jautāja viens. “Vēl drusku patrin, lai labāk ķer!” atbildēja otrs. Skaidrs, ka mani gribēja iebiedēt. Tomēr nebiju ne tik muļķis, ne naīvs, lai domātu, ka čeka tik ātri grib ar mani norēķināties! Izrādījās, ka naži bija vajadzīgi visu drēbju pogu nogriešanai. Metalla un kaula pogas, trinot pret mūri vai klonu, apcietinātie varot noasināt tik asas, ka tās kļūst par pašnāvības ieroci.

Ar manām pogām čekistiem nekas neiznāca: tās bija tikai ar drēbi pārvilkta pape un pašievainošanai gluži nederīgas. Tā varēju kāpt atkal pa kāpnēm augšā ar visām pogām. Bez paskaidrojumiem mani ievietoja vieninieku kamerā, atkal pagrabā. Telpa bija tumša, mitra; nevarēju tur ne lāgā stāvēt, ne sēdēt, — tik šaura un zema tā bija. Ārā vēl bija ziema, un kamerā apkures nekādas. Salu, nervozēju. Cik dienu — 2 vai 3 — tur mani noturēja, nezinu. Tikai atceros, ka pa durvju lodziņu iebīdīja pāris reižu ūdeņainu viru un gabalu maizes. Tad mani izsauca uz pratināšanu. Viņu metodes jau rietumos labi zināmas. Fiziski mani “neiespaidoja”, bet garīgi gan. Nepārtraukti lika atzīties, ka esmu tādā un tādā dienā Varšavas geto piedalījies žīdu šaušanā. Nojautu, kas mani čekai nodevis. Teicu, ka tajā laikā biju Rīgā un strādāju, — Varšavā nekad neesmu bijis, un žīdus neesmu šāvis. “Esi gan!” man uzkliedza pratinātājs. Teicu, ka varu sagādāt lieciniekus, kas manus vārdus var apliecināt, pie tam tie būs komunistu partijas biedri. Labi, lai tos sagādājos.

Saziņā ar vecākiem izdevās divus lieciniekus atrast. Viena bija mātes kādreizējā kalpone, kas romantisku iemeslu dēļ bija sapinusies vēl Latvijas neatkarības laikā ar kādu komunistu “pagridnieku”, bet vācu laikā meklējusi patvērumu pie manas mātes. Tagad atkal bija izdevīgāk būt komunistei. Bet goda prāta viņai bija tomēr pietiekami apliecināt, ka es minētajā laikā dzīvojis Rīgā. Otrs bija kāds bijušais darba biedrs, kas karjēras dēļ iestājies partijā, palikdams tomēr godīgs cilvēks.

Tajā laikā pret divu partijas biedru liecībām čekai Latvijā bija jāpiekāpjas. Bet vai mani atbrīvoja? Nē, tikai pārveda uz centrālcietuma otro stāvu, kur kamerā satiku vienu otru paziņu. Prasīju, kādēļ mani te tur? Neesot mana darišana, gan jau uzzināšot. Pēc apmēram 2 nedēļām sākās parastā pratināšana, — kas es esot bijis “naci armijā?” Teicu, ka “naci armijā” neesmu nekad bijis, tikai Latviešu leģionā apgādes virsnieks. Ko es darījis brīvajā laikā? Atteicu, ka viņš kā virsnieks pats labi zin, ka brīvā laika tikpat kā nav: ja kāds brīdis atlikās, tad bija jāuzrauga kareivju ieroču tīrīšana, izjaukšana un salikšana. Ak tā — tā tad es esot apmācījis kareivjus šaut uz padomju armiju: “Desmit gadi spaidu darbos.” Punkts.

Tā bez atvadišanās no vecākiem 1950. g. vasarā sākās mans ceļš uz Karagandu, Kazachstanā. Par to manā darba grāmatīņā ierakstīts: “Ar 1950. g. 28. jūlija fabrikas direktora lēmumu Edgars Liepiņš Alfredovičs ir atbrīvots no darba politgrafiskās krāsas fabrikā, Rīgā” (protams, rakstīts krieviski). Ceļš uz Karagandu veda caur Maskavu ar pazīstamo “komfortu” lopu vagonā.

Karagandas nometnē turēja apmēram 1000 cilvēku, to starpā apm. 100 kriminālu — slepkavas, laupītājus, banditus, zagļus, kam visiem bija “slapja pagātne”, t.i. viņu noziegumi saistījās ar asins izliešanu. Pārējie apm. 900 bija notiesātie karagūstekņi. Saskaitīju 23 tautības: latvieši, apm. 120, tikpat daudz lietuviešu, tad apm. 30 igauņi, daudz krievu, baltkrievu, ukraiņu, uzbeku, kazachu, armēņu, gruzīnu, čečeņu, azerbaidžāņu mordāvu, poļu, — mazāk vāciešu, somu, moldaviešu, ķirgīzu, Krimas tatāru u.c. Āzijas tautu piederīgo. Tur bija vlasovieši, vācu gūstā kritušie dažādo Padomju Savienības tautu pārstāvji, visvairāk krievi un ukraiņi. Tikai tagad brīvajā pasaulē uzzināju, ka to starpā bija arī tie gūstekņi, ko sabiedrotie izdeva padomju varai. Kaut kriminālu bija tikai kāds simts, tie terorizēja visu nometni, atņēma atsūtītos produktus un drēbes. Viņiem bija barvedis, kam viņi klausīja uz vārda: nepaklausīgos piekāva vai pat nogalināja. Ja viņš lika, “padotie” izdarīja pat slepkavības. Manā barakā nodurti divi: kādā citā, ko pārzināja kādreizējais Rīgas radiofona literārās daļas vadītājs Atis Zālītis (viņu aizveda 1941.g.), nodūra kādu “atkritēju” citu acu priekšā. Ja kāds kriminālis juta, ka viņa mērs pilns, viņš bēga pie administrācijas, lūgdams, lai viņu ieliek t.s. būrī resp. aresta telpā, vai pārsūta uz citu nometni. Kriminālu spēks bija viņu vienībā: viņi turējās kopā kā viens “kulaks”. Katra “ranga” augstākam barvedim

bija savs "denčiks", kas viņu appuišoja. Pārējie 900 nometnes iemītnieki bija individuāli, un ar katru no tiem varēja viegli tikt galā. "Mani jau neaiztiek, lieciet mani mierā!" Cieši kopā turējās igauņi, latvieši un lietuvieši. Ja gājām saņemt pārtikas sainīšus, ko sūtīja piederīgie no dzimtenes, vai arī tikai noliktavas devu, tad nekad negājām pa vienam, bet gan 3 vai 4 kopā. Barakas pārziņi — brigadierī daudzreiz bija krimināli, kas bija krietni jāuzcienā. Ja galvenā barveža "denčiks" atnāca, lai saņemtu savu kunga "nodevu", tad gudrāk bija to iedot. Brigadieris ar spēkti vai ko citu varēja savukārt uzpirkt darba vadītāju. Krimināli turējās "augšgalā" arī tādēļ, ka tie bija administrācijas "ausis un acis" resp. ziņotāji par visu, kas nometnē notika un tika runāts. Ar kaunu jāsaka, ka šādi ziņotāji bija arī starp baltiešiem. Bet ja tos atmaskoja, tad tiem žēlastības nebija. Parastā izrēķināšanās notika ar dunčiem naktī. Lai gan kontrole bija stingra, tomēr kādā pārsteiguma kratīšanā barakās atrada apm. 100 dunčus kā pie krimināliem, tā arī pie t.s. "kara noziedzniekiem" — gūstekņiem. Labi, ka tos atrada. Latvieši, lietuvieši, igauņi un gruziņi bija nodomājuši izrēķināties ar krimināliem, jo viņu izaicinošā izturēšanās vairs nebija ciešama. Izrēķināšanās bija paredzēta pēc divi dienām; protams, tad lītu arī mūsējo asinis. Nometnes pārziņi slaktiņa laikā nerādītos, — tikai nākamā rītā savāktu kritušos.

Mani norīkoja būvniecības darbos, lai gan nekad neko līdzīgu nebiju strādājis. Drīz vien redzēju, ka arī citi ir tādi paši iesācēji šai arodā kā es. Man uzdeva veikt galdniecības darbus. Citi teica, ka nevajagot ne mākas, ne zināšanu: katrs darot kā protot, — un ja durvis vai logus nevar mājas sienā ielikt, nekā darīt! Sāk visu no gala. Kā humoru var pastāstīt gadījumu, ka māja bija uzcelta tik šķība, ka bija jāvelk apkārt virves, lai dēļi neizjuku. Darba rīki bija vāji — nolietoti un nepiemēroti. Darba diena gara. Ievērojām to pašu principu, ko man ieteica jau pirmajā izsūtījumā Noriļskā: strādā, cik nepieciešams, lai saņemtu kārtējo pārtikas devu; strādājot vairāk, papildus deva zaudētos spēkus neatdos. Pārtikas deva dienā bija 500 gr ūdeņainas melnas maizes, ko rokā saspiežot, puse svara pazuda šķidrumā, 20 gr cukura, — brokastis un vakaros apm. divi kausiņi ūdeņainas putras ar pāris putraimiem iekšā, pusdienās — līdzīga vira ar smirdīgiem kāpostiem, dažreiz ar mazu gabaliņu zivs, parasti mencu. Atkal sāka zust spēki tāpat kā Noriļskā. Mūs paglāba pārtikas sainīši, ko drīkstēja paretam atsūtīt piederīgie no dzimtenes. Daltjāmiem "gardumos" — spēktim bija sevišķi liela piekrišana. Ieslodzītie bieži kļuva

grūtsirdīgi, nereti izdarīja pašnāvību. Lai gan šai noietnē pārtika un arī darba apstākļi bija mazliet labāki nekā tālo ziemeļu Norijā, tomēr ieslodzīto mirstība bija lielāka.

Izsūtīto lietuviešu starpā bija kāds bijušais skolotājs Radzius, ar ko paretam parunājos. Ievēroju, ka viņš saviem likteņa biedriem labprāt zīlē pēc rokas līnijām. Reiz prasīju, lai pazīlē arī man. Radzius atzinās, ka viņam neesot patiesībā ne mazāko zināšanu, ko rokas līnijas norādot, bet viņš novērojis, ka ieslodzītie labprāt grib dzirdēt kaut ko labu, uzmundrinošu par nākotni. Un tā viņš, delnās skatīdamies, katram kaut ko labu pastāstot, kaut ko tādu, kas tiem radot kaut mazu cerību stariņu. Tā viņam izdevies vienu otru atrunāt no pašnāvības domām, uzmundrināt nepadoties izmisumam. Radzius bija ļoti dievticīgs un brīvajā laikā gatavoja no zirgu astes sariem mazus krustiņus, ko izdalīja saviem ticības brāļiem — katoļiem. Arī man viņš vienu tādu iedāvināja un lūdza to nodot kādam lietuviešu katolim, ja man izdotos tikt brīvībā rietumos. To izdarīju 1978. g. Lietuvas neatkarības dienas svinībās Londonā, Anglijā, Lietuviešu namā. Radzius man arī ieteica zīlēt pēc rokas līnijām, ieteicot vienmēr teikt tikai pozitīvu izskaidrojumu. Kaut arī man tas likās mazliet savādi, tomēr izmēģināju. Liekas, ka vismaz vienam bijušam latviešu virsniekam man tādā veidā izdevās atvieglināt viņa pēdējās dienas šai pasaulē, jo “izzīlēju” viņam cerību atgriezies dzimtenē. Savādi — stāstot citiem labas ziņas un mēģinot uzturēt cerību izglābties no šīs elles, arī pats sāku ticēt, ka varbūt dzīvs izklūšu ārā un redzēšu vēl tuviniekus. Tas man deva spēku izturēt. Arvien atkārtāju vārdus, ko manās laulībās teica mācītājs Jēkabs Mekšs — par ticību, cerību un mīlestību: “Un tā stiprākā no tām ir mīlestība.” Jāiztur, jāatgriežas dzīvē.

Karagandas noietnei bija taisnstūra forma. Tā bija apjozta ar ārējo koka žogu, kura augšmalā bija vēl 3—4 rindas dzelonstieplu. Noietnes iekšpusē, aiz šī žoga, bija 2 m plata, ar grābekli uzrušināta zemes josla, ko iežogojā dzelonstieplu žogs. Katrā noietnes stūrī bija sargtornis, kurā dienu un nakti dežūrēja sargkareivis ar ložmetēju un prožektoriem. Visapkārt noietnei bija apgaismošanas lampas. Žogā bija centrālie vārti ar “šlagbomi” priekšā, tad “šonēšanas vārtiņi”, pa kuriem mūs izlaida darbos un ko apsargāja čekisti ar suņiem. Ēkas noietnē bija tā sakārtotas, ka tās no sargtorņiem varēja redzēt gan taisni, gan pa diagonāli. Bija dzīvojamās barakas, pārtikas bloki (virtuve, maiznīca, ēdnīca), kas kalpoja arī kā “klubs” un kam vienā galā bija pat kaut kas līdzīgs skatuvei; tad pirts,

frizētava, veļas mazgātava, ambulance, apavu un drēbju noliktavas un to labošanas darbnīcas, atsūtīto sainīšu izsniegšanas un glabāšanas telpas, "namiņš", kur sagatavot atsūtīto pārtiku, bibliotēka, aresta "būris", administrācijas un grāmatvedības telpas un atejas baraka (to gan varēja lietot tikai dienā; nakts vajadzībām kalpoja "parašas" dzīvojamās barakās). Nometnes vidū bija stabs ar skaļruni rīkojumu un pavēļu paziņošanai. Katras barakas priekšā bija arī maza puķu dobīte — gan ļoti bēdīgā stāvoklī. Nometnes vidū — dārziņš un centrālais laukums; bija arī volejbola un "gorodski" spēļu laukumi. Barakās, kas bija sadalītas pa sekcijām ar apm. 75—100 cilvēkiem katrā, gulēšanai bija divstāvu četrvietīgas nāriņas. Salmu maišelis, plāna sega. Lai apkarotu blaktis un citus kukaiņus, centāmieš maišeļu salmus mainīt un turēt barakas sienas un griestus pēc iespējas tīrus. Baraku tāpat kā citu telpu logi bija aizrestoti. Vidū krāsniņa sildīšanai. Griesti zemi, un no rītiem gaiss tāds, ka cirvi varēja pakārt!

Katrā sekcijā bija dieninieks, parasti vecāks un fiziski nespēcīgāks ieslodzītais. Dieninieka uzdevums bija no rīta kopā ar brigadieru ieņemt rindu pie maiznīcas un tad ar brigādes cilvēku palīdzību atnest dienas maizes un cukura devu. Vakaros bija jāaiznes uz žāvētavu (pie veļas mazgātavas) strādnieku slapjās drēbes un sabristās vaļiņas. No rītiem tās bija jāsavāc un jāatnes atpakaļ. Tūļoties nedrīkstēja. Aiznesīsi vakaros par vēlu — žāvētava būs pilna un drēbes jāatstāj aukstajā priekštelpā, — līdz rītam tās neizžūs; no rīta nokavēsies aiziet laikā, būs jāstāv rindā un brigāde nokavēs brokastis. Vakaros bija laicīgi jāatnes karsts uzvārīts ūdens — "kipjatoks"; to dzērām tējas vietā. Dieniniekam bija arī jāuzrauga, lai ieslodzītie no rīta kārtīgi saklātu savas guļavietas. Ja gadījās kāda pavirši uzklāta, dieninieks to pārkārtoja, lai dienas apskates uzraugs nolaidīgo nepierakstītu un vakarā nesodītu. Tomēr pats galvenais darbs bija barakas grīdu mazgāšana. Ja uzraugs "piesējās", tad grīdu nācās mazgāt pat 3 un 4 reizes dienā. Par visu šo pienākumu pildīšanu dieninieks saņēma vienu lieku putras bļodiņu vai gabalu maizes. Tas pie trūcīgās "paikas" bija liels atbalsts. Šāds dieninieks bija arī bij. Rīgas radiofona darbinieks Atis Zālītis, kura sekcija bieži vien izpelnījās atzinību par tīrību un kārtību. Pēc darba pārnākot barakās, nekādas ārā iešanas vairs nebija. Durvis aizslēdza, un katrs uzmeklēja savu guļavietu, lai vismaz varētu atpūtināt pārgurušos locekļus. Tad notika neiedomājams: nomira Staļins. Lai cik savādi tas arī izklausītos, šo ziņu dzirdot, daudziem krieviem bija acīs asaras.

Mums, baltiešiem, bija jāsavaldās, lai neizrādītu savu prieku. Nometnē notika pārmaiņas: apcietinātajiem noņēma numurus no mugurām, nakti neaizslēdza baraku durvis, biežāk ļāva sarakstīties ar piederīgiem un saņemt pārtikas sainīšus. 1955. g., kad pie varas bija Čruščovs, izdeva likumu par kara gūstekļu amnestiju: rehabilitāciju nedeļa. Sāka darboties amnestēšanas komisijas. Ati Zālīti amnestēja kā vienu no pirmajiem. Viņš drīkstēja atgriezties Latvijā, bet nedrīkstēja dzīvot Rīgā, savā agrākā dzīves vietā. Man nelaimējās un vēl labs laiciņš bija jāpavada nometnē.

Pēc jaunajiem noteikumiem nometnēm bija jākļūst "patstāvīgām", tas ir — tām bija pašām jāsagādā pietiekami līdzekļi iemītnieku uzturēšanai. Sāka novērtēt ieslodzīto padarīto darbu un nostrādāto stundu skaitu. Algu par to ieslodzītie nesaņēma, bet tiem piešķīra "kreditu" nometnes kantīnā, kur varēja iegādāties maizi, tabaku u.c. lietas. Kredits bija ierobežots, un parasti to izpirka maizē. Sakarā ar jauno kārtību nometnes grāmatvedība kļuva komplicētāka. Izsludināja, lai pieteicas grāmatveža darbam. Mana krievu valoda vēl bija ļoti vāja, tomēr uz grāmatveža vietu pieteicos. Konkurence nebija liela, un mani pieņēma, jo, kā man paskaidroja, "skaitļi visās valodās ir vienādi", un krievu valoda man tikpat būšot jāiemācās! Tā sāku strādāt grāmatvedībā, kas tomēr bija labāk nekā celt šķības mājas. Bet bija citas nepatīkšanas. Kā jau minēju, brigādes vadītāji bieži bija krimināļi, kas pieraduši, ka tiem visi klausā. Kāds brigadieris — diemžēl, lietuvietis — bija uzdevis, ka izstrādātas 400 stundas, kamēr pēc citiem dokumentiem stundu skaits iznāca tikai 40. Norādīju uz šo kļūdu brigadierim, lai pārlabo. Viņš atteicās. Tik lielu starpību stundu skaitā es nevarēju grāmatā ierakstīt, ko arī pateicu. Pēc darba barakas ārpusē mani sagaidīja pāris lietuvieša brigādes vīri un lika iet līdzī. Saprātu, ka labi nebūs, bet jāklausa. Aizgājām aiz barakas stūra, jutu pie muguras dunča galu. "Parakstīsi?" viens noprasīja. Papurināju galvu — nē! Man bija gluži vienalga — lai dur nost! Duncis atkal piedūrās mugurai. Tad kaut kas manus tiesātājus iztraucēja. Tie paslēpa dunci drēbēs, pāris reižu man iespēra ar kāju un pazuda. Šoreiz vēl mans laiks, likās, nebija pienācis.

Drīz pēc tam, 1955. g. 17. septembrī mani amnestēja. Varēju atgriezties dzimtenē. 1956. g. sākumā ieradās Rīgā, kur arī saņēmu atļauju dzīvot pie saviem vecākiem. Biju ļoti novājējies, nespēcīgs, ar stipri bojātu veselību. Bet tādi jau bija visi, kas dzīvi pārnāca no šīm moku vietām. Tikko mazliet

atkopos, bija jāmeklē darbs, lai mani nevarētu apvainot par bezdarbību un saukt par liekēdi — “buržuazijas atliekām”, kas man atkal varētu pavērt spaidu nometņu vārtus.” (414)

VĒL CITUR KAZACHSTANĀ

Ar nepārtrauktajām deportācijām latviešus izkaisīja pa visu Kazachstanu. Katru atsevišķu vietu nav nemaz iespējams uzskaitīt.

Īpašu ievēribu blakus Karagandai izpelnījušās divi soda nometnes, kas viena otrai atrodas tuvu kaimiņos. Tā ir Dž e s k a s g a n a un Kingira. Tās atrodas stepē, tādēļ viņu apvienotais nosaukums ir “Steplag”.

Tanī laikā, kad Džeskasgasanas soda nometni pildīja lietuvieši, latvieši un igauņi, — un tieši ar savu skaitlisko samēru viņi tā ierindojās, šī pilsēta lepojās ar savām pirmšķirīgajām vara raktuvēm. Kingira pārsteidza ar milzīgajām ogļu bagātībām. Ja runa būtu par ogļračiem Rūras apgabalā vai Ziemeļamerikas vara raktuvēs, tad atliktos konstatēt, ka tādās raktuvēs nodarbinātie strādnieki un amatnieki nopelna diendienā jo sevišķi labi. Turpretim Kingirā un Džeskasganā nodarbinātās strādnieku masas izdzina par plānu maizes rīcieni. Tiem uzspieda turklāt nežēlīgu darba un dzīves režīmu. Vispār tiem neatlika nekas no cilvēcīgas dzīves.

Nepārsteidz tas, ka Džeskasganā 1947, 1951, 1953 un 1954. gadā uzliesmoja nemieri. Kingirā vislielākie nemieri ar drāmatisku kāpinājumu plosījās 1954. gadā. Un tā kā tanīs redzama loma piekrita latviešiem, nevaram tos atstāt neapprakstītus.

Atkal vispareizāk šķiet ļaut runāt aculieciniekiem, un tādu ir vairāki.

Vācu pārnācējs Zands (Sand) tūlī pēc izkļūšanas no Kingiras soda nometnes Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvim liecināja: “Jau 1953. gadā Kingiras soda nometnē izlauzās trīs dienu streiks. Man zināms, ka toreiz MVD sardze ievainoja piecpadsmit politiski ieslodzītos, — to starpā bija divi vai trīs latvieši. 1954. gada 16. maijā izcēlās vispārēji nemieri. Ieslodzītie prasīja dzīves un darba apstākļu uzlabošanu. Ar padomju administrāciju radās dažādi konflikti. Redzējama nemieru apmērus, nometnes vadība uzaicināja tos, kas nestreiko, atstāt nometni. Vairums palika uz vietas un, jauzdami sagaidāmo izrēķināšanos, gatavojās cīņai. Ieslodzīto vidū atradās ģenerālis Kužņecovs, kas bija kritis nežēlastībā.

Viņš uzņēmās streika komitejas vadību. Savā štābā Kuzņecovs iesaistīja ukraiņu bandjēristus un baltiešus.

Nemieri noslēdzās ar padomju tanku iebrukumu 26. jūnijā pulksten 3 no rīta. Armijas vienības izmantoja pārsteigumu un uzbruka ar tankiem un miglas metējiem, kā arī ar kājniekiem. Ja šis uzbrukums būtu nācis ap pusdienas laiku, kritušo nemiernieku pusē būtu bijis vairāk.

Cīņai bija sagatavojušies visi ieslodzītie. Par ieročiem viņiem noderēja no logiem izlauzti režģi, akmeņi un karbida lampas. Iebrukums nakts tumsā neļāva tomēr cīņu pietiekami plaši izvērst.

Redzēju, ka padomju tanks pārvēlās pāri kādam latvietim. Kas mani saviļņoja, bija tas, ka tieši sievietes parādīja sevi kā izcilas cīnītājas. Kauja ar uzbrucējiem beidzās tanī pašā 26. jūnijā. Apcietināja streika komiteju un drosmīgākos nemierniekus, kurus pēc tam aizveda nezināmā virzienā.” (415)

Saturā maz atšķirīga ir vācietes Šarlotes Kraftas liecība, bet tā kā viņa ir viena no tām, kas liecinājusi par Birutas Blūmas likteni Kingiras nemieros, atzīmēsim arī to:

“Padomju drošības iestādes apcietināja mani okupētajā Vācijas daļā. Komunistu amatpersonas apvainoja mani padomju varai kaitīgā darbībā. Pēc profesijas esmu šuvēja. Pēc izmeklēšanas nonācu Kingiras nometnē, Centrālāzijas vara raktuvēs, netālu no Karagandas. Soda nometņu komplektā ietilpa atsevišķas nometnes. Mani ievietoja sieviešu nometnē. Šeit, Kingiras nometnē, atradāmies 4000 sieviešu un 9000 vīriešu, — visi politiski apsūdzēti. Šāds sastāvs bija 1954. gadā.

1954. gada maijā Kingirā izcēlās nemieri. Tos vadīja bijušais Sarkanās armijas ģenerālis Kuzņecovs. Nemiernieku galveno kontingentu deva ukraiņi, bet šinīs nemieros piedalījās visi baltieši, kuru skaits nebija gluži mazs. Vispāri Kingiras nometnē valdīja liela solidaritāte. Tā saukto “stukaču”, MVD ziņotāju, mūsu vidū nebija.

Kad jūnija beigās nemierus apspieda padomju tanki, nepieredzētu varonību cīņās parādīja latviete Biruta Blūma. Par viņu zinu tikai tik daudz, ka viņa bija pāri par trīsdesmit gadus veca, liekas, dzimusi 1922. gadā. Rīgā viņai bija tuvinieki, jo tos viņa pieminēja sarunās.

Viņa bija slaida, bruneta, zilām acīm, spēcīga. Viņa un vēl viena latviete aizgāja šinīs cīņās bojā. Tas notika izmisīgās cīņas beigu cēlienā. Kad uz mašīnpistolēm bruņotiem vīriem aizlidoja pēdējais akmens un nemierniekiem nekādu citu cīņas ieroču vairs nebija, virkne jaunu meiteņu saslēdzās ķēdē

un gāja pretim tuvējam tankam. Viņas dziedāja kaut ko svinīgu. Tā varēja būt himna vai korālis, — vārdus nesapratu. Vienu brīdi likās, ka tanks apstāsies, bet tas nenotika. Tanka kāpurķēdes pārvēlās viņām pāri. Zem kāpurķēdēm palika Biruta Blūma un vēl otra latviete. Pēdējās vārdu neatceros, zinu tikai, ka pirms ievietošanas Kingiras nometnē viņai bija bijuši divi bērni. Visus kritušos un sakropļotos nespēju uzrādīt. Ja norādu uz šīm divi biedrenēm, tad tādēļ, ka atrados ar viņām kopā. Kingiras nemieri prasīja 400 upurus.” (416)

Nevien Kingiras nemieri plaši atbalsojās brīvajā pasaulē, bet latvieši ar dziļu pārdzīvojumu uztvēra Birutas Blūmas nāvi. Ziņa par viņas bojā eju balstījās uz tikko minētās liecinieces un vēl vienas atbrīvotas hamburgietes izteicieniem. Pagāja gadi, un no Džeskasganas atnāca ziņa, ka Biruta Blūma gan no tanka kāpurķēdēm sakropļota, bet palikusi dzīva. No kāda foto attēla redzams, ka viņai sakropļota vismaz viena kāja. Tāpat zināms, ka plaušām izšauta cauri lode. Viņa kļuva visam mūža laikam invalide. Bet vēl arvien nav noskaidrojies, kas bija otrā cietēja. Viņas varonība nav bijusi mazāka par Birutas Blūmas uzpurīgo varonību, tikai viņa mums vēl arvien jāturpina uzskatīt par “nezināmo karavīru”.

Pēc mežonīgās Kingiras nemiernieku apšaušanas vai sakropļošanas lielu daļu turienes ieslodzīto pārvietoja uz citām nometnēm. Biruta Blūma nonāca slimnīcā, kur tā pavadīja ilgus mēnešus. Slimnīcu atstājot, viņa bija tik vārga un nespēcīga, ka spēja paveikt tikai vieglu darbu. Viņu pārvietoja uz netālo Džeskasganu. Likteņa kopība saveda viņu kopā ar Augustu Eglīti, vajātu latvieti. Kopējiem spēkiem viņi uzcēla Džeskasganā sev būdu kur mitināties kopā ar meitiņu Valdu. Kolīdz viņu atvase sasniedza sešu gadu vecumu un bija jāsāk domāt par bērna skolas gaitām, viņi panāca savu atbrīvošanu no soda režīma un piespiestas palikšanas svešumā. Birutai Blūmai rūpēja nodrošināt savai sešus gadus vecajai meitiņai latviešu skolu. Nebeidzama mīlestība, veltīta Latvijai, veda viņus atpakaļ uz tēva mājām.

Par Kingiras nemieriem liecinājuši daudzi. No kādas citas liecības uzzinām, ka starp ievainotiem sadursmes dienā atradies kāds Avenītis no Neretas. Viņam bija sašauta kreisā roka. Kā darba nespējīgu viņu 1956. gadā atlaida uz Kurzemi. Minēti arī citi vārdi. (417)

Vitolds B., kam bija ciešāki sakari ar ieslodzītiem lietuviešiem, vēl papildus liecina: “Pirmie tanki, kas ielauzās sieviešu nometnē, uzdūrās spēcīgai pretestībai. Tiem stāvēja pretim vesela cīnītāju ierinda. Krievu komandieris lika tām

braukt virsū. Viens kareivis atteicās to darīt. Viņa vietā tankā iesēdināja citu. Nemieru laikā bija jāuzduras 350 beigtiem vai smagi ievainotiem. Sašautos vai sabrauktos, no kuriem daži bija dzīvi, sarkanarmieši vai čekisti, — vienalga, kas tie bija, — sadūra ar durkļiem. Pēc tam tos ievilkā aizliegtajā joslā, kur tos fotografēja, lai pierādītu, ka cietēji pārkāpuši nometnes noteikumus. Bez tam izgudroja versiju, it kā nometnes iemītnieki paši viens otru sadūruši.” (418)

Kingiras nemierus piemin arī rumānis Urvichs. Faktu apraksts neko neatšķiras no jau pieminētā. Tikai Urvichs liek ievērot nemiernieku vadoņa Kuzņecova lomu. Viņš viņu apzīmē par pulkvedi, kam piekritusi redzama loma Berlīnes ieņemšanā 1945. gadā. Kā izveicīgu karavīru un labu stratēģi nemiernieki izvēlējās tieši viņu par pretestības noorganizētāju. (419) Viņš sevi arī attaisnoja. Par viņa bojā eju nekas nav zināms, bet viņa liktenis jau no paša sākuma bija apzīmogots. Tāpat kā vēlāk ģenerālim Vlasovam, kas izšķīrās par cīņu pret padomju tirāniju 2. pasaules kara laikā. Vēl runājot par ģenerāli Kuzņecovu, zīmīgi pieminēt, ka jau kara laikā ārēji apstākļi saveda viņu kopā ar latviešiem. Galvenie nopelni Berlīnes ieņemšanā tomēr bija ģenerālim N. Bērzzariņam.

Ja esam minējuši Karagandu, Spasku, Kingiru un Džeskasganu kā latviešiem paredzētās moku vietas Kazachijā, tad tās nebija vienīgās. Tās pamalē atrodas Arala ezers, ko krievi apzīmē par Arala jūru. No viena kuģa mehanika uzzinām, ka jau no 1941. gada 14. jūnija deportētiem tur nonāca prāvs skaits apcietināto latviešu jūrnieku. (420) Par viņu tālāko likteni nekas nav zināms.

Turpretim netrūkst ziņu par masveidīgām un atkārtotām latviešu jauniešu izsūtīšanām uz Kazachijas jeb Kazachstanas t.s. bada stepi.

JAUNIEŠU TRANSPORTI UZ KAZACHSTANU

1954. gada beigās parādījās jaunas iezīmes deportācijām. Izsūtīšanām meklēja “smalkāku veidu”. Turklāt galveno vērību piegriezta jauniešiem. Pieredze rādīja, ka vecie ļaudis tundrā un taigā ātri apmirst, — nekāds pirmsšķirīgs darba spēks no tiem neiznāk. Turpretim jaunieši spēj izciest vislielākās grūtības. Turklāt ar viņu izsakņošanu no dzimtās zemes var paātrināt asimilāciju, pārkrieivināšanu. Staļina pēctečiem tas likās tīri ģeniāls plāns kā praktiski īstenot domu par tā sauktās padomju tautas radišanu. Ar dažādu tautu

teritoriālu un politisku pakļaušanu padomju imperijai varēja panākt tikai ārējo integrāciju, bet netika pie saknes. Ar apspiesto tautu etnisku samalšanu Čruščovs un Brežņevs cerēja turpretim panākt jau ko vairāk.

Kazachstanas stepes atradās pietiekami tālu no Baltijas valstīm, lai turp aizvestos zēnus un meitenes varētu jau no pirmās dienas pilnīgi atraut no dzimtenes un tautas kopības. Neatstājot tos Centrālāzijas stepē kompaktās etniskās masās, varēja pat paredzēt, ka no Latvijas izsūtītie jaunieši brieduma gados nodibinās laulības dzīvi ar krieviem un krievietēm, kā tas jau šur un tur bija noticis Krasnojarskas un Amūras apgabalā.

Pēc šīs politiskās patentes tad ar 1955. gadu sākās masveidīga latviešu jauniešu sūtīšana uz Kazachstanas neapgūtām zemēm. Ja jau latvieši, lietuvieši un igauņi bija agrākajos gados pielikuši savu roku arktisko pilsētu celšanā un ziemeļu dzelzceļa būvē, tad tagad tiem piešķīra pionieru uzdevumu Kazachstanas stepē.

1955. gada 23. janvārī aizsūtīja 2000 latviešus 17 līdz 24 gadu vecumā uz Akmoļinsku. Tur tiem lika strādāt dzelzceļu būvē. Pēc tam 1400 latviešu jauniešus aizsūtīja uz Čkalovu, — tiem vēl pievienojot inženierus, būvstrādniekus un dzelzceļniekus.

Šiem notikumiem uzmanīgi sekoja Skandināvijas prese. Tā konstatēja, ka 1954./55. gadmijā uz Kazachstanu izsūtīti šādā ceļā 10.000 latviešu jauniešu un speciālistu. (421) Turpat parādījās arī ziņa par pretestību pret šāda veida deportācijām. To pašu apstiprināja Krievu informācijas biļetens. (422) 1956. gadā Rīgā parādījās Montas Kromas un Borisa Burlaka jūsmīgā grāmata par "Neskarto zemju plašumiem", kur bija uzsvērts, ka "uz neskartajām zemēm brauc ne tāpēc, lai pēc divu trīs gadu nostrādāšanas atgrieztos "mājās" pie tēva un mātes, nē, uz šejieni brauc uz visiem laikiem, — uz visu mūžu". (423)

Tieši tā to Maskava bija izlēmusi.

"Kas par jautru vilcienu tas bija," par izsūtītiem jauniešiem sajūsmā rakstīja padomju avižnieki. "Brauca, dziedāja, smējās un, kad nonāca galā, priekā un liksmībā izsaucās — stepe atgādinot Gaujas leju, tikai bez kokiem." Monta Kroma deva vēl papildus spožumu stepes aprakstam, uzrādot tulpes, kumelītes un rezēdas, kas stepi greznojot, pie kam tur cīruļi trallinot gaisu. Pietiekot uzkāpt barakas tuvumā esošajos pakalnos un paskatīties tieši uz ziemeļiem, kā arī uz Dienvidurālu atzarojumu, lai redzētu, ka tas viss "kaut kā ļoti atgādina Siguldas apkārtni, — trūkst tikai mežu un straujās

Gaujas.” (424)

Romantisko un burvīgo stāstījumu par jauniegūto “plašo dzimteni” šī izcilā padomju rakstniece turpināja vēl veselām iespiedloksnēm tālu, bet arī viņai bija jāatzīst, ka 15 līdz 18 gadus veciem zēniem un meitenēm tur liek strādāt no “gaismas līdz tumsai” vai pat naktī. (425) Izrādījās, ka jauniešiem lika dzīvot neglītās būdās un ēst murkšķus. Tikai direktors dzīvojot mājā ar baltu skursteni. Ar dzeramo un mazgājamo ūdeni jāapejoties taupīgi, un bieži tā vispār neesot, jo, lūk, arvien kavējoties ūdens piegāde. Tādēļ jauniešus dzird sakām, ka “apmainījām Rīgas jūras līci pret mucu ūdens.” (426) Turpretim stepe esot bagāta ar pazemes žurkām — susļikiem, ar lēcējpelēm un murkšķiem. Pēdējo gaļa esot tauka un garšīga, tādēļ tā esot ieteicama uzkodām.

Monta Kroma un Boriss Burlaks ar nicināšanu runāja par Latvijas laukiem, kur tikko varot apgriezties. Bet — kas par plašumu šei! Neviena vaga neesot īsāka par diviem kilometriem. “Šeit zemi art — tas ir īsts prieks.” (427) Latvieši tikai neprotot art pietiekami dziļi, dusmīgi tiem norādījuši krievu speciālisti. Pie visa tā atklājas vēl pilnīgāka īstenība, kolidz saskatīja konkrētu gadījumu. Padomju izlūki stāsta:

“Starp citu, Latvijas komjaunieši labi pazīst Elvīru Ruņģi. Viņa ir viena no pirmajām republikas meitenēm — kombainierēm. Rīgas laikrakstos un žurnālos par viņu bieži parādījās apraksti kopā ar simpātiskās, pat skaistās varones ģimētnēm. Pazīstamo seju varēja redzēt arī uz ekrāna, kinooperātori Ruņģi vienmēr uzņēma priekšplānā. Mēs visi priecājamies par Kuldīgas komjaunietes panākumiem. Atbraucis uz Tanalikas graudkopības padomju saimniecību, es pirmām kārtām interesējos par viņas jaunajiem panākumiem, — nav ko slēpt: žurnālisti pārāk aizraujas ar slavenībām.”

Izrādās, ka par spīti pietiekamai pieredzei un darbīgumam, meitenei Kazachstanas stepē vairs neveicās. Kādēļ pēkšņi vairs neveicās? To Elvīra Ruņģe skaidri un bez aplinka pasaka:

“Šeit es nevienam neesmu vajadzīga, Latvijā — cita lieta.”

To pašu ar citiem vārdiem pateica citas aizvestās meitenes. Silvijas Majores acu priekšā dienu un nakti “šūpojas baltie Latvijas bērzi ar sudrabainām lapām. Šķita — lūk, tur, kur gaisma saplūst ar tumsu, stāv mīļā tēva māja, — tur, vārtiņus nočikstinot, iznāk māte un mēnesgaismā brien pa arumiem šurp parunāties ar meitu.”

Šī īstenība, ko izjūt un neslēpj aizvestie jaunieši, protestē

pret padomju apgalvojumu, it kā Kazachijas bada stepē viņi būtu sev atraduši jaunas mājas.

“Neskarto zemju plašumos” propagandas grāmatā mēģināts dialogos uzkonstruēt “kollektīvo cilvēku”, padomju cilvēku, kam nav savas mājas, savas dzīves, savu domu, bet tikai partijas norādītais ceļš. Ja tomēr rūgta patiesība iegūst vēl arvien virsroku, tad tur runā no dzimtenes līdzī paņemtā sirds un prāts, nebeidzama turēšanās pie savas tautas un tēvzemes.

Un pēc tam sāka nākt trauksmainas vēstules, pret kurām jebkāda padomju propaganda un iestāstīšanas burvju māksla vairs nelīdzēja.

Šeit viena no tām, pie tam no daudzīnātās Kustanajas stepes:

“Sveiciens no Kazachijas! Jums šī vēstule būs pārsteigums. Jo es vēl ne reizi neesmu Jums rakstījusi. Bet tagad es esmu tik tālu no Latvijas un tādā nostūrī, ka gribot negribot sāc pārcilāt atmiņā visas adreses, kas kaut cik saistās ar dzimteni. Un katra vēstule šeit ienes priecīgu pārmaiņu. Vismaz kaut uz mirkli var domās aizbēgt prom no šejienes.

Atrodos pašlaik Kazachijā. Tas ir aiz Urāliem. Vispār no Liepājas jābrauc sešas dienas. Gribējās kaut vai paskatīties uz “neskartajām zemēm”. Un, kad ir 20 gadu, viss liekas iespējams. Maijā mēs kopā ar sešdesmit zēniem un meitenēm noslēdzām darba līgumu, un pēc nedēļas jau bijām tai izslavētajā Kazachijā. Bet dzīvē nekad nav tā, kā raksta avīzēs. Mācāmieš mehanizātoru skolā.

Dzīvojam barakās stepē. Visapkārt klajš lauks. Kur vien skaties, nav ne kociņa, ne krūma. Zāle visu laiku tāda pelēki brūna kā Latvijā vēlā rudenī. Un pāri tam visam zilās, zilās debesis un cepinoša saule. Un vējš, kurš traucas ārkārtīgi ātri, jo to netraucē nekas, — ne koki, ne krūmi. Bet tagad jau vasara beigusies. Jau oktobrī uzkrīta pirmais sniegs. Jā, ziema te esot barga. Sals līdz 40 grādiem. Un puteņi esot tādi, ka zemi no debesīm nevarot atšķirt. Ziemu stepe esot kā izmirusi.

Te ir ārkārtīgi garlaicīgi. Šeit ciemats ir mazs. Mūsu skola un ieslodzīto lāģeris. Mēs tikpat kā esam atdalīti no ārpasaules. Stacija no mums ir 10 km. Līdz tūrienei jāceļo kājām. Brižam te uznāk tādas skumjas pēc mājām. Bet līgums paliek līgums. Šeit jābūt divi gadi. Pilsētā tas laiks varbūt paietu nemanot, — ne šeit: kur nav ne teātra, ne kluba, viss liekas kā mūžībā.

Skaitās, ka mūs uztur valsts, — ģērbj un ēdina. Ģērbj jau gan, tikai kā? — forma kā karavīram, tikai no plānākas drēbes un tumša. Zābaki, cepures. Īsāk sakot, no tālienes nepateiksi

— zēns vai skuķis. Un viss tas necik nesilda. Tad vēl saki paldies, ka to pašu dod, jo tie desmit rubļi mēnesī, ko dod stipendijā, labi ja pietiek burtnīcām un grāmatām.

Nu, ēdina arī tā, kā Latvijā labs saimnieks savu suni nebarotu. Nu jau pāris nedēļas brokastīs, pusdienās un vakariņās nav nekādas izmaiņas. Visu laiku viena vienīga prosas biezputra, puskrūzīte tējas un divas šķēles rupjās maizes. Jā, filmās un žurnālos tās “Darba rezervju” skolas slavē. Bet kas tur mācās, tas redz, cik labi tur ir.

Redzi, tā man iet, tante Zenta. Dzīvojam un cīnāmies par eksistenci. Un skumstam pēc dzimtenes un dzintara jūras. Es tik ļoti biju iemīļojusi jūru. Un te pat nav ne upes, ne ezera. Pat aku arī nav. Ūdeni pieved cisternās. Ne velti to sauc par “bada stepi”. Tāda ir īsumā mūsu dzīve. Cilvēki te jūtas vientuļi. Tāpēc atrakstiet!” (Seko Kustanajas apgabala adrese).

Lai nerastos uzskats, ka šeit runā izlutināta un vīzdegunīga meitene, ļausim runāt Atim Silarozem, kura stāsts divainā kārtā parādījās 1979. gadā Čiņā. Ne jau stāsts, bet tā ir liecība, ko Silaroze un tūkstošiem latviešu jauniešu piedzīvojuši viņu izsūtīšanas akcijā:

“1957. gada ziemā biju neskartajās zemēs. Tas notika februārī, un Kazachija mūs sagaidīja ar bargu salu un snieguni. 120 kilometru mūs veda traktorragavās, jo neviena mašīna cauri netiktu. Apgērbs? Man tas bija pavasarīgs, jo toreiz domāju — braucu taču uz dienvidiem. Bet ar aukstumu jokot nedrīkst. Biedri mani bez samaņas ieveda kādās kazachu mājās. Kad atguvos, sajutu mutē karstas tējas garšu. Pēc tam atkal ceļā. Tad nāca tāds posms, kuru pat traktors nevarēja izbraukt. Pēdējos četrus kilometrus gājām kājām — pusotru stundu, ķēdē, viens pie otra turoties, — pārsaluši.

Pēc tam ieraudzījām graudu kalnus trīs cilvēku augumā. Dienu un nakti tos krāvām vagonos.

Nāca jau pavasaris, — bet cik untumains tas ir šajā stepju novadā. Pārsteidza pēkšņa temperatūras pazemināšanās — līdz minus 40 gradu C. Bet graudi bija jau sākuši dīgt. Raudāt varējām aiz bezspēcības! Tad atkal siltuma vilnis līdz plus 7 gr C. un šo milzīgo svārstību izraisīti plūdi. Straume sāka nest sev līdzī graudus. Kāda kolchozniece metās glābt maizi. Līdzī viņai mēs pārējie. Četras stundas nācās stāvēt ledainā ūdenī.” (428)

Tik atklātu valodu neesam paraduši dzirdēt no padomju puses. Ja šāda liecība parādījās Čiņā, kaut pēc ilgiem gadiem, tad tikai tādēļ, ka Autodarbinieku centrālajā klubā Rīgā

Brežņeva laikā pulcējās svinīgā sanāksmē kādreizējie Kazachstanas stepju apguvēji, lai apbrīnotu L. Brežņeva sarakstīto grāmateli "Neskartā zeme". Brežņevam rūpēja pierakstīt daļu nopelnu stepju akcijā sev. Bet kā Čiņas reportiere aprakstīja šo atceres brīdi Rīgā, tad "piecdesmito gadu komjauniešiem, atceroties Kazachiju un savu jaunību, tovakar bija grūti valdīt savilņojuma asaras. Kā gan citādi. Tālajā stepju novadā aizvadītas daudzas darba dienas." (429)

Arvīds Pelše 1960. gadā priecājās, ka sastapis Orenburgas stepē, Kazachijas neskartajās zemēs un Urālu jaunceltnēs latviešu jauniešus (430)

Latviešu jauniešu izsūtīšana uz Centrālāziju turpinājās vēlākajos gados. 1969. gadā Latvijas PSR ministrs Visvaris Millers tikpat jūsmīgi kā Pelše vēstīja, ka tanī vasarā 400 studenti aizsūtīti uz Altaja novada celtnēm. (431) Tās atradās Ārējās Mongolijas robežmalā.

Ērti un viegli likās padomju iestādēm sūtīt piespiedu darbos ārpus Latvijas studentus un skolniekus. Parasti to nosedza ar nepieciešamiem un racionāliem uzdevumiem, piemēram, 1959. gadā: "Vakar vakarā Oškalnu staciju atstāja 14 vagonu garš ešelons, lai dotos tālā ceļā — uz Kazachijas PSR Kokčetavas apgabalu. Ar to aizbrauca liela grupa mūsu republikas jauniešu palīdzēt jauno zemju apguvējiem novākt ražu. Lielākā daļa aizbraucēju — 524 cilvēki — ir Darba rezervju pārvaldes lauksaimniecības mechanizācijas skolu audzēkņi un meistari." (432)

Lielajai padomju tautai, kas spēja iepilūdināt Latvijā pusmiljonu krievu, pietrūka tanī pašā laikā darba roku Kazachijā, Altaja apgabalā un vēl citur pie Ķīnas robežām.

Vēlākajos gados vairs neteica, ka jauniešus izsūta visam mūža laikam uz neskartajām zemēm, bet nostādīja šīs akcijas par sezonas akcijām. Bez piespiedu darba, kas gāja roku rokā ar izsūtīto jauniešu demorālizāciju, visām šo latviešu jauniešu masām lika izmant, ka tiem sava dzīve un darbs nav jāveltī Latvijai, bet padomju imperijai un padomju diktātūrai.

DZĪVES LABĀKIE GADI PAGĀJA MORDOVIJAS PURVOS

Pagriežot skatu pret Eiropas Krieviju, redzam to pašu ainu kā Sibīrijā, Centrālāzijā un Tālajos Austrumos. Vismaz padomju soda sistēmā nav nekādu atšķirību. Cietumu skaita ziņā liekas, ka Krievijas Eiropas daļa pat pārspēj visus plašos

apgabalu aiz Urāla. Tas gluži labi saprotams, jo tieši no Ukrainas, Baltijas valstīm, Volgas un Melnās jūras vāciešiem savāca apcietināto un deportēto ļaužu masas. No šī lielā rezervuāra piegādāja tālsatiksmes vilcieniem cilvēku kravu, kas devās uz Krasnojarsku, Chabarovsku, Karagandu un citiem dzelzceļa mezglu punktiem. Tur, kur sliežu ceļš aprūka, tur šo kravu pārņēma liellaivas un upju kuģi, lai to pludinātu tālāk pa ūdeņiem, vai vēl vienkāršāk, lika atlikušās 300 līdz 400 jūdzes nosojot kājām. Tas tā bija arī tanī nomaļajā Eiropas stūrī, kas no Pečoras stiepās tālāk līdz polārajam lokam un Ledus okeana rietumu krastiem.

Ja Eiropas Krievija kopš padomju varas sākumiem varējusi lepoties ar saviem cietumiem un "peresilkām", t.i. cietumnieku pārsūtīšanai uzceltajām ieslodzījuma vietām, tad līdzīgi vasaras raibumiem tās ģeografisko seju izraibina vēl soda nometnes. Tās visas uzskaitīt nav nemaz iespējams. Galveno vērību piegriezīsim tādēļ jau pasaules slavu ieguvušajam Mordovijas soda apgabalam. Tā izejas punktu iezīmē Potmas stacija, tādēļ turienes nometnēm dažkārt dots Potmas apzīmējums.

Potma (krievi to izrunā Počma) atrodas apmēram 450 km dienvidaustrumos no Maskavas, purvu joslā. Ar ieslodzīto darbaspēku lielieki jau tūliņ pēc Oktobra apvērsuma sāka no turienes būvēt lielceļu un pagarināja sliežu ceļu. Un no tā laika sāka veidoties Mordovijas soda apgabals, kas tagad aizsniedzas desmitiem km tālu ar prāviem atzarojumiem. Bez Potmas šinī sakarībā minēti Javas un Zaranskas nometņu centri un ar atsevišķiem numuriem apzīmētās soda nometnes.

Kā visnežēlīgākā gadiem ilgi tur minēta 19. nometne, kurā koncentrēja lielu skaitu politiski vajāto latviešu. Vispār par Mordovijas apgabala soda nometnēm ir zināms, ka tās paredzētas tieši politiskiem apcietinātiem, kuru vidū ir arī ārzemnieki. Krievi šo soda apgabalu apzīmē arī par "Dubrovu". Uz Potmu laiku pa laikam atsūta arī cietumniekus no Vladimiras cietuma, vai arī otrādi.

Tā kā Mordovijas apgabalā mūža mežu un raktuvju nav, tad ieslodzītos lielāko tiesu nodarbina mēbeļu rūpniecībā un dažādās tehniskajās nozarēs. Daudzu ieslodzīto baltiešu tehniskās zināšanas noder tieši šādiem darbiem. Tikai augstās darba normas traucē normālu ražošanu. Kā visā padomju saimniecībā, tā arī šeit netiek vaļā no brāķa. Bada rācības dēļ mazinās bez tam darba spējas un vairojas invaliditāte.

Tāpat kā Sibīrijā, arī Mordovijas purvos ieslodzītie smagi cieš no odu briesmām.

Latviešu, igauņu un lietuviešu ieslodzīto skaits Mordovijas soda nometnēs kopš 1945. gada bijis krietni liels. Piemēram, par turienes 7. nometni skaidri zināms, ka tanī 1959. gadā atradās 300 lietuviešu, 200 latviešu un 120 igauņu.

Tanī laikā darbojās ap trīsdesmit sešas atsevišķas nometnes. Izņemot ārzemnieku nometni, pārējās arī atradās baltieši. Tos bieži cilāja no vienas nometnes uz otru, tādēļ eksaktus skaitļus par sastāvu nav iespējams iekreizes uzrādīt. Bet jāzin, ka Mordovijas soda nometņu darbības laiks jau aptver vairāku paaudžu laiku. Tie, kas tur nonākuši vēlāk, atklāj dažkārt notikumus no iepriekšējiem laikiem.

Par drausmīgām masu slepkavībām Mordovijā liecina Jurijs Belovs un Vilhelms Celms. Tie nav nekādi nostāsti, kurus viņi atkārtoti no citu mutes, bet viņi runā no tiešas pieredzes. Jurija Belova vectēvs bija latvietis. Ar to pietika, lai Belovs, kas piedzimis un uzaudzis Krievijā, justos tuvs latviešiem un ievērotu viņu likteņus padomju valstībā.

Kad Belovu pašu sāka politiski vajāt un viņš nonāca Mordovijas soda nometnē, viņš dzirdēja, kas pirms tam bija noticis. No aptuveni 25 tūkstošiem baltiešu šinī koncentrācijas nometnē bija palikuši ne vairāk kā 2 tūkstoši. Visi viņi bija iznīcināti vai nu ar badu, vai ar pārmērīgu darba slodzi. Netrūka pat tādu, kas bija nošauti Javas apkārtnē. Atbrīvoto bija maz. Pulkvedis Gromovs pateica Belovam bez aplinka, ka nevien tos nemēdza atbrīvot, kas nostājušies pret padomju varu, bet "arī tādus, kas nebija krievi".

Kas īsti bija norisinājies Mordovijā, to Jurijs Belovs uzzināja nejauši, rakšanas darbos. Par to viņš devis rakstveida liecību.

"1965. gada vasara. Mordovija. Politieslodzīto nometne nr.11 Javas ciemā. Nometnes priekšniecība pēc inspekcijas no Maskavas steidzami nostiprina sētu stabus un visur nostiepj jaunas dzeloņžoga stieples. Liek ieslodzītajiem rakt jaunas bedres. Vienā no darba iecirkņiem pēkšņi nelielā dziļumā parādās desmitiem liķu kauli. — Kauli, kauli un kauli...

Šķiet — te nav nekā īpaša. Nometnes un nāve — kas gan varētu būt vairāk savstarpēji saistīts? Nepārsteidza arī tas, ka mirušo vai nogalināto kauli bija nekārtīgi izmētāti. Savādi bija tas, ka vairākiem skeletiem bija nozāģētas kāju pēdas. Jo garāks bija apraktais, jo augstāk viņam pēdas bija nozāģētas. Mēs toreiz organizējām kaut ko līdzīgu speciālai ekshumācijas komisijai un atrakām gandrīz visas cilvēku mirstīgās atliekas nometnes teritorijā. Pēc ilgākas neizpratnes mēs pēkšņi apķērām, ka īsākiem skeletiem nebija divainās kāju pēdu

apzāģēšanas. Izmērot skeletu garumus, mēs pārlicinājāmieš par kāda veca kriminālista versijas patiesību, ka "garie cilvēki vienkārši negāja iekšā parastajos standarta zārkos".

Visi skeleti bija nozāģēti 1 m 80 cm garumā. Tā arī mēs atzīmējām speciālā ekshumācijas aktā: "Sakarā ar to, ka nomirušos vai nogalinātos apglabāja standarta zārkos apmēram 1,85 m garos, tad garākajiem ieslodzītajiem kāju galus nozāģēja, lai tos varētu šajos zārkos ievietot."

Bet kas bija šie garie ieslodzītie? Kad viņi apglabāti? Kāpēc viņi apglabāti nometnes teritorijā iekšpus žogam?

Vispirms noskaidrojās tas, ka līdz 1959. gadam šī teritorija nebija nožogota, bet tā nokļuva nometnes teritorijā tās paplašināšanas rezultātā. Ārsts — patologs-anatoms no Ļeņingradas Nikolajs Baranovs rūpīgi izpētīja visus kaulus un kopā ar antropologu Martu Niklusu izdarīja trīs antropoloģiskus pētījumus.

Pilnībā tika noskaidrots sekojošais. — Visi apraktie Javā bija baltieši, — labi attīstīti un spēcīgi noauguši. Pēc galvaskausa pazīmēm tie nepārprotami bija latvieši. Tie nebija miruši. Daudzie ložu caurumi galvaskausos un krūšu kaulos liecināja par aprakto vardarbīgo nāvi. Salauztās kājas un rokas liecināja par šausmīgu izrēķināšanos ar viņiem. Un vēl kāda īpatnība. — Nevienam no atraktajiem politieslodzītajiem nebija sadragāta galvaskausa. Vienkāršam cilvēkam rodas jautājums — kāpēc tad būtu jābūt galvaskausam sadragātam? To paskaidrot vienkārši: tajā laikā apbedīšanas ceremonija Mordovijas nometnēs raksturojās ar visai īpatnēju cinisku Gulaga benžu izdomu. Mirušam ieslodzītam, to iznesot ārpus nometnes teritorijas, dežūrējošais uzraugs pie vārtiem ar lielu dzelzs veseri satrieca galvaskausu, lai tādā veidā pārlicinātos, vai ieslodzītais tiešām miris vai izlicies miris, mēģinot šādā veidā tikt brīvībā. Un tādā veidā visi apglabātie politieslodzītie bija ar sadragātiem galvaskausiem. Toties šie, 1965. gadā atklātie galvaskausa kauli bija veseli. Dīvos gadījumos uz aprakto paštaisīto gredzenu virsmām bija iegravēti latviešu vārdi. Nebija nekādu šaubu, ka tie bija latvieši.

Bet vecie uzraugi — mordovieši, atceroties 30-tos gadus, joprojām sargāja "valsts noslēpumu" un stāstīja, ka šeit apglabāti vācu karagūstekņi. Bet viņi izrunājās par kaut kādu "dumpi". 78 gadus vecais "kadets" Ivanovs, kas Mordovijas nometnēs atrodas jau kopš 1944. gada, stāstīja: "1945. gada beigās aizvien vairāk un vairāk sāka pievest cilvēkus no Baltijas, un nometnē režīms kļuva neizturams. No bada maizes un smagajiem darbiem smilšu karjerā un meža darbos mira

simtiem cilvēku. It sevišķi daudz mira baltieši.

Viņš atceras, ka daudzi latvieši bijuši gara auguma un tiešām priekš viņiem nav taisīti īpaši zārki. Viņiem vienkārši nozāgēja kājām galus. 1954. gada beigās viens no latviešiem, vārdā Jānis, uzaicināja visus politieslodzītos streikot. Nevieni darbā neizgāja. Kriminālisti zonā, kas visu laiku "barojās" no strādājošo ieslodzīto izspiešanas, tagad nostājās administrācijas pusē un izprovocēja nekārtības. Viņi aizdedzināja sardzes un štāba mājas, čekisti kā atbildi uz to nosūtīja uz zonu soda vienību — karavīrus. Kriminālisti palika savās barakās aiz aiznaglotām durvīm un logiem, bet latviešus apšāva it visur, kur tik tos varēja atrast. Tādā kārtā nogalināja vairākus simtus cilvēku. Visus nogalinātos izveda ārpus zonas un kaut kā apglabāja bedrēs. Pēc izformēšanas vienu šīs nometnes baraku apvienoja ar blakus zonu, un tur zem grīdas atklāja nemieru laikā nogalināto atliekas. Šie liķi bija apglabāti zārkos un vienu gadu pēc šiem notikumiem iznesti ārpus zonas.

To labi atceras Ivanovs un paskaidro: — Mums ap nometnes cietumu bija ļoti maza zona. Kad šos liķus atklāja, tad priekšniecība lika viņus apglabāt. Vecais ieslodzītais ukraiņis Skripka bija apbedīšanas komandā, un viņš atceras, ka zārkus atveda ar zirgiem no blakus zonas, bet nebija neviena, kas varētu tos pārtaisīt lielākus. Priekšniecība teica: — Vai jūs nezināt ko darīt? Nemiet zāgi un nozāgējiet kājas tiem fašistiem. Tā arī izdarīja, un nozāgētos kāju galus pielika blakus zārkā.

Es painteresējos, kāpēc vispār "buntavniekus" apbedīja. Tādus taču parasti tikai apber ar zemi, un tas viss. Izrādās, ka tas viss noticis Staļina personības kulta nosodīšanas zīmē, un čekisti izrādīja savu "humānismu". Izrādās, ka 1956. gadā Mordovijas nometņu priekšniecība pavēlēja "ievest kārtību" un tikt galā ar visām Staļina laika paliekām. Tika mobilizētas armijas vienības, lai novāktu lielos kaulu kalnus pie stacijas, kur ieslodzītos izveda ārpus nometnes žoga un uz vietas nošāva. Tur šāva trockistus 1937.—1938. gadā, baltiešu inteligenci 1940. gadā un "dzimtenes nodevējus" pēc kara. Daudzus tādus virspusējus kapus, kas tik tikko apbērti ar smiltīm, karavīri atraka, visus kaulus savāca kaudzēs un aizdedzināja, aplejot ar benzīnu. "Personības kulta seku likvidācijas" gaitā tika savākti un iznīcināti milzīgi kaulu kalni visā Javā, bet pāri palika tikai tās atliekas, kuras mēs 1965. gadā atradām nometnes teritorijā. Es jautāju dažiem uzraugiem, vai daudz tajā laikā Mordovijā bija baltiešu? Nevieni nevarēja man precīzi atbildēt, bet daži teica: — Kas to zina? Viņu bija tik

daudz, cik visu savu mūžu nebiju redzējis. Viņi buldurēja svešu valodu. To vairums bija no Rīgas un Viļņas.” (433)

Belovs šim faktam materiālam pievienojis vēl savu piezīmi: “1966. gadā KGB sauca mani pie atbildības par manis sastādītu ziņojumu par Dubrovlagā organizētiem padomju iestāžu noziegumiem pret politieslodzītiem. Ziņojumam bija pievienots Javā nošauto latviešu liķu izrakšanas akts. Toreiz šai lietai nebija nekāda iznākuma, bet, kad Mordovijas KGB priekšnieks Dešins mani pavadīja tālākā izsūtījumā uz Sibīriju, viņš man teica: “Ja tu vēl turpināsi rakņāties, mēs tevi apglabāsim tāpat kā tavus latviešus. — Vietas tur tiešām tam pietika.” (434)

Sākot ar 1945. gadu Mordovijā nonāca daudz latviešu leģionāru, bet tiem drīzi pa pēdām sekoja nacionālie partizāni. Īpašu grupu veidoja vēl tādi, kurus apvainoja par sadarbību ar vācu okupācijas varu. Tāds pats dadzis padomju varas acīs bija cionisti. Un šinī raibajā sabiedrībā pēdējie nodibināja visciešāko draudzību ar dedzīgajiem latviešu nacionālistiem. Tieši cīņa par tautu brīvību tos tuvināja.

Minot atsevišķas apcietināto grupas un noslāņojumus, apbrīnu pelna nepieklājīgie ticības aizstāvji. Ilgus soda gadus Potmas soda nometnē pavadīja luterāņu mācītājs Maksimilians Grīvāns. Ap viņu bija prāvs skaits citu ticīgo. Vislielāko ievērību izpelnījās Jehovas liecinieki, kas atteicās pildīt tos piespiedu noteikumus un norīkojumus, kas nesaskanēja ar evaņģēliju un viņu morāli.

Bet jau drīzi soda nometnes pildījās ar gluži jaunu apcietināto katēgoriju. Par pretestību padomju varai un viņu rīkotām protesta demonstrācijām Mordovijā saveda jauniešus. Latviešu iedabā nav terrora akti. Apcietinātos jauniešus apsūdzēja parasti par piederību pagrīdes organizācijām, par pretpadomju aģitāciju, par slepenu uzsaukumu izplatīšanu, par padomju karoga noraušanu vai nacionālo karogu izkāršanu.

Tie tomēr bija latviešu nacionālās gribas izpaudumi un tādēļ padomju varai kaitīgi. Visvairāk Maskavu grauza tas, ka latviešu jaunatne viengabalaini nostājās pret rusifikāciju. Tieši tādos gadījumos Maskavas centrālā vara lika Rīgas čekai rīkoties, ierobežojot, ja arī ne novēršot jebkuru atklātu nostāšanos pret krievu varas politiku Latvijā. Nevien pacēla modrību Latvijā, bet visās Baltijas valstīs.

Kamēr latviešu leģionāri un nacionālie partizāni bija sodīti ar 15 līdz 25 soda gadiem, tikmēr padomju varas un ideoloģijas laikā uzaugušajai jaunatnei piesprieda arī mīkstākus sodus.

Bet arī 5 līdz 7 soda gadi nozīmēja daudz. Pats sodīšanas fakts nozīmēja nevien skolu gaitu ierobežošanu un sabojātas darba izredzes, bet vēl jo vairāk — dzīves labāko gadu upurēšanu.

Gunāram Rodem, Gunāram Astram, Viktoram Kalniņam, Dailim Rijniekam piesprieda 15 soda gadus. Helena Celmiņa un Valerijs Aks bija tikai septiņpadsmit gadus veci, kad viņus sodīja, tādēļ viņu soda mērs bija zemāks. Juri Ziemeli sodīja ar 25 soda gadiem, lai gan viņš jau trīspadsmit gadu vecumā pirms tam bija deportēts kopā ar vecākiem uz Krieviju. Ints Čālītis un daudzi citi tika apcietināti un sodīti pa divi lāgiem. Daži no viņiem apzīmēti par disidentiem, citi par režīma kritiķiem un tamlīdzīgi.

Anatols Radrigins, kas pavadījis desmit soda gadus Mordovijā, apzīmē Gunāru Rodi, Viktoru Kalniņu un citus redzamākos latviešu tiesību cīnītājus par Latviešu nacionālās frontes vīriem. Jautāts, kādas tautības ieslodzītie bijuši Mordovijā, Radrigins norādīja, ka sešdesmitajos gados visvairāk bijuši ukraiņi, tad latvieši, lietuvieši, igauņi un žīdi. (435)

Kad Mordovijā nonāca gados jaunie latviešu patrioti, tie satikās ar tiem, kas bija nonākuši tur jau tūlī pēc Otrā pasaules kara. Ne jau visi bija leģionāri vai partizāni, kurus tur sastapa. Daži bija pavisam neparastos apstākļos apcietināti. Tur atradās arī viens Latvijas kara flotes matrozis, kas bija iekļauts vēsturiskos notikumos. Šis kara jūrnieks stāstīja, ka viņš atradies uz viena Latvijas karakuģa, ko Baigajā gadā krievi pakļāvuši Baltijas sarkanajai flotei. Otrā pasaules kara laikā viņa kuģis nosūtīts cīņai pret somiem pie Ladogas ezera. Viņu komanda bijusi vecajā sastāvā, arī kapteinis vēl arvien agrākais. Tikai seši komunisti esot uzlikti kā sargi. Vienu dienu, stāsta minētais matrozis, viņi sasējuši un iemetuši kajītē šos padomju uzraugus. Pēc tam signalizējuši somiem, ka padodas. Somi atbildējuši ar saviem signāliem, kas ļāvis latviešiem doties somu gūstā, ieskaitot minētos sešus krievus. Pēc zaudētā kara somi bijuši tomēr spiesti latviešu kara jūrniekus izdot krieviem. Tā arī viņš nonācis Mordovijas purvos. (436)

Par latviešiem Mordovijas soda nometnēs iegūtas arī jaunākas ziņas. Lietuvietis Sims Kudirka, kura vārds pazīstams no padomju kuģa afēras Amerikas krastu tuvumā un kam arī iznāca kādu laiku atrasties apcietinājumā kopā ar latviešu ieslodzītiem, 1974. gada rudenī pastāstīja, ka viņš atradies Mordovijas 3. spaidu darba nometnē. Tanī tobrīd atradušies 500 ieslodzīto, — to vidū trīsdesmit latviešu. Viens

no tiem, ieslodzītais Arnolds Pārups, bijis bīstami slimš. Jautas vien, ka Pārups pa otram lāgam ievietots padomju soda nometnē, sabeižis galīgi viņa veselību. Ceļā uz nometni šis latvietis mēģinājis bēgt, bet sargi sašāvuši viņu kājā. Tā Pārups nometnē neesot bijis ne dzīvotājs, nedz mirējs.” (437)

Pēc Vorkutā pavadītiem septiņpadsmit soda gadiem tur atrada nāvi arī Voldemārs Tamanis, dedzīgs latviešu patriots, kas nebaidījās uzpurēties latviešu lietas labā. Līdzīgu likteni tur piedzīvoja vēl citi politiski vajātie.

Sevišķi bīstamu valsts noziedznieku kategorijā bija ieskaitītas arī sievietes.

Par vajātām sievietēm spilgti reālā skatījumā plašu pārskatu savā grāmatā “Sievietes PSR cietumos” devusi Helena Celmiņa, kuru pirmo reizi jau kā mazgadīgu apcietināja. Bet ar to padomju varai nepietika, viņu apcietināja vēlāk pa otram lāgam. Nonākot Mordovijas 17 A nometnē, viņa tur sastapa latviešu meitenes, ar kurām viņa jau agrāk bija iepazinusies čekas pagrabos. Viena no tām bija Zenta. Par šo smagi piemeklēto meiteni Celmiņa pastāsta sarunas veidā, tikšanās brīdī:

“Ar šausmām skatījos uz Zentu,” ievadam saka Celmiņa. “Kāda viņa izskatījās, to grūti aprakstīt. Viņa vēl bija jauna, varbūt nedaudz jaunāka par mani, bet seja bija vaska krāsā, un ja nebūtu spožo, kustīgo acu, varētu domāt, ka tā ir balzamēta miroņa seja. Likās, it kā dzeltens pergaments būtu pārvilkts galvas kausam. Sejas panti bija siki, glīti, bet spožās acis nedabīgi lielas. Augumā viņa bija pasīka un ļoti tieva. Mēs ar Zentu palikām divatā.

“Jūs laikam ilgi jau te esat?” es līdzjūtīgā balsī iejautājos.

“Labu laiciņu esmu jau nosēdējusi.” To viņa pasacīja ar smaidiņu, it kā tas nebūtu nekas sevišķs. Kā vēlāk uzzināju, Zenta bija divdesmitpiecgadniece. Kad Zenta pasmaidīja, ievēroju, ka viņai visi zobi tumši pelēka metalla. Es nenoturējos un pajautāju:

“Kas jums ar tiem zobiem, jums te apcietinājumā tādus taisīja?”

“Jā, jo man čekā pie pratināšanas viņus izsīta.”

“Kā izsīta, visus reizē?”

“Jā, visus reizē ar vienu sitienu.”

“Nu, nelieši, pašiem viņiem vajadzētu izdauzīt visus zobus, lai zina, kā ir. Un šitos ielika turpat Rīgā?”

“Kur nu, tos man ielika Sibīrijas nometnē.” (438)

Helēna Celmiņa ir pirmā sieviete, kas devusi plašākas ziņas par Mordovijas sieviešu nometni. Parasti pieminēti

tikai vīriešu likteņi šini un citās padomju nometnēs. Celmiņa apzīmē Mordovijas 17 A sieviešu nometni par labošanas nometni. Tādi apzīmējumi lasāmi padomju dekrētos un sākotnējos nolikumos, bet vēlākajos gados no visa palika pāri tikai apzīmējuma dekoratīvā puse. Politiskajās apsūdzībās rodas acīm redzamas pretrunas, it īpaši ja tādām, kas cīnījies par savas tautas brīvību un pašnoteikšanās tiesībām, pielieto "labošanas metodi", tas ir — liek akceptēt nebrīvību un savas tautas pakļaušanu svešai varai.

Bet Celmiņa pati norāda, ka pat tās latviešu sievietes, kas nebija sodītas ar 10 vai 25 soda gadiem, bet kurām bija piespriesti divi gadi stingrā režīma darbu nometnē, nepaturēja Latvijā. Viņas vārdiem runājot: "Bet ar stingro režīmu Latvijā nevar paturēt, tur nav tādu nometņu. Ir tikai vispārēja režīma nometnes. Tādēļ šad tad arī ar maziem sodiem iznāk mērot tālo ceļu no dažādām Padomju Savienības republikām uz Mordoviju, kur ir vienīgā tāda nometne sievietēm." (439)

Zīmīgs ir arī tas, ko Celmiņa var pastāstīt par darba atalgojumu Mordovijas grandiozajā nometnē. Ir runa par atalgojumu naudā. Pirmajos deportāciju gados šāda atlīdzība neeksistēja, pat vēdera tiesai nekas netika. Bet tad ievada "naudas saimniecību". Kāda tā izskatās, to Celmiņa ilustrē tieši ar faktiskajiem apstākļiem Mordovijā.

"Vispirms jārunā par nometnē nopelnīto naudu. Katrai ieslodzītai bija darba nometnes grāmatvedībā sava kartiņa. Kartiņā bija uzrādīts vārds, uzvārds, pants, soda ilgums un cik ieslodzītajai ir naudas. Ienākumus un izdevumus ierakstīja naudas uzskaites kartiņā. Ienākumi nometnē bija tikai tām ieslodzītajām, kuras strādāja šūšanas fabrikā un pildīja izstrādes normas. Izstrādes normas bija lielas, bet šūšanas izstrādājumi lēti. Šuva armijas vajadzībām veļu un darba cimdus. Augstākā izpeļņa, kuru varēja sasniegt labi kvalificēta šuvēja, iznāca 80 rubļi mēnesī (uz papīra).

Pēc Vissavienības likumiem visiem Padomju Savienības ieslodzītajiem aprēķina tikai 50 proc. no faktiski nopelnītās naudas, jo otru pusi pārskaita par labu valstij. To ieskaita sodā. Tādēļ cietuma apstākļos visiem jāstrādā par pusalgu, kaut gan tiesas spriedumā par to nemin ne vārda. Padomju Savienība tādā veidā visos savos pastāvēšanas gados ir varējusi labi iedzīvoties uz apcietināto rēķina. Tai ir ļoti izdevīgi turēt cilvēkus labošanas darbu nometnēs.

Tātad augsti kvalificētai šūšanas speciālistei, kas izpilda darba izstrādes normas, viņas personālā konta kartiņā ierakstīja 40 rubļus mēnesī. Tā bija nometnes apstākļos

visaugstākā iespējamā izpeļņa. Lielajam vairumam sanāca ap 20 un pat mazāk. Lauku darbu brigādē strādājošām iznāca 10 līdz 15 rubļi mēnesī. Tālāk kartiņā izdarīja attiecīgos atvilkumus. Vislielākie atvilkumi bija par cietuma uzturu un apģērbu. Padomju Savienībā cietumnieki nav sīkumaini un par kapeikām nestrīdas. Tādēļ neviens nav īsti izdibinājis, kādēļ citu mēnesi par uzturu norēķina 13.50, bet citu mēnesi uztura maksa uzkāpa līdz pat 17 rubļiem mēnesī. Galvenais, cietumā par velti nevienu nebaro, — visiem jāstrādā un sev uzturs jānopelna. Kas nestrādā, tam nebūs ēst un to liek karcerī ar pliku maizi un ūdeni. Bez tam novelk naudu par elektrību, apkuri, telpām un par gultas veļu.” (440)

Un kā bija ar pašu Helenu Celmiņu?

“Kad mani pēc soda izciešanas atbrīvoja, tad izrādījās, ka es biju palikusi valstij parādā par cietumā turēšanu 57 rubļus un 20 kapeikas.”

Arī tas viss, kā redzam, pieder pie padomju iekārtas un t.s. sociāliem sasniegumiem. Bet noklausīsimies vēl viena aculiecinieka stāstu.

DR. VADZIS STĀSTA

Čeka pa divi lāgiem atvēra Jānim Vadzim durvis, lai viņam ieskaidrotu, ka viņš ir “pretpadomju elements”. Pirmo reizi viņu aizveda uz Spasku, bet 1960. gadā par jaunu uz Mordovijas soda nometni. Pēc Karagandas apgabalā pavadītajiem pieciem soda gadiem padomju tiesa kāda Kušnera vadībā piesprieda Vadzim vēl trīs soda gadus. Viņš, lūk, pēc atgriešanās no vergu gaitām Spaskā esot par tām uzrakstījis atmiņas. Jebšu tās bija uzrakstītas tikai uz lapiņām un atradās tikai viņa galda atvilktnē, tad noziedzīgais pierādījums čekai bija rokā.

Tikai vēlākajos gados un pēc izkļūšanas brīvajā pasaulē Dr. Vadzis varēja par jaunu aprakstīt notikumus padomju valstībā. Savas atmiņas viņš publicējis trimdas presē. No visa tā izmantojam tikai nelielus izvilkumus par apstākļiem Potmas vergu nometnē sešdesmitajos gados. Dr. Jānis Vadzis stāsta:

“15. darba nometnē bija ieslodzīti apmēram tūkstoš cilvēku. Sēta ap nometni bija koka, jo akmeņi, kā Spaskas nometnē, arī te nebija dabūjami. Pa lielākai daļai auga lapu koki. Tie nebija lieli, bet auga biezi un izveidoja brikšņus, caur kuriem grūti bija izspraukties. Lai varētu notvert izbēgušo

ieslodzīto, mežā bija izcirstas stigas. Trauksmes gadījumos tās apsargāja, ka pāri stigai nevarēja pārskriet pat pele, lai to nemanītu. Potmas nometnes bija zemā vietā. Rudeņos un pavasaros visi ceļi un celiņi slīka dubļos. Lai nebūtu jābrien dubļi un neienestu tos barakās, bija uztaisītas laipas visapkārt zonai. Ieslodzītie gāja pa tām — pa vienam vai saķērušies. To sauca par “Brodvejas” pastaigu. Arī uz karceri veda koka laipas. Karcera ēka atradās zemākā vietā, tā ka pat vasarā, ejot pa laipām, zem tām šlakstēja ūdens un apkārt auga ūdens zāles. Aiz zonas sētas atradās ieslodzīto cietums. Tur ieslodzīja tādus, kas nepadevās režīmam. Nometnes tiesa piesprieda dažreiz ieslodzījumā pavadīt mēnešus vai pat gadus. Režīms cietumā bija bargs. Manā laikā trīs 15. nometnes ieslodzītie bija mēģinājuši bēgt. Divus sargi nošāva, trešo notvēra. Viens ieslodzītais sirdī bija iedūris adatu. Igaunis Vēbers viņu vēl ārstēja, bet viņš nomira. Kāds ieslodzītais no mūsu zonas gribēja izbēgt. Viņš bija ievērojis, ka kādā sargu tornī pa dienu nav novērotāja. Viņš pārķļuva pāri abām sētām un metās bēgt. Bet aiz sētas kāpostus ravēja mordoviešu sievas, kuru vīri bija ieslodzīto sargi. Tās kā vārņas uzbruka ieslodzītam. Viņš nevarēja nekur aizskriet, un sargi viņu notvēra.

Atsevišķā nodaļā pie 15. nometnes bija ieslodzīti mācītāji. Komūnisti viņus sauca par “kulta kalpiem”. Tur sodu izcieta nevien mācītāji, bet arī sektanti. Visstiprākā sekta bija Jehovas liecinieki. Lai arī cik bargs un stingrs bija režīms, Jehovas liecinieki neatteicās no savas mācības un uzskatīja, ka visos laikos Kristus mācība tikusi vajāta, bet apustuļi nebaidījušies Jēzus vārdā iet mocekļu nāvē. Tādi fanātiķi bija Jehovas liecinieki. Sekta nākusi no Amerikas. Ja cilvēku neapmierina skaitļi un grafikas, ko Padomju Savienība kladzina, cilvēks meklē garīgo barību, meklē Dievu. Bez ticības cilvēka dzīve ir bez satura — vēsa un ledus pārklāta.

Potmas nometnē bija arī lopu farma, kurā ieslodzītās sievietes kopa govīs. Pienu veda uz galveno nometnes pārvaldi. Dažreiz to izsniedza arī ieslodzītiem — pret taloniem. Tā kā piena bija maz, tad izsniedza tikai vienu litru. Rindas bija garas, un visiem nepietika. Ja kādam bija taloni, bodītē varēja nopirkt arī maizi.

Bija arī ķieģeļceplis. Bet saražotos ķieģeļus veda uz citām vietām. Darbojās arī vēl koku zāģētava. 15. nometnē bija arī plaša dārzniecība, kuru vadīja ieslodzītais latvietis Kārklīšs, bijušais Rīgas centrālā cietuma priekšnieka palīgs. Tas bija jauks cilvēks. Viņa vadītā dārzniecībā strādāja vairāki latvieši. Posts bija, ka caur dzeloņstieplu žogu dārzā lida ieslodzītie un

zaga gurķus un tomātus. Mordovijā labi padevās kāposti. Galviņas bija lielas un sulīgas, nebija tādi kā Spaskā — mīkstie lopu kāposti, kas izauga tikai lapās, bet neradīja galviņas. Kāpostus ieslodzītie iesālīja cementa tvertnēs. Stampāja tos kājām, uzvilkuši garos gumijas zābakus kā zvejnieki. Iesālīja arī gurķus un tomātus. Tomāti garšoja lieliski, bet gurķi ātri pieņēma linu mārkla garšu. Pie dārziņa Kārklīņa iemācījās ēst tomātus ar cukuru. Sagriezām pilnu bļodu, uzbērām cukuru un, piekožot maizi, tos baudījām kā Dieva dāvanu.

Nometnē bija mans agrākais darba biedrs Vestienas aptiekas pārvaldnieks Artūrs Grīnblats. Viņš kopā ar sievu, vāciešiem atkāpjoties, bija aizbraucis uz Vāciju. Bet dēls Gunārs apstākļu dēļ bija palicis Vestienā. Grīnblats atbraucis atpakaļ, paklausot Rīgas radiofona aicinājumam, jo tas dziedājis dziesmu "Pie tēvuzemes dārgās ķerīes klāt". Komunistu agitatori aicinājuši mājās un solījuši, ka neviens netiks sodīts. Tā kā Grīnblats bija atstājis dēlu Vestienā un viņam bija labas attiecības ar kreisi noskaņotām aprindām, viņš atstājis Vāciju un atgriezies "dzimtenes klēpī", kā komunisti propagandēja. Pa to laiku Grīnblata dēls bija uzsācis partizāna gaitas. Jaunie puikas izbūvējuši bunkuru Viesienas Kaķīšu ezera krastā uz bijušā Vestienas lauksaimniecības skolas pārziņa Gailīša zemes. Bunkurā dzīvojis arī jaunākais Viesienas dzirnavnieka Štrausa dēls. Bunkuru ielenkuši miliči. Izcēlusies apšaudīšanās, kurā kritis Grīnblata dēls, bet jaunais Štrauss sagūstīts. Pēdējais nobijis soda nometnē 10 gadus un atgriezies Latvijā. Vecais Grīnblats ar sievu izsūtīti uz Amūras apgabalu, bet pēc tam atsūtīti šeit uz Potmu. Viņa sieva atgriezusies Vestienā, tagad strādā Mārcienas linu fabrikā.

15. nometnē par ārstu nostrādāju gandrīz divus gadus. Dažas dienas pagāja steigā, bet dažas vilkās gausi, nevarēja vakaru vien sagaidīt. Vaļas brīžos domas kā pelēki miglas vāļi lēni vēlās. Par tagadni negribējās domāt, tā bija vienmuļa. Bet domas arvien kavējās pie senāk pavadītām dienām. Te uzpeldēja viens, te atkal citi bijušie paziņas. Naktīs stundām ilgi gulēju vaļējām acīm un, nekā nesaskatot, raudzījos tumsā. Tas pats nemiens mocīja un vajāja visus ieslodzītos. Daži miegā vaidēja, daži grieza zobus. Senās Romas dzejnieks saka, ka mīksta lietus pile, nemitīgi pilot uz cieta akmens klona, izkaļ robu. Tāpat laika piles, kritot uz ieslodzīto garu un miesu, izkala garīgus un miesīgus robus. Liela daļa ieslodzīto slimoja ar augstu asins spiedienu, kas beidzās ar trieku un nāvi. Ieslodzījums visiem sadragāja veselību.

Man ārsta darbs bija pazīstams un grūtības nerādīja. Bet daži ieslodzītie atļāvās pret notiesāto ārstu izteikt rupjības, ko normālā dzīvē nebūtu darījuši. Pirmais iemesls dusmām bija, ja neatbrīvoja no darba. Sekoja dažādi draudi — ielauzīs ribas, sados pa galvu. Ja no šādiem draudiem būtu nobijies un nelikumīgi atbrīvojies, tad velnam būtu iedevis pirkstu. Ieslodzītie tad diktētu ārstam, kas un kā jādara. Baidīties nedrīkstēja, kaut arī vēlāk būtu jācieš. Ieslodzītie barakās ārsta stūrgalvību pārsprieda. Ja ārsts savu autoritāti prata saglabāt, tad to cienīja un draudi izbeidzās. Otrs noņemnes piedauzības akmens bija čifiristi un narkotiķi. Tie bija nestabili ļaudis. Viņu garstāvoklis atkarājās no ieņemtā uzbudinošo vielu daudzuma. Tie bija gan pacilātā, gan nospiestā omā. Slikto dūšu tie nereti izgāza uz ārstu. Tā nevien ārējie apstākļi un cietumnieka apziņa, bet arī šie cilvēki pa pilienam vien kala robus manā nervu sistēmā. Kādreiz tie bija sasprindzināti kā vijoles stīgas, un vajadzēja tikai nelielu pagriezīenu, lai kaut kas pārtrūktu.

Starp noņemnes ieslodzītiem paklīda baumas, ka drīzumā mūs pārvedīšot uz citu noņemni. Šīs baumas arī piepildījās. Daļai ieslodzīto pārmaiņas rādījās patīkamas, jo iegūs jaunus iespaidus, satiks jaunus cilvēkus, varbūt pat paziņas vai draugus, un būs pārmaiņas arī darbā. Cietumniekiem adresi mainīt taču viegli. Vienīgā manta — dienas maizes porcija, machorka un graudiņš cukura. Ja gadījās saņemt kādu tējas karoti smalkā cukura, tad to ievīstīja lupatiņā. Papīra strēmelīti tādai vajadzībai nedrīkstēja izlietot, — to taupīja machorkas ietīšanai. Bez tam katram ieslodzītajam bija arī mantu maiss, bet tas glabājās noliktavā. Vajadzības gadījumā arī to uzsviedīs plecos un izies pa vārtiem.

Pirmais ešelons aizbrauca pēcpusdienā. To aizveda uz noņemni, kurā atradās Potmas noņemnes galvenā pārvalde. Tā nebija laba vieta. Kā nekā, tuvumā daudz priekšnieku, daudzas vērīgas acis. Ieslodzītiem tas nepatika. Tie nemīl, ka priekšniecība vietā un nevietā maisās pa kājām. Priekšniecība ieslodzītiem ir lielākais ienaidnieks.

Pienāca arī mūsu kārtā sēsties ešelonā. Mantu maisus novietoja atsevišķā vagonā, kur tos uzraudzīja divi ieslodzītie. Galā tie maisus izsvieda no vagona. Drīz mēs nokļuvām izraudzītā 10. noņemnē. Tā bija tuvāk Potmas stacijai, dzelzceļam, kas ved uz mājām — uz dzimteni. Bija jau vakars un tumsa. Ap noņemni dega spožas elektriskās spuldzes. Visgaišāk bija apgaismoti vārti. Tur katrā pusē dega spuldze un virs divviru vārtiem — trešā. Saņemti tikām laipni, kā

sengaidīti un ilgi neredzēti ciemiņi. Kad saņēmām savus mantu maisus, mūs ielaida nometnē un sadalīja pa barakām. Mani ievietoja pavāru un maiznieku barakā.

10. nometnē sodu izcieta ap 3000 ieslodzīto. Starp tiem liels skaits arī latviešu, igauņu un lietuviešu. Daudzi no tiem bija veci cilvēki, notiesāti un izsūtīti jau Staļina valdīšanas laikā, un daudzi Otrā pasaules kara dalībnieki, kas ar ieročiem bija cīnījušies pret komunistiem, parādot pret tiem naidu un savu nacionālo stāju. No vecākā gada gājuma Spaskas nometnes ieslodzītiem Potmā satiku Maksī Čālti. Viņš bija atsūtīts no Karagandas. Par nacionāliem rakstiem "Tēvijā" viņš bija izpelnījies 25 gadus. Viņa rakstu iespaidā un uzmudinājumā viņa dēls bija iestājies 19. latviešu divīzijā un cīnījies Kurzemes cietoksnī. Par to viņš savus desmit gadus izcieta blakus 10. nometnei. Maksis Čāltis, vadot nometnes gadus, bija stipri sakrities miesās un novecojis: ar sirmiem matiem un grumbām izvagotu seju. Un tomēr, ne Spaskas nometnes bads, ne Potmas purvainie rudens un pavasara dubļi viņu nespēja salauzt. Nožēlojamie apstākļi pat vēl stiprināja viņa nacionālo pārliecību. Man vēl tagad dzīvi acu priekšā veidojas Čāliša seja Spaskas nometnē. Tur vēl viņam bija gaiši, isi apcirpti mati, sirsniņgas un izteiksmīgas acis. Viņš nevien pats ticēja, bet arī citus prata pārliecināt, ka Latvija bijusi un būs atkal. Potmā uz viņa vatētā fraķa, kur taisnās šuves vilkās paralēli kā taisnas šosejas, vēl atradās netīrs plankums, kur Spaskā bija uzšūts ieslodzīto numurs. Potmā tādu nebija, bet verga tiesības nebija mainījušās. Bez numuriem tomēr bijām un palikām valsts bīstamie ienaidnieki, kam arvien potēja pasakas, ka cilvēcei laimi nesīs tikai komūnisms, kaut visi apstākļi liecināja, ka tie ir balti meli. Bez kauna un goda jūtām nocenzētā prese kladzināja, ka kapitālisma iekārtās cilvēki mirst badu. Par to, vai tas tiesa vai ne, pārliecināties nevar, jo robežas noslēgtas, kā Puškina savā lūgā Boriss Godunovs raksta: — Valdnieks slēdzis robežas tā, ka pat krauklis nevar pārļauties. — Tie, kas zināja par dzīvi ārpus Padomijas, tika ieslodzīti soda nometnēs — pārdomām un lēnai iznīcināšanai. Ne par velti ieslodzīto starpā radās atziņa, ka tāpat kā ezi arī komūnismu ar pliku pakāju nenospiedīsi. To neiznīcinās kvēlainās runas, raksti, rezolūcijas vai demonstrācijas. Tas viss ir veltīgs darbs, — laika un līdzekļu izšķiešana.

Potmas 10. nometnē satiku arī kādreizējo Spaskas iemītnieku Ladusānu. Jau Spaskā viņš gulēja slimnīcā ar multiplo sklerozi, t.i. nedziedināmu nervu slimību, kura attīstās lēnām, pārveidojot nervu šūniņas. Pēc laika slimnieks

vairs nevar kustēties, jo locekļi pamirst. Slimība arvien progresē un nav dziedināma. Ladusāns bija nosirmojis un izdilis miesās. Arī urīnu saturēt viņš vairs nevarēja, un tas tecēja gultā. Sanitāri gan viņu kopa, bet bez mīlestības, ar nepatiku, kā neizbēgamu pienākumu. Kad gulta bija saslāpināta, tad pat viņu lamāja. Sākumā Spaskas nometnē viņš vēl bija spēka gados. Vācu okupācijas laikā Ladusāns bija Ludzas apriņķa priekšnieks un apriņķa mežus tīrījis no partizāniem un komunistiem, ar ko bija izpelņījis daudzus gadus vergu nometnē. 10. nometnes slimnīcā Ladusāns arī nomira. Miers viņa pišļiem svešā, purvainā Mordovijā.

No Spaskas nometnes Potmā bija atvests rīdzinieks Čačs. Viņš bija izpelņījis 25 gadus. Sadzīvē viņš bija izpalīdzīgs un draudzīgs. No Latgales sadraudzējos ar virsmežzinī Puriņu. Viņš bija notiesāts uz 10 gadiem par šādu vācu okupācijas laikā izdarīto "noziedzumu": — Kāds vietējais iedzīvotājs piezvanījis Puriņam un ziņojis, ka viņa pirtīnā ienācis un paslēpies kāds aizdomīgs cilvēks. Puriņš saziņojis savus mežsargus un pirtīņu ielenkuši. Puriņš gājis pirtīnā iekšā, bet svešinieku nav atradis. Tad viņš uzlīdis pirts augšā, kur bijušas uzkārtas pirts slotas. Kad Puriņš pārbīdījis slotu rindu, no slēptuves uz viņu atskanējis šāvieni. Lode tomēr Puriņu nav ķērusi. Svešnieks nolēcis no pirts augšas un meties bēgt. Puriņš ar mežsargiem raidījuši tam pakal vairākus šāvienus. Kāda lode bēgli trāpījusi, un viņš saļimis. Pēc neilga laika arī miris. Nošautais izrādījies partizāns un komunistu funkcionārs. Pēc lielinieku ienākšanas Puriņš un mežsargi apcietināti, un katram piespriesti 10 gadi. Puriņš Potmā izcieta pēdējo gadu no uzliktā soda un pēc atbrīvošanas aizbrauca uz Kurzemi pie sievas.

Nometnes slimnīcā gulēja daļēji paralizētais latvietis Končiks no Rīgas. Viņš pēc Kurzemes cietokšņa kapitulācijas uzsācis partizāna gaitas Birzgales mežos. Par viņa sagūstīšanu čekisti bija izsolījuši lielāku naudas summu. Kārdinājumā viegli nopelnīt bija iekritis vietējais kooperatīvu vadītājs, kurš čekistiem bija apsollījis Končiku nodot. Čekisti viņam nodevuši degvīna pudeli ar piejauktām miega zālēm. Kad ieradies Končiks, laipnais namatēvs to aicinājis savā istabā, cienājis uzkodām un sazāļoto degvīnu. Končiks drīz ielaidies dziļā miegā un atmodies tikai čekistu mašīnā atbruņots un dzelžos saslēgtām rokām. Viņam bija piespriesti 25 gadi. Ar krukļu palīdzību viņš knapi varēja kustēties. Kādu rītu viņu atrada gultā mirušu. Tā viens pēc otra beidza dzīvi patrioti — tie kusa tikpat kā sniegs pavasarī. Arī tie, kas soda gadus izcieta, dzīvē atgriezās ar sadragātu veselību un ilgi nedzīvoja.

Bads un nepietiekamie vitamīni atstāja iespaidu uz nākotni. No skorbuta sekām izkrita zobi. Sākumā tie sāka kustēties un beigās bez sāpēm izlūza. Tos nevarēja glābt mežrožu sarkanie augļi, kurus deva vitamīnu vietā.

No Latgales vēl 10. nometnē sodu izcieta Rancāns un Trasuns. Pirmais bija bīskapa un arī aizvestā Dr. Rancāna radnieks. Abi bija jau vecāki vīri un notiesāti kā Latgales nacionālisti. Grāmatvedībā tika nodarbināts latvietis Nikitins. Ieslodzīto veikaliņu pārzināja divi Liepājas latvieši. Pēc paraduma, ka Latvijā bija tirgotāji lielāko tiesu žīdi, tad abus veikalniekus saukāja par žīdiem. Tas nebija nievājums vai nicinājums, ko abi arī saprata un katram tautietim palīdzēja, — kur un kā vien varēja.

Kā jau visās Padomijas soda nometnēs, arī Potmā bija liels papīra trūkums. Ieslodzītie lūdza piederīgiem reizē ar pārtikas saiņiem sūtīt arī avīzes. Tie savukārt nevarēja saprast, kāpēc ar nevērtīgām avīzēm jāpalielina saiņa ierobežotais svars? Nevienam ieslodzītam taču avīžu ziņas, kā Izvestija vai Pravda neinteresēja, bet tikai papīrs, kurā ietīt machorku. Par Izvestiju un Pravdu ieslodzītie nīrgājās, jo nedz ziņas, ne arī taisnību tur atrast nevarēja. Ja saiņi bija ieliktas avīzes, tad saiņu izsniedzējs tās paturēja, aizbildinoties, ka priekšniecība avīzes noliegusi izsniegt. Viņš vēlāk tās izdalīja draugiem vai pat pārdeva. Machorku nācās ietīt tādā papīrā, kāds pagadījās, un — jo melnāka bija drukas krāsa, jo iznāca sūrāks dūms.

Ieslodzītiem pēc katrām desmit dienām bija jāiet pirtī. Latviešiem pierasto koka ķipiņu nebija, bet gan skārda bļodas. Regulāra tīrība ieslodzītos pasargāja no utīm, bet no blaktīm nevarēja atkauties tāpat kā Spaskā. Nelīdzēja ne plaucēšana, ne uguns. Pēc pirts izsniedza tīru apakšveļu un palagu. Veļu turpat pirtī mazgāja speciāli norīkoti ieslodzītie. Nolietoto veļu, ja nevarēja salāpīt, sacirta, lai nevarētu iemainīt jaunu vai pārdot. Veļa bija gatavota no Turkestanā audzētas kokvilnas. Audumā dažreiz vēl bija atrodamas kokvilnas tumšās sēkliņas, kas izskatījās kā blusu mēsli.

Veļu mazgāja paši ieslodzītie. Pēc pirts barakas vecākais to savāca un nodeva mazgātavā. Pēc izmazgāšanas un izgludināšanas to ieslodzītiem izsniedza Zirnis no Limbažiem. Viņš 10 gadus izcieta un pēc atbrīvošanas aizbrauca pie sievas, kura arvien vēl dzīvoja Limbažos. Zirnis tur kolchozā nav palicis, bet darbu dabūjis Ķeguma spēkstacijā.

Ciņa ar blaktīm nometnēs bija nesekmīga. Arī žurkas bija savairojušās milzu daudzumos un tikpat izsalkušas kā ieslodzītie. Tās negrieza ceļu ne kaķiem, ne cilvēkiem. Kādā

telpā ieslodzītos apmācīja vistkopības mākslā. Mācību laikā žurkas skraidīja pa galdiem. Šīs telpas vakaros noslēdza un rītos atslēdza un uzkopa madonietis Trūps. Vienu nakti viņš telpā bija atstājis kaķi. Rītā Trūps atradis 12 nokostas žurkas, bet arī kaķis no žurku kodieniem nobeidzies. Žurku briesmas nevarēja mazināt arī pašu ieslodzīto uztaisītie slazdi. Vakaros, un pat dienas laikā, žurkas lielos baros skraidīja pa nokasīto starpzonas joslu un līda koka drenu caurulēs, kas novadīja no nometnes teritorijas lieko ūdeni. Dažreiz tās pat drenas aizdambēja.

Nometnes maizes ceptuvi vadīja suits. Viņš Latvijas laikā bijis Alsungas pagasta kārtībnieks, par ko izpelņījis 10 gadus. Viņa soda gadi drīz izbeidzās, un viņš aizbrauca pie sievas Alsungā. Vaļas brīžos Trūps maizes ceptuvē palīdzēja pie smagākiem darbiem. Kādreiz ceptuves vadītājs viņam iedeva baltmaizes kukulīti nodošanai man. Par to biju priecīgs un vēl tagad esmu pateicību parādā. Kaut gan ar maizniekiem dzīvoju vienā barakā, lai neceltos sūdzības, maizi tie man tieši dot nedrīkstēja. Trūps ar savu it kā nopelnītu kukulīti varēja darīt, kā tīk, un par to neviens iebildumus nevarēja celt.

Kādā pievakarē viens ieslodzītais bija iekļuvis aizliegtā starpzonā. Viņš tur mierīgi pastaigājās krustām šķērsām. Atsteidzās nometnes priekšnieks, lūdza viņu nākt laukā un lai nekādā ziņā nemēģina kāpt pāri dzelozstiepleņu sētai, ko no vairākiem sargu torņiem novēroja sarkanuzplečainie garnizona sargi. Priekšnieks brīdināja nelaimīgo, ka šie sargi nav viņam pakļauti un tie viņu nošaus. Visam tam ieslodzītais nepiegrieza vērību un mēģināja rāpties pāri sētai. Sargi viņu nošāva. Pēc tam neviens neinteresējās un neviens neuzzināja, kāds iemesls nelaimīgo spieda meklēt nāvi. Vai tas bija dzīves apnikums, nometnes dzīves grūtības, vai varbūt piederīgie no viņa novērsās? Tiku dzirdējis, ka tāda veida pašnāvnieki bijuši visās Potmas nometnēs, kuri labprātīgi izgājuši sargu šauteņu stobru priekšā.

Par mūsu barakas ārpuses izdaiļošanu — audzējot puķes — rūpējās latvietis Rāre. Viņa roku koptas, auga un ziedēja magones, gladiolas, rezēdas un citas puķes. Vakaros bija sevišķi patīkami iziet pagalmā, kur pretī virmoja saldo rezēdu piesmaržotais gaiss. Latvieši arvien ir bijuši daiļuma mīlētāji. Puķes skaistināja māju apkārtni, kaut arī tās bija tikai ieslodzīto mītnes. Latvijā lauku sētās puķes kopa un audzēja sievietes. Mums nometnē sievietes nebija, un viņu vietu aizpildīja ieslodzītais latvietis Rāre.

Mana guļas vieta ar salmu maisu atradās augšas nārā.

Vaļas brīžos, dienā, ar apakšējās nāras gulētāja atļauju sēdēju apakšā. Tāds bija barakās nodibināts paradums, ja vien pēc nakts maiņas tur dienā negulēja pats nāras īpašnieks. Tādās reizēs arī sarunas nebija skaļas, lai netraucētu gulētāju. Tikai pēc vakara zvana, kad tika izdzēstas ugunis, līdu savā nārā. Pa nakti uguns dega tikai uz dežuranta galdiņa, spuldzīte kaķa acs lielumā. Lielā telpā tā meta tikai knapi saredzamu blāvu gaismu. Nakts klusumā varēja dzirdēt ieslodzīto elpošanu, krākšanu, un reizēm viens otrs miegā iekliedzās vai izbēra veselus teikumus savā valodā. Miegā droši vien izpaudās kādi iepriekšējie pārdzīvojumi vai nu čekas pagrabos, vai ģimenes un draugu starpā. Tā tas turpinājās katru nakti. Darbā nogurušie to ne jūta, ne dzirdēja. Tie gulēja dziļā miegā.

Naktis plānā vira spieda manu pūslī, un vairākas reizes bija jāceļas un jāatvieglinās. Lai nokļūtu no augšējās nāras, man bija jāuzkāpj uz apakšā gulētāja — ukraiņa galdiņa, kurš bija pārklāts ar paša īpašnieka raibiem krustiem izšūtu drēbi, ko viņš sauca par galdautu. Šī viņa rokdarba dēļ mums bieži izcēlās nepatīkama izrunāšanās. Dažreiz pat veltīgi un nesaprasti palika mani aizrādījumi, ka bez atbalstīšanās uz skapīša no augšējā stāva nemaz nevar nokāpt. Bet saspīestā dzīve un dažādu raksturu un tautību mistrs mūs visus bija padarījis kašķīgus un neiecietīgus, un ķildas nereti meklējām bez dibināta iemesla.

Mūsu barakā bija liels galds, pie kura ieslodzītie spēlēja šachu vai domino. Skatītāju arī netrūka, bet tie spēles cīņā nedrīkstēja dot padomus. Bija izstrādāts noteikums — ja gribi, skaties, bet padomus paturi pats sev!

Man arvien pieturējās augsts asins spiediens, ko ar medikamentiem nevarēja pazemināt. Medicīniskās grāmatas raksta, ka tāds nenormāls asins spiediens rodoties sakarā ar pārmaiņām asins vados. Asins vadu sienīnās nogulsņējot kaļķi, un tās zaudējot elastīgumu. Pulsa viļņi nespējot izplest artērijas sienīņas, un pie spēja savīļņojuma tās plīstot. Ja kāds lielāks asins vads plīst sirds tuvumā, iestājas nāve, ja tas plīst smadzenēs, izceļas valodas traucējumi un locekļu paralīze. Lai izsargātu asins vadus no apkaļķošanās, ieteic neēt gaļu, kas it kā to veicinot. Bet vai ieslodzītie dabūja gaļu? Protams, veciem cilvēkiem, kāds es biju, organisms novecojies un garos gados asins vadu sienīņas paspējušas apkaļķoties, reizē ar to paaugstinot asins spiedienu. Bet kamdēļ ar augstu asins spiedienu slimo jauni cilvēki? Vajaga būt vēl kādiem citiem iemesliem. Dzejnieks Ēriks Ādamsons saka: "Miers tik dvēselē dod apskaidrotu dzīvi!" Bet vai mums notiesātiem un

ieslodzītiem bija dvēseles miers? — Protams, tāda nebija jau no paša apcietināšanas brīža. To dragāja nakts pratināšanas drošības pārvaldē un turpināja dragāt domas un ilgas pēc brīvības. Darba nometne ikviena veselību kapāja kā ķermis koka serdi. Un tā nu, augstam asins spiedienam galvenais cēlonis ir dvēseliskie pārdzīvojumi, nemiers un uztraukums. Bieži vien laucinieki, kuri kluso lauku dzīvi nomainījuši pret lielpilsētu, cieš no augsta asins spiediena. To veicina apkārtnes un ielu bruģu trokšņi, kas jādzird diendienā.

Kā parasts, kādu ritu gāju uz veļas māju parunāties ar Zirni. Runājot jutu, ka vārdi tā kā aizķeras, tos nevaru skaidri izrunāt, tie veļas kā kumoss pa muti. Dažreiz vārdi pret manu gribu vairākas reizes atkārtojas. Lai kā gribēju domas skaidri formulēt, iznāca nesakarīgs vārdu mistrojums. Es sapratu, ka manās smadzenēs, runas centrā, ir trūcis asins vads. Lūdzu Zirni aizvest mani uz ambulanci pie ārsta. Pēdējais manu nojautu apstiprināja un nekavējoties ievietoja mani slimnīcā.

Iešana vēl nebija apgrūtināta, kājas klausīja, — tikai labā roka bija notirpusi. Slimnīcā man ierādīja mierīgu vietu pie sienmales, kur daudz nestaigāja. Turpat gulēja arī ambulances ārsts ar feldšeriem. Arī manas mantas pārnesa uz slimnīcu. Dienās ārsts ar feldšeriem bija nodarbināti ambulancē, es paliku viens. Pamazām sāku nomanīt, ka labā kājā iestājas paralīze. Tās papēdi nevarēju uzlikt uz kreisās kājas ceļa, jo papēdis bezspēcīgi noslīdēja lejup. Tikai ar lielām grūtībām varēju pagriezties uz labiem sāniem, jo labai kājai nebija pagrieziena spēka, lai atspertos. Runa arvien kļuva neskaidrāka. Vienkāršos vārdus — jā un nē varēju pateikt, bet, jo vairāk ar lielāku gribas spēku mēģināju uzbūvēt sakarīgu teikumu, jo neskaidrāks tas iznāca. Domas vairs nespēja sekot vārdiem, tos lietoju nevietā. Saprāts to juta, un sāku nervozēt. Bet iznāca vēl sliktāk.

Divi sanitāri — igauni rīta pusē uzkopa telpas. Runīgi viņi nebija, tikai reizēm kā baloži iedūdojās — kurrata, kurrata. Jaunākais no viņiem bija piedalījies kāda Igaunijai caurbraucoša krievu vilciena apturēšanā un apšāvuši krievu komisārus un virsniekus. Otrs jau bija vecāks, bijis lauksaimnieks un kā budzis notiesāts uz 10 gadiem. Viens slimnīcas feldšeris bija lietuvietis, labs akordeonists. Vakaros viņš uz slimnīcas kāpnēm jauki spēlēja. Klausītāju salastījās pilns slimnīcas pagalmis. Tas gan bija norobežots ar koka sētiņu, bet vārtiņi nekad nebija aizslēgti. Apkārt slimnīcai bija ierīkotas koka laipas, — uz tām savukārt salastījās draugi aprunāties ar slimnīcā atrodošamies slimniekiem. Slimnīcas

pagalmā bija arī sēņveidīga nojume ar galdu un soliēm. Tur salastijās klusuma mīļotāji, lasīja grāmatas, mācījās valodas vai kā citādi izbaudīja vienatni. Stiprā balsī tur sarunāties nedrīkstēja, — tāds bija pašu pieņemts likums.

Mans veselības stāvoklis kļuva arvien ļaunāks: labā roka pamira un neklausīja vairs manām pavēlēm. Pat sievai vēstuli nevarēju uzrakstīt, tas bija jālūdz kādam citam. Arī labā kāja pamira — to nevarēju pacelt. Tā it kā lipa pie zemes, pirkstgali ķērās aiz niecīgākiem šķēršļiem, kas bieži beidzās ar paklupšanu. Arī valoda kļuva neskaidrāka un nevarēju vairs domas kontrolēt. Tās dažreiz traucās tik ātri, ka vārdi, kurus domas gribēja izteikt, palika neizteikti un aizmirsās. Dažreiz atkal domas it kā pieteica streiku un teikumu konstrukcija vilkā tik gausi, ka sarunu biedram apnika gaidīt uz manu atbildi. Šie traucējumi mani noveda izmisumā, apzinoties, ka nekad vairs no triekas sekām vaļā netikšu un būs tāpat kā daudziem citiem ieslodzītiem uz kruķiem jāvazājas apkārt pa slimnīcas gaitenīem un pagalmu.

Kad sieva no manas vēstules bija uzzinājusi par manu slimību, tā bija ar lūgumu griezusies attiecīgās iestādēs, lai mani priekšlaicīgi atbrīvotu. Bet viņas lūgumu noraidīja.

Pēc apmēram viena mēneša pavadīšanas stingrā gultas režīmā, es jau varēju apsēsties uz slimnīcas koka kāpnēm, sildīties saulītē un bez nūjas palīdzības piecelties un pastaigāt slimnīcas pagalmā. Tāpat bez grūtībām varēju piecelties, ja biju apsēdies uz grāvja malas. Laikam tāpēc, ka kājām nevajadzēja celt tik daudz ķermeņa svāra.

Tikpat gausi kā dienas slimnīcā vilkā arī manas domas, — smagas kā rudens padebeši, kad saule skopi zeltī mākoņu malas. Viss šķita tumšs un drūms. — Domas nespēju iegrozot. Tās chaotiski jaucās galvā un nesakarīgi lēkāja no vienas temas uz otru. Arī lasīt nevarēju, jo nespēju koncentrēties lasāmā vielā. Biju tāds kā dzīvs mironis. Agrāk arvien ap mani pulcējās latvieši, — parunājāties, pastāstīju kādu joku vai anekdoti, — tagad es to nespēju: mēle pinās kā pakulās. Manu stāstu nesaprata, un ja klausītāji neteica: — dakterīt, izspļauj burbuli un tad stāsti, — tad vienīgi, lai mani neapvainotu un nesāpinātu. Un tomēr latvieši mani bieži apmeklēja. Virsmežzinis Puriņš pat katru dienu, jo viņa baraka bija blakus slimnīcai un viņš vecuma dēļ darbos netika sūtīts, bet bija ieskaitīts invalidos.

Laiks tomēr ritēja lēnām. Dienas veidoja nedēļas — un tās atkal mēnešus. Lēnām tuvojās atbrīvošanas diena. Kādam Maskavas žīdam. — tāpat paralizētam kā es, — atbrīvošanas

diena iekrita trīs dienas pēc manis. Norunājām līdz Maskavai braukt kopā, lai, kā saka, kroplis atbalstītu kropli ceļa grūtībās. Bet iznāca citādi: — žīdu atbrīvoja, bet man vēl bija jāpaliek nometnē. Vai nu tā ir laime vai nelaime, bet no Spaskas mani aizkavēja laikā izklūt sniegputenis, bet no Potmas — man piekomandētais pavadonis — feldšeris. Bez pavadoņa diezin vai Rīgu būtu sasniedzis. Tāpēc jāgaida vien bija, kaut ar nedēļas nokavēšanos. Kamēr ieguvu savus dokumentus, bija jāiziet atkal cauri visai formālitāšu rindai. Izsniedza arī sievas trīs gadus piesūtītās naudas atlikumu. Spēju tikai parakstīties, kas arī tik viegli negāja. Kādu dienu man paziņoja, ka nākošā dienā plkst. 11 pavadonis būšot klāt. Nometnē šī ziņa pa "garo ausi" izplatījās kā uguns sausā kūlā. Vakarā no manis atvadīties sanāca visi draugi, kuriem otrā dienā bija jāiet darbā. No visiem mīļajai Rīgai bija jāaizved sveicieni. Atbrīvošanas dienā mani līdz vārtiem pavadīja vecāku gadu gājuma tautieši. Visi viņi priecājās, ka, par spīti nopietnai slimībai, man tomēr bija lemts dzīvam atstāt vergu nometnes iežogojumu. Daudzu sejās bija skumjas un it kā šaubas, vai arī tiem kādreiz vēl būs lemts redzēt dzimteni? Visas cerības bija jāatstāj likteņa ziņā — vienaldzīgam dzīves rituma noteicējam." (441)

MAZ PAZĪSTAMAS DEPORTĀCIJU VIETAS

Bez jau minētajām vietām, kur nonāca latvieši, laiku pa laikam esam uzdūrušies vēl citām izsūtījuma vietām, kur kāds no tiem atradies.

Jau 1941. gadā atnāca ziņa, ka viņam piespriesto piecu gadu soda laiku Atis Ķeniņš pavadā *Alma — Atā*, kas ir Kazachijas republikas galvaspilsēta. Ar to nebija teikts, ka viņš nonāca pašā pilsētā, bet ar to bija iezīmēts soda apgabals. Alma-Atu kā izsūtījuma vai soda vietu minēja arī dažiem citiem (rūpniekam, t.s. Nitras-Kalniņam, kādam jaunās paaudzes tiesībniekam u.c.). Tā kā Alma-Atai visapkārt atrodas arī cietumi, tad minētās personas varēja nonākt arī vienā no tiem.

Kazachijas republikā atrodas arī *A k m o ļ i n s k a*, kas atrodas pie Dienvidsibīrijas dzelzceļa. Vācu Sarkanajam Krustam izdevās līdz 1958. gadam noskaidrot 114 spaidu darba nometnes Akmoļinskas apgabalā, kur bez prāva skaita vāciešu varēja uzduroties arī baltiešiem. Tādā pašā sakarībā minēja arī *P a v l o d a r u*, kā arī *S t a ļ i n a b a d u*, ko vēlāk

pārdēvēja par Džambutu. Par pēdējo jau iegūtas noteiktākas ziņas, proti, ka politiski ieslodzīto "spektingentā" no 1946.—1949. gadam atradušies latviešu leģionāri. Daži no tiem tur nonāca kā sodīti, citi bez iepriekš piespriesta soda. Režīms bijis sevišķi stingrs, — ar sargu torņiem (viškām) un suniem. Daudzi miruši ar diloni. No viena aculiecinieka zinām, ka mirušo vidū bijuši pieci latvieši. (442)

T a v d ā un V e r c h n i j T a v d ā arī redzēti latvieši.

Baigu likteni piedzīvoja viena latviete, ko nosūtīja par aitu gani uz Žandarjas tuksnesi. Skopā daba lika ik dienas pārvarēt jaunus attālumus. Būdamā bez pajumtes, viņa naktīs neganti sala. Arī nepārtrauktā vientulība nomāca. Viņa klaiņoja Uzbekijas tuvumā. Bet daži deportētie nonāca arī Tadžiku republikā. Šinī sakarībā minēta M o l o t o v o b a d a, kas, padomju dižvīram Vl. Molotovam kritot nežēlastībā, mainījusi savu vārdu. Šī pilsēta atrodas Afganistanas tuvumā. Desmit jūdžu attālumā ierikota soda nometne speciālistiem ar izcilām zināšanām. Tur tos var sevišķi labi ekspluatēt. Tas attiecas lielāko tiesu uz tehnisko nozaru lietpratējiem. Pirmajos pēckara gados kā deportāciju vietu minēja arī E k i - b a s t u un B a l c h a š u, T i g d u, M a r i n s k u un ar to saistīto Kemerovas apgabalu.

No maz pieminētām soda nometnēm tomēr sevišķi minama K i t o j a Austrumsibirijas dienvidu daļā. Kāds dienvidslavs, kam laimējās 1959. gadā izklūt no turienes, ziņoja par 3000 politiski ieslodzītiem Kitojas soda nometnē, kur bez ukraiņiem, baltkrieviem un citu tautību piederīgiem ievērību izpelnījušies arī latvieši, lietuvieši un igauņi. Izrīcība ar ieslodzītiem bijusi ārkārtīgi rupja. Krievu sargi bieži atgādinājuši, kādam reglamentam viņi paklausā. "Te valda taigas likums, un tikai lācis te ir prokurors," dzirdēja tos sakām. Un paši jutušies lāča ādā. Tur daudzi nošauti. (443)

Reģistrēti arī latvieši, kas atradušies kā sodīti K o m s o - m o l s k ā, bet nav skaidrības par to, kurā Komsomoļskā tie isti atradušies, jo tādas ir četras. Komsomoļskā pie Mongolijas nonāca vispirms latviešu leģionāri, pēc tam paprāvs sieviešu ešelons. (444)

Bez arktiskajā apgabalā uzceltajām pilsētām, kuru celšanā piedalījušies un smagus upurus nesuši latvieši, par tādu Altaja kalnājā min M e ž d u r e č j e s pilsētu. Pats tur būdams, Harijs B., kas ir puslatvietis, ievērojis sevišķi latviešu kontingentu.

Par drausmīgu soda nometni ar vairāku pakāpju soda režīmu dzīvi palikušie ieslodzītie apzīmē Č u n u Dienvidrie-

tumu Sibīrijā. Čunas vārds saistīts ar masu kapiem.

Par S a c h a l ī n a s salu kā deportācijas vietu iegūta viena vienīga liecība, un tā attiecas, galvenokārt, uz Baltijas vāciešiem. Smagāk apsūdzētos vācu repatriantus, kurus 1945. gada kara notikumos sagūstīja, nosūtīja uz Sachalīnu. K r a s n o g o r s k ā , Sachalīnas salā, atradušies arī latvieši.

Bieži minētas dažādas deportēto atrašanās vietas Urālu apgabalā. Bez jau minētām tādas ir V e r c h n i j U r ā l s k a , N i ž n i j T a g i l a un U f a . Vispilnīgākās ziņas iegūtas par Nižņij Tagilas soda nometnēm. Tur pēc Otrā pasaules kara nosūtīja apcietinātos latviešu leģionārus, aizsargus un mazpulcēnus. Tie visi bija kara tribunāla sodīti , attiecinot uz viņiem padomju kriminālkodeksa 58. pantu. Viņus nodarbināja mežu darbos, ignorējot cilvēcīgus darba apstākļus. Daudzi mira. Tā kā aculiecinieks pats tur atradies un apraksta latviešu bojā eju, norādot, ka tiem sapampa kājas un viss ķermenis pārvērtās, tad redzamas neapšaubāmas bada pazīmes. Kas palika dzīvi, to pasēs izdarīja atzīmes, ka viņi sodīti kā padomju varas pretinieki (atzīme bija ar šifru, ko pazina tikai padomju ierēdņi).

Daži deportētie nonāca Neņeckas un Narjan Maras apgabalā, tuvu polārajam lokam. Klimata dēļ vien tie cieta, lai gan otrs pavadoņi bija bads un mežonīgi darba apstākļi.

Cittautu ieslodzītie, kas atradušies K a z a ņ a s un citās Eiropas Krievijas soda nometnēs, dažkārt norādījuši arī uz politiski ieslodzītiem latviešiem, bet, cik zināms, tie tur atradušies vairāk islaicīgi, gaidīdami savu pārsūtīšanu pāri Urāliem. Bez tam tūlīņ pēc Otrā pasaules kara Doņecas ogļu raktuvēs un Volgas tuvumā savukārt redzēti latvieši, bet tie bija kara gūstekņi. Pēc gada vai vēlāk viņus kā gūstekņus atlaida uz Latviju, lai jau dažas nedēļas vēlāk sodītu ar 25 soda gadiem kā "politiskos". Par kara gūstekņu nometnēm šīnī grāmatā nerunājam, — apskatām tikai politiski vajāto likteni.

Iepriekšējos pārskatos par aizvestiem minētas M a v r i n o un K u č i n o noslēpumainās soda nometnes pie Maskavas (Mavrino agrāk kļūdaini apzīmēta par "Marfino") (445) Mavrino bija izlases nometne izciliem speciālistiem (fizikiem, matemātiķiem, izgudrotājiem). Tur atradās vairāk desmit latviešu. Solženicins, kas pats tur atradies, piemin arī savus latviešu likteņbiedrus. Bet par atsevišķiem apcietinātiem un deportētiem vēl zināms, ka tie izmantoti vēl citām zinātniskām vajadzībām, arī dārzkopībā. Par viņiem īpaši vāca ziņas Maskava. Tāpat kā visi pārējie deportētie, arī viņi bija spiesti savas zināšanas un darbu upurēt padomju apspiedējiem par

velti. Tomēr faktu valoda atgādina, ka soda nometnēs, cietumos un izsūtījumā tika izniekoti un aizgāja bojā milzums daudz augsti kvalificētu darbinieku, kurus atrāva no viņu istā darba lauka.

DAŽI VĀRDI PAR PADOMJU SAVIENĪBU KĀ CIETUMU LIELVALSTI

Padomju Savienība paradusi lepoties ar daudziem saviem sasniegumiem, bet nav apstrīdams, ka cietumu skaita un plašuma ziņā tai pieder tiešām pasaules rekords. Cietumi un koncentrācijas nometnes ir visas padomju iekārtas esenciāla sastāvdaļa. Čekai, milicijai un padomju tiesai atstāja tikai gādāt par to, lai cietumu mūri nepaliktu tukši, lai GULAGA dzelonstieplu valstībai nepietrūktu dzīvās preces.

Ja arī latviešu tautai jau agri un pilnīgi skaidri radās izpratne par to, kas ir padomju vara, tad galvenokārt, pateicoties čekas pagrabiem un cietumiem. Tikai masu deportācijas šķita esam kas jauns, lai gan arī tās tādas nebija.

Par Rīgas, Daugavpils, Liepājas un citiem Latvijas cietumiem padomju varas laikā, kad sākās Maskavas daudzīnātā "tautas atbrīvošana", jau runāts. Kopš tā laika Latvijas cietumi bija tikai priekšdurvis tālākajam kārtojumam. Rīgā ap 1945. gadu steidzīgi ierkoja ieslodzīto pārsūtīšanas cietumu, "peresilku", lai plūdinātu apcietināto masas uz Krieviju.

Pirmo ievēribu izpelnās Maskavas un Ļeņingradas cietumi.

Maskavā pēc Otrā pasaules kara savas durvis ieslodzīto novietošanai atvēra četrpadsmit cietumi. Tie ir: Lubjanka, Lefortovo, Butirki, Krasnaja Presņa, Metro, Kazanska, Suchanova, Serbska, Strablonka, Matrosskaja Tišina, Belije Stolbi, Taganska, Kašanka un Pokrovskas Strešņeva. Politiski vajātie latvieši nonāca visbiežāk pirmajos četros no minētiem.

Lubjanku esam jau pieminējuši ar Margēra Skujenieka nošaušanu. Skujenieks atrada tur kā viens no pirmajiem bojā eju.

Lubjankas cietuma prāvajās ēkās sev ierkoja mājokli čekas galvenā pārvalde. Ar to radās ass, ap ko viss grozījās. Par Baltijas valstu politiskās dzīves vadītājiem tur bija krātas ziņas jau pirms šo zemju okupācijas. Bet cauri aizdomu un neuzticības sietam pēc tam bija sijāti vēl citi, tādēļ ar

Lubjankas cietuma apakšzemes kamerām iepazinās drīzi simtiem nelaimīgo, arī sievietes, jo krievu komunistu acīs ikviens bija sodāms, kas iestājās par savas tautas brīvību un valsts neatkarību. Latviešu vidū tādu netrūka, tādēļ bīstamākos salika Lubjankas izmeklēšanas cietumā. Ja visu neizšķīra uz vietas lode, tad no turienes upuri pārvietoja citur.

Bet jau pati ievietošanas procedūra Lubjankā bija izsmalcināta. Tikko atvesto apcietināto nevien izģērba, lai pārmeklētu katru drēbes gabalu, bet citīgi pārmeklēja katru miesas daļu, rakņājoties vēl bez tam pa nāsīm, ausīm, zobu starpām. Mēteļu un virsdrēbju oderes uzšķērda, lai iepazītos arī ar to saturu. Nogriežot matus, varēja pārliecināties, vai kaut kas arī uz pakauša nav uzrakstīts, tas ir, kā izsakās soms Parvilahti, — vai tur nerēgojas kāds pret pasaules revolūciju vērstis sauklis. Pēc tam ceļš veda divstāvu dziļos pagrabos, kur ieslodzījuma kameras lielums nepārsniedza tālruņa būdas samērus. Čekas kartotēkai bija nepieciešama arī jebkura noziedznieka fotografija. Nosēdinot ieslodzīto krēslā, čekas fotogrāfs iegrozīja ieslodzītā galvu pret aizmugures stabu ar tekošu numuru. Cietumnieku numuriem arī Vorkutā un citur bija svars.

Lubjankā netrūkst ne vieninieku telpas, nedz kopkamas.

Kā jau tas izmeklēšanas cietumā pienākas, viss grozās ap nepārtrauktām pratināšanām, sevišķi naktī. Izmeklēšanas ierēdņiem par katru cenu jāpanāk apsūdzētā atzišanās, citādi viņa karjēra ir vējā.

“Ja nebija ko teikt un atzīties, neļāva gulēt,” stāsta Harijs N., jauns latvietis, kas tur nonāca refinētas apsūdzības dēļ. Viņa gadījumā nekāda vainas atzīšana tiešām nebija iespējama. Pratināšanu tādēļ ar apbrīnojamu pacietību un izturību no abām pusēm turpināja trīs mēnešus. Nervu izturību tas bez šaubām prasīja. Kā izsakās šis Lubjankas iemītnieks, tad pulksten četros viņu no pratināšanas atlaida. Smadzenes bija tik pilnīgi savandītas, ka līdz sešiem rītā, kad pavēlēja celties, vispār nevarēja aizmigt. Bet tad jau drīzi atkal veda uz pratināšanu. Dienā pastiprināja sardzes uzmanību, lai nespēkā neaizmigtu. Tieši tādā ceļā čeka cerēja panākt apcietinātā nervu sabrukumu un glābiņa meklēšanu fiktīvā atzišanās veidā.

Čekistiem likās svarīgi apcietināto uz kādu laiku pārvest uz citu Maskavas cietumu. Kad viņu tomēr atveda atpakaļ uz Lubjanku, tad to mēģināja šādā veidā iebaidīt, it kā starplaikā par viņu atklāti visbriesmīgākie pierādījumi.

Ar tādu apkārtvešanu dažs labs vairs netika gudrs, kādā

cietumā viņš atkal nonācis. Viens latvietis, ko apcietināja Lauru kolonijā, Igaunijā, nonāca vispirms vairākās soda nometnēs, bet pēdējos astoņus mēnešus pirms atbrīvošanas viņš pavadīja kādā Maskavas cietumā. Kādā isti, to viņš nezina. Viņš turēts kopā ar apcietinātiem ārzemniekiem īpašā izolācijas telpā, barakā ar iežogojumu, no kurienes pa logu redzējis visapkārt lielus cietuma korpusus, kā arī cietumu mūrus, kas iežogojuši arī viņa ieslodzījuma stūri, bet neviens viņam nav izpaudis cietuma nosaukumu. (446)

Līdzīgi Lubjankai arī Butirku cietums padomju ērā izpelnījās ievēribu visā pasaulē. Labi pazīstams Butirku cietums bija arī cara laikos. Jau no cara Aleksandra I laikiem šo cietumu dēvēja par paraugcietumu visai krievu imperijai. 1879. gadā to pārbūvēja un paplašināja, tādēļ tas spēja uzņemt lielā skaitā arī Piektā gada revolūcionārus, — to skaitā latviešus. Tad nāca trauksmainais 1918. gads ar pilsoņu karu Krievijā. Tā bija nāves pļauja arī svešumā palikušajiem latviešiem. Kā vienu no pirmajiem lielinieki nošāva pulkvedi Fridrichu Briedi. Šai nāves pļaujai sekoja pēc tam citas. Kurus nenošāva, tos Butirku cietumā spīdzināja.

Pēc Otrā pasaules kara, kad Butirkos saveda apcietinātos latviešus no Latvijas, šo iestādi apzīmēja par Valsts drošības ministrijas "izmeklēšanas cietumu nr. 3". Kaut arī bija dots izmeklēšanas cietuma nosaukums, tad pazīmes rādīja, ka vienai daļai ieslodzīto lika tur izciest sodu. No pēdējiem sastāda mazāk nozīmīgus kalpotājus vai viņus nodarbina cietuma darbnīcās. GULAGA interesēs gan ir savākt arī šeit nonākušos cietumniekus spaidu darbam stepēs vai polārajos apgabalos. Cietuma pārvalde iedod piemērotā brīdī ieslodzītajam pastkarti, ar kuru viņš saviem tuviniekiem var paziņot savu pārvietošanās vietu. Vismaz to var apzīmēt par humānāru soli, ko agrāk nepazina.

Ievedā bez tam zināmu kārtību vienādas nokrāsas cietumnieku novietošanā. Jaunā kārtība paredzēja, ka salika vienā kopkamerā tos, kas pēc tā paša panta apsūdzēti. Agrāk, piemēram, pēc plaši izstieptā 58., bet vēlākajos gados pēc kriminālkodeka 65., 67. vai tamlīdzīga panta.

Nonākot cietumā, bija jāpakļaujas zināmam rituālam. Cietuma seržantam izsaucot cietumnieka uzvārdu, piem., "Kalniņš," bija jāatbild pēc krievu paraduma ar priekšvārdu un tēva vārdu:

"Gunars Augustovičs."

"Kad dzimis? "

"1932. gadā."

“Paragrafs?”

“67. pants.”

“Agrāk sodīts?”

“Nē.”

“Lien iekšā!” — atverot kameras durvis, noteica seržants.

Pārējais viss ritēja tāpat kā Lubjankā un visā pārējā padomju cietumu imperijā. Varbūt tikai spīdzināšanas metodēs var saskatīt atšķirības. Par Ļefortovas cietuma karceriem zināms, ka tur īpaši sodītiem lika stāvēt karcerī dienām ilgi ūdenī (līdz potītēm), kādēļ cieta nakts miegs. (447)

Bagātīgi ar cietumiem ir apgādāta arī Ļeņingrada. Ar tiem dabūja iepazīties daudzi latviešu leģiona virsnieki pēc Kurzemes cietokšņa kapitulācijas. Kamēr viņu lietas iztiesāja Augstākais kara tribunāls, tiem lika smakt šinīs cietumos, pēc tam tos aizveda uz Sibīriju. Kā redzams, no nacionālās armijas kapteiņa Kārļa Budricha un bīstami apsūdzētā Krūmana lietas, tad viņus uzskatīja par nāviniekiem. Kā ar tādiem ar viņiem apgājās, piekarot vēl pa virsu “fašista” apzīmējumu.

Bet vēl lielāks skaits apcietināto latviešu nonāca V l a d i m i r a s cietumā, apm. 170 km ziemeļaustrumos no Maskavas. Te darbojās sevišķi stingra režīma cietums ar pastiprinātu ieslodzīto izolāciju. Taisni tādēļ tas noderēja politisko pretinieku novietošanai. Pēc Otrā pasaules kara Vladimīrā koncentrēja nevien desmitiem bijušo latviešu karavīru, bet savukārt režīma pretiniekus un disidentus. Pirmajos pēckara gados te atradās arī redzami vācu virsnieki, no kuriem daudzi bija nākuši no Kurzemes cietokšņa. Bet netrūka arī ukraiņu un krievu kultūras darbinieku. Krievu rakstnieks Aleksandrs Ginsburgs, kas pats atradās šinī cietumā, apzīmēja Vladimīru par “vēl dzīvo cilvēku kapa vietu”. 1970. gadā viņš pamatoja šo apzīmējumu ar konstatējumu, ka nepietiekamas medicīniskas palīdzības dēļ viņa ieslodzījuma laikā atrada nāvi sešpadsmit politiski ieslodzītie. Vladimīras cietumā bijis tikai viens vienīgs ārsts, kas nāca no apcietināto vidus. Arī pārējo ieslodzīto liktenis bijis tādēļ apzīmogots. Pārnācējs Mamontovs apliecina, ka Vladimīras un Novočerkaskas izolātoros aizgājuši bojā vairāki augstākās pakāpes latviešu virsnieki. (448)

Vladimīras cietumā ukraiņu tiesību cīnītājs Anatols Marčenko un krievu disidents Vladislavs Bukovskis bija ilgus gadus kopā ar latviešiem. Gunārs Rode pat vienā kamerā ar Bukovski. Viņi pieteica kopēju bada streiku, protestēdami pret necilvēcīgu izricību ar citiem ieslodzītiem. Uzņemties bada streiku, kur jau parastās uztura normas bija skopas, nozīmēja

viņiem dzīvības apdraudējumu. Tas neatturēja viņus no solidaritātes ar citiem cietējiem.

Ieslodzītajam Vladimiras cietumā deva dienā 500 gr rupjmaizes, 15 gramus cukura, rīta cēlienā vēl nelielu bļodiņu ar viru, vārītu ūdeni un dažas smirdīgas zivtiņas. Ja apcietinātam piesēja kādu pārkāpumu, tad tādām rāciju vēl vairāk sašaurināja, atņemot cukuru pilnīgi.

Gunārs Rode ar savu stingro stāju un nepieķāpību padomju varas priekšā izraisīja visplašāko apbrīnošanu. Līdzīgi redzamākajiem krievu disidentiem, kurus pasaules prese nepārtraukti piemin, Rode panāca, ka arī viņu piemin kā latvieti un apspiestas nekrievu tautas cīnītāju. Čeka mēģināja viņu visādiem līdzekļiem apklusināt vai padarīt mīkstu, bet tas tai neizdevās. Rodem bija piespriesti piecpadsmit soda gadi, un viņš tos nosēdēja līdz pēdējai dienai. Čeka izmēģinājās ar viņa pārvietošanu uz soda nometni, tomēr bija spiesta pa trim lāgiem viņu atkal novietot tanī pašā Vladimiras cietumā. Viņa veselība bija tiktāl saņemta, ka tikai ar operāciju varēja glābt viņa dzīvību. Kā izteicās cietuma chirurģs, — ja smagā operācija būtu notikusi kaut divi stundas vēlāk, viņš vairs nebūtu spējis šim sīkstajam vīram palīdzēt.

Arī pēc atbrīvošanas no cietuma 1977. gadā Rode nepakļāvās padomju varai un iebilda par viņa pieskaitīšanu Pad. Savienības pavalstniekiem. Nozīmīgs ir viņa iesniegums Brežņevam, ko šeit publicējam.

Tulkojums no krievu valodas

**PSRS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJA
PRIEKŠSĒDIM L.I. BREŽŅEVAM**

*Padomju Savienības
disidenta
Gunāra Rodes Oskara d.
dzimuša 1934. g. dzīvo-
joša Latv. PSR, Rīgā — 29,
Gramzdas ielā 9—1*

I e s n i e g u m s

*Lūdzu atbrīvot mani no Padomju Sociālistisko Republiku
Savienības pavalstniecības, kas nepamatoti un ar varu man
uzspiesta.*

Es neesmu dzimis PSRS, jo 1934. gadā Latvija bija neatkarīga valsts un mani vecāki — tās pavalstnieki. Tātad neesmu piedzimis par PSRS pavalstnieku.

Fakts, ka Padomju Savienība 1940. gadā okupēja Latviju, nevarēja būt iemesls automatiskai pavalstniecības maiņai. Ne velti 1950. gadā, kad 16 gadu vecumā saņēmu pirmo pasi, man lika uzrakstīt lūgumu PSRS pavalstniecības iegūšanai. Par mēģinājumu atsacīties šādu lūgumu rakstīt Rīgas pilsētas 7. milicijas nodaļa man piedraudēja ar arestu un represijām pret pārējiem gimenes locekļiem. Šādu draudu priekšā biju spiests piekāpties un lūgumu uzrakstīt. Tādējādi formāli kļuvu par PSRS pavalstnieku.

1958. gada vasarā pēc Rīgas Paidagoģiskā institūta ceturtā kursa beigšanas mani no tā politisku motīvu dēļ izslēdza, bet 1962. gada 15. maijā Valsts Drošības Komiteja (KGB) mani apcietināja. Uz nepierādītu politiska rakstura apsūdzību pamata pēc Latvijas PSR KK 65., 15., 67. un 59. panta 1962. gada 28. decembrī Latvijas PSR Augstākā Tiesa sodīja mani ar brīvības atņemšanu uz 15 gadiem; no tiem 7 gadus izcietu Vladimiras slēgtajā cietumā. Bez tam Vladimiras cietumā man atteicās izsniegt PSRS augstākās tiesu instances — PSRS Augstākās Tiesas spriedumu manā lietā atrunājoties, ka tas esot slepens. Bet pārējiem tiesu dokumentiem — Latvijas PSR Augstākās Tiesas sprieduma un Mordovijas APSR Zubovo-Poļanskas rajona tautas tiesas lēmuma kopijām izsvītroja zīmogus. Juridiski tas nozīmē, ka esmu pavadījis tā saukto “soda izciešanas laiku” — 15 ieslodzījuma gadus — bez tiesas sprieduma.

Pēc 15 ieslodzījumā pavadītajiem gadiem, sākot ar 1977. gada 16. maiju, esmu pakļauts tā sauktajam uzraudzības nolikumam — uzreiz ar maksimālo uzraudzības laiku — vienu gadu. Pamatojoties uz PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1966. gada 27. jūlija lēmumu, uzraudzības laiku var aizvien no jauna pagarināt, nepārsniedzot piespriedtā soda laiku. Tātad man kopējais uzraudzības laiks var ilgt 15 gadus.

Nesākot iztīrīt šī lēmuma pretrunīgumu pret visiem starptautiskajiem nolīgumiem par cilvēka tiesībām, ko parakstījusi arī PSRS, kā arī pastāvošajai PSRS Konstitūcijai un likumdošanai, minēšu tikai tos ierobežojumus, kam esmu pakļauts sakarā ar “uzraudzības” nolikumu:

- 1. aizliegums atstāt dzīvokli no plkst. 22.00—6.00 rītā;*
- 2. aizliegums bez īpašas atļaujas atstāt Rīgas pilsētas teritoriālās robežas;*
- 3. pienākums reizi mēnesī reģistrēties rajona milicijas*

nodaļā.

Bez tam, ar Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts Drošības komitejas rīkojumu man atņēma mednieka tiesības.

Šie ierobežojumi, kas man var izrādīties mūža garumā, būtiski līdzīgi tiem, kam pakļauti PSRS robežās dzīvojošie ārzemnieki. Tādējādi jau esmu Padomju Savienībā bezpavalstnieka stāvoklī.

Vēl ieslodzījumā būdams, 10 reizes tiku varas orgāniem un valdībai sniedzis lūgumus mani no padomju pavalstniecības atbrīvot. Neko citu es nelūdzu un neprasiju — ne soda atcelšanu par nepierādītajiem pārkāpumiem, nedz atļauju atstāt PSRS robežas. Vienīgi nevēlējos — un to nevēlos arī tagad — ka man būtu kaut kas kopējs ar tiem, kas atbalsta PSKP politiku un tai seko, kas veido PSRS ārējo un iekšējo politiku, kurai nav nekā kopēja ar starptautiski atzītiem cilvēku tiesību jēdzieniem. Es nevēlējos un nevēlos, ka man būtu kaut kas kopējs ar latviešu tautas nodevējiem, kuri jau tagad pārvērtuši pilnasinīgo latviešu tautu izmirstošā mazākumā pašu zemē, kas iznīcina tās vēstures un kultūras vērtības un izkropļo jaunāko Latvijas valsts un latviešu tautas vēsturi.

Uz visiem saviem iesniegumiem, atbrīvot mani no padomju pavalstniecības, saņēmu tikai vienvēidīgu atbildi: "Jautājumu par pavalstniecību varēsīt risināt pēc soda izciešanas."

Uz šādu konstitūcijā nodrošinātu manu tiesību neievērošanu atbildot, 1965. gada janvārī aizsūtīju no ITK — 17A Mordovijas APSR Dubrovnovas ITU paziņojumu uz PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēža adresi, ka no savas puses nolieku PSRS pilsoņa pienākumus un turpmāk atklāti sevi par tādu vairs neuzskatu.

Nav man zināms, vai PSRS Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdis manu ziņojumu saņēmis. Uz atkārtotu pieprasījumu man atbildēja tikai no Vladimiras ITU iestādes, ka mans paziņojums ievērots.

Pirms atbrīvošanas šo jautājumu atgādinot, Latvijas PSR Valsts Drošības Komitejā majors Kondrakovs man atteica: "Nu, kas tur pavisam — neņemiet pasi!" Taču labi zināms, ka pēc Latvijas PSR KK 193. panta par dzīvošanu bez pases draud brīvības atņemšana līdz vienam gadam.

Tādējādi, sākot ar 1950. gadu līdz pat šim laikam, pastāv principiālas pretrunas starp pavalstniecību, kas uzrādīta manos dokumentos no vienas puses, un pavalstniecību starptautisko tiesību izpratnē, kas atbilst manai pārliecībai —

no otras puses.

Iepriekš sacītais, tāpat arī mana dzīves gaita pierāda, ka nekad neesmu sevi par PSRS pilsoni uzskatījis, tādēļ lūdzu Jūs manu lūgumu par Padomju pilsonības piešķiršanu skaitīt par anulētu, ko 1950. gadā, draudu ietekmēts, Rīgas pilsētas 7. milicijas nodaļā uzrakstīju, līdz ar otru iesniegumu, ko četrus gadus vēlāk nodevu līdzīgos apstākļos.

Turpmāk lūdzu mani uzskatīt par bezpavalstnieku ar dzīves vietu PSRS teritorijā, dodot man iespēju iegūt bezpavalstnieka personības dokumentus.

1977. gada 31. jūlijā, Rīgā.

/Paraksts/

Gunārs Rode nav vienīgais, kas protestējis pret viņam uzspiestu svešu pavalstniecību. To pašu atklāti dārtījuši daudzi citi latvieši okupētajā Latvijā un pilnīgi pamatoti. Neviena okupācijas vara nav tiesiska pārgrozīt okupētas teritorijas iedzīvotāju pavalstniecību. Tas saduras ar starptautiskām tiesībām, tādēļ visām Maskavas politiskajām manipulācijām Baltijas valstīs nav izšķirējas nozīmes. Pielietodami tomēr pavalstniecības maiņu savas iekarošanas interesēs, Kremļa varasvīri to izmanto "iekšējam brūķim".

Šinī sakarībā der atcerēties Olitas Priedes atbildi krievu uzraugam Vorkutā. Pietika viņu apzīmēt par krievu pavalstnieci, kad viņa lepni, bet mierīgā balsī atbildēja: "Nē, bet es esmu Latvijas pavalstniece." (449) Viņas vēl cāki pie tam bija palikuši Krievijā pēc 1. pasaules kara kā kolonisti, un arī pati Olita vēl jaunībā tiešām skaitījās Krievijas pavalstniece. Kolīdz viņai laimējās pārcelties uz Latviju, viņa steidzīgi pārgāja Latvijas pavalstniecībā.

Par latviešu un pārējo baltiešu nacionālo pašapziņu pastāsta ukraiņis Marčenko, kas vienu laiku atradās Vladimiras cietumā, kā arī pa starpām Potmā. Tur viņš piedzīvoja, ka no Baltijas republikām, nometnē ierodoties oficiālajiem pārstāvjiem, tiem puķu pušķa vietā pasniedza dzelonstieplu vīkšķi papīra aizsegā. (450)

Bet, runājot par Vladimiras cietumu, mums jārunā par Latvijas valstsvīriem, kas tur nonāca. Viens no tiem bija kara

Tulk. paskaidrojumi:

ITK — labošanas darba kolonija

ITU — labošanas darba iestāde

ministrs un neaizmirstamais brīvības cīņu vadonis — generālis Jānis Balodis. Pēc viņa deportācijas 1940. gada vasarā ilgus gadus par viņa likteni vispār nekas nebija zināms. Tad atklāta vēsts, it kā viņš ilgus gadus būtu atradies Sverdlovskas cietumā. Vēlāk jau nāca noteiktākas ziņas, proti, ka viņš turēts Vladimiras stingrā režīma cietumā trīspadsmit un pus gadus. (451) Kad generāļa veselība bija galīgi izpostīta, viņu atbrīvoja, un viņš nonāca Rīgas pilsētas slimnīcā. Pēc tam viņam noliedza Rīgā uzturēties. Sava mūža pēdējās dienas viņš un viņa dzīvesbiedre, kas bija kopā ar generāli apcietināta, pavadīja Saulkrastos. Viņa bērēs piedalījās 4000 latviešu patriotu.

Ja nu iegūti norādījumi par bijušā ministru prezidenta Mārģera Skujenieka nošaušanu Lubjankā un kara ministra Jāņa Baloža trīspadsmit un pus moku gadiem Vladimiras cietumā, tad atliek jautāt, kas noticis ar Valsts un ministru prezidentu Kārli Ulmani, ko apcietināja un deportēja 1940. gada jūlijā uz Krieviju.

Vismaz tik daudz zināms, ka prezidents Ulmanis vispirms nonācis Vorošilovgradā (tagadējā Luganskā). Viņš ir miris 1942. gadā, bet nekādā gadījumā Vorošilovgradā. No turienes viņš pārvests uz citurieni: pēc iegūtām ziņām — ievietots cietumā. Pēc Alfreda Bērziņa un kāda poļa noskaidrojumiem Kārlis Ulmanis miris Kirovas cietumā, Urālos. (452) Minēta gan arī Sverdlovskā, arī Urālu apgabalā, kas pat neizslēdz, ka viņš kādu laiciņu atradies kā vienā, tā otrā no tur esošiem cietumiem. Čeka taču mēdz apcietinātos pārvietot. Pilnīgi eksakta nāves diena un prezidenta Ulmaņa kapa vieta nav zināma, — par apbedīšanu vispār nevar būt runas.

Jāievēro, ka par padomju cietumiem zināms mazāk nekā par vergu nometnēm. Nebūs nevietā atstāstīt šeit to, ko šis grāmatas autoram 1955. gadā Frīdlandes pārnācēju nometnē pie Getingenas teica pusmūža vācietis, kas bija gadiem ilgi vārdzis Vladimiras izolātorā.

“Es jums stāstīšu par Vladimīru to, ko pats piedzīvoju un zinu,” ievadīja savu stāstījumu kaulains vīrs ar sirmiemi matiem, kas neatbilda viņa vecumam. “Vladimiras cietums ir, kā to boļševiki apzīmē — politisks izolātors. Cietuma režīms ir stingrāks nekā kriminālistiem. Vladimiras cietumam dots pasta šifrs nr.5110/49. Pirms pusotra gada sarakstīšanās tur bija noliegta. Ar 1952. gada septembri to atļāva japāņiem. 1954. gada janvārī tad arī viņiem pienāca pirmās vēstules un sainīši no Japānas. Ar 1955. gada sākumu atļauts sarakstīties divi reizes gadā vāciešiem, kā arī citiem — ar viņu dzimteni. 1955. gadā nedaudz uzlaboja arī uzturu. Tomēr cietumnieki cieš

nevien no nepietiekamas un sliktas pārtikas, bet arī no sasmakušā gaisa kamerās un karceros. Mēs visi nelaikā novecojām. Daudzi cieta no smadzeņu darbības traucējumiem. Zuda atmiņa. Pazuda arī koncentrācijas spēja. Parādījās gara traucējumi un dvēseles sabrukums. Bezcerība noveda līdz vājprātam.

Viens pēc otra sāka žēloties par redzes vājināšanos. Vitamīnu trūkuma dēļ radās ādas izsitumi. Manījām, ka zaudējam pretestības spēju pret slimībām. Pavasaros un rudenos plosījās gripas epidēmijas.

Mums deva ēst visai sliktu un pliekanu maizi. Radās gremošanas organu traucējumi. Diētu pieļāva tikai pavisam īsam laikam. Lūdzām ārstus mūs žēlot. — Ko tas līdz, — kāda krievu ārste mums vaļsirdīgi pateica, ka viņu uzdevums nav mūs izārstēt, bet gan uzturēt tikai tādā stavoklī, lai mēs varētu strādāt. Patiešām jāatzīst, ka tanī brīdī, kad līdz mums uzbruka smaga slimība un jau likās, ka būsīm atbrīvoti no mokām, ārsti darīja neticamas lietas, lai mūs pieceltu kājās. Mums neļāva nomirt.

Un vēlreiz man jāsaka, ka cietumnieki cieta visvairāk no nervu sabrukuma. To panāca stingrā izolācija, sevišķi tiem, kas nonāca vieninieku kamerā. Viņi izcietā jo smagi bēdas par tuviniekiem, izjuta pastāvīgās izspiegošanas sekas. Kas atradās kopkamerās, tiem radās atkal nesaskaņas ar citiem ieslodzītiem, it īpaši saspiesto telpu dēļ. Vēl jo vairāk cietām no uzraugu rīcības. Tie mūs pazemoja un izņirgāja. Kad tiem kādreiz žēlojāmies par trūcīgo ēdienu, tie mūs pamācīja, ka "cietumā pārāk daudz ēst neesot veselīgi". Ja cietumnieku domas allaž grozījās ap ēšanu, tad tam tomēr bija savs pamats.

Atsevišķi vēl jāmin karceri, kas ir padomju cietumu visbriesmīgākais iestādījums. Tāds karceris ir 1,80 metru garš un 90 cm plats. To nekad netīra. Šis spraugas lielo pusi paņem gultas vieta. Ja jau parastajai cietuma dzelzs gultai trūkst atspēru, tad karcera guļamvieta vēl bēdīgāka. Karcerī pie tam gandrīz nav nekādas gaismas. Aptrūkst elpas. Rītos un vakaros pasniedz pa riecienam maizes, ik pa 200 gr, kā arī kausiņu ūdens. Karcerī jāsalst nevien ziemā, bet arī vasarā. Te iegruž cietumniekus no trim līdz divdesmit dienām." (453)

Līdzīgas liecības iegūtas vairākas. Tās salīdzinot, redzama pilnīga saskaņa faktu konstatējumos un pārskatā par ieslodzījuma sistēmu. Nelielas atšķirības ir tikai starp izmeklēšanas cietumiem un tādiem cietumiem kā Vladimira, kas paredzēti pilna soda izciešanai. Kādreiz viens vai otrs padomju cietums kalpo abiem uzdevumiem. Tādēļ, uzrādot

citus mums zināmos padomju cietumus, kur nonāca latvieši, mēs nespējam atšķirības ikreizes uzrādīt.

Kopš 1945. gada uzzināts, ka lielākā vai mazākā skaitā, bez jau minētiem cietumiem, Latvijā apcietinātie un uz Krieviju aizvestie latvieši atradušies Astrachanas, Aleksandrovskas, Oršas, Novosibirskas, Karagandas, Tomskas, Vologdas, Minskas, Vitebskas, Pleskavas cietumos.

Protams, ka šī uzskaitē nav pilnīga, bet šeit uzrādīts tikai tas, par ko iegūti droši norādījumi.

Ja jau iepriekš pieminējām Latvijas valstsvirus, tad papildus vēl zinām, ka uz Astrachanas cietumu Baigajā gadā aizveda bijušo iekšlietu ministru Vili Gulbi. No tā paša ziņu avota atnāca ziņa, ka turpat cietuma mūros redzēts tieslietu ministrs Hermanis Apsītis. Ieslodzījuma laikā Astrachanas cietumā miruši iekšlietu ministrijas drošības departamenta direktors Jānis Fridrichsons, Tautas Padomes loceklis zv. advokāts Mārtiņš Antons un redaktors Jānis Benjamiņš, jun. Astrachanas cietumā toreiz bijis jācieš nevien bads, bet daudzi apmiruši sērgās. (454) Kādu motīvu dēļ latviešu valstsvīri un sabiedriskie darbinieki aizvesti līdz Astrachanas ostas pilsētai, kas atrodas pie Volgas deltas, nav saprotams.

Par Aleksandrovskas cietumu pie Irkutskas zināms, ka tur ilgus gadus cietumā atradušies teoloģijas profesors Alberts Freijs, ev. lut. mācītājs Dūnis u.c. Daudzi latvieši un igauņi redzēti Oršas cietumā. (455) Tomskas cietumu ar daudz baltiešu un ukraiņu politiski apcietinātiem piemin Mieriņš Upītis savās piezīmēs. (456) Pleskavas cietumā nonāca latvieši arī no Lauru kolonijas, Igaunijā. Tie tur ilgi nepalika, jo apcietinātos aizveda uz soda nometnēm.

ČEKA TOREIZ UN TAGAD

Rīgas čeku ar tās daudzajiem atzarojumiem esam pieminējuši lielāko tiesu ar Baigā gada notikumiem. Jāzin tomēr, kas notika 1945. gadā un pēc tam. Vai vispār daudz kas mainījās?

Pirmajā laikā, ja apstājamies pie 1945. gada, tiešām maz kas bija izmainījies. Par to var runāt tikai paši cietušie. Viens no tiem ir Augusts Mertens, Latvijas dzelzceļu ceļu meistars.

Ienākot krieviem, Mertens 1944. gada rudenī un nākamā gada pavasarī strādāja dzelzceļa darbos Čiekurkalnā. "Tad pienāca man neaizmirstamā diena, 1945. gada 16. marts,"

stāsta Mertens. "Iecirkņa kantora darbinieki jau bija darbu pabeiguši un aizgājuši mājās, kad iegriezos kantorī, nākot no darba. Tur mani gaidīja partijas pilnvarotais aģents ar apcietināšanas pavēli rokā, — mani visādi lamādams, it kā es neesot viņam agrāk teicis patiesību par sevi. Divatā gājām uz manu māju. Tas vīrs mani neizlaida no acīm ne mirkli. Tika atsaukti kaimiņi kā liecinieki kratīšanai. Uzvalkus, mēteļus un mēbeles atzīmēja protokolā. Gribēju atstāt mājā savu kabatas pulksteni, bet neatļāva (laikam patika, jo vēlāk sieva redzēja to uz viņa galda). Braucām ar tramvaju uz Merķeļa ielu. Tur biju gaidīts. Mazā dežūristabiņā mani atbrīvoja no liekām mantām un solīja mani, kā vecāku vīru, ievietot kādā brīvākā kamerā (nr.5). Tur gan mani neviens negaidīja, jo nebija vietas pat kur atsēsties, — bet toties pazīstamas sejas nāca man pretī: visi dzelzceļnieki. Jutos gan kā svešs putna bērns ligzdā, jo visi bija stipri noauguši bārdām. Apcietināto kameras, ja nemaldos — septiņas, — bija ierīkotas Latvijas dzelzceļnieku biedrības namā, Merķeļa ielā 7. Tagad te mitinājās dzelzceļu čeka. Kad mani veda uz kameru, man bija jāiet cauri kādai telpai, kur atradās kāds žīdu tautības pulkvedis. Tas briesmīgi lādējās, piepinot trīsstāvu krievu lamu vārdus.

Pēc pratināšanas, kas notika tikai naktīs no plkst. 2 līdz agram rītam, dažam labam trūka zobi (izsisti no izmeklētājiem), un tie bija arī citādi brutāli ķengāti. Piemēram, man teica, lai es nemaz nedomājot vēl kļūt par godīgu cilvēku, jo esmu tautas un dzimtenes nodevējs, fašists. Maniem paskaidrojumiem neticēja un, kad centos pirms parakstīšanas pamatīgi izlasīt protokolu, atkal lamāja un solīja atņemt man acenes, — tomēr tās neatņēma. Reiz gan meta pret mani lielu smagu māla pīpi, bet es nogriezos, un tā atkrita pret aizmugures sienu. Tiku konfrontēts ar daudziem "lieciniekiem", starp kuriem daudzus redzēju pirmo reizi.

Daudzi apcietinātie tika apsūdzēti un pratināti grupās, tā, piemēram, dzelzceļu virsvaldes grupā bija 7 personas, to starpā tiltu daļas vadītājs inž. A. Štāls, inž. Makovskis, inž. Židkovs, personālnodaļas vadītājs Rišbergs un citi. Katrs bija ievietots savā kamerā. Tad bija grupa jauniešu — latgaliešu, visi braši puikas, — man tie patika, — un grupa zvejnieku, — lieli bārdaini vīri: tie bija iekrituši, brīvāk runājoties vilcienā vai kādā stacijā. Atceros kādu piedzīvojušu lokomotīves vadītāju, kas, lai paātrinātu izmeklēšanu, atzinās pavisam nebijušās lietās, — ka esot nošāvis tik un tik žīdus. Dabūja 10 gadus koncentrācijas nometnē. Desmit gadi bija parastais sods, kas arī man draudēja.

Beidzot, pēc apmēram 5 mēnešiem, pienāca noslēguma pratināšana. Bija divi izmeklēšanas tiesneši. Viens sēdēja aiz galda, — rakstīja un pratināja, uz galda turot pistoli. Otrs aiz muguras, turot rokā pistoli. Man nemaz neļāva pārlasīt uzrakstīto, jo es jau esot dzirdējis, ko viņš runājis, rakstīdams. Kad es atteicos parakstīt, tad abi cilāja pistoles — man jāparaksta, un man bija jāparaksta. Pielaižu tagad, ka laikam jau nošāvuši nebūtu, bet vismaz piekāvusi līdz nesamaņai gan. Nu biju tikpat kā notiesāts, — mani vairs netrenkāja pa naktīm, — varēju mierīgi gulēt.

Pienāca diena, kad man pateica, ka būs tribunāla sēde. Tiesa notika aiz slēgtām durvīm. Liecinieki, kurus bija aicinājusi sieva, palika aiz durvīm, un tos neizsauca. 1945. g. novembrī izmeklēšana bija pabeigta. Mana darbība vācu okupācijas laikā atzīta par — palīdzību vāciešiem, kaitējot padomju varai. Man piesprieda 5 gadus darba nometnē.” (457)

Par čekas pratināšanas metodēm un brutālītāti daudzus gadus pēc Otrā pasaules kara pieejamas vēl daudzas citas liecības. Ar tā saukto “atkušņa laiku” piecdesmito gadu beigās tomēr nagu maukšana un zobu izsišana mitejās. Jebšu nakts pratināšanas un cilvēku psihiska bendēšana turpinājās, — jo Maskavas priekšraksti visu nosaka, — tad Berklava nacionālkomūnisma ēras laikā parādījās liberālāki pratināšanas paņēmieni. Un, kad pienāca 1978. gads, Gunārs Rode varēja izvērtēt stāvokli šādi:

“Vēl šodien daudziem Latvijas iedzīvotājiem archaiski priekšstati par čeku. Jau drīz būs divi gadu desmiti kopš daudzām krasām pārmaiņām padomju čekas darba metodikā. Tikai daudzi vēl šodien domā, ja viņus izsauks uz čeku, tad “pēdas gaisā” — salauzis kauliņus un sakropļotu līķi izmetīs kaut kur sētmalē. Nav vairs tādas čekas. Šodien tā strādā pavisam citādāk. Ja jūs nokļūsit viņas aizdomu lokā, tad jūsu mājā, varbūt pat portfeli, slepeni tiks uzstādīta moderna noklausīšanās aparātūra. Turklāt, ne padomju, bet dažus gadus atpakaļ ārzemēs iepirkta. Otrkārt, starp jūsu paziņām noteikti būs čekas informātori. Ja nejauši gadīsies, ka jūsu paziņu lokā tāda nav, tad šāds informātors noteikti ar jums iedraudzēsies. Piemēram, man savā laikā par medību biedru uzmetās toreiz Kirova un Suvorova ielas stūrī dzīvojošais 1. tramvaju depo atslēdznieks Jānis Kīstītis. Nezinu, vai šis vecais nelietis šodien vēl dzīvs, taču viņa krišanu man izdevās noskaidrot puslīdz pilnīgi. Kad viņu 1941. gadā ar ģimeni aizveda, lai nešķirtu no sievas un bērna, tas apsoltja kļūt par čekas ziņotāju. Citas ģimenes izšķīra, viņš palika. Ziemeļos

būdams, Ķīsiņis sāka savu netīro darbu. Cik sievietes viņš tur nodeva, man neizdevās noskaidrot. Zinu tikai, ka uz viņa ziņojuma pamata pazuda bez vēsts kāda no Latvijas aizvesta vācu tautības sieviete." (458)

Rode papildus tikko teiktajam no savas pieredzes apgalvo, ka čeka nopūlas tagad strādāt "smalkākām metodēm". Tikai smagākajiem gadījumiem paredzēta īpaša izmeklēšanas nodaļa.

Kādi vēji pūta Rīgas čekā 1974. gadā, to apraksta savā atmiņu grāmatā "Kā rodas disidenti?" Pāvils Brūvers. Tanī laikā šo čeku vadīja Maskavai sevišķi pakalpiņais Longins Avdjukevičs, bet arī viņš tālāk par draudiem netika. "Viņš pielietoja visus lētos trikus, ar kuriem nepieredzējušu un nobijušos cilvēku varētu ievest izmisumā un nāves bailēs," konstatē Pāvils Brūvers. (459)

Der ievērot, ka no čekas nagiem nav pasargāti arī tūristi, kas apmeklē Latviju. Tie, kas tur pa savu apmeklēšanas laiku čekā pratināti, par to parasti klusē, izpildīdami čekistu bridinājumu pratināšanas noslēgumā.

Tikpat cītīgi iztaujāti vai pratināti to dzimtenes apmeklētāju tuvinieki, ar kuriem tie tikušies. Arī par to pārklājas klusuma plīvurs.

NEVĒLAMIE ELEMENTI PSĪCHIATRISKAJĀS KLĪNIKĀS

Kolīdz noskaidrojās, ka ar lodi, cietumu un soda nometni nepietiek, padomju drošības iestādes izvēlējās vēl vienu savu pretinieku iznīcināšanas un iebiedēšanas līdzekli. Tās ir trako mājas, kuras parasti apzīmē par psihiatriskajām klīnikām. Ar to padomju režīms sasniedzis cinisma kalngalu.

No laika gala dzirdēja lieliniekus sakām: "Kas nav ar mums, tas ir pret mums," bet tad arī viņiem pašiem kļuva skaidrs, ka visa viņu partija stāv uz plāna ledus. Ja nu tas tā bija un nekas neuzlabojās, tad atlikās tikai vērsties pret sevišķi nevēlamiem elementiem. Tos vajadzēja nevien sodīt, bet arī pazemot. Ja padomju soda nometne spēja savus upurus fiziski sakropļot vai nōnāvēt, tad psihiatriskajām slimnīcām lika politiskos pretiniekus psihiski saberzt. Labu tiesu to darīja jau čekas pagrabi ar rafinētajām pratināšanas metodēm, bet tur iegūtais efekts bija īslaicīgs. Psihiatriskajām klīnikām piešķīra uzdevumu ar trako māju režīmu un iedarbīgām zālēm izraudzīto upuri pilnīgi nomurdzīt.

Latvijā šo terora paņēmieni sāka jo plaši pielietot ar 1969. gadu. Tikai latviešu ārstus neizdevās šinī cilvēku bendēšanas akcijā iesaistīt, jo, pirmkārt, šo ārstu morāle stāvēja augstāk par viņu Krievijas kollēgu profesionālās morāles limeni, bet, otrkārt, krievu virsuzraugi viņiem politiski neuzticējās. Tad nu sāka sparīgi rīkoties pārbaudīti un īpašiem uzdevumiem sagatavoti padomju ārsti. Kur arī viņiem Latvijas apstākļos radās grūtības, — jo ap viņiem bija vēl arvien latviešu personāls, — tur politiski vajāto un par “nenormālu” apzīmēto aizsūtīja uz Maskavas vai Ļeņingradas izsmalcinātām psihiatriskajām klīnikām, — čekai piemērota atzinuma uztaisīšanai.

Spilgti tas parādījās Jāņa Jachimoviča gadījumā. Šis Latvijas polis nespēja samierināties ar padomju varas aktiem. Nelīdzēja arī tas, ka viņš pats bija pieslēgjis komunistiskajai partijai. Viņa veselais saprāts un sirdsapziņa lika iebilst pret latviešu un citu nekrievu tautu apspiešanu, kā arī viņš savā atbildības sajūtā pūlējās novērst nevēlējamās padomju iestāžu izricībā.

Ar to pietika, lai Jachimoviču apcietinātu un izolētu. Vispilnīgāko viņa izolāciju cerēja panākt ar viņa ievietošanu trako mājā.

Vispirms viņu ievietoja Rīgas tiesu resoram pakļautajā psihiatriskajā klīnikā.

Mums pieejams ārstu izdarītais veselības pārbaudes akts nr.163/69. Tas sastādīts krievu valodā, tādēļ turamies pie tulkojuma.

“Mēs, apakšā parakstījušies, ar šo apstiprinām, ka esam pacientu Ivanu Antonoviču Jachimoviču 1969. gada 1. aprīlī izmeklējuši Republikas slimnīcā Rīgā, tās neiroloģiskajā nodaļā. Viņš sodīts saskaņā ar Latvijas PSR kriminālkodeka 183 — 1. pantu.

Pacients ievietots tiespsihiatriskajā klīnikā, izpildot Rīgas Ļeņina rajona prokurātūras uzdevumu, jo izmeklēšanas laikā radās šaubas par pacienta veselību.

No pacienta izteicieniem un šai lietai pievienotajām aktīm uzzinām sekojošo: pacients cēlies no strādnieku daudz bērnu ģimenes. Viņa radnieku vidū nav atrīdami tādi, kas būtu bijuši garīgi slimi. Viņa bērnība aizritējusi normāli. Sākot ar septīto mūža gadu viņš apmeklēja skolu. Mācības viņam padevās viegli, un viņš ieguva augstskolas izglītību. 1956. gadā viņš nobeidza studijas Ļeņingradas universitātes filozofiskajā fakultātē. Pēc tam viņš darbojās Dagdas rajonā par krievu valodas un krievu literatūras skolotāju. Valdības uzdevumā

viņš 1960. gadā pārņēma kolchoza vadību. 1963. gadā viņš nobeidza Latvijas Lauksaimniecības institūta neklātienes kursu.

Kas attiecas uz viņa raksturu, tad viņš pats apzīmē sevi par enerģisku, izturīgu un sabiedrisku. Viņš dzer reti un pavisam maz alkohola. Pacients ir kopš 1960. gada apprecējies. Viņam ir trīs bērni, kas dzimuši 1961., 1962. un 1964. gadā. Ar savu sievu viņš saprotas labi. No 1960. līdz 1968. gada martam viņš bija Krievijas Komunistiskās partijas biedrs. Pirms tam viņš desmit gadus nodevās komunistiskās jaunatnes audzināšanai. Pacients saka, ka viņš arvien interesējies par mūsu valsts un pasaules politiskajiem notikumiem, pie kam esot daudz lasījis politisku literatūru: laikrakstus, žurnālus un marksisma-ļeņinisma klasiķu darbus.

Kā redzams no objektīviem ziņojumiem, tad viņš centīgi apmeklējis sapulces, neatturoties no neparastas, nepiemērotas un sīkumainas kritikas, apskatot dažādas problēmas. Kopš 1968. g. janvāra pacients sāka izplatīt par Padomju Savienības politisko un sociālo iekārtu apgalvojumus, kas to nozākāja. Tādēļ viņu 1968. gada martā izslēdza no partijas, atceļot arī no kolchoza vadītāja amata. Neskatoties uz to, pacients ceļ neslavu padomju iekārtai. Tādā garā viņš raksta vēstules un sastāda rakstus, kas vēlāk nonāk svešās kapitālistiskās zemēs un kurus tur iespējā laikraksti, kā arī tos izplata krievu un latviešu valodā raidītāji.

Pacients savu vainu nenoliedz. Viņš turklāt sevi uzskata par garīgi veselu.

Miesas veselības stāvoklis. Kā norāda pacients, tad viņš no 1964. līdz 1965. gadam slimojis ar augoni divpadsmitpirkstu zarnā. Izmeklēšana gan nenorādīja uz tādas kaites pazīmēm.

Spranda nervu stāvoklis. Nav atrodami nekādi galvas un spranda nervu pārgrozījumi. Roku un kāju locītavu refleksi normāli. Vispār nekādu patoloģisku refleksu.

Garīgais stāvoklis. Pacients visās lietās orientējas. Augstprātīga izturēšanās, nedaudz manierīga. Ar savu bārdu un apģērbu izceļas ar savu oriģinālītāti. Vienpusīgi un viegli uztraucas: runā ar patosu par savu nodarbošanos. Nevainojama atmiņa. Savā domāšanā uzrāda pieķeršanos sīkumiem ar noslieci uz prātošanu.

Viņa politiskie apsvērumi uzrāda daudzas rupjas pretrunas. Viņš isti neizprot savu rīcību, ieskaitot tās sodāmību un nodevīgo raksturu.

Viņš uzskata sevi par politiķi pasaules mērogā, kam tiesība sagaidīt Cilvēku tiesību komisijas aizstāvību.

Gala slēdziens. Pamatojoties uz šeit minētiem noskaidrojumiem un iesniegtajām aktīm, komisija secina, ka pacients Jachimovičs nododams Rīgas Psihiatriskajā klīnikā tiespsīchiatriskajai pārbaudei. Tas dos iespēju uzstādīt noteiktu diagnozi un izšķirt problēmu par viņa atbildības spēju. Komisija atrod par iespējamu uzstādīt priekšdiagnozi ar "šizofrenijas un paranoīda sindromu". Ārstiem speciālistiem norādīja uz viņu atbildību, kādu paredz Latvijas PSR kriminālkodeksa 174. pants.

Komisijas priekšsēdētājs, Psihiatriskās nodaļas šefs:

A.A. Briško

Komisijas locekļi — psihiatrs L.A. Ligurs.

Psihiatrs ziņotājs: Z.R. Vitenbergs." (460)

Jachimoviča gara spēju pārbaude ar lielu neatlaidību turpinājās. Kā redzams no cita akta, kas savukārt sastādīts Rīgas psihiatriskajā klīnikā un apzīmēts ar nr.96, viņu mēģināja pataisīt par jukušu Z.G. Risunovs, L.A. Markis un O.A. Krasjanskis, no kuriem pirmais apzīmēts par galveno psihiatru. Visa akta saturu aprakstīt nav nozīmes, jo šāds protokols prasa allaž elementāru datu uzrādījumu par personu. Atzīmēsim no šī akta tikai tos faktus, kas pirmajā dokumentā neparādījās.

Raksturojot Jachimoviča personu un rakstura iezīmes, jaunajā aktā teikts: "Būdam cilvēks, kas stādīja par visu augstāk krietnumu un taisnību, viņš nevarēja samierināties ar to, ka vājāko cilvēku pazemo. Jau septītajā un astotajā skolas klasē viņu nodarbina saimnieciskas un prātnieciskas problēmas. Bez tam viņš jau skolas laikā sāk interesēties par politiku. Pievēršanos politiskajām, saimnieciskajām un garīgajām interesēm viņš sasaista ar savas ģimenes tradīcijām, jo viņa tēvocis un tēvs pilsoniskās Latvijas laikā darbojās kaujnieciskā pagrīdes kustībā. Studēdams Ļeņingradas universitātē, viņš piedalās komjaunatnes sociālajās un politiskajās rosmēs.

Viņa raksturs paliek nemainīgs. Arvien viņš ir sabiedrīks, tomēr kā principu cilvēks viņš stāda stingras mērauklas sev un saviem biedriem." (461)

Kā redzams, tad ārsti turējušies šinī daļā daudz maz pie paša Jachimoviča teiktā, kas ļāvis nevainojami izprast viņa raksturu un sabiedriskās noslieces. Bet tās nedeva ne mazākā pamata viņu iztēlot par slimu.

Prokurātūra tomēr bija teikusi visā šinī lietā pirmo vārdu, tādēļ ārstiem piekrita uzdevums pamatot versiju par

Jachimoviča gara nepilnību. Tiem atradās jau uz galda kaudzīte savāktu materiālu par viņa nolaidībām skolotāja darbā Latgalē, proti, ka viņš neticis galā ar mācību metodiku, bijis slinks, neesot pietiekami izvērtējis skolēnu rakstu darbus, bijis turklāt pārāk iedomīgs, netaktisks pret darba biedriem un skolas vadību.

Ja to salīdzinām ar kādreizējiem padomju iestāžu pārmetumiem krievu disidentam Andrejam Amalrikam, tad redzam, ka abu nevēlamo elementu raksturojums un gara spēju apraksts sastādīts pēc šabloniskas un padomju praksei noderīgas receptes.

Kādās spilēs var tādā gadījumā nonākt ārsti, ja tie tiešām paliek uzticīgi savām amata prasībām un morālei, parādās tieši šinī gadījumā. Jau novērtējot Jachimoviča skolotāja gaitas, no vienas puses apgalvots, ka viņš bijis slinks un nolaidīgs, bet no otras puses atzīts, ka viņš bijis piemērots skolu inspektora amatam. Vēlāk, kad ievērotas vēl citas viņa spējas, viņš iecelts par kolchoza vadītāju. Un kas no tā iznāca? Kolchozs, kas līdz tam kāvies ar pilnīgu nabadzību un nav spējis atlidzināt lauku ļaudīm par darbu, Jachimoviča vadībā uzrāda sekmes lauksaimniecībā un izpeļņā. Kur pirms tam nevienam strādniekam nav izmaksāta pat neviena kapeika, Jachimovičs panāk, ka ikvienam kolchoza strādniekam un zemniekam izmaksā divi rubļus dienā. Krāslavas partijas komiteja vēl arvien esot izteikusies, ka viņš bijis slikts organizātors. Īstenībā tā bija nemierā ar Jachimoviča atklāto valodu, kur viņš bija nosodījis kompartijas politiku un nespēja panākt lauksaimniecības uzplaukumu. Lūk, tādēļ viņš arī no Latvijas KP izslēgts un atstādināts no Dagdas kolchoza "Jaunā gvarde" vadības.

Represijas neesot neko līdzējušas, jo Jachimovičs pēc tam atļāvies protestēt pret sarkanās armijas iebrukumu Čehoslovākijā.

Kā redzams no viņa gara spēju pārbaudes, tad, izņemot to, ka viņš izrādījis pretpadomju tieksmes, citus "gara traucējumus" arī otrā veselības pārbaude nespēja uzrādīt. (462)

Galvenais psihiatrs Risunovs ar saviem palīgiem no visa tā secina, ka Jachimovičs cieš no paranoidām pazīmēm un viņš pārvērties par psihopatisku personību, kas prasa viņa piespiedu ārstēšanu īpašā psihiatriskajā klīnikā. (463)

Līdzīgu likteni piedzīvojuši desmitiem citi latvieši. Par pārējiem iegūtās ziņas nav, diemžēl, tik sīkas un oficiālā norisē noskaidrotas kā ar Daugavpili dzimušo Jāni Jachimoviču.

1978. gada 9. novembrī, apmēram vienu nedēļu pirms

valsts svētkiem, Tukumā apcietināja juristu Pēteri Lazdu. Viņam pārmeta iestāšanos par cilvēka tiesībām. Bez tam viņš bija iebildis pret Latvijas pārplūdināšanu ar krieviem un vispār vērsies pret Maskavas ievadīto rusifikācijas politiku Latvijā. Septiņu mēnešu laikā čekai neizdevās izspiest no Lazdas jebkāda veida "atzīšanos" resp. vainas uzvelšanu sev, jo kā tiesībnieks viņš varēja atsaukties gan uz padomju konstitūcijā garantētajām cilvēku un pilsoņu tiesībām, gan uz Helsinku vienošanās aktu par humānitāro tiesību ievērošanu. Jādomā, ka Lazda būs norādījis uz pretrunām padomju konstitucionālajās tiesībās ar šo garantēto tiesību pielietošanu ikdienā. Padomju izpratnē tā ir pārdrošība. Kas to dara, tas ir "traks". Tādēļ dziļi izglītoto un taisnprātīgo Pēteri Lazdu ievietoja psihiatriskajā klīnikā un drošības dēļ tālu prom no Latvijas, Dvorjanskojas ciematā, Volgogradas rajonā. (464)

Par garīgi slimiem padomju iestādes izsludināja arī Teovilu Kūmu un Richardu Usānu. Pirmais no tiem izplatīja Liepājā un Tadaikos kristīga satura lapīņas, — otrs dziļā pārdzīvojumā lasīja pie Brīvības pieminekļa Rīgā bībeli. Abus apcietināja un ievietoja psihiatriskajā klīnikā, lai gan arī tur nebija izredžu viņus pataisīt par ateistiem. (465)

Ne visus šādus padomju patvaļas aktus bijis iespējams noreģistrēt, kā arī izsekot šo vajāto cilvēku tālākajam liktenim.

No tikko pieminētā vien jau izprotams, ka padomju varai ir svarīgi šādā veidā nevien sodīt savus pretiniekus, bet ir vēlēšanās iedzīt bailes arī citiem. Neko ļaunāku par ievietošanu trako mājā neviens taču nevar iedomāties, jo īpašo zāļu iedarbība visiem puslīdz zināma. Jaunu metožu pielietošana apstiprina to, ka padomju terrrors tieši pēdējos gados vairāk izsmalcināts nekā sākotnējā laikā, kur izlīdzējās ar nagu maukšanu vai šāvieni pakausi.

DIVDESMITĀ GADSIMTA VERDZĪBA

Pretēji Kremļa oficiālo pārstāvju atkārtotiem apgalvojumiem, ka Padomju Savienībā politisko ieslodzīto nav (466) un ka padomju vara vergu darbu nepazīst, redzam drūmo īstenību, ka vergu darbs padomju imperijā ir nevien reālitate, bet uz to tieši balstās visa tās saimniecība. Tā tas bijis vakar, ir šodien un paliks vēl rīt, ja vien apspiestie ļaudis šo verdzības sistēmu viendien nenokratīs. Turklāt redzam, ka nu jau paaudžu paaudzēs šim vergu darbam mērķtiecīgi izrauga gan esošus, gan neesošus politiskus pretiniekus.

Jau no masu deportāciju aprakstiem un daudzajām liecībām varējām pārliecināties, ka padomju terrormu galu galā nevēršas tikai pret zināmu politisku pretinieku, bet tiklab pret viņu ģimenes piederīgiem. Tieši šī komunistu rīcībā parādās kvalificēta ļaunprātība.

Senos vergu laikos gan vergus ņēma, pārdeva vai izmainīja pret citu precī, pie kam deva līdzī sievu ar bērniem. Ja vergam bija vēl kāda neliela mantība, arī to piesvieda klāt. Par tādu Baltijas vergu likteni 1747. gadā ziņoja hernihūtietis Marašs, kas bija ieradies Vidzemē. (467)

Prāti sastingst, ja apmēram līdzīga izrikošanās latviešiem un citu apspiestu tautu piederīgiem jāpiedzīvo divsimt gadus vēlāk. Divdesmitā gadsimta vidū pieredzējām, ka sagūsta un aizved vergu darbā desmitiem tūkstošiem cilvēku un atkal veselas ģimenes. Atšķirība no agrākajiem laikiem parādījās tikai paņēmienā, — atstāto mantu nacionālizēt.

Atskatoties uz senajiem vergu laikiem, duras acīs vēl viena atšķirība, proti, ka tānī laikā pazina gan vagaru un bargu kungu pili, bet nepazina bīstamu vīru ar mašīnpistoli rokā, nepazina arī dzeloņstieples ap riju vai kādu citu toreizēju mājokli, nepazina sargu torņus ar starmešiem, nepazina “nāves joslu”, kurai būtu bijis bīstami tuvoties, nepazina izolātorus un nakts pratināšanas, nepazina asinssuņus, kurus tiem varētu rīdīt virsū, nepazina ne čekistus, nedz prokuroorus, tribunālus, nedz režīma nometnes un nelika taču braukt uz ledus tuksnešiem, bet atļāva liekt muguru barga kunga priekšā ierastajā dzīves vietnā. Ja paskatāmies vēl drusku tālāk, tad redzam, ka tas, kas atkrita senajā verdzības laikā, atnesa sūru dienu padomju varas laikā. Agrākajos laikos nebija jādōmā par ceļa naudas sakrāšanu atceļam, kāda tagad jātagādā tiem, kas atgriežas kā invalīdi no Amūras, Čukču pussalas vai Krasnojarskas. Atgriezties dzimtenē ļāva tad, kad cilvēks vairs nebija derīgs vergu solim.

Kam vēl nebūtu pietiekama skaidrība par dziļo traģiku, kas ap to saistās, lai ieklausās kāda Sibīrijā sakropļota rīdzinieka atklātajam vārdam: “Cik pa šiem astoņiem gadiem varējām sakrāt, to tagad visu pārdevām. Vairāk nekās neiznāks kā nopirkt biļeti līdz Rīgai.” (468)

Atbrīvots no tieša vergu darba, cilvēks vēl arvien nekļūva brīvs.

Palikdams nebrīvajā pasaulē, viņš nemaz nevarēja kļūt brīvs, bet vajātajam cilvēkam arī pēc tam, kad aiz viņa aizvērās nometnes vārti, lika reģistrēties, viņu uzmanīja un dažkārt pa otram lāgam deportēja.

Kā jebkurā gadījumā, kur tiesības saduras ar varas prioritāti, tā jo sevišķi spaidu darba pielietošanā Padomju Savienība pārkāpj un samīn kājām civilizētajā pasaulē nostiprinātās sadzīves un sociālās taisnības pamatprincipus.

Starptautiskās Darba organizācijas (ILO) 105. konvencija par spaidu darba atcelšanu (Convention Concerning the Abolition of Forced Labour) prasa katēgoriski spaidu darba novēršanu kā politisku spaidu līdzekli. Konvencijā teikts, ka vienalga, vai spaidu darbu pielieto kā audzināšanas resp. labošanas, vai soda veidu, tas nav attaisnojams kā politisku uzskatu vai ideoloģisks apspiešanas līdzeklis. Tāpat noliegta spaidu darba pielietošana saimnieciskas dzīves veicināšanai, kur tas savienots ar nacionālu, rasisku, sociālu vai reliģisku diskrimināciju. (469)

Padomju Savienība to tieši visu burtiski pārkāpj. Ar miljoniem darba roku pakļaušanu spaidu darbam tā degradējusi sevi par vergu imperiju. Lai kā komūnistiskā Krievija un tās draugi Rietumos mēģinājuši izskaistināt faktisko stāvokli GULAGa darba tirgū, jau pats veids, kā savāc un organizē sagūstīto cilvēku kontingentus, atklāj padomju sociālistiskās republikas Isto seju.

Vēl ļaunākā gaismā viss parādās, ja nepametam neievērotu faktu, ka padomju spaidu darba sistēmai pakļautās ļaužu masas mērdē badā. Bezsirdīgais un ļaunprātīgais bada režīms spaidu darba nometnēs ieviests apzināti un mērķtiecīgi. Ar apsolīto nelielo piedevu bada rācijai padomju darba devējs cerē no saviem upuriem izdzīt lielāku darba efektu. Kaut arī ar to izdevies iegūt īslaicīgus ražojumu kāpinājumus, tad rezultātā vairojušās tikai liķu kaudzes.

Ja jau sērdieņu laikos pirms daudziem gadsimtiem latviešu dzimtcilvēkam lika krimst cietu pelavmaizi, tad GULAGa upurim rēgojās acu priekšā bada nāve vai labākā gadījumā viņam lika samierināties ar sasalušu maizes gabaliņu kabatā.

Tieši padomju normu un virsnormu metodes dzina cilvēkus kapā.

Normālajos dzīves un darba apstākļos par šāda veida darbaļaužu izmantošanu nevarēja būt nemaz runas, jo sava loma tur piekrīt arodbiedrībām. Turpretim padomju iekārtā arodbiedrības sedz no savas puses visas augstāko iestāžu asociālās izrīcības, pie kam pašā augšā stāv un visu nosaka kompartija. Nav dzirdēts, ka padomju augstākajās sfairās kāds jebkad būtu iebildis pret vergu darba aparātu Padomijas plašumos. Ne Kalnbērziņš, ne Pelše, nedz Andrejs Upīts to nav darijuši.

Pret nedzirdīgām ausīm uzdūrās arī rietumu arodkustības un Starptautiskās Darba organizācijas protesti Ženēvā. Lai cik saudzīgi gribētos izvērtēt proletāriāta likteni Padomju Savienībā, drūmāko lappusi visam vēl pievieno masveidīgais vergu darbs.

Neatstāsim neievērotu arī to, ka modernajam vergu darbam, ko kā sava režīma sastāvdaļu izveidojusi padomju vara, trūkst arī jebkādas darba aizsardzības. Jau tādēļ vien Sibīrijas un Centrālāzijas rūdu raktuvēs, dzelzceļu un gāzu vadu būvēs, kā arī primitīvajos mežu darbos atrada nāvi tūkstošiem nelaimīgu cilvēku, arī sievietes viņām nepiemērotos darba apstākļos. Spaidu darba nometnes bija nolemtas savukārt sievietēm.

Prasot paskaidrojumus par spaidu darba nometņu jēgu Padomju Savienībā, rietumu preses pārstāvjiem vēl pēc Staļina ēras nācās dzirdēt šādu izskaidrojumu: "Mēs vērtējam savu sistēmu par labu, un tā ir zinātniski pamatota." (470)

Paturot vērā, ka rietumu cilvēka smadzenes daudz ko nespēj saprast, kas padomju ideologiem ir skaidrs, pēdējie devuši vēl tālākus paskaidrojumus par komunistu attiecībām pret cilvēku un padomju humānisma kodolu. Tanī laikā, kad Mordovijas soda apgabalā sāka aptrūkt vietas politisko un reliģisko "noziedznieku" ievietošanai, Čiņa rakstīja: "Visu cilvēkam! Tāds ir Komunistiskās partijas un padomju valdības mērķis. Padomju cilvēka labā tiek darīts viss, lai viņš un viņa dzīve nemitīgi augtu līdz laimes kalngaliem. Un šos kalngalus mēs jau redzam. Tas ir komūnisms, ko pašlaik ceļam. Bet jau tagad padomju tauta dzīvo tādos apstākļos, kādi kapitālistisko zemju darbaļaudīm ir tikai sapnis. Visisākā darba diena pasaulē, bezmaksas ārstniecība, bezmaksas izglītība, stipendijas tiem, kas studē, pabalsti, atpūtas nami un sanatorijas, viszemākā dzīvokļu maksa, augstas pensijas vecumdienās. Tas ir tikai šis to labumu uzskaitījums, kas nāk klāt darbaļaužu ģimenēm virs viņu nemitīgi augošās darba algas. Padomju ļaudīm tas viss ir saprotams. Visi šie sasniegumi ir viņu pašu pūļu augļi, un neviens tos nevar atņemt. Tāpēc, lūk, visa padomju tauta savu dzīves skaistumu redz tikai draudzībā... Komunistiskās partijas vishumānākā politika rod dedzīgu atbalstu ne vien padomju tautā, tās pievilcības spēks iet tālu pāri padomju zemes robežām. Par katru atsevišķu cilvēku, vai viņš ir labs vai slikts, spriež ne pēc viņa vārdiem, bet pēc viņa darbiem. Tas pats ir arī ar valstīm. Buržuaziskiem propagandistiem vairs neizdodas tik viegli apmānīt savu zemju vienkāršos ļaudis. Tagad visi redz, kura

sabiedriskā iekārta un kura valsts ir visdziļāko cilvēības ideālu patiesa aizstāve. Tāpēc arī miljonu balsis šalc pāri visai pasaulei, izteikdamas vissirsnīgāko pateicību padomju tautai, Komunistiskajai partijai, padomju valdībai.” (471)

Līdzīgus atklājumus par padomju brīnumvalsti padomju prese turpinājusi gadu gadā.

Protams, tur nav atsevišķi minētas spaidu darbā iesaistītās ļaužu masas, bet tie, kas pazīst Krieviju pēc asiņainā pilsoņu kara, apliecinājuši, ka tur tikpat kā nav nevienas ģimenes, kur kāds tās loceklis nebūtu izbaudījis pats pie savas ādas “padomju dzīves skaistumu”, ko apraksta Čiņa.

Ja Čiņas plašajā padomju labumu uzskaitījumā minētas arī “augstas pensijas vecumdienās”, tad neatstāsim arī to neievērotu. Runājot par vergu darbu, jāievēro vēl kāda padomju finansiāla kalkulācija. Vergu darbs padomju varai taču arī tādēļ izdevīgs, ka soda nometnē pavadītos darba gadus vispār nepieskaita vecuma pensijai. Tieši uz šo vissmagāko darba gadu kopsummas padomju sociālistisko republiku federācija var iedzīvoties bez mēra. Neko daudz negroza arī tas, ka šo to pensijai pieskaita tiem, kas nonāca izsūtījuma apgabalā un kuru režīms vismaz ārēji atšķīrās no viņu likteņbiedriem aiz dzelonstieplēm.

Vienprātības nav bijis pamatjautājumā — vai grandiozi izveidotais spaidu darbs sarkanajā imperijā vispār saimnieciski atmaksājas vai ne.

Par to var spriest saimnieciski speciālisti. Kominterns par tādu reiz izvēlējās Austrijas agrārpolitīki Karlo Stajneru. Būdams pārliecināts komūnists, Stajners 1932. gadā devās brīvprātīgi uz Padomju Krieviju, lai īstenotu sociālismu piemērotos apstākļos. Viņu gan, līdzīgi daudziem citiem rietumzemēs uzaugušiem komūnistu fanātiķiem, drīzi pēc tam apcietināja un turēja ieslodzījumā septiņpadsmit gadus. Šajā laikā Stajners iepazinās ar vergu darbu. Ar to pietika, lai šis komūnists apzīmētu visu Padomju Savienību par “vergu valsti”.

Karlo Stajners, ko Maskava atzina par speciālistu agrārpolitiskajos jautājumos un kam vispār bija jēga par tautsaimniecību, ir viens no tiem, kas teicis, ka vergu darbs padomju varai saimnieciski tomēr atmaksājas. Pazīdams padomju saimnieciskos apstākļus vispār, viņš saka: “Darbs spaidu darba nometnēs nevien atmaksājas, bet saglābj vispār padomju saimniecību, kur pārējie rūpniecības uzņēmumi lielāko tiesu strādā ar zaudējumiem, par kolektīvo lauksaimniecību nemaz nerunājot.” (472)

Apspiestās tautas Padomju Savienībā turklāt kļuvušas par padomju vārgās saimniecības sastutētājām.

NEBEIDZAMA TICĪBA LATVIJAI

“Daudz mocekļu bij izredzētu
Tev, mana mazā tēvija,
Kas līdz ar mātes vārdu svētu
Čukst sāpju stundā: Latvija!”
Kārlis Skalbe

Vispirms ikvienu sagrauba mulsums, kad nāca pavēle divdesmit minūšu laikā sakravāt saini tālajam braucienam uz polāro apvidu.

Vaina? Vainas sajūta?

Tādas taču nebija. Tikai samulsums, stindzīgs smagums, kas iegulās prātā, lika tobrīd tīri mehāniski kustēties locekļiem. Kolīdz domas sakārtojās un atrada virzienu, tās tiecās noskaidrot tuvinieku likteni. Dažai mātei pietika ar bērnu klēpī vai pie rokas, — par pasaulīgām mantām tā nedomāja. Plānā tērpā viņa devās nezināmā virzienā. Ģimenes galva iznāca no paslēptuves, lai apvienotu tālo braucienu ar saviem mīļajiem, bet bruņotais vīrs viņu iebrūda citā vagonā. Mulsumā cilvēks nezināja ko darīt, kā rīkoties. Bet viņam neatlika arī laika visu izprast un pārdomāt.

Ikvienā cilvēkā mita tomēr dvēsele. Kā agrāk, tā tagad tā neprata skaļi runāt, tikai just.

Aplūkojot vajāto likteņceļus, esam kavējušies visvairāk pie ārējām norisēm. Pārkāpjot mājas sliksni, dzīvei norakstītais cilvēks nonāca ešelonā, vēlāk, kur vispār vairs nebija dzelzceļa, viņš desmitām jūdžu tālu joņoja kājām, jo lielo baru, kurā viņš bija iedalīts, steidzināja bruņotais vīrs, un ja kaimiņš nespēkā paklupa, arī tam bija jādod atbalsts, līdz nu beidzot viņi apstājās dzeloņstieņu iežogā. Citi palika zem klajas debess.

Kas viss norisinājās pēc tam, par to jau runāts.

Par to tagad noteica GULAGa pārvalde. Vienīgais, kas svešumā aizvestajam cilvēkam vēl piederēja, tā bija viņa dvēsele. Arī tā cieta no ārējiem žņaugiem, bet tā ik brīdi lika izmanīt ko savu, ko neaizskaramu, pat tādu, kas spēja spītēt jebkuram pazemojumam.

Staigājot tālos moku ceļus, radās jauna izjūtu pasaule. Ja arī brīžiem bija jādomā par nenovēršamo nāvi, tad netrūka

spēka uzplūduma brīžu, kas neļāva liekties varmācības priekšā, kas lika izturēt, domāt par taisnības uzvaru un virzīt visas domas uz Latviju.

Latviešu tauta no laika gala bijusi ziemiešu tauta. Par spīti visiem grūtumiem un pārestībām tā paaudžu paaudzēs saglabājusi savu kailo eksistenci un spēku jauncelsmei. Kaut arī padomju vara visrupjākajā veidā mēģināja aizcirst latviešu tautas dzīvības saknes, tad tautā iemūžinātā vitālitate arī tagad visām mežonībām spītēja. Latviešu sīkstais raksturs un brīvības griba atkal izvērtās par nesalaužamu spēku. Tam visam vēl pievienojās tēvzemes mīlestība un ilgas pēc dzimtenes. Pietika ieklausīties Elzas Stērstes taigā rakstītājā dzejolī, lai to izprastu.:

Apņem mani kā ar valni
Taigas klusums tumšs un svešs.
Tie nav manas zemes kalni,
Manas zemes skaļais mežs.
Debess kvēlo saules svelmē,
Ievu ziedos salam gals,
Tā nav manas zemes saule,
Manas lakstīgalas balss.

Dien' un nakti atskan viena
Nerimstoša darba takts,
Tā nav mana darba diena,
Manas zemes klusā nakts.

Miegā čukst man stepes smilgas —
Kā man sirdī sāp šis stāsts.
Tās ir manas zemes ilgas,
Viņas vēja maigais glāsts. (473)

Ir desmitām citu tundrā un taigā rakstītu izjūtu paudumu dzejā, — ikviens no tiem, neatkarīgi no poētiskās meistarības, atklāj aizvestā cilvēka dvēseles noslēpumus. Varbūt vienīgi dažā labā vēstulē, kas nākusi no Sibīrijas, atrodam vēl ko līdzīgu. Bet tieši šinī valodā jāieklausās, lai isti izprastu svešumā aizvestā un nomocītā cilvēka likteni. Ar ārējo notikumu aprakstu tas nav panākams. Aculiecinieku liecības gan atklāj sūrās ikdienas baigo reālītāti, cilvēka veselajam prātam neizprotamos atsevišķam moceklim un mūsu piemeklētai tautai nolemto ērkšķaino ceļu, šīs liecības nodokumentē faktus un pienaglo padomju varas zemisko izrīcību ar cilvēku masām, bet tad paliek vēl arvien pāri vajātā cilvēka jūtu pasaule. Dzejā un simbolu valodā parādās tas, kas

citur nav lasāms. Tā rada vēl lielāku skaidrību par to, ko cilvēks izjūt nāves pievārtē:

Šie cilvēki mums tuvi, jo tie izrauti no mūsu vidus. Ja tikai laimīgs gadījums kādu no mums no līdzīga likteņa paglābis, tad mocekļu stāsti un jūtu atklāsme dzejā pietuvina mūs viņiem vēl ciešāk.

Bez tīri personiskā aizvesto likteņstāsti, viņu vēstules un "pagrīdes dzeja" pauž nebeidzamu ticību Latvijai, brīvai, neatkarīgai Latvijas valstij, — tai nākotnei, bez kuras latvietis nemaz nevar būt laimīgs. Šī ticības apliecība, kas nākusi no Sibīrijas, pauž sakramentālu spēku. Un tā apstiprina no jauna to, ko Rainis savā laikā teicis: "Kur ir viens latvju pabērnis, Tur arī Latvija pati."

Un, lūk, kur viss likās zudis, kad viss bija izpostīts un samīdīts, naidīgas varas vajātam latvietim nepietrūka šīs ticības spēka un nebeidzamas turēšanās pie savas tautas.

Kad kādam deportētam latvietim izbeidzās viņa soda laiks, bet viņam vēl arvien neļāva atgriezties dzimtenē, viņš lika pamatu ģimenes dzīvei Urālu kalnājos. Priecīgi viņš ziņoja savai vecajai mātei Bavārijā par bērna piedzimšanu. Kad māmuļa bažījās par svešumā dzimušā bērna likteni, dēls rakstīja mātei: "Esi bez rūpēm. Sarunājos un sarunāšos ar Ilzīti tikai tēvu valodā, — un savādāk tas nemaz nevar būt." (474)

Biruta Blūma, kas pēc smagajiem sakropļojumiem Kingirā palika dzīva un kas pēc tam savienoja savas mūža gaitas ar ne mazāk vajātu latvieti, kļūdama māte, pieķērās tikai vienai domai, — kā izaudzināt savu bērnu par savas tautas locekli. Kolīdz šis bērns sasniedza skolas vecumu, viņa sirdīgi cīnījās par to, lai atklātu atpakaļ Latvijā, kur viņas ģimenes atvasei būtu nodrošināta latviešu skola. (475)

Ja šinīs gadījumos ir runa par dedzīgiem latviešu patriotiem, kas tādi bijuši no sākta gala, tad tikpat vietā ir izsekot to ceļus, kas augstāk par visu stādīja komūnisma ideju. Viens tāds bija 1898. gadā Lielvārdē dzimušais Jānis Ermansons. Neatkarības laikā viņš darbojās komūnistu pagrīdē un cieši sadarbojās ar Jāni Kalnbērziņu. Autoritārā režīma laikā Ermansonu delegēja uz Hamburgas starptautisko komūnistu sanāksmi. Viņš tanī pārstāvēja Latvijas komūnistisko pagrīdi.

Ar Latvijas pievienošanu Padomju Krievijai likās, ka viss panākts, bet Ermansona izpratnē tas bija gluži otrādi. Viņš bija tas, kas atklāti pateica, ka Latvijas pievienošana nav bijusi likumīga. Ar to pietika, lai viņam atņemtu kompartijas

biedra karti. Tādēļ arī Ermansona vārds tanī laikā neparādījās blakus Kalnbērziņa un Spures vārdam. Jebšu bez biedru kartes, Ermansons palika arī pēc tam tas, kas viņš bija, proti, komūnists.

1945. gadā viņš mēģināja par jaunu šo to saglābt, kas neko labu nesolīja. Viņš brīdināja pat no padomju imperiālisma, kas viņa idejiskā domāšanā — esot gluži svešs komūnismam. Kompartijas darbinieki Lēdurgā viņu atkārtoti brīdināja, bet kad viss tas neko nelīdzēja, tad viņu ar ģimeni 1949. gada 25. martā deportēja. Tomskas izsūtījuma apgabalā viņu noturēja septiņus gadus. Kad viņš smagi slimis atgriezās Latvijā, viņu nodarbināja par aitu ganu un piesprieda 12 rubļu vecuma pensiju. (476)

Arī tas palīdz labāk izprast deportāciju akciju un tās jēgu.

Aizvesto latviešu raibajā masā bija arī daudz ticības darbinieku. Lepodamies ar savu kaujiniecisko ateismu, komūnisti uzskatīja par saviem potenciālajiem pretiniekiem mācītājus. Tāpat kā Stučkas varas laikos, tā Baigajā gadā un pēc tam viņi cerēja ar mācītāju apcietināšanu un aizvešanu noslēgt dievnamu durvis. Tas tiem neizdevās. Tieši ticības spēks palīdzēja kā sagūstītiem mācītājiem, tā citiem ticīgajiem. Cik lielā mērā ticība un paļaušanās uz Dievu daudziem glābusi dzīvību, tas redzams no neskaitāmām liecībām. “Ne ar spēku, ne ar varu, ar Dieva žēlastības garu, tie cīnās panāk uzvaru,” — gluži tā, kā to pateicis Edgars Rumba vienā Dieva dziesmā, tā tas atrada pierādījumu smagu piemeklējumu laikā.

Aizvesto vidū atrodami cilvēki, kas zināmā gaišredzībā jau gadiem iepriekš it kā apzinājās savu un savu draugu gaidāmo likteni. Lidzīgi Edvarta Virzas pazīstamajam dzejolim Baigā vasara, Leonids Breikšs transcendentālā izjūtā 1936. gadā uzrakstīja dzejas darbu ar nosaukumu Nezināmiem kapiem:

“Lai tiem, kas zemē nogūlās bez zārka,
Kam kapā ziedi nenobira līdz,
Nu dziesma skan un šūpodamās tric,
Kā vītols skumjš virs sāpju mārka.
Par kapiem tiem — zin vēji žēlu stāstu,
Kas savās šalkās klusu smeldzi nes,
Kad koki noņem zelta cepures,
Par rudens saules apskaidroto glāstu.
Bet pumpuros kad maija vēji žvīgo,
Sauc slepus ilgas tālu mežos mūs,
Kur samulst sirds, ja atrod — zobens rūs,
Pār kauliem sīcot pērnās smilgas ligo.

Vējš atvilina tālus baznīczvanus,
Stāv nolauzts stubrs kā pieminekļa stabs,
Un lapas apsedz to, ko apsedzis nav kaps;
Ceļ bērzi zarus, turot aizlūgšanu..."

Un kādā citā savā dzejas vārsnā jau 1929. gadā Leonīds Breiķšs saklausīja to, ko tikai vēlākajos gados dažs labs izprata:

"Es esmu dzirdējis, kā mirējs lūdzas,
Lai debess ļauj tam kādu dienu vēl;
Es zinu to, cik rūgti dvēse sūdzas,
Kad sāpju liesmā sirdij jāizkvēl...
Guļ zeme tur, kas izsēj tik daudz posta,
Kas daudziem nogrimt lika asinis...
Tā nāves kalpībā un lāstos jozta,
Kopš ilgiem gadiem melnos murgos trīs..." (477)

Arī Vilis Cedriņš dažus gadus pirms savas aizvešanas uz Krievijas soda un tumsas apgabaliem savās Vakara jausmās pauda:

"Skumja tā gaisma, ko kāra
Diena pār tālumu rudo.
Tumsa kā mūžīga jūra
Baigi pār galvu man pludo." (478)

Arī šo abu no tautas izrauto un iznīcības ceļos aizvesto dzejnieku kapvietas palikušas nezināmas, — tie bija padomju terrora upuri, kam kapā ziedi nenobira līdz. Pat krustam nebija vietas. To parasti atvietoja miets, ja nāves pišļus vispār guldīja mūžīgā sasalumā zemē. Daudzu mirstīgās atliekas aiznesa straume.

Reti kādai tautai ir tik daudz nezināmo kapu kā latviešiem.

Vienīgais, ko šie padomju terrora upuri atstājuši, ir atmiņas par viņiem un viņu atstātais nebeidzamais ticības apliecinājums Latvijai.

BEIGAS

VĒRES UN PASKAIDROJUMI

1. Leņina Raksti, 20. sējums, 54. un 55. lp.
2. Čiņa, 1918.g. 39.nr. Sk. P.Stučka rakstu "Pusgads padomju varas". Vēlākajos izdevumos šeit minētais Stučka sauklis latviskots un skan: "Mēs stāvam še sargvietās par visu cilvēci". Sal. W.Gruener, Von der Willkuer zum System, 3. lp.
3. Stučka, P. Rakstu izlase, 2. sējums, 297.—301. un 614.lp.
4. Vecais Ridzinieks (Davids Beika). Melnais datums. Arī citos savos rakstos Beika vēršas pret pilsonisko Latvijas valsti.
5. Andersons, Edgars, Latvijas vēsture 1914—1920, 368.lp.
6. Stučka, P. Rakstu izlase, 3. sējums, 514.lp. — LKP 25 gadu vēstures materiālu krājumā LKP vēstures komisija apzīmē savu partiju par "vispasaules revolūcijas partiju", sk. 4.lp.
7. LKP 1918. un 1919. gadā. Dokumenti un materiāli, 191.lp.
8. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā 1918.—1920. 132.lp.
9. Čiņa, 1967.g. 3., 4. un 5.nr. Sk. A.Heniņa rakstu. Pamatojoties uz LKP CK Partijas vēstures institūta materiāliem, raksta autors norāda uz komunistu pagrīdes darbinieka Jāņa Zukovska-Teodora izmisīgo ziņojumu no Rīgas 1918.g.decembra beigās: "Rīgā spēka mums maz un tamdēļ mums iesūtāt kādus 20—30 strēlniekus". Tos gaidīja no Krievijas.
10. Lapiņš, Kārlis, Republika gaisā, 28.lp.
11. Stučka, P., Rakstu izlase, 2. sējums, 309.lp.
12. turpat, 305.lp.
13. Stučka, P. Par padomju varu Latvijā.
14. turpat, 326.lp.
15. Komunistu pretinieku dažādās kategorijas radās šķiru cīņas izpratnē.
16. Miller, V., Učenyje zapiski, tom 62, LVU izdevums. Sk. V.Millera rakstu, 75.-76.lp.
17. Padomju varas konstitucionālie akti Latvijā, 86.lp.
18. Schabert, Oskar, Baltisches Maertyrerbuch, 69.lp.
19. Iskolata prezidija protokoli 1917.—1918., 203. Sk. arī Ligozņu Jēkabs, Latvijas valsts dibināšana, Otrā sesija, 282.—328.lp.
20. Nonācs, O., Ziemeļlatvija, 36.—37.lp.
21. Kundziņš, K., Mana mūža gājiens, 250.—251.lp.
22. Seraphim, Ernst, Baltische Schicksale, 226.lp.
23. Wittram, Reinhard, Geschichte der baltischen Deutschen, 178.—179.lp.
24. Iskolata protokoli, 204.lp.
25. Kopš 1922.g. 11. februāra čeka mainījusi savu nosaukumu, apzīmējot sevi no šī brīža par G.P.U., pēc tam par O.G.P.U., N.K.V.D., N.K.G.B., M.V.D., K.G.B., bet latviešu tautā tā saglabāja savu sākotnējo — čekas — nosaukumu. Sīkāk par to sk. Gsovski, Vladimir: The Essence of a Totalitarian State, 55.lp., kā arī prof. J.M. Bochenska un G.Niemeyer'a sastādītajā Handbuch des Weltkommunismus, 339.lp.
26. Bochenski, 340.lp.
27. turpat.

28. Pravda, 1918.g. 25.dec. nr. Šis M.Lāča-Sudraba izskaidrojums par čekas uzdevumiem bieži citēts amerikāņu un vācu zinātniskajos izdevumos.
29. Stučka, P., Rakstu izlase, 2. sēj., 349.lp.
30. Cīņa, 1963.g. 26.dec. 303.nr.
31. Krievu vēsturnieks S.P.Meļgunovs 1923. gadā sarakstījis grāmatu "Der rote Terror in Russland", kas parādījās arī krievu valodā. Tani sevišķa vērtība piegriezta čekistiem M.Lācim, J.Petersam un K.Landeram.
32. Poriētis, J. Sāpju ceļš, 225.lp.
33. Bachmanis, Kr., Latvieši Ukrainā, 42.lp.
34. Monografija "Briedis", 47.lp.
35. Latvijas statistiskā gada grāmata 1923, 31.lp., sk. tabulu.
36. Sovetskaja Justīcija, 1937.g. 21.nr. Sk. rakstu par revolūcionārajiem tribunāliem.
37. turpat, ar norādi uz Ļeņina Rakstu 22.sēj., 424.lp.
38. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā, 2.sēj., 411.lp.
39. turpat, 413.lp.
40. LPSR Dekrētu un rīkojumu krājums, 1919.g. 22.febr. 2.nr.
41. Brīvais Strēlnieks, 1918.g. 4.janv. 2.(165) nr.
42. LPSR Dekrētu un rīkojumu kr., sk. nr.65.
43. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā, 2.sēj., 166.lp.
44. Latvju enciklopēdija, I grāmata, 17.lp.
45. Latvijas Senāta krim. kasācijas departamenta spriedumu tēžu pilnīgs kopojums, 15.lp.
46. Lācis, Hugo, Toreiz, kad Latvijas valsts tapa, 102.—103.lp. — Par citām koncentrācijas nometnēm Stučkas režīma laikā sk. Latvī, 1924.g. 945.nr. un 996.nr., kā arī H.Kreicera "Ceļi un gājēji", 256.lp.
47. Vicups, O., Melnā grāmata, 1.daļa, 41.lp.
48. turpat, 43.—49.lp.
49. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā, 165.lp.
50. turpat.
51. Pravda, 1917.g. 54.nr.
52. Martas Budules rakstveida liecība Latvijas Sarkanajam Krustam 1978.g. 2. janvārī Heidelbergā.
53. Laiks, laikraksts, 1968.g. 14.sept. 74.nr. Sk. Aleksandra Plensnera rakstu "18. novembra vērtos".
54. Cīņa, 1919.g. 29.marta 68.nr. Tas pats P.Stučkas "Par padomju varu Latvijā", 167.lp.
55. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929.g. 5./6.nr. Sk. P. Kampes rakstu "Aleksandra Vanaga dzīve un darbi".
56. Daugava, mēnešraksts, 1930.g. 9.nr., 1151.lp.
57. Marijas Dunkeles atmiņas par tēvu Al.Vanagu, uzrakstītas 1970. gadā Stokholmā pēc atgriešanās no deportācijas. LSK arhīvs Minsterē, Rietumvācijā.
58. Dr.med. Bertrāma Rozenberga atmiņu stāsts šīs grāmatas autoram Rīgā.
59. Schabert, O., Baltisches Maertyrerbuch, 175.lp. — Papildus ziņas par māc. V.F.Kasparu devusi šīs grāmatas autoram viņa meita Sigrida Zakrževska Ķīlē. Sk. arī Universitātes 1931.g. 9.(18.) nr., 4.lp.
60. Prāvesta Ķulliša noskaidrojumi.

61. Schabert, O., Maertyrerbuch, 167.—169.lp. — Māc. A.Niedra apzīmē V.Gilbertu par vienu no labākajiem latviešu hebrejistiem, sk. Tautas nodevēja atmiņas III, 21.lp.
62. Schabert, O., op. cit. 97.—99.lp. Arī: Brīvā Zeme, 1939.g. 18. marta 64.nr., 23.lp. — Otto von Taube, Die baltischen Maertyrer, 20.lp. — Baltische Hefte, Bd.13, 1967. Sk. Bernharda Bilenšteina atmiņu rakstu, 193.—194.lp. — Rigasche Rundschau, 1929.g. 18.maija 110.nr., sk. virsmāc. Viktora Gruenera rakstu "Gefaengnistage".
63. Schabert, O., op. cit., 53.lp. Turpat visu nošauto ev.lut. mācītāju saraksts (tabula).
64. Baznīcas kalendārs 1961. gadam, 73.—74.lp.
65. Satversmes Sapulces stenogrammas, 1921.g. 10. burtnīca, 825.lp. un 1922.g. 4.burtn., 319.lp. — Arī: M.Bukša "Skices un dokumenti no Latvijas tapšanas laikiem, 76.lp.
66. Trasuna Fabulas, sk. M.Bukša piezīmes, 22.lp.
67. Gosudarstvennaja Duma. Stenografičeskij otčet. 1906.g. 30.apr. sēde, 35.—36.lp.
68. Dzimtenes Balss, 1953.g. 11. (9.) nr., sk. bīskapa J. Rancāna rakstu "Neatkarīgās Latvijas atcerei", 6.lp.
69. Ziņotājs, 1919.g. 27.marta nr.
70. 3. Jelgavas kājnieku pulks, 1919.—1969. Red. V. Likerts. 212.—213.lp.
71. Andersons, Edgars, Latvijas vēsture 1914—1920, 404.lp.
72. Burtnieks, 1929.g. 5.nr. Sk. rakstu "Komunistu varas laiki", 417.—418.lp.
73. turpat, 419.lp.
74. Lapiņš, K., Republika gaisā, 101.lp.
75. turpat, 84.lp.
76. Lāčplēsis, 1971.g. 17.nr. Sk. Viļa Ozola rakstu "Tā bija toreiz", 35.lp.
77. Dārziņš, Egons, Pavasara straumes, dienasgrāmata, 224.—225.lp. Arī: Vicups, O., Melnā grāmata I, 61. un 62.lp.
78. Lācis, Hugo, Toreiz, kad Latvijas valsts tapa, 38—39.lp. — Vicups, O., op. cit. 57. un 59.lp.
79. Laiks, 1977.g. 5.febr. nr.
80. Latvis, 1924.g. 14.nov. 945.nr. — Krievu vēsturnieks S. Meļgunovs norāda uz dokumentāciju par acu izduršanu padomju upuriem Baltijas valstīs savā grāmatā "Der rote Terror", 183.lp.
81. Latvis, 1924.g. 945.nr.
82. Lapiņš, K., Revolūcija gaisā, 112.—113.lp. — Vicups, O., op. cit. 6., 16. un 56.lp.
83. Rabočiņ Putj, 1917.g. 5. (18.) sept. 2.nr. Tas pats P.Stučkas "Cīņa par Oktobri", 137.lp.
84. Roze, Jūlijs, Latvijas rītausmā, saulrietā, 54.lp.
85. Lāčplēsis, 1963.g. 9.nr. Sk. A. Indriksona atmiņu rakstu, 15.—19.lp.
86. Vicups, O., Melnā grāmata I, 5., 24., 26.lp.
87. DV Mēnešraksts, 1970.g. 5. (133.) nr., 20.—21.lp.
88. Vicups, O., op.cit. 103.lp.
89. turpat, 53.lp.

90. Ziemeļnieki 1919—1969, rakstu krājums, 28. u.c. lp. —
Burtnieks, 1935.g. 6.nr., 451.—471.lp.
91. Stučka, P., viņa raksts Cīņas 1919.g. 14.jūl. 2.nr. Tas pats
vēlākajos gados atkārtoti iespiests.
92. Popoff, Georg, Sowjetherrschaft in Europa, 109.lp.
93. turpat, 118.lp.
94. turpat, 121.—122.lp. (citāti nedaudz isināti). Plintnieces apzi-
mējums vācu vālodā "Flintenweiber".
95. Burtnieks, 1935.g. 5.nr., 381.—382.lp.
96. Brīvais Strēlnieks, 1918.g. 4.janv. 2. (165.) nr. Arī: Stučka, P.,
Par padomju varu Latvijā, 411.lp.
97. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā, 477.lp. — Cīņa, 1969.g.
5. aprīļa 80.nr. Sk. P.Koča rakstu.
98. Bey Essad, Die Verschwörung gegen die Welt.
99. Popoff, G., op.cit., 168.lp.
100. turpat.
101. turpat, 277.lp.
102. turpat, 103.lp.
103. turpat, 277.lp.
104. Atpūta, 1931.g. 331.nr. — Latvju Grāmata, 1928.g. 2.nr.,
69.lp.
105. Pēteris Stučka savas valdīšanas laikā 1919. gadā apmetās
Brunņniecības (vēlākajā Saeimas) namā un nevis Rīgas pili,
kā to norāda G.Popoffs.
106. Āronu Matīss savu rakstu rakstījis 1931. gadā, tādēļ
viņa pieminētais fakts par bij. komisāru J.Bērziņu attiecas
uz apcietinājuma laiku.
107. Atpūta, 1931.g. 331.nr.
108. Cielēns, F., Laikmetu maiņā I, 144.lp.
109. Latvju Ziņas, 1947.g. 15.nov. 88. (252.) nr.
110. turpat.
111. Šīs grāmatas autora arhīvs. Jāņa Kārklīņa 1970.g. atmiņu
raksts.
112. Jānis Kārklīņš samainījis komunistu funkcionāru K.Rozen-
bergu ar tieslietu komisāru Fridrichu Lindi.
113. Kārklīņš, Jānis, Preses karalis, 16.lp.
114. turpat.
115. Caune, Voldemārs, Konspiratora piezīmes, 46.lp.
116. Prande, Alberts, Latvju rakstniecība portretjās, sk. P.Blaua
biografiju, 207.—208.lp. — Izglītības Ministrijas Mēneš-
raksts, 1930.g. 9.nr., 226.lp.
117. Arnis, E., Latvju tautas politiskā atmoda, 218.lp.
118. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā, 470.—473.lp.
119. Atmiņu krājums "Ģenerālis Jānis Balodis", 14.lp.
120. Kreicers, H., Ceļi un gājēji, 230.—231.lp.
121. Latviešu Konversācijas vārdnīca, 8.sēj., 15137.sleja.
122. Bērziņš, L., Mūža rīts un darba diena, 191.—192.lp.
123. Baznīcas kalendārs 1957.gadam. Sk. T.Grīnberga rakstu "Ja
Dievs gribēs". Arī: K.Beldava "Mācītāji, kas nāvē gāja".
124. Plensners, A., Divdesmitā gadsimta pārvērtībās, 236.lp.
125. Korporācijas Latvia vēsture, 19.lp.
126. Stučka, P., Par padomju varu Latvijā, 382. un 386.lp.
127. Valmierieša Teobalda Kreišmaņa dienasgrāmata (sākta 1918.

- gada rudenī Ēveles pagastā), kas 1962. gadā nodota LSK rīcībā.
128. Bund, Šveices laikraksts, 1919.g. 20.apr. nr.
 129. Berliner Tageblatt, 1919.g. 201.nr.
 130. Frankfurter Zeitung, 1919.g. 22.apr. 297.nr.
 131. Der Tag, 1919.g. 198.nr.
 132. Baltijas Vēstnesis, 1918.g. 16.dec. nr.
 133. Latviešu Konversācijas vārdnīca, 7.sēj., 13473.sleja
 134. Cīņa, 1919.g. 15.apr. nr.
 135. Brīvība, 1959.g. 2. (97.) nr.
 136. Solženicins, A., Gulaga archipelags 1918—1956 (Grāmatu Drauga izd.) 396. un tālākās lp. Par apstākļiem cara laiku izsūtījumā izteikušies savā laikā latviešu revolūcionāri. "Proletārieša" (Vol. VIII) 11.nr., 220. lappusē bija ziņots par 310 izsūtītiem Jakutijas apgabalā, no kuriem 13 bija latviešu: "Lai gan mēs atrodamies, kā saka, uz pašas pasaules malas, tomēr Krievijas represijas, neskatoties uz pagalam sliktajiem satiksmes līdzekļiem, kaut kā atrāpjas līdz mums... Nometinātie varēja uzturēties pilsētā jeb vairāk apdzīvotās vietās, kur atrod derīgāku pārtiku, slimības gadījumos ārsta palīdzību utt. Uzbāzīgā policija cenšas pret izsūtītiem izturēties pieklājīgi. Izsūtītie dibina paši savu bibliotēku, ņem dzīvu dalību sabiedriskajā dzīvē kā aktieri, referenti u.c. un tādā kārtā morāliiski bauda daudzus atvieglinājumus." Šo stāvokļa raksturojumu devis kāds izsūtītais ar segvārdu "Valdis".
 137. Bochenski, J., Handbuch des Weltkommunismus, 229.lp.
 138. Latvijas darbinieku galerija 1918—1928 (Grāmatu Drauga izd. Rīgā, 1929.g.), 191.lp.
 139. turpat, 155.lp.
 140. Rigasche Rundschau, 1939.g. 6.apr. 80.nr.
 141. Popoff, Georg, Sowjetherrschaft in Europa, 160.—161.lp.
 142. Hamburger Fremdenblatt, 1919.g. 217.nr. Sk. ziņojumu no Helsinkiem.
 143. "Visu par Latviju", Latvijas 10 gadu neatkarības piemiņai, rakstu krājums, 31.lp.
 144. Baltische Monatsschrift, 1929.g. 5.nr. Sk. Viktora Grīnera rakstu, 287.lp.
 145. Popoff, Georg, op. cit., 76.—78.lp.
 146. Cīņa, 1919.g. 25.febr. nr.
 147. Ceichners, Alfreds, Was Europa drohte, 110.lp.
 148. turpat, 96.—102.lp.
 149. Bochenski, J., Handbuch des Weltkommunismus, 449.lp. kur norādīts, ka par krievu sociālrevolūcionāriem Krievijas Satversmes Sapulces vēlēšanās nodotas 58%, bet par lieliem 25% balsu.
 150. Citēts pēc S.P. Meļgunova "Der rote Terror", 27.lp.
 151. Meļgunow, S.P., Der rote Terror. Šis grāmatas autors veltījis īpašu nodaļu padomju asiņainajai statistikai, sk. 87.—168.lp.
 152. Anzarowa, Al., Aus dem Lande der Stummen, 25.lp.
 153. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929.g. 12.nr., 507.lp.
 154. Valdības Vēstnesis, 1920.g. 27.okt. 246.nr.

155. turpat.
156. Latvijas darbinieku galerija, 316.lp.
157. turpat, 322.lp.
158. Valdības Vēstnesis, 1920.g. 21. maija 114.nr.
159. Valdības Vēstnesis, 1921.g. 17.nov. 261.nr.
160. Valdības Vēstnesis, 1922.g. 20.apr. 87.nr.
161. Latviešu Konvers. vārdnīca, 16.sēj., 31282.sleja.
162. Prande, A., Latvju rakstniecība portrejās, 285.lp.
163. Plašāk par Solovku salas apcietināšanas vietu sk. Solženicina Gulaga arhipelagu, 401. u.c. lp.
164. Dati par biskapa B.Sloskāna mocekļa gaitām ņemti no viņa raksta izdevumā "The Catholic Church of Latvia under the Bolshevich Torture", 19.—23.lp., kā arī no Dzeives 1982.g. 150.nr., no Dzimtenes kalendāra 1977. gadam, no Gaismas 1974.g. 1.nr., Rīgasche Rundschau 1933.g. ziņojuma. Bez tam šīs grāmatas autors protokolējis biskapa Sloskāna personisko stāstījumu Brigē, Beļģijā, ELJAs politechniskajā seminārā.
165. Latviešu Konvers. vārdnīca, 19.sēj., 38515.—16.sleja.
166. Ceichners, A., Was Europa drohte, 27.—29.lp.
167. Hurwicz, Elias, Geschichte der juengsten russischen Revolution, 146.—149. un 207.lp.
168. Latvis, 1930.g. 7.sept. 2661.nr.
169. Latvijas Sarkanā Krusta arhīvs. Michaila Zapoļska liecība.
170. Baznīcas Ziņas, XXV, 3.nr., 4.lp.
171. Latvijas Sarkanā Krusta arhīvs. No Volchovas izvesta pastkarte ar apcietināto latviešu vārdiem un apcietinājuma vietām.
172. Latvis, 1932.g. 10. augusta 3227.nr.
173. Latvis, 1932.g. 5.jūl. 3196.nr.
174. turpat.
175. Iekšlietu Ministrijas Vēstnesis, 1929.g. 3.dec. 352.nr.
176. Latvis, 1929.g. 20.dec. 2452.nr., kas pārņēmis informāciju no Padomju Sibīrijas laikrakstiem.
177. Rīgasche Rundschau, 1936.g. 7.nov. nr.
178. Latvis, 1933.g. 20.okt. 3587.nr.
179. Savinkova un Brieža organizācijas pilnīgais nosaukums bija "Tēvijas brīvības aizsardzības savienība".
180. Hurwicz, Elias, Geschichte der russischen Revolution, 149.—150.lp.
181. Smilga, I., Bergmann, H., Trotzki, L., Die russische sozialistische Rote Armee. Sk. Smilgas rakstu par sarkanās armijas uzbūvi, 57.—82.lp.
182. turpat.
183. turpat, 73.—76.lp.
184. Latvis, 1934.g. 14.sept. 3872.nr.
185. Latvis, 1934.g. 4.nov. 3599.nr.
186. Latvis, 1934.g. 24.janv. 3664.nr.
187. Valdības Vēstnesis, 1922.g. 21.janv. 17.nr. Sal. Vald. Vēstnesis 1921.g. 6.aug. 174.nr.
188. Tomsens, Aleksandrs, Cilvēcības vārdā, 130.—131.nr.
189. Jaunākās Ziņas, 1930.g. 20.sept. 213.nr.
190. Pankov, A., Komkor Eideman.

191. Ziemelis, S., monografija par Jāni Bērziņu-Ziemeli, 108. un 237.lp.
192. Trukāns, G., Ļeņina gvardes kareivis.
193. Sk. angļu izdevumu "Khrushchew Remembers". Tas pats vācu u.c. valodās. Sk. arī: Neue Zuercher Zeitung 1956.g. 20. marta 79.nr.
194. Ivara Smilgas biogrāfija, apstrādāta Ķīles universitātes Austrumu tiesību institūtā 1974. gadā (manuskripts). Arī: I.Smilga, Na povorote (1921. gadā Maskavā izdota brošūra).
195. Meissner, Boris, Aus Politik und Zeitgeschichte B XXXI/56, kā "Das Parlament" pielikums, 484.—485.lp.
196. Granovsky, Anatoli, I Was an NKVD Agent, 26.lp.
197. Padomju Latvijas Komūnists, 1967.g. 1.nr., 42.lp.
198. Mayenburg, Ruth von, Blaues Blut un rote Fahnen, 258.lp.
199. Proletarskaja Revolūcija, 1930.g. 7./8.nr. Sk. S.Agurska rakstu.
200. Kuusinen, Aino, Der Gott stuerzt seine Engel.
201. Grāmatā "The Profits of Slavery" Eduarda Bērziņa vārds samainīts ar lielinieka Reinholda Bērziņa vārdu. "Daļstroja" vadītājs bija Eduards Bērziņš, — tas pats, kas bija iejaukts Lokharda afērā. Sk. arī: Lipper, Elinor, Elf Jahre in sowjetischen Gefaengnissen und Lager, 18.lp. — Čiņa, 1974.g. 7.febr. 32.nr.
202. Ziemelis, S., Gusev, A., "... i večņij boj, 238.lp. Sal. Endrups, E., Feldmanis, A., Revolūcionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata, 2.daļa.
203. turpat, 105. u.c. lp.
204. Fischer-Mayenburg, Ruth, Blaues Blut und rote Fahnen, 252.lp.
205. Zinātņu akadēmijas Vēstis, 1952.g. 3. (56.) nr., 32.lp.
206. Miller, V.,
207. Herberta Teidemaņa personiska liecība, kas nodota šīs grāmatas autoram. Protokols un diktāts.
208. turpat.
209. Vairākas pārnācēju liecības. Par Rīgas galveno čeku sk. bez tam attēlu un dokumentu krājumu "Baigais gads".
210. Gulbis, Modris, The Cheka (NKVD) at Work in Latvia, 42.lp.
211. Tēvija, 1942.g. 13.jūn. nr. Sk. Jūlija Vaivara rakstu.
212. Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1979.g. 2.nr. Sk. V.Grīvalda rakstu "Iebbrukums Masļenkos".
213. Latvju Ziņas (Stokholmā), 1953.g. 20.aug. 16. (579.) nr. Sk. rakstu "Par otro sarakstu".
- 213.a. Mag. iur. Arveda Vinovska liecība šīs grāmatas autoram (rokraksts).
214. Čiņa, 1976.g. 22.jūnija 145.nr., 2.lp.
215. Citēts pēc Līgotņu Jēkaba raksta "18. novembris" Ilustrētā Žurnālā" 1920.g. 6.nr., 3.—4.lp.
216. Universitas 21.nr., sk. A.Komsāra rakstu "Pretestība padomju varai", 8.—11.lp. — R.Turka rakstu Universitas 25.nr., 30.—32.lp. — A.Kalpiņa rakstu Fraternitas Metropolitana internajā žurnālā, 31.nr.
217. Padomju varas konstitūcionālie akti Latvijā, 270.lp.

218. turpat, 273.lp.
 219. turpat.
 220. Laiks, 1969.g. 29.janv. 8.nr. Sk. A. Plensnera rakstu "Liepājas posms valsts tapšanā."
 221. Bernhards Lamejs sarakstījis savu 220 lp. biezo grāmatu "Tumšā robeža", apskatot latviešu robežsargu cīņas ar slepenajiem aģentiem, ar segvārdu "Pēteris Upe".
 222. Freivalds, G., Lielā sāpju draudze, 70.—71.lp. Arī: Brīvā Zeme, 1940.g. 26. jūl. 167.nr.
 223. Lāčplēsis, 1969.g. 15.nr. Sk. Artura Aparnieka rakstu "Mani vergu gadi", 15.—22.lp.
 224. Tēvija, 1942.g. 27.jūn. nr. Sk. A. Grantskalna rakstu "Varoņiegie mocekļi".
 225. turpat.
 226. Latvju Ziņas, 1948.g. 19. (283.) nr. Sk. J. Breikša rakstu "Republikai bojā ejot".
 227. Latvju Ziņas, 1948.g. 18. (282.) nr.
 228. Joseph Czapski, Unmenschliche Erde, 264.—266.lp.
 229. Latvju Ziņas, 1948.g. 18. (282.) nr.
 230. Lāčplēsis, 1959.g. izdevums, 47.lp. Arī: Selonijas žurnāls "Draugam — Tēvijai", 30.nr.
 231. Likerts, V., 3. Jelgavas kājnieku pulks, 241.lp.
 232. Kronlins, Jānis, "379 Baigā gada dienas", 277.lp.
 233. turpat, 278.—279.lp.
 234. Jura Zibina liecinājums šīs grāmatas autoram.
 235. Valodnieka Alekša Kalniņa liecinājums šīs grāmatas autoram, minot baltu filologu sanāksmi Rīgas Latviešu biedrībā.
 236. Latvija (Eutinā), 1974.g. 22.jūn. 24.nr.
 237. Lāčplēsis, 1969.g. 15.nr., 23.lp.
 238. Kronlins, J., "379 dienas", 201.—203.lp.
 239. turpat, 200.—201.lp.
 240. Latvju Ziņas, 1948.g. 279.nr. Sk. J. Breikša rakstu.
 241. Martas Birģeres liecība, LSK arhīvs.
 242. Latvju Ziņas, 1948.g. 19. (283.) nr.
 243. Artura Cipuļa atmiņas no Jelgavas Skolotāju institūta 1941. gadā.
 244. Dzelzceļnieks Trimdā, 1972.g. 20. u.c. nr.
 245. Dzelzceļnieks Trimdā, 1966.g. 14.nr. Sk. V. Krintes rakstu.
 246. turpat.
 247. Dzelzceļnieks Trimdā, 1968.g. 16.nr. Sk. A. Dravnieka rakstu.
 248. Dzelzceļnieks Trimdā, 1963.g. 11.nr.
 249. Dzelzceļnieks Trimdā, 1964.g. 12.nr.
 250. Dzelzceļnieks Trimdā, 1967.g. 15.nr.
 251. Krievu pētniecības institūta traktāts "Otdel izsievovanija Sovetskogo Sojuza. 21.nojabra 1956.g., 2.lp.
 252. turpat.
 253. Conquest, R., Am Anfang starb Genosse Kirow, 267.lp. Sal. ar V. Skultāna rakstu Universitas 33.nr., 28.lp.
 254. DNB ziņojums no Lisabonas 1943.g. 16. maijā. — Igaņu aplēsumi norāda uz 1/4 Latvijas iedzīvotāju deportāciju, sk. Die Deportationen im Baltikum (Stockholm 1966), 7.lp.
 255. Dzelzceļnieks Trimdā, 1964.g. 12.nr.
 256. Deportāciju norise Polijā sīki aprakstīta poļu rakstnieces Mar-

- tas Rudzkas grāmatā "Workuta. Weg zur Knechtschaft"
(Criche 1948), sk. sevišķi 10.—18.lp.
257. Strēlnieks, 1968.g. 15./16.nr, 53.—54.lp.
 258. Dzelzceļnieks Trimdā, 1963.g. 11.nr.
 259. Dzelzceļnieks Trimdā, 1963.g. 11.nr.
 260. Tēvija, 1944.g. 14.jūn. nr.
 261. turpat.
 262. LSK arhīvs, liecība nr. 0559/73.
 263. Inž. techn. N.R.Joelsona 1951.g. 21. maija ziņojums Latvijas sūtniecībai Vašingtonā no Tel Avivas.
 264. Dzelzceļnieks Trimdā, 1973.g. 21.nr.
 265. Dzelzceļnieks Trimdā, 1967.g. 15.nr.
 266. Lāčplēsis, 1969.g. 15.nr., 28.lp.
 267. Latvija Amerikā, 1964.g. 13.jūn. 48.nr.
 268. Tēvija, 1942.g. 29.jūn. nr. Sk. "Kāda izsūtīta latvieša stāsts".
 269. Rūtiņa U., Vēl tā gribējās dzīvot, 12.lp.
 270. Zemkopības ministra J.Vanaga radiatora un padomju prese 1940.g.
 271. Saīsināts teksts no monografijas "Baigais gads", 23.lp.
 272. Tēvija, 1944.g. 14.jūn. nr. Sk. rakstu "Pēdējās dienas ar mūsu virsniekiem".
 273. Latvija Amerikā, 1964.g. 13.jūn., 48.nr.
 274. LSK arhīvs. Pulkveža Dr.Valtera Jaunzema liecība.
 275. Kara Invalids, 1976.g. 21.nr., 28.—30.nr.
 276. Dagens Nyheter, 1964.g. 28.febr. nr. Intervija ar Jozefu Bergeru.
 277. Die Deportationen im Baltikum (Stockholm, 1966), 7.lp.
 278. turpat.
 279. Tēvija, 1942.g. 3.jūn. nr.
 280. Tēvija, 1942.g. 13.apr. nr.
 281. Tēvija, 1944.g. 29.apr. nr.
 282. Tēvija, 1944.g. 17.jūn. nr.
 283. Ģenerālis Goppers kara un laika biedru atmiņās (monografija) 2.lp.
 284. Ceichners, A., Was Europa drohte, 591.—593.lp.
 285. Deutsche Zeitung im Ostland, 1941.g. 15.sept. nr.
 286. Baigais gads, 90.lp.
 287. M.S. liecība LSK 1977.g. 2. janvārī Bavārijā.
 288. Ceichners, A., Was Europa drohte, 590.—591.lp.
 289. Vikentija un A.Gaļicku liecība. LSK arhīvs. Liecība protokola 1960.g. 10. maijā Milakerā, Vācijā.
 290. Wilhelm, Hans-Heinrich. Viņa doktora disertācija "Die Einsatzgruppe A. der Sicherheitspolizei un der SD 1941/42", 1. daļa, 92.lp.
 291. Kultūrvēsturiski materiāli, red. A. Pleišs, 299.lp.
 292. Baigais gads, 75.lp.
 293. Mežziņa Jāņa Vintera liecība. LSK arhīvs.
 294. Baigais gads, 72.lp.
 - 294.a. LSK arhīvs. Skolotājas Vallijas Rullīnas liecība.
 295. Tomsen, A., Cilvēcības vārdā, 103.lp. Tas pats vācu valodā "Aber die Liebe war staerker. Als Rote-Kreuz Arzt in sowjetischer Gefangenschaft, 128.lp.
 296. LSK arhīvs. Annas Romečas liecība.

297. Laiks, 1974.g. 9.nov. nr.
298. Lāčplēsis, 1970.g. 16.nr. Sk. A.Aparnieka rakstu "Mani verdzības gadi".
299. Latvju Ziņas, 1951.g. 40.—42.nr.
300. LSK arhīvs. Liecība nr. 0200/59.
301. Tēvija, 1942.g. 2.jūl. nr.
302. Internationales Komitee zur Verteidigung der christlichen Kultur 1955. un 1956.g. biļeteni.
303. Latvju Ziņas, 1953.g. 13.nr. Sk. Kārļa Ziverta rakstu "Latviešu tautas zaudējumi otrās boļševiku okupācijas laikā".
304. Simsons, Jānis, Vorkutas gūstekņa stāsts, 56.lp.
305. turpat, 64.lp.
306. turpat, 65.—66.lp.
307. Latvju Ziņas, 1948.g. 15.dec. 97.nr. Sk. rakstu "Vergu noņemnes Latvijā".
308. turpat.
309. Latvju Ziņas, 1950.g. 29.jūn. 26.nr. Tas pats Baltic Review.
310. Strēlnieks, rakstu krājums, 1969.g. 17.—19.nr., 57.lp.
311. Bochenski, J., Handbuch des Weltkommunismus, 450.lp.
312. LSK arhīvs, liecība, nr. 0527/70.
313. Friede, Dieter, Das russische Perpetuum mobile, 137.lp.
314. Minētās vēstules nosūtītāja vārdu saprotamu iemeslu dēļ nav iespējams minēt.
315. LSK arhīvs, 1973. gada liecību krājums.
316. Dr. Miķeļa Valtera arhīvs, 1944.g. no Latvijas saņemtais vēstījums.
317. Cīņa 1965.g. 10.apr. 84.nr.
318. Urwich-Ferry, Johann, Ohne Pass durch die U.d.S.S.R., 2. daļa, 100.lp.
319. Šilde, Ādolfs, Pa deportēto pēdām. Latvieši padomju vergu darbā.
320. LSK arhīvs. Edgara Ābola liecība.
321. LSK arhīvs. Vilhelmīnes Bekeres liecība.
322. LSK arhīvs. Apcietināmā vārds zināms, bet nav uzrādāms.
323. Latvju Ziņas, 1950.g. 49.nr.
324. Tēvija, 1944.g. 14. jūnija nr.
325. turpat.
326. Hoenig, Albertine, viņas raksts "Leben in Workuta". Das Parlament 1961.g. 8.febr. pielikums, 66.lp.
327. Simsons, Jānis, Vorkutas gūstekņa stāsts.
328. Šilde, Ād., Pa deportēto pēdām, 233.—246.lp., kā arī Profits of Slavery, 230.—244.lp.
329. Urwich-Ferry, J., Ohne Pass durch die U.d.S.S.R., 105.lp.
330. turpat, 132.lp.
331. turpat, 269.lp.
332. turpat, 269.lp.
333. turpat, 246.lp.
334. turpat, 282.—283.lp.
335. Citēts pēc laikraksta Christ und Welt 1965.g. 12.febr. 7.nr.
336. Melgunow, S.P., Der rote Terror in Russland, 116.—118.lp.
337. turpat, 120.lp.
338. Simsons, J., Vorkutas gūstekņa stāsts, 262.lp.
339. turpat, 305.lp. Sal. Brīvība, 1954.g. 8. (53.) nr., 2.lp.

340. LSK archīvs. Kolmeča liecība.
341. LSK archīvs. Liecība, nr. 0358/59
342. Ludovici, L.J., *To Morrow Sometimes Comes. Ten Years against Tyranny. With a Foreword by the Rt.Hon. Earl Attlee.* London 1957.
343. LSK archīvs. Indriķa Kratovska liecība.
344. LSK archīvs. V.L. Liecība
345. LSK archīvs. Austrieša W. Liecība.
346. Latvija Amerikā, 1980.g. 42.nr. Sk. Ritas Jaunzemes rakstu GULAG 232—12.
347. *Welt am Sonntag*, 1977.g. 10.apr. 15.nr., kā arī tāda paša satura ziņojumi pasaules presē.
348. Padomju laikraksts *Zvaigzne*, 1971.g. 17.nr., 9.lp.
349. LSK archīvs, liecība nr. 0408/65 un nr. 0505/68.
350. *Londonas Avīze*, 1973.g. 29.jūn. 1384.nr.
351. *Latvju Ziņas*, 1951.g. 41.nr., 4.lp.
352. Pa deportēto pēdām. Šinī grāmatā Solikamska pieskaitīta Molotovas apgabalam, bet kopš 1972.g. tā padomju presē uzrādīta kā Permas apgabala sastāvdaļa.
353. *Latvju Ziņas*, 1951.g. 41.nr.
354. LSK archīvs. Izas Nolles liecība.
355. LSK archīvs. Vēstule no Latvijas.
356. LSK archīvs. Intervija ar pārnācēju Segali Zalcburgā 1956. gadā.
357. LSK archīvs. Liecība, nr. 0428/67.
358. LSK archīvs. Liecība, nr. 0361/60.
359. LSK archīvs. Kornelijas Visockas liecība.
360. *Cīņa*, 1967.g. 4.apr. nr.
361. *Cīņa*, 1967.g. 12.dec. 288.nr.
362. *Vaelis Eesti*, 1974.g. un 1975.g. nr.
363. Bielinis, Kipras, Terero ir vergijos imperija Sovietu Rusija, 240.—241.lp.
364. LSK archīvs. Protokols ar V. liecību.
365. LSK archīvs. Hanshermana Millera liecība.
366. LSK archīvs. Friderikes Kapsteinas liecība.
367. *Naše Obščeje Delo*, 1957.g. 11.nr.
368. turpat.
369. LSK archīvs. F. Kapsteinas liecība.
370. Parvilahti, Unto, *In Berias Gaerten*, 348.lp.
371. turpat.
372. Atreferējums no poļu trimdas preses *Latvju Ziņu* 1950.g. 16.nr.
373. *Zvaigzne*, pad. žurnāls, 1973.g. 21.nr., 15.lp.
374. turpat.
375. *Deutsche Zeitung im Ostland*, 1942.g. 7.nov. nr.
376. LSK archīvs. Liecība nr. 0349/62 un nr.0441/67
377. *Cīņa*, 1967.g. 21. marta 67.nr.
378. *Cīņa*, 1963.g. 10.febr. 35.nr. Arī *Cīņas* 1962.g. 26.okt. 253.nr.
379. LSK archīvs. J.K. vēstule radiem uz Latviju 1955.g. 30. martā.
380. LSK archīvs. Liecība nr. 0361/60 un nr. 0460/71.
381. LSK archīvs. 1955.g. 16.dec. vēstule no Amūras apgabala.
382. turpat.
383. *Laiks*, 1971.g. 14.aug. 65.nr.
384. LSK archīvs. Liecība nr. 0574/73

385. Tēvija, 1942.g. 10. marta 57.nr.
386. Shifrin, Abraham, UdSSR Reise-Fuehrer, 294.—296.lp.
387. LSK archīvs, Vilhelma Celma liecības protokols, sastādīts 1973.g. 21. jūlijā Ķelnē, nr. 0472/73.
388. Novosibirskas vēstules teksta fotografija ievietota Tēvijas 1942.g. 17. marta nr.
389. LSK archīvs. 1945.g. 25. jūlija ziņojums no Narimas.
390. Tēvija, 1944.g. 14.jūn. nr.
391. Rūtiņa U., Vēl tā gribējās dzīvot, 70.—71.lp.
392. turpat, 56.lp.
393. turpat, 74.—75.lp.
394. turpat, 108.lp.
395. turpat, 104.lp.
396. turpat, 92.lp.
397. Amalrik, Andrej, Unfreiwillige Reise nach Sibirien, 132.lp.
398. LSK archīvs, Algirta Millera liecība.
399. LSK archīvs, Bertas Pipiņas dēla izziņa.
400. LSK archīvs, M.Gailites ierunāta liecība kasetē.
401. LSK archīvs, B.S. un E.L. 1956. un 1958.g. vēstules.
402. turpat.
403. LSK archīvs, liecība nr. 0380/64.
404. LSK archīvs, N. Izziņa.
405. LSK archīvs, vēstule no Omskas.
406. Londonas Avīze, 1963.g. 13.sept. nr.
407. Deutsche Zeitung im Ostland, 1941.g. 16.sept.nr.
408. LSK archīvs, liecība nr. 0424/66.
409. LSK archīvs, liecība nr. 0450/67.
410. turpat.
411. turpat.
412. Ost-Probleme, 1956.g. 21.sept. 38.nr.
413. LSK archīvs, atbraucējas N. liecība Frīdlandes nometnē pie Getingenas.
414. Edgara Liepiņa apcietināšanas apraksts, pārņemts no DV Mēnešraksta 1978.g. 4. (180.) nr.
415. LSK archīvs, intervija ar vācu pārnācēju Sandu no Rūras apgabala.
416. LSK archīvs, intervija ar N. Frīdlandes nometnē 1955.g. rudenī.
417. LSK archīvs, H.P. izziņa.
418. LSK archīvs, Vitolda B. liecība.
419. Urwich, J., Ohne Pass durch die UdSSR, 393.—394.lp.
420. LSK archīvs, A.D. izziņa Vankuverā.
421. Pēc Dagens Nyheter — Latvju Vārds 1955.g. 25.febr. 7.nr.
422. Ziņojums no Berlīnes. Krievu informācijas biļetena 1955.g. marta nr.
423. Monta Krōma un Boriss Burlaks, Neskarto zemju plašumos.
424. turpat, 154.lp.
425. turpat, 8.—9. un 110.lp.
426. turpat, 175.lp.
427. turpat, 20.lp.
428. Cīņa, 1979.g. 14.janv. 12.nr.
429. turpat.
430. Cīņa, 1960.g. 10. marta 59.nr.

431. Čiņa, 1969.g. 31.aug. 204.nr.
432. Čiņa, 1959.g. 1.aug. 179.nr.
433. Jurijs Belova 1981. gada rakstveida ziņojums LSK.
434. turpat.
435. Londonas Avīze, 1975.g. 21.febr. nr.
436. LSK arhīvs, fragments no Roberta Verova intervijas. Sk. arī Zinātņu akadēmijas Vēstis, 1970.g. 1.nr., kur publicēts raksts par latviešu karaflotes darbību Kronštates un Ladogas ezera rajonā 1941. gadā. Viena Latvijas karakuģa pāriešana somu pusē tur gan noklusēta. Sk. 73.—74.lp.
437. Simas Kudirkas informācija latviešu trimdas presei, 1974. gada novembrī.
438. Celmiņa, Helena, Sievietes PSRS cietumos, 86.—87.lp.
439. turpat, 201.—202.lp.
440. turpat, 181.lp.
441. Strēlnieks, 1971.g. 24.—27.nr.
442. LSK arhīvs, Moldenhauera liecība.
443. LSK arhīvs, Mathias Černes izziņa.
444. DV Mēnešraksts, 1958.g. 3.nr., 7.—11.lp.
445. Šilde, Ādolfs, Pa deportēto pēdām, 75.—76.lp.
446. LSK arhīvs, intervija ar Hariju B. Lārā, Rietumvācijā 1967.g.
447. Shifrin, Avraham, UdSSR Reisefuehrer, 53.—54.lp.
448. LSK arhīvs, Nikolaja Mamontova liecība nr. 0424/66.
449. Sal. Londonas Avīze, 1961.g. 28.jūl. nr.
450. Martschenko, Anatoli, Sowjetische Straflager heute, 232.—234.lp. Tas pats: Reader's Digest.
451. Pulkv. A.Krīpens publicēja LAIKA 1966.g. 6.aug. 63.nr. ziņu par ģenerāļa J.Baloža apcietinājuma laiku Sverdlovskas cietumā. Kalpakietis K.Tannis norādīja "Latvija Amerikā" 1971.g. 24.febr. 16.nr., ka ģen. Balodis atradies Vladimiras cietumā.
452. Sk. Alfreda Bērziņa Labie gadi, 313.lp., kā arī E.Dunsdorfa Kārļa Ulmaņa dzīve, 536.—537.lp.
453. LSK arhīvs, vācu virsnieka liecība LSK pārstāvim.
454. LSK arhīvs, Ata Z. un K. izziņas.
455. Dr. P.J. izziņa.
456. Mieriņa Upīša atzīmes pie Rūtiņas U. dienasgrāmatas.
457. Dzelzceļnieks trimdā, 1971.g. 18./19. nr., kur atrodams pilnīgs apcietināšanas gaitas apraksts 1945. gadā.
458. Rode, Gunars, viņa 1978.g. 4.jūn. intervija Radio Liberty latviešu redakcijai Minchenē.
459. Brūvers, Pāvils, Kā rodas disidenti, 145.lp.
460. Teksts pārņemts no Jean-Jacques Marie izdevuma "Opposition. Eine neue Geisteskrankheit in der Sowjetunion, 1971.g. izdevums Minchenē.
461. turpat, 101.lp.
462. turpat, 102. lp.
463. turpat, 103.lp.
464. Latvija šodien, kā arī PBLA 1980.g. 10.sept. ziņojums.
465. PBLA biļeteni.
466. Padomju iestāžu atbildes Amnesty International pārvaldei Londonā. Sīkāk: Die Welt, 1975.g. 18.nov. 269.nr.
467. Rigascher Almanach 1873. Sk. Beitrage zur livlaendischen

Sittengeschichte des 18. Jahrhunderts, 3.lp.

468. LSK archīvs. N.N. vēstule.
469. International Labour Organization konvenciju krājumi, 105. konvencija.
470. Bulletin, Intern. Komitee zur Verteidigung der christlichen Kultur, Bonn.
471. Čiņa, 1960.g. 3. decembra nr.
472. Stajner, Karlo, "7000 Tage in Sibirien". Wien 1975.
473. No Latvijas slepeni izvests Elzas Stērstes dzejolis.
474. LSK archīvs. Elmara Eglīša vēstule no Urālu apgabala.
475. LSK archīvs. Birutas Blūmas radinieku izziņa.
476. Ingeborgas Levitas liecība.
477. Leonida Breikša veltījums dzejā Krievijas menonitiem. Dzejas pirmpublicējums iespiests Latvija 1929.g. 10.dec. nr.
478. Viļa Cedriņa dzejoļa Vakara jausmās pirmpublicējums parādījās Jaunāko Ziņu 1936.g. 20.janv. 15.nr.

I AIZPLĪVUROTS IMPERIĀLISMS

Rīgas vārti valā.....	9
Pirmais terora vilnis.....	11
Revolucionārie tribunāli.....	18
“Pie sienas — un vairāk nekā!”.....	23
Kur tribunāli, tur liķu kaudzes.....	33
Rīga nāves mulsā.....	38
Kultūras darbinieki vai kontrrevolucionāri?	46
Atbalsis Eiropā.....	58
Ķilnieki, pazemotie un aplaupītie.....	61
Posta dienas Krievijā.....	66
Kontrrevolūcijas aplenkumā un otrādi.....	78
Staļina “tīrīšanas akcijas”.....	86

II BAIGAIS GADS

Miera karognesēji?	97
Pirmās apcietināšanas, pirmie izsūtījumi.....	105
Ne partija, bet čeka.....	113
Skolotāju vajāšana un jauniešu patriotisms.....	119
Dzelzceļnieki stāsta.....	126
Serova instrukcija.....	132
Baigā gada baigākā nakts.....	141
Litene un ostroviēšu noņemšana.....	150
Vēl nepietiek.....	154
Atdarījās iznīcības vārti.....	164
Tas pats Latgalē un citur.....	171

III PADOMJU DZĪVES PAVĒNI

Uz kurienu?	177
Ceļā uz Austrumiem.....	181
Suņu un čekistu apsardzībā.....	192
Vagonu durvis atveras taigā.....	203
Deportāciju nemitīgā plūsma.....	213
Vēstījums un apsūdzība.....	221
Vorkuta un daudzdzīvotājs Komi apgabals.....	229
Simsons stāsta.....	239
Jauni atklājumi par Vorkutas nemieriem.....	253
Starp Balto jūru un Jakutiju.....	258
Urāli klusē.....	264
Lābietis stāsta.....	273
Soļikamska — latviešu inteliģences kapvieta.....	280
No Krasnojarskas līdz Diksona salai.....	284
Aparnieks stāsta.....	291
Nariļska — baltiešu Katina.....	309
No Magadanā līdz Čukču pussalai.....	315

Bez mājas pavarda Amūrā.....	320
Ko zinām par Altaja apgabala aizvestajiem.....	326
Celms stāsta.....	328
Pie Obas upes un Novosibirskā.....	331
Tomskas un Omskas zemniecās.....	337
Divdesmit trīs tautību vergi Karagandā.....	340
Liepiņš stāsta.....	345
Vēl citur Kazachstanā.....	351
Jauniešu transporti uz Kazachstanu.....	354
Dzīves labākie gadi pagāja Mordovijas purvos.....	359
Dr. Vadzis stāsta.....	368
Maz pazīstamas deportāciju vietas.....	379
Daži vārdi par Padomju Savienību kā cietuma lielvalsti.....	382
Čeka toreiz un tagad.....	392
Nevēlamie elementi psihiatriskajās klīnikās.....	395
Divdesmitā gadsimta verdzība.....	400
Nebeidzama ticība Latvijai.....	405
Vēres un paskaidrojumi.....	410

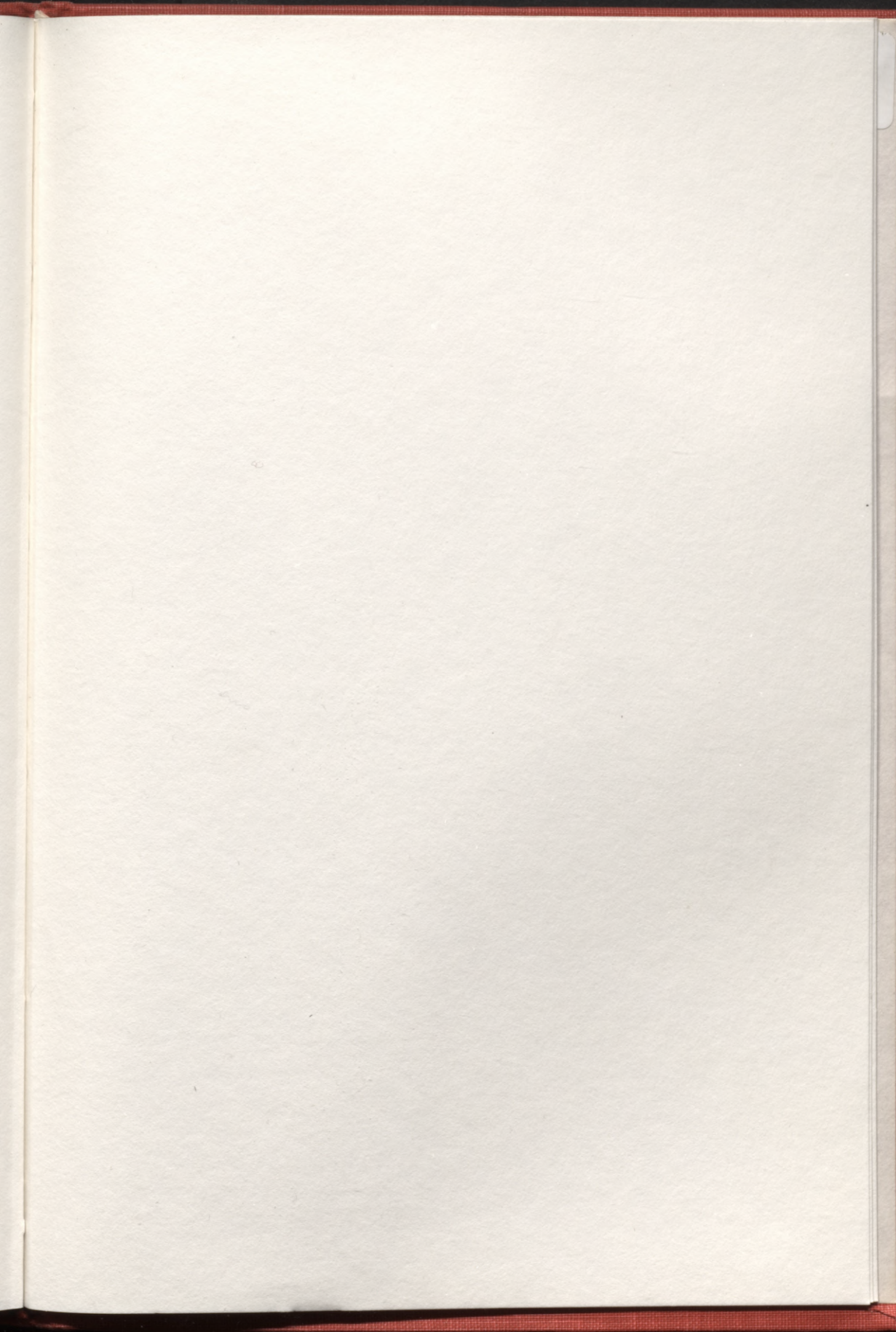
.....	100
.....	101
.....	102
.....	103
.....	104
.....	105
.....	106
.....	107
.....	108
.....	109
.....	110

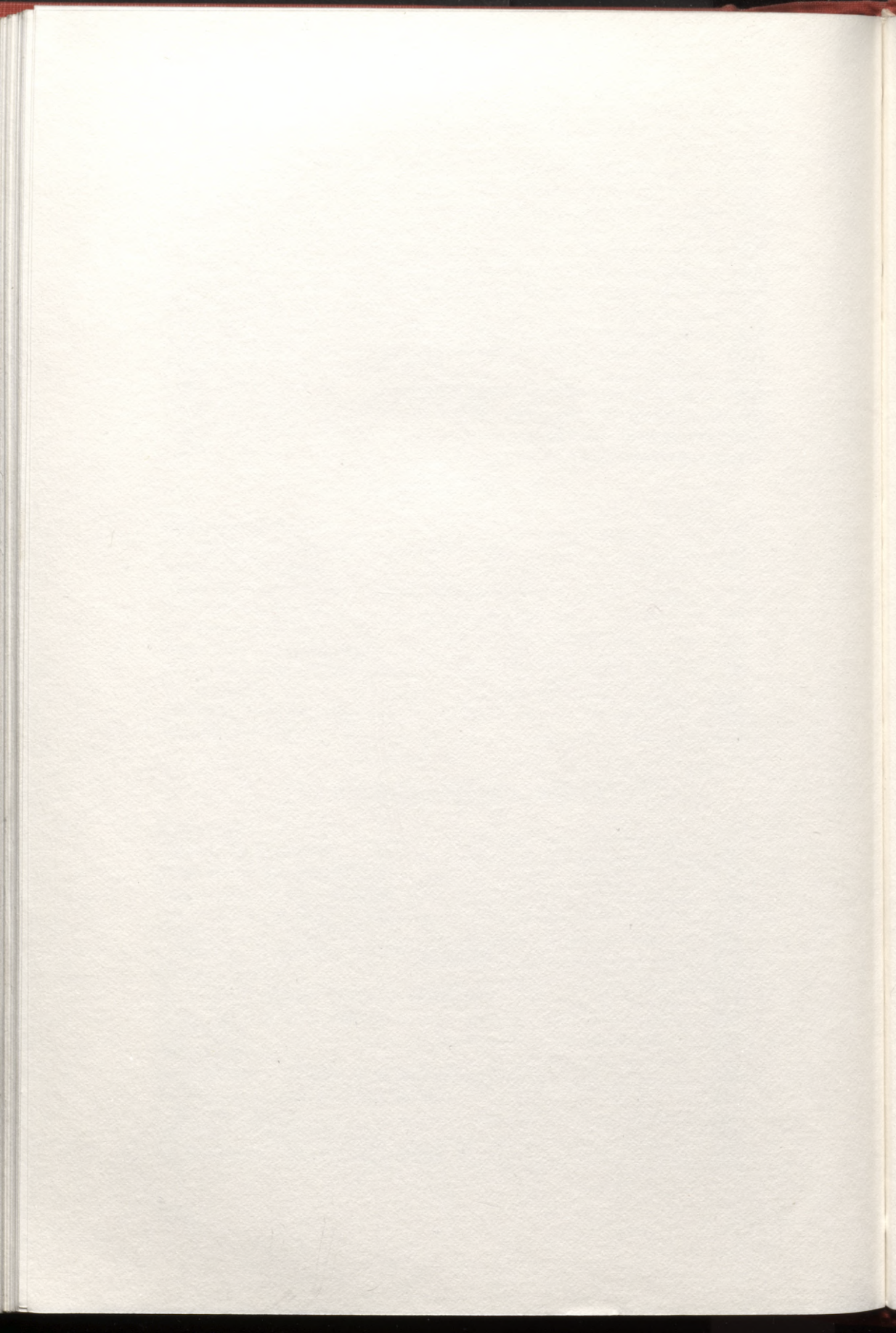
II. BAHASA BAHASA

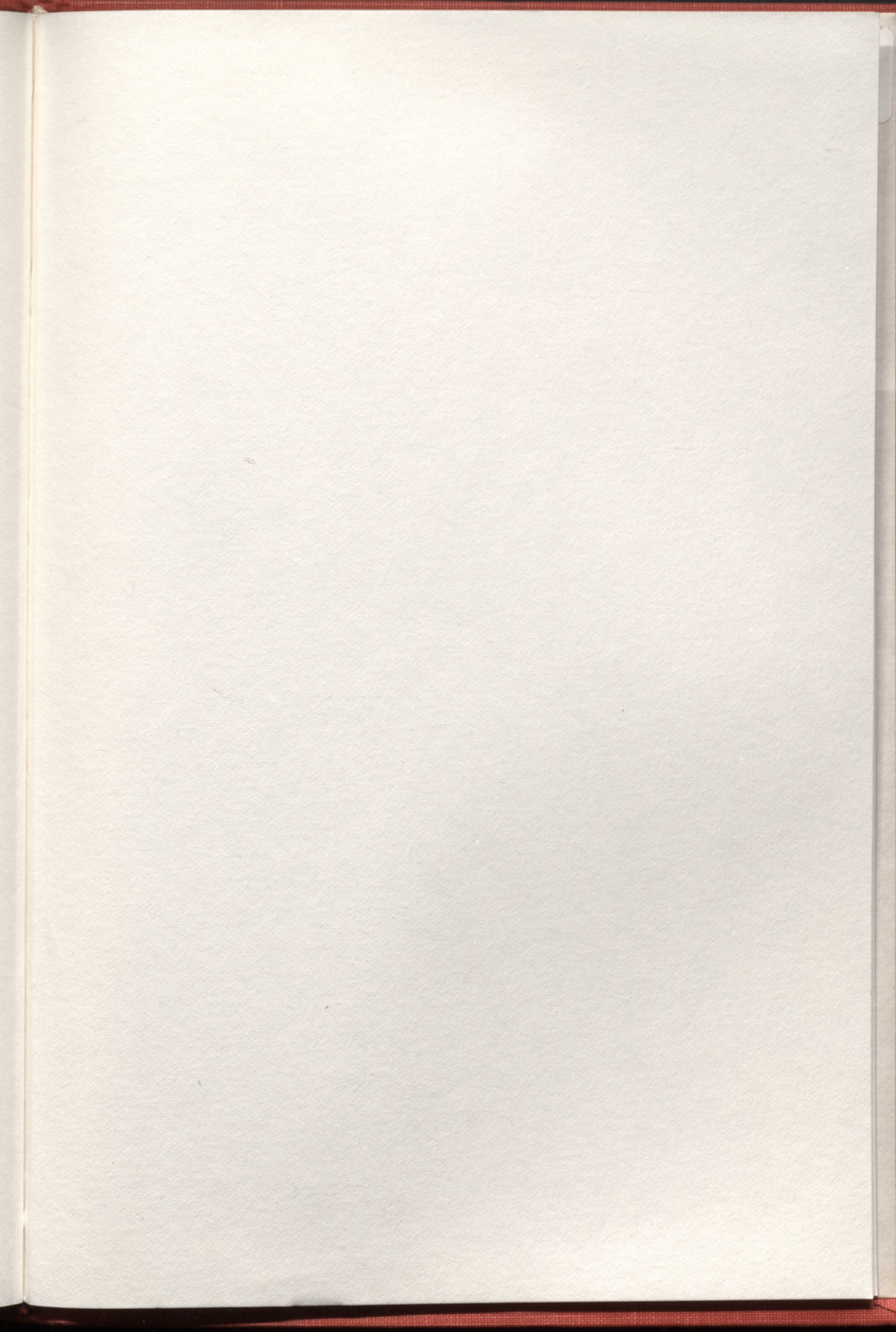
.....	111
.....	112
.....	113
.....	114
.....	115
.....	116
.....	117
.....	118
.....	119
.....	120

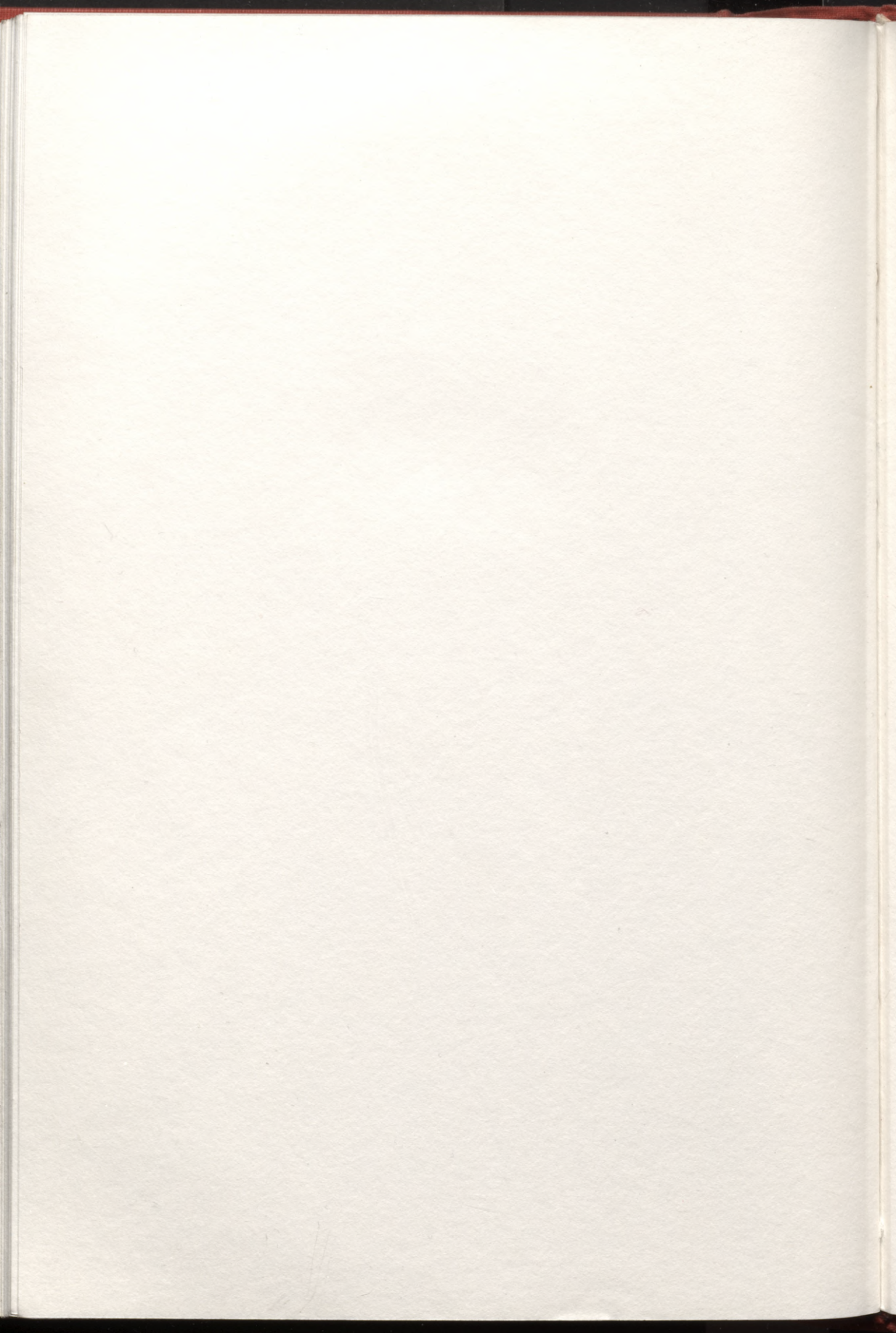
III. BAHASA BAHASA

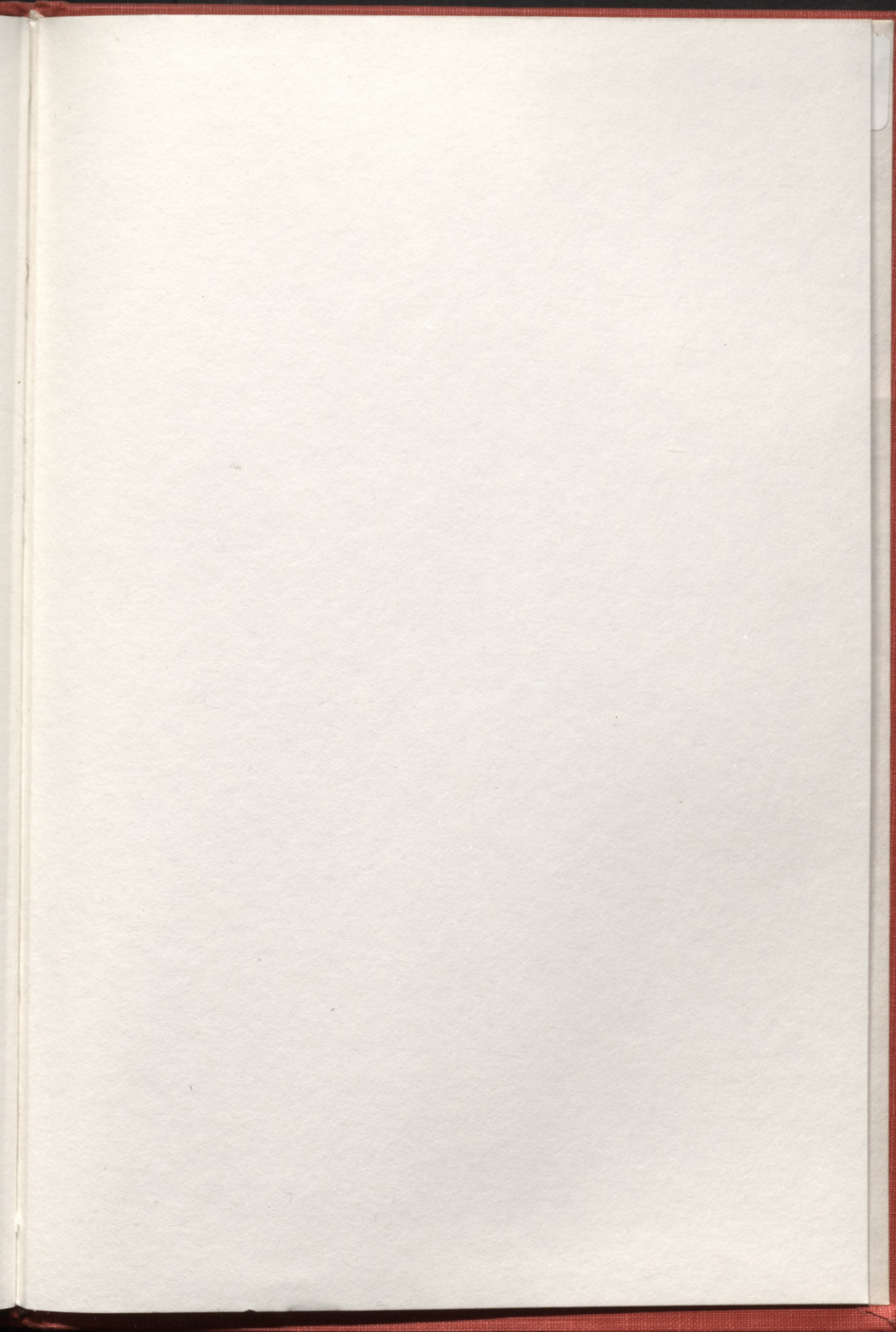
.....	121
.....	122
.....	123
.....	124
.....	125
.....	126
.....	127
.....	128
.....	129
.....	130

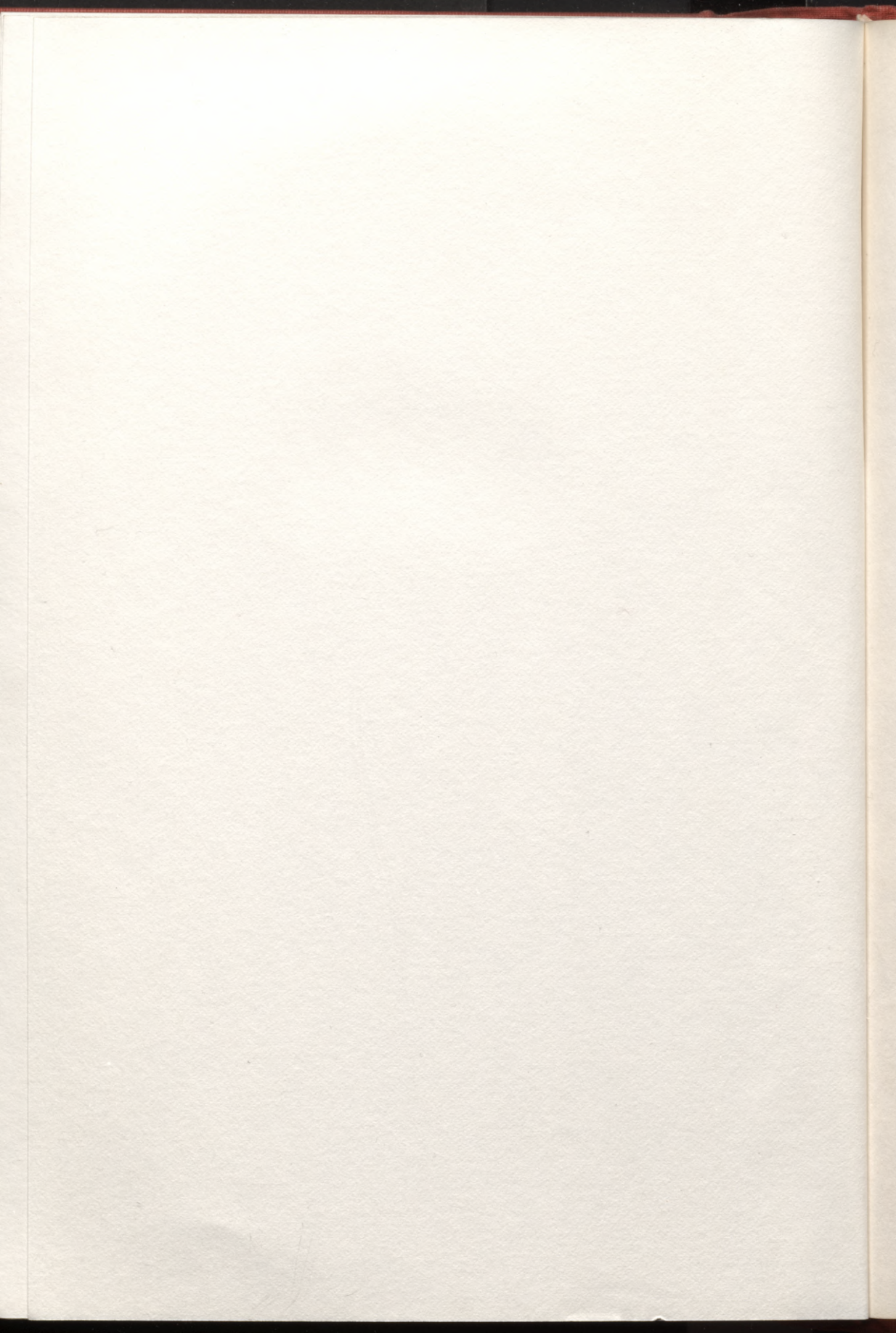

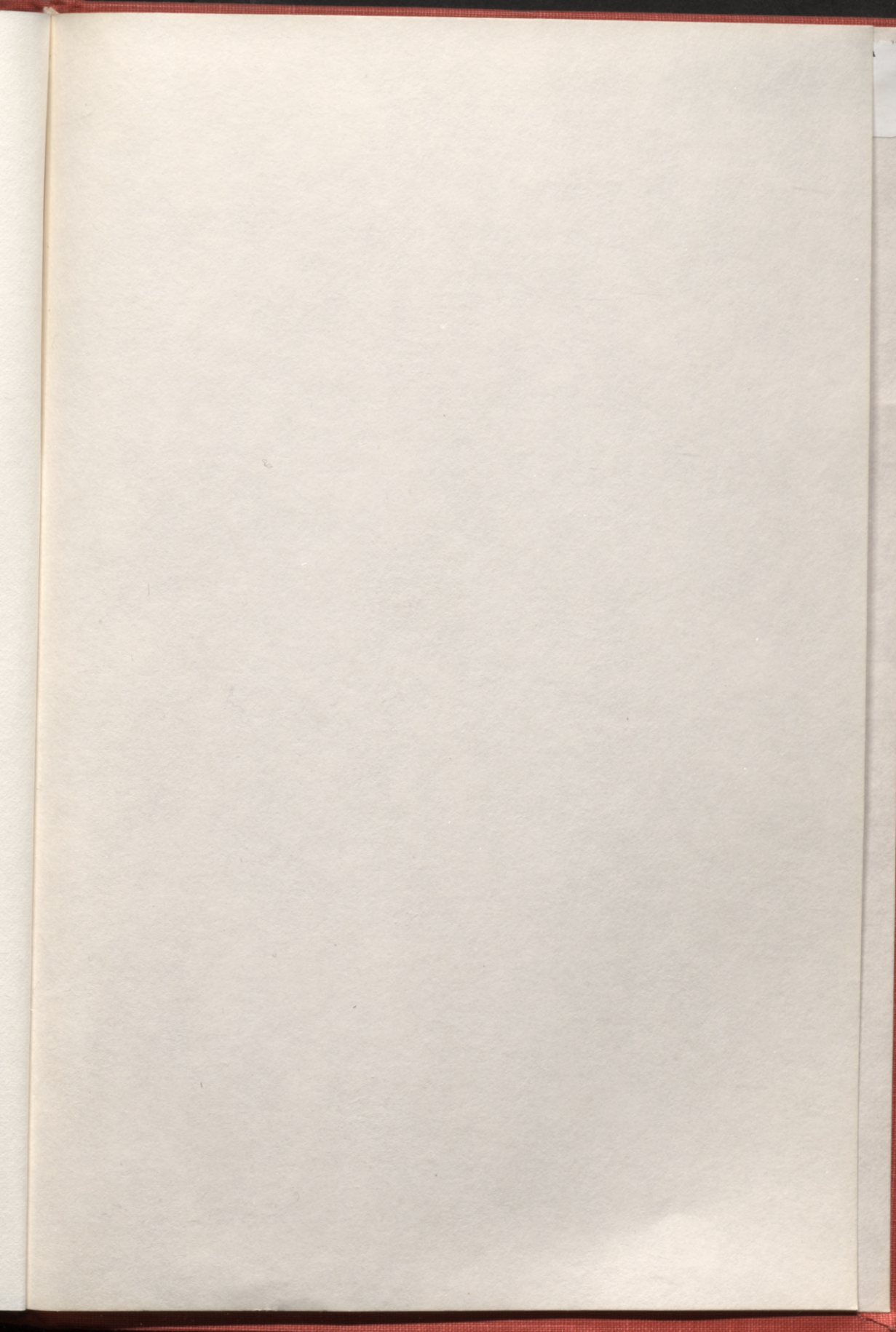

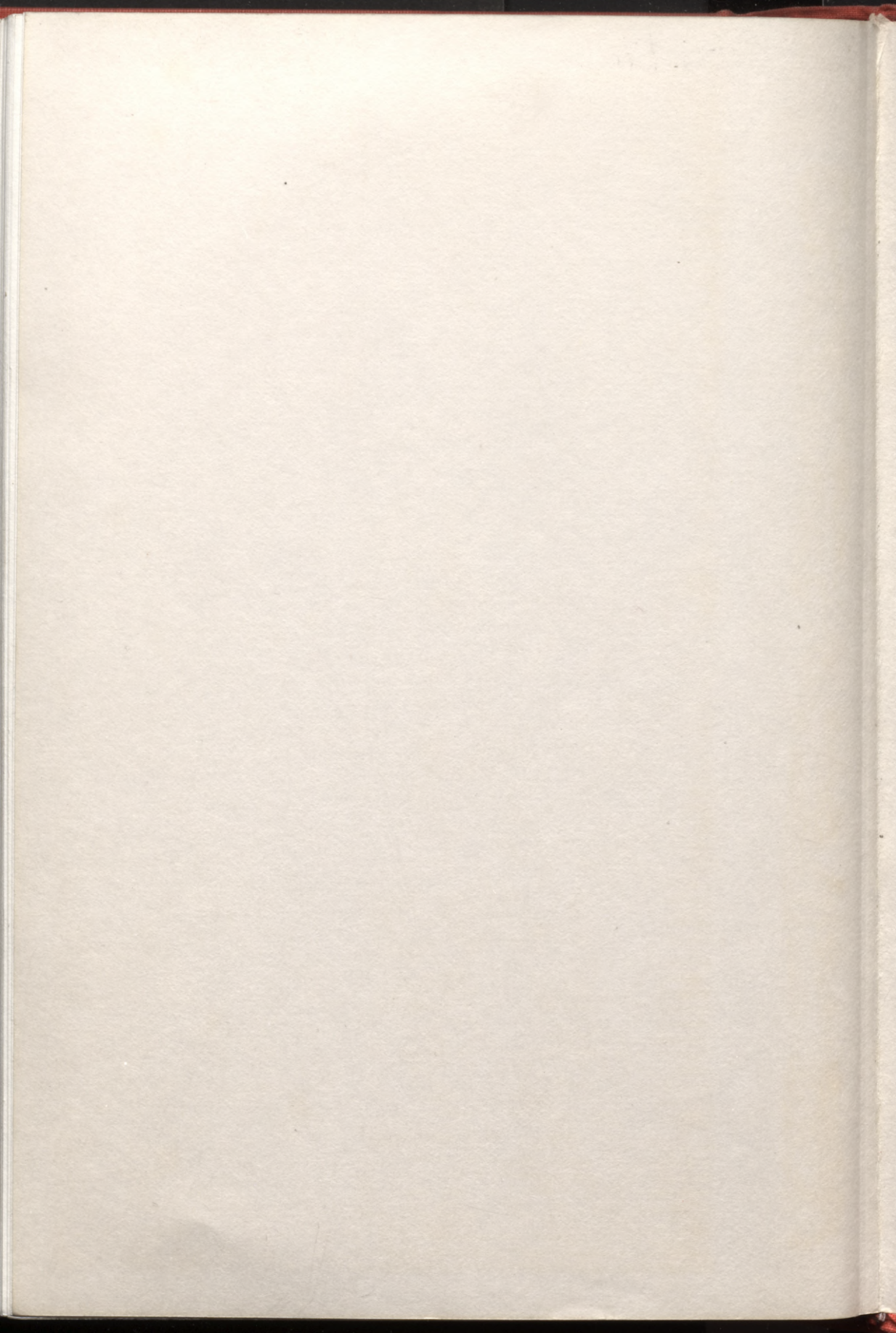

120.1

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301019095

